FOR KIRKE OG KULTUR

UDGIVET AF

CHRISTOPHER BRUUN OG THV. KLAVENESS

TIENDE BIND

KRISTIANIA
STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG
1903

v.10
1903

EFTERTRYK FORBYDES

Indhold.

	Side
Vintersolkverv. Af Sigurd Nesse	1
Lov og evangelium, gammel og ny forkyndelse. II. Af Thv. Klaveness	2
Efter festen. Af Chr. Bruun	12
En fanatiker. Af Eug. K.	18
Har virkeligheden realitet, eller er den fænomen? Af dr. Kristian B.-R. Aars	30
De kristne missioners forhold til fremmedforfølgelserne i Kina	45
Bjørnstjerne Bjørnson, «Paa Storhove». Af Clara Thue Johnsen	52
Nye bøger	57, 122, 190, 250, 312, 375, 507, 568 og 631
Israels fedrelandssong. Af Olaf Langeland	65
Fredrik Petersen. Af Chr. Bruun	66
Kristendommens væsen. Af R. Moe	69
Vort postvæsens historie. Af O. Olafsen	74
Et under. Af Johannes Brochmann	87
Hvad må der gjøres for ungdommen? Af A. M. W....d	92
Landskirken en bredkirke. Af U. Birkedal	99
Modbemerkninger mod pastor Birkedal. Af Thv. Klaveness	117
Biskop Heuchs sidste bog. Af Chr. Bruun	129
Praktisk skandinavisme. Af Just Lund	136, 230
Verdens virkelighed. Af A. Wildhagen	143
Forkyndelsen og bygdemaalene. Af Chr. Bruun	158
En af folket. Af Ulrikke Dahl	171
Sedelighed og folkekarakter. Af Ragnvald Gjerløw	177
Aandslivet i Europa. Af Ossip Lourié. XIV	184
To salmer. Oversatte af M. Skard	193
Prædiken paa Fastelavns søndag. Af Chr. Bruun	197
Om spiritualismen. Af o—h	205
Gunhild. Af Regine Brun Aretander	222
Er det noget gagn i at gjøre naturalister til rationalister? Af R. Moe	240
Den norske kyrkja frikyrkja? Af Thorleif Homme	243
Professor dr. Jægers foredrag i studentersamfundet. Af Thv. Klaveness	257
Bref från Finland. Af Nordbo	261, 444
Skottefruen. Af S. Holst Jensen	265
Kirke- og folkeliv. Af Johannes Brochmann	280
Verdens virkelighed. Af dr. Kristian B.-R. Aars	288, 333
Statskirke og frikirke i Skotland. Af J. F. Gjesdahl	303

328715

Side
Stemnesong. Af Sigurd Nesse 321
Casparis syn paa det gamle testamente. Af Chr. Bruun..... 323
Professor Delitzsch's foredrag og prost Færdens bog. Af Thv. Klaveness 327, 403
Jeg saa ham. Af E. Veel 347
Också bref från Finland. Af Soumalainen..... 355
Den hellige Katarina af Siena. Af Theodora Mau.....359, 417
Ingeniør dr. Alfred Nobel. Af J. Arneberg..... 366
Guds husholdere. Af A. H..... 370
Statskirke og fri folkekirke. Af Chr. Bruun..... 373
Norsk theologi. Af Chr. Bruun..... 385
Af botanikeren Normans efterladte papirer..... 423
Hardangerprovsten Niels Hertzberg. Af J. Thomesen..... 433
Sorø! Af P. B. Dahle..... 449
Ur Sverges modärna skönlitteratur. A. J. Wallinder.....453, 521
Udviklingstanken overfor den ældre og indenfor den nyere bibelforskning. Af M. J. Færden 468
Alten—Talvik i midten af forrige aarhundrede. Af A. Halvorsen 481
Nogle tanker i anledning kirkestriden. Af G. K..... 492
En dekadent tidsalder og dens religion. Af Oscar Geismar 498, 537
Solsikken. Af Regine Brun Arctander..... 505
Svar til provst Færden. Af Chr. Bruun..... 513
Svar til missionsprest H. I. S. Astrup. Af Chr. Bruun..... 547
Verdens virkelighed. Af A. Wildhagen..... 556
Jonas Lie. Af Thv. Klaveness 577
Presten och de sociala spörsmålen. Af Alf Mohn 580
En gammel «omgangsskolelærer». Af O. Olafsen 591
Edvard Londemann. Af S. Holst Jensen 596
Et ensomt liv. Af Theodora Mau 611
Kirkemødet og bibelkritiken. Af G. K..... 615
Minder og oplevelser. Af Kristian Gløersen..... 618

Vinterſolkverv.

Solkverv! aa det er ſom ljosnar
barnevoner kringum ordet.
Solkverv! aa det er ſom losnar
jubelen i ungdomskorɔt.
Solkverv! aa det er ſom leikar
englar fram fraa gyllte ſkyer
og med ſtraalefingrar peikar:
„Sjaa, Guds kjærleik ævleg ny er".

Solkverv kom med fyrſte ſtore
jol, ſom heimſens ſoga ſnudde.
Vaarvon kom med joleordet
for kvar ſjel, ſom ordet trudde.
Sigersvon for det, ſom rett er,
reivd i heimſens krubba drøymde;
daa kom ſol i myrkaſt vetter,
ljos, ſom kraft til vakning gjøymde.

Solkverv — det er d e t me vonar
aar for aar utyver landet,
lyer etter løysningstonar
fyllte med Guds ſterke ande.
Ungdom! naar i heilag buna
tett ſom dogg du Kriſtus hyller
høgt paa ſkjold og gjev han kruna,
ſolkvervsgeislar landet gyller.

Sigurd Neſſe.

LOV OG EVANGELIUM, GAMMEL OG NY FORKYNDELSE.

Foredrag af *Thv. Klaveness.*

II.

Resultatet af det vi ovenfor har udviklet er altsaa dette: «loven» er religionen forstenet i formler, bud og regler, som autoritært lægges paa mennesket med paabud: dette *skal* du tro, dette *skal* du gjøre; «evangeliet» er religionen som det budskab, der kommer menneskets inderste hjertetrang forløsende imøde og dermed bringer liv og glæde.

Her har vi den maalestok, hvorefter alle tiders, ogsaa vor tids kristelige forkyndelse bliver at bedømme.

Det lader sig neppe bestride at man ialfald inden vide kredse finder nutidens forkyndelse lidet tilfredsstillende, og begjærer en fornyelse af den. Der gjøres ogsaa forsøg paa en fornyelse. Man taler jo om en ny forkyndelse.

I disse krav og i disse forsøg er der naturligvis megen uklarhed. Mange er misfornøiede, men forstaar ikke hvad de savner. Eller deres misfornøielse bunder i kjødelighed. Mange forsøger en ny forkyndelse, men det sidste bliver værre med dem end det første, for de mangler enhver ledende tanke, eller — det som værre er — de mangler fast fod i kristendommen.

Trods dette mener jeg dog, at vi her staar foran noget som Gud vil have frem i vor tid. Det som rører sig paa dybet her er dette: man tilfredsstilles ikke af «loven»; man tørster efter «evangeliet».

Har vor forkyndelse hidtil været «lov»? Langtfra udelukkende. Der lød mange evangeliske røster i de forgangne aarhundreder, ogsaa det 19de; og fra alle kristelige prædikanters mund lyder der altid evangeliske toner. Men det mener

jeg rigtignok, at den kristelige forkyndelse gjennem lange tider har baaret og fremdeles i høi grad bærer «lovens» merke.

De fleste klager som lyder over forkyndelsen, kan samles i denne: forkyndelsen *kræver* saa meget, men den *giver* saa lidet. Det er jo kun et andet udtryk for, at den er mere lov end evangelium. Ti det er netop forskjellen mellem lov og evangelium: loven kræver, evangeliet giver.

Hvad kræver da den almindelige forkyndelse?

Den kræver især to ting: man skal erkjende sin synd og man skal tro.

Man skal erkjende sin synd. Man skal ikke bare erkjende de enkelte feiltrin en skjønner en har gjort, eller de enkelte feil en skjønner en har. En slig erkjendelse er aldeles utilstrækkelig. Man skal erkjende sin totale indre fordærvelse — at en er et i bund og grund fordærvet og fordømt menneske. Dette skal man *erkjende*. Det er ikke nok, at man har læst og lært det i bibelen og i kirkelæren, og derfor tror at det er saa; man skal *føle* det og føle sig sønderknust over det. Før har man ingen del i Guds naade.

Dernæst: man skal tro. Hvad skal man tro? Ikke bare at Gud er en barmhjertig fader, og Jesus en barmhjertig frelser. For at blive et sandt Guds barn maa man have den rette forsoningstro. Det vil sige: man maa med hjertelig tillid tilegne sig for sin person den fyldestgjørelse Jesus bragte i verdens sted og for verdens synd dengang Gud fader tilregned ham skylden for den og straffed ham for den, og han frivillig tog skylden og straffen paa sig. Man maa ikke alene kunne udrede for sig disse transaktioner af synd og skyld og fyldestgjørelse; man maa hjertelig tilegne sig dem. Og det maa man gjøre, ikke med en falsk tro som vil bruge naaden til en sovepude for at kunne leve trygt i synden; man maa gjøre det i omvendelse fra synden og med en tro som gjenføder hjertet og bærer frugt i et helligt levnet.

Enhver vil forstaa, at dette er svære krav. For det første: man skal erkjende og føle sig totalt fordærvet. Det kan ingen før han i livets skolegang har erfaret at han er det. Naar han nu ikke har erfaret det — hvad saa? Man vil kanske sige: det staar i bibelen, derfor skal enhver tro at han er saa fordærvet, selv om han ikke har erfaret det.

Ja, men det bliver isaafald ikke syndserkjendelse. Syndserkjendelse er ikke det, at jeg antager at jeg er totalt fordærvet, fordi bibelen siger at jeg er det. Syndserkjendelse er det, at jeg kjender mig personlig som et fordærvet menneske. Men det er umuligt, før jeg paa en eller anden maade har gjort den erfaring at jeg virkelig er det. Naar jeg nu ikke har gjort denne erfaring — hvad saa? Saa *maa* jeg, saa *skal* jeg gjøre den, siger man. Vel, men hvor skal jeg tage den fra? Erfaringer lader sig dog ikke kommandere frem. Specielt maa man spørge: hvor skal et barn eller et ungt menneske tage en slig erfaring fra, de som endnu ikke har kunnet gjøre nogen selvstændig erfaring om hvad de duer til?

Dernæst: man *skal* tro. Jeg tror at jeg ikke af min egen fornuft eller kraft *kan* tro, siger Luther. Og et sandere ord har han aldrig sagt. Dette: du *skal* tro, er i virkeligheden det sværeste lovbud som eksisterer. Ethvert andet bud kan jeg dog gjøre et forsøg paa at opfylde. Men hvis et budskab ikke overbeviser mig ved sin egen indre sandhed, da er jeg ikke istand til at røre saameget som en finger for at tro det. Hvis altsaa evangeliet saaledes som det forkyndes mig, ikke overbeviser mig — hvad saa? Det staar i bibelen, vil man kanske sige; derfor *skal* jeg tro det. Men om jeg nu holder det for sandt, fordi det staar i bibelen, er saa det den sande og levende tro som her kræves? Nei; det kan umulig blive noget andet og mere end en død historisk tro. Til den sande og levende tro kræves der, som til syndserkjendelsen, den indre erfaring af ordets sandhed. Og naar jeg nu ikke har den erfaring — hvad saa? Saa maa du faa den, svares der. Vel, men hvor tager jeg den fra? Jeg kan ikke give mig den selv.

Det skal ikke hjælpe mig stort, om prædikanten søger at drive mig frem med slag og spark. Mange prædikanter forsøger paa det. De haaner dem, som ikke erkjender sig fortabte og giver sig over til naaden; de haaner deres blindhed og hovmod; deres mangel paa syndserkjendelse kommer af ond vilje, siger de; de elsker synden, derfor vil de ikke erkjende den. De haaner endnu mere dem som ikke tror — fritænkerne. Hvorfor tager de ikke sin forstand fangen under troens lydighed? Fordi de ikke vil. Hvorfor vil de ikke?

Fordi de er hovmodige og elsker synden. Ond vilje er skyld i det hele.

I slig tale kan der nok være adskillig sandhed. Og den kan fremføres med megen logisk skarphed og oratorisk dygtighed. Men der er ingen hjælp i den Ingen bliver ved den hjulpet et eneste skridt nærmere hverken til syndserkjendelse eller til tro.[1]) Den som ikke kjender sig som fordærvet menneske, fordi han ikke har gjort den erfaring at han er det, han kommer ikke til at kjende det derved at man siger til ham: det er bare hovmod og ondskab som gjør at du ikke kjender det. Og den som ikke tror, fordi det som forkyndes ikke har overbevist ham om sin sandhed, han kommer ikke til tro derved at man siger til ham: det er bare hovmod og ondskab som holder dig fra at tro. Det eneste slig tale kan virke, er harme. De hvem den gjælder vil som regel ikke kunne forstaa den anderledes end som den skammeligste uretfærdighed.

Dertil kommer at meget ofte ialfald er disse angreb paa vantroen af den art, at det vilde gaa vedkommende prædikant ilde, om der var vantroe tilstede og de havde lov til at tage til gjenmæle. Altfor ofte viser nemlig det som saaledes udslynges, hvor blottet prædikanten er for enhver forstaaelse af det han taler om. Jeg vrier mig aldrig ynkeligere under en prækestol, end naar polemikken mod vantroen rigtig drives; jeg tænker med gru: aa, hvis her er kritiske unge mennesker tilstede, da er de solgt!

Men ganske vist — der er mange som liker slig tale.

---

[1]) Det samme maa siges om den forkyndelse, som driver paa med at fiksere «kjende»tegnene paa den sande tro, eller «skellet» mellem «de hellige» og verdens børn. Ogsaa den forkyndelse kan indeholde adskillig sandhed og være dygtig, men der er ingen hjælp i den. Det høieste den kan gjøre, er at føre mennesket hen til det svælg som skiller det fra Gud, og vise det hvor bredt og dybt dette svælg er, men vinger til at fare over svælget giver den ikke. Den opelsker hos nogen den aand, der takker sin Gud at de ikke er som andre mennesker; men andre lader den kredse som hvileløse aander omkring spørgsmaalet: er jeg troende eller er jeg ikke? uden at de er istand til at komme til ro. Udviklet til virtuositet og fæstnet i stereotype talemaader er den rædsomt kjedsommelig og ufrugtbar. Det har vi erfaret tilstrækkelig i Norge. Danskerne vil nok snart erfare det samme.

Den smager af kraft. Og desuden — det smager at høre *andre* faa sit pas paaskrevet.

Man burde forstaa, at det er *lovens* sværd man her svinger. Hele denne tale: du *skal* kjende dig fordærvet og fordømt, du *skal* tro; det er bare hovmod og ond vilje, naar du ikke gjør det — den er intet andet end *lov*; der er ikke spor af evangelium i den. Om man belægger den aldrig saameget med skriftbevis, den bliver ikke evangelium for det.

Man stiller med denne tale tilhørerne foran en lukket dør, og forlanger at de skal aabne den, skjønt de ingen nøgle har. Jeg paastaar, at der er intet som mere tømmer vore kirker, end dette. Tilhørerne har ret til at kræve af prædikanterne: *giv* os nøglen. Naar prædikanten kræver: du *skal* kjende dig som en fortabt synder, da har de ret til at svare: *giv* mig den erkjendelse, overbevis mig i min samvittighed om, at jeg er fortabt. Naar prædikanten kræver: du *skal* tro evangeliet, da har de ret til at svare: *giv* mig troen; overbevis mig i min samvittighed om evangeliets sandhed. De har ret til at kræve det af os, for vi er *evangeliets* tjenere. Og evangeliets tjeneste er aandens tjeneste, ikke bogstavens. Vi skal altsaa være aandens redskaber. Men aanden *kræver* ikke syndserkjendelse og tro, aanden *skaber, virker* og *giver* syndserkjendelse og tro. Det skal altsaa vi være redskaber til. Det er vor prædikens opgave og maal.

Vi kan nok tvilende spørge: hvem er dygtig til det? Men vi maa ikke ved tvil om vor egen dygtighed lade os forlede til at slaa af paa det krav, som *maa* stilles til vor prædiken. Det duer ikke, at vi forvandler os selv til lovens tjenere, fordi vi ikke magter at være evangeliets. Vi *maa* holde fast ved det evangeliske prædikenideal, hvor overvættes svært det end er. At prædike evangelium er ikke at *kræve* syndserkjendelse og tro, men det er at forkynde det budskab, som ved sin egen indre aandskraft *skaber* og *virker* syndserkjendelse og tro hos dem vi præker for.

Men, vil man svare, ingen kristelig prædikant indskrænker sig til at *kræve* syndserkjendelse og tro; han forkynder tillige det som virker syndserkjendelse og tro der, hvor der er modtagelighed tilstede. Prædiker man alvorlig og praktisk om pligt og synd og syndens følger, da virkes derved synds-

erkjendelse. Forkynder man inderlig og sandt Guds naade i Kristus, da virkes derved tro. Naar syndserkjendelse og tro ikke virkes, da er det modtageligheden som mangler; men det kan prædikanten ikke gjøre for. Det er tilhørernes skyld.

Heri er der naturligvis megen sandhed. Det være langt fra mig at paastaa, at naar forkyndelsen lidet eller intet virker, da ligger al skylden hos prædikanterne. Utvilsomt ligger der ogsaa megen skyld hos tilhørerne, og endnu mere hos dem som ikke engang vil høre. Men prædikanterne er for snare med at skyve skylden over paa tilhørerne. De er for uvillige til at undersøge hvad skyld deres egen præken har. Lad tilhørerne have aldrig saa megen skyld — det som en prædikant maa spørge efter, er dog dette: hvad skyld har *jeg?*

Det er udenfor al tvil, at der i kirken altid har lydt og fremdeles lyder mangt et ord, som med sandhedens kraft trænger ind i tilhørernes hjerter og løser den bundne religiose trang, saa den kan slaa ud i bod og tro. Ethvert saadant ord er *evangelium*.

Men ved siden deraf indeholder vore prækener gjerne en hel del stof som falder dødt til jorden. Det behøver ikke at være hverken vrøvl eller falsk lære. Som oftest er det doceren af lærdomme, som kan have sin rigtighed i sig selv, men — saaledes som de doceres ialfald — mangler de enhver raport med tilhørernes virkelige aands- og hjerteliv. De ligger absolut udenfor tilhørernes erfaring og forstaaelse, *kan* derfor ikke lyde for deres ører og hjerter som et budskab, der løser det bundne i dem og skaber liv, men *maa* lyde udelukkende som et krav: saa og saa *skal* du føle; saa og saa *skal* du tro. Vore prækener trykkes af en hel del svær ballast, som gjør dem tunge og trykkende for den store mængde, som ved dem skulde løses og løftes op til Gud.

Det er denne tunge ballast den saakaldte nye forkyndelse søger at faa bort. Den vil ikke forkynde nogen ny lære. Ganske vist søger den at gaa tilbage fra det kirkelige læresystem til Det nye testamente, og særlig til Jesu egen forkyndelse, som prædikanterne hidindtil altfor lidet har taget til mønster. Men den mener ikke der at finde nogen ny lære. Det evangelium den finder, er det kirkelige læresystems kjerne. Det nye hører derfor ikke hjemme paa lærens omraade.

Det nye er dette: medens den gamle forkyndelse gaar ud fra det givne læresystem, som det der nødvendigvis i alle væsentlige punkter *maa* tilegnes af alle som skal blive salige, og som det derfor er en prædikants første pligt og opgave at lægge frem for tilhørerne — uanset om de har forudsætninger for at kunne tilegne sig det eller ikke —, saa søger den nye forkyndelse at gaa ud fra tilhørernes virkelige aands- og hjerteliv, for om muligt at bringe dem det ord som kan træffe den religiøse trang derinde og forløse den.

Noget absolut nyt er dette slet ikke. Homiletiken har altid hævdet det princip, at prækenen skal anlægges efter tilhørernes intellektuelle og religiøse standpunkt. Den nye forkyndelse vil i grunden kun gjøre alvor af dette gamle, vel kjendte homiletiske princip. Det er nemlig aldrig kommet rigtig til sin ret. Det er uafladelig blevet trykket til side af læreprincipet, hvorefter visse bestemte lærepunkter under alle omstændigheder skulde og maatte doceres som nødvendige til salighed. I modsætning hertil hævder den nye forkyndelse: ingen lære kan blive et menneske til salighed, hvis det ikke har forudsætningerne for at kunne tilegne sig den saaledes, at den kan slaa an og skabe liv i dets indre. Det alene skal derfor en prædikant prædike. Alt andet skal han — ialfald indtil videre — lade ligge.

Heller ikke det er noget nyt. Fornuftige sjælesorgere har altid handlet saaledes i sjælesorgen. Har vi med et menneske at gjøre, hos hvem næringssorgen har forbitret sindet og sløvet aanden, da forstaar vi let: her nytter det ikke at tale hverken om synd eller om naade, for her er hjerte og aand beslaglagt af dette ene: sult og brød. Hvad gjør vi saa? Vi taler til det om ham som føder fuglene og klæder liljerne, og lader os bruge som hans redskab til her at føde og klæde. Det er *evangelium* for det menneske. Det vil sige: det er det eneste, som *kan* træffe et sligt menneskes hjerte, og sætte det i bevægelse i retning af Gud. Ethvert andet ord vilde for det menneske bare være *lov*.

Eller lad os tænke paa den rige yngling. Han var en bra, from, ideelt anlagt gut, som ikke trykkedes af nogen skyld og aldrig havde erfaret sin egen afmagt. Det kunde heller ikke nytte at tale til ham hverken om synd eller naade.

Forudsætningerne mangled. Hvad gjorde saa Jesus? Han holdt det religiøse og sedelige ideal op for ham i hele dets høihed. Det var det eneste som her kunde bringe paa glid. Det havde han forudsætninger for at forstaa. Og han forstod det. Ellers var han ikke gaat *bedrøvet* bort. I virkeligheden bragte det ham forløsning for hans religiøse liv, om han end kanske viste forløsningen fra sig.

Det princip vi saaledes følger i sjælesorgen, maa ogsaa blive herskende i vor præken. Ganske vist er der her en vanskelighed: vi har ikke den enkelte for os, men en uensartet forsamling. Hvorledes faa alle disse hører under én hat?

Den gamle forkyndelse samler gjerne tilhørerne i to, høist tre klasser: Guds børn, verdens børn og dem som staar paa overgangen. Den deling gjælder vist for Gud, men som psykologisk baggrund for forkyndelsen gjør den daarlig tjeneste. Det billede man paa denne baggrund tegner af tilhørerne viser sig nemlig gjennemgaaende at være saadant, at ingen kjender sig selv igjen i de «verdens børn» som tegnes, medens adskillige lærer med farisæeren at takke sin Gud at de ikke er som de andre mennesker. Sagen er den: Guds børn er ikke slige idealer, som denne forkyndelse gjør dem til. Heller ikke er verdens børn saa grimme. Der er noget af verdensbarnet igjen i ethvert Guds barn, saalænge det er en synder. Og der er ogsaa noget af gudsbarnet i ethvert verdensbarn, saalænge det ikke er forhærdet. Der er i menneskenes religiøse sjæleliv som i deres sjæleliv overhovedet en uendelig mangfoldighed af nuancer, ligefra den tro som kan flytte bjerge og ned til forhærdelsen i det onde. I disse religiøse forskjelligheder spiller saa forskjellighederne i nedstamning, opdragelse, dannelse, familieforholde, selskabskreds, stilling, formue etc. etc. ofte sterkt bestemmende ind. Og hver af disse uendelig mangfoldige nuancer trænger paa en maade sit ord for at sættes i bevægelse mod Gud. Dette er noget en prædikant aldrig maa glemme. Men det synes rigtignok at maatte gjøre opgaven umulig for ham. Om han saa ikke har mere end 20 tilhørere, hvorledes give hver af disse 20 det ord som netop *han* trænger?

Opgaven er dog ikke saa umulig, som den synes. Der

er noget fælles for alle som samles under en prækestol. Det er dette fælles vi maa faa øie paa og knytte vor præken til.

Dette fælles er dels noget almenmenneskeligt, dels noget som er eiendommeligt for tiden og stedet. Det almenmenneskelige er trangen til Gud. Alle de vi præker for, bærer paa et hjerte som tørster efter Gud. Ingen erfaring og intet dogme maa bringe en prædikant til at mene: min menighed er aldeles aandelig død; den er saa nedsænket i verdslighed og last, saa gjennemsyret af moderne fritænkeri, at al trang og tørst til Gud er slukket ud. Han maa og skal stille sig dette levende for øie: trangen til Gud er der, selv om den er aldrig saa skjult af verdslighed og vantro; det gjælder for mig bare om at finde ind til den; alle disse mennesker har strenge paa sit hjertes harpe, hvori der er himmelsk klang, bare jeg kan finde det ord som kan bringe disse strenge til at klinge.

Denne trang til Gud som saaledes i dybeste grund er sig selv lig til alle tider, bliver imidlertid præget og formet af de særegne omstændigheder og forholde som er fælles for alle dem der lever paa samme sted og til samme tid. De hindres allesammen af vanskeligheder, kjæmper allesammen med spørgsmaal, uroes allesammen af tvil, som livsforholdene og tidens kultur fører med sig, og som derfor i mere eller mindre grad er fælles for dem allesammen. Forskjellen mellem dem som kaldes omvendte og dem som kaldes uomvendte er langtfra saa stor som prædikanterne ofte gjør den til. De er alle i en mærkelig grad børn af sit folk, sin menighed og — *sin tid*. Lad prædikanten bare trænge ret ind i de strømninger som bevæger folket og tiden, og lad ham særlig blive fortrolig med disse strømningers særegne brydning inden hans menighed, saa vil han ikke have saa vanskelig for saa nogenlunde at bringe alle de hoder han ser under sin prækestol under én hat. Og saa gjælder det at finde det ord som svarer til disse menneskers aandelige behov; det ord som kan slaa an i deres indre og forløse den bundne religiøse trang derinde, saa den faar bryde gjennem alle vanskeligheder, ryste alle tvil af og give sig hen til Gud. Det ord er *evangelium;* kun det.

Jeg tror, at holder man sig det princip nøiagtig for øie:

kun at forkynde det som ens tilhørere har forudsætninger for at kunne tilegne sig til liv, da vil den dogmatik man faar at forkynde blive noksaa tynd. Man vil slippe det komplicerte teologiske system med dets tilspidsede læreformler, for udelukkende at holde sig til de enkle sandheder om Gud og Jesus vi finder i Det nye testamente — særlig i evangelierne. De græske spekulationer over Guds væsen og de scholastiske bestemmelser af retfærdighed og fyldestgjørelse ligger absolut udenfor vore tilhøreres forstaaelse. Vi kan sige: I skal heller ikke forstaa det; det er et mysterium, som I *skal* tro. Men da maa vi ogsaa være klare over, at det vi forkynder er intet forløsende evangelium for vore tilhørere; *det er lov*. Evangelium er kun det som finder den forstaaelse i deres indre, at det bringer hjertestrengene til at klinge og forløser den bundne trang.

I en vis henseende er loven mere imponerende end evangeliet. Det giver indtryk af soliditet og værdighed i et salvelsesfuldt sprog at lægge frem et sluttet system, bevist af skriften og af kirkens bekjendelse, og saa sige: dette er Guds eget ord, dette *skal* I tro. Ligeoverfor børn og umyndige mennesker har ogsaa en slig forkyndelse sin ret. Men jo mere aandsmyndig slegten bliver, des mere preller en slig forkyndelse af. Man føler, at det som her kræves kun er underkastelse under autoritet. *Men det er ikke tro.* Man føler, at til tro skal der noget andet; til tro skal der samvittighedens overbevisning. Man føler, at den kirke som kræver underkastelse istedetfor at overbevise samvittighederne, den beviser derved sin indre afmagt. Man vender en slig kirke ryggen. Skal kirken i vor tid kunne hævde sin stilling til folkenes frelse, da maa den finde det ord som træffer hjertepunktet hos nutidens mennesker og forløser deres hjertetrang. Religionen kan nok aarhundreder igjennem leve paa lovens autoritet. Men den stund kommer, da loven intet magter. Evangeliet er det som har skabt religionen. Evangeliet er det ogsaa, som alene kan fornye religionen og gjengive den sin tabte magt over hjerterne.

Kirkens fremtid afhænger af, at den faar naade til at *prædike evangelium for nutiden.*

EFTER FESTEN.

Det var en vakker fest, som blev feiret her inde i Kristiania i den sidste maaned af det gamle aar, da folk bragte Bjørnson sin hyldest ved hans 70-ende fødselsdag. Der er sikkert ingen i hele Norge, der har vundet saa mange menneskers kjærlighed som han. Og denne kjærlighed skabte sig her et skjønt og overstrømmende udtryk.

Og det faldt da ogsaa af sig selv, at der ved denne leilighed samlede sig om Bjørnson en hel skare af vore første mænd, paa literaturens og kunstens, paa videnskabens og politikens omraade. Det norske aandsliv næsten i dets helhed kastede glans over festen. Det blev paa en maade en fest for den norske kultur, samlet om dens mægtigste og mest banebrydende skikkelse, for det mærkelige kulturopsving, som vort folk har gjennemlevet i det sidste halve aarhundrede.

Der har været gjort opmærksom paa, at præsterne næsten alle holdt sig borte. For nogen del kan vel altid grunden have ligget i den høie adgangspenge. Men langt mere ligger den sikkert i andre ting. Alle vil forstaa, at den taknemlighed og den glæde, som ogsaa norske *præster* føler overfor Bjørnson og hans livsvirke, er stærkt blandet med følelser af et helt andet slag. Og kanske vilde deres blotte nærværelse forekommet somme af de andre deltagere som en smule mislyd, blandet ind i den almindelige jubel.

Og dog — er det ikke alligevel et savn, at der i al denne glæde ikke med en stavelse blev mindet om, hvor hele den sum af kraft og skjønhed, som vi har faat gjennem Bjørnson og gjennem det kulturopsving, hvis første mand han er — hvor den har sit inderste og sidste udspring? Vilde det ikke have været godt, om der havde lydt et ord om «hint livets rige kildedyb», som alle og alting stammer ifra? Gjerne et stilfærdigt ord, naar man bare havde følt, at det kom fra et levende hjerte. Et «ære være Gud i det høieste!»

Jeg tvivler ikke paa, at der var dem af de tilstedeværende, som har et saadant ord i sit indre. Men vilde det ikke have været godt, om det var blevet hørt?

Thi vi takker Gud for al den velsignelse, han med rund haand har udøst over vort folk. Vi takker for landets vidunderlige skjønhed, for vore hoifjelds majestæt og for vore dales lyse ynde. Vi takker for det folkeliv, som er vokset frem i disse dale, vi takker for det til trods for dets flækker. Og vi takker for den digtning, som gjengiver denne natur og dette folkeliv i deres glans, og paa en maade saa det ikke kan glemmes. Vi takker for hele det mægtige opsving i kultur og menneskeligt aandsliv, som er blevet vort folk til del i det sidste halve aarhundrede. Vi takker, som for Vergeland og Velhaven, saa for Bjørnson og Ibsen, for Grieg og Garborg, for Fridtjov Nansens mandige kraft og rolige overlæg, for hele den sum af manddom, han har vakt inden vort folk, for Wærenskjold og Thaulow og Stephan Sinding og hele den skjønhedens verden, som de og deres fæller har skabt, for Ernst Sars's og Sophus Bugges fine og skarpe og dristige tænkning. Vi takker *ham*, fra hvem alle gode gaver strømmer ned over land og folk og enkeltmand.

Og vi mener, at idet vi saaledes takker for det altsammen, giver vi det dermed ogsaa en høiere indvielse.

«Alt hvad skjønt vort øie skuer,
alt hvad herligt aanden ved,
alt hvad mildt i hjertet luer,
skabte, Gud! din kjærlighed».

Saa sang en norsk prest tidlig i forrige aarhundrede. Og den sangen synger vi paa endnu.

Men naar vi staar med tak og undring overfor det overraskende opsving i kultur og menneskeligt aandsliv, som er faldt i folkets lod, saa kan det ikke undgaaes, at vi paa samme tid gribes af en dyb og bitter smerte. Ikke blot og ikke mest over de mange og morke flækker, som dette aandsliv viser. Men allermest over det, at saa mange ogsaa af dets mest fremragende bærere har vendt ryggen til kristendommen, til den høieste sandhed. Det er en ulykke baade

for dem selv og for det folk, der skylder dem saa meget. Og smerten over det er et led i den frygteligste smerte, som tilværelsen eier.

Der gaber endnu her i landet som en kløft imellem kristendommen og det menneskelige aandsliv, den menneskelige kultur. Det var det, der fik sit udtryk, da presterne ikke mødte op ved den store kulturfest. De selv følte, og andre vilde have følt det med dem, at det ord, de ved denne leilighed havde at sige, ikke bare var tak og glæde, men tillige et meget tungt og svært ord.

Det tør dog ikke glemmes, at det norske presteskab, og den norske kirke i det hele, har sin gode del i at vort sidste store kulturopsving har fjernet sig saa langt fra kristendommen, som det har. Vi fik for 50 aar siden en mægtig kristelig strømning, kanske den mægtigste vort folk har havt paa aarhundreder. Og denne kristendom mente selv, at den havde lidet eller intet med kultur og menneskeligt aandsliv at gjøre. Den kulturstrømning, som fulgte i dens hæle, tog den paa en maade bare paa dens egne ord. Den sagde, gjennem saa mange af sine talsmænd: nei vel, kultur og kristendom *har* intet med hinanden at gjøre; saa holder vi os til kulturen og lader kristendommen fare; der er nok af *andre* gode grunde ogsaa, som taler for det.

Dog — kløften mellem kultur og kristendom er ikke indskrænket til Norge; den er et verdenssaar. Og vi kan ikke dagskrive den fra midten af det 19de aarhundrede; den har sine rødder langt længere tilbage i tiden. Oldkirken underlagde sig ved sin aandsoverlegenhed hele den gamle græsk romerske dannelsesverden. At være hedning — *paganus* — blev udtryk mindst lige saa meget for mangel paa dannelse og oplysning, som for mangel paa religiositet. Og naar de germanske og norrone folkeslag lod sig optage i kirken, da har de fleste af den tids mennesker sikkert havt et langt stærkere indtryk af dens dannelsesoverlegenhed end af dens religiose kræfter. Og middelalderen nedigjennem var dannelse og kristendom i hovedsagen smeltet sammen til en uloselig enhed, som ogsaa tog fyrstemagten i sin tjeneste og ved dens hjælp slog al modsigelse ned. Men netop i den uimodsigelige stilling laa spiren gjemt til tabet af den virkelige

magt. Der er vældige kræfter i den menneskelige natur, som oprører sig mod kristendommen. De kan holdes nede af en aandsoverlegenhed som kirkefædrenes, der støttede sig til martyrernes karakterstyrke. Men de bøier sig ikke i længden for en theologi som den middelalderlige, selv ikke om den holdes oppe ved pavelige banbuller og keiserlige tvangsbud. Imod slutningen af middelalderen var tidens kultur, med nakken bøiet under religionstvangens aag, i nær sagt fuldstændigt om end hemmeligt oprør mod en kirke og en kristendom, der var lige sunkne baade i menneskelig dannelse og i gudelig kraft. For en kort tid lyktes det Luther med en aandsoverlegenhed som kirkefædrenes og et offermod som martyrernes igjen at faa tidens renaissance-dannelse til overveiende at bøie sig for kristendommen. Hans eftermænd opgav blot alt for snart at følge ham paa de trange veie, som fører til aandsoverlegenhed; de foretrak at støtte sig saa meget stærkere til den fyrstelige religionstvang, og holde modsigelsen nede. Men «mannen er af naturi ein lat hund»; det gjælder theologer lige saa fuldt som andre folk. En theologi, som unddrager sig for kampen mod modsigelsen ved hjælp af udvortes magtmidler, vil i løbet af faa slægtled have sat sin aandskraft overstyr. De menneskelige oprørskræfter kom paanyt i kog under det laag af en skrøbelig og scholastisk theologi, som fyrstemagten pressede ned over dem, indtil det sprængtes. Den «moderne kultur» blev født til verden ud af et oprør mod «throne og alter», mod en vanslægtet kristendom, der havde søgt at holde sig oppe ved udvortes magt.

Det kristelige frafald, som vi her i landet oplevede sammen med det store kulturopsving i den senere del af det 19de aarhundrede, er alene en svagere gjentagelse af hvad der foregik inden hele kristenheden i det 18de.

Og de oprørskræfter, som da slog ud i lyse luer i alle lande, de havde lange tider igjennem, lige fra det «middelalderlige mørke» af, dæmmet sig op som glødende lava i menneskeslægtens indre. Hvad der foregik ved «det store frafald», var ikke paa langt nær saa meget et virkeligt *fald*, som det var borttagelsen af et dække, blotlæggelsen af en skade som allerede var aarhundreder gammel.

Vor tid er ikke saa meget værre end andre tider, som det kan se ud for, og som theologerne saa ofte mener. Den staar langt tilbage baade for Luthers og for kirkefædrenes. Men den staar fuldt ud paa høide med mange andre tider, hvor det aabenbare frafald var holdt nede ved tvang.

Vor herre Kristus har ikke vist os veien til religionstvang; og naar den har været øvet, har det aldeles ikke været i hans aand. Han har ikke ønsket at holde sin kirke fri for fornegtelsens og den gudforladte menneskeaands modsigelser paa denne maade. Han har vidst, at den trænger modsigelsen for at holde sig vaagen. Lige saa alvorligt som han paalægger os, at vi ikke selv skal «forarge» disse smaa, som tror paa ham, lige saa afgjort udtaler han, at det er *nødvendigt*, at forargelsen kommer. Og de som mindes den aandelige tilstand her i landet i den tid, da den Johnsonske bevægelse var i sin kraft, vil have en levende følelse af, hvor brændende «nødvendigt» det virkelig var, at den forargelse kom, som vi fik sammen med vort sidste store kulturopsving. Men endda langt nødvendigere har det været et aarhundrede tidligere, dengang da det store gjennembrud kom ovenpaa de mange aarhundreders religionstvang.

Det er en anden vei, Jesus Kristus har udpeget til at tvinge en hedensk verden i knæ. Det er aandsoverlegenhedens og den taalmodige lidelses, den store offervillighedsvei. Det var den, oldkirken gik. Og den førte til maalet.

Det er den samme vei, nutidens kirke har at gaa, dersom den ønsker at overvinde nutidens hedenske kultur.

Gjør Jesus til konge! Make Jesus king! runger det i vore dage udover kristenhedens lande, og kalder tusinder af unge mænd frem til kampen mod Asias og Afrikas hedenskab. Og det er meget godt. Men endda bedre vilde det være, om det samme raab kunde kalde kristne mennesker til kamp mod det hedenskab, som i pakt med nutidens kultur har reist oprorsbanneret midt i kristenheden. Gjør Jesus til konge over nutidens kultur, som kirkefædrene gjorde ham til konge over Grækenlands og Roms, og Luther gjorde ham til konge over renaissancens! Uden det er det vel tvivlsomt, om det vil lykkes at gjøre ham til konge over Kinas og Indias kulturer.

Gjør Jesus til konge over nutidens kultur! Her i Norge vil *det* sige: underlæg ham hele dette kulturopsving, som nylig feirede sin glanstulde fest til Bjørnsons ære.

Har vi kræfter til det?

Jeg er ræd der maa svares: vi har neppe engang tanke paa noget saadant. Om saa var, maatte nok *tyskerne* have gjort det først.

En ting er sikker: det sker ikke ved hjælp af en kristendom, som *alene* har sands for at frelse enkelte sjæle. Den maa være gjennemtrængt af den store tanke om Guds *rige*.

Tyskerne er os uendelig overlegne i theologi, det er sandt. Men ligesaa utvivlsomt er det desværre, at deres religiøse kraft staar sørgelig tilbage for deres theologiske dygtighed. Og her er det først og fremst religiøs kraft, der spørges efter.

Mange mener — som Harnack — at det gjælder om at borttage af den oprindelige kristendom de ting, som føles mest stødende for nutidens dannelse, at brække braadden af »paradoxet«. Det er en vistnok nærliggende, men ogsaa stor misforstaaelse. Det var ikke saaledes, oldkirken bar sig ad, den som virkelig løste opgaven.

Hvad den havde at sætte ind, var en fuldblods religiøs begeistring, som ikke brød braadden hverken af paradoxet eller den praktiske selvfornegtelse, men som elskede begge dele, og som netop derfor havde styrke til at *bære* hele datidens dannelse med samme overlegne lethed, som en mand bærer et barn.

Det er noget saadant vi maa faa tilbage, dersom vi skal kunne »gjøre de forrige gjerninger«: en flok af forkyndere med brændende kristelig begeistring, med fuldmyndig forstaaelse af tidens dannelse og med den strenge selvfornegtelses høie indvielse.

Takker vi Gud for vor kultur og dens bærere, saa takker vi ham endda langt mere for de bedste mænd han har givet vor kirke, for mænd som Gustav Jensen, Fredrik Petersen, biskop Heuch, Thorvald Klaveness. De er vor stolthed, den bedste støtte for vort haab om en lysere fremtid; de er os mere værd, end jeg her kan eller vil udtale. Men, men — — overfor den opgave, som er os forelagt, strækker de alligevel ikke til.

Gud udøse sin aand rigere over kirken her i landet og over kirken paa den hele jord!

Christopher Bruun.

EN FANATIKER.

(Af *Eug. K.*)

Nordenstormen stod med snefok og rok ind gjennem fjorden. Rutebaaden var endelig kommen frem kl. 7 om aftenen, 26 timer forsinket, med den længselsfuldt ventede post sydfra, og inde paa handelsmandens kontor var chef og kontorister i travlt arbeide med at sortere postsækkens indhold. Men ude i kramboden drøftedes mellem kunder og betjente aftenens store spørgsmaal: Skulde landposten kjøres indover allerede ikveld, eller skulde den ligge til imorgen?

Umuligt ikveld, mente de fleste. Kjøre Andvikmyrene i dette veiret, det gjorde saamænd ingen. Ole Olsa havde gaaet der paa ski ved middagstider, og allerede da var grøfterne gjenføgne og veien ikke til at se. Og nu paa natten da!

Andre mente — med lange tobakssprøit hen i krogene — at det lod sig nok gjøre. Blakken til han post-Simen havde klaret det, som værre var, og Simen selv gav sig heller ikke saa let. Og der skulde nu være maane.

Maane! blaaste andre; maane ja, naar han staar tjuk som en væg ude, og man ser akkurat saa langt som til sin egen næse. Det hjælper godt med maanen da. —

Men døren til kontoret gik op, og chefen stod paa terskelen med det lune smil og det sterke blik bag brillerne.

«Vaager du Blakken ikvæld da, Jonsen? Den halve milen til skriveren faar du nu se at klare, saa han og lensmand faar sit. Jeg ser, her er breve, som det gjælder med. Blir det for drøit at komme tilbage, faar du ligge over i borgstuen paa skrivergaarden inat».

Simen Jonsen, postmanden, som rolig overlegen havde ladet de andre snakke, reiste sig nu. Det var en liden letbygget, mager mand, overmaade mørk og med et skarpt, livligt ansigt. Han var bygdens faste nyhedskræmmer og første danser og kurtisør; skjønt han allerede havde været gift i

7 aar, stod han i høi gunst hos alle piger, og mange spræke karer vidste af erfaring, at de spinkle arme eiede muskler og sener, som ikke var at spøge med. Munden stod i regelen ikke længe paa ham; men i aften gjorde bevidstheden om hans vigtighed ham taus. Uden andet svar end et selvfølgeligt nik gik han gjennem kramboden og ind paa indrekontoret sammen med sin principal.

En time senere var post-Simen midt paa Andvikmyrene. Hesten vadede tungt gjennem fonnerne med hovedet sænket mod veiret; hvor sneen enkelte steder var afblæst, faldt den straks i trav. Fra den svære ulster bag i smalslæden stirrede et par skarpe, sorte øine ind i snerokket. Dette var turens værste stykke. Ikke et træ eller et hus paa en strækning af flere kilometer viste, hvor veien gik, ikke en fjeldknaus tog af for stormen, som stod vældig ind fra fjorden, piskende frem foran sig et hav af sne. Jord og himmel rok sammen i et kov, hvori hest og slæde syntes at maatte forsvinde. Men det var kjendtfolk, som var ude. Med sikkert instinkt anbragte den vesle blakke sine ben; og mandens skarpe sanser hentede veiledning fra hver hælding i terrænet, hver liden sving, fra den ulende sang i telegraftraadene langs veien og fra havduren ude til høire, let kjendelig fra alle de andre piskende og hvinende lyder rundt om. Veien løb nemlig langs fjæren; det gjaldt at passe afstanden. Og lyden af bølgebrækningerne klang forskjellig paa de forskjellige steder. —

Simen skvat op med ett. Ud af det uendelige, hvide snehav dukkede der pludselig en mørk, uformelig gjenstand frem lige ved siden af hans slæde. Med et ryk og et raab holdt Simen sin hest an; han var handelsstedets dristigste seiler og værste vovehals, men overtroisk var han, og denne sorte skikkelse, som steg op af myren foran ham, den mindede baade om draug og tusse. I næste øieblik skreg imidlertid en kraftig stemme lige paa siden af ham:

«Hallo, er det dig, Simen Jonsen? Jeg hørte damperen tude herude for lidt siden, saa tænkte jeg, jeg skulde møde dig!»

«I Gudfaders navn, hvem er det, som gaar Andvikmyrene i kveld», skreg postmanden tilbage gjennem stormen, «er det den onde selv — eller — er det dig, Holte!»

«Haha, javist er det mig. I Gudfaders navn greier en saa meget, ser du, Simen. Kan du ellers si' mig, hvordan veien blir her længer fremme?»

«Men har du mistet det vesle gran vet, du har havt nu da, Holte! Hvor vil du hen? Kommer du saa langt som bort i svingen, saa blir du borte i fonnerne der, og kommer du lidt længer, gaar du paa fjorden inde i Utvaagen. Skal du hente doktor eller jormor, eller hvad i Herrens navn» — —

«I Herrens navn ja — netop det, Simen. Det er nok mig selv, som skal være doktor i kveld. Henne paa Sandnes har datteren faaet et barn igaar; det har hun dræbt og vil selv efter. Saa tænkte jeg, der blev brug for mig ikveld, jeg, derfor gik jeg saa snart jeg kunde».

«Men hører du ikke — du kommer ikke frem, mand! Trækker du ikke guitaren med dig ogsaa — gal er du, og engang mister du nu livet ved uvettet dit. Men nu faar du slænge dig bag paa slæden, saa faar Blakken trække dig tilbage».

«Umuligt, Simen Jonsen, var du bare saa sikker som mig paa at komme vel frem! Jeg har baade vinden og Vorherre med mig, og nu har jeg jo dine spor at gaa efter ogsaa. Gokveld da, lyksom tur — og tænk lidt paa, hvad jeg dengang sa dig om konen din og Satans fristelser i kjødet» —

«Brug vet, Holte, og snu», skreg postmanden og vilde ud af slæden efter ham; men den svære skikkelse var alt borte i snekavet, og Jonsen maatte forarget og urolig fortsætte sin vei gjennem mørket og stormen.

— Posten var afleveret til lensmand og skriver, og post-Simen kunde nu med god samvittighed slaaet sig til ro i den lune borgstue paa skrivergaarden. Men efter at have svælget den dram, han blev budt, tog han, under mange spøgefulde drillerier til de skuffede piger, tilbage til sin slæde. Han vilde videre den lille veistump over til prestegaarden; det havde han sine grunde til.

I prestegaarden har de efter lang forgjæves venten endelig opgivet posten for den dag ogsaa og sidder nu skuffede, grætne og sovnige rundt i stuen og hører stormen piske paa ruderne. Fruen søger trøst i en kabal, presten tager for tyvende gang frem den ugegamle avisbunke, medens den

20-aarige Astrid borte i en lænestol overgiver sig til triste betragtninger. Da farer hun med ett op: «Hyss! Hvad var det!» Og saa klinger posthornets kjendte toner udenfor døren, og som ved et trylleslag har alle faaet nyt liv. Posten, posten! lyder det fra stue, kjøkken og borgstue. Dørene op, sneen og stormen og Simen Jonsen ind, postvæsken kastes midt paa bordet og tommes af far, mens gaardsdrengen tar sig af Blakken, pigerne sætter kaffeen paa, og Simen selv befries fra ulster og komager og anbringes paa en hun plads ved ovnen. — Intet menneske er saa velkommen som postmanden i en Nordlandsbygd, særlig naar han har været ventet i to dage, og endda vidste Simen ved sig selv, at ikke noget andet sted blir han modtaget slig som her i huset!

Lidt efter knitrer det i stuen af nye aviser; breve brækkes og læses. Børnene har faaet sine illustrerede blade, pigerne sin «Aller», medens tidsskrifter og embedsbreve er lagt væk til siden. Nu og da lyder et dæmpet udraab, en almeninteressant nyhed berettes. Stuen er fuld af en intens, nydende stemning. Simen sidder med sin kaffe og sine lækre, solide smørbrødskiver og læser lokalbladet ved et lidet sidebord. Men idet Astrid kommer med kanden for at fylde paa, lader han haanden glide ned i lommen og smugler med stor behændighed et brev over i den haand, hun holder under forklædet — —. De er gode venner, Astrid og Simen, og uden at hun direkte har sagt det, skjønner han, at de store konvolutter med Kristianiastempel og kjæk herrehaandskrift helst ikke bør ligge mellem de andre breve. Han faar til tak et blik og et smil, idet hun forsvinder, og det er han fornøiet med — af Astrid. Altid er han ikke saa nøisom.

Naar saa efter en stunds forløb den første fløde er skummet, naar man har overbevist sig om, at verden fremdeles staar, har seet at børne endnu holder engelskmændene stangen, at provst Berg virkelig trods alt har faaet Strande, at gamle doktor Hansen er død, og at nationaltheatrets Ibsenpremiere har været vellykket — da først kommer Simen Jonsens tur til at briljere. Da er det alle bygdenyhederne krammes ud for lyttende tilhørere; — de gjentages senere i en noget anden form i kjøkkenet. Idag har han en ekstra historie at fortælle, som han ved vil interessere — om lærer Holte,

som i det forrykende veir vilde gaa den drøie mil fra sit hjem til Sandnes med bibelen under armen og guitaren i en sæk paa ryggen for at trøste den arme Helga Sandnes!

Det vækker nogen uro blandt tilhørerne; de hører stormen slaa mod væggen i tunge dunk og lytter ængstelige til Simens beskrivelse af veien. Men de bliver lidt beroligede ved at høre, hvor freidig og munter den nidkjære mand selv har været; de mindes, at han før er kommet uskadt fra ligesaa halsbrækkende ture. «Fanatiker», brummer presten Evje og breder med en ærgerlig mine sit «Morgenblad» ud mellem sig og fortælleren. Men hans kone ser tankefuld ud: «Det er da en merkelig mand, far! Han giver livet uden prut, naar han tror Vorherre forlanger det af ham».

«Han slider det af sig», falder Simen post ind, «han sætter det paa spil til hver eneste vinter bare for at komme rundt i krogene med guitaren sin. Imens stræver konen med 8 unger hjemme. Han skulde ikke ha lov at fare slig. Det rare er», lægger han til og klør sig i hovedet, «at jo stridere tørn han har og jo haardere kuling, desto blidere er han. Han liker sig bedst da. Ellers kan han være bos nok, naar han er i *det* lag» — og Simen ryster ærgerlig paa hovedet ved tanken paa taler, han har faaet, naar lærer Holte var i det mørke hjørne. —

Kvelden drøies længe ud den kveld, posten er kommen. Simen underholder en livlig forsamling i borgstuen, og inde bøier man sig tause og tilfredse over bladene. — — —

Et par eftermiddage efter blev prestefruen kaldt ud i kjøkkenet. Da hun kom, stod der en høi, kraftig bygget mand borte ved døren og slog sneen af sig; han havde en pakke under armen og en stor pose paa ryggen.

«Gokveld, er det Dem, Holte. Velkommen tilbage! Læg tøiet fra Dem og sæt Dem, saa skal De faa kaffe straks. De har været paa Sandnes, hører jeg?»

«Ja, frue, jeg gik derfra i middags. Det er lidt tungt at gaa, saa jeg har været sen om veien, derfor vilde jeg indom her og sidde ned lidt. Her staar jo kaffekjedlen paa hele dagen for veifarende folk . — Han la fra sig og satte sig ind til bordet. Da skindhuen kom af saa man et blegt og vakkert, Kristuslignende ansigt, omrammet af stort, sort

haar og skjæg. Lampelyset faldt skarpt paa det og prestekonen saa, at det havde et træt, næsten lidende drag. Han støttede hovedet i haanden og lukkede øinene en liden stund.

Fru Evje satte sig ligeoverfor ham. «De er træt, Holte? Vi har været rædde for Dem her, for post-Jonsen fortalte, at han mødte Dem i værste uveiret iforgaars uden ski eller truger. De maa ikke slide Dem ud for os!»

«Haa nei, frue, jeg gjør nu vel ikke det saa fort. Lidt træt er jeg nok i kroppen, ja, men det er godt det, bare godt. Kjødet er sterkt og kan trænge at slite lidt. Men der jeg kommer fra, var det ikke bare godt, og derfor er jeg kanske lidt vekere end jeg pleier i hodet og i hugen. Vi blir let mistrøstige, vi mennesker».

«Ja, hvordan var det med Helga, Holte? Fortæl alt om det!».

«Aa — jenten har det godt hun nu. Hun ved, at imorgen kommer de og reiser sydover med hende, men hun er glad for straffen, for hun er knækket og myg og fuld af anger og graad. Gud er naadig, frue! Da jeg kom did den kveld, var det fælt at se hende; det var som djævelen var i hende, de maatte holde hende, forat hun ikke skulde gjøre ende paa sig. Hun vilde paa fjorden, hvor hun havde lagt barnet. Vi bad og strævede med hende hele natten og næste dag, og da hun endelig faldt i graad, var djævelen knækket. Og nu tror jeg, Vorherre har faaet tag i hende».

«Og faderen — Tore Sandnes? Hvordan tog han det?»

«Ja, ser De, det var næsten det værste. Han bandede baade datteren og fyren hendes og Vorherre, som kunde lade denne skam komme over hans hus. Stadig kom han med dette om skammen! Jeg sagde ham, at skammen var ingenting og synden alt; men han vilde ikke forstaa det og blev rent gal, naar jeg sagde, at dette kanske var den største lykke, som kunde hændt Helga».

«Lykke, Holte? — De kan ikke mene det!»

«Jo, frue, det mener jeg, for det er vel større lykke at være Vorherres barn, hvordan man nu er blevet det, end at være et verdens barn og Satans barn, som Helga var før. Ikke plads til saa meget som en tanke paa Vorherre for bare forfængelighed og hovmod og flying med fine mandfolk. Jeg

havde opgivet hende, jeg, men det havde Vorherre nok ikke; han saa, hun maatte knækkes, og saa knækkede han hende. Og nu haaber jeg, hun vil blive en bra kvinde».

«Den staute, vakre jenten — og Tore, stakkar! slig kar som han har været!»

«Aa ja, det var tungt for Tore, og ondt var det at gaa fra ham idag», sagde læreren tungt sukkende og strøg sig langsomt over panden. «Men imorgen bliver det værre, naar de kommer efter hende. Jeg var indom lensmanden for at faa vide tiden, for jeg maa næsten se at komme derhen da — hvis ikke presten skulde ville se didud».

«Bare veien er farbar for hest imorgen, ellers kommer far ikke frem — og det er den vel neppe. Hvordan staar det sig ellers hjemme hos Dem, Holte — er barna friske?»

«Aa, lille Erling er jo klein i hele vinter; han stunder vel efter far sin» — han reiste sig i pludselig hast — «og nu maa jeg ogsaa afsted. Tak for mad, frue; Gud signe Dem og Deres hus». Han fik tøiet paa og kom afgaarde i stor il.

* * *

Ludvig Holte var en velkjendt mand i bygden, ikke bare om kirken og handelsstedet, men rundt i hver vik og hver vaag paa begge sider af fjorden og viden om. Meningerne om ham var delte. «Storkarene» likte ham ikke. I sin sneversynte, ensidige paagaaenhed kom han dem paa tvers baade her og der, skjønt han aldrig gav sig af med at prædke for dem. Presten Evje kom gjerne i daarligt humor ved at høre tale om ham. Ikke fordi Holte voldte ham egentlig bryderi; skjønt han for rundt og holdt opbyggelser tidlig og sent, var der intet sekterisk ved ham. Men for presten var han som en levende, altid urolig samvittighed! Evje var en bra mand, som gjorde sin pligt, var god mod de fattige og reiste i sognebud saa ofte, han blev hentet. Men denne galne lærer for omkring til alverdens folk, som aldrig havde spurgt efter ham, holdt møder ude i havskjærene og inde i sundene, hvor presten aldrig havde sat sin fod, var ved hver sygeseng og hver begravelse med sin guitar og gav, gav, gav af sin lille lærergage, til han knapt havde madbiden igjen til sine egne børn. Der fandtes jo ikke fornuft i sligt! Og

presten og mange med ham ærgrede sig, kanske meget fordi de i sit stille sind maatte beundre; men en hel del bare lo af ham, og endnu flere holdt af ham som sin trøster og ven i onde tider.

Sin skolegjerning forsømte han. Ofte maatte børnene gaa hjem uden at have truffet ham, og naar han «skolede» med dem, vilde han bare lære dem religion; det andet var bare til unytte. Dette gik jo ikke an, og gang paa gang reddedes han med nød og neppe af presten — der trods alt holdt paa ham ligeoverfor andre fra af skolestyret at fra tages sin bestilling. Det blev i regelen med skarpe irettesættelser, som Holte tog imod med stor ydmyghed — og absolut ikke rettede sig efter.

Handelsmanden var heller ikke videre blid paa ham. Denne muntre mand fik af og til istand fester for sine folk; en saadan var bestemt til en lørdagskveld om vinteren, og programmet, der bod paa oplæsning, musik, beværtning og dans, var opslaaet paa døren. Men da folk om aftenen strømmede til, fandt de det erstattet af et andet af følgende indhold:

«Fest hos Babylon, den store skjøge.

Program.

Kl. 8. Letfærdige bespottelser. Kl 9. Fraadseri og fyld. Kl. 10. Kjødslystens og øienslystens vederstyggelige tilfredsstillelse. Kl. 11. Dans og hyl af al urenheds kryb. Kl. 12. Lovsang til Satan af hans djævle for de i aften vundne sjæle. Kl. 1. Helvedes ild og pine».

Ingen var i tvil om hvem der havde skrevet det. Holte havde været paa kramboden om eftermiddagen, og hans brændende øine og mørke pande havde sagt dem, som kjendte ham, at han havde en af sine onde tider. Da led han frygtelig af tvil og alslags aandelige og kjødelige anfægtelser, og jo mere det rasede i hans eget indre, des strengere og haardere blev han mod andre. Da truede han med ild og ovn, med evigt mørke og uendelig pine, mens fanatismens brand luede af hans sorte øine. Slige dage var det ingen uden Erling, hans 5-aarige, svage gut, som fik smil af ham; thi ham elskede han. Men selv ham kunde han pludselig sætte haardt ned med ord om, at ogsaa han var avlet i urenhed

og født i synd. — Disse mørke perioder varede dog sjelden længe; en voldsom, strabadsios tur tillands eller tilvands var i regelen den bedste kur.

* * *

Dagen efter sin tilbagekomst fra Sandnes sad Holte ved sin lille guts sygeseng. Erling var blevet daarlig om natten, saa de havde vaaget over ham, og udover formiddagen blev han stadig værre, saa faderen tilslut havde sendt skolebørnene hjem for at kunne være hos ham. Det var et ualmindeligt yndigt barn, altid svag, men altid smilende, med fine træk, lyst silkehaar og blaa, tillidsfulde øine. Nu laa han og brændte i feber, pustende tungt og besværlig gjennem den halvaabne mund, medens faderen puslede med ham, varlig og mildt som en kvinde. Da de andre barn havde faaet mad og var komne ud, satte ogsaa moderen sig derhen; hun var lys og fin som gutten, havde været smuk, men var slidt nu. Gutten laa i en urolig, feberhed dos, og de stod længe tause og lyttede til hans uregelmæssige aandedræt.

«Han er daarlig», sagde konen omsider hviskende og saa hen paa manden.

«Ja — stakkars vor lille gut!»

«Han er svært daarlig», hviskede hun igjen op mod ham, ræd. Han mødte hendes blik langt, som vilde han læse hendes tanke.

«Tror du?»

«Ja — hør hvordan han puster! Ludvig, skulde vi ikke faa fat i doktoren?»

«Hvad tror du, han kan gjøre, Eline, som ikke Vorherre gjør meget bedre uden ham? Desuden — doktoren er paa Ulnes idag; vi kunde ikke have ham her før imorgen aften».

«Ja da — da blev det for sent», hviskede konen tungt og gjemte hovedet i hænderne.

«For sent, Eline! Hvad mener du? Tror du — —»

Men konen lagde hovedet ned mod sengetæppet og græd sagte.

Holte var blevet meget bleg; han sad en stund urørlig, saa bøiede han sig ned over den lille og saa længe og inderlig

paa ham; tilslut sagde han lidt tyk i maalet: «Graat ikke, Eline; du kan ta feil. Vi vil bede Gud om at faa beholde ham. Han vil nok høre os, for jeg kan ikke miste ham, det ved du — og det ved Vorherre ogsaa».

Han lagde sig ned paa knæ ved sengen og var taus en stund; saa begyndte han at bede: «Herre i himmelen, du ser, hvor vi elsker dette barn, som du har givet os. Du ved ogsaa selv, hvad det er at være far, og hvor tungt det er at miste om end bare en af dem, vi kalder vore. Hør os derfor, dyrebare herre, tag ham ikke fra os, lad os ikke miste ham — —». Han stansede igjen og løftede hovedet, som greben af en ny tanke. «Tore Sandnes», hviskede han og tog sig til panden, «Tore Sandnes». — Det var længe dyb stilhed. Konen, som havde knælet paa den anden side af sengen, stirrede paa ham. Da slog klokken i sideværelset 2, og Holte reiste sig raskt. «Eline», sagde han dumpt og urolig, jeg maa gaa til Sandnes. Det er idag, de kommer efter Helga, og jeg havde glemt det».

«Ludvig, du kan ikke mene at ville gaa fra os idag — saa syg som Erling er!»

«Jeg maa, Eline, jeg maa! Du ved ikke, hvor fælt det var med Tore; jeg kan ikke lade ham alene idag».

«Men skjønner du ikke, at han kan dø — dø før du kommer igjen! Skal du senere kunne holde ud at tænke paa, at du ikke var hos ham — at han vaagnede og saa efter dig og ikke fandt dig? For din egen skyld og for guttens, Ludvig, bliv hjemme!»

«Ikke ved nogen af os, om gutten dør, Eline, men gjør han det, da er det Jesus, som lægger ham til sit bryst og gaar bort med ham. Men Tore du, han mister sit barn paa en vis, som for ham er værre end døden. Da jeg huskede paa ham, hvordan han rasede og bandede og knyttede næven mod Vorherre, som havde givet ham børn bare til skam og skjændsel, da var det som jeg ikke kunde bede, at Erling skulde blive hernede i jammerdalen og vokse op i synd ogsaa han. Det var nu som om Herren vilde sige: Overlad din gut til mig, han er i trygge hænder, og gaa du og trøst ham, som har det værre end dig».

«Og har du tænkt paa at gaa did nu, saa faar du kanske

aldrig mere se ham ilive? Ikke hans øine, ikke hans smil, ikke høre hans stemme! Bliv hos mig og bed med mig, Ludvig, du er sterk, og jeg er saa træt!»

«Eline, frist mig ikke, jeg *maa*, jeg maa afsted. Tror du, jeg har lyst til at gaa? Tror du ikke, det koster at adlyde?»

«Ludvig, hundrede gange har du gaaet fra mig og barna, og om end hjertet har verket inde i mig, har jeg ikke stanset dig, fordi jeg vidste du maatte lyde Guds krav. Men idag, da døden for første gang er i stuen vor, idag maa du blive! Gjør det, og jeg skal aldrig bede dig mere!»

«Du gode, trofaste konen min, bed mig ikke idag heller, for ogsaa nu maa jeg lyde Guds krav! Her i stuen er Vorherre hos dig, men paa Sandnes var en anden ved styret. Graat ikke, Eline, Erling dør ikke idag! Og paa veien vil jeg bede om mod og glæde for os begge til at kunne undvære ham den lille stund, til vi træffes igjen». — —

Paa en klar, kold dag ugen efter blev lille Erling begravet. Det var i mørketiden, og himmelen hvælvede sig blaableg og uden sol; kun nede i syd glødede ved middagstid nogle lave skyer, og straks de blegnede, dirrede der dunkelhed i luften. Fjorden laa blank og speilede den marmorhvide tinderad, medens baad efter baad skjød frem mod baadstoen ved kirkestedet. Fra en af dem blev en liden hvid kiste baaret op paa prestegaardstunet, og om denne samlede lidt efter lidt alle sig.

Oppe i kontorvinduet stod presten og hans kone. «Der blir mange folk», siger presten adspredt, idet han knapper sin samarie.

«Ja, og rimeligt er det. Alle ved, hvor glad han var i den gutten, og alle har ondt af ham. At miste Erling, det var vel noget af det tyngste, som kunde hænde ham».

Ja, ja, stakkars Holte! Han har sunget freidig i saa mange begravelser, det falder vel tyngre idag, han selv er ramt», siger presten og gaar; ude venter man paa ham for med ham i spidsen at toge op til graven.

Han trykker de nærmestes hænder og gaar afsted. Holte selv og en til løfter kisten og følger. Idetsamme gaar det som et sæt gjennem presten: bag ham stemmer Holte med kraftig røst i med «Lover den Herre»; og et kor af klare barnestemmer falder ind. —

Da Holte senere med kone og børn var inde i prestegaarden for at varmes op ved kaffe og kager, sad de alle rundt bordet med rolige og blide ansigter. Fru Evje syntes aldrig, hun havde seet Holte saa rent lys. «Gud er naadig, frue», sagde han med smil i det blege Kristusansigt, «jeg kom hjem om natten og fik være hos ham paa det sidste. Det var en stor velsignelse baade for Eline og mig. Og denne dag er bleven til en glædesdag for os alle. Tore Sandnes bar kisten til graven med mig, og jeg sagde til ham, at min lille gut og hans datters lille gut hilste nok paa hinanden hos Jesus idag; og da graat Tore. Vi kan trænge slig en liden engel som beder for os, baade han og jeg, tænker jeg. Og derfor maa vi glæde os sammen, frue».

Men da fru Evje senere fortalte sin mand dette, vendte han sig irriteret bort. «Fanatisme», brummede han; men ikke saa høit, at hans kone kunde høre det.

HAR VIRKELIGHEDEN REALITET? ELLER ER DEN FÆNOMEN?

(Efter et foredrag i Videnskabsselskabet i Kristiania).

Verden, slig som vi ser den rundt omkring os, er den en virkelighed eller ikke?

Fra de ældste tider har filosoferne søgt efter sandhedsspørsmaalets dybeste rødder. Allerede de gamle inder og de gamle græker stilled virkeligheden op som problem. Er den verden som vi allesammen lever i, kanske bare drøm og sansebedrag? Er den — som for grækernes Platon — bare skyggebilleder og speilreflekser av den store, ukjendte, egentlige virkelighed?

Kanske de i første øieblik høres som de klinger fra fjerne, forsvundne tider, disse ord om verden som drøm eller skyggebillede. Men de er alligevel ikke forældet. Eller er deres gyldighed idag mindre end i Platons dage? Sandt at sige er spørsmaalet saa brændende som nogensinde. Den tanke at «virkeligheden» ikke er virkelig, men bare avglans, er i de sidste par hundredaar blevet styrket ved stadig fler bevisgrunde. Verden opfattes idag kanske av de fleste filosofiske tænkere som en systematisk forfalskning, som et gjøglende skyggebillede i forhold til den hemmelighedsfulde, skjulte sandhed. Rigtignok lægger den større del af disse tænkere till, at det er formastelse at ville vide noget om den egentlige sandhed, og unyttigt at dvæle ved den eller drøfte den. Men den findes, og alt hvad mennesket oplever og mener, er en hel og gjennemført forfalskning.

Mennesket har nemlig selv sine bestemte opfattelsesformer, og kan derfor aldrig opfatte selve sandheden, som den er, men maa omstøbe den efter disse former. Forsøger vi at tage bort fra virkeligheden alt det, som ligefrem skyldes vore opfattelsesformer, *saa bliver* — efter en udbredt filosofisk lære — *ingenting tilbage. Hverken mer eller mindre.*

Dette resultat er for mennesket, som hungrer efter indsigt og viden, baade trøstesløst og fortvilet.

Alligevel blev det, gjennem Immanuel Kant, præsenteret os som resultatet av det 18de aarhundredes tankearbeide, blev i det væsentlige fastholdt av filosofien i det 19de, og ligger endda, hvadenten vi vender os til Tyskland eller til Frankrige, til England eller til Østerrige, til Amerika eller til Rusland, paa bunden hos den meste filosofiske tænkning i begyndelsen av dette 20de aarhundrede.

Saaledes gik det med *tvilen*. Den blev i oldtiden av *Platon* sluppet ind som en liden flamme, for at brænde bort den bedragerske sanseverdens udenverker. Ogsaa av *Descartes* blev ved overgangen til vor tid denne flamme behandlet med den yderste forsigtighed. Descartes trodde at det for alvor var lykkedes ham at begrænse tvilens ild. Og dog, allerede hos hans nære efterfølgere *Berkeley* og *Hume*, havde den brudt gjennem grænselinjerne, og hos *Kant* og den negative kriticismes mænd havde den som en fortærende ildebrand tilintetgjort al menneskelig viden om selve tilværelsen.

Og dog træffer vi den dag idag kun ganske faa tænkere, som paa denne maade er helt overbevist om at videnskaben for bestandig er færdig med tilværelsens store problem, at dette problem er brændt bort for evig.

Mod den altfortærende *tvil* reiser sig stadig paany de forskjelligste *former av tro*. Rundt omkring. Som oftest indgaar tvilen — det negative — og troen — det positive syn paa tilværelsen — de besynderligste forbindelser med hverandre. Hele det nittende aarhundrede har været optat av saadanne kunstige blandingsformer. Overfor den knugende vished for at al vor opfattelse er blændverk og forfalskning, har man søgt trøst i den omstændighed, at alle vi mennesker uden undtagelse er nøiagtig det selvsamme blændverk underkastet. Dette kaldes opfattelsesformernes nødvendighed, og gir den som er selskabelig anlagt, betydelig trøst. Den som er anlagt for ensomhed, ser ikke nogen glæde i det fælles skibbrud, ser ikke at millionernes hjælpeløshed kan stille sandhedstørstens uro. Den ensomme, hvis han tænker paa alle, saa gjør han det ikke for at drukne sine bekymringer i et hav av vildfarende sjæle, men for at koncentrere millionernes

sandhedstørst og millionernes hjælpeloshed i sin egen aand. — — Dog, jeg skal ikke yderligere søge at avdække den illusoriske trøst, man har fundet i de manges forblændelse; thi den er nu brugt saa længe og saa ofte, at den sikkert, som forslidt, av sig selv vil ophøre at virke.

Saa har man ogsaa — overfor den knugende vished at virkeligheden er os fuldstændigt skjult — søgt trøst i vore *logiske* og rent formelle tanke-operationer. Det nittende aarhundrede har som i en slags feber-rus gjennemstøvet den logiske tænknings avkroker; her har det søgt erstatning for den herlighed, som forsvandt dengang tæppet gik ned, og al udsigt til tilværelsens sandhed og virkelighed blev stængt. Ord som visheds-følelse, virkeligheds-evidens, doms-følelse og mangfoldige andre betegner denne haabløse jagt efter sandhedens tabte paradis. En hel skare tænkere har endog slaaet portene op paa vid væg, og kjører over i *grammatikens* endda tørrere riger. Ord som *subjekt* og *objekt* skal udtømme den tilgjængelige tilværelses to sider, og «tingene», «verden» er os «*umiddelbart givet*» *som* «*objekt*». Den uvante læser har vondt for at følge med. For at sige det kort: man holder paa at komme bort fra den tanke, at «verden» ikke er andet end mit rent personlige («subjektive») billede, man tryller ved alskens hokus-pokus frem en ny «objektiv» tilværelse. For at sikre disse logiske og grammatiske formlers herlighed, sætter man for analysen et *veto;* ethvert logisk forhold er som et *noli me tangere,* som en *mimose,* der lukker sig for enhver beroring fra sjæleforskningens side. Derved er den alt gjennemtrængende analyse, som dreves endda i en *David Humes* dage, spærret inde. Saa har da ogsaa den filosofiske analyse stort set i et helt aarhundrede omtrentlig gjort «paa stedet marsch». Og der hersker forvirring overalt. En stund trodde man forvirringen kom av at filosoferne ikke var trængt dybt nok ind i den store Kants principer og tanker. Det er nu rettet. Kant er tærsket ud i saa bindsterke kommentarer som om han havde været en gammel græker. Og nu vil vi faa se, at ulykken omvendt stikker i, at vi har tilbedt vore autoriteter med for stor og for passiv andagt. Kan det tyvende aarhundrede ikke bekvemme sig til at tage spørsmaalene op fra nyt av, beredt til at sætte de hidtil vundne

paastande under ny debat, saa vil endda et aarhundrede blive hortkastet i stilstand. Analysen har for lange tider siden slaat fast, at al vor erkjendelse lar sig inddele i tre grupper: sanseoplevelser, erindringer og hypoteser, og at troen paa verdens virkelighed horer til gruppen hypotese. Det at denne tro er saa fast, saa usvigelig, saa medfødt, maa ikke faa os til at forveksle den med sanseoplevelse. I dette at al tro, ogsaa troen paa verdens virkelighed, er hypotese, har vi et solid udgangspunkt, det eneste av alt det vundne, som maa holdes fast, naar læresætningerne sættes paa prøve. En filosofi derimod, som gaar udenom dette udgangspunkt, er allerede dømt. Den maa nemlig forfalde enten til grammatiske gjøglebilleder, med «subjekt» og «objekt», ja kanske endog «prædikat» som umiddelbare virkeligheder, eller til forveksling av sanseoplevelse og hypothese. I begge tilfælde vil den spærre sig selv veien til analysen, og saaledes forfalde til en haablos marsch paa stedet. Thi analysen er fremskridtet.

Nu er det et langt skridt fra den simple sandhed, at verdens virkelighed er en hypotese, til det ovennævnte trøsteslose resultat, at denne hypotese er falsk, at vor erkjendelse av selve virkeligheden er en illusion.

Man er kommet til denne knugende tro ad forskjellige veie. Dengang mennesket begyndte at ove kritik av sit eget verdensbillede, heftet det sig særlig ved at en række egenskaber ved tingene viste sig foranderlige efter menneskets sindsforfatning og helbredstilstand. Den vin som for den friske var fortræffelig, var for patienten sur og besk. For den sultne var alle smagsegenskaber anderledes end for den som var overmæt. Det almindelige oie ser farverne anderledes end det farveblinde. Hvad der for det lysvante oie er dunkelt, er for det morkevante altfor klart. Saa drog man da den slutning at tilværelsen i sig selv ikke havde alle de egenskaber man almindelig tillægger den, men bare en del av dem. Den fik beholde alle udstrækning-egenskaber, — lang, bred, dyb, haard, glat, rubbet, tætpakket, los o. s. v., — mens smag, lugt, tonehoide, farve -- var egenskaber som ikke tilhørte tingen selv, men opstod i vor sjæl; de stammet fra vor opfattelsesvirksomhed, fra fantasien, som *Demokrit* kaldte det.

Den naturlige, naive tro, at smag og lugt og farve

eksisterer, var dermed erklæret ikke alene for en hypotese, men for en falsk en. Og isteden var læren om virkeligheden udarbeidet til et nyt system av hypoteser, som skulde være mere sande end de gamle.

Dette nye system udviklet sig i tidens lob til stadig større fasthed. Vi mener nu at vide hvorledes æterbølgen svinger i rummet, og hvorledes den indenfor nervesystemet frembringer kemiske omsætninger; ud av dem reiser sig bevidstheden om farver og lys som noget fuldstændig nyt. Lys findes altsaa kun i menneskesjælen, ikke paa jordens overflade ikke i luften, ikke i verdensrummet.

Hele denne tankegang har til sin forudsætning, at der findes andre ydre egenskaber som eksisterer.

Fordi man er forvisset om at kunne opfatte ting som eksisterer udenfor mennesket, vover man at skjelne mellem de egenskaber som hører til tingene og de som stammer fra mennesket.

Til tingene selv hører de egenskaber som er fælles for alle menneskers opfattelse, og for de ulige opfattelsestider.

Fra en anden side reistes det spørsmaal om det er bevisligt, eller overhovedet sandsynligt, at disse de almindeligste egenskaber hører verden til.

Sterkere og sterkere er det blevet hævdet, at mennesket jo aldrig kjender «tingene selv», at det eneste vi har direkte viden om, er vore egne oplevelser og oplevede tilstande. Dette er ikke længer en krig mellem ældre og yngre, mellem slovere og skarpere hypoteser, men det er en krig mod al hypotese, til fordel for bare sanseoplevelser og erindringer. Drager man her den konsekvens, at disse sanseoplevelser og erindringer er det eneste vi har lov at udtale os om, at al anden tro er uberettiget, saa kaldes det for *solipsisme*. Et billede paa denne gir drømmen: for solipsisten er livet, verden, kloderne, altsammen en eneste stor drøm; skikkelser kommer og gaar; *alt er till, saalænge det opleves, ingenting længer*.

Solipsismen betegner det eneste store radikale brudd med alle hypoteser, som peger ud over oplevelsernes kreds.

Faa eller ingen filosofer har for alvor foretat dette store brudd. De fleste søger fra den almindelige undergang at redde ialfald en eneste hypotese: den at en ydre verden

udenfor vore oplevelser er till, om ogsaa ukjendt i al evighed. Men man spørger, hvad ret mennesket har til at anta at en eneste av de egenskaber som det møder indenfor sine oplevelsers kreds, har virkelighed «i sig selv», udenfor oplevelserne? Og filosoferne har svaret, at vi ingen ret har til saadan tro. Virkeligheden maa «i sig selv» være helt forskjellig fra hvad vi oplever og hvad vi tænker os ved den. Vor erkjendelse har ingenting tilfælles med «tingen i sig selv».

Her kunde reise sig det videre spørsmaal, *hvad ret* vi saa skulde have til at redde den ene hypotese, al den ukjendte virkelighed, tingen i sig selv, er till? Og det spørsmaal, *hvad mening* der kan tænkes indlagt i de ord at en saa fuldstændig skjult verden har virkelighed? Men allerforst det simple spørsmaal, hvorav disse filosofer ved at ingen av de egenskaber vi kan opleve eller tænke os, tilhører den sande ydre virkelighed?

Av det at vi ikke har direkte viden om andet end vore personlige oplevelser, kan naturligvis ikke sluttes noget, hverken at en verden udenfor disse er till, eller at den ikke er till, og heller ikke om en saadan verden, hvis den findes, er lig eller ulig hvad vi oplever. Vi kan slutte at opfatningen av den ydre verdens virkelighed er hypotese, men ikke at den er falsk hypotese. Der maa ganske andre overveielser till, for at lede til saa vidtrækkende resultat.

Den magt i vor sjæl som har ført os til at bygge hypoteser som gaar ud over oplevelsernes kreds, er aarsagstroen. Naar det almindelige menneske ikke er solipsist, ikke tror at han lever ensom midt i en vældig drøm, saa er det fordi aarsagstroen har magt over ham. Han fører mesteparten av sine oplevelser tilbage til ligesaa mange aarsager som er udenfor ham selv. Og det er ligedan endog med den tvilende filosof. Hvis han ikke trodde, at en aarsag udenfor ham selv bestemmer oplevelsernes strøm, saa vilde han ikke vovet sig til den tro, at den ukjendte virkelighed er till. Dette kommer i den filosofiske discussion ofte bort. Man har sagt at tingen i sig selv mangler ikke alene enhver anden for mennesker tænkelig egenskab, *men endogsaa den egenskab at kunne være aarsag.* Det er konsekvent. Thi ogsaa denne egenskab horer hjemme blandt det mennesker oplever eller tænker sig. Men

det gaar ikke an at stanse her. Man maatte fra dette standpunkt nødvendigvis tage skridtet fuldt ud, og sige om tingen i sig selv, at den ogsaa mangler den egenskab at eksistere, og den egenskab at være ting. Thi alt dette hører blandt det mennesker oplever og tænker sig. Desuden er det umuligt at angive hvad man skulde mene med det tomme ord at noget eksisterer, hvis det ikke betyder at det er aarsag, og heller ikke faar lov at betegne nogen anden av de egenskaber, mennesker kan opleve eller tænke sig.

Eksisterer der en virkelighed, kjendt eller ukjendt, udenfor mig, saa har den altsaa i det mindste den ene menneskelige egenskab, — at den er aarsag.

Men nu grunden til at virkeligheden ikke skal have nogen anden egenskab i verden tilfælles med hvad mennesker oplever og tænker?

For at komme til denne vished maa filosofen lægge aarsagstro og eksistenstro i rigt maal til grundlag. Ikke alene det maa han paa forhaand vide, at en ydre verden, oplevelsernes baggrund, eksisterer, men ogsaa, at oplevelser blir til paa den specielle maade, at et «gemyt ligger til grund for alle den enkeltes oplevelser, og bearbeider den ydre verdens paavirkninger, og det saa grundig at der ingen lighed længer kan være mellem tingen i sig selv, og de oplevelser den har voldt os, eller de forestillinger vi kan gjøre os om den.

I dette gemyt bor nemlig en række evner, almindelig kjendt under navnet aprioriske anskuelses- og tænke-former.

Det er disse gemyttets evner, som er skyld i at vort verdensbillede maa være helt uligt verden selv. Man vil se at det er denne egenskab ved vore evner, som hindrer det sandhedstorstende menneske fra nogensinde at faa vide noget om verden udenfor mennesket. Det er da naturligt at det saaledes indespærrede videbegjær vender sig mod vogteren. Man sporger, hvorledes filosofen da ved, at vore evner har denne egenskab, at gjøre verdensbilledet saa forskjelligt fra verden?

Hvor ved han i det hele, at disse evner eksisterer? Den kritiske filosof har gjort sig denne paavisning lettere ved ikke at kalde dem for evner, men for *anskuelses-former*. Derved antydes at de foreligger som dele av alle vore person-

lige oplevelser, og at deres eksistens saaledes er udenfor tvil. Saaledes vilde dog i virkeligheden ingenting avgjøres. Spørsmaalet er netop dette, om de egenskaber der indgaar i vore oplevelser, kan tilhøre verden eller ikke. For at vise at de ikke tilhører verden, maa man først faa eftervist at de er *evner,* det vil sige at de helt og holdent tilhører noget som ikke er verden.

Den ydre virkelighed er vore oplevelsers aarsag. Hvis vore oplevelser ingen anden aarsag havde, saa havde vi ingen foranledning til at tænke os nogen væsensforskjel mellem verden og det vi oplever. Under vanlige forhold tænker vi os aarsag og virkning saa lige som muligt, ikke i størst mulig forskjellighed. Naar filosoferne antar den store forskjel, saa er det udelukkende fordi de antar at vore oplevelser har endda en aarsag till, at den ydre virkelighed ikke er disses eneste aarsag. Denne nye betingelse er selve det opfattende jeg, min egen sjæl. Kalder jeg summen av vore oplevelser for N, verden for X, og det opfattende jeg for Z, saa er altsaa N et produkt, en funktion, av X og Z i forening. Er dette saa, saa synes det som en umulighed at faa rede paa hvilke egenskaber der tilkommer sjælen, og hvilke verden, eller om overhovedet nogen av dem tilkommer enten verden eller sjælen. Derimod vilde det være en alvorlig feil, om man i dette resonnement istedenfor sjælen, Z, og dens tænkte egenskaber, evnerne, indsætter de egenskaber, som direkte er dele av vore oplevelser, enten nu disse kaldes «former» eller ikke. Hele læren om at vort verdensbillede er et «fænomen» hviler saaledes paa den forvisning, at de saakaldte «aprioriske» anskuelsesformer tilhører en ukjendt størrelse, den opfattende sjæl, og er dennes forestillings- og opfatningsevner, at de altsaa ikke blot og ikke væsentlig er sider ved oplevelserne.

Hvorledes ved man at der eksisterer en opfattende sjæl? Her kommer i betragtning den tro at andre mennesker oplever. Der maa antages en aarsag som gjør at min oplevelsessfære bestandig følger mig, og at de andre hver har sin oplevelseskreds. Slig som den ydre verden forestilles, bredt ud i tid og rum, kan den ikke uden videre være aarsagen til at jeg bare oplever indenfor min oplevelseskreds, og hver av de andre indenfor sin, at vi mennesker m. a. ord er adskilte

sjælelige individer. Der maa antages en særskilt aarsag, som skaber og holder sammen til en enhed det opfattende individ.

En særlig grund til at tillægge det opfattende jeg særskilte kræfter, omdannende evner, giver den ovenfor fremholdte betragtning, at nemlig lugt og smag, tone og lys er avhængige av opfatningsevnernes *variationer*. Her skrider tanken frem paa en vei som forudsætter, 1) at baade den ydre verden (X) og de psykiske kræfter (Z) er till som aarsag for oplevelserne (N) og 2) at det er muligt at skjelne mellem de egenskaber som gaar tilbage til verden og de som gaar tilbage til psyche, — de kosmogene og de psychogene. Til denne skjelnen har vi forsaavidt en ret, som baade verden og sjælen er hypoteser, dannet i kraft av vor aarsagstro, og i det specielle øiemed at forklare hver sine sider ved oplevelserne.

Imidlertid antar vi at mennesker og dyr, det vil sige de opfattende væsener, er spredt omkring i rummet med betragtelig avstand mellem hvert. Al tanke er i den forstand i rummet at den er en oplevelse hos et tænkende væsen, som befinder sig i rummet. Mellem alle de oplevende individer blir der store, stoffyldte rum, om hvilke man gjerne antar at der ingenting opleves. Men er dette saa, saa følger derav at oplevelsesevnen (Z) er nødvendig for hver eneste oplevelse og for hver eneste side av oplevelsen. Overalt hvor den mangler, opleves ingenting. Intet træk i verdensbilledet kan altsaa forestilles, uden at oplevelsesevnen har virket med til dets tilblivelse. Herav følger dog ikke, om det ved oplevelsesevnens hjælp frembragte billede er meget eller lidet forskjelligt fra den virkelige verden. I det ene tilfælde siger vi om sjælen, at den omdanner, i det andet at den opfatter. Hvad skal vi tro?

Indenfor farvens og lysets verden har man havt al grund til at betragte oplevelsesevnen som en omdannende evne, i den grad at man i lys og farver ser et «symbolsk tegnsprog», som for os træder i stedet for de virkelige forhold. Denne analogi har filosoferne tænkt at burde overføre paa alle vore oplevelser og tanker. Vi har dog set, at den ikke lar sig anvende paa aarsagstroen. Hvis aarsagsforholdet kun er en «illusion», ligesom lyset, saa bortfalder al foranledning til at tro at der eksisterer en ydre verden, og dermed al grund til

at tro at en saadan verden er forskjellig fra vore oplevelser, vort verdensbillede. Samtidig vilde bortfalde al foranledning til at tro, at oplevelsesevnen, sjælen, eksisterer, og saaledes vil den sætning at aarsagsloven er betinget av opfattelsesevnen, til evige tider slaa sig selv ihjæl.

Som tanke-eksperiment er det dog berettiget, at trække en analogie fra den lysdannende evne til aarsagstroen. Det høieste, derav kan sluttes, den skarpeste «kritik», derover kan bygges, er da den lære at vi aldrig med overmenneskelig vished kan vide, om noget udenfor vore oplevelser og deres direkte varigheder er till, enten som ydre verden eller som oplevelsesevne. Først forsvandt lys og smag, lugt og lyd fra den ydre verden. De vender visselig ikke mer tilbage. Saa forsvandt «alle egenskaber», deriblandt fremfor alle udstrækningsforholdene. Og endelig følger aarsagsforholdet de andre egenskaber, og dermed er baade ydre verden og oplevelsesevne væk. Eller rettere: vi ved ingenting. Kanske er der ingenting i verden, og alt er illusion. Vi faar aldrig vide. Ignorabimus. Dette berettigede standpunkt kan man kalde «problematisk solipsisme», eller fra dets omvendte side, «*problematisk realisme*». Det er uvist om man kan overvinde denne tvil ved nogetsomhelst videnskabeligt argument. Vi mennesker kan ikke skabe os overmenneskelig vished. Paa den anden side kan heller ingen grund anføres for solipsismens sorte tvil. Thi al begrundelse gaar her i ring og slaar sig selv ihjæl. Fra vort menneskelige standpunkt har vi al mulig grund til at hengi os til ubetinget tro paa aarsagslovens gyldighed udenfor oplevelserne. Det er saadan vi har skabt os denne lov, og det er udelukkende saadan, den har gjort os de store tjenester.

Og det er selvbedrag om nogen filosof mener mere end os andre at kunne tænke fra et overmenneskeligt standpunkt.

Saasnart nogen antar at der eksisterer *en verden* udenfor ham selv, selv om han holder den for absolut skjult, saa er han ude at vandre paa realismens veie: han tillægger aarsagsloven gyldighed udenfor oplevelserne. Og det samme gjælder den der holder oplevelse*sernen* for en nødvendig betingelse for al erfaring. Gjør vi begge disse antagelser, saa gjælder det at de er saa godt avpasset til at gi oplevelserne

deres aarsagsforklaring som muligt. Men da blir den gamle, førkritiske fremgangsmaade ikke saa uklog: den at gaa ud fra at hvor oplevelsens og opfattelsens egenskaber arter sig forskjellig hos forskjellige *individer* eller hos samme individ til forskjellige tider, der skyldes forskjellen oplevelsesevnen, «gemyttet» (Z); hvor de forskjellige *gjenstande* optræder konstant med hvert sit sæt av egenskaber, skyldes forskjellen verden (X). Om en av de «aprioriske former», tiden eller varigheden, kan det kanske siges at den er fælles baade for alle gjenstande og for alle individer. Maa det da staa uavgjort, om tidsvarighed skyldes verden selv, eller kanske helt og holdent skyldes sjælen? Det maatte det, hvis ikke varigheden var en del av selve aarsags- og altsaa av selve eksistens-forestillingen. Men det er netop det den er. Vi kan sige om den ydre verden, at enten har den varighed, slig som vore oplevelser har det, eller ogsaa er den ikke till. Thi hvis vi siger at vi har ideen om en eksistens uden varighed, da bedrager vi os selv. Og endda mer dersom vi siger at verden (X), er oplevelsernes *aarsag* uden at have varighed. Aarsag betyder nemlig en fast sammenhæng mellem to varigheder, den ene før, den anden efter, og hvor før og efter ikke findes, der findes heller ingen aarsag. Og ved tilværelsen kan kanske alle andre egenskaber ombyttes og ophæves, men ikke den ene at den har varighed. At den ydre verden skulde have eksistens uden at have varighed er efter mit skjøn en mørk projektion, en blind tanke.

Man indvender at varigheden ikke er andet end et særligt system af *forskjelle;* forskjelle kan ikke eksistere anderledes end for sammenligningen, og sammenligning er ett med oplevelse: udenfor sammenligning findes ikke oplevelser, og udenfor oplevelserne kan der ikke finde sammenligning sted. Dette er bindende. Hvor jeg har tænkt mig at der finder sammenligning sted, der har jeg med det samme tænkt mig et nyt oplevende individ. Sammenligning uden oplevende individ, vilde være som eksistens uden varighed: en blind tanke. Men nu forskjelle, hvor der ikke er forskjelsbevidsthed? Her staar vi ved det hele virkelighedsspørsmaals kjerne. *Kan der ikke findes forskjel udenfor forskjelsbevidsthed og sammenligning, saa eksisterer ingenting udenfor oplevelserne.* At

noget udenfor disse eksisterer, betyder at indbyrdes forskjellige oplevelser har indbyrdes forskjellige aarsager. Disse sidste er, saasandt de ikke er oplevet, heller ikke sammenlignet. Det er ved en eiendommelig symbol- og analogi process at vi tænker os at det aldrig sammenlignede er forskjel ligartet. Denne proces kan vi kalde *sjælslivets projektions virksomhed*. Tag denne bort og vi staar tilbage som solips ister. Lad den bestaa, og den ydre verdens varighed blir et system av forskjelle, som aldrig direkte kan sammenlignes, men som alligevel er der, og er en hovedbetingelse for al anden forskjel.

Noget lignende av hvad der gjælder tiden, kan siges om rummet. Det forefindes i en vis forstand overalt, det vil sige, at vi ikke tænker os nogen *gjenstand* eksistere anderledes end i rummet; denne opfatning af alle gjenstande gjenfinder vi hos alle mennesker.

Derimod har ikke alle *oplevelser* udstrækning i rummet. Lyd og lugt skilles bare i tiden, ikke i rummet.

Det er dernæst ikke saa umuligt at tænke sig en gjenstand eksistere uden udstrækning, som uden varighed. Imidlertid maa vi heller ikke her glemme at naar vi tror der idetheletaget eksisterer noget, saa er det fordi vi trænger faste aarsager til alle oplevelsernes forskjelle. Selv om vi vil antage at *vore udstrækningsbilleder* paa grund av vor op fattelsesvirksomhed er ulige den ydre verden, saa maa den ting staa fast, at til alle udstrækningsforskjelle i de oplevede gjenstandes verden svarer et ligesaa fuldstændigt eller rettere endda meget fuldstændigere system av forskjelle i den virkelige verden, og dette system maa ogsaa i den virkelige verden være forskjelligt fra det andet store system, som udgjør varighederne. Paa samme maade maa der for hvert system av subjektive forskjelle i de oplevede gjenstandes verden tænkes et nyt system av forskjelle i den virkelige. Saa byder aarsagsloven. Til at danne de mangfoldige «objektive» systemer har man fundet at *bevægelserne*, iagttagne eller fingerede, — i grunden altid fingerede, — er fortrinlige. De beror paa engang paa rummet og paa tiden: rumsforhold forandres i tid.

Naar vi saaledes gjør alvor av at anvende aarsagsloven

paa verden, saa bliver de grunde som taler for at det «virkelige» rum er saa særdeles uligt vort rumsbillede, ikke særdeles tvingende. For hver oplevet avstand eller plads i rummet maa vi anta et nyt specielt forhold i den ydre verden som aarsag. *Deri bestaar rummets objektive realitet.*

Der er vistnok mod rummet reist en indvending av en helt anden art end de ovenfor behandlede. At udstrækninger og avstande eksisterer ogsaa udenfor vore oplevelsers kortvarige spil, skal være en blind og indholdsløs tanke, allerede av den grund at ideen om den rene udstrækning, farveløs og modstandsløs, i sig selv er blind og ugjennemforlig. At avstande uden gjenstande ikke gir noget billede, maa indrømmes. Men dette gjælder en hel række av de menneskelige paastande, som kun støtter sig til en viss analogi i anskuelsen. Avstand forekommer ganske vist kun i fornemmelser og i fornemmelsesforventninger. Saa river tanken ved en negationsprocess elementet fornemmelse bort, og tror at kunne beholde den anden side tilbage. Den kaldes rummet.

Denne tænknings- eller symboliserings-process er reel, den forekommer, og det tjener derfor til ingenting at nægte dens mulighed. Dog derom vil filosofer kunne strides til hinsides dommedag. Men der er noget andet, som er mer avgjørende: hvis tanken om farveløs udstrækning var en ugjennemforlig og umulig idé, saa vilde derav ikke specielt følge, at denne udstrækning ikke kunde eksistere udenfor vor oplevelse og tanke. Derom vilde vi da ingenting vide. Men der vilde følge, at *fysikernes verdensbillede*, saa langt fra at være avpasset til menneskers tænkeevne, i virkeligheden er umuligt for denne, og altsaa er en til menneskets verdensopfattelse helt unyttig konstruktion. Den paastand, at den rene udstrækning er en helt blind tanke, rammer altsaa i første instans rumsideens anvendelse i al menneskelig videnskab, særlig i fysik og mekanik, og først i anden række rummets eksistens udenfor os. Men nu er sagen, at ideen om den tomme udstrækning har gjort videnskaben, og særlig fysiken og mekaniken, de største tjenester, ja saa store, at man har betragtet evnen til at danne denne ide som en av de specielt menneskelige hoved-evner, og givet denne evne ansvaret for at fysikerens verdensbillede til evige tider maa

blive et rumsbillede, som det er det idag. Under disse forhold maa vi betragte den rene udstrækningsidé som en særdeles menneskelig og levedygtig tanke.

Efter alt dette tør vi anse det som misvisende at betegne den verden vi til dagligt brug tror paa som «*fænomen*» slet og ret. Strengt taget er det bare vore oplevelser, som er «fænomen». Den som ikke tror paa at aarsagsloven gjælder udenfor vore kortvarige oplevelsers strøm, han er solipsist; for ham eksisterer spørgsmaalet ikke. Men den som hengir sig til denne første og grundlæggende tro, at der findes varighed og aarsagsforhold udenfor ham selv, han har dermed betraadt *hypotesernes* vei. At de graa eller farvede, søde eller bitre gjenstande, at den larmende brusende og duftfyldte verden eksisterer, at den med sin duft og sine toner, sin smag og sin farve varer udenfor os, det er den naive, oprindelige, og jeg kunde fristes til at sige medfødte menneskelige hypotese. Medfødt fordi den aller primitiveste forstandsvirksomhed neppe bestaar i andet end i at vi realiserer denne hypotese, udfører denne projektion. At denne umiddelbare, medfødte hypotese *er falsk,* dette er hvad en ny høiere hypotese, svarende til et høiere udviklingstrin av forstanden, paastaar. Denne nye hypotese udsiger at verden bestaar i rumsforhold og tidsforhold, kraftcentrer og bevægelsescentrer, men at den i sig selv er uden lys og farve, og uden mørke, uden larm og tone, uden duft og smag. Med Kant kom en tredje hypotese, og forkyndte at ogsaa den anden var falsk. Denne tredje siger at verden bestaar av de hypotese-dannende sjæle, forresten er den uden tid og rum, uden alt det, som vi til daglig er nødt til falskelig at tillægge den.

Det staar fast at al denne virkelighedstro ikke er andet end hypotese, og forsaavidt kunde være falsk. Der hvor det mest primitive væsen for første gang tror, at gjenstanden udenfor det varer ud over selve oplevelsens varighed, har vi hypotesen. Hvad der er «givet» som umiddelbar oplevelse, det *kan aldrig være falskt:* det har sin hele sandhed i sig. Men om virkeligheden udenfor mig kan der diskuteres, fordi den er hypotese. En anden sag er at det ingenlunde er givet at saadan hypotese er falsk. Kants hypotese, at oplevende sjæle eksisterer, er sandsynligvis rigtig. Og fysikernes hypo-

tese, at tiden og rummet objektivt eksisterer, er sandsynligvis rigtig.

Slipper vi disse to slags hypoteser, saa bliver ingenting tilbage andet end solipsistens drømmesyner. Men didhen lader vi os ikke drive uden nye og tvingende grunde. Av de gamle har ingen holdt stik. Men skal vi — til forskjel for solipsisterne — holde fast ved hypoteser, saa holder vi ogsaa fast ved hypotesedannelsens principer: Dette at hver eneste specielle oplevelse maa have sin specielle, fra alt andet forskjellige aarsag i den ydre virkelighed; det samme gjælder enhver side ved oplevelsen, tid, rum, intensitet o. s. v. Og dernæst dette, at de objektive aarsager ikke antages for radikalt forskjellige fra de billeder de har efterladt, uden hvor der foreligger specielle og tvingende grunde til saadan antagelse. Forsøget paa at antage en absolut forskjellighed mellem den ydre verden og vort verdensbillede strander helt ved tidsforholdet med dets for og efter, med dets aarsag. Men staar det ene træk, tids- og aarsagsforholdet, saa bør man heller ikke bortskjære rumsforholdet, hvis ikke særlige grunde skulde gjøre det nødvendigt. Slige grunde er ikke eftervist.

Man mente i sin tid, at den var udtryk for den høieste beskedenhed, den lære, at vore oplevelsesevner helt omskaber virkeligheden og gjør den ukjendelig for os. Vel betænkt er det dog ligesaa dristigt at ville vide dette, som at antage det modsatte. — — — —

Skal vi av disse enkle overveielser forsøge at drage nogen slutning om forskningens fremtid, i dette og de næste aarhundreder, saa maa den blive, at den skarpe grænselinje mellem erfaring og hypotese vil blive opgit, at naturvidenskab og filosofi som følge derav vil glide tættere ind i hverandre, og at den haablose resignation, som hidtil har præget saa megen tænkning, koncentreret i det slagord at vore oplevelser og hypoteser er idel fænomen, idel blændverk, vil vige pladsen for lysere stemninger og dristigere metafysik.

Dr. *Kristian B. R. Aars.*

DE KRISTNE MISSIONERS FORHOLD TIL FREMMEDFORFØLGELSERNE I KINA.

I.

Da det norske missionsselskab nu ogsaa har optaget Kina som fast arbeidsmark, er det ganske naturligt, at almenheden ønsker mest muligt at faa rede paa forholdene i Det himmelske rige i det hele og specielt at komme til klarhed over de kristne missioners forhold til det kinesiske fremmedhad og de dermed i forbindelse staaende fremmedforfølgelser.

De, der ønsker at komme tilbunds i denne sag, kan vi henvise til et for nogle maaneder siden offentliggjort arbeide af franskmanden Raoul Allier. Bogen, der er udkommen hos Fischbacher i Paris, har som titel: *Les Troubles de Chine et les Missions chrétiennes.* Schweizerbladet «Le Signal» ofrer arbeidet en indgaaende anmeldelse, og af denne hidsætter vi det væsentligste.

«Med hr. Allier slipper man endelig ud af denne vamle, overfladiske bedømmelse, der saa ofte gjør sig bred i pressen, og man føres lige ind til sagens kjerne. Emnet er meget omtaaligt, da det berører den forskjellige fremgangsmaade, som følges af de katholske og de protestantiske missionærer. Men det maa tilføies, at det ikke kunde være behandlet af en mere upartisk pen, mere ærbødig anerkjendende ligeoverfor enhver oprigtig bestræbelse og offervillighed, fra hvilken kant den end kommer.

Hvor pinlig det end undertiden kan være at sige sandheden, udtaler schweizeranmelderen, er der øieblikke, hvor det for den, som kjender den, bliver en bydende pligt at komme frem med den. Dette mod har hr. Allier havt, og man maa være ham taknemmelig derfor. Det var nødvendigt, at disse ting blev sagt, og det er en sjelden lykke, at det kunde blive

gjort af en, der er ligesaa grundig historiker og skarpsindig filosof som oprigtig kristen. Det er foreningen af disse egenskaber hos forfatteren, der gjør hans arbeide til et dokument af saa stort værd.

Blandt de mange dumheder, der offentlig er kommet frem om aarsagerne til uroligheterne i Kina, lægger en af de mest udbredte skylden uden videre paa de kristne missioner en bloc, uden at gjøre sig den ulelighed at skjelne mellem de forskjellige missioner, der arbeider i Det himmelske rige, og uden at forsøge paa at finde andre aarsager dertil.

Anklagen mod missionærerne kan sammenfattes i følgende punkter: 1) De saarer kineserne ved bag sine udsendinge altid at stille sine respektive landes kanoner og marinesoldater, parate til naarsomhelst at stige iland, samt ved at benytte den mindste anledning til gjennem sine konsuler eller ambassadører at forlange skadeserstatning af de kinesiske autoriteter. 2) Missionærerne fremkalder alvorlige forviklinger ved at vise sig uforskammede ligeoverfor kineserne og ved af dem at forlange en eftergivenhed, der vækker forbitrelse. 3) Missionærerne hindrer kineserne i udøvelsen af den indenlandske retspleie ved at gjøre missionsstationerne til tilflugtssteder, hvor kinesiske banditter, der udgiver sig for kristne, søger hen for at unddrage sig landets justits.

Hr. Alliers grundige undersøgelse har bragt en række kjendsgjerninger for dagen, øst af de bedste kilder og derfor uigjendrivelige.

Undersøgelsen begynder med de *katholske* missioner. — Hr. Allier nævner først en meget interessant kjendsgjerning. Da konventionen til Peking sluttedes 1868, lykkedes det en katholsk missionær pater Delamare at faa ind en klausul, ifølge hvilken en del bygninger, som var bleven konfiskerede for mere end et aarhundrede tilbage, skulde gives tilbage til missionærerne. De grundstykker, hvorpaa disse bygninger havde staaet, var, som let vil skjønnes, i aarenes løb gaaet gjennem flere hænder, de var bleven udstykkede mellem en mængde eiere, de var bebyggede med huse, undertiden ogsaa templer, der stod i stor anseelse. Man vil let forstaa, at tilbagegivelsen var en saa vanskelig sag, at den kinesiske regjering erklærede sig villig til alle ofre for at kunne indløse dem. De

tilbød andre grundstykker som vederlag. Men missionærerne var ikke at bevæge. De forlangte netop de grundstykker, «paa hvilken den sande Gud var bleven tilbedt», og ikke andre. Regjeringen maatte give efter, men man indser, hvilket had dette maatte afføde baade hos de ydmygede myndigheder og hos de personer, hvis ejendomme blev exproprierede.

En anden kjendsgjerning er hentet fra bladet »Les Missions catholiques» 1899. En høierestaaende katholsk prælat fortæller om en embedsreise, som han har foretaget. Da han kommer til et sted, kaldet La-sa-tien, siger værten i det derværende fremmedherberge til ham, at det var almindeligt, at de fremmede, der reiste gjennem byen, sendte sine kort til stedets autoriteter.

«Jeg troede» — siger prælaten i sin beretning — at øieblikket nu var kommet til at blive alvorlig vred. Jeg stilede i mængdens nærvær de fire soldater, som mandarinen i Yen-Yuen-Tuen havde givet os til eskorte, op ved porten og raabte saa høit som jeg kunde: «Hvad er det han der synger op om, mand? Byens embedsmænd venter, at vi gjør dem vor opvartning? Da skal de vist komme til at vente længe». Og saa lader han sine folk gribe en person, som var sendt fra stedets borgermester. Han indespærrede ham i et værelse ved siden af sit eget og den næste dag maatte den ulykkelige kineser følge ham mellem to soldater og med en lænke om halsen. «Og ingen vovede at knys», tilføiede triumferende den fortørnede prælat.

Kan man, siger hr. Allier, forestille sig apostelen Paulus med et saadant følge paa hans reiser i Lilleasien? Bad han nogensinde om gjestfrihed i den tone som denne katholske prælat?

Hr. Allier anfører flere lignende exempler. Særlig betydning tillægger han den maade, hvorpaa de katholske missionærer optraadte efter præsterne Nies' og Henlés mord. Monsignore Anzer satte da igjennem, at Kiao-Tchéou blev okkuperet af Tyskland, og det var netop denne okkupation, som blev den nærmeste aarsag til, at hadet mod de fremmede gav sig luft. Monsignore Anzer indrømmer dette meget aabent. «Den første og vigtigste grund til forfølgelsen var okkupationen af Kiao Tchéou». Men — sporger hr. Allier —

hvorfor nævner ikke monsignore blandt de andre aarsager til uroligheden den dybe forbitrelse, der fremkaldtes ved de erstatningskrav, «réparations brillantes», — som det var hans skik at fremkomme med?

Som exempel paa det tredie anklagepunkt mod missionærerne — deres indgreb i den kinesiske retspleie — citerer hr. Allier et cirkulære, som en kinesisk provinsguvernør i januar 1899 sendte til de europæiske konsuler. Han gjør dem deri bekjendt med en anmeldelse, som han har faaet fra en dommer, der beklager sig over en katholsk missionær i hans distrikt. De saakaldte kristne i hans distrikt benytter sig — siger han — af missionæren som en beskyttende aand, faar ham til at skrive til autoriteterne og fremkomme med reklamationer under de mest urimelige paaskud. «Det er uret», tilføier den kinesiske dommer, saaret i sin værdighed, «at missionæren paa denne maade blander sig i de kristnes retslige anliggender».

Naar en katholsk kineser taber en proces eller forfølges for en forbrydelse, skriger missionærerne strax op om, at det er «paa grund af hans tro», og de truer mandarinerne med en intervention fra Frankrige, under hvis religiøse protektorat katholikerne staar.

Ydmygelser, siger hr. Allier, bliver som regel en kilde til had. Er det ikke ganske forstaaeligt, at regjering, mandariner, privatpersoner efter at have lidt saa mange fornærmelser maatte søge en leilighed til hævn, og da denne frembød sig, benytte den?

Af foranstaaende fremgaar, at de katholske missionærer for sin del maa kjendes skyldig i de tre anklagepunkter, som er bleven rettet mod de kristne missionærer en bloc. I næste afsnit skal vi se, til hvilket resultat hr. Allier kommer for de protestantiske missionærers vedkommende.

II.

Har de *protestantiske* missionærer gjort sig skyldig i de samme feilgreb, som er bebreidet de katholske? Dette spørgsmaal staar nu tilbage at undersøge.

Først maa i sin almindelighed bemærkes, at der er sandsynlighed for, at forskjellige principer vil lede til en forskjel-

lig fremgangsmaade. Katholikerne proklamerer høit og lydeligt, at statens magt - den materielle magt - maa komme kirken tilhjælp. Det er da ikke at undres over, om de ved den mindste foranledning paakalder den verdslige arms støtte. Dette er fuldkommen i overensstemmelse med deres principer: «Folkenes omvendelse til kristendommen», siger pater Erlemann, «har aldrig fundet sted efter nogen større maalestok uden der, hvor den verdslige arm har laant kirken sit sværd» [1]).

Lad os nu se, hvad de mænd lærer, der uddanner de protestantiske missionærer. I sin «Théorie de la mission évangélique» siger dr. Warneck: «Missionen har intet at gjøre med politiken, og politiken bør ikke blande sig i missionen». Og den samme lære hævdes af alle protestantiske selskaber og bliver indprentet alle deres udsendinge. «I intet tilfælde», siger dr. Warneck, «maa man nedsætte sig i et land med den tanke at blive beskyttet af soldater. Jesus sender sine bud som faar blandt ulve. Dersom de ikke har mod til udelukkende at stole paa himmelens beskyttelse, da er det bedre, at de slet ikke gaar ud. Fredens evangelium har ingen fordel af bag sig at have en krigersk magt, som maaske under paaskud af at beskytte evangeliet driver erobringspolitik».

Det næste dokument, som citeres af hr. Allier, er en offentlig redegjørelse for den generalkonferens for missionerne, som holdtes i New-York 1900. Der var fremmødt 1 883 delegerede fra de forskjelligste missionsselskaber og 359 missionærer i aktiv tjeneste. Blandt de mange redegjørelser angaar en det emne, som beskjeftiger os her. «Det er en missionærs pligt», siger hr. Angell, «at undgaa alt, som kan saare et folk i dets smag, dets fordomme, ja endog dets overtro. Kineserne har saaledes den opfatning, at opførelsen af en kirke, særlig om den er forsynet med spir, i nærheden af en øvrighedspersons bolig, uundgaaelig maa bringe ulykke over byen. En missionær bør da undgaa at give en kirke en saadan beliggenhed.

Det er missionærens pligt at være taalmodig under alle smaafortrædeligheder og søge at beseire alle vanskeligheder ved høflighed ligeoverfor de stedlige myndigheder, uden at tage tilflugt til konsulen eller ministerens indblanding.

[1]) Petit Messager du Coeur de Jésus 1898.

En protestantisk missionær Gutzlaff begik det feilgreb at overtage sekretærposten hos den engelske legation. Alle protestantiske blade dadlede ham derfor.

Som en meget talende kjendsgjerning anføres, at da Tyskland fandt det opportunt at bemægtige sig et kinesisk territorium, betjente det sig ikke af protestantiske missionsselskaber, men indgik forbindelse med en katholsk mission, hvis leder ligeoverfor grev Bülow og keiseren erklærede, at okkupationen af vedkommende distrikt — Kiao-Tchéou — var et livsspørgsmaal for hans mission.

Hr. Allier har meget omhyggelig undersøgt, om forhold af den slags kunde lægges nogen af de protestantiske missioner tillast. Den indgaaende undersøgelse han har foretaget, har sat ham istand til at bekræfte, at intet protestantisk missionsselskab bemyndiger sine arbeidere til at paakalde en fremmed magts beskyttelse for sin propaganda eller for sine omvendte.

Hvad erstatning for skade tilføiet missionen angaar, forholder de protestantiske missionærer sig dermed paa følgende maade: Missionærerne modtager ialmindelighed erstatning efter værdsættelse af den lidte skade, men *aldrig* modtager de som de katholske missionærer noget *tillæg*, ydet som bod eller mulkt. I tilfælde en af deres arbeidere bliver dræbt, fordrer de protestantiske selskaber ingen erstatning.

En af de politiske gunstbevisninger, som mest brændende har været attraaet af katholikerne, er besiddelse af mandarinværdigheden. Takket være de skridt, som monsignore Favier, apostolisk vikar i Pé-Tchi-li, foretog, støttet af Frankrigs minister hr. Pichon, blev gjennem et keiserligt edikt af 15de marts 1899 de katholske missionærer givet rang som offentlige funktionærer. Denne ophøielse i værdighed har fra kinesisk standpunkt givet dem et betydeligt fortrin for de protestantiske missionærer. Men disse har ikkedestomindre ikke alene afstaaet fra ethvert forsøg paa at opnaa den samme verdslige fordel, men har endog afslaaet de tilbud, som er bleven dem gjort, om at tilstaaes den samme gunstbevisning.

«Protestantismen», siger missionæren Arnold Forster, danner i dette spørgsmaal en diametral modsætning til Rom. Vi skylder os selv i dette kritiske øieblik at have mod til at

handle efter vor overbevisning og til at tro, at om vi tilsyneladende og for øieblikket i verdens øine taber i prestige og indflydelse, saa vil den moralske overlegenhed, som præger vor kirkelige politik sammenlignet med Roms, en dag blive erkjendt».

Lad os ogsaa anføre de smukke ord, der er udtalt af dr. John Ross, mangeaarig missionær i Manshuriet:

«Om vi vilde tage imod offentlig rang af mandarin, vilde dette give anledning til de alvorligste misforstaaelser. For øieblikket er den væsentligste hindring for udbredelsen af evangeliet den i Kina almindelig udbredte tro, at missionæren er en politisk agent. Om missionærerne traadte ind i landets civile hierarchi, vilde dette for kineserne være en eklatant bekræftelse af denne tro».

Det fremgaar tilstrækkelig af dette resumé, at *de protestantiske missioner ikke har begaaet nogen handling, der i mindste maade kan gjøre dem ansvarlige for uroligheterne i Kina.* Hr. Alliers bog godtgjor dette til evidens. Og om end de protestantiske missioner er bleven taget med i bevægelsen mod udlændingerne, saa er grunden den, at missionærerne har maattet lide under følgerne af flere sammenstødende uheldige omstændigheder. Missionærernes optræden i Kina fandt i virkeligheden sted omtrent samtidig, som man paa Det himmelske riges kyster saa barbarer stige ilaud, der med støtte af bajonetterne gjorde fordring paa indrømmelser af forskjellig slags. Missionærerne var, mente kineserne, forløbere for erobrerne. Og saa er det jo ogsaa en nation, der kalder sig kristen, der har foranlediget det store forbrug af opium i Kina. Hadet mod de fremmede, der trængte ind i landet, kolonister uden tro og uden love, brutale soldater og kjøbmænd, der indførte gift, er overført ogsaa paa missionærerne og paa deres religion, og dette saa meget naturligere som i mange egne missionæren er den eneste udlænding. Det er saaledes, at fremmedhadet har faaet udseende af en anti-kristelig bevægelse, for hvilken alle kristne missionærer har været offer, endskjønt hr. Allier til overflod har bevist, at de *protestantiske missioner intet ansvar har for krisen i 1900.*

BJØRNSTJERNE BJØRNSON: „PAA STORHOVE".

Bjørnsons sidste drama, «Paa Storhove», er ifølge hans eget udsagn i en efterskrift i bogen et sidestykke til «Laboremus», en slags fortsættelse eller rettere en ny bearbeidelse af de deri behandlede tanker. Dette maa dog være høist uegentlig at forstaa. Venter man — som følge af den opgivne sammenhæng mellem de to stykker — i «Paa Storhove» at faa en videre udredning af de uklare og utilfredsstillende problembehandlinger fra «Laboremus», vil man blive bittert skuffet. Stykkerne har vistnok enkelte ting tilfælles, f. ex. hvert sit skadedyr. Maria og Lydia er i grunden samme skikkelse. Men de to kvinder er dog udviklet i saa forskjellig retning —, idet Maria med sin veke, indholdsløse natur er et absolut negativt billede af sin ældre handlekraftige slægtning, — at forstaaelsen af disse grumme væsner kun vanskeliggjøres, ikke lettes, ved den andens tilsynekomst.

De spiller hver i sit omraade samme rolle. De er begge selve det onde element, der sprede død og fortvilelse om kring sig. Men den sorte skildring virker ikke tilforladeligere hos Maria end den gjorde hos Lydia. Det er fremdeles de to, der til slutning vinder vor sympathi, eller rettere udtrykt, vor medlidenhed, fremfor alle de andre, tiltrods for den ophobning af forbrydelse og skyld, som tillægges dem, ja netop paa grund deraf. Bjørnsons indignation mod skadedyrene har i begge stykker forledet ham til overdrivelse, og han skyder over maalet.

Vi kan ikke forene Lydias grænseløse slethed med de gode sider i hendes karakter, og hos Maria vil den gjennemførte ondskab endnu vanskeligere stemme med hendes erklærede flyvesand-natur.

Og hvad deres skyld angaar —: selv om vi tror forfatteren uprovet og anerkjender de to kvinder saa umotiveret

slette, som de pludselig befinder sig i menneskelige omgivelser —, saa forvaltes ret og uret paa en saadan maade mellem parterne, at vor retfærdighedsfølelse gjør fordring paa at gribe orienterende ind, *relativt* i favor af de fordømte.

Vi oprøres over, at al ansvarets byrde læsses paa Lydia og Maria alene, medens Visby i «Laboremus» og den store robuste Storhovefamilie samlet skal undskyldes og beklages som stakkels forledede børn. Det er ikke ret. Skadedyrene maa tage skylden for, at de *kaldte* paa det onde hos sine ofre. Men at deres anslag *lykkedes*, — at godseieren svigtede sin hustru, — at dr. Ura begyndte at haane de gamle, og at Knut indvilgede i at bedrage sin broder, — derfor faar disse selv svare.

Og fremdeles —, om Lydia og Maria ogsaa er forfærdelige —, rene dæmoner, saaledes som de foreligger for publikum, saa skal heller ikke de andres slette egenskaber dækkes over. Visbys mistro og vankelmod, — Storhovefolkets kolde selvretfærdighed, alt det indestængte, kjedsommelige familievæsen deroppe, dydsmonstret Cecilies overtag og dr. Kanns spioneri-methode var altsammen lidet egnet til at opelske det bedste hos de to kvinder. Og om det end ikke, absolut seet, forringer deres syndefuldhed, saa bliver dog disse personer og deres forhold til de to den mørke baggrund, mod hvilken skadedyrenes skyld ikke træder saa grelt frem.

«Laboremus» og «Paa Storhove» har de hermed behandlede træk tilfælles, men forøvrigt er baade personerne og handlingen forskjellig. Og hvad stykkernes positive grundtanke angaar, den idéelle idé, der her som overalt i Bjørnsons digtning er det bærende, da afviger de fuldstændig.

I «Laboremus» er idéen vanskelig at finde. Man ved kun, at den ligger under, man *aner* nærmest noget i retning af en henvisning til flid. Men naar mottoet «Lad os arbeide» anvendes direkte som angreb imod den eneste virkelig arbeidende i hele kredsen, nemlig pianistinden, da bliver det hele for problematisk, og man opgiver det.

I «Paa Storhove» er derimod grundtanken klar. Ud af alt virvar, alle bihandlinger, alle forstyrrende momenter kan man finde stykkets kjerne og redde den ud som en skat der var en bedre skjæbne værd.

Det er hjemmets idé, Bjørnson forkynder i sin sidste bog. Det er idéen om det gode hjem, dets ret og betydning, — om det trofaste, høihvælvede, rene hjem, samlet om hustruen og moderen som midtpunkt, saaledes som vi kjender det fra hans bedste og sterkeste tanker, og netop som vi finder det udtalt i digtet «Mit følge».

Storhove, den gamle kongsgaard i den deilige egn, hvor fjeldene har trukket sig tilbage og givet plads for blikket, er i sit ydre anlæg et saadant hjem, og fru Margrethe er en saadan kvinde, som der skildres. Hun er hjemmets sterke kvinde, en af de skjønneste skikkelser, Bjørnson eller i det hele nogen digter har skabt. Hun er moderen, der med sin glade tro styrker sine sønner til livet, der med sit usvigelige retsind og sin trofasthed bliver den, de alle søger til i de vanskelige tider, — hun som er lydhør nok til at forstaa og god nok til at tilgive. Hun er hustruen, som aldrig frygter, men som, — med digtets ord, — kun «*ler,* naar hans baad blir krænget, og blir ei bleg under uveirshænget».

Vi finder i det hele idéen fra «Mit følge» klart igjen i dramaets bærende tanke, vi kan forfølge den led for led. Og saalænge vi kan det, saalænge vi ikke savner noget af digtets momenter, er vi ved det, som betegner Paa Storhoves» høihed og styrke. Men et af digtets træk er borte. Det moment, der angiver hjemmets pligter og muligheder *udad*, er udeladt af dramaet, og dermed begynder svagheden i dets udvikling.

Bjørnsons digt siger:

> Har først du bygget dig selv et fæste,
> saa tit du frelser endog *din næste.*

Men dette har familien Ura ikke lært. De er ikke naat til at omfatte mere end sit eget, det er deres begrænsning.

Deres lykke og deres samlivs kraft har ikke bragt dem til at forstaa det fremmede og hjælpe det mindre levedygtige. Deres slægtfølelse og den indbyrdes hengivenhed er udviklet ensidig og til overdrivelse.

Derfor bliver det som skulde være styrken, samholdsfølelsen, netop deres svaghed. Den ytrer sig udad som et

slægthovmod, som en kompakt ubarmhjertig endrægtighed, der ikke giver plads for noget udenforstaaende element, — saaledes i forholdet til den fremmede, Maria. Og inden kredsen selv finder vi denne familiedyrkelses virkninger igjen i en sødladen, klisset, overintim tone, saaledes som vi kan iagttage den dels mellem den sygelige tante Josefine og hendes datter, dels mellem brødrene, og absolut i sidste akt, da den voksne søn, betynget ved beretningen om sin hustrus brøde, ikke først opsøger denne til et (gjerne dundrende) opgjør, men gaar til sin mor med sit sønderknuste hjerte.

Da er det en usund enhedsfølelse inden familien, som gjør sig gjældende. Det er *slægtegoismen*, som seirer. Hjemmets idé realiseres i sin karrikatur.

Dette er den store brist ved «Paa Storhove». Det er forsaavidt den samme som i Laboremus , som den ogsaa her beror paa mangler i deres karakter, der skal repræsentere den rette side

Det er den store skuffelse for alle dem, der søger løsning paa spørgsmaal og støtte i Bjørnsons tanker. Men det er ikke den eneste. Litterært og dramatisk seet er stykket *befængt* med svagheder; det er i den retning maaske forfatterens mest feilfulde arbeide.

For det første savner handlingen bevægelse og liv, den virker dødt, der sker saa lidet. Der er en uendelighed af ord og lange samtaler, men de egentlige begivenheder foregaar som oftest udenfor scenen, vi følger ikke med deri, vi hører kun siden tale om dem.

Der er heller ikke enhed i stykkets bygning, de forskjellige scener falder løsrevne fra hinanden. Der er glimrende enkeltheder af stort kunstnerisk og psychologisk værd, — saaledes som det første opgjør mellem brødrene, — samtalen mellem dr. Ura og fru Margrethe, hvor hun bringer det gode i ham frem til seir, kampen mellem Maria og Cecilie, den kloge og den uskyldige, — brandstifterindens dans mod sin egen skygge — og slutningsscenen mellem hende og dr. Kann. Men de spredte momenter virker ikke sammen til et helhedsindtryk, og handlingen bliver afbrudt og mat.

Der er fremdeles en hel del svagheder, som skjæmmer dramaet.

Der er saaledes en overraskende konge, som reiser i forretninger 1ste pintsedag og fotograferer, — medens hans minister kan faa klædt sig paa, — i selskab med en taus zoolog.

Der er en gammel dame, som skal være storartet, men som forekommer os ganske overordentlig klynkende, og som høist uventet ender sit liv ved at hoppe i elven.

Der er en fossedur, som virker irriterende, som et altfor kraftigt effektmiddel sammen med skogen og skumringen og mordforsøget i sidste akt.

Og endelig er der, hvad der ikke er den mindste af de her opregnede brost, de morsomheder, som forefindes til opmuntring i «Paa Storhove».

Det hævdes, at «Geografi og Kjærlighed» er et vidnesbyrd om, at Bjørnson kan skrive lystspil. Hans forsøg paa livlige momenter i de sidste stykker peger dog i modsat retning. De halvpaaklædte gamle frøkener, som søger ly efter branden i familiegaarden, virker ligefrem plat og ubehagelig. Deres tilsynekomst paa scenen minder ligesom dr. Uras optog med den røde fane nærmest om cirkus eller en 17de maibarneforestilling, og er for alle voksne mennesker nedenfor galleriet ligesaa lidet morsom som den norske amerikanerindes bekjendte ytring i «Laboremus» om de 6 uger og dage og timer.

Og hvad den revy-jargon angaar, som forfatteren har betjent sig af, naar han lader der dukke op en forkommen person, kaldet «Amor paa pinden», maa den dømmes som absolut uværdig i et alvorligt skuespil og kan forsaavidt ogsaa stilles i klasse med det stadig tilbagevendende vestbanesnak i Paul Lange og Tora Parsberg».

Saaledes er «Paa Storhove».

Det virker som en skuffelse baade ved læsning og opførelse, først fordi dets idé er brudt og ikke lykkelig gjennemført i alle konsekvenser, men ogsaa i høi grad ved de formelle og periferiske svagheder ved stykket. Vi maa sørge over, at de sterke tanker, som dramaet indebærer, ikke har faat en mere tilfredsstillende udvikling og fundet en værdigere ramme end den foreliggende.

Clara Thue Johnsen.

NYE BØGER.

Vor religiøse literatur har i slutningen af forrige aarbaaret flere gode frugter. Først og fremst vil jeg nævne prof. dr. *Michelets* **Gamle helligdomme i nyt lys**. (Kristiania. Aschehoug & Co. Kr. 3,25). Det er et godt og gavnligt arbeide forf. her har udført. Han lærer os her at læse Det gamle testamente til vor opbyggelse, i det lys den nyere forskning har kastet over det. Først gjennemgaar han for os nogen stykker af Mosebogerne og Dommerbogen, nemlig skabelsesfortællingen i 1 Mos. 1, Isaks ofring, 3 Mos. 11—16, 5 Mos. 6, 1—19 og fortællingen om Gideon. Vi faar se, hvorledes de religiøse sandheder som disse stykker indeholder, bliver der lige godt, om den nyere forskning end har godtgjort, at fotografisk gjengivelse af den historiske virkelighed har vi her ikke. Derefter giver han os i seks afsnit en ypperlig oversigt over jødefolkets udviklingshistorie fra begyndelsen til Kristi tid. Vi faar se den gamle pakts historie i et lys, der paa en gang er hentet fra den moderne videnskab og fra troen paa Kristus Jesus. Jeg kan ikke forstaa andet end at forf. paa en udmerket maade har løst sin opgave: at føre kirkefolket ind i den lukkede del af dets bibel, som heder Det gamle testamente. Jeg anbefaler derfor bogen paa det varmeste til prester og lærere og alle, som har saa pas oplysning, at de kan sætte sig ind i tanker og synsmaader som ligger udenfor det tilvante

Til de sidste hører neppe anmelderen i Luth. Kirket. Han finder at forf. svækker «beretningernes sikkerhed», «undergrundens fasthed», fordi han kalder de gammeltestamentlige beretninger «overleveringer». Hvad er de da? Guddommelig diktat? Ja, enten det ene eller det andet. *Tertium non datur.*

I dagene lige før jul kom der et sidestykke til dr. Michelets bog, nemlig *M. J. Færden*: **Det gamle testament** i lyset af den nyere bibelforskning (Kristiania. Steen'ske Bogtrykkeri og Forlag). Saavidt jeg kan domme derom efter et flygtigt gjennemsyn er dens indhold parallelt med sidste halvdel af dr. Michelets bog, men langt udførligere og mere indgaaende i enkeltheder. Standpunktet er i det væsentlige det samme. Begge søger at forene den videnskabelige forskningens resultater med det kristelige syn paa aabenbaringen. De som vil have et kort og let fatteligt overblik over den gammeltestamentlige historie i den nyere videnskabs lys, er nærmest henvist til dr. Michelets bog. For dem som vil sættes grundigere ind i enkelthederne, maa Færdens bog anbefales.

Ogsaa en anden af vore yngre professorer har ladet høre fra sig. Prof. *Lyder Brun* har udgivet syv prækener under titelen **Af Guds ord**. (Kristiania. Aschehoug & Co. Kr. 1,50). Det er god og solid kristendom, som forkyndes i et jevnt og klart sprog. Man merker kanske katedret, men ikke saa det berøver nogen opbyggelsen.

Jeg gad vide, hvad en tysk kristen vilde sige, om nogen sagde til ham, efterat han havde læst disse prækener: forf. er en farlig mand, for han er overgangsteolog, en fordægtig «rationalist»? Han vilde absolut ikke forstaa det. Han vilde sige: gid *vore* teologiske fakulteter var fulde af slige rationalister.

Der er et gammelt stygt ord som siger: mal ikke fanden paa væggen, for da kommer han. Der er en sandhed i det ord, som jeg er ræd for at vor kirke kommer til at erfare.

Fra *Gustav Jensens* haand foreligger et nyt arbeide: **Tanker og opgaver**. (Kristiania. Gromdahl & son). Det er en række afhandlinger om kristelige emner. At de alle vil læses med interesse og frugt, behøver ikke at siges. Alt som Gustav Jensen sender ud, er jo fint og dybt tænkt og omhyggelig udarbeidet. Forøvrigt er afhandlingerne naturligvis af forskjelligt værd. Særlig skjønne og fine er «Selvbebreidelserne for de dødes skyld», «Enlige mennesker og Et menneskes tanker». Det svageste er «Mysteriet». Jeg kan ikke skjønne andet end at forf. her blander den vulgære

og den bibelske betydning af ordet sammen, og derved gjør det hele uklart. I det religiøse vulgærsprog vil mysterium sige omtrent det samme som det uforstaaelige. Om det er der ikke meget at sige. Det uforstaaelige forstaar vi ikke. Og det vi ikke forstaar, kan vi ikke tale om. I det bibelske sprog derimod betyder mysterium — ikke det uforstaaelige — men det skjulte. Dette er, saalænge det er mysterium, ikke til for os. Vi ved ikke noget om det. Men saa *aabenbares* det; da lærer vi det at kjende; men dermed ophører det ogsaa at være mysterium. Naar det alligevel fremdeles kaldes mysterium, da sker det med tanken paa det det har været før, ikke paa det det er nu. Jeg kan ikke forstaa andet, end at vi staar os bedst paa at holde fast ved ordets bibelske betydning. — Af samme forf.s **Indledning i prestetjenesten** er tredje oplag udkommet. Da bogen kun er for prester, vidner dette om at den maa have fundet vei til de allerfleste prestegaarde. Forhaabentlig ogsaa til præsternes lønkammer. Den er nemlig en andagtsbog for prester, et norsk Breviar, og den er udmerket som saadan, — det bedste Jensen har skrevet. Enhver prest bør ofte tage sig en stille stund til at sænke sig ned i en af dens bønner og betragtninger. — Har ikke forf. tænkt at give os et bind til af den bog? Den er noget liden til at gjøre tjeneste et langt præsteliv igjennem.

Ora et labora! Af *Thorstein Gunnarson.* (Bergen. Giertsen). Denne lille bog vil jeg gjerne lægge et godt ord ind for. Den er friskt skrevet, og indeholder mange nye og frugtbare tanker. Den priser arbeidets opdragende magt, dets evne til at udvikle en baade moralsk og religiøst.

Om Kristendommens Væsen. Forelæsninger holdte paa Københavns Universitet af *J. P. Bang* lic. theol. (Kjøbenhavn. Schønberg).

Forf., som er en yngre dansk teolog, behandler her det spørgsmaal: hvad er det faste i kristendommen? Spørgsmaalet er utvilsomt høist aktuelt. Ethvert alvorligt menneske spørger: hvor finder jeg fast grund at bygge min tro paa? Det svar man inden vor kirke har givet, har været dette: den faste grund er Guds ord, og Guds ord er bibelen. Men naar nu bibelen ikke i alle dele er ufeilbar, hvordan finder

jeg saa i den det faste jeg trygt kan stole paa? Og desuden: bibelen indeholder historiske beretninger, historisk bestemte lærdomme og formaninger. Hvordan finder jeg i alt dette historiske det som er ophøiet over al historie, det evige, det faste? Ved fortolkning. Ja, men dermed falder vi i hænderne paa fortolkerne, de lærde. Vi faar et nyt protestantisk hierarki, det teologiske. Og naar nu teologerne er uenige? Og de er uenige. Ortodokse, overgangsteologer, rationalister — hvem har ret?« Jo, unegtelig er det spørgsmaal lic. Bang behandler, det mest aktuelle som kan behandles i vor tid. Hans svar er: forsagelsen og troesbekjendelsen ved daaben er det faste. Der giver Herrens menighed selv svar paa spørgsmaalet. Der siger den hvad kristendom er, for den indlemmer nogen i sit samfund. Den siger: dette at forsage djævelen etc. og tro paa Gud fader etc., det er kristendom; vil du lade dig døbe paa denne kristendom? Det beror da paa, om den enkelte frit og inderlig kan saaledes forsage og tro. Isaafald er han en kristen. Og han har regelen hvorefter han fortolker og bedømmer bibelen. Kan han ikke saaledes forsage og tro, da staar han udenfor menigheden.

I det enkelte kan der vist reises indvendinger mod adskilligt i bogen, men jeg kan ikke forstaa andet, end at i hovedsagen viser den den rette vei. Den stemmer temmelig nær med Chr. Bruuns artikel «Trosregelen» VIII side 389.

Af det danske «Kirkelige samfund af 1898» er atter udgivet nogen smaaskrifter som anbefales: **Kirken og Udviklingslæren** af *Christen Møller*. — **Peter Larsens Liv og Gerning,** skildret i anledning af hundredaarsdagen for hans fødsel af *Ludvig Schrøder*. — **Vilhelm Birkedal**. Nogle blade af Danmarks kirkehistorie ved *Laurits Nyegaard*.

Peder Larsen var en af Danmarks merkeligste lægprædikanter, mest bekjendt under navnet Skræppenborg. Vilhelm Birkedal en af Danmarks merkeligste prester. Hans postille Synd og Naade« var i sin tid meget læst ogsaa i Norge. Begge tilhørte de den grundtvigske retning.

Side 379 i bind VII omtalte jeg pragtverket **Norge i det nittende aarhundrede**. Senere er det i IX side 60 omtalt af *f. h.* Nu foreligger det fuldendt (Kristiania, Cammermeyer) Det de første hefter lovet, har verket i sin helhed holdt. Naturligvis er stykkerne, som skriver sig fra en mængde forskjellige forfattere, af meget forskjelligt værd. Der er de stykker som kunde været bedre. Som helhed maa dog vist verket siges at have løst sin opgave: at give et totalbillede af vort land og folk slig som det staar der ved det forgangne aarhundredes slutning. Illustrationerne er udmerkede.

Dette verk har paa en maade faat et supplement i et verk som nylig er begyndt at udkomme: **Nordmænd i det 19de aarhundrede**, udgivet ved prof. *G. Gran* (Kristiania, Aschehoug & Co.). Verkets formaal er «gjennem mere indgaaende enkeltfremstillinger af betydelige mænd og deres arbeide at give et nogenlunde samlet billede af norsk kulturudvikling i det 19de aarhundrede». Det vil udkomme i 30 hefter, hvert paa to ark. Pris 50 øre pr. hefte. — De udkomne hefter er ganske vist saadanne at de anbefaler verket som læseværdigt. Men naar subskriptionsplanen siger, at det baade med hensyn til indhold og til form vil yde det udmerkede», da loves der mere end disse hefter har holdt. Hverken Ullmanns biografi af H. N. Hauge eller Y. Nielsens af grev Wedel staar paa høide med det man venter af disse forfattere og om disse mænd. — Verket vil omfatte alle betydeligere nordmænd i det forgangne aarhundrede. Dog maa der ogsaa her gjøres en bemerkning. Af vor kirkes mænd er kun tre agtet værdige til en plads i verket: H. N. Hauge, G. Johnson og Jørgen Moe — den sidste vistnok mere som digter og eventyrsamler end som prest. Dette er for lidet. At en saa repræsentativ skikkelse som Wexels savnes, er ubegribeligt. Men ogsaa mænd som G. A. Lammers og M. B Landstad burde været taget med De har begge skrevet sine navne dybt ind i vort folks religiose liv, den første ved den bevægelse han vakte, den anden ved sin salmedigtning og salmebog.

Fra samme forlag udgaar ogsaa et andet subskriptionsverk:

Nyt land. Fire aar i arktiske egne. Af *Otto Sverdrup*. Verket vil udgjøre høist 30 hefter, hvert paa 2 ark. Pris 60 øre pr. hefte. Hefterne vil komme med 8 à 14 dages mellemrum. Det udkomne første hefte byder paa underholdende læsning, smukke illustrationer og smukt udstyr.

I IX side 376 omtalte jeg første del af den danske literat *Alfred Ipsens* bog **Georg Brandes**. En bog om ret og uret. Nu er anden del kommet. Førte første del os ind i «gjennembruddet» i syttierne, saa føres vi her ind i den derpaa følgende afslappelse og delvise reaktion i ottierne. Forøvrigt henvises til anmeldelsen af første del.

Til slutning vil jeg som læseværdige smaating anbefale:

Studenterhjemmets julebog 1902. Udgivet af Studenterhjemmet. Kjøbenhavn. Pio.

I «Sing Sing» Fængsel og andre Fortællinger. Af *Andreas Mortensen*, sogneprest. Kristiania. Steen'ske bogtrykkeri og forlag.

Blandt smaafolk. Af *Christine Norby*. Kristiania. Steen'ske bogtrykkeri og forlag. *Thv. Klaveness.*

Hans Seland, **Synkvervd,** en forteljing. 168 sider. Kristiania. Olaf Norlis forlag. Kr. 2,25.

En overmaade velskreven og fængslende liden bog, men saa trist, saa trist. Emnet er hentet fra bondelivet paa kystlandet paa Vest Agder. Vi er tilheis i fortællingen, men ikke langt fra fjorden, hvor fjordbaaden gaar til Kristiansand. Forf. giver indtryk af at være vel hjemme i de forhold, han her lader os færdes i. Der er noget ganske særskilt troværdigt og ægte i hele beretteisen, og den psychologiske skildring er frisk og dyb og omhyggelig uden at være udtværet. Bogens sjælemalerier er en væsentlig del af dens indhold. Man kommer til at se tilbunds i de optrædende hovedpersoner, og mange af dem søger ogsaa at se tilbunds i sig selv, stakkels mennesker.

Det er dybe, smertelige sjælekampe og livsafgjørelser vi faar lov til at kikke ind i. Og det gaar galt. Synkvervingen har for stor magt over dem. Det begynder med, at den ene part er synkvervd (o: forblindet), den anden føler sig miskjendt; saa kommer de gjensidige misforstaaelser, og

de egger og nærer det haarde, onde sind, og saa kan det blive saa sorgelig koldt mellem dem, som igrunden holder af hinanden. Ja, det kan komme til den bitreste sjælekval, som herjer et stakkels menneskebarn, saa baade sjæls- og legemskræfterne fortæres, sindet forvirres og selvmordsfristelsen melder sig — fra først af fordi den ene part er *synkrevd*. Løgnens stygge magt saar had mellem dem, som skulde elske hinanden. Og livslykken hernede forspildes, fordi det ikke lykkes at holde ud i de gode forsætter indtil enden. Syndearv — fornemmelig af et haardt, trodsigt sind — og mangel paa kjærlig støtte i andres forstaaelse og milde hjælp — bunden som disse fjelddalens børn er i taushed og indesluttethed — skaffer det onde overtaget i deres sind, selv i hendes, som vi dog hele tiden maa følge med hjertelig deltagelse - saa friskt og yndigt og godt et barn, som hun fra først af er —, og mangelen paa klarhed forvolder efterhaanden ogsaa *kulde* inde i sindene, saa hadets løsslupne aander deroppe paa den ensomme heiegaard tilslut gjør et grufuldt indtryk.

Og dog er ikke fortællingen — heller ikke dens afslutning — helt uden lysglimt. De tos livslykke er forspildt, det er saa; men Johanna og gamle Gurid (svigermoderen) skilles dog som hjertensvenner sidste gang de mødes, før de gaar bort; og Johanna længes dog, idet tæringen efterhaanden bryder hende ned, efter at manden i Amerika skal komme tilbage, saa de kan faa sagt hinanden tilgivelsens ord, og han paa sin side har derude heller ikke fred i sin samvittighed - «kanske han dog har miskjendt og været for haard mod sin unge syge hustru». Men hun slukner, før hans brev rækker hende — altid forsent, forsent kommer det, som skulde sone og læge —; tilslut kommer ogsaa den rige, haarde og trodsige svigerfader og følger hendes kiste ved hendes egen fattige faders side.

Ja trist, trist er det hele! Saa, om man end virkelig fængsles af det dygtige og ægte i fortællingen, saa kommer man dog, idet man lægger den hen, til at længes efter billeder af en anden art fra vort folkelivs dyb. Det har nu længe været tonen, at det er de syge, saare, mørke, ulykkelige og hjerteskjærende — eller stygge sider af menneskelivet — ogsaa af bondelivet —, som helst skal fortælles

om. De betydeligste vælger helst saadanne emner. Og efterpaa en gammel romantik, som ikke gik synderlig dybt ned i sin skildring af norsk bondeliv, men holdt sig til overfladen, den lyse vakre ydderside, som syntes saa yndig, fredelig og lykkelig for dem, der paa reisendes vis drog gjennem vort stolte land og fik øie paa bondelivs-staffagen, som horte dertil, kunde det nok i sandhedens interesse trænges skildringer, som tog mere med af livet i dybderne og livet bag façaderne, saa de har nok sin berettigelse, de realistiske skildringer fra de sidste aartier. Men nu længes vi efter fortællinger, der paa en gang er realistisk ægte og psykologisk dybtgaaende som den seneste bondeliteratur, og som samtidig kunde give lidt milde, rene, lyse og lykkelige billeder, fordi de ned i dybderne havde fundet ogsaa ædle, sunde og vækre livsenskræfter, som ogsaa undertiden kunde faa lov til at bryde igjennem og i «Troskab indtil Enden» beherske menneskelivet i vore dale, saa det var opbyggeligt og velsignet at se.

Og mon ikke Seland netop var mand for at give os saadanne skildringer ogsaa? Skaffer vi ham den glæde, at hans bøger skattes og læses meget, saa kan vi kanske snarest gjøre os haab om at faa det, vi ønsker, fra hans pen. Der er mangeslags evner hos denne forfatter, ser vi; og hans øie er ingenlunde bare mørkt. *f. h.*

Israels fedrelandssong.

Davids salmar 137.

Ved elvom i Babylon sat me med graat,
paa gamle og unge vart kinni so vaat',
der blygsla og sorgerne brende.
Me harpa vaar hengde paa vieren vill,
og gitaren stod der so sturen og still,
med' tanken til Zion seg vende.
Ja tankarne traadde til Kana'ans land,
og aldri ein lukkeleg time me fann,
der me var bland heidningar spreidde.
Dei valdsmenn som plundra og plaaga oss mest,
dei bad oss aa kveda um høgferd og fest,
„Syng songar fraa Zion!" dei sneidde.
Kor kunde me syngja vaar Zebaoth-song
i sorg og i saknad, i trældom og tvaang
paa framande graatvætte grunnen?
Nei gløymer, **Jerusalem** gløymer eg deg,
gjev handi den høgre maa visna paa meg
og tunga mi turka i munnen!
Eg helder vil ganga i grufulle grav
enn gløyma den heimen som Herren oss gav
som høgaste lukka i livet.
Ja heller eg einsam paa yttarste ey
vil veikna og visna som halm og som høy
og bannast av borni og vivet!

Olaf Langeland.

FREDRIK PETERSEN.

Den norske kirke har i Fredrik Petersen mistet baade en af sine indflydelsesrigeste og sine bedste mænd. I den sidste menneskealder er der ingen theologisk professor hos os, der har eiet den evne til at paavirke de unge, som han. Og det er vel et stort spørgsmaal, om noget af de andre fakulteter i dette stykke har havt hans ligemand. Han havde taget i arv en ikke ringe del af Gisle Johnsons kristeligt vækkende evne. Og skjønt han stod langt tilbage for Johnson i lærdom, og vel heller ikke fuldt ud naadde ham som tænker, var han ham fuldstændig overlegen som docent, i evnen til at indvirke videnskabeligt paa studenterne. Johnson var med sin lovmæssige kristendom selv personlig ingen fri mand. Derfor kunde han heller ikke virke frigjørende. Videnskabeligt virkede han tvertimod kuende og trykkende. Det kjendes paa den sorte armod i vor theologiske bogavl i tiden nærmest efter ham, og endda mere paa den tankeslaphed, som stemplede forkyndelsen. Fredrik Petersen var en fri mand, og han virkede frigjørende. Han kunde vække de unge til kristeligt liv, og det paa en sundere maade end Johnson, skjønt langtfra med hans styrke. Men han kunde ogsaa vække deres videnskabelige sans, kalde dem til selvstændig kristelig tænkning.

Og paa samme tid stod han — midt i vort store, fritænkersk farvede kulturopsving — for sine tilhørere som det skjønne forbillede paa fin og ægte kristelig dannelse, og gav dem mod paa at følge med i alt, hvad der ikke er synd.

Det var en Guds lykke, at vi havde Fredrik Petersen. I en tid, da saa mange af vore fritænkere gjerne vilde gjøre kristendom enstydig med dumhed og snæversynt udannethed, lyste der fra hans høie, skjønne skikkelse kristelig intelligents og tankestyrke og kristelig dannelse ud over det hele land. Den ære deler han forøvrigt med sin gamle modstander Horn og med Gustav Jensen.

Af hans ikke faa skrifter vil jeg minde om to: «Hvorledes bør kirken møde nutidens vantro?» og «Om skabelsen, opholdelsen og styrelsen».

Om det første er der at sige, at dette lille hefte (paa 37 sider) blev gjennembruddet for en ny tid i den kristelige tankegang her i landet, bruddet med den Johnson'ske retning i dens stivhed (udkom 1880). Det indrømmer, at tidens vantro imødekommer ikke *blot* menneskehjertets *onde* tilbøielighed. «Den imødekommer ogsaa en ideal trang, trangen til kundskab og til fremskridt». Og det kalder med alvor og myndighed de kristne til ikke først og fremst at anke over vantroens feil, men fremfor alt at tænke paa sine egne.

Den anden bog, den «Om skabelsen, opholdelsen og styrelsen», indeholder vel Fredrik Petersens vigtigste *videnskabelige* ydelse. Den hævder, roligt og nøgternt, den kristne tro paa Gud overfor alle naturvidenskabens og filosofiens indvendinger. Men idet den gjør dette, udvider den tillige det nedarvede Gudsbegreb. Dette Gudsbegreb var blevet forbenet i renlærighedens og indskrumpet i pietismens tider. I den skikkelse, det paa denne maade havde faat, kunde det ikke staa for videnskabens indvendinger. Og de troende selv havde lidt skaar i sin Gudserkjendelse. Den side af Gud, som enhver retsindig rationalist kjender, den som taler til os fra hele verdensaltet, var bleven tilsløret for de troendes øine. Petersen stiller den igjen i lys. Og idet han hvælver de kristnes Gudsforestilling høiere end den var, faar han den med det samme til at holde stand overfor videnskaben.

Baade for sin tankestyrke, sit Gudsbegreb og for den religiøse glød, som alle hans tilhørere følte hos ham, stod Fredrik Petersen i ikke ringe gjæld til Søren Kierkegaard. Han har aldrig modtaget saa stærk og afgjørende en paavirkning af noget menneske, som af ham. Fra ham har han ogsaa arvet sin svaghed og sin begrænsning, den ensidige enkeltmandskristendom, den kristelige individualisme.

Kierkegaard ligefrem negter *kirken* og haaner den. Om noget saadant er der selvfølgelig ikke tale hos Petersen. Men der er en svaghed i hans syn paa kirken, og med den ogsaa paa daaben, som senere er gaat i arv til altfor mange norske prester.

I Kierkegaards dage kjæmpede det danske folk en ærefuld og seierrig kamp, udad mod Tysklands krigerske overmagt, i det indre for sin frie forfatning. I begge dele saa Kierkegaard intet andet end et tomt og latterligt rabalder. Ogsaa her holder den norske lærling sig *langt* borte fra den danske mesters yderligheder. Men ogsaa her har han en svaghed. Hos os i Norge har en mægtig national og demokratisk bevægelse gaat igjennem det hele folk. Fredrik Petersen har holdt sig fornemt paa afstand fra begge dele. Men det hører en kristen tænker til at kunne give veiledning overfor de store aandsbevægelser, som gjennemstrømmer tiden, skjønt det fra et Kierkegaardsk eneboerstade nok kan tage sig tarveligt ud.

Og endelig hænger den svage holdning overfor vore vakte, som man med rette kan lægge Petersen til last, ogsaa kjendelig nok sammen med arven fra Kierkegaard og hans ensidige enkeltmandskristendom.

Men gid de mænd, der i fremtiden skal komme til at staa ved vort universitet som veiledere for norsk ungdom i kristelig tænkning, aldrig maa savne Fredrik Petersens klare tankestyrke, aldrig hans frie blik og aldrig den religiose glød, der hos ham mægtig tilskyndede alle tilhørere til personlig kristendom.

Chr. Bruun.

„KRISTENDOMMENS VÆSEN".

Af sogneprest *R. Moe.*

Man maa give hr. «u.» i «Luth. Kirketid.» nr. 8 og 9 ret i, at Harnacks kristologi er utilfredsstillende, og at H. efter det af hr. «u.» anførte nærmest maa opfattes som en antitrinitar.

Men er man dermed færdig med Harnack, og har man ret til paa grund af det anførte at stemple hans fremstilling af kristendommens væsen som rationalisme?

Læser man H s fremstilling og sammenligner denne med med rationalismens kristendomsschema, saa maa man dog indrømme, at der er en paafaldende forskjel.

H. har bestemt som hovedindholdet af Jesu forkyndelse: 1) Guds rige, og vel at mærke, dette rige som et fra himlen kommende, hvor man lever i samfund med Gud, og hvor synderne ere forladte og menneskets elendighed brudt. (S. 40).

2) Gud som vor fader og menneskesjælens uendelige værd, altsaa barneskab hos Gud med bevidstheden om at erkjende og vide sig i den levende Guds hænder i liv og død. (S. 43)

Endelig 3) Den bedre retfærdighed.

Mig synes nok, at dette tager sig helt anderledes ud end rationalismens fladbundede tale om disse ting.

Apostlen Paulus's kristendomsforkyndelse karakteriserer H. saaledes: Paulus ist es gewesen, der das Evangelium bestimmt so gefasst hat, das es die Botschaft ist von der geschehenen Erlösung und dem bereits gegenwärtigen Heil. Er verkündigte den gekreuzigten und auferstandenen Christus, der uns den Zugang zu Gott und damit Gerechtigkeit und Friede gebracht hat. (S. 111).

Man maa nok spørge: hores dette ud som rationalisme? Og den samme Paulus faar vidnesbyrd om, at han i sandhed

har været den, som har forstaaet Mesteren og har fortsat hans arbeide. (S. 110).

Det anførte kan være tilstrækkeligt til at vise, at her er en anden og dybere opfatning af kristendommen kommen til orde end rationalismens lunkne vand.

Hvilken plads indtager nu efter H. Kristus i dette Guds rige?

Han er naturligvis først profeten, der forkynder Guds rige. Men han er noget mer. Han er «*veien*» til Faderen, og han er som den af Faderen indsatte, tillige dommeren. (S. 91.) Videre er han evangeliets personlige virkeliggjørelse og kraft (midleren). (S. 91).

Videre: fordi hans menighed kjendte ham som den *levende*, priste man ham som den til Faderens høire ophøiede, som *dødens overvinder*, som *livets fyrste*, som kraften til et nyt liv, som *veien*, *sandheden* og *livet*. (S. 97).

Med andre ord: H.s opfatning af Jesu stilling i Guds rige svarer præcis til den ham af skriften anviste som «midleren», herren, livsfyrsten og dommeren over levende og døde. Man maa atter spørge: smager dette af rationalisme?

Endelig omtales hans død som en offerdød, der for al tid har afskaffet alle offere, og paa samme tid eiende en sonende kraft for synden. (S. 100). Og hans opstandelse er ikke en rationalistisk opstandelse «i hans disciples indre», men — uanseet hvad der nu kan have tildraget sig paaskemorgen ved graven, og paa hvad maade den nu maatte være foregaaet, en realitet, som har sikret og fastslillet *troen paa et evigt liv*. (S. 103).

Og hvor fint og træffende karakteriserer ikke H. forskjellen mellem de forskjellige konfessioner, og hvor maa ikke et «luthersk» hjerte glæde sig over den anerkjendelse, han yder Luther og hans værk! Og hvor langt han er borte fra rationalismens trivielle «Gud, dyd og udødelighed», som kan høre ligegodt hjemme i alle konfessioner! Nei, «der zuversichtlichen Glaube, einen gnädigen Gott zu haben», denne gyldne gamle sandhed, af Luther igjen bragt for lyset, priser jo H. som reformationens kjerne og stjerne, og videre: «in der Korrespondanz von Wort und Glaube wird die Rechtfertigung erlebt», og denne «Rechtfertigung», den betyder intet ringere

end «ved Kristus at have naaet frem til fred og frihed, herredømme over verden og indre evighed». (S. 169).

Saa taler Harnack. Taler maaske rationalismen saaledes?

Men saa kommer spørgsmaalet, hvem er denne Kristus, som saaledes faktisk viser sig at være «*der Weg zu Gott*», «der Fürst das Lebens» etc.?

Han heder efter H. «der Sohn Gottes», og bærer ikke i rationalistisk forstand dette navn som en ærestitel paa grund af sine dyder. Nei, der er en «Einzigartigkeit» ved hans sønneforhold, en hemmelighed, som ingen psykologi kan udforske. (S. 81). Her er ingen sammenstillen med andre religiøse genier, nei, han er den eneste i sin art, og han har endnu ikke veget pladsen for nogen anden. (S. 82).

Saa langt kan man følge H. ogsaa paa dette punkt. H. har kiget for dybt i kristendommens væsen til at kunne karakterisere Jesu eiendommelige fremtræden og gjerning som det religiøse genis eller det store dydsmønster. H. er formentlig Ritschlianer og skulde som saadan indskrænket sig til at fælde værdidomme, og havde han nu ogsaa virkelig indskrænket sig dertil, da synes mig nok, at hans bog kunde have været særlig skikket til at føre «tidens born» til kristendommen. Men saa giver han sig til at være metafysiker, om end kun i negativ retning, idet han tydelig nok frakjender Jesus guddommelig natur og guddommeligt væsen. Og derved opstaar denne besynderlige disharmoni i hans fremstilling. Thi han kommer derved i strid ikke alene med skriften, mod den kristne menigheds tro og bekjendelse, *men ogsaa med sig selv.*

H. ser nemlig klart og udtaler, at der er noget «einzigartiges» ved Jesu person, et mysterium, som vi ikke formaar at udforske (s. 81) og i kraft af hvilket han er «der Sohn Gottes» i eminent forstand. Hvori dette bestaar efter sit væsen, hvorledes han er kommet i besiddelse deraf, — det er en gaade, — men noget guddommeligt væsen er der ikke, og hans eiendommelige «origo», den maa stryges.

Saa blir der en besynderlig selvmodsigelse hos H., og underligt skulde det være, om han ikke selv kommer til at se og føle dette. I antitrinitarisk interesse frakjender han Jesus guddommelig natur, men paa samme tid ser og forstaar

han, at Jesu plads og stilling i Guds rige ikke kan fyldes af nogen — end ikke det største menneske. Saa burde H. været saa konsekvent indtil videre at holde inde med metafysiske bestemmelser — selv negative — om dette mysterium. Han burde have ladet det være et mysterium, som det da i virkeligheden ogsaa er. Thi er det noget punkt, hvor vi forstaa stykkevis, saa er det her anbelangende Jesu person. Og naar man mærker sig H.s eiendommelige behandling af miraklerne, saa faar man det indtryk, at han har været bange for at støde «tidens børn» paa ærmet med det mirakuløse. Og det forekommer mig, at det ogsaa paa det punkt blir en selvmodsigelse. H. vil nødig gaa med paa miraklet, og han kommer i den anledning trækkende med «videnskaben», som skal kunne bringe lys i sagen. Her blir han synes mig, simpelthen plat. Thi, om den tids børn var mindre oplyste og verden «mer fuld af mirakler», saa er og blir det dog saa, at da som nu blir det lige uforklarligt, at en blindfødt blir seende og en død staar op Og H. kunde jo ogsaa meget godt sparet sig disse «Erörterungen» over miraklet. Thi han siger jo selv, at spørgsmaalet om de enkelte underfortællingers sandhed ikke har nogen afgjørende betydning. Han raader sine tilhørere til indtil videre at skyde disse ting tilside som uvæsentlige. Og dette synes mig, skulde han selv have gjort. Thi, som H. selv siger s. 19, ikke om mirakler dreier det sig her, *men om det afgjørende spørgsmaal, om vi er hjælpeløst fængslede i en ubønhørlig nødvendighed,* eller *om der gives en Gud, som staar for styret, og hvis naturbetvingende kraft man kan oplere gjennem bøn.* (S. 19).

Det er aabenbart, at H. selv vil besvare dette afgjørende spørgsmaal med ja, og indrømmes dette store mirakel, da synes det lidt underligt og høist selvmodsigende at benegte muligheden af, at jorden i sit løb kan staa stille eller en storm lægge sig paa den Mægtiges bud.

Det synes mig at være en hel del berettiget i H.s kritik af den græske spekulations kristologi og dens udformning og fikseren af dogmet om Kristi person. Thi læser man Athanaseanum, saa faar man dog det indtryk, at der ikke er spor af forskjel mellem de 3 guddommelige personer, og kirken kan vanskeligt værge sig mod den anke, at her læres 3 guder.

Og det er noget hæseblæsende at skrige op over rationalisme, fordi om somme nu tildags blir opmærksom paa dette og søger at bringe sine anskuelser i større overensstemmelse med skriftens tale om disse ting, og i samklang med denne at gjøre alvor af Jesu sande menneskelighed og hans underordnethed under Faderen. Og der er dog heller intet for den kristelige tankegang stødende i, at disse tvende, Faderen og Sønnen, kan være af samme «væsen» uden dog at have samme «værdighed». Selve navnene «fader og søn», anskueliggjor jo bedre end noget andet, dette eiendommelige forhold. Men man maa medgive, at H. her i sin polemik mod Athanaseanum har gaaet for langt til den anden side.

Sporger man nu, hvilken virkning vil læsningen af H.s bog udøve paa de tidens børn, som den er rettet til, da tror jeg, at den, trods de paaankede feil, vil virke væsentlig opbyggende og dragende til Kristus. Og jeg støtter denne min formening dels paa det indtryk, bogen selv gjor under læsningen, og dels paa iagttagelser fra virkelighedens verden. Det har navnlig hændt, at saadanne tidens børn, intelligente, alvorlige og søgende, men lige overfor spørgsmaalet om Jesu guddom tvivlende og fornegtende, efter læsningen af H s bog har følt dette spørgsmaal: Hvem er nu denne Jesus, er han Guds søn? mer brændende end før. D. v. s. deres tvivl paa Jesu guddom er ikke ved bogen blit bestyrket Naar de ved enden af bogen for alvor har reist dette spørgsmaal, da er det, fordi *bogen har rokket deres tvivl.* Thi bogen har den eiendommelighed, at Guds riges væsen og Jesu Kristi person og stilling i samme er tegnet saa skjønt og dybt, at den gir et stærkere indtryk af hans frelserherlighed, end at H.s egen negtelse af hans guddom formaar at udslette eller neutralisere dette indtryk. Og er det ikke overalt og til alle tider tilfælde, at det nytter lidet paa det stærkeste at forsikre om Jesu guddom og frelserherlighed, dersom man ikke formaar at male denne for menneskenes øine i hans person, — og omvendt — dersom dette gjøres, da vil det hos tilhørerne fremkalde den samme følelse, som det gjorde fordum engang, da synet af Jesu person i al dens menneskelige skjønhed aftvang hans discipel den erkjendelse: «du er i sandhed Kristus, den levende Guds søn».

Og H.s bog fremkalder denne følelse hos læseren. Og derfor tror jeg med rette at turde formene og sige, at bogens fremkomst vil virke i tiden og paa tidens børn, ikke som indledning til en ny rationalismens æra blandt os, men tjenende til at befæste og udbrede den korsfæstedes og gjenopstandnes æra og hans kongerige blandt menneskenes børn.

VORT POSTVÆSENS HISTORIE.

For nylig har Hans Berrum udgivet *Norges Post Historie* 1647—1719, et skrift, som fortjener at læses. Da det er at forudse, at kun faa vil gjøre sig den møie at læse bogen, fik jeg lyst til, idet jeg gjennemlæste den, at give den læsende almenhed, som ikke selv læser skriftet, et kort overblik over dets væsentlige indhold. Imidlertid udvidede arbeidet sig efterhaanden, og nu vil jeg forsøge, saa godt det i al korthed lader sig gjøre, at give et kort overblik over *vort postvæsens udvikling fra den ældste tid og indtil nutiden*, idet jeg for det nævnte tidsrum, 1647—1719, holder mig til ovennævnte forfatter.

At vort land ogsaa i middelalderen maatte have en slags postforbindelse — ikke netop noget post-«væsen» — om end i en meget beskeden og primitiv form, er selvsagt. Et folk, som stod saa høit i kultur, som nordmændene gjorde i den anden halvdel af middelalderen, kunde ikke undvære skriftlige meddelelser fra et sted til et andet.

Den ældste maade at meddele efterretninger paa er varderne, som efter sagaens beretning først blev byggede af kong Haakon den gode og hvorved krigsbudskabet paa 8 dage gik fra landsende til anden. Dette var dog en meget ufuldkommen form at meddele en nyhed paa; det var nærmest signaler i krigstid.

Nærmere nutidens postvæsen kommer vi noget senere. Med kristendommen kom ogsaa skrivekunsten — bortseet fra runeskriften — til vort land og en rig literatur blomstrede op. Trangen til at sende skriftlige meddelelser fra et sted til et andet opstod og udviklede sig mere og mere. Navnlig maatte kongen som landets styrer føre brevveksling ikke alene med sine betroede mænd men ogsaa med udenlandske fyrster.

Saa ret hyppig gik det vel ikke paa, i begyndelsen; men det tiltog, som forholdene udviklede sig. Vi tænker her ikke paa de dokumenter, som man benævnede breve og hvoraf en stor mængde er bevarede i vort diplomatarium. Navnet er for de flestes vedkommende uegentligt; det er skjøder, kjøbekontrakter, kongebud osv. Men der forekommer dog iblandt den store mængde diplomer ogsaa en hel del, som er breve i ordets egentlige forstand, og som har været sendt fra et sted til et andet. Naar vi blader gjennem diplomatariet, vil vi finde nok af saadanne breve, tildels ogsaa af mere privat indhold. Hvorledes blev nu disse breve befordrede? Ofte, kanske oftest ved leilighed; men ofte ogsaa ved særskilte bud eller «brevdragere». Kongen havde sine brevdragere, som reiste med friskyds som kongens tjenere. Veie var der jo efter tidens leilighed rundt om i landet; værtshusene var anlagt i passende afstande, og bønderne var forpligtede til at befordre kongen og de mænd, der reiste i hans tjeneste. Ligesaa havde erkebispen og biskoperne og muligens ogsaa de rigere klostre sine brevdragere, der rimeligvis ogsaa befordredes med friskyds af kirkens leilændinger; da en meget stor del, maaske den overveiende del, af bønderne i vort land var kirkens leilændinger, havde geistligheden omtrent den samme ret til friskyds som kongen og hans betroede mænd. Muligens har ogsaa de mægtigere høvdinger i landet havt sine brevdragere.

At byerne havde sine brevdragere, ser vi af den gamle *Hamars beskrivelse*. Her fortælles os om stadens brevdragere, som havde Hamar bys vaaben paa sig, støbt af kobber eller messing og syet fast udenpaa deres klæder, saa man kunde kjende dem og deres stilling. Hvor eventyrlig end den gamle beskrivelse er i mangt og meget, saa maa den dog her hvile paa selvsyn. Hamars brevdragere med sit skilt minder sterkt om den nyere tids postvæsen.

I diplomatariet vil vi finde nok af vidnesbyrd om saadanne brevdragere, som forøvrigt benævnes med forskjellige navne: som brevbud, bud, smaasvend osv.

Jeg griber i flæng et par eksempler. Vi har saaledes et brev af 29de april 1558 fra Kristoffer Valkendorf, slotsherren paa Bergenhus, til Mogens Gyldenstjerne (D. N. II 1160), hvor brevskriveren beder den sidstnævnte eller brevets mod-

tager at være *hans bud* behjælpelig, saa det maatte faa en god afsked hos kgl. majestæt.

Ligesaa et brev af 26de marts 1536 fra jomfru Magdalena Olafsdatter paa Halleberg til Sofia Krummedike, Esge Bildes frue, hvor brevbæreren nævnes.

Af disse og andre lignende breve ser vi, at brevene meget ofte sendes med egne bud og at disse snart betegnes med navnet brevdrager, snart med navn af brevviser, og snart kun omtales som smaasvend eller bud.

Paa denne maade hjalp altsaa de gamle nordmænd sig, hvad post angaar. Det var en postforbindelse som var kostbar, og derfor var det kun stormænd som kunde betjene sig af den. De fleste som skrev breve, sendte dem ved leilighed. Men saa var det heller ikke saa ofte man skrev, og det var ikke hvermands sag at skrive; det var en kunst, som kun de lærde, d. e. de geistlige, befattede sig med i almindelighed, og der stod respekt af en mand, som kunde skrive og læse.

I reformationens stærkt bevægede tid, da det brusede og gjærede rundt om, og tiden var svanger paa mægtige bevægelser og store begivenheder, maatte man stærkt føle trang til en let'ere og hurtigere forbindelse. Derfor er det ogsaa paa denne tid, at vi for første gang møder tanken om et ordnet postvæsen i vort land. Den mand som først har udtalt denne tanke, er biskop Hans Reff i Oslo. I et brev til erkebiskopen Olaf Engelbregtsen skriver han, at han tror, det vilde være heldigt, om de tre biskoper i Oslo, Hamar og Trondhjem kunde gjøre en «ordinans paa hester paa den vis, som er i Italien med posten». Hans Reff vilde give presten i Eidsvold ordre til altid at holde hest og karl rede, som skulde bringe brevene til Hamar. Derfra skulde saa biskopen i Hamar bringe dem videre over fjeldet osv.

Om der kom noget ud af dette forslag, ved vi ikke; men i hvert tilfælde druknede ethvert forsøg, som gjordes i denne retning, i den efterfølgende tids lovløshed og barbari. Det gik over 100 Aar hen, førend tanken atter optoges i vort land, og da med et heldigere resultat.

Nutidens postvæsen stammer fra middelalderens slutning. Rimeligvis er Italien det land, som først fik en ordnet post-

gang; men det er navnlig fra Tyskland, at den ordning udgik, som blev mønster for de øvrige lande i Europa. Kong Filip den 1ste af Spanien og Nederlandene udnævnte i Aaret 1500 en italiener Francesco de Tassis fra Bergamo til postmester og gav ham privilegium paa at oprette en post i det tyske rige. Familien Thurn og Taxis, som den senere kaldes, vedblev at indehave monopol i hele det tyske rige paa postbefordringen lige til keiserdømmets undergang i begyndelsen af det 19de aarhundrede. Da familien er af italiensk oprindelse, er det sandsynligt, at det er i Italien, at det moderne postvæsens arnested maa søges.

Den ordning, som var istandbragt i det tyske keiserrige, blev mønster for de øvrige lande i Europa.

I Danmark grundlagde Kristian den fjerde postvæsenet ved en forordning af 24de december 1624. Den laveste takst for et brev var 3 skilling, en ikke saa liden sum paa denne tid; men den steg med afstanden, 1 skil. dansk for hver mil, indtil 6 skil. Brevportoen tilkom postmesteren, hvoraf fulgte, at naar brevet skulde gaa gjennem flere postmestere, skulde hver have sin betaling; den sidste skulde betales af modtageren. Fra Kjøbenhavn til Hamburg kostede et brev paa denne maade 12 skil. Forøvrigt er taksten meget uklar. Princípet var altsaa, at postmestrene overtog postens befordring mod at nyde godtgjørelse for hvert brev i forhold til veilængden.

Da et fast postvæsen saaledes var oprettet i Danmark, maatte turen ogsaa inden kort tid komme til Norge. I 1625 fik statholderen, Jens Juel, befaling til at afgive en erklæring om oprettelsen af et postvæsen i Norge; men der kom intet ud af det hele.

Hannibal Sehested vakte atter tanken tillive, da han var bleven statholder i Norge, og i 1647 fik en mand fra Holland, som var kommen op til Norge, Henrik Morian, privilegium paa at oprette et norsk postvæsen og at styre det i 20 aar, mod at han skulde indrette dette «postværk» paa egen bekostning. Af regjeringen tillagdes ham en løn af 300 rgd. aarlig samt 1 rgd. daglig (siden 400 rgd. aarlig) for postens befordring gjennem Halland. Forøvrigt nød han naturligvis brevportoen. Regjeringens breve befordredes gratis. Bønderne maatte befordre posten uden godtgjørelse;

postbønder indsattes i passende afstande langs de almindelige ruter. De nød enkelte lettelser for sit arbeide; saaledes var de fritagne for skat, krigstjeneste osv.

Der oprettedes i den første tid postforbindelse mellem Kristiania og Kjøbenhavn og mellem det forstnævnte sted og Trondhjem og Bergen. Noget senere kom der postforbindelse istand mellem Kristiania og vestlandet over Kristiansand og Stavanger. Skien og Kongsberg synes derimod straks at være blevet knyttede til postnettet. I Kjøbenhavn ansattes en egen norsk postmester, som skulde sende den norske post opover til Norge og modtage den post, som kom derfra og fordele den. Den første norske postmester her var Anders Jørgensen, Morians svigersøn; han havde en løn af 150 rgd. eller 3 rgd. om ugen. Da Morian døde i 1648, fik hans enke privilegiet, men hun døde allerede i 1650, og svigersønnen Isak van Geelkerck fik sig nu privilegiet overdraget.

I 1650 udkom den første postforordning, som kjendes, om postvæsenet i Norge. Posten skulde afgaa hver fredags aften fra Kjøbenhavn til Kristiania og omvendt fra Kristiania til Kjøbenhavn hver lørdags aften. Postbønderne skulde holde en hest og karl i beredskab dag som nat for at befordre posten. Portoen var: Fra Kristiania til Moss 2 skil., fra Kristiania til Fredrikstad 3 skil., til Halden 4 skil., til Bohus 8 skil., til Kjøbenhavn 10 skil., til Kongsberg 3 skil., til Skien 6 skil., til Kristiansand 7 skil., til Stavanger 10 skil., til Trondhjem 10 skil. og til Bergen 10 skil. osv. Posten brugte 8 à 9 dage om sommeren og 9—10 om vinteren mellem Kristiania og Kjøbenhavn.

Den 30te november 1653 udkom en ny forordning om posten; denne skulde nu afgaa lørdag aften fra Kjøbenhavn og skulde ikke bruge mere end 6 dage vinter som sommer til Kristiania. Posten fra Kristiania til Bergen og Trondhjem skulde afgaa lørdag middag og til Kristiansand og Stavanger søndag middag. Portoen forandredes, saa der kun blev 4 satser, nemlig 4—6—8—10 skilling. Fra Trondhjem kostede saaledes et enkelt brev 10 skilling til Kristiania, 20 til Kjøbenhavn og 32 til Hamburg; et enkelt brev var «fjerde parten af et ark, halvt eller helt ark».

Paa samme tid, som denne forordning traadte i kraft

gik ledelsen af det norske postvæsen over til en mand, som er nok saa meget bekjendt i vort lands historie i det 17de aarhundrede, nemlig den store handels- og finansmand Selio Marselis, som blev udnævnt til post-direktør og inspektør 6te november 1653. Hans søn Gabriel Marselis blev aaret efter tilsagt at beholde faderens embede og værdighed efter ham samt postprivilegiet, naar van Geelkercks privilegium var udløbet, i 20 aar. Selio Marselis afgav det løfte, at han skulde sørge for at posten gik lige roligt i krigs- som i fredstid; men da krigen udbrød i 1657 mellem Danmark og Sverige, viste det sig, som rimeligt var, at han ikke kunde holde sit løfte; posten mellem de to lande maatte gaa over Skagerak, og denne vei var meget utryg. Befordringen kostede Morians arvinger, som indehavde postprivilegiet, mange penge, medens de intet kunde erholde af den lovede understøttelse paa grund af pengenøden. Da krigen var tilende, skulde arvingerne, af hvilke Anders Jørgensen var norsk postmester i Kjøbenhavn og Jakob Jensen postmester i Kristiania, have et større beløb tilgode hos regjeringen. De søgte nu om, at faa sit tilgodehavende udbetalt, at faa understøttelsen forhøiet til 900 rgd. aarlig m. m. Deres andragende indvilgedes ogsaa, og Jakob Jensen udnævntes endog til generalpostmester i Norge, saalænge Morians privilegium bestod. Det skyldtes særlig hans bestræbelser, at det lykkedes efter krigen at bringe postvæsenet igjen i orden og navnlig at faa en fast og sikker forbindelse istand gjennem Sverige.

Da Ulrik Fredrik Gyldenløve i 1664 var bleven statholder i Norge, kom der ny fart i postvæsenet. Der udkom en forordning, som satte streng straf for de postbønder, der viste forsømmelse med hensyn til posten. Ligesaa udsendte han en instruks for fogder og postbønder, som tilsigtede at bringe større orden og hurtighed ind i postbefordringen.

Den første udvidelse af postnettet fandt sted i 1663, da der udkom en forordning om post fra Trondhjem til Nordmør og Romsdalen og til Nordland og Finmarken. Til de romsdalske byer skulde gaa en bipost hver 8de dag; men det er først langt ude i det følgende aarhundrede, at dette bliver til virkelighed.

Til Nordland og Finmarken skulde der gaa post hver

14de dag og befordres med baadskyds til Bodø, derfra til fogedgaarden i Salten, og derfra videre nordover. Senere skal vi faa høre, hvorledes det gik hermed. Man mærker, at villien er god hos de styrende, men det kostede penge, og dem var der altid mangel paa. Saa meget mindre kunde man vente saa store udvidelser, da, som vi ved, posten var et monopol, hvoraf kongens frillesøn levede.

Paa denne tid — omkring 1660 — er der 13 postkontorer i landet: Kristiania, Moss, Fredrikstad, Halden, Bragernes, Kongsberg, Larvik, Skien, Kristiansand, Stavanger, Bergen og Trondhjem. Kort efter kom Kragerø til. Den første postmester her var en neger Kristian Ernst, Gyldenløves tjener. Han blev dræbt i et slagsmaal. Til postmestre toges i almindelighed vinhandlere og vertshusholdere, som kunde forsyne de reisende med det fornødne og derved forøge sine ikke meget store indtægter. Postmesteren i Bergen drev saaledes vinhandel, postmesteren i Trondhjem «holdt fri skjænk af alle slags vin og drik.» Postmesteren lønnedes med portoen af de breve som kom ind paa mellemstationerne, samt den porto som modtageren skulde betale.

I 1667 udløb det privilegium, som var givet Henrik Morian og hans efterkommere, og nu blev den ovenfor nævnte Gabriel Marselis virkelig generalpostmester. Kort i forveien afsluttede Jakob Jensen, «den dygtigste af Norges generalpostmestre», sin virksomhed som postmester, idet han i 1663 blev byskriver og senere borgermester i Kristiania. Gabriel Marselis tog sig ikke synderlig af sit embede; han overlod forretningerne til en ældre broder Johan Marselis og drog til Nederlandene; han endte sit liv i Hamburg i 1671 for egen haand.

Nu blev postprivilegiet overdraget til Griffenfeldts broder Albert Schumacher, naturligvis som følge af at han var ministerens broder. Han fik privilegiet for 20 aar og maatte give afkald paa de 900 rdlr. som formændene havde havt — Gabriel Marselis dog ikke efter 1670. — Som postmester i Kristiania ansattes Anders Boyesen, som nu en tid blev den ledende i det norske postvæsen. I 1677 blev Schumacher, der imidlertid var bleven adlet under navn af Gyldensparre, afskediget fra postvæsenets tjeneste, hvor han neppe havde

gjort synderlig andet end at trække pengene, og postprivilegiet stilledes nu til auktion. Det tilsloges statholderen U. F. Gyldenløve for en aarlig afgift af 2 000 rdlr.

U. F. Gyldenløve stod kun i 4 aar som postvæsenets øverste styrer — i navnet. I 1681 blev det overdraget til Kristian den femtes søn med jomfru Sofie Amalie Molte, Kristian Gyldenløve. Denne var endnu kun et barn, og tanken var naturligvis, at han skulde nyde indtægterne. Det var den samme Kristian Gyldenløve som 4 aar gammel var bleven stiftamtmand i Bergen. I 1685 blev postvæsenet i Norge givet til Anna Sofie Molthes anden søn med kongen Ulrik Kristian Gyldenløve, som da var 7 aar gammel og «befalingsmand paa Island.» Postprivilegiet vedblev at tilhøre Ulrik Kristian Gyldenløve i 37 aar. Selv befattede han sig ikke det ringeste med postvæsenet, undtagen forsaavidt som han hævede overskuddet. Ledelsen af det hele laa først i Hænderne paa den ovenfor nævnte Anders Boyesen og var senere en kort tid hos Kristian Stockfleth. Efter Stockfleth fulgte Jens Hoppener som postmester fra 1683, men da han var en ivrig reformmager og derved opvakte de ældres misnøie, blev han suspenderet allerede i 1685 og Anders Boyesen traadte atter i spidsen for postvæsenet, som han synes at have forpagtet mod en aarlig afgift af 3 000 rdlr. Han var en særdeles dygtig og ivrig postembedsmand, som søgte at bringe større orden tilveie med hensyn til postens befordring. En forordning af 19de marts 1687 bestemte nærmere postens afgangstid fra Kjøbenhavn og Kristiania. Posten skulde afgaa fra førstnævnte sted til Norge lørdag aften kl. 10 og bruge $4^1/_2$ dag. Fra Kristiania til Kjøbenhavn skulde den afgaa kl. 8 lørdag aften; fra Kristiania til Trondhjem afgik posten lørdag middag. Det tog 12 dage, før man kunde faa svar i Kjøbenhavn paa et brev til Kristiania. Fra Kristiania til Trondhjem og tilbage tog det fra 1694, da en ny forordning gjentog og delvis forandrede forordningen af 1687, 14 dage. Bergenspostens afgangstid fra Kristiania var lørdag kl. 5 eftermiddag; der medgik 18 dage, før man kunde modtage svar i Kristiania paa et brev til Bergen. Den ordning af postruterne, som istandbragtes ved de to nævnte forordninger,

vedblev at være gjældende gjennem næsten hele det 18de aarhundrede.

Den sidstnævnte forordning bestemmer endvidere, at postmestrene skulde have autoriserede protokoller, hvori alle breve skulde indføres, at der skulde medfølge karter med posten, at der underveis skulde af visse dertil antagne personer («postaabnere») udtages og indlægges breve til eller fra embedsmænd og andre, at der skulde medsendes en postseddel, hvorpaa postens ankomst og afgang skulde noteres osv. Det er i virkeligheden den samme ordning, som siden har bestaaet lige til den nyere tid med enkelte mindre forandringer.

I 1689 træder den bekjendte videnskabsmand Mathias Moth, en broder af kongens elskerinde, i spidsen for det danske og norske postvæsen sammen med Jens Rosenhjelm; de førte titel af direktører og forpagtede privilegiet af den ovenfor nævnte Kristian Gyldenløve. Mathias Moth vedblev som direktør indtil kong Kristian den femtes død i 1699. Af en redegjørelse fra en Jørgen Jørgensen, som i 1689 reiste om og inspicerede forholdene i enkelte dele af vort land vedkommende postvæsenet, fremgaar det, at veiene var yderst slette og postbefordringen derfor meget besværlig. Bønderne følte sig haardt trykkede og klagede. Der nævnes omkring 10 postaabnerier i landet; men desuden blev der mangesteds udtaget og indlagt breve i «klappen».

Hvorledes forholdene var paa posthusene, giver den nævnte forordning af 1694 et levende billede af: «Alle, som breve paa posthusene levere eller afhente, begegne postmesterne og deres betjente med tilbørlig høflighed. — — - Understaar nogen sig paa posthusene at gjøre allarm med buldren, skjeldsord eller opror, da maa postmestrene lade samme personer straks anholde og arrestere, hvilke siden, andre til eksempel, skal blive straffede efter sagens leilighed».

At sende breve med leilighed var strengt forbudt; saavel afsenderen som befordreren skulde betale en bod af 10 rdlr., og havde de intet at betale med, skulde de lide paa kroppen! Som det sees, sparede man i de dage ikke paa straffen..

Den nævnte forordning af 1694 bestemte, at posten skulde afgaa en gang ugentlig fra Trondhjem til Nordmør og

Romsdalen; dette blev dog først gjennemført efter midten af det følgende aarhundrede. Til Nordland og Finmarken skulde der fra Trondhjem gaa post hver 14de dag. Dette blev dog først gjennemført i 1831. Finmarken maatte nøie sig med post en gang for aaret; i 1723 blev det bestemt, at Vardøhus skulde have 2 gange post for aaret; omkring midten af aarhundredet øgedes det til 3 à 4 gange.

Efter Mathias Moths afgang styredes det norske postvæsen af Jens Hedemark, som var norsk postmester i Kjøbenhavn og samtidig synes at have været som en post-inspektør eller direktør. Jens Hedemark efterfulgtes af Arnoldus de Fine og denne endelig af Søren Berthus i 1716.

I Kristiania var Anders Boyesen postmester til 1689. Han efterfulgtes af Peter Grüner, en slægtning af Anders Boyesen, som synes at have havt fast løn. Han døde i 1696, og hans hustru Sofie Amalie Mechlenborg fulgte ham i embedet til 1699. Fra sidstnævnte aar og til 1702 var Hans Gude postmester. Enken og hendes anden mand fik ikke beholde embedet længe; thi i 1704 udnævntes Ulrik Kristian Gyldenløves kammertjener Caspar Heinrich Voigt, som under kongens og hans halvbroders ophold paa Kongsberg nævnte aar var bleven forlovet med Katrine Jensdatter Brun, til postmester i Kristiania. Voigt døde i 1715, men enken beholdt stillingen og giftede sig senere igjen. Hun sees at have havt 300 daler i løn; men da hun efter den store nordiske krigs ophør vendte tilbage til byen, var hendes stilling fortvivlet; gaarden og alt hendes indbo blev bortsolgt, og hun sad igjen med 6 børn; Gyldenløve holdt dog sin beskyttende haand over hende, saa hun fik beholde stillingen.

I 1718 udgjorde det norske postvæsens samlede indtægter 14 946 rdlr. og udgiften 6 710 rdlr. Overskud altsaa 8 236 rdlr. Det var altsaa en udmærket forretning, som venteligt, naar de arme bønder blev tvungne til at yde fri skyds og postmestrenes løn udenfor Kristiania og Kjøbenhavn dreiede sig mellem 130 og 24 rdlr. Den gjengse løn i de mindre byer var 40 rdlr.

I 1711 overtog regjeringen selv postvæsenets ledelse i Danmark og oprettede et saakaldt generalpostamt som øverste myndighed. Da Ulrik Kristian Gyldenløve døde i 1719 blev

ogsaa det norske postvæsen lagt under generalpostamtet, og saaledes vedblev forholdet at være til i 1814.

Om vort postvæsens udvikling efter 1719 foreligger mig bekjendt ingen sammenhængende fremstilling. Jeg maa derfor indskrænke mig til at nævne et par punkter.

I 1758 udkom en forordning om en forandring og bedre indretning ved postvæsenet i Norge. Her bestemmes det, at postbønderne skulde nyde godtgjørelse for postens befordring: 8—10—12 skilling for hver mil efter veiens beskaffenhed. Hver postbonde skulde holde 1 eller 2 postkarle, som skulde befordre posten og staa til ansvar for den. De var fri for udskrivning til militærtjeneste, naar de tjente i 7 aar. Postbønderne var fritagne for friskyds, veiarbeide m. m. Men skat skulde de herefter betale i lighed med de andre bønder. Posten var ridende undtagen om vinteren, da der kjortes paa slæde paa de steder, hvor det lod sig gjøre. Der skulde regnes $1^1/_2$ time pr. mil og i tungt føre 2 timer i det høieste. Den vigtigste forandring var dog, at de nu ansattes i postruterne edsvorne postaabnere rundt omkring, som havde at udtage og indlægge breve i postklappen, at paase at postbønderne opfyldte sine pligter osv. Til postaabnere skulde beskikkes militære, civile og geistlige embedsmænd, lensmænd, gjestgivere osv.; de var pligtige til at modtage hvervet, naar det overdroges dem; nogen godtgjørelse skulde de ikke have, men nyde fri befordring af sine breve i underveisruten. Dog gjaldt nok det sidste kun de kongelige betjente; presterne og lensmændene loves desuden godtgjørelse af general-post-amtet. Af et reskript af 27de marts 1761 sees, at der var blevet bevilget postaabnerne en løn af $3^1/_2$ til 7 rdlr. aarlig. Istedetfor denne løn skulde nu alle postaabnere nyde portofrihed for sine breve til nærmeste kjøbstad og til steder mellem byerne.

I 1786 oprettedes en postrute mellem Stavanger, Bergen og Molde, en gang om ugen. Posten skulde afgaa fra Stavanger til Bergen tirsdag middag. Fra Bergen til Molde lørdag middag. Fra Molde til Kristiansund tirsdag middag. Et brev fra Bergen til Trondhjem kostede 8 skilling, til Molde 7 skilling, til Kristiansand 8 skilling. Et brev fra Trondhjem til Kristiansand kostede 10 skilling. Mindste porto var

mellem Molde og Kristiansund 2 skilling. Mellem steder underveis i postruten kostede et enkelt brev 1 skilling for en strækning under 2 mil, 2 skilling for under 4 mil, 3 skilling fra 4 til 8 mil osv. Et enkelt brev var fjerdedelen af et ark, «halvt eller helt», en bestemmelse som gav anledning til en mængde tvistigheder og omgaaelse af loven.

Saaledes vedblev det norske postvæsen at være ordnet til langt ned i den nyere tid. Befordringen af posten undergik dog efterhaanden en forandring. I slutningen af det 18de og begyndelsen af det 19de aarhundrede byggedes der en hel række nye veie, som kunde befares med kjærre. Posten blev derfor efterhaanden kjørende, undtagen i biruterne.

En væsentlig indflydelse paa postvæsenets udvikling har aviserne havt. De første norske aviser er fra omkring 1765, men nogen synderlig betydning eller udbredelse paa landet fik de først langt inde i det 19de aarhundrede, navnlig fra tiden omkring 1850 og udover. Fra en liden væske med nogle faa breve i er posten f. ex. mellem Norge og Danmark svulmet op til en umaadelig mængde sække hver dag flere gange. Den postmasse, som dampskibet mellem Kristiansand og Fredrikshavn fører, er antagelig større hver gang end hele Norges postbefordring i et aar i tiden omkring 1660.

Endnu større er den forandring, som dampen har bragt i postvæsenet og dets udvikling. Hvilken kolossal udvikling kommunikationerne har taget i vort land siden 1827, da vi fik vort første dampskib, har vistnok enhver en fornemmelse af; at beskrive den i det enkelte er derimod vanskeligt.

En af de værste ulemper, som klæbede ved det gamle postvæsen, var bestemmelsen om den forskjellige porto efter veilængden; den lagde store hindringer i veien især for brevskrivning og gjorde denne til en temmelig kostbar beskjæftigelse, forsaavidt den skulde gaa gjennem posten, ligesom den i høi grad fristede til lovovertrædelser.

Som bekjendt er det englænderen Rowland Hill, som har æren af at have fremsat tanken om en ensartet porto inden landet, og England var det første land, som gjennemførte tanken, idet det i 1840 satte portoen inden landet til 1 penny for et enkelt brev.

Norge kom ogsaa temmelig snart efter. En lov af 12te

august 1848 bestemte, at portoen for et brev paa ikke over $^3/_4$ lod skulde være 4 skilling, naar veilængden var under 20 mil, og 8 skilling, naar den var større. Værdiforsendelser blev ogsaa ordnede. Denne lov var dog kun et halvt skridt fremad og efterfulgtes derfor i 1854 af en ny, som fastsatte portoen for et brev paa 1 lod til 4 skilling overalt i landet og 5 skilling, naar det ikke betaltes. Samtidig indførtes nu post-merker (frimerker) ligesom ogsaa værdiforsendelser ordnedes paa simplere maade, hvad porto angik.

Loven af 3die mai 1870 forandrede portoen til 3 skilling (= 10 øre) for et brev paa 15 gram og danner grundlaget for vor nuværende postordning. Senere har vort land tiltraadt den saakaldte verdens postforening *(Union postale universelle)*, hvorved portoen til alle udenlandske steder er bragt ned til 20 øre for et enkelt brev. Sverige og Danmark er ikke indbefattet i denne porto for vort vedkommende. Denne postkonvention sluttedes i Bern den 9de oktober 1874 og vedtoges i vort land den 3die mai 1875. Den har i høi grad fremmet vort lands forbindelse med udenverdenen.

Paa samme tid som vort postvæsen har udviklet sig ad de veie, som betegnes med de ovenfor anførte love og forordninger m. v. har det spredt sit net over det hele land fra Svinesund og op til Jakobselven. Nu er der intet herred, intet sogn, neppe nogen større bygd, uden at vi der finder postvæsenets bekjendte merke. Hvilken velsignelse dette har bragt og bringer os i forskjellige retninger, vil jeg her ikke indlade mig paa at udvikle, men kun sige, at de er saa store, at man har vanskelig for med en gang at overskue dem.

Held og velsignelse følge det norske postvæsen!

O. Olafsen.

ET UNDER.

Lidt kjendt i vor samtid er Bratts ord i Bjørnsons «Over ævne» I:

«Giv denne samme slægt et mirakel, — et som tvilens skarpeste instrumenter ikke kan sønderlemme, — et, hvorom det kan siges: «Alle, som saa det, trodde», — da kan I komme til at opleve, at det ikke er trosevnen, som mangler».

Ikke rettere end jeg skjønner, har vi her i Røldal oplevet et sligt under nu i denne maaned.

Lørdag 3. januar lidt over kl. 9 formiddag kom her melding med telefonen fra Seljestad, at postføreren Gunnar Turtveit var begravet under et sneskred paa veien til Røldal. Den gut, som fulgte ham, havde meldt det. Ni mand drog afsted for at grave efter ham.

Hele lørdagen gik. Folk flokked sig om telefonen. Men ingen Gunnar blev fundet. Alt haab om at se ham levende var dermed opgivet.

Søndagen oprandt. Telefonen meldte, at 22 mand nu arbeided deroppe i sneen.

Der ringtes til kirke. En gammel bonde sa til mig, da vi gik derhen:

«Presten turvte heller preikt paa Haara idag». Han mente, at enken paa Turtveit, der horer til Haara-grænden, kunde trænge trøst.

Og vist er det, at paa *hende* tænkte alle. Hendes skjæbne forekom mange at være aldeles uudholdelig. Hun havde mistet sine to ældste, voksne døtre tæt efter hinanden. Ifjor, for mindre end et aar siden, druknede hendes ældste, 19 aar gammel, — Gunnar var faldt i afmagt, da han fik melding derom — og nu laa han selv under sneraset! Hun var allerede saa svag og bøiet i forveien, — hvorledes skulde hun kunne udholde dette nye slag?

Dagens tekst var flugten til Ægypten og i overensstem-

melse med den var temaet: «Guds faderlige forsyn», og høimessesalmen: «Velt alle dine veie». Af tekstens mørke baggrund, barnemordet i Betlehem, tog jeg dog anledning til at minde om, at der skede meget ondt, mange barnemord f. eks., ogsaa i vore dage og i vort land. Jeg minded om de 300 000, der nylig var myrdet i Armenien. Kristenheden saa det, men med altfor stor sløvhed og aandelig vanmagt; derfor maatte Gud sende os store ulykker for at vække os, saasom ødelæggende jordskjælv, stormen i juleugen og nu denne siste i *vor egen* kreds! I det jeg vendte tilbage til det egentlige tema, endte jeg med at gjentage 3 af høimessesalmens vers, deriblandt dette:

Skal taarer da udøses,
og er dit hjerte krænkt,
det sker min sjæl, du løses,
den tid, du mindst har tænkt.
Da grønnes hjerteblade,
den sne, som tidner bort,
har ei den mindste skade
Guds fagre blomster gjort.

I mit stille sind maatte jeg, saa underligt det end syntes, sidestille dette vers med begivenheden deroppe paa fjeldet. Der taltes jo om *sne,* som maa vige.

Da kirkebønnen var læst, bad jeg med nogle faa ord for den tungt prøvede enke, som vi alle idag tænkte paa: at hun med troens øie maatte faa holde fast ved, at Gud er kjærlighed, saa havde hun det lys, der bryder igjennem alt mørke og al skodde.

Saa sang vi «Jeg gaar i fare, hvor jeg gaar», hvor et af versene begynder saa: «Jeg gaar blandt engle, hvor jeg gaar, de skal mig vel bevare».

Slutningssalmen, nr. 278, syntes dog at svare bedre til det foreliggende tilfælde:

Synes det i kors og pine,
som Gud tidt forglemte sine,
dog er jeg forsikret paa
hjælpen vist engang at faa.

Levnes intet mig tilbage,
himlen skal mig ingen tage.
Eier ikke jeg et straa,
himlen er mig nok at faa.

Det lig man søgte efter, blev ikke fundet i løbet af søndagen.

Mandag morgen tog en endnu større styrke — 35 mand, hvoraf nu omtrent tredjedelen fra Roldal — fat paa spadningen i sneen deroppe.

Ogsaa den dag gik tilende, og telefonen maatte fremdeles melde, at Gunnars lig endnu ikke var fundet. Lensmanden gik da fra hus til hus for at opbyde nyt mandskab herfra. Over 50 unge mænd skulde næste morgen drage op paa fjeldet og lede.

Men straks efter kom der ny besked fra Seljestad: Gunnar *levede!* Han havde selv gravet sig op af sneen, havde saa fundet et par ski paa en kjælke, bestemt til at være underlaget for hans lig, og var paa dem gaat ned til Seljestad, — hvor de alt havde gjort ligkisten færdig til ham! Men nu sad han der og drak kaffe!

Der blev en undring og glæde blandt alle: noget sligt havde ingen for set eller spurgt. Rigtignok lever der folk iblandt os, som har været 7—8 timer under sneen, men de havde ogsaa været frygtelig medtaget, da man drog dem frem. Det skal endog have hændt for adskillige aar siden, at en kone halvdød blev gravet frem efter 1½ døgns forløb, men hun var i ly af en husvæg, saa der var levnet hende lidt rum at puste i.

Gunnar havde ligget med 5—6 alen dyb sne over sig, — gammel, haard sne og nyfalden om hinanden. Den var stuvet tæt om ham paa alle kanter, der han laa i en trang dal, — næsegrus, udstrakt, med postskræppen over hovedet og hænderne under ansigtet. Han havde været lys vaagen hele tiden, skjønt han ikke kunde røre et lem. Søndag hørte han tydelig, at de grov efter ham. Han kunde tælle spadestikkene og en svag lysning kom ned til ham gjennem det meter-dybe lag, som endnu var tilbage. Han ropte af al magt om hjælp. Det blev ogsaa hørt, men man trodde ropet kom fra andre folk, der antoges at være underveis fra Røldal. Saa dynged de hele snehaugen over ham, og der var igjen bælgmørkt i hans grav.

Han havde da ligget saaledes i 32 timer.

Først græd han længe. Han for sin del skulde ikke ha

noget imod at gaa bort. Men der var noget, som holdt igjen: tanken paa hans kone og gjenlevende tre børn. Saa bad han Gud om raad, og det blev «skudt» i ham, at nu maatte han selv grave sig op, ellers var det døden. Han var nær ved at kvæles. Med stort besvær fik han postskræppen af sig og kunde saa bruge posthornet til at grave sig frem i skraa retning gjennem snehaugen, der nu laa 7 alen høi over ham.

Dette arbeide tog nøiagtig et døgn. Faa minuter efter at arbeiderne havde forladt stedet mandag eftermiddag, steg Gunnar op af sin grav. Hans første tanke var at mærke forsvarlig stedet, hvorunder postskræppen laa gjemt i dybet. Saa bandt han posthornet til kjælken, — et tegn til mandskabet, naar det kom næste morgen, — og saa tænkte han paa intet mindre end at gaa paa de fundne ski helt hjem til Røldal samme kveld!

Det var godt, at han opgav denne plan. Ti selv om han, efter 56½ times ophold under sneen og fremdeles fastende, muligens ogsaa kunde klaret Seljestadjuvet opover og Haarabrækkerne nedover, vilde det været en ny fare for hans hustru, der i de sidste dage havde ligget tilsengs af sorg. Gjennem mange forsigtige omsvøb og trøstrige ord var hun nu gjort bekjendt med den «fulde sandhed»: at manden var død. Hvorledes skulde da hun og hendes børn ha taalt synet af ham, naar han efter mørkets frembrud pludselig traadte ind i deres stue!

Tirsdag formiddag kom Gunnar, og skjønt man om natten havde sat hans folk ind i den ny sandhed, forholdt dog børnene sig nu tvilende. Datteren faldt i afmagt, da hun alligevel fik se sin far komme paa ski nedover brækkerne!

Saa blev den tunge prøve vendt til en vidunderlig glædesfest, og en betydning, som ingen havde tænkt sig mulig, fik nu ordene:

den sne, som tidner bort,
har ei den mindste skade
Guds fagre blomster gjort.

Gunnar har beholdt ligkisten til minde om frelsen og om, — at han engang alligevel vil faa brug for den.

I Tyskland har «Over ævne» i disse dage vakt megen diskussion, og man har spurgt Bjørnson, hvad hans mening er.

I «Norske Intelligenssedler» for 14. januar findes hans svar: «Meningen med første stykke er, at miraklet aldrig har været og aldrig er andet end hypnotisme, ved andre eller ved en selv. Verdenslovene er uænderlige. Hvis de ikke var det, var det en forfærdelse at leve».

Men nutildags holdes heller ikke miraklet for at være en «ændring» i naturlovene, selv om det tager sig ud saaledes for menneskelige øine, fordi mennesket kjender saa forsvindende lidet af den uendelige rigdom paa kræfter, der staar til Guds raadighed. Vore bedsteforældre vilde med god grund holdt en samtale mellem Kristiania og Berlin for en umulighed, et brud paa verdenslovene.

Spørgsmaalet, om der kan ske undere, er derfor intet andet end dette: har vi en almægtig fader i himlene, eller har vi det ikke? Dersom vi *ikke* havde det, vilde det være «en forfærdelse at leve».

Guds forsyn udelukker ikke, men forudsætter tvertimod, at mennesket selv arbeider efter den evne, det faar. Ogsaa det kan vi lære af postførerens underfulde redning. Laboremus!

«Alle som saa det, trodde». Den — forøvrig uberettigede — fordring til et under, som ligger i disse Bratts ord, er i nærværende tilfælde, saavidt jeg ved, fyldestgjort. Og i henseende til sneskred maa fjeldfolk henregnes til de sagkyndige. De har paa dette felt rige erfaringer at støtte sig til.

Røldal, 26. januar 1903.

Johannes Brochmann.

HVAD MAA DER GJØRES FOR UNGDOMMEN?

Pastor Klaveness's skrift[1]) vidner i sandhed om et forstandigt sind og et varmt hjerte, et hjerte, som er sig prestens opgave bevidst og ønsker at bevare ungdommen fra de sørgelige fejltagelser, hvortil dens eget umodne sind og den almindelige menneskelige ligegyldighed ofte leder den. Det er smukt og det er rigtigt at stille høje idealer for det unge sind; den tid, som har været, har kun været altfor lidet ideal i det stykke. De gamle idealer, som var gode nok for menneskeslægten for i tiden, men som det 19de aarhundrede i sine sidste aartier slængte paa hylden som skrab, kan vi nu tage ned igjen og se, at de har ikke tabt ved at være bortgjemte; de er akkurat ligesaa nye og ligesaa meget værd at leve for nu, som de var den dag, da Christus sagde: «Derfor se til at det lys, som er i Dig ikke er mørke.» Det er ikke som Kaalund i sit dybe mismod udraabte tyve aar tilbage i tiden: «Englene ere døde, idealerne ere døde.» Englene dør ikke, heldigvis, og hvad idealet angaar, det er *os,* som for det meste er døde overfor det, blinde, gale, hvad De vil. Kun naar idealet skal være tilskaaret og afpasset dør det, fordi det er ikke dets væsen, men alene dets lignelse, som vi da har fat paa og haandterer med klodsede fingre. Der er imidlertid én ting ivejen med at henvise ungdommen til et ideal, selv om det er det almenmenneskelige: at være god og ren, trofast og sand, og det er, at vi maa ikke forlange formeget med én gang af den usikre, famlende ungdom og derved gjøre det for vanskeligt for den at naa et ideal. Ikke fordi den grønne ungdom ingen heroiske beslutninger kan tage: vi ser jo, at ungdommen lægger sine planer, som den

[1]) «Vor tids stilling til spørgsmaalet: *Seksuel afholdenhed i ungdomsaarene?*» Af Fredrik Klaveness. Anmeldt af Aasta Hansteen, *Nylænde* 1ste februar 1901.

ikke opgiver; men fordi vor tid er en overgangstid, en tid fuld af modsigende røster og, tilsyneladende, blot svage holdepunkter for det etiske. Idealet i jordisk betydning er alle tider kun relativt, en afglans af det sande; selv den bedste blandt os er ikke nogensinde sig bevidst at have, lad os sige, rørt det med sine dødelige hænder eller skuet det ansigt til ansigt. Vi føler at det er, som Gud, nær os, fordi det er en higen, som aldrig ophører; men det kan aldrig omsættes til noget haandgribeligt. Altsaa lad os ikke forlange af ungdommen, at den skal naa andet og mere, end hvad vi selv kan naa: Opdragelsen til selvprøvelse, til at søge og finde den rette moralske holdning i livets omvekslinger og en tilnærmelsesvis forstaaelse af livets problem. Og for at opnaa denne selvprøvelse og gradvise forstaaelse, maa ungdommen hjælpes og støttes i den farlige tid, som for nogle kommer tidlig, for andre sent, da den unge blir sig bevidst; der er noget, som maa tilfredsstilles, en trang til forstaaelse, til kjærlighed, til varme og ekstase og nydelse. Hvad vil man gjøre ved *det?* Det er rigtigt at elske, vi hører det ved alle anledninger; alle mennesker fortæller os det, livet selv forkynder det: lad os elske, lad os nyde! Der er ingen, som forkynder os om kjærlighedens natur. Hvad er godt og hvad er daarligt ved den? Naar kjærligheden er borte, naar den er visnet og død, da ses maaske først dens forgjængelige karakter. Da kommer først selvprøvelsen; siden foragt og ofte higen efter glemsel i nye nydelser. I saa mange tilfælde er der ikke én, som hjælper i denne urolige tid, da verden blir til som ved en ny skabelsesakt i den unges sind; ingen, som tager fat paa tingen med rolig og varsom haand og leder det søgende sind henimod noget, der er mere og bedre end øjeblikkelig nydelse eller absolut frasigelse. De fleste ler blot, leger med denne hede følelse eller skyder den bort med bitre bebrejdelser eller kold haan. Det bør være, og hvis det ikke er, maa det blive, en nationalsag i ordets egentlige forstand for os at tage vare paa vore sønner og døtre, og se til at det unge sind bevares i friskhed og styrke for livets større krav. Hvorledes kan de opdrages til noget mere end mænd og kvinder, til gode mennesker, til borgere og borgerinder, hvis vi ikke lærer dem selvbeherskelsens

gyldne regel? Der er vist ikke et folk i den hele verden, som lader sine unge gaa for lud og koldt vand, hvad følelseslivet angaar, som vort folk gjør: den rigtige norske slaphed og *inertia* (magelighed)! Man lader ungdommen skjøtte sig selv i den salige bevidsthed, at Vorherre er daarers formynder og at uskyld er sin egen bedste beskyttelse. Men det er nu ikke ganske tilfældet; den unge, ledet af sin uskyldighed, ender ofte i skepticismens «*cul-de-sac*», og ved siden ikke egentlig ud eller ind i denne dumme og daarlige verden. Vi ved jo hvordan vor «dannede» ungdom faar sin moralske ballast. Statens opdragelsessystem propper den fuld af kundskab om, hvad ellers er godt og videværdigt; gutterne bestaar sine eksamina, pigerne i lige maade. Ungdommen har altsaa rigelig anledning til at lære, hvad der er nyttigt i alle andre anliggender; men hvor er kilderne til den lærdom, som for den, for en tid i det mindste, er den aller vigtigste, besvarelsen af livets og følelsens gaader? Ak, — i romanerne, de franske og sommetider de norske! Ellers i den giftige sladder og raadne snak, som gaar mand og mand imellem baade paa land og i by. Hvor mange sind har *den* givet det bestemmende indtryk?!

Det har ofte nok undret mig i de tolv aar jeg har været borte fra fædrelandet, hvad i verden efterlignelse af fransk literatur egentlig har at bestille med os. Hvorledes kunde det hænde, at vi norske, her oppe mod den evige sne, germaner, goter, vandaler, som vi dog er i bund og grund, kunde finde paa at efterligne og endogsaa tilegne os den lystne tone, som karakteriserer det hedblodige, raffinerede sydlandske nydelsesliv, kunde læse lost og fast, hele den masse af uterlighed, som skjult og aabent breder sig paa tryk; Roms laster kun sjelden overskyggede af Roms dyder, — det hele er en potet, som alle tider har været for stor og for hed for os at svælge. Har vi ikke andet at leve for, er der ikke andre ting at blive begejstret over og interesseret i, end i denne evige dvælen ved elskovs-undret, som med hvert aar blir mere patologisk og passer i sygestuen og sindssygeasylet snarere end i familjen og i hjemmet. Vi er uden tvivl moralsk en temmelig skidden nation, Gud ved, vi har vist intet at rose os af; men hvorfor vi skal vælte os i fremmed

smuds, er rent ubegribeligt. Anstandsfølelsen er yderligere saaret af hvad den nationale indbildningskraft kan frembringe. Vi har jo været rent gale efter at frembringe den højeste af alle literære nydelser: en skandale. Vore gode venner, de danske, har havt den samme mani, snarest fordi Georg Brandes med ejendomlig ligegyldighed overfor konsekvenser, fortalte dem aar efter aar, at livet, om aldrig saa stygt og raaddent, var nu alligevel liv, og fortjente at foreviges i literaturen. Danskerne er gemytlige, egentlig gjør de det, roder i det ubeskrivelige, fordi de kjeder sig, og noget skal man jo bestille, ikke fordi det er «F. . . h. . . m. . .» det eneste, som skal og bør gjøres. Den gigantiske Knut Hamsun, naar han fortæller, viser hvor grundig *vi* opfatter vore forpligtelser i den henseende. Det forundrer en, at smagen, den literære smag, efter den slags forgiftningsforsøg, ikke er ganske og aldeles død og maa lægges i kiste; at der endnu er noget at skrive om, som ikke helt gjør en syg at læse. Det er underligt, at vi, med en række af nationale forfattere skal trænge til at optage, hvad baade den tyske og den engelske literatur skyver fra sig som ufordøjeligt. Vi synes ikke at have noget begreb om, at hvad der kommer fra «Paris» er andet end godt og velbehageligt i nationens og kritikens øjne, og saa sluges det helt. Det er hvad man kan kalde en national strudsemave! Det er dette galimatias, parisisk og norsk, vor ungdom faar tillivs i store doser; hele repertoiret fra begyndelsen til enden; og saa tror man den beredt til fluksens at forstaa og efterleve de helstøbte adelige personligheder. Hvem er adelig eller helstøbt i ungdommens øjne, efter en saadan indførelse i samfundslivets og civilisationens mysterier? Hvis den forstaar noget, vil det være ved en logisk saltomortale over i antitesen: Er det ene muligt, saa kan vel det modsatte være! Men selv det, gaar ikke altid op for den skeptiske ungdom. Og skeptisk er den mere eller mindre. Hvilken uhyre indflydelse den saakaldte skjønne literatur udøver i ungdomsaarene, ja længe efter, hvor der, som i Norge, er lidet nok som alvorligt optager ungdommen, derom gjør man sig ikke altid et klart begreb. De glødende farver, hvormed (den hele verden over) alskens frivolitet beskrives, stilens kunst, som tilslører det ufine, har forledet

mangt et søgende, spørgende sind til at se lykke, hvor der kun er rus. Man tror paa denne kunst, fordi den er begejstret, og i begejstringen ser man vidnesbyrdet om sandhed, i sandheden sikkerhed; og der er ikke den dumhed eller daarlighed, som den unge ikke begaar, som en følge af denne ejendommelige hypnotiske indflydelse, der skyver og presser sindet hen mod noget, der ofte oprindelig er det fremmed. Turgenjeff sagde aldrig noget halvt saa dybt og betydningsfuldt, som da han lod Bassaroff i «Fædre og sønner» karakterisere elskoven som en kunstig følelse. Det er hjernen, som modtager et indtryk fra læsningen, der sætter tankerne i bevægelse, virker paa nerverne og frembringer følelser og viljesytringer, som ofte er individet helt fremmede og bagefter uforklarlige. Der er ikke en mor eller far, som ikke burde se efter hvad bøger deres sønner og døtre faar ihænde; og hvis det maa læses, idetmindste vil bekvemme sig til at tale med sine børn om, hvad der staar at læse. Langt hellere lad dem faa en videnskabelig bog ihænde, hvori det hele er fortalt ud af posen, end dette maskineri med lys-kastning over optrin, der virker som vin paa nerverne og dysser forstanden i søvn. Det er naturligvis i hjemmet, at det hele kan bedst reguleres, og derfor maa vi ønske alle unge et godt hjem, hvor far og mor vogter over hvad der foregaar i sønnens og datterens sind. Hvor hjemmets luft er ren, er tankerne rene og viljen ufordærvet i roden, hvad der end hænder. Men dette er ikke alt, egentlig kun den passive side af sagen. Hvorledes skal den unge hjælpes borte fra hjemmet, eller hvor hjemmet ikke kan bære det hele ansvar, eller hvor hjemmet ikke er, hvad det burde være? Ja, hvad er det som hjælper undtagen beskjæftigelse med andre tanker, gaaen op i andre ting, som optager opmærksomheden, fængsler, interesserer, holder viljen spændt i sund anstrengelse og finder anvendelse for den overflod af kraft og liv, som ungdommen bringer med sig. Hvad vor ungdom trænger til mere end noget andet, er respekt for og kjærlighed til arbejdet; ikke blot tankearbejdet, men det legemlige, det, som lærer os at bruge hænder og arme og den hele krop, anstrenger opfindelsesevnen ligesaa meget som det beskjæftiger det hele menneske; det praktiske arbejde. En fattig nation som vi skulde lære

at elske arbejdet, endog med inderlighed, som vor bedste og virkelige ven. De fine herrer, som sendes fra sine hjem ind til Christiania for at studere, vilde i mange tilfælde være dygtigere mænd og ganske vist bedre mennesker, hvis de maatte gaa hjem i sommerferien og om høsten og hjælpe til med pløjningen, grave grøfter og melke kjørene, bygge fjøs og sætte op stabur, kort sagt, arbejde for maden; — de vilde være duelige i mere end én henseende og deres værdighed vilde ikke have lidt det aller mindste skaar. Men Gud bevares, i et fattigt land som vort, maa de alle opdrages, som om de var sønner af millionærer, og følgerne udebliver ikke. Vi ødelægger mere menneskemateriał, skaber flere dosmere og øder flere penge end noget andet land, jeg ved af. Glæden, som kommer af arbejdet, kjender vore sønner og døtre af de dannede klasser ikke til. Hvad naturen har bestemt som en spore til udvikling af det hele menneske, har sædvanen og moden forkvaklet og gjort noget ensidigt ud af. Hvorfor lærer man ikke vore gutter at haandtere sag og hammer, ikke for at lage legetøj og snurrepiberier bare, men for at bygge et hus, om det saa bare er et duehus; at eksperimentere paa én maade eller paa en anden, med hvad de lærer i skolen af fysik og kemi, at haandtere et elektrisk batteri, at sætte op en telegraf, at bygge en jernbane, at maale land og sætte op et gjærde. Alt det skal man nu have hjelp til, mens der er hundrede ting, som kan læres og hvorved udgifter kan spares, og erfaring, udmærket erfaring, vindes. Hvad siger ikke Henrik Wergeland:

«Thi flid, som sig gifter med tiden, til smykke
har glæde, og barnet, de faar sig, er lykke.»

Han forstod arbejdets nødvendighed og dets velsignelse, og var den utrættelige fiende af den nationale skjødesynd: dovenskaben. Som lidet folk maa vi gjøre os naturkræfterne underdanige, intet haandværk og ingen kunst maa være vor mandlige eller kvindelige ungdom fremmed eller for ringe. Derpaa beror vor materielle velfærd og i sidste instans vor nationale tilværelse i langt højere grad, end vore chauvinister vil medgive. Her er det, at ungdommen skal bedst befries fra sine feil og lære selvbeherskelse, fordi fristelsen til selvtilfredsstillelse af den mest elementære slags ikke ligger nær.

Isteden har man det nye, det nødvendige og det interessante ved at bestille noget, som viser sig at være umagen værd. Arbejdet udøver en gavnlig tvang over tankerne, opdrager og udvikler dem, og aabner vejen til andre store og hjelpsomme hemmeligheder. Men ikke bare arbejdet, ogsaa den slags fornøjelse, som bestaar i legemsøvelse og friluftsliv,

udvikling af hver en muskel og hver en knoke, til den hele mand og den hele kvinde er i besiddelse af styrke, udholdenhed og smidighed, stramme muskler, som er uden overflødigt fedt, maalet for al bevægelse, det er hvad ungdommen trænger. De forskjellige slags bold-spil, som nu dyrkes bare af nogle faa, skulde udbredes over hele landet. Og hvis *de* ikke tiltaler, lad os opfinde noget andet, som styrker legemet og forfrisker sindet ligesaa meget. Folk opfinder saa meget, lad en opfinde noget i den retning, det vilde vist hilses med tak og bifald. I Amerika er disse bold-spil ungdommens bedste værn mod fristelser af baade den ene og den anden art. Grønskollingen tænker der paa, hvordan han skal udmærke sig i «football» og «baseball», ikke paa hvordan han skal plukke de forbudne frugter og spilde sin ungdom i udsvævelser. Legemet faar den bevægelse og tankerne den adspredelse de trænger, og spillets disciplin bringer selvbeherskelse og skjærpet dømmekraft. Det vilde blod raser ud og vildstyringen tæmmes efterhaanden.

«Hjertet maa bevares,» siger pastor Klaveness; ja det er sandt, men lad os ikke overlade vore børn til, hvad de selv kan gjøre for sine hjerter. De gaar altfor let til den gale side. Lad os bistaa dem med raad og daad. Lad os fremfor alt stræbe efter at bibringe dem sand religiøsitet. Lad os lære vore børn at finde det indre liv, forholdet til Gud som et forhold af kjærlighed og venskab, som intet kan forstyrre, siden det ikke er afhængigt af tid, sted eller forhold, men af hjertets hengivenhed og længsel efter at gjøre hans vilje. Vore gamle, værdige prestefamiljer med deres oprigtige fromhed og usminkede menneskekjærlighed kunde hjelpe en hel del i at lede ungdommen, hvis de kunde overtales til at træde noget frem og tage mere op af dagens byrde og hede i det offentlige liv, istedenfor at forøge med sine grublerier den skolastiske tænknings støv, som de har samlet paa gjennem saa mange slægtled. Hvad kristendommen maa gjøre, hvis den skal være en tro, ikke bare et dogma, er at komme ned fra sine theologiske spekulationers højde og tage paa sig det sociale aag, som fra først af blev lagt paa dens skuldre, og som det er dens arvepart at bære. At nærme sig dem, som har det ondt, at lette dem, som arbejder under byrder, at søge dem, som er forladte og glemte, at samle og ikke at adsplitte, det er det, vore dage kræver af kristendommen. Nu som altid, hvis der er noget ivejen, er det hjelp og vejledning, som mangler.

Amerika, Mai 1902.

A. M. W.....d.

LANDSKIRKEN EN BREDKIRKE.

Af *U. Birkedal.*

Naar man nu om dage i et «frit» land skal give et svar paa spørgsmaalet: hvorfor understotter staten kirken? maa svaret ufeilbarligt blive dette, at kirken er en opdragelsesanstalt for folket. Dette finder sit udtryk i, at den er knyttet til folkeskolen, i dens indvielse af ægteskabet og i edsaflæggelse for øvrigheden, i jordfæstelse paa kirkegaarden og i mange andre ting, hvor det borgerlige liv præges af kirken. Staten, det organiserede folkesamfund har, vil man sige — og sige med fuld føje — den allerstørste interesse i, at de sædelige grundsætninger, hvorpaa hele samfundet hviler, indprentes folket med den højeste myndighed, som guddommelige bud. Derfor er der god mening i en stats- eller landskirke. Selv i de amerikanske fristater, hvor der intet offentlig statskirkevæsen findes, nyder dog kirkesamfundene paa forskellige maader ikke ubetydelige begunstigelser.

Svaret paa spørgsmaalet kan ikke gaa i anden retning end denne — *nu*. De tider er forbi, da staten fastslog en vis kirkeordning og kirkelære som eneberettiget og «vældeligt haandhævede» denne ordning og lære. Tanken, som laa bag ved den gamle statskirkelighed var den, at regeringen havde at sørge for «undersaatternes» salighed og ved tvang og straf holde landet rent for kætterier. Tros- og gudsdyrkelsesfrihed er nu i alle lande med fri forfatning fastslaaede som selvsagte menneskerettigheder. Selve pave Pius IX's berygtede syllabus med. Fordømmelsen af disse rettigheder har ikke kunnet hindre, at de er lovhjemlede ogsaa i de romersk-katolske lande, hvor smaat det end f. ex. i Spanien kan være med anerkendelsen i det virkelige liv.

Det er protestantismens, den lutherske protestantismes grundprincip, som omsider har vundet Gyldighed. Dette

grundprincip, som ligger forud baade for det «formale» og «materiale» princip, skriften og retfærdiggørelsen af troen alene. Det udtaltes af Luther i det store øjeblik i Worms. Thi der er det aabenbart den fri tros og den fri trostankes ret, han hævder overfor *al* autoritet, idet han beraaber sig paa sin *samvittighed* som sidste dommer over, hvad der er sandhed til frelse. Han vil bøje sig for «Guds ord» d. v. s.: Bibelen, men vel at mærke saaledes, at hans *samvittighed* føler sig bunden deraf. Hvad andet kunde han ogsaa sige overfor pavekirken, der havde tiltaget sig eneretten til at afgøre, hvordan skriften skulde forstaas, og som havde indført og godkendt de urimeligste og ugudeligste lærdomme?

Det var ogsaa i god samklang hermed, naar han i sin første, friske kamptid ikke vilde vide af noget andet vaaben end det fri vidnesbyrd, som henvendte sig til samvittighederne. Det var heller ikke med let hjerte, han fandt sig i en kirkeordning med landsherren som «nødbiskop». Det skulde ikke hjælpe meget, at det ikke var som fyrste, men som kirkens ypperste lægmand. Det er den kejserlig romerske statskirke i ny udgave. Han «savnede de rette folk» til at gennemføre en kirkeordning efter sit sind, hvor aandeligt og verdsligt var forsvarligt skilte ad. Tiden var ikke moden. Der var hverken aandelig eller borgerlig frihedsfølelse nok. Saa lod han det gaa som det kunde. Og den samvittighedens ret, han selv havde tinglyst paa sit livs højdepunkt, blev ogsaa hos ham selv kun alt for tidt glemt under det «teologiske raseri», saa han vilde gøre sin egen personlige forstaaelse og overbevisning til lov for andre og fornægtede broderskabet med folk, der tænkte anderledes om en eller anden enkelt ting. Religionssamtalen i Marburg, hvor han støtte Zwinglis haand fra sig i anledning af nadverspørgsmaalet, er en plet paa den store reformators minde. Naar han sagde til svejtserne: I har en anden aand end vi, saa var det sandt, men ikke til hæder for Luther, hvem sneversynethedens og rethaveriets og den teologiske farisæismes aand i den stund havde forblindet, saa der staar han som aandstyranniets, ikke som samvittighedsfrihedens talsmand. Solen fra Worms er skjult bag skyerne i Marburg.

Naa, — og hvad saa? Luther levede i det 16de aar-

hundrede og maatte som barn af sin tid tolde og skatte til tidsaanden. *Han* er god nok, han, endda som han er. Han havde dog udtalt det mægtige, forløsende ord om den enkeltes «frihed under ansvar» overfor Gud og det laa og grode gennem de mørke dage indtil det omsider, i pagt med det borgerlige frisind, skyder frem i dagen.

Det nytter kun lidet at gaa i rette med historien i dens udviklingsgang. Omvejen gennem stiv luthersk statskirkelighed og ren lære var nu en gang uundgaaelig Selve misgrebene er vore bedste læremestre. Respekt for alle *ærlige* misgreb! de viser dog *alvor* i livsopfattelsen. Fra dette synspunkt falder der et forsonende skær selv over romerkirkens kætterbaal, og det kommer ogsaa protestantismens utaalsomhed tilgode. Vore fædre fór vild i god tro, naar de forsyndede sig imod menneskelighed og sund sans for kristendommens skyld. Det var dem en salighedssag. Og det var efter deres mening en selvsagt pligt for den kristelige øvrighed at sørge for Guds ords rene og uforfalskede prædikelse.

Respekt for de ærlige misgreb! Uden dem var vi ikke saa retvendte, som vi dog nu er. Vi er fuldt klare over, at statsmagten har ikke med at sørge for borgernes salighed, men maa — for at bruge et udtryk fra det økonomiske felt — overlade den ting til «det private initiativ». Statskirken har alene sin tilværelsesret som *kultur*magt, der underviser folkets store masser i de sædelige grundlove, som bærer den hele retsorden og det humane samliv. Statskirken er, for at gentage det, en opdragelsesanstalt for folket i dets helhed At et religiøst vakt mindretal — og de religiøst vakte er, hvad der atter og atter udraabes ogsaa fra statskirkens prædikestole, altid mindretal — kan finde deres aandelige trang tilfredsstillet i statskirken, er en saare værdifuld tilgift, men er i og for sig staten som saadan uvedkommende Enhver kan nu, i begyndelsen af det 20de aarhundrede, høre det mer end halvvejs forargelige eller dog højst latterlige, i et udtryk som dette, at staten anvender saa og saa mange millioner kroner paa at skaffe folket salighed, mens ingen, i det mindste ikke endnu, stødes det bitterste ved at høre om bevillinger til folkeopdragelse, være sig ved skolens eller kirkens virksomhed. Tvært om — det finder vi alle i sin gode orden.

Men nu er der det ved al opdragelse, at ord og gerning saa nogenledes maa dække hinanden. De skønneste leveregler vækker kun spot i *dens* mund, som aabenbart tager det let med livet efter lærdommen. «En mand en mand, et ord et ord».

Og her har vi statskirkens store brøst, der ogsaa er af skæbnesvanger betydning for dens arbeide for levende kristendom. Der er en, som har talt ord som disse om *sin* tids «sandhedsvidner»: «de siger det vel, men de gør det ikke!» og: «den tjener, som ved sin herres vilje, og gør hvad der er hug værd, skal have mange hug!» Véd eller dog *mener* at vide! i det ene som i det andet fald er det galt, lige galt. Dette forbehold maa jeg tage, thi jeg tror ikke paa nogen slags ufejlbarhed, være sig pavens eller et luthersk konsistoriums eller theologisk fakultets. Og godt og vel var det, om netop vi lutheranere havde *den* «vantro». Det vilde ikke være til vaade for troen, for det personlige, levende gudsforhold, som dog vel er nerven og hjærteslaget og kærnen i al tro.

Nej, for ord og haand maa følges, hvor en opdragergerning skal lykkes og kristelig paavirkning til vækkelse og opbyggelse slaa an. Det vil med andre ord sige, at statskirken ikke aabenbart og vitterligt og bevidst maa slaa sig selv paa munden og i handling og færd fornægte sin forkyndelse.

Men det er bare det, den gør. Misgreb er uundgaaelige, men kun *ærlige* misgreb er undskyldelige og lærerige. Uærlige misgreb har ingen undskyldning og fører kun ind i løgn og skinvæsen. De virker slappende og nedbrydende og nedkalder dommen over den skyldige.

Haarde ord, vil man maaske sige, men er de *for* haarde, naar sandheden ellers skal have æren? og skal sandheden ikke altid og ubetinget have æren, og ganske særligt, naar talen er om kirke og kristendom?

Hvordan faar vor præstestand sin tilgang? for den langt overvejende del af unge mænd, for ikke at sige unge mennesker, der nødvendigvis maa være meget umodne. De fleste har fra drengeaarene gjort sig fortrolige med den tanke, at de skal være præster. Mange af dem er præstesønner, og

præstestillingen staar som noget saare ophøjet i deres bevidsthed. De har tro — vel, lad os antage det, men det er gærne en tro paa anden haand. Hvordan skulde det være anderledes? Saa vinker eget hus og hjem, og — naa ja, er det ikke menneskeligt i høj grad? — der er en sød, ung pige, som venter. De kære unge mennesker har «studeret teologi», ɔ: lært den lutherske skriftfortolkning og dogmatik efter deres universitetslæreres fremstilling. Og en skøn dag bliver kandidaten ordineret efter at have aflagt ed eller højtideligt løfte «som for Guds aasyn og med regnskabsdagen for øje» paa de symbolske bøger og en omhyggelig fastslaaet, snart 400 aar gammel, betragtning af bibelen. Han *skal* tro paa miraklerne, ganske bogstavelig, paa genfødelsesunderet i daaben og paa Jesu virkelige eller sande legeme og blod i nadveren.

Jeg spørger: er der alvor i dette? Véd ikke alle og enhver, der er saa pas i stand til at bruge sine øjne og øren, og som tænker over sit eget indre livs udvikling, at denne ed eller dette løfte ikke *kan* holdes og ikke bliver holdt af mangfoldige præster — mer end højst nødvendigt. «Den stille magt», tidens fremrykkende offentlige mening, har ogsaa tag i vore unge teologer, — og ilde var det, hvis det ikke var saa. Hvad kunde dog en forkyndelse udrette, som indkapslede sig i reformationsteologien? Men af de friheder, vore præster — og for den sags skyld adskillige professorer — tager sig trods den stærkest mulige bindende forpligtelse, kan man slutte sig til, hvad man vilde faa at høre, hvis forpligtelsen paa dogmerne faldt bort. Her hos os tør det saaledes nok siges fra en prækestol eller i et blad eller en bog, at jomfrufødslen er et aabent spørgsmaal. Man kan være troende kristen og dog holde for, at Jesus er undfangen paa samme maade som alle andre (sognepræst M. Pontoppidan i «Højskolebladet» og i sit blad «Frit Vidnesbyrd»). Men der kan jo ikke være tvivl om, at den, der taler saaledes, ikke selv *tror* paa jomfrufødslen, thi at tro er jo dog vel at forlade sig paa, fortrøste sig til, bygge sit salighedshaab paa noget Det bliver bare ikke sagt lige ud; *det* gik ikke, det var «over stregen». Og hvis det nu skulde vise sig, at en udtalelse som den ovennævnte ikke tillades, stridende som den maa synes at være mod, ikke blot vore lutherske symboler, der

ingen tvivl tilsteder om dette punkt, men mod den kristne tro overhovedet, hvis altsaa kirkestyrelsen skred ind og holdt vedkommende præst hans løfte for øjnene, tvang ham til at tilbagekalde eller til at tage sin afsked, hvad var saa vundet derved? intet som helst. Det var kun saa meget værre, thi derved sloges det jo fast, at en præst ikke kan og maa tale efter sin overbevisning, trods «den stille magt», og der vilde ikke kunne rejses nogen som helst virksom modstand mod den paastand, at den omhandlede præsts meningsfæller rundt om i embederne nu vil tage sig i agt. Og hvem tvivler om, at han *har* mange meningsfæller? Et maalbundet vidnesbyrd om sandheden er en uting, en selvmodsigelse, og *nu* er vi os den bevidste, hvad vore gamle lutherske fædre ikke var. *De* mente i al oprigtighed, at den guddommelige sandhed for tid og evighed var nedlagt i de almenkirkelige og særligt lutherske symboler. *Vi* er ikke saa naive. De er vist snart talte, som holder paa inspirationslæren i gammelluthersk forstand. Vi har havt svære kættere paa bispestolene her i Danmark, ikke blot rationalister, men en mand som biskop Martensen, der aabenbart hældede til Apokatastasis, og Sjællands nuværende biskop kan heller ikke — meget langt fra — staa maal med augsborgeren og «Luthers lille». Det gør ikke sagen bedre, at saadanne store folk kan skyde sig ind under «den videnskabelige frihed», hvad der ikke tillades en slet og ret præst. Det minder for meget om ordsproget om de smaa skelmer og de store tyve. Og nu I oppe hos jer. Pastor Klaveness' udmærkede prækensamling indeholder ting, som reformatorerne vilde korse sig over, mens vi, der vil frihed og bevægelighed, glæder os over ham som vi glæder os over Pontoppidan hernede.

Symboltvangen er naturstridig, thi den gaar paa tværs af den ubrydelige udviklingslov. Den er mod sandhedsvidnesbyrdets eget inderste væsen. «Jeg tror, derfor taler jeg», hedder det, ikke jeg taler — altsaa skal jeg «tro»; thi da bliver «troen» derefter, og tilliden hos de hørende bliver ogsaa derefter. Hele det præstelige forflyttelsessystem med anciennitet giver tilmed præstestanden en uhyggelig lighed med en skare embedsjægere. Dette skal ikke, i vore dage, højne dens anseelse.

Det ene som det andet, — læreforpligtelsen paa symboler og den hele forretningsmæssighed i statskirken, — to ting, som staar i nøjeste sammenhæng, da kætterier ikke anbefaler en ansøger —, virker nedbrydende paa respekten for statskirken som sædelig-folkelig opdrager og da ogsaa for dens særlige gærning som salighedsveileder. Jakobs røst og Esaus hænder!

Og saa, hvilken *vantro* er der ikke i dette, at man ikke tør fuldt og helt forlade sig paa ordets magt, paa den kirkelige og lutherske sandheds egen magt! Man tør ikke dele sol og vind lige mellem de forskellige kristendomsopfattelser. Tvungen af tidens demokratiske aand har man maattet finde sig i religions- og gudsdyrkelsesfrihed, men man har udrustet statskirken med de flest mulige privilegier og tager trægheedens, vanemæssighedens og ligegyldighedens lov i sin tjeneste for at holde herskerstillingen. Der stænges, saa vidt muligt, af for hvad nyt der kommer frem paa fortolkningens omraade — saa vidt muligt, thi helt lader det sig nu en gang ikke gøre, naar der er en fri presse og fri videnskabelighed. Man vil værge folket mod «vantro,» — og stikker selv til halsen i vantro!

Og folk som de er flest er nu ikke dummere end at de kan se det — og føle foragt. Men hvad bliver det da til med opdragelsen? Foragt er ikke noget godt træ at plukke frugter af. Og foragten bliver ikke mindre fordi det er ganske almindeligt at høre statskirkepræster fremstille sig selv som forfulgte sandhedsvidner midt i den onde verden. At en statskirke ikke bør gerere sig apostolisk har ellers Søren Kierkegaard saa nogenledes banket ind i bevidstheden.

Og nu til den anden side: statskirken overfor sine medlemmer. Den finder sig i det utrolige og *maa* finde sig deri. Der *kan* saa godt som slet ikke holdes kirketugt. Den gamle kirke opstillede regelen: *de occultis non judicat ecclesia* ɔ: kirken dømmer ikke om de skjulte ting. En statskirke nu om dage maa tage det paa en anden led. Den lader de aabenbareste synder gaa i svang. Den tugter synden fra prækestole og i bøger og blade, — og maa saa for resten lade alt gaa igennem et sold, der er saa grovt, at det ligner et eneste stort hul. Vore lutherske fædre søgte dog at hævde kirkens

værdighed ved kirkebod, offentligt skriftemaal o. lign. Nu skulde det gaa haardt til, om nogen drukkenbolt eller horkarl, hvor vitterlig end hans synd var, kunde holdes fra nadverbordet. Beviset derfor er, at det sker saa sjældent — skont der er fuldt op baade af drukkenbolte og horkarle. Og hvad skulde det ogsaa hjælpe at slaa ned paa en enkelt, som præsten netop havde saa godt tag i, at han maaske fik medhold af kirkestyrelsen, naar dog hundreder af andre lige saa aabenlyst uværdige og ubodfærdige slipper med? Det er uoverkommeligt.

Men der er et ord, som hedder: giv ikke hundene det hellige og kast ikke perler for svin! —

Lad mig til oplysning fortælle et af mange træk fra det københavnske kirkeliv.

En ung præst holdt ligtale over en jurnalist ved et af vore blade, — et blad, der er en ivrig modstander af «indre mission». Han benyttede lejligheden til at holde en tordentale over jurnalistiken i almindelighed og dette blad i særdeleshed. Han kendte ikke den afdøde, vilde ikke særligt domme ham, men ligfølget følte sig oprørt. I en bladfejde, som i den anledning opstod, erklærede præsten lige ud, at han kun med besværet samvittighed kunde betjene de «vantro», men han var jo statskirkepræst, *altsaa* maatte han krænke sin samvittighed og kunde kun finde nogen lettelse ved at tage saadan paa vej. Her maatte man dog uvilkaarligt tænke paa ordet om tjeneren, som handler mod sin herres vilje og fortjener mange hug, ja at kløves midt igennem, og paa perlerne for svinene. Den præst, der har det saaledes med sin samvittighed, har kun ét at gøre: nemlig gaa sin vej, — ud af statskirkens tjeneste!

Men hvad maa ikke folk som de er flest tænke om slige «sandhedsvidner! Og ulykken er, at tilfældet er typisk og kun tilfældigvis vakte større opmærksomhed. Rimeligvis har den unge nidkære præstemand faaet en næse af sin biskop, — men i hvert fald kun inden fire vægge. Forargelsen kan ikke paatales, — thi statskirken taaler ikke ret vel, at der røres for stærkt op i dette. Præsterne skal f. ex. vie fraskilte med papirerne i orden.

Men hvor bliver respekten for opdrageren i sædelighed og vejlederen til salighed af under slige forhold?

Er det saaledes, hvor det gælder kirkens holdning overfor sædelige brøst, saa er det selvsagt fuldt saa ugørligt at lukke kættere ude fra kirkens goder. Maalt med augsborgeren er jo næppe nok en eneste præst fri for kætteri, — augsborgeren, som der aflægger ed eller løfte paa, hvilket netop er det utilbørlige og letfærdige. Der døbes og konfirmeres og ægtevies og begraves i flæng. «Om de skjulte ting dømmer kirken ikke». Men om de aabenbare dømmer den, ogsaa i dette stykke, og praktiserer dog som om der ingen magt laa paa dommen. Den udstøder veraab over vantroen, — og «gør sig delagtig i fremmede synder». Den *maa* det, thi *skulde* det tages alvorligt med, at de «ugudelige» (augsborgerens impii), fritænkere eller kættere, udelukkes fra kirkens betjening, saa blev der i vore tider ikke mange tilbage. Navnet «stats»-, «lands»- eller «folkekirker» blev da en parodi. Hvor mange altergæster tror paa Jesu «sande» legeme og blod? mangfoldige gaar uden tvivl til alters med from sind, men konfessionelt er de «impii» eller «infideles» (vantro). De er zvinglianere, hvis egentlige mening er den, at brødet og vinen «betyder», men ikke «*er*». Og saa er der jo de mange, der kun af gammel vane eller ved særligt højtidelige leiligheder — f. ex. ved et barns konfirmation — søger nadverbordet. Alt det masseagtige ved kirkens praksis er fuldgyldigt bevis for, hvor haabløst ævret er opgivet Ogsaa her staar vore lutherske fædre med palmerne i hænderne overfor os. De gjorde dog alvor af kravet paa, at kun de virkeligt troende og gudfrygtige maatte nyde det hellige. Hvor kejtet og misforstaaet det end var, saa var der dog hos dem noget af dette, — uendeligt meget mere end hos os —, at mund og haand skal følges og at Gud Herrens navn ikke bør tages forfængeligt, det hellige ikke kastes for svin, — dem man *ansaa* for «svin», aandelige svin.

Slige tilstande giver situationer, der ikke er blottede for komik. En fraskilt mand vil gifte sig paany. Præsten er i knibe, thi han har talt stærke ord mod kirkens medvirkning ved fraskiltes vielse. Men han *skal* jo til det, da papirerne er i orden. Han finder saa paa den udvej, eller griber den

med begærlighed, at manden kan melde sig ud af folkekirken for at blive viet borgerligt — saaledes er nemlig loven her — hvorpaa den lykkelige nygifte ægtemand dagen efter sit borgerlige bryllup melder sig ind i folkekirken igen og nyder dens goder med Gud og æren, betjent af præsten. All right!

Eller følgende træk. En mand, om hvem præsten vidste, at han, som man siger, hverken troede paa Gud eller Djævelen, kommer og bestiller vielse. Præsten søger at slippe fra «forretningen» og siger: men De anser jo dog hele kristendommen for løgn? Ja, svarer manden, det er rigtignok løgn alt sammen, men det er dog saa højtideligt!

Ja, netop! Kirken som pyntekone ved «højtidelige» lejligheder. Og ellers som en politimagt, der «holdt masserne i ave!» Det er nok her, vi er ved grunden til den ellers saa paafaldende iver, hvormed man fra visse alt andet end religiøse hold søger at stive og støtte statskirken af. Men jeg bliver ved med at spørge: hvad myndighed kan kirken, statskirken, tale med i vor tid, som opdrager i sædelighed og som vejleder til salighed, naar den lader sig bruge paa den vis? naar den «siger det vel, men gør det ikke» og er en «tjener, der véd sin herres vilje» — eller mener at vide den —, «og dog gør, hvad der er hug værd?»

Nej, sagen er, at statskirkeligheden i den gamle form har overlevet sig selv. Grunden er taget bort under den som konfessionel landskirke («folkekirke») med dens symbol- og ritualtvang. Dette maa alle venner af ægte kristendom og folkelig sædelighed kunne se, og de bør sige, hvad de ser, lige op i øjnene paa de godtfolk, der i forbenet dogmatisme, af aandelig herskesyge eller af politisk klogskab vil kore videre i det gamle udslidte spor.

Den nuværende statskirke med dens løftebundne bisper, præster og professorer, — hvoraf mange, og altid flere, vover sig saa langt ud i kætteri, som de mener, det gaar an —, og med dens bureaukratisme og embedsjægeri taber agtelse i dagetal. Og hvad hjælper al den rene lære saa?

Nej men hvorfor saa ikke lige ud ophæve statskirken og lade borgerne selve sørge for deres religiøse fornødenheder? Ja, dertil *vil* det ganske sikkert komme. Ingen tvivl om det! men saa vidt *er* det ikke kommen endnu. Det du'r

ikke med bratte spring. Det er upraktisk at stille opgaven saaledes. Der maa blive en overgang. Vore nordiske folk, — og det er jo dem, jeg hele tiden nærmest har for øje, fordi dem kender jeg bedst —, er ikke saa modne endnu, at statskirkens ophævelse vilde bekomme dem vel. Det vil de ikke høre tale om. Men til at faa bevidst usandhed bort er vi altid modne nok. Det er en grundbetingelse for alt sædeligt og religiøst liv, og staar det først klart, at ved den nuværende statskirkelighed holdes Gud for nar og svækkes folkets sædelige og religiøse alvor, saa er der ingen tid at spilde.

Ja, men en vis enhed i tro og lære er dog nødvendig for at der i det hele skal kunne tales om en statskirke? Vist saa, men denne enhed kan *nu* ikke søges i konfessioner og ritualer. *Den* enhed er aldeles vitterligt og aabenbart sprængt, og det er dette der skal rent og rundt tilstaas. Barnet, — Løgnen maa trækkes frem i dagslyset og nævnes ved sit rette navn. Det *er* skin og blændværk med symbol-, sakrament- og kirkeordningsenheden. Lad os dog i sandhedens Guds navn sige det frit ud og handle derefter. At ville dyrke og tjene sandhedens Gud og opdrage folket i gode sæder og forkynde det evangeliet, og saa dog blive staaende i en kirkeorden, der *har* været sandhed, men *ikke* er det længer, — det er alle kætteriers kætteri. Det er lige netop at overtræde Guds bud for vore vedtægters skyld. Det er at drive gæk med den alhellige Gud i himlen. *Vi* véd, at reformationsteologien ikke kan holde stand for den masse kendsgærninger, der siden Luther — al ære være ham! — er kommen frem. *Vi* véd, at folk og menighed ikke kan dække hinanden og aldrig har gjort det, om end vore lutherske fædre i al barnlighed antog, at det lod sig gøre. *Vi* véd, at den gamle statskirkelighed var et forsøg — i god tro — paa at gøre Guds rige til et rige af denne verden. *Vi* véd, eller burde dog nu vide, belært af erfaringen med dens skrækkeligt tydelige sprog, at statens overopsyn med kirken og dens vaagen over den «rene lære» berøver forkyndelsen tillid i de store arbejdende masser, der alrede paa de sociale misforholds vegne, er nok som mistænkelige mod «bedsteborgerkirken» med dens «overklassepræster».

Og dersom det derfor er *alvor* med vor bøn om, at Guds

vilje maa ske paa jorden som i himlen, at Guds rige maa komme, og at det er Guds ære, det gælder, saa sætter vi pent vore «konservative» betænkeligheder, sociale fordomme, vor uforgribelige dogmatik og vore fine fornemmelser til side for baade Guds og folkets og vor egen skyld. Ikke bedre raad!

Vi *kan* ikke fremme sandhed, eller hvad vi holder for sandhed, med løgn. Vi kan ikke længer paa den gamle statskirkemaade med forordnet ren lære og ritualensformighed arbejde for Guds rige, thi *den* enhed er falsk og vi *véd*, den er falsk. Kristendommen har været et guddommeligt opdragelsesmiddel for menneskeheden, en sandhedskilde, der er strømmet rigeligt ud over verden med baade aandelig og timelig velsignelse i nær 2000 aar. Selv i pavekirken, i dets første friske ungdom tidligt i middelalderen, har denne Guds velsignelse virket. Men altid og alle vegne var det grundbetingelsen, at kirkestyrelsen og folk og menighed var i *god tro*. Hvor denne gode tro brast og kun skinnet blev tilbage brød ødelæggelsen ind og vederstyggeligheden stod paa det hellige sted. Hvorfor kan vi ikke lukke vore øjne op? hvorfor skal vi altid være saa farisæisk blinde, at vi vel kan se, hvad der syndedes i længst forgangne dage, men ikke, hvad synd vi selv staar midt oppe i? Vi vil byde folket vand af den levende kilde, men vi forgifter den i dens udspring ved at blive i skin og blændværk og humbug. *Kan* vi ikke se det, da er det visselig fordi vi, af alt andet end aandelige grunde, ikke *vil* se det. Og hvordan kan en blind, især en forsætlig blind, lede de andre *blinde*, det store folk, alle disse vildfarne faar, hvis hyrder Kristi tjenere — dem med og dem uden kjole og krave — skulde være?

— Jeg er bleven noget varm, men hold mig det til gode. Det er dog ikke det værste, der kan times én, at gribes af nidkærhed for Guds hus. Ogsaa folket er dog ligesom raaæmnet, de ustrøgne sten, til Guds hus.

Altsaa — retskaffent op med øjnene, og op med munden, alle I som kan og vil se!

Men hvad skal da knytte statskirken — den norske landskirke eller vor danske folkekirke — sammen, og hvordan skal

en kirkeordning komme i stand uden bekendelsesskrifter og ensformighed i ritual og liturgi?

Er det først givet, at vi ikke kan tjene sandhedens Gud ved at blive i løgn, og dernæst, at sædelighed er en almenneskelig, kristentro en særmenneskelig sag, og endelig, at der trænges til et historisk overgangsled mellem den konfessionelle statskirke og frikirken, saa giver grundtrækkene for en landskirke sig af sig selv.

Det er *bredkirken*, vi maa have lyst i kuld og køn, for Guds, folkets, menighedens og vor egen skyld. Kun saaledes kan vi *nu* tjene sandheden.

Bredkirken, og det en bredere bredkirke end den, Amyrault, Chillingworth, Tillotson og Jørgen Kallisen arbejdede paa, — og Grundtvig paa sin vis efter dem. De slog sporet an, og ære være dem, disse «latitudinarier», hvor ilde en klang saa navnet med nogen ret og endnu mere uret siden fik. De vilde i god forstand simpelgøre kristendommen, saa de smaa og enfoldige kunde gaa mere lige til deres gud og frelser. Men ud over det konfessionelle kom de ikke og kunde ikke komme. Chillingworths, «bibelen, ene bibelen er protestanternes religion» slaar jo straks døren op paa vid gab for det teologiske raseri, og Grundtvigs paastand om apostelsymbolet som ordet af Herrens egen mund leder ind i det samme uføre, da det jo dog ikke er ordlyden, men forstaaelsen af ordene, det kommer an paa. Med *den* bredkirkelighed kan der ingen sandhed komme i tingene.

Der er og bliver derfor intet andet for — atter og atter være det sagt, om alvorlige mennesker, allerførst kristenmennesker, vilde forstaa det — end en bredkirke, hvor staten, det vil sige hele folket selv gennem rigsdag og storting, opgiver al tanke om en lands- eller folkekirke som et særligt kristeligt, og indenfor dette atter: som et særligt «evangelisk-luthersk» samfund, og ikke befatter sig med at garantere «ren lære». Hulheden og tomheden i den garanti skinner nu gennem hullerne i den statskirkelige kappe. Det er højt paa tide at holde op med at «lege kristendom» (S. Kierkegaard), thi for denne legs skyld «bespottes Guds navn den hele dag». Og det kan jo dog ikke være meningen med et offentligt kirkevæsen. Har vi set den frygtelige kendsgærning, — og

hvem kan ikke se den? — har vi kun ét at gøre: at erkende den og lægge om paa en anden bov. «Farer ikke vild! Gud lader sig ikke spotte!» Det vil ende med forfærdelse baade for kristenmenigheden og folket om vi synder med *aabne* øjne!

Staten ɔ: flertallet i et parlamentarisk styret land, har lige saa lidt med at *tilbyde* som med at *paatvinge* borgerne salighedsgaranti. Dette er den historisk nødvendige, følgestrenge slutning af den forfatningshjemlede tros- og gudsdyrkelsesfrihed. Alle religiøse privilegier maa falde, hvis det religiøse, til velsignelse for folket, skal beholde sin magt over det, hvilket jo netop er den eneste, men indtil videre ogsaa fuldgyldige berettigelse for en statskirke.

Statskirken som opdrager til sædelighed er der mening i. Den er store ofre værd — endnu og sikkert i menneskealdere. Thi den sædelige bevidsthed er grundlaget for retsorden og humanitet. Den er underbygningen, hvorpaa huset staar. Det er derfor betegnende, at vore nordiske fædre kaldte vedtagelsen af den ny tro for «sædskifte». Folkene i norden har i tusinde aar, siden Ansgars og Hellig-Olafs dage, vedkendt sig den kristne «sæd», og har den væsentlig tilfælles med alle de ledende kulturfolk, uanseet konfessionsforskellene. Men til enhver tid var der kun en «lille flok», som af hjærtet vedkendte sig kirkens tro og lære, udformet i bekendelser og dogmer. At den guddommelige forsynsstyrelse har kunnet bruge baade en Konstantins den store og en Gregor den 7de er vistnok. Baade statskirkelighed og kirkestatslighed har været mægtige kulturmidler i den Almægtiges haand. Thi han virker for mennesker ved mennesker gennem udviklingsløbet. Han lader de menneskelige skrøbeligheder løbe linen ud og aabenbare sig selv, ja han véd at vende det onde til det gode. *Men alt paa ærlighedens, den gode tros betingelse*, — og ikke et fnug ud derover! Det ideale har altid været og vil altid blive: Gudsriget er ikke et rige af denne verden, men idealet, der viste sig i aposteldagene, har gennem mange vindinger og snoninger, formørkelser og vildfarelser, maattet kæmpe sig frem, som solen af skyerne, for at enden kan blive begyndelsen lig. Og *ser* vi, hvad det kræver, da ve os, om vi bøjer af! Da er vi uden undskyldning!

Og hvad idealet, Gud selv, fordrer af selve «den lille

flok» i første række, siden af alle sandhedskærlige mennesker, er dette, at al verdsligt tryk eller tillokkelse i form af forrettigheder for en bestemt religiøs forkyndelse bortfalder, og at staten tager det standpunkt, som nu er det eneste forsvarlige og siger: «Jeg vil intet have at skaffe med tros- og lærebekendelser, ritualer og liturgier. Jeg forlanger kun ét, at der forkyndes og arbejdes for sædelighed, — for lovlydighed, ægteskabets hellighed, kyskhed, fordragelighed, pligt- og ærefølelse. Thi dette er menneskehedens fælles sag, dette er grundvolden for folkelykke, for fædrelandets trivsel, for de tusind hjems velfærd, for de store samfundsspørgsmaals løsning. Præk ellers i Guds navn hvad I vil, brug eller brug ikke sakramenter, kirkeskikke, bønner o.s.v., indret det altsammen som I vil; det blander jeg mig ikke i, vil ikke have tilsyn med. Der er kun ét, jeg har interesse af, at I opdrager mig folket i den sædelighed, hvorpaa jeg hviler! Jeg indser — vil staten ɔ: folket selv som organiseret samfund sige —, at lige som tvangen fra gamle dage længst har udspillet sin rolle, saa har privilegierne for en saakaldet «ren lære» nu udspillet sin, og at disse privilegiers bevarelse er nedbrydende, ikke styrkende paa folkets opdragelse i sædelighed og gudsfrygt. Jeg vilde da handle som en daare ved at bevare dem».

Det er i første linie «den lille flok», som skal faa «staten» til at tilstaa dette og handle derefter. Men alle, hvem folkeopdragelsen i sædelighed ligger paa sinde som en sag af større betydning end nogen anden, som — menneskeligt talt — nævnes kan, vil forene sig med den «levende menighed» om dette. Thi at fremme sædeligheden ved usædelighed, — og at løgn er usædelighed, al leg med det hellige en forbrydelse — er en utanke. Og den gamle statskirkelighed er *bleven* en løgn, løgn for os, skønt den ikke var det for vore fædre. Vi *maa* det skridt frem ad mod idealet! Frikirken. Vi *maa* have den sandhed og ærlighed ind i vort offentlige liv! For Guds, for folkets, for menighedens, for vor egen skyld! alle mænd og kvinder med hjærtet paa det rette sted, hvad I saa ellers mener om kristendommen: lad os ikke forgifte, uafhjælpeligt forgifte selve kilderne til et

sundt menneskeliv og folkeliv, ærefrygten for en guddommelig sædelov!

Her kunde jeg stanse. Det er mig kun om at gøre at lægge fingren paa bylden saa det gør ondt. Dersom det er sandt, hvad jeg her har prøvet at sige, saa *skal* den byld trykkes ud før at vi ikke skal gaa i levende forraadnelse, vi med samt vor statsgaranterede evangelisk-lutherske lære. Det skal gøres, hvor vanskeligt, ja lige til umuligt det end maatte synes.

Sagen er i drift her nede hos os. Ikke at kulturministerens lovforslag i sig selv peger den vej. Han er saa god en statskirkemand som nogen, venstremand som han er. Men en kirkeordning, som den, der med menighedsraadene lægges grunden til, vil med uafviselig nødvendighed føre til almindelig erkendelse af, at statskirkeligheden, bygget paa ensformighed i tro, lære og kirkeskik, er den reneste humbug nu i det 20de aarhundredes begyndelse her i S. Kierkegaards og Grundtvigs fædreland. Dette indser vor indremissions førere fuldt vel, — og da de ikke kan eller vil slippe den evangelisk-lutherske kristendoms priviligerede stilling, sætter de sig med hænder og fødder imod det kultusministerielle forslag og truer endda med udtrædelse, hvis det vedtages. Ligger der ikke en uhyre vantro paa ordets og sandhedens magt bag dette?[1])

Man tør ikke paa lige vilkaar tage kampen op med «vantroen». De højkirkelige gruer for det demokratiske tilsnit i lovforslaget. Men Grundtvigs præstefrihedstanke har dog saa mange dygtige ordførere og saa mange tilhængere, især hos de yngre, hos højskolefolket, at forslaget ventelig i sine grundtræk vil gaa igennem. Ikke hvad ministerforslaget lige frem giver, men hvad det uundgaaeligt maa medføre, gør ogsaa mig til dets tilhænger. Og naar det kommer til stykket vil ogsaa indremissionen finde sig i det uundgaaelige. Ogsaa dens forkyndelse faar jo fuld frihed og dermed i virkeligheden de bedst mulige vilkaar for sit arbejde.

Indenfor den almenkristelige sædelæres grænser og vor forfatnings bestemmelse om, at intet maa foretages, som strider mod den offentlige sædelighed, vil ordet om lidt kortere eller længere tid blive givet frit i det teologiske fakultet og paa prækestolene, og religionsundervisningen for den opvoksende slægt vil blive hjemmenes og kirkens sag. Det lovforslag, der er knyttet nøje til hovedlovforslaget om menighedsraad, — nemlig om sognekirkernes benyttelse af valg-

[1]) En svingning i retning af «en fri folkekirke» er siden dette nedskreves foregaaet hos en fløi af «missionen».

menigheder —, vil i forbindelse med sognebaandsløsningsloven give mindretallene al den ret, som det til videre er muligt at opnaa. Præsteløftet vil blive ændret saaledes, at alle ærlige forkyndere af den kristelige sædelære kan aflægge det. Og saa maa sandheden med ordet som eneste vaaben, — og det er jo Luthers trosfrejdige stade i reformationens morgengry —, udrette, hvad det kan. Det vil, tænker jeg, snart vise sig, at de kirkelige sogneskel maa falde, og at kirkemidlerne inddrages i en fælles kasse, hvoraf tilskud ydes til hver menighed i forhold til dens medlemsantal, — altsaa efter samme grundsætning som den, hvorefter hojskolerne [1]) faar tilskud. Sognefolkets afgorende indflydelse paa præstevalget maa uden al tvivl føre mange mænd ind i embederne, som efter augsborgeren er kættere, men som kan tiltale flertallet. Og flertallet er lige saa lidt her som sagtens i Norge bevidste evangelisk-lutherske kristne. Det faar ikke hjælpe. Dogmatisk frihed er det uundgaaelige vilkaar for fremtidens stats- eller folkekirke. Kun saaledes kan den løse sin opgave som sædelig opdrager, og kun saaledes kan den kristne tro lyde med kraft fra dens prækestole.

I *videste* forstand bliver dog en saadan statskirke et trossamfund. Thi at være fælles om de almenmenneskelige grundlove som guddommelige bud — om retsind, ærlighed, næstekærlighed, troskab i stort og i smaat, det er dog ogsaa et fællesskab, og ret beset det eneste, der er *sandhed* i, og det eneste staten, folket selv som retsordnet samfund, *nu* kan have noget at skaffe med. Der er en *tro* i dette, den tro nemlig, at alle disse dyder sommer sig vel, og at hvert menneske baade for tid og evighed staar sig bedst derved.

Sikkert vil en saadan tale klinge saare mat i *deres* oren, som med bevidst troende tilegnelse omfatter den kirkelige forkyndelse. De vil ikke kunne nøjes med en «Gud-fader tro», som de kalder det. De kræver «det ord om Jesu kors og død, der har saa stærk en tone». For dem er en præken, der sætter stregen under menneskets fuldkomne fordærvelse, en uafviselig betingelse for dens opbyggelige kraft, medens den præken, der enten lige ud bestrider grundfordærvelsen eller dog fremhæver den fri sædelige anspændelse, er falsk og vildledende. Læren om alles sluttelige frelse forekommer dem en «kraftig vildfarelse», kun skikket til at dysse samvittighederne i søvn. Og — for at tage det med — sakramenternes underfulde virkning er efter deres overbevisning og personlige erfaring en kendsgerning, der ikke kan rokkes

[1]) Ogsaa sygekasser o. lign.

ved uden at hele gudsforholdet bliver svævende og ubestemt, voldgivet stemningerne og sværmerierne.

Men det kirketroende mindretal — og det er altid mindretal — maa have aandelig bevægelighed nok, og frem for alt sandhedsrespekt nok, til at erkende, at den store mængde af statskirkens medlemmer i vore dage snarere kommer længere bort fra end den nærmer sig til kirketroen, medens den dog ogsaa har sine religiøse krav og kan bringes under en gavnlig religiøs paavirkning, i det mindste for en stor del, naar den frit kan dyrke Gud i overensstemmelse med de sædelige grundsætninger, som gør kristendommen til en kulturmagt af første rang. Kravet paa den personlige sandhed bliver altid mere levende, og skinnet ved ensformighed i tro, lære og kultus *kan* ikke længer opretholdes.

Udenfor de kirketroendes kres er der mangfoldige, som ikke lader sig vinde for forsoningslæren, for læren om den fuldstændige fordærvethed i menneskenaturen, om en evig fordømmelse til helvedes kval eller om genfødelsen ved tro og daab og om Jesu sande legeme og blod i nadveren, — overhovedet ikke kan eller vil bøje sig for forkyndelsen om det underfulde i bibel og katekismus. Men paa den anden side har dog de kristelige forestillinger stor magt over dem, — kun, at de tager det paa en anden maade, væsentlig rationalistisk. De ser i Jesus den store lærer, sendt fra Gud, mesteren, der satte livet til for sin sag, det lysende mønster til efterfølgelse, den gudbenaadede forkynder om den evige kærlighed og retfærdighed. Af de underfulde fortællinger i bibelen udvinder de sædelige lærdomme og i sakramenterne ser de skønne og opbyggelige sindbilleder til indvielse og bestyrkelse i et gudvelbehageligt liv.

Det er vitterligt, at en saadan religiøsitet — lad den saa end være en mat afglans af kristendommen i de kirketroendes øjne —, kan have og har haft en overordentlig stor betydning for mangfoldige alvorlige og fromme menneskers hele livsførelse og derigennem for staten, der — lad det atter og atter være sagt — ikke har interesse af andet end netop dette, at folket er gennemtrængt af ærbødighed for de sædelige idealer, hvorpaa et virkeligt menneskeligt kulturliv hviler. Vil staten endnu, i vore dage, saavidt muligt, gøre sig til aandelig formynder og salighedsassurandør, kan det kun føre til skinvæsen og hykleri, hvorved den selv modarbejder sin hensigt med et offentligt kirkevæsen, thi det nedbryder respekten for kristendommen og dens sædelov.

Gør statskirken til bredkirke! for sandhedens Guds skyld, for menighedens og for folkets skyld!

MODBEMERKNINGER MOD PASTOR BIRKEDAL.

Jeg kan ikke undlade at ledsage pastor Birkedals ovenfor optagne stykke «Landskirken en bredkirke» med nogen modbemerkninger. Jeg har sympati for pastor Birkedal, som for enhver der i en famlende tid med et aandsfattigt kirkeliv kommer til at staa alene. Men jeg er samtidig uenig med ham. Uenigheden gaar saa at sige lige til bunds. Jeg er uenig med ham om selve grundspørgsmaalet, hvorfor folkekirken er til.

Pastor Birkedal mener, at folkekirken er til for at opdrage folket til sedelighed.

Dertil siger jeg: ingenlunde. Den sag besørger staten ved hjælp af skolen. Trænger den her nogen hjælp af kirken, da viser Nordamerikas eksempel, at kirken udmerket godt kan yde den hjælp uden at være folkekirke.

I det hele taget er det en uforstaaelig tale, at en «*kirke*» skal være til for *sedelighedens* skyld. En kirke er da altid noget *religiøst*, et religiøst samfund, eller en religios institution. En kirke maa derfor altid have et religiøst formaal. En kirke som ikke har et religiøst formaal, men eksisterer bare for at gjøre folk skikkelige, er en løgn. Vignetten er falsk.

Jeg kan ikke forstaa andet, end at pastor Birkedal ser baade paa stat og kirke gjennem gammeldagse briller. Han betragter stat og kirke som formyndere, der har at opdrage det umyndige barn, folket. Det synspunkt passer ikke længer. Baade Danmark og Norge er demokratiske lande, hvor kirken er menigheden og staten er folket. Ud fra dette standpunkt maa vi se paa sagen.

Og saa siger jeg: folkekirken er til for at tilfredsstille folkets religiøse trang og give udtryk for folkets religiøse tro.

Med «folket» mener jeg da den overveiende og dermed tillige toneangivende flerhed inden folket.

Nu ved jeg vistnok, at det er blevet næsten en trosartikel at frakjende et folks flertal snart sagt alt som heder religion. Religion skal i den grad være en mindretalssag, at det ikke skal kunne tænkes som en mulighed engang, at et flertal har nogen religiøs trang som er værd at tage hensyn til, og end mindre nogen religiøs tro som fortjener at faa ytre sig. Pastor Birkedal er heri merkelig nok saa temmelig enig med pietismen. Men det burde han ikke være. Et folks religiøse trang og religiøse tro *kan* have et overordentligt værd. Og der er inden vore nordiske folk saa megen religiøs trang og religiøs tro, at trangen har ret til at kræve tilfredsstillelse og troen har ret til at kræve udtryk. Eller rettere sagt — da der jo slet ikke er tale om at kræve af nogen anden — trangen har ret til at søge sig sin tilfredsstillelse og troen har ret til at give sig sit udtryk. Det er det som sker i og gjennem folkekirken.

En folkekirke er den maade, hvorpaa et folks store flertal tilfredsstiller sin religiøse trang og giver sit religiøse liv udtryk.

Deraf følger, at den umulig kan indrette sig slig som pastor Birkedal vil. Han vil ikke have hverken foreskrevet liturgi eller officiel bekjendelse. Det skal være overladt til prestens forgodtbefindende, selv at bestemme hvad han vil forkynde og hvordan han vil holde gudstjeneste. De som ikke er fornøiet med det han byder dem, faar skille sig fra ham og danne frimenighed eller valgmenighed. Han sidder igjen som folkekirkens beskikkede prest paa stedet, med dem som vil høre paa ham.

Jeg kan neppe tænke mig en mere urimelig ordning. Ingen falder paa at foreslaa en frimenighed noget sligt. Gjælder det en frimenighed, da finder alle det selvfølgeligt, at den selv bestemmer baade sin bekjendelse og sin liturgi, og forlanger af presten at han skal rette sig derefter; vil han ikke det, da faar han gaa sin vei. Folkets store flertal derimod skal tage imod den bekjendelse og den liturgi, presten bestemmer. Vil det ikke det, da maa det gaa sin vei. Presten bliver siddende. Sligt vilde man vel ikke finde paa, hvis man

ikke havde kjørt sig fast i den tanke: en frimenighed repræsenterer altid en eller anden slags virkelig religiøsitet; den har derfor ret til at have en mening. Et flertal derimod har ingen religion. Det har derfor ingen ret til at have nogen mening, men bør være i prestens lomme.

Jeg mener: flertallet har religion; derfor har det samme ret som mindretallet til selv at bestemme: saa og saa vil vi have vor gudstjeneste, det og det vil vi skal forkyndes; ti det tilfredsstiller vor religiøse trang og stemmer med vor tro. Derefter faar presten rette sig; kan og vil han ikke det, faar han gaa sin vei.

Der maa dog i al fornufts navn protesteres mod at i kollisionstilfælde skal menigheden vige for presten. Det maa blive presten som faar vige for menigheden.

Det eneste flertallet ikke har ret til, er naturligvis at undertrykke mindretallet. Det man maa kræve af det, er fuld religionsfrihed for alle afvigende partidannelser.

Nu vil pastor Birkedal kanske indvende, at det er ikke folkets flertal som bestemmer de folkekirkelige ordninger, men det er dels gamle støvede forordninger og forældede vedtægter, dels politiske og geistlige myndigheder. Han vil kanske særlig pege paa presteeden og spørge, om jeg virkelig tror at folkets store flertal interesserer sig i den grad for «Augsborgeren», at det forlanger at dets prester skal holde sig til den i sin forkyndelse.

Hvad presteeden angaar, vil jeg indskrænke mig til at henvise til det foredrag jeg holdt ved prestekurset i 1898 («For kirke og kultur» VI, side 265 ff.). Jeg har ikke siden set noget, som har forandret den opfatning jeg dengang udtalte. Jeg skal kun tilføie, at under alle omstændigheder vil presteedens betydning for samvittighederne altid bestemmes, ikke efter de mere eller mindre tvilsomme fortolkninger af dens ordlyd, men efter den maade hvorpaa den med den folkekirkelige menigheds billigelse til enhver tid hævdes af de folkekirkelige autoriteter. Enten det derfor gjælder haandhævelsen af gamle forordninger og gamle traditioner, eller det gjælder nye love og indretninger, saa bliver det inden demokratiske samfund som vore altid til syvende og sidst den inden folket raadende religiøse sans som bestemmer.

Enten man synes vel eller ilde om det, saa lader det sig ikke ændre. Flertallets religiøse trang og tro er til syvende og sidst det bestemmende i en folkekirkes liv.

Jeg tror, at baade hvad bekjendelse og liturgi angaar, stemmer vore folkekirkers ordning med vore folks religiøse trang og tro. Ganske vist kjender ikke folket hverken i Danmark eller i Norge noget til «Augsborgeren». Men det kjender sin lutherske katekisme, og det er tilstrækkeligt. Det vil ikke vide af nogen ortodoks rigorisme. Det lader de teologiske retninger kives. Men skulde en styrelse finde paa af hensyn til den «rene» lære at begunstige en enkelt retning og tilsidesætte de andre, da vilde den snart have flertallet mod sig. Men man vil dog have kristendom. Da for nogen aar siden ved en teologisk professorkonkurrence i Norge en ualmindelig begavet ung mand blev skudt tilside, fordi han ikke længer stod paa kristelig grund, da hæved der sig ikke en eneste røst derimod, skjønt han vandt alles sympati baade ved sin dygtighed og sin modige aabenhed. Alle var i grunden enige i, at man ikke kunde sætte ham til at uddanne prester. For man vil have kristendom. Og det luthersk farvet kristendom. Ikke luthersk dogmatik netop, men luthersk farvet kristendom. Derfor vil man have den liturgi man har. Den vil man ialfald have i kirken, selv om man gjerne er med i friere og livligere religiøse sammenkomster udenfor. Det som særlig gjør sjomandsmissionens gjerning kjær for vore sjofolk er det, at den derude i det fremmede land skaffer dem gudstjeneste ikke bare paa norsk sprog, men efter norsk ritus.

Man vil kanske kalde alt dette bare dod vedhængen ved det tilvante, ikke religios trang og tro. Man kalde det hvad man vil — en vis religiøs trang og tro er der i det, og den har ret til at eksistere og ytre sig, og det kan ikke indsees at nogen hverken har ret til eller interesse af at kvæle den.

Den tid kan komme, da det bliver anderledes. Man kan tænke sig, at udviklingen gaar i den retning, at flertallet vistnok holder paa kristendommen, men ikke paa den lutherske. Hvad den nærmere formning i bekjendelse og liturgi angaar, da opløser flertallet sig i en mængde mindre

grupper. Isaafald bliver tilstanden som i Amerika. Istedetfor folkekirken faar vi en mængde mindre samfund. Det er neppe rimeligt, at det nogensinde vil udvikle sig til det hos os. Tænkeligere er det, at udviklingen kan føre til, at flertallet bliver rationalistisk. Isaafald vil folkekirken ogsaa blive det. Den faktiske bekjendelse og liturgien vil blive rationalistisk som ved slutningen af det 18de aarhundrede. Endelig kan det tænkes, at udviklingen fører til at flertallet bliver aldeles religionsløst. Isaafald er der selvfølgelig ikke plads for nogen folkekirke. Den bliver afskaffet. Men hvad der aldrig vil blive tale om, det er en kirke slig som pastor Birkedal vil: uden enhver bekjendelse og uden enhver liturgi. Et religiøst samfund uden ethvert religiøst fællesbaand er under alle omstændigheder en umulighed.

Thv. Klaveness.

NYE BØGER.

Otto Funcke: **Aabenbare sandheder om kristeligt liv.** Autoriseret oversættelse for Norge. F. Beyers forlag. 338 sider.

En ny bog af Funcke! Han har i sine to sidste verker fortalt os sit liv, og saa var det hans mening at slutte — ikke blot som forfatter, men ogsaa som præst. Han meddelte sine kirkelige foresatte denne beslutning, men fik simpelthen ikke lov! Og med forfatterskabet gaar det ligedan, folk fra alle verdens kanter ber ham om at fortsætte.

Denne bog skyldes en skarlagensepidemi sin tilblivelse. I de sidste maaneder af aar 1901 rasede en saadan i Bremen, og Funcke, som derved blev fritaget baade for konfirmandforberedelse og gudstjeneste, fik en uberegnet frihed, som han har brugt til at diktere sin hurtigskriver denne bog.

Jeg siger straks: bogen staar efter mit skjøn paa høide med det bedste han har skrevet, og jeg ved aldrig, at jeg har set noget friskere, mandigere, sandere fra hans pen. En mand, der er saa fuld af liv og kraft, vilde ikke længe kunne indbilde sig selv, at han var faldt for aldersgrænsen. Ja, han tilstaar ogsaa selv, at han i denne bog har udtalt sig friere om en del spørgsmaal, end han tidligere, «af forsigtighed», har villet gjøre. Dette vil ogsaa være opmærksomme læsere paafaldende f. eks. i det afsnit, der bærer overskriften «Miskjendte Gudsbørn», og hvori han udtaler sympati for menneskeklasser, der ofte uden videre fordommes af trangsynte. Hvad han her f. eks. skriver om «skuespillere og deslige» er som skrevet for os.

At Funcke er en modig mand, viser han i sit stykke om «dueller». Her tilraader han den tyske keiser ligefrem at forbyde dueller som «lovbrud eller mordforsøg». Og han fortsætter:

«Dette ord er desværre endnu ikke udtalt. Og hvad nu? Hvad om de tusinder af officerer, for hvem denne ting er en gru, en afsky, — det være sig af religiøse, sædelige eller almenmenneskelige grunde —, hvad om de dannede en forening, sluttede sig sammen og erklærede: «Vi er til enhver tid rede til at ofre livet for vor keiser og vort fædreland, i hvis tjeneste vi staar; men dueller strider imod den konges lov, som staar over alle konger, ligesom den ogsaa strider imod landets. Den strider endvidere imod vor inderste overbevisning, og den tapreste mand er den, som ene og alene følger sin overbevisning. Vi forkaster derfor duellen baade som grundsætning og som handling. Vi forlanger æresretter, hvis afgjørelse er absolut bindende, æresretter som aldrig hverken fordrer eller tillader duel?!» — Hvad om en større eller mindre kreds af officerer kom med en saadan erklæring? Mon den øverste krigsherre vilde ha mod til at afsætte disse tapre mænd? og hvis han gjorde det, vilde saa nationen lade disse helte i stikken? Sandelig, det er paa tid, at officererne nu ogsaa faar den høire arm under daabens vand!»

Der hører som sagt, mod til at sige dette i militarismens fædreland, og saa meget mere vover Funcke, som jo keiseren hidtil har været ham særlig bevaagen.

Her kan jeg selvfølgelig ikke gaa i enkeltheder. Men lad mig anbefale slige stykker som «Hellig grovhed», «Kvindens prædiken», «Paa dybt vand», «Forskjellige typer paa usund kristendom», «Om ligtaler», «Hvilken bestemmelse har mennesket i verden».

Mange hos os vil med underlige følelser læse om den lutherske præst, der kom og bad Funcke bede for sig, men blev forfærdet, da han hørte, at Funcke nok egentlig maatte regnes som reformeret [1]), skjønt han ikke hører til de strængt ortodokse.

Det lydhøre sind fornemmer i denne bog susene af den kommende tids vingeslag, — den tid, der samler *alle* i sandhed troende Kristi venner under Hans banner i en stor frigjørelsens verdenskamp. *Johs. Brochmann.*

[1]) Oversætteren har derfor gjort sig skyldig i en utilladelig frihed, naar han (side 54) lader forfatteren sige: «Alle vi, som kalder os evangelisk-lutherske kristne».

Elise Aubert: **Fra de gamle præstegaarde.** Kristiania. Aschehoug & Co. 148 sider. Kr. 2,00.

Denne bog slaar ind paa en vei, der hos os ikke hører til de alfare: den gir *virkelig,* ikke omdigtede livserindringer. Forfatterinden har levet sin barndom og første ungdom i Lier og Lom, hvor hendes far var prest.

Det var før hotellernes tid, saa prestegaarden var selvskreven til at huse reisende, især oppe i fjeldbygden. Da sogneprest Aars og frue var yderst gjestfrie folk, blev Loms prestegaard i deres tid et gjennemgangspunkt for mange interessante mennesker. *Eilert Sundt* slaar sig ned for at studere folkets leveskik. *Vinje* kommer som «ferdamann» med stav og skræppe. Ibsen er ude med sit stipendium for at samle folkesagn. *Carl Ploug* med sin hustru, — foruden en hel del andre mere eller mindre navnkundige — følger sin «frydfulde trang» efter at gjeste Norges dale. Jotunheimens eventyrland holder netop i den tid paa at aabne sig. Unge rige engelskmænd slaar sig ned ved Gjendin og lever et slags Robinson-liv i ensomheden deroppe. En af dem gifter sig med en vakker norsk bondejente og lærer sig til at tale Vaagemaal for hendes og Norges skyld.

Den slags erindringer vil — naar de som her, er kvikt og anskuelig fortalt — baade finde mange læsere blandt den nulevende slegt og for fremtiden bevare værd som kulturhistorisk dokument, i lighed med «Familien paa Gilie».

J. B—n.

L. Dahle: **Hvad er kirken? og hvad er sand kirkelighed?** En ikke videre godt skreven, men overmaade nyttig og fortjenstlig liden bog (paa 65 sider).

«Der er tusinder af alvorlige christne, for hvem det er en livssag at komme i det rette forhold til Herren, og som virkelig ogsaa har opnaaet dette, uden at de endnu har faat noget syn for, hvad Herrens kirke paa jorden er. De lever sit liv som christne *individer*, men om det *christelige samfundsliv i kirkelig forstand* har de end ikke den fjerneste idé. De kan nok hygge sig i samværet med brødre og søstre i Herren i de smaa kredse, men har ingen forestilling om, hvad

Guds kirke paa jorden er». Saa heder det straks i begyndelsen af bogens anden afdeling.

Hvad forfatteren vil, er at afhjælpe den mangel paa *syn for kirken,* som er saa udbredt blandt christne mennesker her i landet, som har kunnet deles selv af en theolog af Fredrik Petersens rang, og som fra ham er gaaet over paa mange af vore prester. Hos alt for mange af vore læge menighedslemmer har denne mangel skjærpet sig til ligefrem ukirkelighed, saa vi her staar over for en dyb *skade* i hele vort aandelige liv.

Det store ved den lille bog er det, at en overmaade dygtig, skjønt ogsaa meget gammeldags, theolog tager saa klart og skarpt sigte paa en af hovedsygdommene i vort praktiske kirkeliv. Gid vore andre theologer vilde tage sig noget lignende til! Men de er for det meste saa optagne af tydske videnskabelige spørgsmaal, at de ikke har tid til at tænke paa noget saa simpelt, som det stakkars norske folke- og kirkeliv.

Det har Dahle. Han skriver nærmest for de vakte, hvem han jo ogsaa aandelig staar nær. Og han skriver som ven til venner, skjønt ogsaa med alvor og fasthed. Jeg ved ikke, om hans bog er saa særdeles skikket til at aabne øinene for kirkens herlighed hos prester og theologer, som kan trænge hjælp i saa stykke. Men en prest, som selv har faat øie for dette, og som ønsker at indvirke i denne retning paa de vakte inden sin menighed, vil her finde en god og praktisk maade at tage sagen paa, selv om han ikke er enig i alle enkeltheder. Jeg for min del vilde saaledes, naar der var tale om at vinde hjerterne for kirkens *lære*, ikke holde mig ret meget til den augsburgske bekjendelse. Jeg vilde vise folk hen til Luthers lille katekisme og lære dem at sætte en smule streg under de udtryk, som kjendetegner *vor* lære i dens forskjellighed fra de andre kirkeafdelingers. Den augsburgske bekjendelse er god at have i baghaanden som et slags haandbog og ty til i tvivlstilfælde. Men den er skreven for en forsamling af «høie herrer» inden kirke og stat. En ligefrem *menigheds*-bog har den aldrig været, og blir det vel endda mindre efter denne dag.

Chr. Bruun.

Jakob Knudsen: «**Afklaring**». Roman. Det nordiske forlag.

Der er vistnok mange, der med længsel har ventet fortsættelsen af J. Knudsens roman «Gæring». Denne lod da heller ikke vente længe paa sig, men jeg antager, at den for mange har været en skuffelse. Det forekommer mig, at den staar meget langt tilbage for første del. Ganske vist vidner ogsaa denne om forfatterens talent; adskillige steder er fængslende og smukke, og en stor del af den er underholdende, men den svarer ikke til de forventninger, man var berettiget til at have.

Forfatteren havde bebudet, at fortsættelsen skulde hedde «Afklaret», men han forandrede titlen til «Afklaring». Jeg tror, at mange vil finde «afklaringen» utilfredsstillende.

Karl vender tilsidst tilbage til sin barnetro, som han aldrig ganske har sluppet, eller i det mindste til en fast tro paa Gud fader; — det religiøse er noget vagt og uklart. Han vender ogsaa tilbage til sin barndomsveninde, Henriette, og hun bliver omsider hans hustru, men først efter et skinægteskab med den skønne Rebekka. Forholdet til denne bedaarende, unge kvinde, der lokker og drager Karl uimodstaaelig som en «havfrue» eller elverpige, optager en meget stor del af bogen. Rebekka er en højst ejendommelig skikkelse. Hun er slet ikke en af de hjertelose koketter, som saa ofte er skildrede i romaner. Hun *har* følelse og elsker Karl, som *hun* kan det. Men det er hendes onskers maal at drage ham bort fra al tro paa Gud, ja fra al *tanke* om Gud. Deri er jo et dæmonisk element.

Det er vanskeligt at sige, hvad forfatteren egentlig har tænkt sig med denne forunderlige, unge pige. Den tanke er opstaaet hos mig, at han virkelig har villet skildre et naturvæsen, lig en af eventyrenes eller den middelalderlige folkevises skikkelser, der ikke *kan* fatte noget, der er *over* livet her. Der er ting, som kunde pege i den retning. Rebekka elsker naturen, men hun er aldeles uden forstaaelse for Karls interesse for historien — menneskelivet — saa vel som for enhver aandelig bekymring. En antydning kunde ogsaa ligge i Karls ord i bogens slutning: «Hun staar for mig som en vidunderlig drøm, men dette er sandhed og virkelighed».

Men paa den anden side er Rebekka fremstillet som den fuldendte verdensdame. Der er en anden mulighed: at forfatteren har villet give en til en vis grad ideal levendegørelse af de Brandesske livsanskuelser. Saaledes kunde Rebekka maaske bedst forstaas. Som karakterskildring forekommer hun mig forfejlet. Ganske vist findes der i det virkelige liv forunderlig sammensatte naturer, men hos Rebekka er modsigelserne dog for mange og store.

Den største del af fortællingen foregaar i København, og det er ikke til held for den. Skildringerne er gennemgaaende interessantest og mest levende, naar forfatteren fører os til Jylland. Dog vilde jeg gærne gøre en anke med hensyn til forholdene der. Det er vistnok en sørgelig sandhed, at der ogsaa i *levende* menighedskredse i Danmark findes ikke blot megen skrøbelighed, men ogsaa ligefrem daarlighed: egennytte, selviskhed m. m. Men *saa* gennemtrængt af sligt, som «onkel Jørgens» vexlende valg- og frimenighed er, tror og haaber jeg dog, at ingen kreds i Danmark er eller var. Jeg tænker, at enhver dansk valgmenighedspræst vilde gøre indsigelse imod, at pastor Nordbys menighed skulde være en type for valgmenigheder her.

Ingeborg Maria Sick: «**Højfjeldspræst**». Det nordiske forlag.

Denne fortælling er i flere henseender ejendommelig; der er baade alvor og poesi i den, og den er i det hele fængslende. Paa den anden side forekommer det mig, at der flere steder er noget søgt i formen. Det er saaledes en mærkelighed, der ikke er efterlignelsesværdig, at den kvindelige hovedpersons navn aldrig nævnes. Forfatteren hjælper sig med «den danske dame», «niecen» m. m. Dette er tvungent og søgt. Men det er jo kun ydre og uvæsentlige ting. Hovedsagen er, hvorvidt den psykologiske skildring af de to hovedpersoner er sand og ægte, og her forholder jeg mig tvivlende, hvor meget tiltalende der end er i fortællingen.

En smuk, feteret, ung dansk pige, med mange interesser, men temmelig verdslig, kommer til Kristiania. Hun mødes med en meget alvorlig, nidkær, ung præst, og disse to højst forskellige mennesker fatter meget snart en lidenskabelig kærlighed til hinanden og bliver forlovede. Her er intet

væsentlig nyt; det er jo et emne, som atter og atter er blevet varieret. Men i den videre udvikling kommer det ejendommelige. Der males med stærke farver og skildres meget stærke følelser. Det, der først har grebet den unge pige mægtigt hos præsten, er hans dybe, inderlige gudsforhold, som hun har faaet et levende indtryk af. Dog naar hun ikke ved sin kærlighed til ham til en personlig tro; hun er kun opfyldt af beundring for *ham*.

Han bliver imidlertid efterhaanden saa betagen af lidenskabelig kærlighed til hende, at hun bliver ham det første. Han søger et præstekald i en ensom, øde fjeldegn, ikke for at ofre sig for beboerne, men for at faa sin tilkommende hustru helt for sig selv, saa at hun *kun* skal leve for ham. Jeg tror, at dette er urigtigt set. En præst med virkelig dybt alvor og sandhedskærlighed kan vel fristes til at lade sin elskede blive en afgud, men han kan ikke med *forsæt* lade hensynet til sin lidenskabelige kærligheds tilfredsstillelse være det første.

Den unge pige ser, at hun og hans kærlighed til hende er en hindring for det største og bedste i ham: hans gudsforhold, og for at redde *det*, — det, hun egentlig ikke forstaar — ofrer hun sig og bryder forlovelsen, efter at hun er kommen tilbage til Danmark. Dette er i højeste grad ophøjet stort, men jeg tror ikke, at nogen kvinde, tilmed en kvinde, der ikke selv er en alvorlig kristen, er istand til at bringe et saadant offer. Om hun var istand dertil for sin egen skyld, vilde kraften svigte, naar hun følte, hvor dyb en smerte, hun voldte den elskede. Frivillig at være genstand for den dybeste miskendelse af den, man elsker, er vist ogsaa det, en kvinde mindst af alt formaar. Forfatteren lader imidlertid ofret lykkes. Efterat have gennemgaaet en frygtelig kamp, rejser præsten sig, og i 13 aar lever han i den mest opofrende gærning paa det øde sted. Samtidig udgiver han bøger, i hvilke han søger at kalde den elskedes sjæl til Gud. Hun læser dem og følger hans kampe. Da hun tror, at han er naaet til et standpunkt, hvor hun ikke mere vil være ham til aandelig skade, og da hun deler hans tro, kommer hun op til ham i fjeldensomheden. De genforenes, og først *da* faar han vide, hvorfor hun brød med ham. *Th. Mau.*

Rettelse.

Foranlediget ved en ytring i Aasta Hanstens artikkel: «Køn og menneskeligt fremskridt» i december-heftet oplyses om at herr højskolelærer Baago ved folkehøjskolemødet i Seljord, *ikke* talte om *Kvindernes* betydning for menneskelivet men om «*Mindernes* betydning for menneskelivet».

BISKOP HEUCHS SIDSTE BOG.

Biskopen vedbliver i sit «Svar» med sine stærke anker mod den nyere retning inden vor theologi, den der langsomt har udviklet sig siden den ledende indflydelse ved universitetet gik over fra Gisle Johnson til Fredrik Petersen, og man kan tilføie: Gustav Jensen. «Kampen staar mellem to Religioner», siger biskopen, nemlig gammel christendom og fornyet rationalisme — en ytring, hvis meningsløse haardhed dog vel i nogen mon maa siges at blive mildnet ved den formaning, han giver menighederne, at de *til en begyndelse* bør vise nogen overbærenhed imod den nye retnings mænd, især da mod de unge iblandt dem. Bogen har de samme feil og de samme fortrin som sin forgjænger «Mod Strømmen», begge dele dog ikke fuldt med samme styrke som i den. Urimeligheden i det hele standpunkt er den samme som for, men i enkelthederne er den noget mindre skrigende. Og paa den anden side kan heller ikke det bedste i den nye bog maale sig med det ypperste i den ældre.

Som før sagt: Biskopen har ret i det, at vor theologis nære sammenhæng med den tydske truer os med farer i rationalistisk retning, og der er ogsaa allerede saa smaat begyndt at fremtræde rationaliserende tilbøieligheder hos enkelte af vore prester. De er ikke af det gode. Og man kunde kanske have ret til at dømme dem strengt, dersom det var givet, at den orthodoxi, som i Heuch har sin vigtigste talsmand, virkelig kunde sikre os gode prester og en god christelig forkyndelse. Men det er netop det, den ikke kan.

Vi ved, hvordan det gik orthodoxien i det 17de aarhundrede. I fuld tillid til, at «Guds ord har sin kraft i sig selv», følte den tids mænd sig overtydet om, at «den rene lutherske lære» nødvendig maatte skabe en god forkyndelse og et sundt christeligt liv. Nu maa jeg nok tilstaa, at jeg ikke tror, den tid var fuldt saa gal, som man i vore dage ofte vil gjøre

den til. Der har været megen charakterstærk og paalidelig gudsfrygt og adskillige dygtige prædikanter bag de stive former. Men at der ogsaa har været masser af ubeskrivelig slette prækener af den mest utvivlsomme rettroenhed, derom er vi jo dog nu saa temmelig enige. Og noget lignende gjælder den orthodoxi, som Heuch fører ordet for. Det skal villig indrømmes, at den skiller sig ikke saa lidet fra den tidligere. Det mærkes godt paa den, at den har gjennemgaaet en pietistisk omsmeltning. Ved den har den visselig mistet en god del af sin gamle intelligents og tankestyrke. Det skulde noget helt andet til i hine tider for at være en dygtig theolog, end at *kunne* sit Johnson'ske system. Men saa har den til gjengjæld ogsaa lært at tage anderledes klart sigte paa en *lærende* tilegnelse af grundsandhederne i christendommen og at samle sig om dem. Det falder ikke Heuch ind at skylde den nyere theologis mænd for kjætterier i snese- eller hundredevis. Men han kasserer sine modstandere med samme freidighed som hans forgjængere brugte i det 17de aarhundrede, saa snart han finder dem svage i et hovedpunkt. Naar galt skal være, er *det* dog virkelig et fremskridt.

Thi galt er det. Vi ved nu saa nogenlunde, hvad den rettroenhed, som Heuch lovpriser, fører til i det kirkelige liv. Johnson og Caspari staar for ham — i modsætning til senere theologer — som «mænd lærte af Gud», som særlig velskikkede til at opdrage vordende prester. Og det er ogsaa sandt, at i alle fald de første flokke af deres lærlinger gik ud til sin virksomhed vel med megen ensidighed, men ogsaa med stor kraft. Men lige saa sandt er det for de flestes vedkommende, at denne kraft tabte sig sørgelig hurtigt, og det endda mere end ensidigheden gjorde det. Man vilde gjøre dem storlig uret, om man dristede sig til at sige, at de gjennemgaaende havde mistet det liv i Gud, som engang udmærkede dem. Men daarlige prædikanter blev en mængde af dem. Den orthodoxe udrustning, de havde faaet ved universitetet, var af det slag, at kraften — i almindelighed set — maatte minke i stedet for at vokse, saaledes som den gjorde det hos Johnson selv. De vedblev at forkynde «den rene lære» om retfærdiggjørelsen ved troen paa Christi forsoning. De forkyndte den op igjen og op igjen, til den i deres mund blev

tør som knusk, baade for deres egen følelse og endda mere for deres tilhøreres. Og endda værre vilde det have gaaet, dersom ikke adskillige af dem havde faaet en opfriskelse ved den friere strømning, som brød igjennem med Fredrik Petersen. Tænker vi os, at denne Johnson'ske aandsretning, som Heuch lovpriser i saa høie toner, var bleven eneherskende i kirken lige saa længe som den gamle orthodoxi var det — vi vilde have faaet en forkyndelse, som med sit gnaal om retfærdiggjørelse og forsoning var bleven endda uudstaaligere, end den gamle orthodoxi til slutning blev.

Jeg tillader mig at sige, at Klaveness's forkyndelse, saaledes som den nu offentlig foreligger, er mere efter Guds hjerte og mere til gagn for Jesu Christi sag, end snese presters, som er i stand til at faa retfærdiggjørelse og forsoning — paa en eller anden maade — med i hver evige præken de holder.

Klaveness har ikke nogen «anden religion» end Heuch. Klaveness bekjender den apostoliske tro af et ærligt hjerte, og ligesaa forsagelsen. Og da har han *den christelige religion,* lige saa vel han som Heuch. Derfor kan der være meget at udsætte baade paa ham og hans forkyndelse. Og han kan trænge tilrettevisning og tugt, lige saa vel som jeg trænger det, og Heuch trænger det og alle andre. Men paa det trygge, aabne grundlag af fuld broderlig forstaaelse, af «samfunds høire haand».

Orthodoxi og orthodoxi er to ting. Jesus Christus var en orthodox jøde, og farisæerne var orthodoxe jøder. Derfor kunde han sige, at de sad paa Mose stol, og at man skulde holde, hvad de sagde. Farisæismen var opstaat i Makkabæertiden gjennem det vi nu om dagen vilde kalde: en orthodox-pietistisk vækkelse. Den har fra først af aabenbar havt overmaade meget godt ved sig, givet aandelig styrkelse til Makkabæernes heltekamp mod hedenskabets forsøg paa at udrydde Jehova-dyrkelsen. Men i løbet af et aarhundrede havde den gjennemgaat en endda langt frygteligere forbening, end den lutherske rettroenhed gjorde i et tilsvarende tidsrum.

En aandsfyldt orthodoxi er udtrykket for den høieste sandhedserkjendelse, som Guds kirke paa jorden endnu har naaet frem til. En aandløs orthodoxi er farisæisk mørke.

Men hvad farisæisme er for noget, det ved norske theologer i almindelighed liden greie paa, og biskop Heuch endda mindre end mange andre. Selv er han ingen farisæer. Han er — med store feil — et overmaade levende menneske og tænker levende tanker baade som forkynder og forfatter. Og derfor skal han elskes og hædres som en af den norske kirkes bedste mænd. Men nogle af de grundsætninger, som han baade under denne kamp og ved tidligere leiligheder har søgt at hævde, vilde, om de blev raadende, føre os lige lukt ind i den døde farisæiske orthodoxi. Det ved han ikke selv naturligvis, lige saa lidt som andre norske theologer ved, at de tjener farisæismens sag, naar de vil, at man skal holde fred med den pietistiske dommesyge. Men det er nu saa alligevel.

Thi den rette orthodoxi, den som er aandens gave, den naar man for det meste ikke paa en gang, men ad udviklingens langsomme vei, gjennem arbeide og kamp og anfægtelser, ofte ogsaa gjennem vildfarelser. Et dygtigt farisæisk lovaag derimod kan godt gjøre en ung theolog orthodox paa en eneste dag.

Og den ubarmhjertige forkastelse, hvormed Heuch møder ikke bare vildfarelsen, men ogsaa ufærdigheden og den manglende klarhed, den vilde, dersom den kom til magten, uundgaalig komme til at lægge et saadant aag over de unge theologers nakke.

Hvorfor gik mængden af de Johnson'ske theologer saa sørgelig hurtigt i staa, da de kom ud i livet? Der var to grunde. Den ene var deres kjærlighedsløse dommesyge: der gaar nu engang en ubarmhjertig dom over den, som ikke gjør barmhjertighed. Den anden grund, som er den, der i denne sammenhæng vedkommer os, var den, at de ikke havde lært at *tænke*, at tænke selvstændigt. Det lærte vore theologer gjennem Fredrik Petersen. Og dermed var det forbi med den letvinte adgang til fuldfærdig orthodoxi. Men saa fik vi ogsaa prester, som kunde vokse en sund og naturlig vækst i christelig erkjendelse lige saa vel som i christeligt liv.

Dersom vi nu ønsker prester af dette sidste slag, da *maa* vi finde os i, at der i alle fald til en begyndelse er mange mangelagtigheder ved deres orthodoxi, megen uklarhed

og tvivl. Det er en aldeles naturlig sag, at mange ældre, erfarne, prøvede menighedslemmer kan være kommet til klarhed og fasthed i spørgsmaal, hvor den unge prest endnu staar famlende og usikker. Det vilde være en stor feil af en prest, og allermest af en ung og uerfaren, hvis han indbildte sig, at han, fordi han havde theologisk kundskab, aldeles ikke havde noget at lære af gamle kristne inden menigheden, og det netop i de inderste og vigtigste ting. Og den som kjender lidt til nutidens theologi og til den storm af indvendinger, som har reist sig imod den kirkelige forsoningslære, han vil holde en ung prest det til gode, om han for en tid kan blive usikker selv i et saadant hovedpunkt. Det synes jo ogsaa biskopen at ville indrømme, og det glæder mig meget. Men tror han da ikke, at ogsaa en *ældre* prest, selv en prøvet kristen, kan komme i anfegtelser, dersom han ønsker virkelig at følge med i sin samtids theologiske liv? At han, i alle fald til en tid, kan slutte sig til en eller anden af de nyere forsonings-theorier, der synes at skulle kunne gjøre denne guddommelige hemmelighed mere tilgjængelig for vor tanke? Den der selv er prøvet i anfegtelsernes skole, vil neppe være i tvivl om svaret.

Der er tre ting som gjør en *theolog*, sagde de gamle: det er: bøn, tænkning og anfegtelse. Og jeg tror, at hvis biskop Heuch havde været mere prøvet i anfegtelser, vilde han have været mere theolog end han er, og mindre doktrinær og mindre ubarmhjertig.

Jeg billiger ikke helt ud Klaveness's optræden i denne sag. Tvert imod. Han har sagt enkelte ting, som ligefrem har gjort mig ondt, *næsten* lige saa ondt som den intolerance biskopen lægger for dagen. Men Klaveness *tror*, at Jesus Kristus er død for vore synders skyld; han *tror*, at han selv har alle sine synders naadige forladelse i kraft af Jesu blod. Og da er ogsaa paa dette omraade hovedsagen i orden, selv om hans theologiske *theori* om tingen kan være noksaa skrøbelig.

Dette sidste er forøvrigt tilfældet ogsaa med biskopen selv. Ogsaa hans forsoningstheori er visselig temmelig skrøbelig, om end i en anden retning end Klaveness's. Thi det er fuldstændig spildt umage, naar Heuch frister at komme fra, at ogsaa han her har sin *theori*. Han *har* den, og det vist

nok en af de mest klodsede theorier, som den gamle theologi nogensinde har udtænkt.

Hvad orthodoxi vedkommer, har jeg endnu et lidet ord at tilføie. Som ung theologisk student traf jeg engang paa et dampskib sammen med en ældre prest. Jeg vidste, at manden stod i stor anseelse for hjertelig og provet fromhed ogsaa blandt dem af mine kamerater, som fuldt ud sluttede sig til professor Johnson. De kaldte ham for «gamle Berg» (i Dybvaag). Det første, han gjorde, var det, at han satte mig fast i Norgeshistorie. (Det har ikke, det tør jeg forsikre, hændt mig med Johnson'ske prester). Men dernæst tog han fat paa theologien. Og hvad han der udtalte, samlede sig om to ting, som han, den gamle og erfarne, onskede at lægge den unge student paa hjerte. Den første var, at den *augsburgske bekjendelse* virkelig er et herligt verk, et kirkens klenodie. Men den anden var, at det gik an at gjøre for meget af *dette* gode ogsaa, og at datidens theologer var tilbøielige til denne sidste feil. Da han havde givet denne paamindelse, gik han fra borde.

Der har da været rettroenhed her i Norge før Johnsons tid ogsaa, i Herslebs, Stenersens, Veksels's dage. Men den var af et andet slag end Johnsons. — —

Ved siden af Gustav Jensen og den nylig bortgangne Fredrik Petersen er Klaveness og Heuch den norske kirkes bedste mænd. Vi kan trygt takke Gud, fordi vi har dem begge. De har begge i temmelig høi grad «sine dyders feil». Og den ene af dem har aldeles ingen ret til at sige til den anden: Jeg har dig ikke behov. Klaveness og de, der slutter sig om ham, vil nok sørge for, at Heuch og hans fæller ikke skal faa magt til at føre os tilbage til den staalhaarde orthodoxis og de tankelamme theologers tid. Og Heuch og hans mægtige fylking vil kunne give den modsatte retning en eftertrykkelig forelæsning over ærbødighed for den gamle kirkelære, en forelæsning, som disse kan have noksaa god brug for at faa høre.

For os andre blir det en opgave efter evne at paase, at kampen mellem de to retninger ikke blir af det ondartede slag, saa ikke den ene retning ægger den anden op til altid værre yderligheder, men de tvertimod i tidens løb afsliber hin-

andens ensidigheder og bedre og bedre lærer at føle, at de begge er lemmer, retmæssige og for tiden aldeles uundværlige lemmer paa den norske kirkes legeme.

Og gid saa ogsaa billedet af Norges kirke maa stige høit og herligt frem for vore øine bagom og ovenover de kjæmpendes rækker, saaledes som den bøier sig kjærlig over dem begge og slutter begge retninger i sin moderlige favn. Den ved jo, den har født og fostret dem begge.

Og bagom den igjen staar der en endda uendelig mægtigere skikkelse: Billedet af hele Guds hellige kirke paa jorden, den som er sandhedens søile og grundvold og har faat nøglen til himmelen.

Gud udøse sin aand rigere over hele sin hellige kirke paa jorden i alle de splittede afdelinger, over alle dem, der staar paa den apostoliske tros, paa den evige sandheds grund!

Christopher Bruun.

PRAKTISK SKANDINAVISME.

Foredrag i Studentersamfundet i Kristiania den 22de februar 1902 af overretssagfører Just Lund, Kjøbenhavn.

Det forløbne aarhundredes aandelige udseende har for Europas vedkommende været præget af arbejdet for virkeliggørelsen af den franske revolutions ideer eller rettere af den ene af disse: friheden. Aarhundredets første halvdel medgik til skabelse af den politiske frihed og i den sidste har slægterne prøvet at føre friheden ud i samfundsforholdene. Og dog, trods alt dette, forekommer det mig, at det den dag i dag verden over kun ses meget lidt sandt frihedssind, og at det ogsaa kun forholder sig saa som saa med friheden i samfundene. Sagen er den, at frihedskravet er bleven misforstaaet saa grundigt, som nogen stor ide kan blive det. Det er bleven til et krav for den enkelte paa frihed *mod* alle andre; frihed til at leve efter eget godtykke *uden hensyn* til omverdenen. Men frihed i samfund med mennesker maa med nødvendighed, hvis det skal være frihed for alle, blive frihed med grænser; grænser for mit friheds-omraade, der hvor andres begynder; der maa vises hensyn. Dette har de i sidste fjerdedel af aarhundredet herskende aandsretninger ikke villet anerkende; og de aandsmagter, der forlangte hensyn af menneskene i deres forhold overfor hinanden, som religionen med dens moralkrav, betegnedes derfor som udviklingsfjendske og forældede; gennem kundskaber — sagde man — gennem det frie, frigørende tankeliv gik vejen for menneskeheden til lykke og fremskridt.

De store, dybe følelser latterliggjordes og ligesaa de i den hele, sande følelse bundende idealer; thi de førte jo mennesket ud over sig selv, krævede offer af de selviske interesser og forhindrede den fulde, frie livsnydelse, der var enhvers umistelige ret. Ja saa vidt gik det, at der har været gjort

filosofi, ja snart sagt religion, paa den brutale egoismes ret; den hensynsløse selvhævdelses ret *for enhver*. At denne religions forkyndere, som alle, der kalder paa menneskenes slette instinkter, vare sikre paa stort tilhæng, siger sig selv. Det er kun meget faa, der ikke har mulighed for at føle sig som overmennesker — vel at mærke, naar dette betyder et menneske, der paa grund af sin overlegenhed over omgivelserne har ret til at trampe paa disse, om fornødent gøres, for at arbejde sin egen udvikling fremad — og mærkværdigt at se: det gøres næsten altid fornødent. Naar denne opfattelse har været gjængs for livet mellem de enkelte mennesker er det paa forhaand givet, at den ret har kunnet brede sig i forholdene mellem staterne, som alle tider igennem har været præget af egoismen.

Og sjelden har da ogsaa denne i brutalere former bredt sig stærkere og frodigere i de internationale forhold end i det 19de aarhundredes slutning.

Hvad angaar Norge og Sverige, bliver det klarere og klarere; at ikke blot truer der fare fra Rusland, men at faren nærmer sig i en uhyggelig grad. Det synes at fremgaa, at Ruslands optræden i Finland ikke har sit formaal i sig selv, men at den bag ved liggende tanke er den, at fjerne den stodpude, som Finland i sin selvstændighed danner mellem Rusland og Skandinavien; derfor er den finske hær ophørt at existere; derfor anbringes store mængder russiske tropper *i de finske kaserner*; derfor paaskyndes de strategiske jernbaner, der fra St. Petersborg skal føres helt op til den svenske grænse; derfor lægges der her barakker og forberedes fæstninger, og derfor udspejdes saavel Norge som Sverige af russiske spioner. Samtidig ser vi, at de officielle russiske aviser stadig i deres nytaarsbetragtninger kommer tilbage til de interesser, Rusland har at forsvare paa den skandinaviske halvø, og ved at disse interesser gaar ud paa erhvervelsen af den nordlige kyststrækning af Norge med dens isfrie havne og det nordlige Sveriges malmfelter med deres vældige rigdomme.

Hvorledes kan de forenede riger møde denne fare? Det er klart, at ved egen hjælp sker det ikke. Men er der da andre stormagter, der kan tænkes at ville intervenere? Jeg tror det ikke (dertil krævedes, at vedkommende magt ansaa

sine interesser for truede): England vil ikke se sine interesser truede saa vidt, at det af den grund skulde lade det komme til krig; Frankrige ikke heller, selv om det ikke var bundet i alliancen. Men Tyskland da? Ja her ser jo ihvert fald de styrende i Norge-Sverige hjælpen, men sikkert med urette; thi ganske vist vil Tyskland neppe roligt finde sig i en saadan magtforøgelse for Rusland; men deraf vil ikke følge protest, kun krav om en tilsvarende udvidelse, og den vilde Tyskland faa — paa Danmarks bekostning. I samme øjeblik, som Rusland virkeliggjorde sine planer paa den skandinaviske halvø, vilde Tyskland faa Jylland; Fyen eller i hvert fald Sjelland derimod ikke, da dette betød adgangen til Østersøen, og dette vilde ikke blive taalt af nogen af de andre magter, hvorimod det er ligesaa sikkert, at ingen magt vilde lægge Tyskland et halmstraa i vejen for erhvervelsen af Jylland. Vi ser derfor, at intet er mere forkert, end naar man i Danmark saa tit hører sagt, at vi aldrig bør indlade os i forbund med Norge og Sverige, da et saadant vilde udsætte os for farer fra Rusland, som vi nu er fri for; disse farer truer i virkeligheden ligesaa fuldt os som broderlandene. Og lige saa stort feilsyn er det, naar det fra norsk eller svensk side anføres mod et forbund med Danmark, at dette vilde medføre farer fra Tyskland; thi skulde det ske, at dette land tog noget af Danmark, da vilde den eneste magt, der kunde tænkes at intervenere, nemlig Rusland, gøre det paa den maade, at den krævede ret til ligevægtens opretholdelse at virkeliggjøre sine planer paa den skandinaviske halvø.

Naar man i Danmark jevnlig har sagt, at Tyskland ikke ønsker mere end det allerede har, da er dette kun fremkaldt af vor slemme tilbøjelighed til som strudsen at stikke hovedet i busken for at undgaa at se faren; om faren ikke er nærliggende, saa truer den dog stadig, og der er særlig tre aarsager, der her bør fremhæves, nemlig *at* fik Tyskland Jylland og maaske Fyen, da vilde det dog af og til generende sønderjydske spørgsmaal være løst, *at* de store tyske flaade-forøgelser ogsaa paakræver forøget mandskab og helst det bedst mulige; men bedre end skandinaviske sosoldater findes ikke i verden; og endelig, men ikke mindst, den svulmende tyske nationalfølelse der ser et Stor-Germannien som fremtids-mulighed, hvis Hol-

land, Danmark og helst saa meget som muligt af Norge og Sverige skulde gaa ind under det tyske rige; ethvert skridt fremad mod denne muligheds virkeliggørelse vilde hilses med glæde.

Jeg dvæler med saa stor udførlighed ved disse forhold, fordi jeg anser dette at være af den aller største betydning for muligheden af et skandinavisk forbund, at hvert af de tre folk *nu* lever i den største fare for sin nationale existens og de med eller uden forbund deler skæbne med hinanden.

Selv om dette desværre endnu ikke er almindelig anerkendt i de tre lande, saa er dog i hvert fald farebevidstheden stærk i Sverige og ret vaagen i Danmark, medens den derimod ikke synes at være det i Norge; dog er det en selvfølge, at et selvstændigt Norge er en umulighed den dag, da der ikke mere existerer et selvstændigt Sverige. Dette er der heller ikke nogen fremtrædende mand i Norge, som ikke fuldt erkjender. Det var kun ønskeligt, at disse mænd snart vilde finde øjeblikket belejligt til at prædike denne sandhed. Et og andet vilde sikkert ændres derved.

Men der er den store forskjel mellem forholdet i Sverige og her, at medens *der* er en til farebevidstheden svarende national frygt og en fuld, redelig vilje til at gjøre de nødvendige ofre, saa merker man ikke meget dertil i Danmark. Noget maa dette vel tilskrives den nationale danske søvnighed. Noget vel ogsaa, at det al dyb følelse og fast vilje dræbende valgsprog: Hvad kan det hele nytte? har havt saa stort tilhæng i dette land. Men der er nu tegn til, at dette standpunkt helt skal opgives: Den af alle venstrepartiets afskygninger sammensatte regjering nævner vort forsvars tidsmæssige ordning som en af sine første og største programsager.

Endnu er der indenfor de tre nordiske folk et langt overvejende flertal, der mener, at et forsvar altid nytter, idet dette i hvert fald bevarer den nationale selvagtelse, og denne maatte omvendt forsvinde, hvis et folk virkelig indrettede sig saaledes, at enhver, der havde lyst, kunde tage dets land uden modstand. Et saadant folk fortjente ikke bedre end at forsvinde som selvstændig nation; lad det saa end staa høit paa forskjellig vis i dannelse og kultur; det er dog degenereret.

Men paa den anden side maa det indrommes: den modstand, der nu kunde ydes mod et angreb paa en af de tre nationer, kunde kun blive en fortvilelsens modstand med ringe udsigt til held. Den nuværende union mellem Norge og Sverige styrker kun Norge, ikke Sverige i nogen nævneværdig grad, saa længe forholdet er det, at man i Norge tildels ruster mod Sverige, og saa længe ordningen er den, at man i krigstid kun vilde yde broderlandet den mindst mulige hjælp i stedet for den størst mulige.

En union, der ikke hviler i folkets ønsker og fulde tilslutning, giver intet af værdi.

Vi ser altsaa, at de tre skandinaviske lande lever i en stadig national fare. En fare for at udslettes af nationernes tal. Disse lande, der har været selvstændige fra Arilds tid. Disse lande, der saa fuldt som nogen har været med at skrive historiens bog. Disse lande, hvis befolkning den dag idag er den højest kultiverede i verden.

Saa sandt vor vilje kan hindre det, skal det ikke ske! Og vi spørger derfor: Hvad kan der gjøres?

Man har svaret: Vi skal udvikle vor kultur og derved styrke vor nationale modstandskraft! Ja! Det skal vi. Men det er ikke nok. Er ikke Finland højt kultiveret? Nei, — dette er ikke borgen mod overgreb. *Vi skal blive saa sterke, at det vil være en farlig sag for den sterkeste magt at angribe os. Saa sterke, at de magter, der kan hjælpe os, faar interesse i at gjøre det. Det er den eneste sikring.* Men hvorledes skal den svage blive sterk?

Vi saa, hvorledes det var det almeneuropæiske aandslivs almindelige udviklingsretning, der gjorde faren for de smaa nationer saa stor. Det var en følge af den brutale egoismes herredomme. Men denne har jo som paavist ogsaa været princípet for livet mellem de enkelte. Ogsaa her hed det: Ve den svage! Han trampedes ned af den sterke i den frie konkurrance; styrke blev ogsaa her en nødvendighed. Og som nød lærer nogen kvinde at spinde, saaledes lærte den svage at blive sterk. *Sterk gjennem sammenslutning.*

Ligesom foregaaende aarhundrede begyndte som den frie konkurrances tid og endte som hensynsløshedens, saa skabte den ogsaa de store sammenslutninger. Den gjorde den lille

kapital sterk gjennem aktieselskabet. Den gjorde den samfundsmæssigt seet svageste klasse sterk gjennem de store arbeiderforbund. Den tvang endelig ogsaa de tilslut enkelt svagere arbeidsgivere til sammenslutning.

Og *denne sammenslutningstanke har havt bud ogsaa til folkene.* Se det tyske rige. Se den imperialistiske ide i England, der vil smelte dette og dets kolonier sammen. Se den panslavistiske tanke, samt endelig ogsaa bevægelsen for forbindelse mellem de spansktalende nationer paa begge sider Atlanten. Held da de smaa nationer, der har stammefrænder saaledes, at sammenslutning er mulig til skabelse af lysere, lykkeligere livsvilkaar for hver enkelt. Og ve den eller de nationer, der ikke forstaar tidens sprog. Og indretter sig derefter. Der vil komme en dag, da det er for silde, da kun angeren er tilbage. — Har vi ikke bedømt verdensudviklingen forkert, kunde det være den yderste frist for at virkelig gøre den ældgamle, stadigt igjen opstaaende tanke: En politisk forening mellem de tre Nordens folk, saaledes at de overfor udlandet danner en enhed. Altsaa et told- og militærforbund med deraf flydende fællesorganer, medens hvert af landene vilde beholde sin fulde selvstændighed indadtil. Jeg nævner med forsæt først et toldforbund. En alliance uden et toldforbund er i mine øine kun noget meget lidet, — et toldforbund uden alliance i virkeligheden næsten alt. Det, hvorom det gjælder, er at skabe en enhedsfølelse, og intet knytter i den grad mennesker sammen som det at staa som et økonomisk hele overfor omverdenen. Deraf skulde spindes de mange fine traade, der ikke atter kunde brydes.

Men er nu de nødvendige betingelser tilstede for en saadan sammenslutning? At de forudsætninger mangler, som kan skabes, siger intet. Men en forudsætning maa være der paa forhaand, den kan ikke skabes nemlig, — grundlaget for enhver forbindelse: Forstaaelsesmulighed indbyrdes, bundende i en vis bred ensartethed i følelses- og tænkemaade. At den er tilstede endogsaa i en fortrinlig grad, tør vist ikke omdisputeres. Lad os aldrig saameget være tre selvstændige nationer; vi *er* rundne af *en* fælles rod; vore sprog forskellige afskygninger af samme grundsprog; vor kultur nær beslegtet. Tag en universitetsdannet mand fra hvert af de tre lande: de

forstaar hinanden ligesaa godt som to af samme nation. Tag en bonde fra de tre lande: der gælder det samme. Naturligvis er der forskel. Heldigvis! Saa meget frugtbarere vilde en sammenslutning blive. Men forskellen er aldrig saa stor, at der skulde blive fare for mislyd. Der er jo ogsaa forskel, stor forskel, mellem de forskellige landes befolkninger indenfor samme land. Ogsaa uden politisk forbindelse føler vi os allerede nu som en enhed overfor udlandet.

Imidlertid er det ingenlunde meningen, at det skulde være lyriske følelser, som skulde drage os til en union. Det skulde være erkendelsen af de store, nomtvistelige fordele, en saadan vilde medføre for alle tre nationer. Fordele som klart vil fremgaa af en rolig, lidenskabsløs, nøgtern undersøgelse.

Den samlede hærstyrke er for Danmarks vedkommende ca. 90 000 mand, for Norges ca. 80 000, for Sveriges ca. 480 000 uddannet mandskab.

Under en konflikt henholdsvis med Rusland eller Tyskland vilde Danmark kunne bidrage med ca. 35—40 000 mand med 96 kanoner. Norge med 25—30 000 mand med 66 kanoner, Sverige med ca. 93 100 000 mand med 292 kanoner, hvilket altsaa vil beløbe sig til ialt ca. 154 000 à 170 000 mand linjetropper foruden det angrebne lands yderligere hærstyrke, hvorved det hele vil andrage til fra ca. 200 000 til ca. 550 000. Og dette vilde være fuldt tilstrækkeligt til under en almindelig europæisk konflikt at gøre det til en meget risikabel sag at angribe unionen, da det vilde binde en betydelig større styrke fra angriberens side.

Hvad søværnet angaar, vilde en union skabe en søstyrke, som enhver modstander maatte tage med i betragtning, saa meget mere som vi kunde gjøre regning paa, at den, hvad bemandingen angaar, vilde være af fortrinlig beskaffenhed. For øjeblikket har landene — foruden mindre fartøjer —

Danmark: 6 panserskibe (smaa, tildels forældede), 3 panserbatterier, 2 mindre krydsere, 3 smaa krydsere.

Norge: 4 panserskibe (smaa kystskibe), 2 smaa krydsere.

Sverige: 10 panserskibe (smaa men nye), 4 monitorer (tildels ældre), 9 panserkanonbaade.

Til sammenligning tjener, at Tyskland for tiden har 14 linjeskibe, 6 kystpanserskibe, 10 store krydsere og 24 smaa osv. (Forts.).

VERDENS VIRKELIGHED.

Aaben henvendelse til hr. dr. *Kristian B. R. Aars* i anledning af hans opsats i januarheftet af «For kirke og kultur» med overskrift: Har virkeligheden realitet? Eller er den fænomen?

Hr. doctor Aars!

De har i Deres ovenfor nævnte opsats selv stillet i udsigt «lysere» stemninger og en dristigere metafysik som noget, der vil kunne spire op i sammenhæng med den losning, De giver af det opstillede filosofiske grundproblem. De antyder imidlertid ikke i mindste maade retningen, hvori denne metafysiske gevinst skulde tilstræbes, eller arten af den verdens- og livsanskuelse, den skulde kunne begrunde. Og jeg tilstaar straks, at jeg ikke kan danne mig nogen mening om, ja end ikke aner denne sammenhæng. Thi den metafysik, som det forekommer mig Deres resultat lægger nær, nemlig den gamle og meget ordinære «materialisme» slet og ret, kan dog vel umulig i særlig grad være egnet til at modtage betegnelsen «dristigere» — i høi forstand — og til at begrunde lysere stemninger».

Jeg tilføier imidlertid, at jeg kan have misforstaaet Dem. Deres opsats er vanskelig, og der er ting deri, jeg ikke har forstaaet. Men uanseet disse vanskeligheder og kanske vel ogsaa her og der nogen uklarhed, som findes i Deres tankeføring, saa tror jeg dog at have forstaaet resultatet. Jeg er ikke enig i dette. Og da netop det af Dem nu behandlede grundspørgsmaal har spillet en betydelig rolle i mit eget personlige liv, vil De vistnok ikke tage mig det ilde op, at det har bevæget mig til at gribe pennen og til at vælge den personlige henvendelses form for mine bemærkninger. Denne form gjor det lettere for mig at give udtryk for, hvilken personlig betydning dette tilsyneladende saa usigelig formelle

og abstrakte spørgsmaal kan have; og dersom henvendelsen saa desuden kunde foranledige Dem til et svar, vilde det være mig kjært og kanske ogsaa andre til klargjørelse af et eiendommeligt problem, som de fleste tænkende mennesker nok har en slags anelse om, men helst helt lader ligge.

Naar jeg nu vover at lade disse mine kritiske bemærkninger til Deres opsats løbe ud i en antydning af den metafysik, som for mig har blomstret op paa *min* løsning af det fundamentale spørgsmaal om verdens virkelighed, har jeg imidlertid en anmodning at stille til Dem. Den nemlig, at De i et muligt svar vil bedømme min metafysik efter dens eget indre værd og ikke efter den videnskabelige methode, ved hvilken den er vundet. Thi om formelle erkjendelsestheoretiske principer vilde en strid mellem os vistnok kunne blive ligesaa endeløs som ørkesløs. Jeg tilstaar ialfald ganske ligefrem, at de videnskabelighedens mærker og kjendetegn, der nu engang i de lærdes republik ligger der som noget færdigt anordnet, som det allerførst gjælder at iføre sig, maa jeg lade ligge allerede af den grund, at jeg slet ikke er i republikken. Men dernæst ogsaa af den grund, at jeg er et levende, personligt jeg, som søger lys og sandhed, og at min tænkning er ikke helt personlig, hvis jeg negter den at faa sig tilført impulser og ideer fra mit hjertes og min aands dybeste længsler og begjær. Hvis disse impulser og ideer kan føre til nye forsøg, nye løsninger og nye kombinationer der, hvor analysen hører op og den rene intellektualfunktion ikke længer har noget at operere med, lad da resultatet faa gjælde for *sandhed*, ialfald for en *mulig* sandhed, hvis det forøvrigt bærer noget sandhedsmærke paa sig, hvis det samtidig med at løse en theoretisk gaade lader en ny sandhed af personlig art gaa op i mig, som indbyder *mig* til at gaa op i *den* og dermed faa alle mine længsler og savn tilfredsstillet, -- uanseet om dette resultat i maaden, hvorpaa det er kommet i stand, ikke helt skulde føie sig efter opskriften paa videnskabelighed i den «objektive» del af den nyere logik.

* * *

Jeg giver disse bemerkninger anvendelse paa selve spørgsmaalets indførelse.

Har virkeligheden realitet? Det vil altsaa sige: er virkeligheden virkelig? Kan jeg være sikker paa den ikke er drøm, gjøgleri, bedrag?

Jeg siger, hvad saa ofte er sagt: «ja de filosoffer, de filosoffer!» Naar skal den dog ophøre denne fiktion, at vi i vor tænkning fremfor alt maa agere udenforstaaende tilskuere, blotte intellekter, der med vort udstyr af formel logik bare har at træde hen til en tilværelse, der er presenteret for os, for at afgive vort responsum desanbelangende. Som om vi ikke alle vaagner op i pleroma, dukker op som deltagere i en tilværelse, der bolger om os og i os, som parthavere i en virkelighed, der i sandhed er og blir det, den er, og hverken kan bli mere eller mindre virkelig ved nogensombelst meningsytring fra vor side eller overhovedet kan være modtagelig for en prædikatbestemmelse som sand eller usand!

Naar skal det dog bli erkjendt og medgivet, at en dom om virkeligheden og et objektivt forhold, en dom, der er noget af en bedømmelse og indeholder om ikke mere end en antydning til en kvalitetsbestemmelse, er den absurdeste umulighed, hvis den ikke springer ud fra og falder tilbage paa noget virkeligt i os selv og noget personligt værdifuldt, som staar umiddelbart fast for os i vor egen bevidsthed!

De indfører dette problem, som om det skulde være videnskaben, fremfor alt naturvidenskaben og fysiken, der var nødlidende og skulde trænge fastere grund under sig! Som om dette spørgsmaal nogensinde skulde kunne have opstaaet, hvis vi var blotte theoretiske intellekter eller — jeg tager det strax med — var blotte praktiske nyttevæsner med logisk udstyr. Hvor skulde vi vel som saadanne have kjendskab til en «virkelig» virkelighed fra, som tillod os at formulere de fordringer til virkelighed, som virkeligheden først maatte opfylde for af os at kunne modtage stempel som ægte virkelighed?

Nok vilde vor reflektion kunne konstatere, at al denne tingenes mangfoldighed bestandig lader sig opløse i egenskaber og atter egenskaber, som nøiere beseet maatte erkjendes for at være fornemmelser, subjektive oplevelser i vor bevidsthed. Men hvorfor skulde saa ikke virkeligheden kunne være

netop saadan? Den behøvede jo bare altid at være sig selv lig, være, hvad den jo virkelig er, *konstant,* d. e. den behøvede bare altid at vise følgerigtig opførsel, saa vilde vi da visselig ikke have end den ringeste grund til at spørge efter en ny og ligesom solidere virkelighed eller nogen grund til noget af den forbauselse, hvormed *Peer Gynt* sidder og skræller jordløg, naar han siger:

> Der var en ustyrlig mængde lag,
> kommer ikke kjernen snart for en dag?

Thi for alle vore nyttebehov er dog denne virkelighed kjernefuld nok, den som paa alle punkter netop er fylden af fornemmelser og oplevelser og altid byder mættelse og subjektivt indhold! Og i sin følgerigtighed og konstants vilde den give vor aarsagsdrift fuldkommen tilfredsstillelse.

Nei. Men fordi der er en anden og høiere natur i os, fordi vi er aander og personligheder med samvittighed og idealer og længsler og aspirationer mod noget, som vi føler os aandelig i slægt med, fordi vi har bevidsthed om kvaliteter, derfor har hint spørgsmaal kunnet opstaa. Og engang opstaaet har det ganske vist indgaaet i de mangfoldigste forbindelser og undergaaet de underligste forskyvninger. Og da har det nok kunnet ske, at en fysiker som *Helmholtz* er kommet ind i grublerier, som var ham plagsomme. Men for det første har jeg nu aldrig seet eller hørt, at nogen fysiker af saadanne grublerier har ladet sig den virkelighed berøve, som han maalte, veiede og paa anden maade udforskede. Ingen tænker i nutiden har udtalt sig saa haardnakket tvilende om den ydre verdens virkelighed som *J. St. Mill.* Men ingen har heller mere konsekvent og energisk stillet sin tænkning til tjeneste for løsningen af de praktiske opgaver, som vældede ud netop af denne virkelighed, end han. Saa dermed har det i sandhed ingen nød.

Men for det andet: selv om saadanne særlinge fandtes, som ikke turde gjøre videnskab om eller bygge og bo i virkeligheden, fordi den ikke var dem solid nok, saa maatte saadant ikke fordunkle, hvad spørgsmaalet virkelig gjælder og sagen virkelig er værd.

Thi derom staar jo dog striden, om denne virkelighed

baade i sig selv og for os er saa virkelig, at den er tilstrækkelig baade til at bestaa i og for sig selv og til for os at være den sidste og sande realitet, — eller om den i selve sin bygning og konsistents er en saadan, at den peger mod en anden virkelighed, en anden verden, som ikke berøver den første dens ægte værdi, men vel nedsætter denne til en slags foreløbig, og som indbyder os til at bygge og bo under et endnu høiere hvælv end den stjernebesaaede himmelhvælving.

* * *

Dog lad det hermed forholde sig, som det vil, og til spørgsmaalet!

En virkelighed er given, verden foreligger. Men denne verden, denne virkelighed er vore fornemmelser. I vor erindring fører vi dette verdensbillede med os. Om denne verdens og denne virkeligheds realitet i sig selv, uafhængig af eller bortseet fra hine vore fornemmelser og vort verdensbillede, kan vi blot vide noget i og med en hypothese.

Altsaa: Virkeligheden, tingenes mangfoldighed, fra infusoriets mikroskopiske legeme til kloderne i verdensrummet er altsammen vore fornemmelser. Vi kan aldrig komme videre i at bestemme en ting end til at angive den bundt egenskaber, som i vor fornemmelse udgjør tingen. Det farvede og tonende, det udstrakte og det bevægede, det haarde og bløde, varmt og koldt, modstand og eftergivenhed, smag og lyst er altsammen oplevelser, fornemmelser, og har intet andet sted at være end i bevidstheder eller fornemmende sjæle.

Det er den filosofiske ABC. Den er saa gammel som filosofien selv. Og den er uopgivelig for al fremtid.

Denne virkelighed, som er vore fornemmelser eller oplevelser, som er videnskabens gjenstand og materiale og operationsfeltet for alle vore praktiske handlinger og planer og projekter, som vi altsaa aldrig kommer ud over uden ved hypothesens hjælp, er altsaa den virkelighed, som er subjekt i Deres spørgsmaal: har virkeligheden realitet? Lad os for bekvemheds skyld fæste en vignet paa denne virkelighed og betegne den med A.

Den realitet, denne virkelighed maatte have i sig selv, bortseet fra vore fornemmelser, er for os tilgjængelig kun i

hypothesens form, vi maa slutte os til den. Saa opstaar spørgsmaalet om «tingen i sig selv», *Kants* «Ding an sich».

Sagen fremstilles da gjerne saa: Virkeligheden A, vore fornemmelser, er en verden af *fænomener,* af tilsyneladelser. Men et fænomen, et skin eller en tilsyneladelse forudsætter nødvendigvis tre momenter: først tingen i sig selv, kjernen eller kilden, hvorfra tilsyneladelsen eller skinnet udgaar; dernæst en bevidsthed eller et fornemmende og opfattende væsen, hvori skinnet falder, tilsyneladelsen opgaar og fænomenet opfattes; endelig for det tredie skinningen eller tilsyneladelsen selv, der opgaar i væsnets fornemmelse som fænomen.

Virkeligheden A, fænomenverdenen, den eneste virkelighed, som altsaa blir og er til for os, kan da opfattes som et produkt af en paavirkning fra Ding an sich's side paa en sjæl eller som resultatet af en slags berøring mellem en sjæl og Ding an sich.

Men denne Ding an sich selv er og blir det ubekjendte X. Vi kjender den kun efter dens tilsyneladelse for os, efter det skin, den kaster ind i os, som er vore oplevelser eller fornemmelser. Vi har fænomenet, slutter os derfra til, at tingen i sig selv er der som grund til fænomenet, men kan kun i hypothesens form danne os nogen mening om denne grund.

Enten det nu er vel eller ilde af menneskene, saa er det nu ikke til at nægte, at i virkeligheden er det meget faa, som egentlig bekymrer sig noget større om denne «tingen i sig selv». I *Kants* eget forsøg paa at bestemme denne fænomenernes sande grund skal der kunne paavises fire udviklingsfaser, alle selvfølgelig, som det sig hør og bør en kritisk filosofi, lige resultatløse. Og filosoferne forresten har jo egentlig altid været klare over, at dette spørgsmaal om fænomenernes grund netop er det egentlige og ægte *metafysiske* spørgsmaal. Og med metafysik hænger det nu saa sammen, at det for en meget stor del kommer an paa, om den er paa moden eller ikke. Og det er egentlig længe siden, den var paa moden blandt filosoferne. «Metafysik ist ein Unding», har været deres alment vedtagne løsen, og den givne virkelighed, A, har i regelen ogsaa givet dem fuldt nok op at bestille. Og fagvidenskabens mænd paa sin side gjør sig selv-

følgelig endnu mindre nogen uleilighed i den anledning. Naar de saa alligevel aldrig kan faa fat i andet end i sine egne fornemmelser, og naar det er disse, som udgjør den virkelighed, som de befatter sig med og vil bygge videnskab om, saa forekommer det dem, at de har rundelig nok med at arbeide med de hypotheser, som er nødvendige for at forstaa og forklare den givne virkelighed, og overlader trostig til metafysikerne» at grunde over en anden virkelighed.

* * *

Og dog findes der hist og her en ærlig forsker, som ikke kan komme over dette med fornemmelserne, og som ikke faar ro for denne tanke, at virkeligheden paa den maade ligesom mister noget af sin realitet, og som derfor med koret i Faust klager:

weh, o weh, die schöne Welt,
sie stürzt, sie zerfällt,
ein Halbgott hat sie zerschlagen.

Saa gik det den store fysiker *Helmholtz*. Og for at komme over denne Königsberger Halbgott, *Kant*, der havde slaaet hans verden i stykker, gik han saa til gamle *E. Zeller* i Berlin, og de to blev da enige om, at der maatte være en «virkelig» verden, som svarede til den, vi har i vore «fornemmelser», og som ligger til grund for denne.

Og tager jeg ikke feil, og har jeg ikke misforstaaet Dem, hr. doctor, saa er det noget lignende, De gjør. Kun gaar De tilbage til gamle *Locke* og gjør med ham forskjel paa fornemmelserne. Da nogle af disse, nemlig farve og toner (og da vel ogsaa temperatur), ikke kan være uden i en sjæl eller bevidsthed, saa fraskriver De dem en virkelig realitet; men de andre fornemmelser eller egenskaber maa kunne have en saadan realitet, ialfald kunne være udtryk for eller symboler paa tilsvarende egenskaber ved den virkelige virkelighed, «som er derude», være resultatet af dette for os ellers utilgjængelige X's paavirkning paa vor sjæl.

Det er omtrent den samme betragtningsmaade, som *Kroman* i Danmark engang hyldede: Virkeligheden X har den overfladebeskaffenhed, som vi i vore fornemmelser oplever, den har.

Jeg forbigaar med flid ethvert ræsonnement om tids- og rumsforholdet for bare at holde mig til resultatet. For uanseet værdien af hin reflexion saa er og blir dette resultat mig saa aldeles haabløst fortvilet.

Ikke sandt! Alt, jeg ser og hører, tager paa og undersøger, alt jeg befatter mig med og staar i forhold til, det er virkeligheden A. Ud over den kommer jeg ikke uden i og med en hypothese. Se denne sveddampende sorte hest derborte; jeg gaar bort for at klappe dens blanke hals; hvor sneen knirker under min fod i frosten! Denne hvide sne, denne klingende frost, denne vaade og varme hest det er altsammen virkeligheden A. Men saa, saa skulde der endnu være en virkelighed X, som laa til grund for A, en sne, som ikke var hverken hvid eller kold og ikke kunde knirke, men iøvrigt skulde være sne, og en hest, som hverken var sort eller varm, og som jeg ikke kunde se, ikke klappe, ikke komme i nogetsomhelst forhold til; thi alt forhold til den gaar jo op i A; men som «ligger til grund for» denne hest, som er en del af virkeligheden A.

Hvad er det egentlig for mening i dette? Alt, jeg ser og hører og staar i forhold til, denne pen, jeg her holder i min haand, ja min egen arm, mit legeme, det er altsammen en del af virkeligheden A, som er mine fornemmelser. Men til grund for dette altsammen skulde der altsaa ligge en anden virkelighed, i mange stykker lig, i andre stykker ulig den virkelighed, jeg kjender, men som til gjengjæld har ægte realitet, kun at jeg ikke med nogetsomhelst middel uden hypothesens kan træde i nogetsomhelst forhold til den. Ikke engang faa se, end sige knibe i den arm, som skal være min egen, virkeligt reale arm!

Det nytter ikke det mindste at presse noget ud af den tanke, at det jo netop er den hypothetiske X's virkelighed, jeg er i beroring med. Hvad er dette «jeg»? Dog utvilsomt min sjæl + mit legeme. Hvor er beroringen? Er det sjælen eller legemet, som er i beroring? At eftergaa og udrede den forestillingsforvexling, som her har givet sprogligt udtryk, er meget besværligt; men vi kan ogsaa spare os bryderiet. Thi det er jo klart, at hvordan man end vil tænke sig kontakten, saa blir nu baade denne selv og det berørte *i fornemmelsen*.

som er virkeligheden A. Der kan i al evighed ligge en realitet X til grund for denne, i mine oplevelser og fornemmelser kommer jeg nu engang ikke ud over A. Det vil jo bare sige, at hvis De presser tanken om berøringen, saa slaar De selv benene undaf Deres hele hypothesetheori. Da er ikke længer virkeligheden A en blot fornemmelsernes og oplevelsernes virkelighed, til hvis reale grund vi maa naa ved en hypotheses hjælp. Er jeg, medens jeg klapper denne hest, som er i virkeligheden A, tillige i kontakt med den reale hest, som hører til realiteten X, saa er jo denne *umiddelbart* givet for mig, og det er ingen grund til at tale om nogen hypothese. Da er her *identitet*, og Deres projektionsfilosofi gaar af sig selv over i *identitetsfilosofi*, og De kan ligesaa godt først som sidst underskrive den klassiske tyske filosofi's sats om *Identität von Sein und Denken.*

Reiser nu Deres realitetsforlangender sig mod dette, saa blir jo blot et af to tilbage. Enten maa realiteten X bestaa i, at denne hest paa samme maade, som den bestaar for mig i mine fornemmelser, tillige bestaar i andre sjæles (en hestesjæl iberegnet) fornemmelse, konstant og følgerigtigt; eller den bestaar i, at et slags egenskabsløst, blindt og dodt stillads til hest bestaar i og for sig selv, som jeg i min berøring ikke var i berøring med, men som laa til grund for berøringen.

Det første er, efter min mening, det rigtige. Det sidste er den fordobling af virkeligheden, som er mig saa usigelig trøstesløs. Under hele den store vide verden, den farvede, tonende og brogede virkeligheds mangfoldighed at ville lægge endnu en anden virkelighed, hvis virkelige realitet skal forlene den første med større betydning, kun at den er taus og uden glands og uden lys og farvepragt, og som aldrig hverken jeg eller nogen anden hverken nu eller nogensinde faar se, røre ved, mærke, kjende eller træde i nogetsomhelst forhold til, det er dette, jeg opponerer mod, fordi jeg i sandhed finder det at være det ørkesløseste og i al evighed mig og alle andre det mest uvedkommende at eje en saadan hypothese.

Saa er dette metafysik, da er jeg med fagvidenskabens dyrkere enig i, at den slags hypothese er dem ganske ligegyldige. Og til en saadan hjælp skulde fysiken være trængende!

Det fik da i sandhed ogsaa, hvis jeg ikke er feil underrettet, *Friedrich Ueberweg* sande. Ogsaa han tog til en begyndelse, higende som han var efter realitet, mod den nye X's virkelighed, som *Helmholtz* og *Zeller* var blit enige om. Men glæden varede ikke længe. Ørkesløsheden i denne fordobling gik med frygtelig klarhed op i ham. Og heller alt andet end den. Og da han nu intet andet havde, saa greb han til Demokrits gamle mening og forsikrede, at alle fornemmelser og forestillinger intet andet var end smaa, bittesmaa «virkelige» miniaturmodeller, som løste sig af fra den «virkelige» verdens ting og gjennem sansernes porte» trængte sig ind i hodet paa ham. Det vil sige, forstanden var borte.

Nei, da siger jeg heller med *J. St. Mill,* at om en stoflig virkelighed, som skulde have realitet uafhængig af mine fornemmelser og bortseet fra det verdensbillede, jeg har i min bevidsthed, *om den ved jeg ikke det allermindste.* Er den verden A, som er den stoflige, materielle virkelighed, jeg kjender, ser og mærker, er den gjort af et stof, som er det virkelige stof, som i sandhed har realitet, og som ligger til grund for A, da kan jeg intet andet sige om dette stof end det Mill sagde, da han definerede materien som *«komplexen af konstante sansemuligheder».* Og saa er da den saa efterlængtede «virkelige realitet» blit til en abstrakt kategori: til konstante *muligheder* for konstant, folgerigtig sansning eller fornemmelser.

Og det kan jo være bra nok, for det *virkelige* maa jo i sandhed være *muligt.*

* * *

Skulde jeg, hr. doktor, driste mig til at pege paa, hvad der efter min mening er feilen i Deres betragtningsmaade, da vilde jeg sige, at De har miskjendt, at det hele af Dem behandlede spørgsmaal virkelig er et *metafysisk.* De vil af al magt være i videnskaben og gjør derfor spørgsmaalet til et videnskabeligt. Og paa Deres, som De mener, videnskabelige svar paa spørgsmaalet skal saa en metafysik blomstre op.

Det er vel dette, som er feilen. Thi at spørge efter virkelighedens grund, det er netop at forlange metafysik. De mener, De endnu er i videnskaben, medens De allerede er i

metafysiken, og kommer derved til at udstyre tingenes metafysiske grund med prædikater, laante fra sansningens virkelighed.

Og her spiller vel kanske ogsaa sprogbrugen os et puds. Maaske det egentlig er legemligheden, som foranlediger dette. De indvortes organfornemmelser er med fuld ret «indre til forskjel fra fornemmelse i vort legemes yderside, som har beröring med de os omgivende ting. Disse «indre» organfornemmelser faar derved en slags rang som i særlig grad «mine», tilhørende mit «Jeg». Men den samme rang, ja kanske i endnu höiere grad, tilkommer de rent sjælelige eller aandelige tilstande som ønsker, beslutninger osv., der tildels endog er afhængige af min vilje. Ogsaa de er i ægte forstand *«mine»*, tilhørende mit *Jeg*. Og idet min selvbevidsthed netop paa den dokumenterer mit Jeg's forskjel fra den ydre virkelighed, overføres ogsaa paa dem den billedlige benævnelse «indre»; saa opstaar modsætningen *«indre»* og *«ydre»* virkelighed. Kommer nu analysen og reflexionen og fortæller mig, at ogsaa den ydre virkelighed er mine fornemmelser, da forledes jeg let til, fordi disse fornemmelser er *«mine»*, at gjøre ogsaa dem til noget *«indre»*, lade dem høre den indre virkelighed» til, og det spørgsmaal opstaar, *hvad der saa er «derude»*, og hvorledes det forholder sig med en *ydre* virkelighed.

Og dog er det jo netop virkeligheden derude, fra infusoriet op til verdenskloderne, som er mine fornemmelser!

Thi den er jo dog i sandhed ikke en indre verden af den grund, at min bevidsthed skulde som en anden rumlig ting have faaet sit sted anvist inde i min krop!

Paa den maade blir jo det hele spørgsmaal, om virkeligheden er virkelig, meningsløst. Et øieblik kan det nok se ud, som om her en filosof endelig er fornuftig nok til at lade virkeligheden faa lov til at have realitet. Men i næste øieblik gaar det da ogsaa op: men det er jo en *ny* virkelighed, en dobbeltgjænger af virkeligheden, en ganske ørkeslos X-virkelighed, som han lader have denne sande realitet. Og Deres opfatning er derfor den stik modsatte af den sunde menneskeforstands hverdagslige mening, som sandelig ikke et øieblik lader sig rokke i den trygge og umiddelbare vished,

at maden, som mætter, og jorden, jeg træder paa, er virkelig, har realitet.

Og dog er der virkelig en mening i det hele spørgsmaal, men kun, naar det har sammenhæng med noget personligt, noget høiere i vor egen aands stræben.

Thi det har virkelig en mening at sige, efterat man har legt blindebuk med sine kategorier og fulgt det lille ord «være» gjennem dets mange loierlige forvandlinger, det har en mening at sige, at kun *det* i sandhed fortjener navn af at *være, som ved om sin egen væren, mærker den, føler den og oplever den. Kun sjæle, bevidstheder eller aander* kan siges i sandhed at være, d. e. have en saadan realitet, *at de bestaar i og for sig selv.* Medens tingenes væren, den hele materielle verden, faar noie sig med den andenhaands realitet, at den *fornemmes* af sjæle, bevidstheder eller aander, er til *for* dem.

Hvad skulde den vel ogsaa kunne være i sig selv, bortseet fra en sjæl, som vidste om den, tænkte paa den og stod i forhold til den? Hvad skulde en sten være i og for sig selv? Enhver, som blot forsøger tanken, vil jo bare finde sig selv skrællende jordløg!

Det er vor bevidsthed om os selv som bevidste væsner, som alene gjor det muligt at stille det hele spørgsmaal. Og det er vor bevidsthed om os selv som personligheder, som aandsvæsner, der gjor, at vi kan fastholde det og lægge en mening ind i det. Thi ganske vist forbliver virkeligheden det, den er, og kan hverken faa større eller mindre realitet ved nogen meningsytring fra vor side. Men den hele tilværelse selv faar overhovedet alene nogen mening, naar vi gjennemskuer dens bygning og gaar ind i den som virkelige, personlige deltagere i dens mening. Og tilværelsens bygning er jo dog den, som al høi og dyb personlig tænkning og erkjendelse altid har vedkjendt sig, hvor mangfoldig varieret dens formulering af sagen end har været, den, som det ikke nytter at ville komme bort fra ved at gjøre den til grammatik, nemlig at bevidsthed, sjæle, aander er det, som virkelig existerer, og at den ydre virkelighed, tingenes mangfoldighed, den hele verden, er bevidsthedens, sjælenes eller aandens *indhold,* stof, materiale til at leve, ville og virke med. Thi som et knivsblad ikke er kniv, uden skaftet er med, saa er virkeligheden intet,

hvis den ikke er virkelighed i og for en aand, som har og eier den. Og som aand paa sin side er tomhed uden et indhold af objektivitet, saa er aand ikke uden som subjekt for et virkelighedsindhold.

De maa gjerne, hr. doktor, smile over, at jeg tror at kunne lægge denne ABC-lekse i rette mod Dem. Jeg svarer trøstig, at al erfaring fra filosofiens historie bekræfter min paastand, at baade de idealistiske og realistiske interesser er bedst og tryggest varetagne, hvor denne grundliggende opfatning faar gjælde. Den byder ogsaa lettest det theoretiske grundlag for det høiere personlighedsliv. Thi som det ene og alene er ad den personlige begrundelses vei, vi træder ud over solipsismens konsekvents, saa er det ogsaa bare ad denne vei, vi med rette kan forlange en virkelighedens *objektivitet* og søger den *metafysisk*.

* * *

Og saa min egen metafysik? Ja, den skal det ikke mange ord til for at antyde. Det er den, som springer frem, naar min kristne tro bringes i sammenhæng med min tænkning. Den, som kan finde sit filosofiske udtryk i det ord af *Lotze*: «*det i sandhed værende er ikke stoffet, heller ikke ideen, men Guds levende vilje og det rige af aander, som han har skabt*».

Thi som virkeligheden kun kan være virkelig ved at være til for eller bestaa i sjæle eller aander, saa er det ogsaa *aand*, som *er dens grund:* De *Mill*'ske konstante sansemuligheder, de er den levende Guds vilje, *som tænker verden.* Den villende tænkning, som byder sit »bliv», og som dermed sætter verden, sætter den *ved at lade den opgaa i alle andre bevidstheder, sjæle eller aander,* som er kaldte ind i tilværelsen til deltagelse i Guds Liv. Sætter den i dens hele objektive følgerigtighed, saa den altid er sig selv lig, konstant i sin opførsel og med mærkerne paa sig af Guds tænknings følgerigtighed. Derfor kan fysikeren, hver i sin tid, da han er kaldt til deltagelse i denne tilværelse, og fra sit sted i dette bevidsthedernes koordinatsystem, med sin tænkende betragtning bygge videnskab om denne virkelighed, af slitagen paa

Niagaras klippesider beregne faserne i denne virkelighedens fremproduceren og formulere lovene for dens gang.

Hvad denne virkelighed skulde mangle i realitet? Ja, hvis nogen bare kunde sige mig det! Man vil kanske forsøge med begrebet «skabelse». Jeg siger da, at dersom man med skabelse vil have tænkt en virksomhed eller handling fra Guds side, hvorved en virkelighed er frembragt, der kan bestaa i og for sig selv, da lader dette begreb sig alene anvende om den gjerning, hvorved Gud kalder bevidstheder, sjæle eller aander til tilværelse. Og jeg drister mig til at paastaa, at ingen skal kunne angive mig det moment af realitet, som verden endnu maatte mangle, naar Gud tænker den, og som skulde kunne tilføres den, saa den blev «virkelig real», ved at han saa yderligere ogsaa «skabte» den.

Jeg undlader al reflexion over tid og rum, da det bare vil forplumre det hele spørgsmaal, og siger bare, at rummet følger verdens virkelighed og har sin realitet med den, medens tiden følger aandernes virkelighed og har sin realitet med dem.

Om da verden eller virkeligheden er fænomen? Den er den virkelighed, Gud vil og tænker og tænkende lader opgaa i os, forat vi skal tænke den efter, finde dens mening og ved at deltage i denne dens mening skal spille os op til aander med plads i det aandernes rige, som er Guds rige. Den er skinnet af Guds tanke med tilværelsen, tilsyneladelsen af hans evige vilje og formaal. Derfor er den ikke til at kimse ad den gamle sats, at *tingenes væsen tilsidst er den tanke* som stikker i dem.

Heller ikke skal jeg mere end minde om, hvorledes denne opfatning er den eneste, som synes mig at føie sig efter resultaterne af de overveielser, som de mest filosofiske af fagvidenskaberne løber ud i. Jeg mener den mathematiske fysik og rene mekanik. De ved selv, hr. doctor, at atomet af al konsekvent tænkning sluttelig overføres i et abstrakt punkt, der er udgangs- og angrebspunkt for kraft, og at *kræfter* ret og slet er de realiteter, disse videnskaber har at operere med. *Guds vilje og villende tænkning er disse kræfter.* Folgerigtigheden i hans tænkning er naturlovenes ubøielighed.

Hvad skulde vi vel ogsaa mene med en stoflig realitet i sig selv, et dødt og blindt stof? Hvor skulde lovene have sit sted i, over eller under dette stof, og hvorledes skulde de vel bære sig ad med at tiltvinge sig lydighed fra stoffets side?

Om der er nogen «Ding an sich»? Ja *aanden, personligheden.*

* * *

For endnu en gang at sige det i al ligefremhed: dersom De, hr. doctor, med den realitet, De søger for virkeligheden.

skulde mene, at denne, altsaa verden eller det stoflige universum, endnu vilde bestaa eller have en væren i sig selv, dersom Gud og alle aander og alle sjæle og al bevidsthed og al tanke sluknede eller ikke var, da siger jeg, at en saadan realitet har virkeligheden ikke, og jeg fatter ikke, at De engang kan forbinde nogen mening med, at den skulde have den.

Og hvorfor, tillad mig endnu det spørgsmaal, hvorfor er virkeligheden Dem ikke real nok efter den opfatning, jeg her har antydet? Er denne opfatning saa uvidenskabelig, saa ubegrundet eller er den ubeviselig? Hvad slags bevis gjælder i den slags spørgsmaal, hvis ikke personligheden selv fører argumentet? Eller er denne metafysik, jeg saavidt har antydet, ikke dristig nok? Muliggjør den ikke lysere stemninger?

Det er efter aandsrealitet, efter aandeligt liv, vi higer.

De har, kjære hr. doctor, i vuggegave faaet et filosofisk talent. Skulde da ikke tiden snart kunne være der, da talentet i stedet for at nedgraves i fagvidenskaben — den har jo dog heldigvis saa mange talenter — skulde ville stille sig til tjeneste for det tankens arbeide, der rydder vei for sjælenes tog opad!

Jeg kjender i sammenligning med Dem, doctor, ikke stort til filosofien. Men naar jeg saa dristigt udleverer mig og mine bemærkninger til Dem som fagmand, saa er det, fordi jeg ikke kan opgive den tro, at vi dog begge dybest inde føler noget ligt, føler, at vi har slægtskab og sammenhæng med tingenes grund, som er den Gud, af hvem baade vi og verden er rundne. Og paa dette slægtskab og denne sammenhæng maa da vel vor tanke have sit høieste opgavefelt. Dette felt omslutter alt, ogsaa virkeligheden og tingenes mangfoldighed. Videnskaben har sin del af arbeidet; filosofien en anden og høiere. Det er denne del, som synes mig i altfor høi grad at forsømmes, fordi filosofien altfor meget gjør sig til en del af fagvidenskaben.

Bærer ikke fagvidenskaben selv præget af dette? Er det ikke ofte, som om det lyder fra tingene: «vi ere tanker, du skulde tænkt os»?

Hvor jeg skulde ønske, at ikke fagvidenskabens interesse vilde helt fordunkle for Dem, hr. doctor, den dybere mening i Faustkoret, naar det efter veklagerne heder:

«baue sie höher, baue sie schöner,
in deinem Busen baue sie auf!»

9. 2. 03.

Deres

A. Wildhagen.

FORKYNDELSEN OG BYGDEMAALENE.

Om dette emne har pastor G. L. Cleve, fhv. missionær i tysk Østafrika, udgivet et lidet skrift under titel: «Die Sprache, in der wir geboren sind». Dette skrift gjengives nedenfor i uddrag. For ikke at give det udseende af at tillægge sin egen person for stor autoritet, henviser forfatteren til, at han som foregangsmand har en autoritet af første rang, dr. Warneck, hvis opfatning i missionen er bragt til fuld anerkjendelse. Idet saa forfatteren gjennemgaar dennes «Missionslehre», stiller han Warnecks anskuelse ansigt til ansigt med den kirkelige praksis i hjemlandet.

Efterfølgende blade omhandler ikke de dybeste og helligste personlige betingelser for overtagelsen af geistligt embede; de handler kun om et teknisk hjelpemiddel til at blive fortroligere med folkets sjæl. Vi paakalder som vor talsmand den praksis der er godkjendt i missionen, — den nemlig, at enhver der har at forkynde Guds ord, det være i samtale som sjælesorger eller i evangelisk tiltale eller som prædikant, han skal med al flid søge at gjøre sig fortrolig med dialekten, den menige mands sprog.

Guds riges udbredelse paa jorden er bundet til ordet; thi hvorledes skal de tro paa den, om hvem de ikke har hørt? I kraft af reformationen reiste sig atter en «ordets kirke», i hvilken følgende to grundsætninger har været af største betydning:

1) Enhver forkyndelse af evangeliet maa hvile paa grundigt kjendskab til det skrevne Guds ord. Dette kjendskab maa, saavidt det paa nogen maade er muligt, øses af den hellige skrifts grundtekst.

2) For ethvert folk maa evangeliet forkyndes paa dets eget sprog.

Den første grundsætning bliver grundig skattet af hele det theologiske arbeide inden vor kirke. Den anden derimod — ikke; det er kun inden missionen den har givet stodet til omhyggeligt studium af de sprog der lever i folkenes mund. Ikke inden kirken her hjemme. Der har den begyndende prædikant kun med skriftsproget at gjøre. Og det lærer han ikke; — han har forlængst lært det; i det høieste søger han at tilegne sig «en ædlere stil», og dertil forhjelper ham de berømte mønstre som prædikenbøgerne forsyner ham med. Han ved nok at folket taler en egen dialekt; men det foruroliger ham ikke: de forstaar jo skriftsproget — takket være vor gode folkeskole.

Paa hedningemissionens omraade derimod er man sig fuldt bevidst, at overalt hvor det gjælder et hedensk folk, hos hvilket der maa skjelnes mellem skriftsprog og folkedialekt, der er et omhyggeligt studium ogsaa af folkesproget en uafviselig nødvendighed.

Spørgsmaalet om betydningen af at studere det levende folkesprog behandles af Warneck. I sin klassiske «Missionslehre» gaar han med stor grundighed ind paa dette emne. Hvilket værd tillægger da han det levende folkesprog? Og hvilke slutninger fremgaar saa deraf som selvsagte med hensyn paa det kirkelige og evangeliserende arbeide inden vort hjemlands kirke?

For at faa svar paa disse spørgsmaal vil vi foretage en vandring gjennem Warnecks ovennævnte verk.

Allerede i bogens første del behandler han det sproglige spørgsmaal. Udviklingen topper i den sats, at *alle sprog er egnede til evangeliets forkyndelse og til oversættelse af bibelen.* Her hjemme er det i almindelighed stiltiende fastslaaet som selvsagt, at de «raa» folkedialekter ikke kan bruges til oversættelse af den hellige skrift. Warneck derimod bemærker i forbigaaende, at i missionen er man kommen ud af den vildfarelse, «at de mest dannede folk skulde have de mest uddannede sprog» [1]). Den menige mands sprog pleier at udmærke sig ved omstændelighed i form, og anskuelighed i udtryk.

[1]) «dass die gebildetsten Völker die ausgebildetsten Sprachen hätten».

Skulde der af disse iagttagelser ikke være noget at lære for kirketjenesten i vort hjemland?

Hvorledes skal studiet af de levende folkesprog drives under elevernes uddannelse til missionærer? — dette spørgsmaal behandles i anden del. Warneck tilraader som almindelig regel, om muligt allerede i hjemmet at lære de indfødtes sprog, og afslutter sin udvikling med følgende sats: «Naturligvis, grundig lært bliver det fremmede sprog kun ved omgang med folket paa stedet; men forarbeidet hjemme giver dog et forsprang som ikke kan værdsættes for høit». Ud af denne sats drager jeg en praktisk grundsætning: man skal vænne eleverne til, fonetisk-nøiagtig at tilegne sig den stedegne dialekt — baade med øie og øre; det ene støtter det andet, som jeg af erfaring ved.

Men hvor bliver en theologisk studerende tilholdt at øve sig i tilegnelsen af en dialekt! Kunde der ikke gives studenter og kandidater en frugtbar tilskyndelse til at tage arbeidet fat? Med taknemmelighed erindrer jeg en forelæsning over dialektstudium i prof. Nathusius's «Praktisk Theologi». Følgende sætning satte sig fast i mig for bestandig:

«En god prædiken maa være tilbageoversat fra plattysk»[1]). Men dette hele afsnit tog sig ud kun som et fingerpeg for fremtiden; der var dengang ikke givet noget stød til allerede da at begynde noget dialektstudium.

Tredie afdeling har til overskrift: «Missionsmarken». Hele den ikke-kristne verden betragtes som arbeidsmark. I denne afdeling behandles en række spørgsmaal; men for os har afsnittet om «Sprogenes forskjellighed» størst interesse. Det naar sin høide i følgende begeistrede slutsats:

«Det er en ophøiet tanke, at Guds aabenbarede sandhed først da kommer til udtryk i sin fylde, naar det store aandsarbeide, i alle verdens sprog har naaet den fuldendelse, at Guds tanker allevegne gjengives i udtryk der er hver enkelt hjemlige. En kristelig dogmehistorie paa grundlag af en almindelig sammenlignende sprogvidenskab — hvilket storartet bidrag vilde dette ikke være til en alsidig forstaaelse af den

[1]) «Eine gute Predigt muss aus dem Plattdeutschen rückübersetzt sein».

evangeliske sandhed og menneskehedens religiose liv!» Og da tænker han ikke blot paa de store til klassisk høide hævede skriftsprog, men ligesaa vel paa de mindst 2 500 dialekter (side 16), paa smaa uddøende stammers sprog (side 19), og paa de smaa øers særdialekter (side 20).

«*Erneløse* folk som ikke *kan* lære det fremmede sprog, eller *dygtige* som ikke *vil*, — de bør ikke indtræde i missionens tjeneste», siger Warneck, «ligesaalidt som de bør forblive der», om de allerede er indtraadte. Denne fordring har ikke vist sig at være for streng paa missionens omraade. Men skulde en saadan fordring ikke, ogsaa her hjemme, stilles med større eftertryk end hidtil har været tilfældet? Thi er det ikke kjendsgjerning, at alle *folkelige*[1]) evangelister: *L. Harms, Volkening, Knak, Görcke* og hvem de ellers maatte være, har behersket sin hjemmedialekt og vidst at bruge den? Og tør ikke den fordring stilles, at en prest der kommer fra en fremmed egn, studerer sin menigheds sprog og saaledes fjerner den vigtigste tekniske hindring paa hans vei?

Saa gaar vi over til afdelingens kap. 33, hvor *missionens opgave bestemmes;* den indskrænker sig, efter Warneck, ikke til *det* som det eneste: at kristne den enkelte. Trods al betoning af arbeidet for den enkeltes omvendelse finder han dog *folkesamfundets kristning* bevist at være guddommeligt rigsformaal baade udaf skriften og tre missionsperioders historiske udvikling.

Heri ligger, efter min mening, en alvorlig paamindelse til den geistlige virksomhed i vort eget fædreland, den nemlig, at kirken ikke maa forivre sig i at fortyske folk der taler et ikke-tysk sprog, saaledes som tilfældet er med de lutherske baade i Polen, Pommeren, Litauen, Slesvig og Elsass. Man fratager dem deres eget sprog og paanøder dem et skriftsprog der ingensteds, ikke engang i store dele af Posen, er blevet deres virkelige eiendom. Men dette har sin betænkelige side. I denne forbindelse maa jeg meddele hvad en prest i Forpommeren har fortalt mig:

«Forpommerens fremmedgjørelse for kirken hænger sammen med den tvungne indførelse af høitysk prædiken. Dette

[1]) «volckstümlichen».

skede i «Oplysningstiden» — i kulturens interesse Og derved har kirken gjort folkets hjerte fremmed for sig[1]), da folket med stor kjærlighed hænger fast ved den hjemlige dialekt».

Rigtigheden af denne meddelelse har for mig vundet i sandsynlighed ved en erfaring som en af mine venner, en kandidat, gjorde i Greifswaldegnen. Efter anmodning af grevinde Schimmelmann holdt han en søndagsaften en andagt paa plattysk, som tiltalte folket meget. Næste gang tog han med sig en anekdotsamling om keiser Wilhelm I. og læste op af den som «kristelig aftenunderholdning»; han vilde derved afværge at de skulde lade den private andagt erstatte gudstjenesten og af den grund saa meget sikrere forsømme kirken. Da bad de ham indtrængende om at han igjen vilde «e Prek hollen» næste gang. Min ven svarede, at prædiken skulde de høre i kirken om søndagen. Men uden at betænke sig svarede de alle med én mund, at den høityske prædiken tiltalte ikke deres hjerte.

I afdelingens tredie afsnit interesserer os fortrinsvis kapitlet om *sproget i missionen*. Det fremmede levende sprog bliver i missionen følt som noget af det der allermest vanskeliggjør arbeidet. Men Warneck forkaster ethvert forsøg paa at paatvinge folket et fremmed tungemaal som religiøst sprog. Derimod driver han sterkt paa at forkynderen selv skal lære folkesproget.

Skulde man ikke, ogsaa naar det gjælder kirketjenesten her hjemme, gjøre sig det klart, at manglende forstaaelse af folkesproget danner en hindring for at gribe folkets hjerte, og at denne hindring maa ryddes af veien!

Her finder Warneck stedet beleiligt til at give en bibelsk begrundelse af sin vurdering af folkemaalet. Thi den *kan* gives, — hvor vanskeligt end dette maatte synes ligeoverfor en hellig skrift, der opviser breve baade til romer og galater, til korinther og thessaloniker og ebræer, — og udelukkende paa græsk sprog.

«Et ligefrem paabud om at benytte folkesprogene i missionen foreligger ikke i bibelen, simpelt hen af den grund», siger Warneck, «at dette var en ting som sagde sig selv,

[1]) «und damit habe sich die Kirche die Volksseele entfremdet».

Kun i pinsefortællingen kan man vistnok finde en symbolsk anvisning dertil . . . Thi hvorledes man end vil fortolke pinseunderet, saa kan man ihvertfald deri finde en principiel anerkjendelse af modersmaalets ret, og en profeti om, at alle folk paa sit eget tungemaal skal høre Guds store gjerninger forkyndte, og prise Jesus for sin frelse som sin Herre og Gud». Jeg derimod mener at pinseunderet aflægger et saa lydeligt og tydeligt vidnesbyrd til fordel for modersmaalets brug i missionen, at man ikke blot *kan* men *maa* erkjende det. Stiller vi os nemlig for øie, hvad ogsaa for Warneck er utvivlsomt, at alle disse fra de forskjelligste lande sammenstrømmede jøder forstod *aramæisk*, saa er dermed vidnesbyrdet til fordel for det hjemlige sprog tydeligt nok. Thi havde det kun været *det* om at gjøre, at folk «forstod» i udvortes forstand, da havde aramæisk været godt nok for alle. Men de fik jo høre evangeliet, enhver i sin dialekt [1]), saa det rigtig talte til deres hjerte. Et saa eiendommeligt under paa en saa afgjørende dag, Kristi kirkes fødselsdag, det er et saa tydeligt vidnesbyrd for kirken, at den, med *nogen* god vilje, ikke blot *kan*, men *skal* og *maa* høre det.

Og kirken har meget tidlig agtet paa dette fingerpeg. Selv om apostlene overveiende har talt græsk til hedningerne — der gaves nemlig en stor, med den græske mundart fortrolig verden —, saa udbredte kristendommen sig, i den efterapostoliske tidsalder, mere og mere ogsaa til ikke-græske sprogomraader. I hvor stor udstrækning udbredelsen er foregaaet gjennem benyttelse af folkenes egne sprog, kan man slutte sig til fra de mange tidligere bibeloversættelser — paa latin, syrisk, ægyptisk, ætiopisk, armenisk, georgisk og gotisk. I sammenhæng hermed fremsætter Warneck en interessant gisning: «Til en punisk oversættelse drev man det aldrig; men dette — siger han — er vistnok en medvirkende aarsag til at den puniske kirke, allerede før det mohamedanske stormløb fandt sted, var fuldstændig forsvunden, medens der af den koptisk-ægyptiske, som havde sin oversættelse, var en rest tilbage». Til denne kjendsgjerning knytter Warneck den bemærkning, at «naar den gamle kirke ikke respekterede

[1]) «Dialekt»: saaledes hos *Meyer*, medens andre fortolkere har «sprog».

modersmaalets ret, da gik denne forsømmelse over til at blive en hindring for dens fremgang. Men hvor kirken har feilet» -- lægger han til —, «der har den ophørt at være forbillede for nutidens mission».

Hvilke har bevæggrundene været til saadan forsømmelse?[1]) Mon ikke de samme som ogsaa i vor tid leder til forsømmelse af folkets sprog.

Naar vi taler om presternes brug af sproget inden vor kirke, da pleier vi i første række at tænke paa prædiken. Warneck derimod indrømmer kapitlet om missionsprædiken en plads først *bagefter* kapitlet om *samtalen*. I den anledning gjør han opmærksom paa, at evangelierne har opbevaret langt flere af Jesu samtaler end af hans prædikener. Denne iagttagelse — fremhæver Warneck — er af stor betydning ikke bare for missionæren, men for sjælesorgen i almindelighed, og burde vedvarende være gjenstand for omhyggelig eftertanke. Allerede deri, at Warneck giver kapitlet om samtalen en saa fremskudt plads, ligger der en gavnlig paamindelse i den retning.

Men hvorledes forholder det sig i saa henseende med den praktiske theologi inden vor kirke? Jeg har liggende foran mig et ældre, men endnu altid vigtigt verk af *E. Doyé:* «Den evangeliske landsprest»; men allerede titelens fortsættelse — «som prædikant, prest og pastor» — antyder at *samtalen* er rykket ned, ikke bare paa anden, men paa tredie plads. Den samme ordning er fulgt i *Knokes* «Grundrids af den praktiske theologi»; den del af sjælesorgen hvor samtalen hører hjemme, er stillet bagefter liturgik og homiletik.

Det vilde være en stor vinding for embedsvirksomheden i det hele, men for prædiken i særdeleshed, om sjælesorgersamtalens værd blev tydeligere udhævet i vor praktiske theologi, saaledes at den, ligesom hos Warneck, fik sin plads foran prædikenen. Er det samtalen det gjælder, vil den sandhed, at indtrængen i folkedialekten er et vigtigt teknisk hjælpemiddel, finde meget almindeligere tilslutning. Naar en pommeraner har kald i Pommeren eller en markboer i Mark, da vil rigtignok dette tekniske middel i regelen gjøre sig

[1]) Besvares henimod slutningen.

gjældende af sig selv, uden planmæssigt studium. Men allerede naar en byfødt bliver prest paa landet, og især naar, som i Posen, mange ikke-posnere beklæder embede; naar ovenikjøbet de stedlige dialekter vakler mellem neumarksk nedertysk og slesisk paavirket overtysk, ikke at tale om dialektblandinger der fremkommer ved indflytning, — da vil et vink om at studium af folkesproget har betydning, ikke være overflødigt.

Hvor blev ikke fløtmændene veltalende, da jeg underholdt mig med dem paa plattysk, medens de før sad ligesom paa skolebænken og svarede paa spørgsmaal! Jeg vil dog ikke tage ordet for at man, til vore fløtmænd f. eks., skal fremkomme med gudelig formaning paa plattysk —, ikke engang uden prestekjole vilde jeg vove det, noget som jeg uden betænkning vilde anbefale ligeoverfor forpommerske fløtmænd. Men jo mere man lever sig ind i mundarten, som man baade *lærer* og lærer at anvende ved at samtale med folk —, desto mere indlysende bliver visdommen i den grundsætning: «En god prædiken maa være tilbageoversat fra folkemaalet»[1]).

De følgende indholdsrige kapitler vil jeg ikke indlade mig paa; de konsekvenser Warneck her paapeger som uafviselige — i skolepædagogik og litteratur saavelsom i missionsskole —, disse konsekvenser vilde nemlig gaa ud over, hvad jeg anser for de nærmestliggende praktiske fordringer man kan stille til ordets tjenere i mission og kirke. Men dersom læseren hidindtil har fulgt udviklingen med interesse, da reiser sig med nødvendighed det spørgsmaal: *Hvad skal vi gjøre?* Men før vi besvarer dette spørgsmaal —, lad os da først samle i et overblik, hvad udviklingen hidtil har bragt af praktisk udbytte:

Ethvert sprog, ogsaa den «raa» folkedialekt, egner sig til evangeliets forkyndelse og er ogsaa virkelig bestemt dertil. Til uddannelse for embedet hører ogsaa studiet af de levende sprog, ikke bare med øiet, saaledes som de foreligger i literaturen, men *med øret,* saaledes som de lyder i talen. Da folkesamfundenes kristning er missionens og evangelisationsarbeidets maal, hører studium af folkesproget med til forberedelsen til

[1]) «Eine gute Predigt muss aus dem Volksdialect rückübersetzt sein».

arbeidet. Vi skal lægge os efter sproget med saadan flid, at vi, med det aabenbarede pinseunder som forbillede, virkelig kan aflægge vidnesbyrd i det sprog vore tilhørere er født i. Dygtighed i at bruge tilhørernes modersmaal, viser sig at være af stort værd; vi behøver kun at betænke hvilken betydning samtalen har, *ved siden af* og *før* og *efter* prædiken.

Naar vi nu efter denne sammentrængte oversigt gjentager vort spørgsmaal: «Hvad skal vi gjøre?» — da deler vi det hensigtsmæssigst i to: 1) Hvorledes skal vi lære dialekten? 2) Hvor og i hvilken udstrækning skal vi i samtale, tiltale og prædiken gjøre brug af den?

1. Hvorledes skal vi lære dialekten? Først og fremst — glem ikke og fornegt ikke den dialekt du er opfødt i; du bevarer derved et stykke umiddelbarhed og inderlighed som beskytter dig mod «papirstil» i samtale og paa prædikestolen. Og den bringer dig den menige mand nærmere — selv om hans dialekt er en anden. Har du en ulærvillig tunge og du vanskelig kan tilegne dig en anden dialekts tonefald og grammatik, saa bliv smukt staaende ved dit eget hjemlige maalføre, og tilegn dig af dine omgivelsers mundart kun det eiendommelige ordforraad. For os nordtyskere falder dialekterne i almindelighed let, — vi har nu engang en smidig tunge; deri har vi et stort fortrin for würtembergere og sydtyskere i det hele, hvad der ogsaa kan mærkes i dagligdags tale. Overfor würtembergere kan det være berettiget hvad *Veesenmeyer* udtaler: «Den som vil efterligne et andet maalføre, han berøver sig selv det bedste et modersmaal giver: tungens fulde frihed og utvungenhed; han fordømmer sig selv til vedvarende at spille en rolle der er ham fremmed». Overfor nordtyskere derimod kan jeg ikke uden videre underskrive dette; men som almindelig regel er satsen vel at betænke. Lad den være en advarsel mod en stakaandet anvendelse af det i disse blade forfegtede princip! Men forsigtighed i Anvendelsen maa ikke slappe tilegnelsens iver!

Og her gaar jeg over fra det tekniske til det *ethiske* omraade. Jeg appellerer til den *barmhjertighed* som med hengivenhed vender sig til det lavere aandsliv i folkets sprog. Til den *sans for sandhed* som er beredt til at anerkjende det jevnbyrdige og fortrinlige under en simplere sprogklædning.

Til den *sandru, ydmyge kjærlighed* som ikke søger sit eget, men den andens. Jeg appellerer til den ved ordet oplyste *troens forstaaelse* som véd at skatte ordet — jeg appellerer til alle disse sædelige faktorer, for at opmuntre til at gjøre alt hvad man formaar for ved ordets brug at gjøre fyldest for den høie opgave som overfor høi og lav er os given med troens ord. Naar vi da med elskende iver tager fat paa opgaven, da vil det maaske sees paa som noget ikke saa aldeles udvortes endda, naar jeg nu skal tale om de tekniske midler til at trænge ind i folkets maal.

At man da først og fremst vender sig til de gamle, og de smaa børn, det er saa selvindlysende, at det i saa maade maaske er overflødigt at give raad. Ved omgang med folket lærer man jo uvilkaarlig; men skal man drive det planmæssig, saa giver jeg det raad at lede efter *barnevers* og *eventyr*. Vi faar da gammelt, og derfor i videnskabelig henseende interessant sprogstof, og vi faar dette folkets fælleseie i en efter kunstnerisk form stræbende skikkelse. Mit andet raad er dette: skriv op hvad du finder! Heller ikke den som stoler paa en god hukommelse, bør undlade at skrive. Naar man optegner ord uden at have nogen overleveret skrivemaade at holde sig til, da først forstaar man, hvor usikker man kan være i sin opfatning af hvad det er man virkelig har hørt. Og da vil man uden min pegepind føle trang til det, som jeg nu vil tilraade: skriv ordene nøiagtig efter udtalen! Den som bærer nogen kjærlighed til nedarvet folkeeiendommelighed i sit hjerte, eller til den folkelige eiendommelighed hos de ham betroede sjæle, vil maaske faa lyst til at forsøge sig med et eller andet fonetisk skriftsystem. Og jeg er overbevist om, at den som har erkjendt ordets betydning saa fuldt, som det i Warnecks missionslære er erkjendt og tydeliggjort, han vil ikke være i tvivl om, at *kjærligheden* ogsaa i disse tilsyneladende ringe ting kræver *troskab* af den som skal frembære Guds ord til Guds ære og menneskenes frelse.

2. Hvorledes skal vi nu bruge folkedialekten, i samtale, i tiltale, og i prædiken? Idet vi besvarer dette spørgsmaal, – henimod hvilket hele den foregaaende udvikling har sigtet, kommer vi tilslut ind paa et hyppig betraadt, og gjennem lange tider af «den praktiske theologi» med stor omhu og

kunst dyrket omraade, nemlig den sproglige forberedelse til prædiken. Vi har med overlæg sat prædiken sidst i rækken og fundet for godt først at gjøre *samtale* og *tiltale* til gjenstand for betragtning. Men paa begge disse omraader lader den praktiske theologis nedarvede schema os aldeles i stikken. Det er en stiltiende anerkjendt sætning at kun for prædikens vedkommende er opøvelse i det levende sprog en fornødenhed. Og hvad man i den anledning har at sige, det er meget, men altsammen bare gamle forlængst fastslaaede ting, der kun for haandbogens fuldstændigheds skyld opregnes i det tilvante schema. Det virker næsten lammende, naar man — for at nævne eksempel — i de praktiske theologier af Krauss og Achelis næsten med de samme ord finder de samme tanker udtrykt i de samme rubriker.

Om mundarterne findes hos begge professorer en bemærkning under «læren om feilene». Hos begge er «archaismus» opført som feil nr. 1, «provincialismus» som feil nr. 2. Om den sidste siger Achelis: «Den er tilladelig kun naar den sproglig kan forsvares; utilladelig derimod naar sprogdannelsen er positiv falsk, f. eks. det hessiske «die ganzen Menschen statt alle Menschen, passt acht statt gebt acht — med saadan interpunktion serveres en belærelse om sprogfeil! Krauss er noget udførligere: «Absolut forkastelige er kun saadanne provincialismer der beror paa feilagtig orddannelse eller daarlig syntaks. Jo fortroligere kredsen er, desto mindre er de at bry sig om, naar blot taleren bruger dem naivt og de opfattes naivt af tilhøreren; da lader man baade schwaberens «gerner» og strassburgerens «um dass passere. Kun paa tryk vilde det ikke tage sig ud. Provinsialismer paa tryk maa kun den forfatter tillade sig, som af det hele folk har faaet privilegium paa at slaa ny sprogmynt».

Dette er alt hvad to lærde har at sige om mundarten. Hvilken betydning det har, og hvilke fordele det yder at kjende bygdemaalet og at kunne bruge det med forstand - derom ikke et ord. Men i virkeligheden — hvilken fylde af problemer foreligger ikke her! Det gjælder intet mindre end dialekternes brug i det evangeliserende arbeide, i samtale, tiltale og prædiken. Og de er af forskjellig karakter: der er

dialekter som af folket selv føles som skjønne; der er andre som føles stygge, og der er dem, som ligger midt imellem. Dialektens eiendommelighed beror paa grammatik, ordforraad og klang. Videre klassificering vil jeg ikke indlade mig paa; men allerede denne tredeling giver, rent logisk set, 27 mulige forbindelser at overveie.

Da sagens omfang er saa stort, vil det vistnok undskyldes, at der ikke nu gjøres forsøg paa nogen udtømmende behandling af emnet. Det vil være hensigtsmæssigere at jeg gjennem eksempler fra livet lader de i sagen liggende spørgsmaal træde frem i dagen. Evangelisten *Paul Passy*, den største autoritet paa dette omraade, lader jeg først faa ordet. At det er franske sprogforhold han fører os ind i, giver hans udvikling øget interesse, da det viser os, at det her gjælder en almenkirkelig interesse. *Paul Passy* skriver til mig:

«Hvad nu Deres spørgsmaal om folkedialekternes brug til evangeliets forkyndelse angaar, da kan jeg sige, at jeg er aldeles af samme anskuelse som De. Vel har jeg kun liden erfaring, da min virksomhed som evangelist næsten udelukkende er øvet i egne hvor der tales skole-fransk; i dialekttalende egne har jeg i regelen kun opholdt mig saa længe, at jeg *paa en vis* kunde dialekten; at bruge den til prædiken var mig umuligt; selv i samtale faldt den mig vanskelig. Men ogsaa naar jeg taler ren fransk bestræber jeg mig altid for at komme bondesproget paa stedet saa nær som muligt, — ogsaa der hvor der ikke findes nogen egentlig dialekt, men kun nogle særlige udtale- og taleformer. Jeg er overbevist om, at folket, selv i de store byer, ikke forstaar halvparten af hvad de fleste prædikanter siger, og de udover landet mest kjendte bibeloversættelser forstaaes i almindelighed ikke af bønderne [1]).

«Hvor dialekten endnu tales meget, bruger de *katolske* prester den meget ofte til prædiken, og endda mere i samtale. De *evangeliske* prester derimod — sjelden. Følgen heraf er, at den katolske kommer bonden meget nærmere og lettere vinder hans fortrolighed, selv om den evangeliske, hvad ofte er tilfældet, nyder større agtelse».

«Disse og lignende iagttagelser gjordes, meget oftere end

[1]) Dette passer visselig ikke paa tyske bønder.

af mig, af min afdøde broder Johan, der beherskede alle sydfranske dialekter — —».

Meget interessant er den iagttagelse, at det især er paa *protestantisk* side man begaar den feil at overse folkedialekten. Grunden synes ikke vanskelig at gjætte. I middelalderen følte den katolske kirke sig som kulturmagt, og i hensynsløs vurdering af det latinske kultursprog glemte den de levende sprogs ret. I vor tid føler protestantismen sig i endda høiere grad som kulturens bærer, og staar derfor — ligesom middelalderens katoliker - - i fare for, i blind værdsættelse af de store kultur- og skriftsprog, at glemme det levende folkesprogs, dialektens ret [1]).

Flere udtalelser fra mænd, der med fuld overbevisning gaar systematisk frem paa dette omraade, staar for øieblikket ikke til min raadighed. Derfor kan jeg nu kun holde mig til min egen praksis — — - — — — — — — — — — - —.

Prædiken, og hvad dialekten kan betyde for den, vil jeg holde udenfor disse betragtninger; thi med disse blade var det ikke nærmest det prestelige embede, men indremissionen jeg vilde tjene. Dog er det min mening, at ogsaa prædikanten her har noget at lære. *Claus Harms* lagde stor vegt paa i sin forkyndelse at bruge rent bygdemaal; han udtaler om sin prædiken: Hvad der ikke direkte lader sig oversætte paa plattysk, det siger jeg ikke - [2]). Men selv om man ikke kan følge *Harms*, vil dialektkjendskabet dog have betydning; for enhver prædikant med sproglig takt i ønskeligt maal vil det nok lykkes, direkte eller indirekte, at gjøre kyndighed i folkesproget frugtbringende for sin prædiken.

I disse mine bestræbelser har jeg paa den ydre missions omraade talrige medarbeidere. Inden mit hjemlands kirke ved jeg kun at nævne *Claus Harms* med hans berømte pastoraltheologi. Men for mangen læser vil vistnok denne ene grundige forarbeider paa et omraade, som den høie udvikling af nutidens sprogvidenskab har forvandlet til frugtbart og lokkende land, være borgen for, at den vei arbeidet følger, ikke er nogen afvei.

[1]) Hermed er besvaret ogsaa det side 164 fremsatte spørgsmaal: «Hvad har bevæggrundene» o. s. v.

[2]) Was sich nicht direkt ins Plattdeutsche übersetzen lässt, das spreche ich nicht».

EN AF FOLKET.

Lars Knudsen Skavnæs var tre og tredive aar. Lyse, blaa øine med et eget, granskende udtryk, som om de søgte tilbunds i alle ting. Over dem en bred, særdeles smuk pande, paa hvilken der, under en eller anden sindsbevægelse, kom tilsyne en stærkt pulserende aare, der vidnede om en skjult eller behersket lidenskabelighed i mandens natur. Og smilet — hvor det var rent og blidt, næsten som en kvindes.

I syv aar havde nu Lars været gift med den staute, mørkhaarede Beret Frostad, og de to elskede hinanden inderlig. De kunde ikke nogen dag tilende undvære hinanden. Selv havde han bygget deres nette hus, der lyste saa hjemlig og lokkende i solblinket, mens Romsdalsfjordens blaa bølger skvulpede nedenfor, kranset af den skjønne Vestnæsstrand. Paa den lille haveplet foran huset havde Lars iaar plantet lønne-, æble- og rosentrær. «Jeg liker at se alt voxe!» sagde han og strøg varsomt henover lønnens blodgrenede blade. Han havde to andre planter, han endnu ommere hegnede om, to klarøiede smaagutter, Bjørn og Jon.

Nede ved sjøen laa baadhuset, hvor Lars byggede de elegante storbaade, til hvilke han selv havde tegnet model, og som var saa efterspurgte. Som unggut havde han været med at bygge «kirker med høie spir, og lune smaa hjem for mennesker». Han havde bygmester Solnes's øie og haand, en arkitekts fine kunstsans, men han havde ingen midler til at uddanne sig over det for hans stand almindelige, hvorfor han lod alle høiere længsler og planer fare, om end med sorg. Jævnt drev han derfor sit haandværk, indtil han havde vundet frem til at skabe sig sin egen rede. Denne havde han ikke hjerte til at forlade, hvorfor han indrettede sig et ganske lidet skibsværft nede ved sjøen og blev baadbygmester.

Hans ualmindelige duelighed fornegtede sig hellerikke i denne gren af haandværket. De bestillinger, der indløb paa

hans baade, var langt flere, end han kunde efterkomme. Man paastod, at han tabte paa dette arbeide, fordi han var for samvittighedsfuld. Ja, han var noie og streng med sine folk, ingen feil gik hans skarpe oie forbi, og ingen baad blev afleveret uden i den fuldkomneste stand.

«Enten jeg tjèner noget eller intet, skal mit arbeide være lyteløst og godt gjort!» pleiede han at sige. Og da han samtidig betalte sine folk udmerket, blev fortjenesten mindst paa hans part; han havde jo ogsaa risikoen af materialier og beregninger. Dog, naar han tjente saavidt han greiede sig, fik han være fornøiet, mente han. Han følte sig alligevel ofte modlos, naar der var ebbe i pengepungen. Saa meget kunde han have ønsket at skaffe for at forøge familiens velvære, lidt pynt og pene klæder til den strævsomme konen sin og lidt legetøi til smaagutterne. End en god bog til sig selv da? I sommer gik jo en baad fra værftet, da kjøbte han lidt af hvert, udenom det strengt nødvendige, for at forskjønne husets kaar. Da var det ogsaa, at han *maatte* have Klavenes's: Evangeliet, forkyndt for Nutiden. Han likte at læse Klaveness, for den præst forstod en ærlig mands kamp og længsel, sagde han.

Underligt nok, saa praktisk duelig og interesseret som Lars Skavnæs var i sit haandverk og andre nyttige gjøremaal, saa følte han dog ofte i høi grad det tragiske i tilværelsen, thi — han var en ægte idealist.

«Alt her i verden er saa smaat, saa forkrøblet i forhold til det store!» sagde han en gang. Han stundede langt frem, men han syntes altid, at han kom for kort. Hans idealisme var dog ikke en paataget, opkonstrueret idealisme, hvormed han prangede i ledige stunder, hellerikke bestod den i udenadlærte floskler eller i føleri, nei, han havde et mandigt, aandfuldt syn paa de høieste livsværdier, som han *altid* skimtede. Men han skimtede dem *paa sin egen maade*. Mangen digter, mangt et lovprist geni ser ikke det halve af den livets vidunderlige skjønhed, som laa aaben for denne stilfærdige, men intelligente mands indre saus. Han fornemlig indsugede den med hvert aandedræt. Denne tankens stadige syslen med høiere, ja endog videnskabelige spørgsmaal og hans umaadelige læselyst var vel nøglen til, at der mellem

himmel og jord neppe var noget, uden at det levende interes serte ham, og hvortil han ogsaa havde større eller mindre kjendskab. Under andre livsforhold vilde han absolut med sine dybe, store evner naaet en fremragende plads som tæn ker eller lærd. Alene hans konstruktionsevne betegnede det geniale ved ham. Saaledes i alle retninger. Naar en tanke eller plan slog ned i hans sind, fødtes strax en ny og klarere. En aften sagde han: «Midt under mit arbeide maa jeg ofte stanse; jeg føler mig pludselig henreven af noget uforklarligt, som jeg hverken ser eller hører, men som jeg dog nyder gjennem mit sanseliv. Jeg kjender det bæve gjennem mit indre, og jeg føler det som sød, sagte musik. Er det maaske Gud?» Dette høie livssyn, der ligesom gav udsyn til alle kan ter, gjorde ham ogsaa yderst modtagelig for de mindre livs-værdier under det daglige stræv. En netop udkommen bog, et smukt kunstbillede kunde aldeles fængsle ham; ja, endog en saa liden ting som et forstaaelsesfuldt ord eller smil kunde gjøre ham helt glad. Med hjertets fine instinkt var han føl som for alt, hvad der kom fra hjertet, mens han paa den anden side kunde føle sig bittert skuffet, naar de, han troede godt, viste sig troløse eller unoble. Han troede menneskene *for* godt; han tog maal af dem efter sin egen fintfølende og høisindede karakter; naar da venner eller bekjendte ikke holdt dette maal, naar han endelig opdagede dette, blev han saaret i sit inderste. Maaske var det slige erfaringer, som havde gjort ham varsom; han delte ikke sine tanker og følelser ud i skillemynt. Kanhænde det netop var slige erfaringer, der bragte hans aandelige personligheds overlegenhed til at træde saa merkbart oppositionelt frem i dagen, overalt hvor han traf paa dusinmenneskenes overfladiske sneversyn. Maaske det var den smaalige og egoistiske tænkemaade hos de fleste af de mennesker, han traf paa, som saa ofte fremkaldte denne kolde foragt i hans faste, rene blik. Derfor var det kun faa, der eiede hans fortrolighed; og disse forstod ham tilfulde; de forstod, at han var en af de udvalgte, hvis plads, naar de engang gaar bort, aldrig kan udfyldes igjen. Den staar altid tom og minder om en fribaaren sjæl, hvem jorden ikke kunde fængsle, en, hvem man aldrig glemmer. Tiltrods for sin staute skikkelse, var han dog ikke stærk. Hans svage

helse var ofte en hemsko paa hans arbeidskraft. Ivaar havde doden et mægtigt tag i ham, men han blev den fravristet. Nu isommer følte han sig atter modig paa livskampen som en løve. «Jeg synes i dette øieblik, at jeg kunde løfte en verden paa mine skuldre!» udbrød han en aften, og hans lyse blik gjenspeilede en dyb og ren livsglæde. Smilet blev saa varmt. Ved siden af ham stod hustruen og saa glad paa ham og smaagutterne, der jublede omkring dem. Lykkelige i sin ungdom og i sin kjærlighed! Hvide og røde roser fyldte luften med sin vidunderlige duft! Men gjennem aspens grene gik der en skjælven.

Himlen stod mørk i nord og vest; luften var tung. Det havde blæst noksaa meget om formiddagen, men Lars havde ikke desto mindre fort over fra den anden side af vaagen en hel bordfarm alene. En prægtig storbaad var for et par dage siden med glans gaat af stabelen, og en ny skulde paabegyndes. Hans folk var allerede optagne af forberedelserne nede ved baadhuset, og alt gik muntert for sig. Den unge bygmester kom ud fra sit hus strax efter middagen og ilede med lette skridt nedover mod nostet, hvorfra han skjøv ud en færing.

«Om en time er jeg her tilbage igjen, gutter; blot et snarærind!» raabte han til sine folk.

En af de ældre arbeidere saa betænkelig op i luften, hvor skyerne fôr i rivende fart.

«Det blir storm idag, Skavnæs; brug ikke seilet; den er ujævn!»

Lars lo.

«Tror du, jeg er ræd dette lille vindpustet da, Hans? jo, idag vil jeg netop seile for at komme hurtig hjem igjen!»

«Det er fornuftigst at være hjemme idag!» paastod Hans og de andre; «ialfald bør du bare ro, Skavnæs!» Lars vendte sig ligegyldig fra dem, og der var ingen, som havde lyst til at modsige ham mere. Der stod nemlig altid slig respekt af ham; de var vante til at se op til ham, thi foruden at han var i høi grad duelig, pleiede han ogsaa være meget besindig i al sin gjøren og laden. Folkene fortsatte

rolig sit arbeide. Lars maatte strax til at øse baaden, der sloges fuld af sjø, idet han vilde lægge fra land.

Idetsamme kom konen springende ned til ham.

«Du faar ikke reise, Lars, du faar ikke lov at seile!» raabte hun, «tag hesten, den er hjemme idag!»

Men nu blev manden endnu ivrigere end før.

«Saa du da ikke, kjære, hvor pent jeg greiede den bordfarmen iformiddag? Du skal stole paa mig!»

Beret bønfaldt ham endnu inderligere, men han blev kun trodsigere, og tilslut gik hun med angstfuldt hjerte op mod huset, hun vidste som alle de andre, at det var ikke muligt at rokke ham, naar han havde bestemt sig til at udføre en ting. Hun tænkte, at hun blot kunde komme til at gjøre galt værre, derfor gav hun sig tilslut.

Han var ikke kommet langt fra land, førend han heisede seil. Selv satte han sig paa baadripen for at styre. Stormen steg, kom i hvasse kast og slingringer. Sikkerlig lyste de stærke, modige øine i trods mod den mulige fare! Mon han ikke kjendte det nordiske vikingeblod banke i sine aarer i denne stund? Hvorfor heiste han ellers alle seil?

Henne i baadhuset var hver optagen med sit. Derfra hørtes en uafladelig banken og høvling. Men oppe i huset stod Beret ved vinduet, med øinene i angst fæstede ved manden i baaden.

«Det gaar vel godt denne gang som saa ofte før!» tænkte hun og forsøgte at trøste sig, «han er jo tænksom og forsigtig!»

Idetsamme vilde han dreie ud gjennem Holmesundet som for at sikre sig mod bygerne.

Da pludselig — kom der som en furie ovenfra luften og forenede sig med disse skjæbnesvangre hvirvelkast fra alle kanter; de vældede udover seilene og skar baaden fuld i et øieblik. Denne, som var ballastet med sten, sank bent ned, og hun, som stod ved vinduet, *saa,* at manden med ét forsvandt i bølgerne.

Med et skrig sprang hun ud, fra de to smaa børn, langs fjæren og skoven, kold og stiv af forfærdelse.

Paa død og liv roede nu baade ud for at redde, saa kjeiperne sprang. En gang syntes man at se ham over vandet

— han raabte — men saa boblede sjoen over ham — hjælpen kom for sent. Formodentlig havde han tabt bevidstheden, ellers kunde han maaske indtil videre have holdt sig over vandet ved hjælp af aarerne, som flød omkring. Han var desværre ikke svømmedygtig.

Der blev soknet den hele dag, men forgjæves. For den for alle hans pårørende saa frygtelige oktobernat, som nu paafulgte, en bælgmørk orkanagtig nat, vil vi her drage et slør. Den næste morgen begyndte folk atter at lede efter ham, og ved middagstid blev han funden. Konens hjerteskjærende vé lyder endnu i deres øren, som var tilstede, og hans gamle forældres fortvivlelse var smertelig at være vidne til.

Han var fuld af sjø, men da vennerne havde stelt og pyntet ham og baaret ham ind i husets bedste værelse, da laa han næsten, som om han sov, saa naturlig at man tænkte, han maatte røre paa sig. En veninde tog Berets haand. «Kom, kjære!» hviskede hun, «og se hvor smuk han er! Han sover! Og den stakkels enke fulgte, og hun bøiede sig ned over det elskede ansigt og brast i graad. De første taarer fra hendes forpinte bryst! Den dybe hjertevé løste sig for nogle øieblikke op i husvalende taarer!

Talrige var de afskedshilsener, som i form af blomster og kranse fra by og bygd sendtes den hensovede ven, og som smykkede hans baare, men endnu talrigere var de venner, der fulgte ham for sidste gang. Aldrig blir han glemt i deres hjerter.

Ulrikke Dahl.

SEDELIGHED OG FOLKEKULTUR.

Foredrag ved det kristelige ungdomsstevne paa Ulefos.

Der har ofte været sagt, at vort folk ligger under for to særlige synder, nemlig drik og usedelighed.

Hvorvidt nu dette lader sig forsvare under en lidt mere indgaaende sammenligning med andre folk, lader jeg staa derhen. Personlig ynder jeg ikke slige tvilsomme kategoriske domme, selv om de fældes i en god sags tjeneste.

Men det er utvilsomt, at her er drik og usedelighed nok til at gjøre baade afholdssag og sedelighedssag til store fælles interesser — saaledes som det ogsaa er gjort, og de fortjener, at alle gode hænder her støtter under.

I vor folkekarakter er der kun altfor mange tilknytningspunkter for slige udskeielser. Det norske folk har været et fysisk sterkt folk og deler da ogsaa den sterkes tilbøieligheder til overmaal. Den lykkelige evne til maadehold, til at holde en naturlig ballance, er ikke givet os i naturgave. Men det vilde føre for langt bort at omhandle dette nærmere. Kort: det forvovne fjeld, det hidsige nordhav, de frie fjeldvidder — det gaar igjen i folkelynnet med styrke, med mod, men ogsaa med ubændighed og overmaal.

Og de afballancerende magter, de som skulde udjevne og forene i harmoni, de har havt en trang vei ind til folkehjertet. Thi den sterkest afballancerende magt i dette tilfælde er den enende og samlende kristelige folkekultur. Men som vi alle ved, har der i vort folk været særegne vanskeligheder for udformning af en saadan. Her er hos os ofte langt til nærmeste nabo. Dal ved dal med høie fjelde imellem, fjord ved fjord, skilte ved steile overgange. Det har ikke været let for det aandelige fællesarbeide, har ikke været let for en udformning af en fast sed og skik, hvor alle kunde medvirke og give af sit.

Kommer saa hertil, at den store, fælles folkekultur blev hovedløs allerede langt tilbage i middelalderen, idet de særlig kulturdannende kræfter sygnet hen med den gamle norske bondeadel, og fremmede elementer fra et andet land, der hverken kunde elske eller tjene landets egen kultur, brød ind over os, da forstaaes det, at vi har havt alle betingelser for at bli et, hvad sed og skik angaar, opstykket folk. Hver dal blev siddende igjen med sine skikke, hver fjord med sine, de brede bygder med sine. Intet forbandt, intet udjevnede og afballancerede, og det fremmede formaaede ikke at trænge ind med sit — det var paa forhaand afvist, fordi det var fremmed og lidet elsket. Det samme blev efterhaanden tilfældet med byerne, ogsaa de var fremmede, fordi de dannede sig efter de fremmede.

Slig gik det — saavidt jeg kan se det — at den norske folkekultur fik liden evne til at afballancere de naturlige drifter til overmaal.

Thi overmaal har her været nok af, saameget at det næsten blev til en ære at gaa langt over de naturlige grænser. Drukkenskab og vildskab er et fremtrædende træk i vore fædres liv. De indledede sine fester næsten med andagt og stilhed; deres bryllupper og begravelser, deres gilder var i sin indgang prægede af fin stemning og høvisk opførsel. Her har de vist os, hvad de har arvet fra sin storhedstid og arvet af naturlig sans for livets høiere og finere seder. Men det varte ikke længe, før vildheden og overmaalet tog dem. Og saa holdt de det gaaende med drik og dans, slaasting og skjending i 8 dage, hver dal efter sit system, hver fjord og de brede bygder efter sine skikke, nogen iltrere, hidsigere, andre godmodigere, roligere, men alle under det norske overmaals regimente.

Ja, men kristendommen, fik den ikke magt over dette? Jo, den skabte, hvor den trængte ind, pietisme, — med ærlig kristendom, men kulturskyhed —, hvor den ikke trængte ind, der tog den og erobrede stemningen, tonerne og følelserne, det poetiske anlæg hos vort folk. Men livet vandt den ikke, eller ialfald blot meget ufuldkommen.

De kom til ottesang juledagsmorgen i mørke. De kom med stemning, de sang, saa de trange kirker holdt paa at

revne; de tørred taarer under saugen. Men de kjørte hjem under brændevinsdrikning og hujen. De gik til gravøl, vandred med stille, fine sørgeskridt ind paa gaarden; de læste sine bønner ved ligkisten, saa med taarer og bevægelse paa liget, gik tilbords høvisk og fulgte til graven med en anstand og værdighed, som var rent ridderlig. Men hjemme paa gaarden igjen blev overmaalet og driften dem for sterk.

Naar vi skal tale om sedelighed i den kristelige ungdomssag, denne bestræbelse, som søger at omsætte kristendom i kristelig kultur, i kristelig folkekultur, da bør vi — saavidt jeg indser — gaa ud fra et grundsyn paa de foreliggende forhold, et kjærligt grundsyn, og ud fra det diskutere vore bestræbelser.

Og saavidt jeg kan se, og saavidt jeg har havt anledning til at kige ind i byforholdene, er netop disse ting sterkt fremtrædende ogsaa der; selvfølgelig der omformet i bylivets dragt. Det er den samme sørgelige mangel paa evne til at holde maade.

Se dette i vor litteratur! En ny retning vil altid hos os kunne gjøre regning paa dem, som driver den til yderligheder. Og de unge af den dannede verden, som kaster sig ind i selskabs- og nydelseslivet, de gjør det til gavns. Ligeledes med dem, som drikker, og de som pleier fri kjærlighed, det er altid under den norske form: vikingeagtig vildhed. Eller er det en sprade, en rigtig dandy, saa maa han ogsaa her føre det ud i noget, som er stort og staar ry af.

Eller se paa det frie liv i vor tid og paa den frie tone, og hvad der skrives om det, som efter sin art er det mest diskrete af alt diskret — det som Jesus skrev om i sandet og ikke lod optegne i evangelierne — det er ikke begavet, det er ikke *chic* uden det er forvovent, vildt! Som sagt, det gaar igjen i alt — ja langt, langt ind i vor kristelige forkyndelse — dette kulturløse vildbassevæsen.

Det ligger ikke for mig her at fremhæve alt det andet meget gode, som Gud har givet vort folk i naturgave. Det er denne naturgrund, jeg ønsker at fremvise. For det er den, vi maa tage fat med vore bestræbelser.

Ja, hvorledes skal vi da tage fat, specielt hvad sedelighedssagen angaar? Ved at danne sedelighedsforeninger inden

vore ungdomsforeninger eller omdanne dem til sedelighedsforeninger? Eller ved at melde os ind i den allerede foreliggende sedelighedsorganisation og afholdsorganisation?

Ud fra mit syn maa jeg herpaa svare nei!

Dette arbeide maa vi støtte, elske, tjene paa bedste maade. Men det er ikke vort. Vort griber videre ud og længere ind. Det afslutter sig ikke inden disse mere specielle programmer. Vort arbeide er meget mere et *kristeligt høiskolearbeide omsat i landlige forholde og betjent med vore ringe kræfter.* Som tidligere anført er det et forsøg paa at omsætte kristendom i folkekultur, hvad specielt ungdomslivet angaar altsaa netop der, hvor seden helst skal lægges. Deri ligger dets herlighed, men deri ligger ogsaa dets store vanskelighed. Men lykkes det lidt, er det det største og vakreste sedelighedsarbeide, som kan udføres.

Lad mig vise det!

Hvad er sedelighed i vor betydning af ordet? Jo, det er afballancerede drifter. Og hvad er det, som kan afballancere driftslivet, slig det bruser frem i ungdomstiden? Det er moral, først og fremst en af Jesu aand præget moral. Dette trænger ikke eftervisning. Det er et historisk, et psykologisk faktum.

Men at afballancere driftslivet ved moral, ved Jesu Kristi aands moral, det er nu ikke det samme som at stoppe et hul, hvortil der trænges en saa og saa stor lap, tilskaaren saa og saa. Slig repareres fysiske ting. Men ikke aandelige. Nei, sedelighed frembringes ved en *breddevirkning, ved en indgaaende indflydelse paa slegtsgjennemsnittet, paa byggdegjennemsnittet. Og i ungdomskredse, der er man ligeledes henvist til at øve denne breddevirkning.*

Her ligger efter min tanke vort arbeides tyngdepunkt — denne breddevirkning netop vendt mod det unge sind. Særlig da ved at modvirke vor norske ungdoms tilbøielighed til det skjebnesvangre overmaal.

Med hvilke midler?

Først og fremst ved Guds ord, ved aanden, som udgaar fra det. Efter min mening kan denne virke i en dobbelt retning. Først denne *negative,* at denne aand bidrager til at

holde samvittigheden vaagen mod synd, særlig ungdomslivets farlige synder: sanselighed og drik!

Inde ved latinskolen paa Hauges minde i Kristiania spurgte jeg en flok elever, som netop var blit studenter - de var enda hos mig paa afskedsvisit — om de syntes, vi skulde holde op med de 5 minutters morgenandagter, vi brugte ved skolen. Jeg havde forstaaet, mange syntes de var lidt kjedelige og forte tvang med sig. Men herpaa fik jeg til min glæde det svar: Nei — disse smaa stunder om Guds ord bidrog til at holde deres kristelige idealer oppe i samvittigheden. Den fik ikke ligesom tid til at slappes af.

Jeg nævner dette. Det er ikke meget. Men ogsaa dette er en side ved Guds ords og aands virkemaade.

Men i denne virkning flyder der med en anden, den positive, at sindet atter og atter tilføres i idealitetens lysninger og tilskyndelser. Vel at merke, den fra Gudsaanden udgaaende idealitet! Og det er rent glædeligt at iagttage, hvorledes denne virkning oves. Har du kjendt hvorledes stemningen, aanden kan bolge høit i en slig ungdomsflok netop under de smaa andagter? Hvorledes sangen kan fylde hele huset? Og har du seet, hvorledes øinene kan lyse, naar der er talt det kjærligste og bedste til dem i Jesu navn og aand? Det unge sind har aabning mod idealet — mere end vi ældre. Men saa maa ogsaa den, som skal tale Guds ord til dem, vide til hvem han taler. Og først og fremst inderlig og dybt forberede sig dertil. Det nytter ikke at rive af sig nogen kraftsatser. Er det overhovedet en stor sag at træffe hjertet med Guds ord, saa er det sandelig ikke lettest at træffe det unge hjerte. Det nytter ikke med kristeligt slurveri!

Og her gjælder det at vælge tekster og tanker ud af Guds ord. Tekster og tanker, som tager op sedeligheden, den kristelige kultur, som tager op renhedsidealet, saa det kan lyse dem imøde. Tage frem tekster og tanker, som kan stille det besudlede og det i lidenskab og synd forbrændte slig frem, at det baade griner og græder. Det gaar an ogsaa i blandede møder uden at tale vovsomt. Her er en realisme, som brugt i aandens finhed selv blir fin. Lad den raa vikingeaand faa se hvidekrist. Det heder om vikingerne i

gamle dage, at de havde en viss svaghed for ham. Det er dybt betegnende. Thi i os er der noget, som vil frem mod ham.

Men der er mere:

Det som den kristelige ungdomssag særlig har taget op, det er arbeidet paa at fremme det kristelige og det menneskelige. Ære være alle dem, som i præken og liv har arbeidet dermed for de henfarne slegter, i kirke, i skole og familie. Men den kristelige ungdomssag har taget dette op i theoretisk begrundelse og indøvelse. Det er det kulturhistorisk nye ved den. Det som skal skrives om, naar vi alle er borte.

Derfor er det blit skik hos os, at Guds ord og historiens ord og naturens ord samvirker i kjærlig ening. Dette, som man har bebreidet os, at vi ber, synger salmer, læser Guds ord og saa bøjer ind i historiske foredrag, naturhistoriske, landbrug, fædrelandssag, litteratur og det, som muntrer sindet, høitlæsning osv. — dette er netop et tyngdepunkt i vor sag og er vel overveiet. Det hænger sammen med vor sags begjær efter at øve en breddevirkning gjennem hele menneskesindet og ved alle gode midler!

Saa lukker vi op i Guds navn naturens bog og lader dens ukrænkelige naturlove lyse, lyse slig, at endog den dummeste, den mest slappe maa føle lidt af det skjebnesvangre i at misagte den hos sig selv. Her kan jeg blot pege paa det. Men jeg siger: Jesu Kristi hellige ideal, renhedsidealet, faar sin særlige bestyrkelse netop ud af naturkundskaben, naar den bæres frem i aand og kraft.

Og det samme gjælder historien. Der griner i dens enkelte repræsentanter synd, lidenskab og elendighed mod os. Men der lyser ogsaa mod, selvopofrelse og arbeidsenergi slig, at det ikke kan andet end styrke anlæggene i de unge.

Vi trænger ikke lærdom. Vi trænger lidt kundskab og aand til at levendegjøre den. Og det findes lidt af i enhver bygd i vor tid. Blot de vil frem og tjene i en stor sag!

Særlig nævner jeg foredrag og skrifter fra arbeidets historie: kulturhistorien. De store konger, som skrev sine navne ind i verdenshistorien i gamle dage slig, at hvert barn regner hele historien efter dem, *de vedkommer os ikke mest.* Nei, vi

interesserer os mest for *arbeidets mænd,* de, som har baaret frem de store tanker og udført dem i det praktiske liv.

For det er først og fremst arbeidet, som vi maa hjælpe frem til stor ære i dette land. Saa man efterhaanden holder op med at regne efter schemaet: arbeidsmænd og fine mænd. Intet vil mere ove en lykkelig breddevirkning til moral og afholdende folkeliv end netop dette, at arbeidet blir stort og hædret. Thi arbeidet er selv en regulator. Det afballancerer selv de onde drifter. Det stemmer organismen til harmoni!

Lad denne indflydelse faa virke en tid. Lad bygdernes mænd af de mere oplyste klasser være med i den! Saa skal vi se, det moner. Det er en social opgave af den største rækkevidde. Og den giver os selv glæder!

Det er folkekultur vi trænger meget af hos os. Lad der spænde sig ud over alt landet en virksomhed for den unge slegt. Vi kan ikke gjøre noget landsgavnligere.

Ragnvald Gjerløw.

AANDSLIVET I EUROPA.

XVI.

Siden jeg sidst havde den fornøielse at samtale med de elskværdige læsere af denne revue, har en længere tid forløbet. Den hovedsagelige grund til min taushed har imidlertid været den stilstand, hvori aandslivet befinder sig. Det er sandt, der udgives bøger og atter bøger, altfor mange; men blandt dem alle neppe et eneste verk af fremragende betydning. I Frankrige er det for øieblikket romanen, som dominerer, og mest lykke gjør reclame- og annonceromanerne. Vi har havt besøg her af Georg Brandes. Han holdt et foredrag for de russiske studenter. Han talte til dem om mange ting, især om en drøm, som for nærværende beskjæftiger et mindre antal individer: den store mands personlighed. Det er isandhed meget vanskeligt at tolke dette begreb. For mange er Napoleon den 1ste typen for den store mand; denne skuespiller, hvis løbebane mislykkedes, fordi den burde været spillet paa et populært teaters brædder og ikke paa verdensarenaen. Jeg kunde forresten ønsket at give min egen definition af en stor mand; men jeg afholder mig derfra for ikke at forarge mine læsere.

Den største begivenhed, der i den sidste tid har fundet sted, er Zolas pludselige død. Der var to slags mennesker i Zola, forfatteren og borgeren. Af disse foretrækker jeg den sidste. Hermed vil jeg ikke sige, at Zola var uden talent. O nei, han har unegtelig stort talent. Som chefen (maaske sou-chefen; thi det er næsten umuligt med bestemthed at sige, hvem der paa et literært område af denne art spiller hovedrollen) for naturalismen indtager Zola ved sin mægtige indbildningskraft, sin overordentlige frugtbarhed, sine fremragende forfatteregenskaber, ja selv ved sine feil en meget stor plads blandt samtidens skribenter. I enkelte af hans romaner søger man udentvil forgjæves det skjønhedens instinkt, denne længsel efter det uendelige, som man finder hos alle rene og høie

sjele; og mange af hans helte besidder altfor meget af jordisk usselhed, men — lad os ikke glemme, at Zolas naturalisme har tjent som udgangspunkt for en idealistisk og symbolistisk reaktion. Og desuden er hans sidste arbeider, hans *Tre byer* skjønne. De er gjennemtrængte af et skjønhedens og godhedens pust, og fremfor alt findes der megen samfundsmoral i Zolas romaner. Og hans evne til at vække masserne, folket. Det er dog fremfor alt som borger, at Zola er beundringsværdig. Hans holdning i Dreyfussagen var vidunderlig. Afholdt, lykkelig, rig — ved sin død efterlod han sig to millioner francs — kaster han en brandfakkel ind i sit rolige liv, fornærmer et frygtindgydende parti, og alt dette fordi hans samvittighed siger ham, at en uskyldig er domt. Det er ikke nødvendigt her at gjenoptage den store sag. I løbet af to aar vendte Zola op og ned paa Frankrige, ja paa den hele verden. Hvilken forandring i Frankrige siden den 13de januar 1898, da Zola offentliggjorde sit: «Jeg anklager!» Og denne sag hindrede ikke Zola i at arbeide. I denne tid udkom *Frugtbarhed*, *Arbeide*, og før sin død fuldendte han sin roman *Sandhed*. Den berømte forfatters død har i Frankrige frembragt en dyb vemod. Hans ligbegjængelse var i sandhed imponerende, og talen, som Anatole France holdt ved graven, særlig bemærkelsesværdig.

Hvad der især maa anerkjendes hos Zola, er hans oprigtighed, hans troskab, hans energi, hans villie. Han sagde altid: «en eneste ting er af vigtighed hernede — arbeide. Man skal hver dag samvittighedsfuldt udføre sit dagverk. Mennesket forsvinder, hans arbeide bliver. Der gives ikke unyttige anstrengelser». Emile Zolas død har berøvet den franske roman den mægtigste skribent, som har levet, siden Balzacs dage. Ingen har givet dybere udtryk for vort moderne samfunds elendighed og vore fremtidsforhaabninger og drømme. Jeg var Emile Zolas fortrolige ven. Han var ligefrem af væsen, skjønt han gjerne omgav sig med megen luxus. Han havde ikke sin styrke i conversationen, han talte lidet. Han sagde ofte: «Jeg er ingen taler». Den største feil han begik var, at han ønskede at blive medlem af det franske akademi. Han fremstillede sig flere gange til valg. Herrerne af akademiet vilde ikke vide af ham: nuller synes ikke om ud-

prægede personligheder. Akademiet maa her beklages. Det har tabt en hæder som vilde have forøget dets sociale og endog dets moralske værd.

Det er Anatole France, som nu, skjønt han er akademiker, maa ansees for Frankriges største forfatter. Der er for nærværende ingen anden franskmand der fører pennen, som kan afdisputere ham den første rang. Han er Frankriges ypperste stilist, og ingen anden skriver det franske sprog som han. Det som i nogen maade hos Anatole France minder om Zola, er hans sociale virksomhed. France er en fin tænker og paa samme tid en demokrat, en disipel af den sociale retfærdighed.

Lad os nu gaa over til bøger, der omhandler aktuelle emner. Max Nordau har nylig i et bind samlet sine artikler om nogle af nutidens franske forfattere. Hans verk, som er udkommet paa det Felix Alcanske forlag, bærer titelen: *Vus du dehors* (sect udenfra). Det er snarere skitser end studier, og *literær* kritik snarere end *videnskabelig*, som forfatteren pretenderer.

Max Nordau har megen aand, mener ialfald at have det, men om denne hans aandfuldhed har fundet udtryk noget sted, er det ialfald ikke i den foreliggende bog. Se f. ex. hans studie over Goncourt, en af bogens længste, 20 sider. Af disse er 18½ optaget med citater af Goncourts dagbog. Paa denne maade bliver det ikke synderlig vanskelig at forfatte bøger. Man behøver kun at tage 300 forfattere, og af hver af disse afskrive 20 sider, og man vil have 6000 sider, eller 15 bind paa 400 sider hver. Man behøver derpaa efter hver forfatter kun at tilføie: «han behager mig», eller: «han behager mig ikke». Dette er et godt raad, som jeg herved giver vore læsere.

Under titelen: «Pages éparses» udgiver hr. Louis Liard, medlem *af det institut*, som med megen takt styrer det høiere undervisningsvæsen i Frankrige, paa Armand Collins forlag, en bog af høi interesse. Den indeholder taler, holdt ved forskjellige anledninger: ved indvielsen af Pasteurs statue, ved aabningen af undervisningskongressen 1900 etc., men alle de gjenstande, som behandles, har noget fælles i synspunkternes høihed, i tankernes adel og en isandhed mærkværdig dygtig-

hed. Louis Liard er filosof og tænker; hans arbeider over *Descartes, den positive videnskab og metafysiken* er almindelig bekjendte. Hr. Liard er ogsaa en meget lærd mand. Han kjender alle hemmelighederne i det 18de aarhundredes fransk og forstaar at forlige dem med en meget modern aand. Hr. Liard har grundlagt alle de talrige psykologiske og fysiologiske laboratorier i Frankrige, og det er endvidere ham, som har givet de franske universiteter ret til selvstyre, thi alle franske universiteter har sine egne love, er helt autonome. Med alt dette finder hr. Liard tid til ogsaa at være forfatter.

Nietzsche bliver mere og mere berømt; i Rusland oversættes og kommenteres han, og i Frankrige har han talrige disiple. Jeg maa ogsaa gjøre mine læsere opmerksomme paa en bog om Nietzsche skrevet paa fransk af en russisk forfatter: E. de Roberty. Dette verk, som er udkommet hos Alcan, er delt i tre dele: 1. en almindelig karakteristik af Nietzsche, 2. Nietzsche, som filosof og 3. Nietzsche, som sociolog. Hr. de Roberty søger at paavise, at den tyske filosof ikke er umoralsk, og at hans filosofi ikke er antisocial. Jeg for min del hylder ikke Nietzsches ideer, men anser ham dog ikke for en fiende af samfundet.

En fransk psykolog af stor anseelse, hr. Pierre Janet, professor i psykologi ved Collége de France, har nylig udgivet et verk paa 800 sider i stort format under titelen: *Les Obsessions*. Forfatteren er af den mening, at alle mennesker, eller næsten alle, er besatte. Dette vil i dagligdags tale sige, at alle mennesker er syge. En elsker renlighed altfor høit, har renlighedssyge; en anden er altfor glad i musikken, han har mani for musik; en tredie har en altfor om samvittighed; han har en syg samvittighed. Atter igjen elsker en sandhed og retfærdighed for høit, og han er ogsaa syg.

Jeg har endnu ikke, saavidt jeg erindrer, havt anledning til for mine læsere at omtale digteren Lucien Paté. Af ham er forskjellige ting udkomne. Jeg skal nævne: *Le Sol sacré*, *Poémes de Bourgonnes etc.* Er der tale om indvielsen af et monument eller en buste af nogensomhelst stor digter, er det altid hr. Lucien Paté, som lader oplæse, eller selv oplæser et stykke leilighedspoesi. Under boergeneralernes besøg i Paris lod Lucien Paté oplæse et digt med varme og bævende toner.

Hr. Patés eiendommelighed er just denne bævende klang, og hans poesier bør derfor helst læses paa offentlige pladser. Man kan ikke sige det samme om den russiske digter Maïkovs poetiske arbeider. Hans digte er nylig oversatte paa fransk, og vil udkomme i Perrins akademiske bibliothek. Hr. Maïkov døde i en alder af sytti aar; han var en skolernes digter, de smaa skoleborns eiendom; jeg har i tyve aar kunnet hans vers udenad. Uheldigvis er den franske oversættelse ude af stand til at gjengive originalens eiendommelige russiske duft. Den oversættelse man her har af Ibsens digte er ogsaa i høi grad forskjellig fra den norske text. Det er slet ikke den samme ting! Jeg tror, at den allerbedste oversættelse aldrig nøiagtig kan gjengive originalen. Med et abstrakt arbeide kunde det maaske gaa an, men aldrig med et literært verk og fremfor alt ikke med poesi.

Hr. Alfred Fouillée udgiver et meget betydningsfuldt verk: *De europæiske nationers psykologi*. Om otte dage udkommer bogen paa Alcans forlag i to udgaver. Halvanden side handler om Skandinavien «Vore dages skandinaver», siger forfatteren, «er en stærk og fri race, stolt og uafhængig af karakter og paa samme tid fuld af agtelse for myndigheder, arbeidsom, sund, fuld af legemlig og moralsk kraft. Nordmændene er jordens stærkeste folk, og gjennemsnitsalderen er meget høi. Da kampen for livet er mindre haard end i andre lande, er ikke det enkelte individ i de skandinaviske lande knust, og kan, om jeg tør udtrykke mig saaledes, aande frit. De norrøne racer har to egenskaber: levende følelse af uafhængighed og en sjelden disiplinær evne, som især er udviklet i Sverige og Norge. Med Linné, Andersen, Grieg, Ibsen og Bjørnson har skandinaverne herlig bidraget til videnskabens, kunstens og literaturens almindelige bevægelse». Dette er udentvil meget rosende ord, men i et verk paa 550 sider vilde forfatteren have kunnet hellige Skandinavien mere end halvanden side. Er han da uvidende om den indflydelse Skandinavien udøver paa Europas literære og kunstneriske liv? Bogen indeholder kapitler om psykologien i Tyskland, Frankrige, England, Italien, Rusland etc. Hr. Fouillée ender sin bog med disse ord: «Fremtiden tilhører hverken Angelsaxerne, Germanerne, Grækerne eller Latinerne: den tilhører

de lærdeste, de flittigste, de mest moralske! Vise ord, som vi oprigtig billiger.

Jeg ender denne lille oversigt med en tanke af Tolstoi, taget af det bind, som nylig under titelen: *Nouvelles Pensées de Tolstoï*, er udkommet paa Alcans forlag. «Alle bekjender vi ikke alene kjærligheden til næsten, men lever virkelig et liv i fællesskab: vi hjælper hinanden, opdrager hinanden indbyrdes mere og mere for en fælles lykke, vi nærmer os hinanden med kjærlighed. I denne tilnærmelse er livets hele mening. Og dog kan imorgen maaske en uforstandig fyrste sige en dumhed, som atter igjen besvares med en lignende dumhed. Og saa maa jeg gaa i krigen, udsætte mig selv for døden og dræbe andre mennesker, der ikke alene intet har gjort mig, men som jeg elsker. Man behøver kun at eie samvittighed for af saadant at blive vanvittig eller begaa selvmord. Og dette hænder særlig blandt de militære». Ak, krig, evindelig krig, naar vil den ophøre? Jeg foretrækker en slet bog for en god krig.

Ossip Lourié.

NYE BØGER.

A History of Russia from the Birth of Peter the Great to the Death of Alexander II. By *W. R. Morfill.* M. A.

Det vilde være at ønske, at nævnte bog kunde faa flest mulig læsere ogsaa her i landet, da den baade er interessant og «god til at faa forstand af». Sproget er desuden let og prisen overkommelig, kr. 7,50 indbunden.

Forfatteren er professor i det russiske og de øvrige slaviske sprog ved universitetet i Oxford. I sin fortale siger han, at det er hans ønske at give den almindelige læser en kortfattet fremstilling af hovedbegivenhederne i Ruslands historie i ovennævnte tidsrum. Forøvrigt har han i et lidet tillæg behandlet Finlands skjæbne, udviklingen af Ruslands omraade i Asien og af den sibiriske jernbane, samt givet et resumé af Alexander III's og Nikolaus II's regjeringer indtil 1899. Han nævner ogsaa enhver periodes vigtigste forfattere, da «det nu synes almindeligt anerkjendt, at vi maa vide noget om en nations litterære og sociale udvikling og ikke indskrænke os til slag og erobringer».

Bogen er meget sammentrængt, og fremstillingen kan derfor imellem forekomme lidt staccato; men man følger med stigende interesse udviklingen af det mægtige verdensrige, der vokser sig frem af det halvt barbariske land, der havde den lykke at faa den geniale og uboielige Peter den store til hersker, han, der selv havde saa meget af barbaren i sig, at han lod sin egen, eneste søn, behandles med knuten, hvorunder det endog er sandsynligt, at den ulykkelige døde. En saadan jernvilje hos en saadan mand maatte uvægerlig føre til store resultater.

Den bevægede tid efter Peters død med sine mange intriger, paladsrevolutioner og eventyrlige og tragiske skjæbner efterlader et eiendommeligt indtryk, og man maa ligefrem

anstrenge sig for ikke at blive forvirret af al den uro og omveksling. Men sikkerlig vil ogsaa interessen være vakt, saa man senere vil skaffe sig mere at vide om f. eks. en periode som Katharina den 2dens.

Ligefrem fængslende er skildringen af Napoleons indtrængen. Forfatteren har her, som forøvrigt i bogen, særlig benyttet russiske kilder, og det forekommer i alle fald nærværende læser, at det virkelig er lykkedes ham at faa fremstillet Napoleon som fienden, man ønsker at slaa ned, i modsætning til at man ellers bevidst eller ubevidst uvilkaarlig føler sympathi for Napoleon. Lord Roseberry, der, som han selv siger i sin bog, hverken elsker eller hader Napoleon, maa dog tilsidst skrive en bog om ham for at blive tanken paa ham kvit. I nærværende bog forstaar man, at de rasende russere i sit had endog kunde drive det til at begrave sine fiender levende, og man føler den uhyre lettelse det var, da Napoleon var uskadeliggjort.

For os nordmænd har selvfølgelig Ruslands forskjellige sammenstød med Sverige sin særegne interesse, og skildringen deraf, saavel som fremstillingen af Polens tragiske skjæbne, kan ikke undlade at vække alvorlige tanker.

Skildringen af de mange kampe paa Balkanhalvøen er ogsaa meget interessant. Forfatteren har megen sympathi for russerne, og han beklager hoilig Englands kortsynte og egoistiske politik i spørgsmaalet Tyrkiet. Hvilken malende oplysning om forholdene for Tyrkiets kristne undersaatter giver ikke det enkle faktum, at Athen i 1830 havde 300 — tre hundrede — indbyggere?

Med beundring og sympathi følger man Ruslands indre og ydre udvikling gjennem skjæbnens omskiftelser til dets nuværende mægtige position. Ganske merkeligt er det at læse Englands svar til polakkerne paa deres anmodning om hjælp under den store opstand i 1830. Det giver et underligt vidnesbyrd om, hvorledes man endnu saa sent ansaa Rusland, en tankegang, som skulde komme til at undergaa saa stor forandring: «Englands politik maa være ikke at svække Rusland, da Europa snart igjen kunde faa brug for dets hjælp i ordenens tjeneste, og der intet ønske var om, at Polen skulde blive en fransk Weichsel-provins».

Et gammelt visdomsord siger, at ingen har fred længer end naboen vil, og kanske den side af sagen ogsaa kan bidrage til, at man kunde ønske kundskab om sin mægtige og energiske nabo?

Selma Lagerlöf: **Jerusalem**. Denne ypperlige skildring af svensk bondeliv vilde jeg gjerne bede alle venner af *norsk* bondeliv at læse. Det er en roman, meget fængslende, som i sin første del skildrer livet i en stille og indelukket bygd i Dalarne, i sin anden del fører os ind i en colonі i Jerusalem, hvor en mægtig christelig vækkelse har drevet mange af dalbønderne hen. Ogsaa dette sidste er ligefrem laant fra virkeligheden.

Bogen aander en saadan kjærlighed til bondelivet, at vi nok tør sige, at ingen norsk folkelivs-skildrer har havt den stærkere. Og den har det fortrin fremfor vore, at den lader *det religiøse* være det stærke tyngdepunkt i folkelivet, som alt dets øvrige mangslungne indhold samler sig om. Overfor den nyopdukkede vækkelses noget sværmeriske, men ædelt sværmeriske christendom staar den gammeldagse, fra fædrene nedarvede, med sin nøkterne praktiske sands og en grundmuret sikker moral. Og der er en dybde i følelseslivet og en høihed i de sædelige krav, saa man faar et indtryk af at forfatterinden vil raabe ud over verden: Se for bønder Sverige eier!

Jeg tvivler ogsaa paa, at verden eier en bondelivsskildring, som kan komme op imod denne bog.

Særlig skulde jeg gjerne ville bede vore landsmaalsforfattere læse den. De har sandelig noget at lære her. De fleste af dem har alt for lidet faat tag i dette, som dog udgjør kjærnen og styrken i bondelivet. *Chr. Br.*

Rettelse.

I stykket «*Et under*», februarheftet af «For kirke og kultur» side 87, linje 1 fra oven staar: Lidt kjendt. Læs: *Vidt* kjendt.
Linje 6 fra neden: hendes ældste. Læs: hendes ældste *søn*.

To ſalmer[1]).

I.

Heil deg, frelſar og forſonar!
Verdi under ſpottetonar
kryner deg med klungerkrans;
eg, du ſer, vil gjerne gjerne binda
roſekrans um kroſs aa vinda;
helga ſjølv min hug og ans!

Herre, Herre, eg vil haſta
for di aaſyn meg aa kaſta;
viſſt eg veit du er meg nær.
Deg eg tilbed, underfulle:
rein ſom ſjufelt prøvde gullet
ſjufelt miſkunnſam du er.

Til ditt raude hav eg ſtemner,
ſøkjer der mi hamn, og femner
audmjukt bedande ditt kne.
Ei du ſnur deg kaldt ifraa meg;
full av medynk ſer du paa meg
inderleg fraa kroſſens tre.

Høgheims ſon, Gud Faders fagnad
dømd til verſte brotsmanns lagnad!
aa kor dei mot deg fer fram!
Men eg veit du vil det lida,
lét deg føda til den kvida;
ſjølv du valde kroſs og ſkam.

Kva hev deg fraa himlen jaga?
Kva paa jordi kunde draga
deg, den heilage, til ſeg?
Ja kva dreiv deg i di ſæla

[1]) Med forfatterens og forlæggerens tilladelſe hidſætter vi diſſe prøver af en liden norſk ſalmeſamling ſom Matias Skard netop ſkal udgive paa H. Aſchehoug & co.s forlag.

til aa velja daudens fæla,
so me liva maa med deg?

Kjærleik, kjærleik, kjærleik berre
her var yver dauden herre,
lét deg velja syndarkaar.
Du vil gjeva, ikkje taka;
eine difor kann deg smaka
daudens drykk i staden vaar.

Gjev eg kjende som eg skulde,
all min hardhug, all min kulde,
alt mitt hjartans syndestand!
Kva kann denne steingrunn bera,
likt til vederlag aa vera
for din kjærleik, frelsarmann?

Men eg trur: den gong du blødde,
utor saarom dine flødde
livsens djupe helse-aa,
megtig til kvar stein aa velta,
til kvart isberg burt aa smelta,
og til hjarta reint aa tvaa.

Difor bed eg deg med taarar:
leid det inn i mine aadrar
dette naadens raude hav,
straumen som kann steinen velta,
straumen som kann isberg smelta,
ja kann tvætta blodskuld av.

Du deg gav for sjølv aa vera
alt mitt liv, — du maa meg læra
livsens kunst, med' dagar gjeng,
so for deg mitt hjarta bankar,
so at du i mine tankar
er den djupe samanheng.

Visst eg maa som blomen folna,
hand og hjarta ein gong kolna
i den siste livsens kveld.
Men eg trur du vil det maka,

ſo eg dauden ei ſkal ſmaka,
du ſom tok mi ſyndegjeld.

Krosſen det er frelſegrunnen
i di naadegjerning vunnen;
heil deg frelſar, lov og pris!
Hjelp naar freiſtingar meg gjeſta;
rett meg hand naar augo breſta,
tak meg med til paradis!

Etter Grundtvig.

II.

Vreidens dag ſkal aldrar enda,
hin dag naar jord og himlar brenna
og ſaman i ſi oſka fell, —
ſom profeten klaart hev boda,
og heidne Volva heve ſkoda
i draum den ſtore utgangs-eld.
Aa for ein angſt og ſkjelv,
naar under himmelkvelv
kjem vaar domar
i ſkyi braatt / med heilag haatt
aa ſkilja millom vondt og godt!

Domsbaſunor veldugt tona
og kallar kvar mann fram for trona,
ſo alle graver breſta maa.
Dauden med naturi ſiger,
naar ſkapningen or gravi ſtiger
til ſvars for domaren aa ſtaa.
Daa er den ſtundi ſtor,
naar fram paa rettferds bord
breideſt boki
ſom inneheld / all heimſens gjeld,
og gjer av, korleis domen fell.

Domar-augo ut no røyner
det ſom i myrkret burt ſeg løyner;
alt fær den løn det tener helſt.
Kva ſkal daa eg arming gjera?
kva magt kann meg til hjelp vel vera,
naar rettferds tenar knapt vert frelſt?

Aa høge himmelkong
med hjartans frelsartrong,
kjærleiks kjelda!
til meg du maa / i naade sjaa
og lata meg di frelsa faa!

Jesus, kom i hug med blida,
kva du for meg hev vilja lida,
at ikkje eg fortjonast maa!
Meg du søkte i ditt fengsel,
meg kaupte du med kross og trengsel, —
lat møda di sitt maal faa naa!
Aa Herre, du som ber
det strenge hemnar-sverd,
gjer forlating
for syndi all, / fyrr me deg skal
faa skoda i ditt domarkall!

Syndesaka her eg stender;
mitt brot som eld i bringa brenner;
aa høyr mi bøn, Guds eigen son!
Som du tilgav syndug kvinna
og lét hin revar naade finna,
hev ogso meg du gjeve von.
Ei mine bøner er
bønhøyrings naade verd;
men du gode,
som tok mi gjeld, / eg fast deg held:
aa frels meg du fraa helvits eld!

Naar dei dømde gjeng til kvida,
so lat meg ved di høgre sida
med ditt velsigna folk faa lut!
Bøygd og hjarteknust eg treder
framfyre deg og bønleg beder:
syrg for meg du til siste slut!
Hin dagen taarefull,
naar me med all vaar skuld
stig or gravi,
gjev syndi til, / aa Jesus mild!
og gjev oss ævleg fred og kvild!

(Etter latin).

PRÆDIKEN PAA FASTELAVNS SØNDAG.

(Af *Chr. Bruun*).

Luk. 18, 31—43.

Men han tog til sig de tolv og sagde til dem: Se, vi gaa op til Jerusalem, og alle de ting, som ere skrevne ved profeterne, skulle fuldkommes paa menneskens søn. Thi han skal overantvordes hedningerne, og bespottes og forhaanes og bespyttes; og de skulle hudstryge og ihjelslaa ham, og tredie dag skal han opstaa. Men de forstode intet deraf, og denne tale var skjult for dem, og de forstode ikke det, som blev sagt. Men det skede, der han kom nær til Jericho, sad en blind ved veien og tiggede. Men der denne horte folket gaa forbi, udspurgte han, hvad dette var. Men de forkyndte ham, at Jesus den Nazaræer kom forbi. Og han raabte og sagde: Jesu, du Davids søn, forbarm dig over mig! Og de, som gik foran, truede ham, at han skulde tie; men han raabte meget mere: Du Davids søn, forbarm dig over mig! Da stod Jesus stille og bød ham føres til sig; men der han kom nær til (ham), spurgte han ham ad og sagde: Hvad vil du, at jeg skal gjøre dig? Men han sagde: Herre, at jeg maa blive seende. Og Jesus sagde til ham: Bliv seende! Din tro har frelst dig. Og strax blev han seende, og fulgte ham og prisede Gud; og alt folket, som saa det, lovede Gud.

Det er en skjøn tro, han lægger for dagen, denne blinde Bartimæus, som texten idag taler om. I det udvortes var der ikke megen stads ved ham, netop. Han var ikke bare blind, men ogsaa fattig. Han levede af at tigge. Slig en blind tigger staar der her i byen ogsaa, paa torvet ved Vor Frelsers kirke, som mange af dere vil have seet. Større stads var der ikke med den blinde tigger, som sad udenfor Jerichos port heller, snarere vel større elendighed. Folk havde ikke megen medfølelse eller agtelse for ham. Han bad Jesus om hjælp og forbarmelse. De hyssede paa ham. En mand, som han, havde ikke lov til at uleilige den navnkundige rabbi paa hans gang. Og da saa han — paa egte tiggervis — bare raabte og skreg saa meget høiere: Jesus, du Davids søn, forbarm dig over mig! da ligefrem *truede* de ham. Den blinde tiggeren var ikke meget værd.

Men denne blinde tigger havde en tro, som ikke netop alle havde. Først havde han altsaa den tro, at Jesus kunde gjøre under og give ham hans syn tilbage. Nu, den tro havde kanske ogsaa adskillige andre mennesker i Jericho. At Jesus var «en profet, mægtig i gjerning og ord for Gud og alt folket» kunde man nok tro, fordi om man havde mistet troen paa, at han var Guds Messias. Men Bartimæus tror, at han er Messias. Og det var der ikke mange andre, som troede. Ikke nu længer. Engang havde folk troet det i tusindvis. De kom i tusindvis og vilde have ham til konge, ja de vilde udraabe ham til konge *med magt*, dersom han ikke selv skulde vise sig villig. Og konge, det vilde jo her sige: *messiansk* konge; paa anden maade kunde der jo ikke være tale om saadant. Men det var gaaet nedad bakke med Jesus af Nazaret siden den tid — saa hvad der vedkom det store folks mening om ham. Ikke bare folket i det hele havde opgivet al tanke om at han kunde være Messias. Ogsaa mange af hans egne disciples havde opgivet ham og fundet ham umulig. Men den blinde tiggeren, han holdt fast. «Jesus, du Davids søn!» raaber han gang paa gang. Han hylder ham som Messias. Thi «Davids søn» er som et officielt navn paa den Messias, som de ventede. Denne blinde mand ser hvad folk nu ikke længer kan se, hvad Israels vise ledere ikke kan se. Derfor sætter Jesus ogsaa saa stor pris paa hans tro og siger, at den har «frelst ham». Og den blinde tigger følger ham og priser Gud; han slutter sig til discipelskaren og bliver en discipel.

Det minder os om en anden, endda skjønnere, endda stærkere tro. Det er roverens paa korset. Den er — fristes jeg næsten til at sige — den skjønneste, den stærkeste tro, som verden har eiet. Thi det vedblev at gaa nedad bakke med troen paa Jesus af Nazareth. Der kom den dag, da selv Peters tro svigtede, hans, som Jesus havde prist salig for denne tros skyld, og sagt det om ham, at han var den klippe, han vilde bygge sin menighed paa. «I prøvens stund, i angst og smerte Guds kirkes store klippe brast». Da Jesus hang der paa korsets træ, nøgen og haanet som en straffet misdæder, da svigtede ikke bare Peters tro, men alle apostlers, alle disciplers. Da var der i hele den vide verden bare

et eneste menneske, som holdt ham for Messias, bare et eneste hjerte, som havde kraft til at holde troen fast paa den korsfæstede. Det var røverens ved hans side, den pinte forbryders. Han kalder ham endnu «Herre», han tror endnu, at han har et «rige», hvor han er konge og hersker, saa nogen han hænger der. Og det sidste, det høieste ønske fra hans døende læber er, at han maa faa del i dette rige. *Det* var den tro, som holdt, da alle apostlers brast.

Og *noget* af denne tro er der hos den blinde tiggeren ogsaa, han som stod, da tusinder og titusinder faldt. Den tro frelste ham. Og den flyttede bjerge ogsaa i det udvortes. Den flyttede blindhedens bjerg og gav ham hans syn tilbage. Og den blinde manden blev til et «tegn», et sindbillede paa Jesu magt, at han kunde aabne menneskenes øine for et nyt og vidunderligt lys, som tidligere var dem aldeles fremmed. Som tegn paa dette ved vi jo nok, at Jesus selv opfattede sine helbredelser af de blinde, og vilde, at andre skulde opfatte dem. Folket var blindt, dets ledere var endda mere blinde. Han alene kunde aabne disse menneskers øine for det straalende, det himmelske lys, som fik dem til at se hele livet og hele tilværelsen i en glans, som de aldrig havde drømt om.

Og denne blindhed har vi til alle tider. Vi finder den hos vor tids fornegtere. Mange af dem kan have overmaade klart og skarpt syn for tingene her nede paa jorden. Men de ser ikke himmelen over sig, ikke evigheden foran sig, ikke den Gud, de lever og er og rører i. Og mange, som siger, at de tror alt muligt inden kristendommen, ser ikke mere end de.

Men der er en anden blindhed, som vor text taler om, og som paa sin vis er endda langt underligere. Det er blindheden hos Jesu Kristi egne disciple. Det er den, som texten først og fremst handler om.

Det er deres blindhed for betydningen af Jesu lidelse og død, denne død, som de nu nærmede sig imod med stærke skridt. Folket havde opgivet troen paa Jesus, som sagt. De mægtige i Jerusalem vilde tage hans liv. Enhver, som troede paa ham, skulde udstødes af synagogen. Men til trods for alt dette *vilde* Jesus til Jerusalem. Han vidste, at hans time

var inde. Og han «vendte stadig sit ansigt til at vandre til Jerusalem». Disciplene fulgte ham, skjønt de kviede sig. Markus skildrer dem paa denne vandring, hvorledes Jesus gaar foran med faste skridt — ansigtet stadig vendt imod Jerusalem — mens disciplene var forfærdet og fulgte ham bævende. En af dem — og det var endda til tvivleren iblandt dem, Tomas — sagde til de andre: lad os gaa op med ham og *dø med ham*. Paa denne vandring og under slige stemninger er det, Jesus tager de tolv til sig for at forberede dem paa det som skulde komme. Alt det som var skrevet ved profeterne, skulde fuldkommes paa menneskesønnen. Han skulde blive udleveret til hedningerne og spottet og haanet og spyttet paa; og de skulde hudstryge ham og slaa ham ihjel, og paa den tredie dag skal han staa op igjen. Men «de forstod intet deraf, og denne tale var skjult for dem, og de skjønte ikke det som blev sagt». Er det ikke underligt, at de kunde være saa fuldstændig uden forstand? Det var dog ikke første gang, de hørte om dette. Lukas fortæller om to gange tidligere, da Jesus havde sagt det samme. Men ogsaa der heder det: «Men de forstod ikke dette ord, og det var skjult for dem, saa de ikke skjønte det». Paa begge steder hober Lukas gjentagelse paa gjentagelse for rigtig at udhæve deres fuldstændige mangel paa fattevne i denne retning. Jeg ved ikke, om han bærer sig saaledes ad ved nogen anden leilighed, end overfor dette ene. Jesu lidelse og død er dem det ufatteligste af alt. Og det er Jesu egne bedste disciple, som dette blir fortalt om. Kan I begribe det? Det er jo en blindhed, som synes at gaa over alle grændser.

Og paa den anden side — hvor stod de ikke høit disse mænd? For en religios udvikling havde de ikke allerede bag sig? De havde alle gjennemgaaet den mægtige vækkelse, som udgik fra doberen Johannes. De var efter denne vækkelse alle kommet til tro paa Jesus, at han var Messias. Og denne tro var bleven sat paa skarpe prøver. Tusinder og titusinder var faldt i proverne. *De* havde staat i dem. Selv doberen, deres egen gamle lærer, han som var større end alle profeter, den største af alle kvindefødte, selv han havde vaklet. De vaklede ikke. Paa egne som paa de andres vegne bekjender Peter, klar og fast: Du er Messias, søn af den levende Gud.

Og Jesus priser dem salige for denne tro, som de ikke havde faaet gjennem døberen eller noget menneske, men fra Faderen. Og han siger dem, at deres navne var skrevne i himmelen. Og lige forud for denne samtale, som vi hører om idag, havde han sagt til dem, at som de havde forladt alle ting og fulgt ham, saa skulde de i den store gjenfødelse, i den nye verden, naar menneskesønnen skulde sidde paa sin herligheds throne, da skulde de sidde paa tolv troner og dømme Israel som hans underdommere og underkonger. Høiere kan han jo ikke hæve dem.

Og alligevel kan han kort bagefter sige til dem, at hvis de ikke omvendte sig og blev som børn, kom de aldeles ikke ind i den nye verden, i det rige, hvis høvdinger de var kaldt til at være.

Aa — der er mange omvendelser i et kristenmenneskes liv fra den dag af, da han gribes af døberens flammende ord, og til den, da han gaar ind i det rige, som var ham beredt, før verdens grundvold blev lagt.

Men disse Jesu Kristi egne disciples i hans kjøds dage, med deres høie fortrin og med deres store feil, de var altsaa fuldstændig blinde for betydningen af Kristi lidelse og død og opstandelse.

Siden fik de jo øinene op for det. Siden blev netop dette, som de før havde været saa blinde for, det vigtigste for dem af alt. De gik ud i al verden som vidner om hans opstandelse; de vilde fylde verden med det vidunderlige lys, som straalte fra den korsfæstedes sprængte grav. Det var det, som gav dem denne magelose kraft til at gaa i kamp mod al verden og vinde seier.

Det er troen paa Kristi død og opstandelse, som er den nye pakts rette herlighed. Saa længe disciplene var blinde i dette stykke, var de heller ikke den nye pakts børn. De var nok ved sin tro paa Jesus komne ud over den gamle pakt, men de var ikke endnu virkelig komne ind i den nye. De stod som paa dørtærskelen, paa overgangen mellem begge.

Hvad er nu betydningen af denne tro paa Kristi opstandelse og paa hans død? Jeg sporger ikke om, hvad betydning den havde for Guds apostler i deres helteliv og helte-

død. Jeg sporger, hvad betydning den har for os smaafolk i den nærværende svage kristentid?

For nogle uger siden fik jeg brev fra en kvinde, som jeg kjendte godt i hendes ungdom. Nu var hun bleven gift og havde faaet to smaa born, som var hendes hjertes glæde, en liden gut og en liden pige. Saa kom døden og tog dem fra hende begge to, hendes *eneste* to. Enhver, som har mistet, ved at det gjorde ondt. Enhver *moder,* som har mistet — og jeg tænker her er mange modre tilstede, som har mistet — ved at det gjorde *frygtelig* ondt. Men hun skriver, denne moder, som har lidt saa tunge tab: «Aldrig i mit liv har jeg følt en saadan trang til at juble ud over hele verden: hvor Gud er *god!* som da jeg stod ved min lille elskede guts grav». Da vilde hun juble over Guds *godhed.* Og lidt nedenfor skriver hun: «Aa, velsignet være han, som tog dødens braad ifra os. Den naade er saa rent overvældende».

Denne kvinde ved, hvad Kristi *opstandelse* har at betyde. Hun er en glad kristen. Og nu Kristi *død,* hvad er betydningen af den? Der er mange mennesker som oprigtig ønsker at holde sig til Gud, som stadig beder til ham, og gjerne vil bøie sit liv efter hans vilje, men som endda har meget lidet lys over Jesu lidelse og død.

Jeg vil søge at kaste lys over den ved et sted af Hebræerbrevet.

Det heder der: «Efterdi vi da, brødre, ved Jesu blod har frimodighed til at gaa ind i helligdommen . . . . saa lad os træde frem i troens fulde forvisning». Troens fulde forvisning, frimodighed til at gaa ind i helligdommen — er det ikke netop dette, som det skorter mange oprigtige mennesker saa paa, naar de vil søge at træde frem for Gud. Og hænger saa ikke det sammen med, at de ikke virkelig har faaet tag i Jesu blod? Jeg vender mig til dem iblandt eder, som længe har været kristne, som er prøvet, som har gjort erfaringer baade om sin egen store skrøbelighed og mangel paa troskab og om Guds trofasthed og hans vidunderlige evne til at hjælpe os tilrette. Jeg sporger dem: naar troen paa Kristi forsoning er bleven os, jeg vil ikke sige: tvivlsom eller fremmed, men naar den har traadt noget i baggrunden hos os for andre ting, som ogsaa kan høre kristendommen til, og naar i

sammenhæng dermed vor bøn er bleven mattere, men vi saa ved Guds hjælp og hans aands tugt paany faar lys over forsoningen, faar den rigtig *nærværende* hos os, har vi da ikke netop den følelse, at vi træder ind som i en høiere helligdom? Og træder vi ikke helt anderledes end før frem med troens fulde forvisning?

Troen paa Kristi død og opstandelse er endnu, som i apostletiden, kristenlivets herlighed, kristentroens hjerte.

Men nu gives der, som sagt, ogsaa i vor tid mange oprigtige mennesker, som er blinde for denne herlighed ligesom apostlerne var det i vor text. De vil saa gjerne holde sig til Gud, de søger ham i bøn, de arbeider alvorlig paa at følge hans vilje. Men de har ikke faaet levende tag i Kristi forsoning. Hvad skal vi mene om dem?

Somme siger: alt deres arbeide paa at gjøre Guds vilje er ikke andet end egenretfærdighed. Den Gud, de indbilder sig at dyrke, er ikke andet end en afgud, de har digtet sig selv. Det er urigtigt. Jesus siger aldeles ikke til apostlerne i vor text, at naar de havde forladt alle ting for at følge ham, saa var det bare egenretfærdighed. Han siger tvertimod, at de, der saaledes havde fulgt ham, «i gjenfødelsen» skulde sidde paa tolv troner. Han priser dem salige, han siger, at deres navne er skrevne i himmelen.

Enhver som *af et ærligt hjerte* bekjender sin daabs pakt, forsagelsen og den apostoliske tro, *han hører Gud til,* selv om der endda er overmaade meget i denne tro, som han ikke har lys over. Den sætning maa vi ikke lade os fratage. Ellers mister vi det faste grundlag for vor fred.

Men saa kunde der være andre, som vilde sige: Ja, ja, naar vi kan blive frelst uden at have lys over forsoningen, saa er det jo da ikke saa nøie med den. Saa holder vi os til troen paa Guds faderlige godhed og søger af et oprigtigt hjerte at følge hans bud og lader det være nok med det.

Det vilde ogsaa være urigtigt. Det vilde være at slaa sig til ro som jøde, og agte den nye pakt med dens høiere herlighed ringe.

Jeg er vis paa, her er adskillige i kirken idag, som alvorlig ønsker at holde sig til Gud, men som ikke «ved Jesu blod har faaet frimodighed til at gaa ind i helligdommen», og

som derfor ogsaa er nok saa langt borte fra at kunne «træde frem i troens fulde forvisning», naar de beder til Gud. Vil I ikke gjerne have denne frimodighed, denne troens fulde forvisning? Vilde det ikke være noget af den største lykke, som kunde falde i eders lod?

Saa søg lys over Kristi forsoning! Bed Gud om det, ham som giver gjerne og uden at bebreide.

Og jeg har et raad at give med paa veien til dem, som gaar for at søge dette lys.

Det opgik for apostlerne, ved vi, efter opstandelsen. Men der var noget, som var gaaet i forveien, noget som ligger imellem Jesu død og det ord til dem i dagens text, som de dengang aldeles ikke kunde fatte. Det var det, at de havde lært sin egen synd langt bedre at kjende end for. At de var syndere, havde de længe vidst, ialfald da siden den dag de lod sig dobe med omvendelsens daab til syndernes forladelse. Og Peter havde bedt Jesus gaa ud ifra ham, fordi han følte, at han var en syndig mand. Men den nat, da Herren vendte sig og saa paa Peter, og Peter gik ud og græd bitterlig, da lærte han alligevel, at han var en synder, saaledes som han aldrig før havde vidst det, fordi han nu havde fornegtet sin herre og sin ven. Og noget lignende har aabenbart været tilfældet ogsaa med de andre apostler. De havde jo alle svigtet, alle forladt ham, alle forarget sig. Og denne nye og dybere syndserkjendelse den hjalp dem til at forstaa, hvorfor det var *nødvendigt,* at Guds Messias maatte lide og dø.

Og saaledes er det endnu. Den bedste hjælp til at faa lys over forsoningen, naar den er os dunkel, ligger i en dybere erkjendelse af vor synd, dette at vi ser «fordærvelsens afgrunde» i vort eget indre.

«Lær mig Gud min synd at kjende og min skyld mig aabenbar» heder det i en salme. Gud indskrive denne bon i vore hjerter med flammende skrift, at vi maa faa frimodighed til at gaa ind i helligdommen og træde frem med troens fulde forvisning og prise ham for den høie herlighed, han har givet den nye pakts sønner og døtre i troen paa den korsfæstede og igjen opstandne! Amen.

OM SPIRITUALISMEN.

(Af o—h.).

Da der efter forlydende paa et kjøbenhavnsk forlag forberedes en udgave af friherre Carl du Preels værker, vil det være betimeligt, at det læsende publikum gøres bekendt med denne mand († 1901) og det standpunkt, han i sine skrifter forfægter.

C. du Preel er en af hovedmændene — og vel den betydeligste af dem — for den moderne aandsbevægelse, som kalder sig *spiritualismen* eller «den mystiske verdensanskuelse». Blandt hans betydeligste værker kan nævnes «Mystikens Filosofi» og «Menneskets Gaade».

Spiritualismen er et udslag af den videnskabelige forskertrang i forening med forsøg paa, ved anvendelse af denne paa de aandeligste, oversanselige omraader, at give svar paa menneskeaandens og sjælens dybeste og lønligste spørgsmaal. Men forøvrig spænder den over saa meget, at en udtømmende definition er vanskelig. I sit navn minder den om *spiritismen,* og den har ogsaa indoptaget denne meget omtalte og omstridte aandsbevægelse i sig, idet den bekender sig til dens sandhed og benytter dens resultater. Men spiritualisterne have hertil føjet, som en nødvendig hjælp til at fastslaa *deres* «resultater», *somnambulismen* og *hypnotismen;* kort sagt, de gøre brug — og det en udstrakt — af disse saakaldte «occulte videnskaber», ja spaar dem den gyldneste fremtid paa jorden som de for menneskeheden egentlig saliggørende.

Spiritualismen er for en stor del opstaaet som reaktion mod den yderliggaaende materialisme, som nu saa længe har præget videnskaben; men den har paa sin side tilbøjelighed til at svinge for yderlig til den anden side og blive altfor «aandelig» igen. Den hviler ikke paa *kristen*, neppe nok paa religiøs grund. Vel ynder den at støtte sig til udsagn af de gamle mystikere; men den har ikke disses religiose grund-

vold. Tvertimod synes den moderne mystik at antage, at alle religioner nu have udspillet deres rolle og i en nær fremtid ville opløses for at give plads for — *viden*. Den altid efter viden tørstende menneskehed kræver dette. Al «tro» er et barnligt og nu overstaaet stadium. Den materialistiske videnskab har rakt den tørstende forskeraand de sanselige iagttagelsers fulde bæger, men har derved kun naaet at tilfredsstille *en del* af mennesket. Men, siger spiritualismen, en endnu større del, ja, langt den *væsentligste*, dets *sjæl*, staar endnu tilbage med en utilfredsstillet trang og længsel. Religionerne have gennem aarhundreder søgt at imødekomme denne trang; men i vor tid, som fordrer viden og ikke kan nøjes med tro, maa noget andet træde i religionernes sted og udfylde det hul som fremkommer ved disses nødvendige opløsning. Her kommer da den nye, paa *videnskabeligt* grundlag hvilende, experimentelle mystik til som den frelsende engel, og imødekommer ved de occulte videnskabers hjælp menneskets videns-trang paa de sjælelige og aandelige omraader, som ligge udenfor almindelig sansning. De occulte videnskaber tilhører nu fremtiden, og den, som ikke ser og erkender dette, er efter spiritualistens mening — blind og dum og ser intet, fordi han ikke *vil* se.

Imidlertid, trods C. du Prels mange usmagelige udfald mod den gamle videnskabs dyrkere og mod kirken og religionerne, hvilke han bl. a. bebrejder «intolerance» mod anderledes tænkende (hvori han dog selv gør sig skyldig), indeholder dog hans værker mange dybsindige bemærkninger og interessante iagttagelser, som gør det til en lønnende underholdning at studere dem — med fornøden kritik! Ikke mindst kan man glædes over hans klare paavisning af materialismens uholdbarhed og umulighed som leve-grundlag.

Spiritualismens «system» er endnu kun i sin vorden, men, siger C. du Prel, engang fuldendt vil denne livsanskuelse aabenbare sin store betydning allerede deri, at den vil staa som sammensmeltningen af religion og videnskab, af metafysik og naturforskning. Den vil ikke, som religionen, ensidig henvende sig til menneskets hjerte, men heller ikke ensidig til forstanden, saaledes som videnskaben. Den vil ikke være en i dogmer stivnet, blind troes religion, men heller

ikke ligne hin videnskab, fra hvis lærestole der nu gaar som en iskold vind udover folkelivet osv.» Fremtiden vil dog neppe svare til disse store forventninger, saa at spiritualismen skulde have magt til at gennemtrænge og beaande folkelivet, efter at have nedstødt religionerne fra deres plads.

Imidlertid er det af interesse at lære at kende spiritualismens system og lærdomme. Den følgende fremstilling, som omhandler dens opfattelse af *mennesket*, dets udspring og maal, er i alt væsentlig taget efter C. du Preels bog, «menneskets gaade».

I.

«Mennesket er alle tings maal» — det er en hovedsætning. Den hidtidige («officielle») videnskab har gjort sig skyldig i at studere *naturen*, inden den var klar over *mennesket*. Dette er taabeligt, «en videnskabelig skandale». Forud for naturen, for dyrene, har vi *selvbevidstheden*: men vi kunne rigtignok ikke rose os meget *deraf*, saa længe *vort eget jeg* er os en *uløst gaade*. Man skal ikke studere eller bedømme en kunstner eller haandværker i deres sletteste, men i deres *bedste* frembringelser. Og *naturens* højeste frembringelse er jo *mennesket*. Derfor maa *det* før end noget andet være genstand for vor undersøgelse; «menneskets gaade» maa løses først.

Nu foreligger der gennem tidernes løb de mest afvigende anskuelser herom; for nogle er mennesket en hob kemikalier, for andre et udspring fra Gud. Men *gaaden* er ikke bleven løst. *Nærmest* dens løsning er den *mystiske* verdensanskuelse kommen, som har havt repræsentanter fra oldtiden og indtil vore dage. Det er ogsaa paa disse dunkle og halvfærdige resultater, at spiritualismen bygger videre, idet den i stedet for deres *tankeoverveielser* sætter videnskabelige undersøgelser og *kendsgerninger*, støttende sig til hypnotismen, somnambulismen og spiritismen; særlig ved disses hjælp søges da «menneskets gaade» løst.

II.

Fra de tidligste tider har vistnok store aander beskjæftiget sig hermed, men uden held. Deraf har mange sluttet, at det hører til de uløselige spørgsmaal. Dog er det ingen-

lunde saa; men man er blot slaaet ind paa en *gal vej,* og har ladet uforsøgt de vigtigste hjælpemidler til løsningen. Man er gaaet ud fra det, som *var os bekendt* om mennesket, nemlig ved hjælp af vor *bevidsthed om os selv* — ret som om man i *denne* kunde udtømme menneskets indhold. Man ansaa *sjælelære* og *undersøgelse af bevidstheden* for det samme. Men dette er en ubevist forudsætning, thi det *kunde* jo være, at vor selvbevidsthed, vor selverkendelses lys aldeles ikke naar ned til vort væsens dybder. Det, vi sanser af den omgivende verden er en forsvindende del mod, hvad vi ikke sanser. Sansernes ydelsesevne er yderst indskrænket. Der gives mange lysstraaler, vi ikke kan se, tonesvingninger, vi ikke kan høre. Og tilmed er det, vi iagttage, egentlig slet ikke de virkelige tildragelser i naturen, men kun deres *virkninger paa os.* Vi se ikke æthersvingninger, men lysstraaler, høre ikke luftsvingninger, men toner. Saaledes danne vi os et i mange maader af os selv forfalsket verdensbillede. Og som altsaa *verden* selv naar langt ud over vore sanser, saaledes naar ogsaa *vort eget væsen* langt ud over, hvad vi se af eller ved om os selv.

Derfor stille vi i spidsen denne sætning: Sjælen ligger *ikke* indenfor vor *selvberidstheds* belysningskreds, den ligger netop i det *ubevidste!*

Der er altsaa en dobbelthed (dualisme) i vort væsen, i vort aandsliv, en dobbelthed af hjerne og sjæl, og den *jordiske* bevidsthed, som er bundet til sanserne og hjernen som redskaber, omfatter kun *en del* af vort væsen, nemlig den *jordiske fremtoning.* Men fra denne bliver at adskille en anden væsenshalvdel, den *oversanselige,* som ikke er bundet til noget *legemligt* organ, og heller ikke erkendes af noget saadant. Dette har allerede *Kant* klart udtrykt: «Den menneskelige sjæl maa allerede i dette liv ansees samtidig knyttet til to verdener, af hvilke den, bunden nemlig her paa jorden, til personlig enhed med et *legeme,* alene klart fornemmer den materielle verden» . . . . «Det er altsaa et og samme *subjekt,* der som medlem *samtidig* tilhører den synlige og den usynlige verden» . . . . «Hvad jeg tænker som *aand,* det bliver ikke erkendt af mig som [jordisk] *menneske,* og omvendt».

III.

Saaledes er mennesket altsaa et ganske andet og meget mere sammensat væsen, end materialisten drømmer om. Den nye, spiritualistiske sjælelære søger nu at udrede de forskellige bestanddele fra hinanden og stille dem i det rette, indbyrdes forhold. Det resultat, som den foreløbig er kommet til, er nu dette:

Hjernen er ganske vist tænkningens *sæde;* dog er det lige saa lidt *den*, der tænker, som det er øjet, der ser; hjernen ser ved hjælp af øjet; og paa samme maade er det sjælen, som tænker ved hjælp af hjernen. Den nye sjælelære lader den materialistiske paastand, at hjernen frembringer tankerne, gælde til en vis grad; men den tilføjer: det er sjælen, som frembringer hjernen. Men ogsaa sjælens forbindelse med *det øvrige legeme* maa forklares. Og til dette ojemed behøver vi blot at udstrække det nævnte forhold mellem hjerne og sjæl til at gælde *det hele legeme.* Vi maa tilskrive den *før legemet* existerende sjæl en skabende eller organiserende evne eller kraft, hvorved den formaar at *danne sit legeme.* Thi ikke blot hjernen, men det hele legeme er sjælens, det ubevidstes redskab. Og dette ubevidste er en *virkelig sjæl,* med vilje, erkendelse, forestillingsevne osv.; og om end denne sjæl *for os* ligger i det ubevidste, saa er den dog ingenlunde *sig selv* ubevidst; den er et virkeligt, sig selv bevidst, subjekt.

Vi maa altsaa vogte os for, som den gamle sjælelære, at forvexle dette subjekt med den jordiske bevidstheds person. Vi maa derfor give det *et andet navn. Kant* kalder sjælen «det intelligible subjekt» eller «det absolute subjekt»; Carl du Preel kalder den stedse «det transcendentale subjekt», ikke just noget klart udtryk; det betyder vel nærmest noget, som ligger *hinsides* noget andet, nemlig i dette tilfælde hinsides vor sansnings, vor fornemmelses, vor selvbevidstheds grænse, hinsides «fornemmelsestærskelen».

Det jordiske menneske er nu intet mindre end det transcendentale subjekts organiserede fremtoningsform, dets inkarnation, dets materialisering her paa jorden.

IV.

Denne jordiske tilstand er nu forbundet med en transcendental *tænkning,* d. v. s. dannelsen af vort legeme er ikke

en vilkaarlig akt, men forbundet med en teleologisk ɔ: en paa hensigtsmæssighed grundet forestilling hos det hinsidige subjekt. Beviset herfor leveres af de occulte videnskaber, hypnotismen og sonnambulismen. *Førstnævnte* viser os f. ex i sygdomstilfælde, at den syge under den hypnotiske søvn kan *gennem forestillingen* beherske og regulere *ellers ubevidste* legemlige funktioner, som blodomløb, udsondringerne osv. Dette viser aandens herredømme over legemet. Og *sonnambulismen* viser ydermere erfaringsmæssig, at ogsaa andre, naturlige funktioner er forbundne med en, os ubevidst, hinsidig tænkning og forestilling og blive beherskede og regulerede gennem denne. Vi se saaledes, at sonnambulerne (under søvnen) stille deres egen diagnose og prognose, ɔ: bestemmer deres sygdoms art og forløb. De organiske funktioner forløbe vel ubevidst for *hjernen*, men ingenlunde for *sjælen* og dennes (transcendentale) forestilling.

V.

Det er i virkeligheden kun den *allerringeste* del af vort væsen, som ligger paa *denne* side fornemmelsestærskelen. Hinsides denne ligge evner og kræfter, som vi ingen forestilling har om. Ja, i virkeligheden ligger vort væsens *egentlige kærne* i hint ubevidste. Det er nu paa forhaand sandsynligt, at enkelte af disse evner og kræfter i undtagelsestilfælde (f. ex. under hypnotiske og sonnambule tilstande) maa kunne komme tilsyne hos den jordiske person. Thi det er ingen *uoverstigelig* skranke, som adskiller vort væsens to halvdele; de adskilles ikke reelt, men kun formelt ved fornemmelsestærskelen. Og denne *kan flyttes*. De indtryk fra yderverdenen, som *fornemmes*, ere ingenlunde de eneste, som *indvirke* paa os. Nej, kun de indtryk blive os *bevidste*, som besidde en vis paavirkningsstyrke, hvorimod en ubestemmelig rigdom af indtryk forløbe udenfor fornemmelsestærskelen, indtil de, ellers ubevidste, maaske komme frem i drømme. Disse ubevidste indtryk er nu netop *sjælens* besiddelse. Og som denne sjæl modtager *indtryk*, hvorom vi ingen anelse har, saaledes kan den ogsaa besidde *evner*, som vi ikke ane. I sonnambulismen træde saadanne evner ofte frem af den skjulte tilstand paa en vidunderlig og overraskende maade.

Saaledes viser altsaa mystikens kendsgerninger os, at vi har en *selvstændig sjæl,* udenfor og uafhængig af legemet; thi vi finde i dem, hvad i sin tid *Aristoteles* krævede for at udtale sig for sjælens adskillelse fra legemet, nemlig: «virksomheder, der alene tilhøre sjælen».

VI.

Derfor maa nu den fysiologiske sjælelære afløses af den transcendentale. Denne lærer (og beviser), at hint for os ubevidste har bevidsthed om sig selv, at det besidder *selvstændig, af hjernen og sanserne ikke formidlede* forestillinger og tænkning; det besidder erindring og bevidsthed. «Mennesket», siger Bonald, «er en af sanselige redskaber betjent intelligens». Og naar det legemlige liv paa en eller anden maade undertrykkes, træder det ellers ubevidste, sjælen, frem af sit skjul og aabenbarer *sine* evner og kræfter.

Det er derfor kun *tilsyneladende,* at vi i vor livstid blot fører den materielle tilværelse og først efter døden blir delagtige i sjæletilværelsen. I virkeligheden fører mennesket som dobbeltvæsen begge tilværelser *samtidig.* Og denne forbindelse er, som allerede Augustinus har bemærket, den egentlige gaade.

Denne gaade loser nu imidlertid, som ovenfor vist, den nye sjælelære ved at gøre sjælen til det, der organiserer legemet. Dette stadfæstes ogsaa ved *døden.* Thi det *afsjælede* legeme *opløses* i sine kemiske bestanddele. Det ubevidstes, det transcendentale subjekts, den livgivende og opholdende sjæls høje evner og dybe forstaaelse af naturen har altid vakt occultisternes beundring. At mennesket er «skabt i Guds billede» har de altid henført, ikke til det jordiske, men til det transcendentale subjekt.

VII.

Det hinsidige, hvori vor sjæl ikke blot skal leve efter døden, men hvor den lever *allerede nu,* men os ubevidst, er saaledes ikke noget andet *sted* — en sjæl behøver intet *sted* at leve paa — men det ligger blot, ligesom vort transcendentale væsen, hinsides vor fornemmelsestærskel. Og dette transcendentale væsen er *udødeligt,* kan ikke rammes af *legemlige*

forandringer. Vi kommer her til at staa overfor *spiritismen* og dennes kendsgerninger. Kan den fra legemet frigjorte aand (spirit) blive genstand for vor erfaring *her?* I sonnambulismen er den legemlige hindring for sjælens virksomhed *tildels* overvunden, men i døden *bortfalder den ganske.* Hvorfor skulde da ikke sjælen kunne aabenbare (manifestere) sig *efter døden,* ja endog *lettere* end under den sonnambule tilstand? Naturvidenskaben indrømmer, at vor jordiske erfaring og verdensbillede afhænger af vor jordiske organisme. Væsener med andre sanser vilde se verden ganske anderledes og gøre ganske andre erfaringer end vi. Paa samme planet kan i og for sig godt leve beboere ved siden af hinanden uden ringeste kendskab til hinandens existens; de kunne blot ikke sanse hinanden. Videnskabens «verdens-love», som er byggede paa menneskers erfaringer, er i virkeligheden kun gældende for *menneskenaturen;* for andre organismer vilde gælde en anden erfaring og andre love. Dersom vi nu paa en eller anden maade *kom i berøring* med væsener af en anden organisme, levende under andre love osv. end vi, saa vilde det for hine væsener naturlige og selvfølgelige for os se ud som *undere,* som noget utroligt. «Jordens undere er himlens love» (Jean Paul).

Af saadanne begivenheder (alias undere), hvis *aarsag* ligger i hin verden, men hvis *virkning* falder indenfor vort iagttagelsesomraade, frembyder spiritismen en mængde. Og fordi vi ikke kunne *forstaa* dem, skulle vi ej nægte dem. Fordi vi *ikke se* noget, følger ikke, at det ikke *er.* Om end den nye sjælelære meget vel kan blive bevist *uden* spiritismens hjælp, saa har dog denne en værdi for dens videre stadfæstelse, hvorfor den ogsaa benytter sig af den.

VIII.

Sporge vi nu om, hvorledes forbindelsen mellem det transcendentale og det jordiske fra først af er *kommen i stand* for hvert enkelt menneskes vedkommende, da svare vi herpaa ud fra det ovenfor udviklede om sjælens *organiserende evne.* I *den jordiske fødsel* har sjælen organiseret sit legeme og danner det fremdeles. Thi sjælen er til *før legemet,* ligesom den vedbliver at være til efter døden. Den jordiske fødsel

maa imidlertid ikke opfattes som et *fald*, en fornedrelse for det transcendentale subjekt, ej heller legemet som et slags fængsel for sjælen. Den jordiske tilværelse kommer ved fødselen til som et *tillæg* til den (sig fortsættende) transcendentale tilværelse uden nogen skade eller indskrænkning for denne. Men da sjælen ikke i et jordisk og sanseligt legeme kan vise *alle* sine høje evner, kan det vel faa *udseende* af, at den jordiske tilværelse indskrænker eller afløser dens virksomhed. Det jordiske legeme er altsaa, hvad vi vel maa mærke os, bleven til ved en *viljesakt* af sjælen. Vi ikke blot *har*, men vi *er* levevilje; og denne er uafhængig af livsindholdets art; ogsaa den fattige og elendige frygter døden. Derfor kan vi gaa ud fra, at viljen til livet ikke *opstaar* ved livsindholdet, men er af *metafysisk* art og gaar *forud* for livet. Den er ikke livets *virkning*, men dets *aarsag*. Fødselen er en fuldt fornuftmæssig og bevidst viljesakt af det transcendentale subjekt. Og da *fjernsynet* (som somnambulismen viser) er en evne hos dette, er ikke blot fødselen, men ogsaa fødselen *ind i de givne*, for hver enkelt særlige *livsforhold* vort væsens frivillige handling. Og hvad enten saa disse er for eller imod den jordiske persons ønske, saa maa de *tjene transcendentale formaal*; og det er *vort eget individuelle forsyn, som har bestemt vor skæbne*. Vi kunne derfor ikke anklage nogen *udenfor* os selv for vor fødsels tilsyneladende dumme tilfældighed eller for vor skæbne; begge dele er jo vort eget værk!

IX.

For et væsen, som *er levevilje*, maa *dødens* problem være af interesse. Hvorledes forholder da den nye, monistiske sjælelære sig til dette? Den lærer: døden er ikke en meningsløs eller grusom naturindretning. Den er heller ikke tilintetgørelse eller livets ophør. Men den er *sjælens befrielse fra legemet*. Sjælen er evig, *uden begyndelse* og ende. Thi i nøje sammenhæng med tanken om udødelighed staar tanken om en forudtilværelse, som ogsaa *Kant* er ganske paa det rene med. Udødeligheden kan ikke være en gave *udenfra*, som pludselig indtræder først i dødsøjeblikket. Det er en *fortsættelse* af noget allerede givet.

X.

Hvad nu angaar *det kommende livs beskaffenhed,* staar til tjeneste for den nye sjælelære ikke tomme spekulationer og gætninger, men virkelige holdepunkter og kendsgerninger, og da særlig gennem spiritismen. At nægte muligheden af aandeaabenbarelser er taabeligt. Den eneste nødvendige (og slet ikke saa overordentlige) forudsætning for at anse en «aands» tilsynekomst for mulig er, at sjælen *ikke blot én gang* gør brug af sin organiserende evne, samt at den ikke mister denne kraft ved døden (hvad der ingensomhelst grund er til at antage).

Den kommende tilværelse er identisk med forudtilværelsen og med vor ubevidste tilværelse under levetiden. Alle de høje evner (fjernsyn, tankelæsning osv.), som kan træde frem hos mennesker under extatiske tilstande (som sonnambulismen osv.), maa vi tænke os forhøjede og i fuld udfoldelse under den hinsidige tilstand, naar sjælen er helt fri fra legemets tryk og indskrænkning. Ogsaa sjælens *organiserende* evne maa vi da tænke os forhøjet, og vi maa ogsaa for denne evne tænke os en *genstand,* et «slags sjælelegeme eller aandeligt legeme», idet altsaa legemet i døden kun aflægger det grovt sanselige legeme. En rent aandig, fuldstændig ulegemlig tilstand er det os umuligt at danne os nogen forestilling om. Hint aandelige legeme, «astrallegemet», har man med en maaske fuldstændig træffende benævnelse kaldt «ætherlegemet»; thi det synes netop at besidde ætherens egenskaber: at kunne bevæge sig lynsnart gennem rummet, gennemtrænge materien og ophæve tyngdekraften; fjernsyn og fjernvirken (telepathi) kunde saaledes ogsaa herigennem opnaa en rent naturvidenskabelig forklaring. Tilstanden efter døden er ligesom en normalbleven sonnambulisme af højere art. Saaledes betyder døden altsaa ikke personlighedens tilintetgørelse (materialismen), heller ikke dens opløsning og overgang i verdensaltet (pantheismen), men derimod en fortsættelse af livet med forhøjet individualitet. De saakaldte «døde» ere mere levende end vi. Udødeligheden er altsaa ikke erhvervelsen af en *ny tilstand* eller en hensættelse paa et *nyt sted,* men en fortsættelse af en allerede given tilstand paa *samme* sted. Det hinsidige er ikke rumlig adskilt fra den jordiske tilværelse, men

er blot et hinsides *bevidstheden*. Det hinsidige er det *anderledes anskuede* dennesidige. Men paa den anden side *betyder* overgangen fra den jordiske erkendelsesmaade til den hinsidige i virkeligheden det samme som en hensættelse til en hel *anden verden*, fordi der ingen lighed bestaar mellem de *indtryk*, det jordiske og det hinsidige menneske modtager fra den ene og samme verden. Denne jord, der ofte — det synes med rette — er blevet betegnet som en jammerdal, et straffens og pinens sted, kunde dog være et paradis for væsener af en anden existens-art. Og bibelens dybsindige mythe om paradiset, syndefaldet og uddrivelsen taler just om den akt, da menneskene fra at være transcendentale væsener af højere art kom ind under den lavere jordiske tilværelse under sanselige former. Menneskene «skammede sig» over de jordiske legemer, medens de ikke havde skammet sig over deres tidligere, ætheriske væseners nøgenhed. Ligeledes taler bibelen om *to* skabelser af mennesket: den første («og Gud skabte mennesket i sit billede») omhandler det transcendentale subjekt; den anden beretning («da dannede Gud Herren mennesket af støv af jorden og blæste livets aande i hans næse, og mennesket blev til en levende sjæl») omhandler det jordiske menneske.

XI.

Det er let at se, at *materialismens* verden tilsidst maa udmunde i dette meningsløse: vi lever for en gang at dø og tilintetgøres. Men indfører vi *udødeligheden* i verdensformlen, forvandles det hele til en storartet anlagt foranstaltning, anlagt paa at *frembringe liv* i evig afvexling. Det er naturen magtpaaliggende at tjene til at *udvikle* de egentlige skikkelser og deres bevidsthedsindhold til stedse fuldkomnere redskaber for det oversanselige, og sørge for at møjens løn ikke gaar tabt for den usynlige verdens enkeltindivider. Og netop dette sker: *vort livs erhvervelser blive bevarede for os.* De forsvinde kun *optisk* for os; men i virkeligheden overleveres de til det *ubevidste*. Saaledes bærer vi *i os selv* arvingen til resultatet af vore anstrengelser.

Men skal da den jordiske og den transcendentale udvikling *altid* forholde sig til hinanden som middel til maal? eller

ere de maaske ikke bestemte til en gang at *forenes?* Der er vel ingen tvivl om, at under udvikling og fuldkommengørelse vil sjælen mere og mere flyde over i den materielle fremtoningsform, saa at tilsidst alt ubevidst er optaget i bevidstheden og omvendt, og saaledes det transcendentale subjekts besiddelse *uden rest* forenet med besiddelsen af dettes jordiske fremtoningsform. Et væsen af denne art vil i sig forene vore to naturer, som endnu er adskilte ved fornemmelsestærskelen. Et saadant væsen vil ikke mere behøve at gennemgaa fødsel og død, det har overvundet døden, idet sjælen er ganske *forenet* med legemligheden og ikke længer staar overfor denne som sin blotte *frembringelse.* Det legemlige er forenet med det aandelige i en forklaret legemlighed (sml. Schelling)

XII.

Fremfor materialismens trøsteslose og fortvivlede verdensopfattelse, under hvis banner det pessimistiske synspunkt egentlig er det eneste berettigede, udmærker den mystiske anskuelse sig ved at yde en stor trost mod alle jordens onder. Vi ser fra de jordiske lidelser ind i et trøstefuldt perspektiv. Baade vi selv og verden er anlagte for en *stadig voxende* erkendelse og moral. Den materielle verden kan ikke være opstaaet af *intet;* men vel kan det tænkes, at ved en eller anden ulykkelig hændelse — man kan kalde det et «syndefald» eller hvad man vil — den oversanselige verden eller en del af den er bleven greben af materialiseringen, ligesom enkeltvæsenerne ved fødselen. Man kan ogsaa tænke sig, at denne materialisering atter kunde blive gjort *tilbagegaaende* d. e. efterhaanden ophøre, saa at materialiteten altsaa kun var en *fase i udviklingen* baade for individet og for verden. Men det faar vi lade staa hen. I hvert tilfælde er den mystiske verdensanskuelse trøstefuld, ikke mindst, fordi den imødekommer den indre, aandelige trang hos mennesket, som i menneskeslægtens historie har skaffet sig (utilfredsstillende) udslag paa mange maader, især i religionerne.

XIII.

Menneskets bane har evner og *opgaver* langt udenfor den del af den, som den *jordiske* bevidsthed belyser, og hvor-

ved der opstaar et skin af, at fødselen er dens begyndelse og døden dens ende (sml. et meteors bane, naar det kommer ind i jordens atmosfære).

En saadan opfattelse af livet maa have den største betydning for *moralen*. Og da denne i vore dage under religionernes opløsningsproces har mistet sine gamle støtter, trænger den til støtte af en ny, *idealistisk* verdensanskuelse. Væsentlige grundbestemmelser i moralen er «tilregnelighed» og «ansvar». Og disse begrundes i den nye sjælelære. Vi *synes* at begaa vore handlinger under trykket af en *nødvendighed*, beroende paa aarsagssammenhængen. Men i virkeligheden maa vort livs enkelte handlinger tilregnes det transcendentale subjekt som *frie*. Og med friheden følger ogsaa *ansvaret*. I en blot materialistisk verden findes *intetsomhelst*, hvorpaa der lader sig grunde en moral. Vor tid viser en stor, social bevægelse. Og utvivlsomt trænger meget i vort samfund til forbedring. Men en saadan vil ikke finde sted paa *materialistisk* grundlag, saaledes som mange af hovedmændene desværre synes at antage. Materialismens ligefremme følge er og bliver den *hensynsløse kamp for tilværelsen*, dette, at enhver er sig selv nærmest. Og herpaa kan intet *samfund* opbygges. Fuldstændig uden humant eller moralsk holdepunkt i selve sit *system* er og bliver materialismen den grove *egenkærligheds* princip. Socialismen vil theoretisk mildne tilværelseskampen, men praktisk skærper den denne end ydermere. Ydre, statsøkonomiske forholdsregler kan til en vis grad mildne den; men kan den indbyrdes menneskekærlighed ikke bestaa *uden* den slags, grunder den sig ikke paa en moralsk overbevisning hos de enkelte, skal den føles som en lov-*tvang* — da duer det hele intet og varer kun kort. En skøn dag opløser kulturens moralske farve sig i det bare skin. Den ydre lovmæssighed, som hos de dannede opretholdes gennem den offentlige mening, hos de udannede ved øvrighed og straffelov, forsvinder, og bestialiteten træder frem. Saaledes har det vist sig saa ofte, naar legalitetens støtter er blevne omstyrtede for en tid (jfr. den franske revolution). Civilisationen er falden af som en skal. Saa længe den berettigede socialisme vil staa paa sit nuværende, materialistiske grund-

lag, vil den ikke kunne frigøre sig for et vist broderskab med anarkister og nihilister.

Det er *absolut nødvendigt* for samfundets bestaaen, at troen paa det oversanselige hinsides genoplives; thi kun derigennem kan moralen faa nye støtter. Og ikke mindst vigtigt er det, hvilken plads og bestemmelse *mennesket* erholder i denne nye metafysik. Moralens rette begrundelse er uden tvivl filosofiens vanskeligste, men ogsaa dens *egentlige* hovedopgave. Men dersom mennesket kun existerer mellem vuggen og graven, da er det moralske anlæg meningslost. Vi vilde da i hvert givet øjeblik være at ligne ved *dødsdømte*, kun at vor vej til retterstedet var noget længere og tidspunktet usikkert, naar vi naaede derhen. Loven tilstaar den dødsdømte i hans sidste dage opfyldelsen af hans legemlige ønsker. Har materialismen ret i at anse døden for tilintetgørelsen, da vil vi ogsaa med rette stille et saadant krav for vort jordiske liv, og ingen kan bebrejde os, om vi anvender alle slags midler, som ikke ligefrem kommer i strid med den borgerlige straffelov, paa at tilfredsstille det. «Lad os æde og drikke, thi i morgen skal vi dø» — bedre «moralprincip» formaar materialismen i virkeligheden ikke at opstille. Kan vi kun finde grunde til at stræbe efter vor *jordiske* persons vel, da bliver enhver moralbestemmelse en umulighed, en modsigelse, højst en paastand uden bevis eller støtte.

Vort *hele*, vort *egentlige* væsens bedste vil vi først efterstræbe da, naar vor tidsbevidsthed griber *ud over vor jordiske tilværelse* og menneskets oversanselige natur atter bliver erkendt. Og at erkende dette maal er den nye sjælelæres opgave. Den lærer *praktisk*, at vi skal benytte dette liv til her at erhverve os saadanne goder, som ikke berøres af døden; thi vi har evne til udvikling udover denne. Og som *theori* løser den ikke alene *menneske*gaaden i en hidtil ikke naaet grad, men delvis ogsaa *verdens*gaaden. Verdensformaalet bliver os delvis klart, og vi erkende, at verden er en *planteskole for aander*, hvis udvikling gennem uddrivelsen af det transcendentale paradis (den jordiske fødsel) maaske kan befordres bedre end i paradiset selv.

Saaledes ser altsaa C. du Preels «løsning» af «menneskegaaden» ud. Det kunde være ønskeligt at imødegaa den i en indgaaende psykologisk og kristelig kritik. Men her er kun plads til nogle korte antydninger af enkelte svage punkter.

C. du Preel gør det i sin bog i en haandevending af med al «tro» og gør fordring paa overalt at kunne sætte «viden» i stedet. Dog maa han jo selv i udstrakt grad gøre fordring paa «tro» hos sine disciple. Thi kun meget faa have adgang til at foretage forsøg med somnambuler (som er meget sjeldne) og andre «medier», og saaledes ved selvsyn overbevise sig om sandheden. Og i hvert tilfælde er den slags (hvad du Preel selv indrømmer) *sygelige* unormale foreteelser, som man ikke bør benytte sig af, og en forbrydelse mod «medierne», da forsøgene altid skader og svækker disse, i betydelig grad. Vi andre dødelige (eller udødelige) maa saaledes, om vi vil det, indskrænke os til at *tro* paa, hvad de nye mystikere fortælle os om deres «erfaringer».

Stadig anvendes ordet «videnskab» om den nye sjælelære etc., fordi den — efter sigende — støtter sig paa kendsgerninger og erfaringer, som enhver kan gøre. Dog er den *objektivitet* og *bevislighed*, som maa være kendetegnet paa alt hvad der vil bære navnet «videnskab», her iblandet med saa megen subjektivitet og personlig interesserethed, at det strengt videnskabelige værd af disse «kendsgerninger» og erfaringer altid maa være omtvisteligt. «Experimenter», selv om de «lykkes», er heller ikke uden videre det samme som videnskabelig forskning.

At denne nye «videnskab» skulde kunne træde i stedet for, ja fuldkommen erstatte en hvilkensomhelst *religion*, er en ren og skær paastand, om hvis vederheftighed fremtiden nok vil fælde den rette dom.

Med hensyn til selve *resultaterne*, hvortil de moderne mystikere er naaede, da maa man vel undre sig over den megen uleilighed for paa mange punkter at naa til det samme, som den aabenbarede religion og kristendommen nu i mange aarhundreder har belært menneskeheden om. Hine mennesker er i sandhed «gaaet over aaen for at hente vand»! Hvilken mængde undersøgelser og forsøg, hvilken beklagelsesværdig

enerveren, afkræftelse, ja ødelæggelse af de stakkels medier for at naa til deres resultater!

Valget imellem den nye og den gamle aandelighed og tro paa det oversanselige kan dog ikke være tvivlsomt. Spiritualismen lærer ganske vist udødelighed, men ved siden af kristendommens rige og indholdsrige evighed, en fattig, tom og indholdsløs udødelighed. Hine «begrunder moralen»; men hvor langt staar ikke dens begrundelse tilbage for kristendommens! Hvilke forunderlige krumspring for at naa til «frihed» og «ansvar»! Det transcendentale subjekt bærer ansvaret for mine handlinger, som jeg *synes* at begaa under en tvang; alle de enkelte handlinger i vort jordeliv er forud bestemte af *det!* Men da hint subjekt ret egentligt er vort *jeg*, vort «egentlige væsen», bærer vi altsaa i virkeligheden *selv* ansvaret for vore handlinger, der i virkeligheden er *frie!* Dette er kunstigt og kan ikke fastholdes af en sund tænkning. Jeg ledes desuagtet til ikke at *føle* ansvaret, at *skyde det fra mig* og lægge det over paa mit transcendentale subjekt som en mig uvedkommende person, for hvis handlinger jeg ikke kan indestaa. Ingen tanke kan i længden fastholde den logiske adskillelse mellem, men reelle forening af det transcendentale jeg og mit jordiske jeg, saa at dette sidste skulde *for alvor føle* sig ansvarlig for det førstes bestemmelser og handlinger. Og moralsk set nytter det ikke, at man fortæller mig, at jeg har ansvaret, hvis jeg ikke *føler* det!

Desuden kan det vel neppe stemme med sjælens saa højt priste høje og herlige, ja næsten guddommelige evner, dens dybe forbindelse med og forstaaelse af naturen osv., at den i forudtilværelsen bestemmer sig til, ved hjælp af det jordiske legeme, som den selv organiserer, at begaa et saadant antal dumheder og værre ting, som vi jo i virkeligheden begaar her i vort jordeliv, ikke mindst paa grund af overfladisk kendskab til naturen. Og, siger man uvilkaarlig, dersom det transcendentale subjekt (det nytter ej, man siger «*mit*» t. s.) bestemmer og begaar dem, saa vil jeg ikke have ansvaret! Bestemmer da det transcendentale subjekt for visse mennesker, at de skal stjæle, myrde, drikke sig fulde osv.? Det vil da være uret at straffe de arme djævle paa deres jordiske legeme for deres oversanselige subjekts dumheder; en straffeanstalt for mislykkede transcendentale subjekter vilde være mere rimelig.

Mystiken gor skarp front mod materialismen. Men har kristendommen ikke alle dage gjort det samme? og med større held! Har den paa materialistisk grund hvilende socialisme nogen stærkere og bedre modstander eller den sande og berettigede socialisme nogen bedre ven end den sande kristendom? Mystiken bliver aldrig hin anti-aandelige strøm-

ning nogen jevnbyrdig modstander, hvor høit den end taler om udødelighed; thi den er i altfor ringe grad selve *livet* voxen.

Vor fødsel siger C. du Preel, er sjælens frivillige handling. Er *døden* da ikke ogsaa det? Herpaa faar vi intet svar. *Konsekvent* maa den være det. Men denne konsekvens *tager han ikke,* gaar udenom den. Og den *kan* heller ikke tages. At lægge sig stille til hvile i sin seng efter fuldendt livsgerning kan vel bære et smukt frivillighedens præg; men at drukne paa havet, blive ædt af de vilde, blive knust i en maskine, blive hængt, halshugget eller hvilkensomhelst anden voldsom dødsmaade — forstanden vægrer sig bestemt ved at lade den slags være *frivillige* handlinger af en fornuftig, højtbegavet sjæl.

Og det har ogsaa sine store misligheder med denne frivillige indtræden i verden. Hvad skal vi saa gøre med hele det store *arveligheds-spørgsmaal?* Lader man sig frivillig føde, saa vælger man vel ogsaa sine egne forældre? ellers bliver frivilligheden strax betydelig indskrænket. Man vælger vel saa ogsaa selv *tidspunktet* for sin fødsel, de givne livsomstændigheder osv ? Nu *arver* hvert menneske jo i virkeligheden en mængde gode eller daarlige anlæg og tilbøjeligheder fra sine forældre, og de bestemmer atter en stor del af vore handlinger. Men hvorfor saa vælge forældre med daarlige og lave tilbøjeligheder og anlæg, som dog vil bringe ulykke og nedværdigelse over det jordiske liv? Og hvad *forbindelse* bestaar nu mellem *mit* transcendentale subjekt, som jo har *været til fra evighed af*, og mine *jordiske forældre*, med hvem det samme er tilfældet? Og hvorfor *arver* jeg noget karakterdannende fra dem, der aldrig mere forlader mig? Hvorledes bliver kunstneriske eller digteriske osv. anlæg mine?

Disse og lignende spørgsmaal gaar C. du Preel udenom, medens han dog gør sig til af at have, ialfald tildels, lost «menneskegaaden»; og dog er hine spørgsmaal visselig ikke den mindste del af denne. Hans «løsning» gør dem imidlertid blot endnu mere indviklede og uløselige, end de var i forveien.

I det hele tager den nye sjælelære sig bedst ud paa papiret; den kan paa ingen maade staa maal med virkelighedens og livets mangehaande og mangeartede forhold og kaster intet lys over dem; den er i virkeligheden intet nyt lys i verden, om end dens tilhængere mener, at den er det. Og vi kan med vor bedste vilje ikke spaa den nogen stor og gylden fremtid; det er en nutidsplante uden rod i livet eller virkeligheden, ernærende sig væsentligst gennem luftrødder!

GUNHILD.

Det var en desemberdag for omtrent firti aar siden, og saa langt nord var det, at solen i lange tider ikke alene holdt sig skjult for folk i dalen bag de høie fjeld omkring; men i syv—otte lange uger var den helt nede under horisonten.

Østenvinden kom hylende ned gjennem skaret, og hvor dalen vided sig ud, var det som den rigtig slap sine kræfter løs, spredte sig over hele fladen og sopte sammen mod skigarer og husvægge al den løse, tørre sne, som hadde lagt sig oppaa skaren.

Klap, klap, klap — lød det gjennem den tynde, klare luft. Nu kommer de. Og snart var hele jordet nedenfor prestegaardsbakken fyldt med et mylder af finner, rener, pulker og hunde, mens luften gjenlød af det melodiske, for os uforstaaelige sprog, blandet med barnegraat og hundegjøen.

En stund efter var prestegaardens store kjøkken pakkende fuldt af smaa skindklædte mennesker. Nærmest ved komfyren sad mødre med sine spædbarn, som de tog ud af «komserne» (komse kaldes finnernes vugge, som ved en bred skindrem bæres over skulderen eller hænges paa en knag i teltet) for at varme godt op ved ilden; paa bænkene omkring det lange bord hadde ungdommen tat plads, og nederst ved døren holdt mændene paa med at pakke renstege og tunger ud af sine flade, runde næverskrukker.

Saa blev det handel og kaffekoging og traktering, og muntert gik det til med Guthorm som tolk, hvor finnernes radbrækkede norsk og vort endda daarligere finsk ikke klarte at faa meningen frem. Mistydninger og misforstaaelser forhøied bare stemningen, naar de blev opklaret.

Endelig var handelen slut, næverskrukkerne slængt udenfor døren, forat kjødet ikke skulde tine, allesammen varme og mætte og smaabarna atter puttet ind i sine komser.

Kvinderne var begyndt at neie til farvel, da far kom

ned fra kontoret, og den ældste af mændene gik hen til ham og sa i en næsten udfordrende tone:

Popa, lite sterkt paa kjøpe.

Nei, svarte far, ikke sterkt, det ved du fra før. Men kaffe, hvis du vil ha.

En mumlen gik gjennem mændenes række; men ingen sa mere, og gamlingen trak sig ned mod døren til de andre, mens far atter gik op paa kontoret, dog bare for i næste øieblik at komme ned igjen.

I haanden holdt han en bog — de fire evangelier paa finsk — som han rakte iveiret og spurte: Kan nogen af dere læse?

Guthorm kan, Guthorm kan, lød det paa finsk og norsk fra mange paa én gang.

Se her, Guthorm, sa far, kjender du den bogen?

Nei, ikke.

Har du hørt om Jesus?

Jesus Kristus — snild mand — døde paa korset — ja Jesus Kristus.

Men han blev levende igjen.

Jassaa — aa? Ja vist — *opstod,* sa han med et bredt triumferende smil ved tanken paa sin ikke helt glemte viden.

Her i bogen staar om ham paa dit eget maal, og nu skal du love mig, at du læser dette selv og saa fortæller alle de andre derom. Her staar baade om hans liv og død, og at han blev levende igjen — for han var ikke bare en snild mand; men han var Gud selv, som blev et fattigt menneske, fordi han vilde gjøre dig og mig og alle mennesker rige og lykkelige.

Jassaa — javist ja.

Lover du mig nu at læse dette og fortælle de andre om det?

Ja, sikkert love.

En jente, lidt større end de øvrige kvinder, var kommen helt frem og stod spændt lyttende, med halvaaben mund og de brune øine fulde af spørsmaal.

Hvad heder du? spurte far og tog hendes haand.

Gunhild, kom det knapt forstaaligt, for hun var hulgumt (aaben gane).

Kan *du* læse?

Ikke læse, litegran norsk forstaa.

Guthorm hadde stukket bogen, vel indsvøbt i avispapir, i barmen og gik efter alle de andre ud.

Bare Gunhild stod igjen, ubevægelig, med øinene fulde af taarer, som dog ikke fik lov at bryde frem. Nu ropte husbond paa hende, og hun maatte følge.

Da hun alt var i døren, sa far til hende — som greben af en pludselig indskydelse:

Gunhild, jeg vil tale med Jesus om dig.

Hun vendte sig, og hele skikkelsen, fra de blankt slørede øine til knærnes dybe neien, var et personliggjort *tak*.

Men far gik atter op paa kontoret. Han vilde straks begynde at indfri sit løfte.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Over et aar var gaat. Det led mod midten af januar, og dagene begyndte saa smaat at længes.

Paa prestegaarden hadde alt gaat sin jevne gang. Finnerne hadde som sedvanlig vært der før jul; men Gunhild var ikke med, og vi fik bare vide, at hun allerede forrige vinter var flyttet til en anden husbond, som holdt til paa fjeldene længer vest.

Mer end én gang hadde smaapigerne smaasnakket om den vakre finnejenten, som hadde saa ondt for at tale. Og skuffelsen var derfor stor, da hun ikke fulgte renhjorden.

Mon hvordan hun hadde det?

Saa var det en tidlig eftermiddag de just hadde faat vinterhyret paa og var sprunget afsted med kjelkerne sine, at de kom stormende ind igjen og ropte med aanden i halsen: Gunhild; mor, nu kommer Gunhild.

Ta det nu lidt rolig, sa mor, er dere vis paa, at det er hende?

Men mor var selv ikke rigtig rolig, det horte de godt paa tonefaldet, og i munden paa hinanden fortalte de: Ja, det er hende, for hun ser slig ud, og hun snakker slig, og hun har en hund, som heder Bilgi, og den vilde rende paa os, men saa sa hun noget rart til den, og da turde den ikke.

Udenfor kjokkentrappen reiste Gunhild sine ski og sin stav, banked omhyggelig nysneen af skaller og pesk og blev

saa staaende og se efter de to smaa, som var smuttet ind gjennem gangdøren og ikke mere kom igjen — skulde hun gaa efter?

Kjøkkendøren blev aabnet, og Hanna kokkes venlige stemme bød hende komme ind.

Nederst ved døren blev hun staaende ganske stille. Øinene, de store brune øinene, var fæstet paa Hannas ryg. Det var som de bad om, at hun dog maatte vende sig om og forstaa, hvad hun vilde. Men Hanna var optat af andre ting; hun skulde jo ha grøden færdig, til Halvor og Lars kom fra skogen. Det var ingen hjælp at faa der, saa det ud for. Og de to—tre minutter blev lange som timer.

Endelig kom mor ud, fulgt lige i hælene af smaapigerne.

Goddag Gunhild. Kommer du alene idag? Sæt dig nu og hvil dig.

Hun seg ned paa bænken, idet hun sa: Popa reise fjelds — kranke mand.

Mens Gunhild fik lidt varmt tillivs, rusted far sig til færden, og snart drog de afsted — hun med hans vadsæk paa ryggen, altid nogen skilængder foran, tiltrods for at hun netop var kommen fire mil frem i den løse, tunge sne, smidig og letvindt baade op og ned for bakke — han mere uovet, men sterk og freidig, med et lag, som fortalte, at han vilde holde ud, hvor tungt det end blev.

Slig gik de en fjerdingsvei, hver optat af sine egne tanker. Hun vel nærmest ventende paa, at far skulde si noget, han overveiende, hvad han mœisommelig hadde kunnet faa rede paa af Gunhilds beretning om den syge, som var ræd for at dø, som ikke kjendte Gud, og som ikke kunde det mindste norsk.

Bi lidt, ropte han fremover til hende, jeg vil snakke med dig.

Det blik, hvormed hun vendte sig mod ham, gik ham helt til hjerte, og saa begyndte han da paa sin milde, tillidvækkende maade at sporre, hvordan hun hadde hat det siden sidst.

Hvad han fik vide, var omtrent dette:

Først reiste de mange dage med renhjorden, var indom

alle større gaarde for at sælge, blev nogensteder godt modtat og venlig snakket med, andre steder slap de ikke ind; men dette var nu de færreste. Nogensteder fik de brændevin paa kjøbet, og da gik det med hujing og styr videre nedover mod fjorden. Udpaa vinteren blev det bestemt, at Gunhild skulde følge en anden flok, som de hadde truffet ved fjorden. Hun vilde nødig; for endda hadde hun ikke faat høre det mindste af Guthorm om, hvad der stod i bogen, da det hadde vært saa travlt og uroligt hele tiden. Men det var ingen raad med det — hun maatte gaa, hvor der blev pegt for hende. Slig var det da gaat for sig, at hun denne vinter var *vest* i fjeldene. Det var snilde husbondsfolk hun hadde; men naar hun spurte nogen af dem om Jesus, svarte de bare: Norske popa tale om Jesus Kristus, og da hun en dag talte med en yngre kone om, at Jesus vilde gjøre dem rige og lykkelige, mindtes denne at ha hørt derom, men kunde ingen nærmere forklaring gi. Norske popa hadde talt saa daarlig finsk, at hun lidet hadde tilegnet sig af hans undervisning, og at læse hadde hun ikke lært.

Og sterkere og sterkere blev Gunhilds længsel efter at faa høre mere, og hun hadde saa ofte tænkt paa, at popa vilde tale med Jesus om hende.

Saa var den gamle blit syg og laa stadig i jammer og graat inde i teltet. Han mindtes at ha hørt af norske popa at Gud blev vred og straffed dem, som stjal ren. Dette hadde han gjort. Ligedan var det med at drikke brændevin. Og mange andre nye og gamle synder steg ogsaa frem for hans indre blik og gjorde ham saa ræd for at dø. Hun hadde prøvd at trøste ham, men hun hadde intet at trøste med, bare grunded mer og mer paa dette skrækkelige — at dø — det maatte jo alle.

En kveld han var saa rent fortvilet, hadde en kone fra det nærmeste telt sagt, at «norske popa» kunde hjælpe folk at dø, det hadde hun hørt. Men det var jo saa langt, saa langt, ingen vilde vel gaa over vilde fjeldet efter popa.

Gunhild hørte dette, og hun vidste straks, at *hun* vilde gaa, og hun vidste, til hvem hun vilde gaa — til ham, som vilde tale med Jesus om hende. Kanske hun ogsaa selv kunde faa tale med Jesus.

Det var nok en underlig samtale de førte, de to, lidet kjendskab som de hadde til hinandens sprog. Men forstod hinanden gjorde de dog.

Tilsidst hadde Gunhild fortalt alt, hvad hun mindtes om sig selv, fra den dag hendes mor døde paa fjeldet og hun selv fire-fem aar gammel blev sat ind i et andet telt, hos fremmede mennesker, som sendte hende til andre igjen, indtil hun tilsidst blev ganske hjemløs.

End din far da, spurte far, hvad hed han?

Ikke vide, længe borte. Først far, saa mor — ingen mine.

Véd du, om du er døbt?

Ikke vide.

Saa fortalte han hende om daaben, om at alle norske smaabarn blev døbt, og hvad det vilde si, og hvor ilde de finske forældre handled, som kvied sig for at bringe sine barn til Gud i daaben. Han malte det for hende slig, at hun, da han slutted, sa med uendelig sorg og smerte:

Gunhild stor — stor, gammel, ikke mere bli baren.

Gunhild, du kan bli Guds barn.

De var ved teltene; men Gunhild ønsked, at veien hadde vært længer, at samtalen aldrig vilde hørt op. Hun hadde glemt, hvad hun var tat afsted over fjeldet for, glemt, at det hasted — saa optat var hun af dette nye, som drog og bandt hende.

Derinde var elendigheden stor. Legemet nedbrudt af alder og sygdom, aanden sløvet. Det eneste levende var angsten. Den vokste sig stedse sterkere og større og syntes at ville kvæle sit offer — angsten og gruen for det ukjendte som nærmed sig — døden.

Det blev en haard nat, en nat hvori der blev kjæmpet om en menneskesjæl, en kamp mellem de to fyrster.

Da morgenen grydde, hadde livets og lysets fyrste seiret. Angstens suk og ston hadde veget pladsen for en stille, taknemlig glæde. Det gamle barn hadde barnlig tat imod frelsens evangelium.

Gunhild hadde vært oppe hele natten, hadde siddet ved den syges leie, vært tolk sammen med en anden, som kunde lidt norsk, og indsuget hvert ord. Men hun vilde alligevel følge med til dalen — for at faa høre mere.

Far var betænkelig, da han syntes det maatte bli for stridt for hende; men hun stod paa sit — naar husbond gav hende lov, maatte hun faa følge. Og nedover bar det.

En stor beslutning var dog først blit fattet deroppe i teltet:

Naar vaaren kom, skulde Gunhild faa fri i tolv uger for at komme til prestegaarden og høre mere om Gud, kanske

ogsaa lære at læse. Det var den gamle syge, som i sin overstrømmende taknemlighed mod Gud og mennesker fik udvirket dette.

Og glæden strømmed Gunhild slig til øinene, at hun syntes hun saa det mørke telt og dem allesammen gjennem et slør af blanke, tindrende stjerner.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Udi fasten en dag kom et underligt ligfølge over elven og op prestegaardsbakken.

Det var finnerne vestenfra, som vilde faa lagt den gamle i kristnet jord.

Og den unge konen, hans sønnedatter, vilde med det samme faa sin lille gut kristnet i kirken, saa han kunde bli Guds barn.

Mor bar ham til daaben, og foruden hende var bare far indskreven som fadder. Men interesserede vidner var der nok af; for alle finnerne, kvinder som mænd, stimled sammen i koret paa den lille ottekantede kirken og strakte hoderne over hverandre for rigtig at kunne se — daaben var med ét blit dem noget andet og mere end en paatvungen, unyttig ceremoni.

Og Gunhild stod med foldede hænder, og hjertet var fuldt af tak.

Hun følte, at dette var noget stort — stort.

Da de kom op i prestegaarden igjen — for kaffen maatte jo hellerikke forsømmes — trak Gunhild en liden skindpose frem fra barmen. Den var omhyggelig tilsnøret og ombunden med senetraad og hadde nok ikke paa længe vært aabnet; men op kom den dog.

Den viste sig at indeholde et bittelidet, uhyre finstilet norsk nytestamente og en gulnet papirlap.

Far, og flere med ham, studsed, da de saa testamentet.

Paa dets første blad stod skrevet: Et minde til Suniva fra din kjære madmoder Karen Tennes.

Lidt nedenfor med samme skrift: Glem ikke Jesus paa fjeldet.

Det gulnede papir var Gunhilds daabsattest, som viste, at hun for syvogtyve aar siden var døbt i Balsfjordens kirke, og at handelsmandskone Karen Tennes bar hende til daaben.

Det var sjelden at se far synlig rørt; men nu maatte han svælge graaten.

Hvor har du faat dette, Gunhild? spurgte han.

Jo, hun hadde faat det af sin mor, lige før hun døde, og moren hadde bedt hende om at passe vel paa det og aldrig gi det til andre end «norske popa».

Véd du, hvad her staar Gunhild?

Ikke vide.

Det staar, at du er døbt, akkurat slig som den vesle gutten er døbt idag. Gud har gjort dig til sit barn, da du var ganske liden.

Aa popa, popa.

Og hun la sig fremover bordet med ansigtet paa armene og hulked høit af glæde.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Vi tælled dagene, til Gunhild skulde komme igjen. Først skulde hun undervises alene af far og af klokkeren, som kunde noget finsk, og saa skulde hun sammen med den øvrige ungdom forberedes til konfirmation.

En uge før pinse kom hun. Med ublandet glæde modtog vi barn hende; men det maa nok tilstaas, at mors henrykkelse ikke var saa absolut, da det viste sig, (som man jo kunde vente) at hun ikke kom alene, men hadde med sig en hel hærskare af snyltedyr i haar og klær.

Sin finnedragt skulde hun beholde. Hun skulde ikke fornorskes, men vende tilbage til sin stamme som sit folks barn. Saa gjaldt det da i en fart at skaffe det rette materiale og la hende sy nye klær efter det gamle snit. Dette var nok lettere sagt end gjort; men det gik dog, og pinsaften kom hun sammen med de andre piger neiende ind til tebordet, med en ny rødkantet hue over det snauklippede haar og ellers ny hver traad og trevl lige til bellinger og komager.

Hvor lykkelig hun saa ud, da hun sad der og hørte paa sangen, som hun endda ikke kunde følge med i, og hvor andagtsfuldt hun folded sine hænder under bønnen.

Ved olsokstid blev hun konfirmeret, og dagen efter gik hun for første gang til alters. Herunder kom to ting tydelig frem: At hun var *helt greben,* og at hun var *finn.* — Hun kunde ikke beherske sig, men brød ud i lydt jublende tak for Guds store naade.

Og far hadde ikke hjerte til at tysse paa hende.

Men siden, før hun reiste tilbage til fjeldet, talte han med hende herom og forklarte hende begrebet aandelig blufærdighed.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Hver vinter, naar finnerne holdt sig vest i fjeldene, kom Gunhild til kirke og til alters, og næsten altid hadde hun med sig en eller flere, som var begyndt at bli glad i at høre om Jesus. Altid var hun tryg og lykkelig, for hun var saa liden i sine egne tanker og derfor saa uendelig taknemlig, for Gud var saa god mod hende.

Hun var et sandhedens og kjærlighedens vidne blandt den hjemløse flok i de øde fjelde, og mange velsigned hendes stille gjerning. *Regine Brun Arctander.*

PRAKTISK SKANDINAVISME.

Foredrag i Studentersamfundet i Kristiania den 22de februar 1902 af overretssagfører Just Lund, Kjøbenhavn.

(Fortsat.)

At den nationale modstandskraft vilde faa mægtig styrkelse ved et militær-forbund, kan, som paavist, ikke negtes. Og dog turde det hænde, at en toldunion vilde være endnu værdifuldere. De fleste af fremtidens kampe synes at skulle blive af økonomisk art, og mere end paa noget andet omraade gjælder det her, at den sterkere er hensynsløs mod den svagere. At være svag vil her sige at have et lidet marked, som ikke betyder meget for de andre landes eksport, og som disse derfor kan behandle som det falder dem bedst, med indførselsforbud o. lign. Tænk Dem, hvilken forandring en toldunion mellem broderlandene her vilde skabe! En kjøbedygtig enhed paa 10—12 millioner mennesker var en faktor, der maatte regnes med. Og vi var sikre baade paa indrømmelser, vi nu ikke faar, og mod hensynsløsheder, som nu vises os.

Og yderligere vilde vor afhængighed af udlandet betydelig mindskes. Meget af det, der nu maa indføres derfra, kunde broderlandene forsyne os med. Mange industrier kunde opstaa, for hvilke markedet nu er for lille, og meget af den overskuds-produktion, som nu maa afsættes paa fremmed marked til underpriser, kunde da finde kjøbere indenfor unionen. — Dette vilde give en styrke, som ikke kan vurderes høit nok. Men yderligere maatte man vente sig et stort økonomisk opsving indenfor unionens grænser. Hvad vilde det ikke sige for handel og industri at faa sit virksomhedsomraade henholdsvis 4-dobbelt og fordoblet! Hvilke store muligheder for hidtil uanvendte kræfter! Hvilke opgaver kan ikke løses med den større kapitalkraft og det rigere initiativ! Hvad kunde der for eks. ikke bringes ud af den nordiske

skibsfart! Vi har de bedste søfolk i verden og mangler kun den tilstrækkelige kapital og mænd med store syner og viljer for der at blive en verdensmagt.

Hvor fristende det end kunde være, skal jeg dog ikke her fordybe mig i enkeltheder, men tillader mig at henvise til den interessante og indgaaende diskussion om dette emne, der førtes i firserne; ganske særlig nævner jeg to fortrinlige afhandlinger i «Tilskueren» 1887—1888 af nuværende direktør M. Rubin; fra alle sider var man da enig om de fortrinlige betingelser for og store fordele ved en toldunion ligesom ogsaa, at de hindringer af toldpolitisk og fiskal natur, der vilde møde, ingenlunde var af uovervindelig natur. Alle de da fremførte betragtninger for gavnligheden har stadig samme vægt, hvorimod vanskelighederne desværre nu er større.

Som forbillede kunde henvises til det tyske toldforbund, der dannede grundvolden for den senere samling i én stat; der var ganske andre vanskeligheder at overvinde og langt ringere naturlige betingelser.

Jeg maa dog allerede her stærkt betone, at de største vanskeligheder er af øieblikkelig natur; hvor der handles, der spildes: en union vilde virke ødelæggende for mange enkeltomraader; men staterne har ikke ret til at lade deres politik bestemme af øieblikkets forhold; de har at se paa fremtiden og naar en foranstaltning vilde gavne og styrke helheden, maa der sees bort fra den mulige øieblikkelige uretfærdighed mod den enkelte.

Den styrkelse, en union vilde medføre af den nationale modstandskraft paa grund af den derved givne stærkere militære og økonomiske stilling, vilde atter skabe en mægtig kulturel fordel med muligheden af national løftelse baade paa ideelt og økonomisk omraade; den vilde skabe *selvtillid*. Intet er mere nationalt nedbrydende og forringende end bevidstheden om at være udsat for overgreb uden endog maaske blot paa værdig maade at kunne gjøre modstand, ikke at kunne stole paa sig selv; hvorledes maatte det da ikke virke, pludselig at vide, at man nu saa langt mere end før raadede over sin egen skjæbne at andre maatte tage hensyn.

Se blot hen til Tyskland, siden det er bleven en enhed; hvilken mægtig fremgang paa alle omraader! Der kan ikke

voxe store viljer op i smaa forhold og de store viljer skaber de store fremskridt; de evner, der ikke faar udviklingsmulighed, dør, og de indskrænkede forhold har tidt ikke brug for de store evner.

De smaa forhold udvisker personlighederne, med de større forhold kommer den videre horisont, det friere syn, den større taalsomhed. De tre folk er hinanden saa forskjellige, at der altid vilde komme incitamenter fra det ene til det andet; og dog er de hinanden saa nærstaaende, at disse incitamenter aldrig vilde savne jordbund; og hvilken betydning vilde det ikke faa, at den aandelige produktions mænd fik saa meget større publikum; hvormeget gaar der ikke nu tilgrunde, som da kunde finde udviklingsmuligheder.

Inden jeg forlader de en union følgende fordele, maa jeg dog endnu omtale et punkt af største betydning. Der er fra adskillige, med hvem jeg har talt, fremført som indvending, at det mellem Norge og Sverige eksisterende unionsforhold ligefrem skulde virke umuliggjørende for tanken.

Efter min opfattelse kan intet være mere forkjært; tvertimod vilde en forbindelse, hvor Danmark kom med, frembyde den uvurderlige fordel, at den vilde medføre en endelig afgjørelse af alle tvistemaal og give fuld garanti for fremtiden. Det er nemlig en given sag, at Danmark aldrig hverken vilde eller kunde gaa med i en union, hvor Norge ikke havde den fuldeste materielle og formelle ligestilling. Der maatte altsaa ske en fuldstændig afgjørelse af hele forholdet mellem de to forenede riger, og den kunde, naar den skede samtidig med dannelsen af den større union, ske paa den letteste og behageligste maade; de vanskeligheder, der ellers vil opstaa, idet en af parterne eller begge kunde nødes til virkelige eller formentlige tilbagetog fra tidligere indtagne standpunkter, vilde her forsvinde. Norge vilde altsaa opnaa alt det, der nu stræbes efter. Og paa den anden side vilde Sverige bevare det, der derfra fremhæves som hovedsagen: fælles udenrigsstyre; det er en selvsagt sag, at en union som den beskrevne var utænkelig uden dette; men derhos vilde Danmarks deltagen i forbindelsen ogsaa sikre den rolige udvikling i fremtiden; det er nu engang saa, at balancen er van-

skelig at holde, hvor der staar 2 overfor hinanden, naar den ene er dobbelt saa stor og stærk som den anden.

Hvorledes den nærmere ordning skulde ske, blev det fremtidens sag at afgjøre. Lettest vilde unionen kunne stiftes, om Norge fik sin egen konge; en tanke, som har været en hel del fremme, og for hvilken der vistnok kunde arbeides en stemning op. Hvor heldigt, at Danmark og Sverige i saa fald kunde forene sig om at give Norge sit første kongepar.

Hvor mange gode kræfter spildes ikke nu i de svensk-norske konflikter istedetfor at anvendes til broderfolkenes vel; hvad vilde der ikke vindes, om alle konflikter og konfliktmuligheder fjernedes?

Dette vilde ske gjennem en union, og derfor maa enhver sand fædrelandsven i alle 3 lande blive end ivrigere for denne og det saameget des mere, som den fare fjernedes derved, der nu kan være for, at en yderligere tilspidset situation mellem Norge og Sverige skulde kunne give en fremmed magt anledning til indblanding.

Men vi maa ikke alene se paa sammenslutningens fordele; vi er pligtige ogsaa at se dens vanskeligheder og mulige farer.

Lad mig her begynde med en indvending, som sikkert vil komme, men som jeg aldeles ikke kan tillægge betydning, den, at unionstanken tidligere har været fremme, men at arbeidet for den da mislykkedes, hvorfor det nu ikke skulde kunne nytte at tage den op paany. Jeg skal kun lige nævne denne betragtning; den er trætte mænd værdig; ikke en daadskraftig viljedygtig slægt; og er vor slægt dette, da skal den vel vide at behandle denne indvendings mænd, som de fortjener. Lad det sidste mislykkede forsøg belære os om at tage arbeidet nøgternt og praktisk, afskrække os skal det saa langt fra; tvertimod, det viser kun tankens indre sandhed, at den kommer frem atter og atter indtil endelig øieblikket for dens virkeliggjørelse kommer eller — det bliver for silde.

Unionens paastaaede internationale fare burde vi derfor se bort fra, og det samme gjælder sikkert om en antagen national fare for, at en forbindelse som den antydede skulde true det enkelte lands særeiendommeligheder. Denne betragt-

ning synes i hvert fald uden sandhed overfor en forholdsvis saa løs forbindelse som den, her har været tale om, der jo vilde overlade alle indre anliggenders ordning til den enkelte stat. Fra dansk side vilde dette neppe blive gjort gjældende og rimeligvis heller ikke fra svensk. Den kunde vist snarest ventes at komme fra Norge og vilde der være fremkaldt af visse ubehagelige erindringer fra den tidligere forbindelse med Danmark og den nuværende med Sverige, men maatte forstumme, naar Norge netop gjennem unionen fik sin ubetingede ligestilling anerkjendt, ligesom den i virkeligheden ganske vilde underkjende norsk kulturs selvstændighed og evne til at gjøre sig gjældende.

At dynastiske vanskeligheder skulde stille sig hindrende iveien, tør heller ikke antages; vi ved, at vor egen saavel som Sverige-Norges konge er mænd, for hvem fædrelandets vel er alt; og det samme ved vi om de vordende konger; vi er derfor sikre paa, at tanken vil møde den alvorligste vilje og den storste støtte, naar dens gavnlighed og mulighed blev lagt frem og ønsket blev en folkevilje; og hvor smukt kunde ikke enhver vanskelighed i saa henseende tænkes løst derved, at en svensk prins og en dansk prinsesse blev konge og dronning af Norge, da vilde sammenslutningen være sympathiseret gjennem de beslægtede fyrstehuse.

Tilbage staar endnu en indvending; men det er rigtignok ogsaa den, der vilde være værst at overvinde, nemlig henvisningerne til vanskelighederne ved en toldunion.

Det første jeg her maa bemærke er, at jeg kun taler om en egentlig toldunion med i hvert fald i det væsentlige fælles indførselstold og slet ikke tænker paa en saakaldt mellemrigslov, der ikke gaar videre end til at hjemle toldfri indførsel mellem staterne af hvert lands egne produkter med bibeholdelsen af dets ret over sin tarif for de udenlandske varer og deraf flydende nodvendige toldopsyn paa grænsen. En saadan mellemrigslov synes nemlig at være egnet til at fremkalde konflikter istedetfor solidaritetsfolelser, hvilket tydelig fremgaar af den skjæbne, mellemrigsloven mellem Norge og Sverige har havt. Den indfortes i 1825 og ophævedes i 1897 efter opsigelse fra Sveriges side og efter at have givet anledning til en mængde misforstaaelser og rivninger, og saa-

danne syntes umuligt at kunne undgaaes, idet nemlig det land, hvor der betales mindst told for raastoffer og halvfabrikata og som nyder toldfrihed indenfor unionsgrænsen for det færdige produkt vil kunne undersælge sine konkurrenter i alle lande, hvorved ogsaa de andre landes statskasser vilde tabe, idet indførsel af de benyttede raastoffer og halvfabrikata og dermed toldfordelen vilde ledes til det land, som hæver mindst told. Naar derhos tages i betragtning alle besværlighederne og konfliktsmulighederne ved at afgjøre, hvor megen forædling der skulde kræves for at et produkt skulde kunne kaldes landets eget, sees det, at en mellemrigslov ikke var det attraaværdige maal, som en egentlig toldunion; men en saadan vilde paa den anden side ogsaa frembyde ganske andre vanskeligheder, idet enhver toldforandring paa det føleligste berører en mængde menneskers ve og vel; og det turde være givet, at de, den gik ud over, ikke vilde vise resignation, selv om samfundet som helhed vilde gavnes. Derfor vilde desværre modstanden mod en toldunion nu blive betydelig større, end om den var bleven gjennemført i 1888, idet forholdene dengang var ret ensartede i alle 3 lande, men siden da har udviklet sig i meget forskjellig retning. Idet jeg paany henviser til de tidligere omtalte undersøgelser, skal jeg kortelig antyde udviklingen siden da og den nu foreliggende situation.

Hvad *Danmark* angaar, er grundlaget for vor toldordning lov 4de juli 1863. Aaret efter kom den saakaldte krigsskatforhøielse, hvorved tolden paa kaffe, the, sukker, spirituosa og tobak forhøiedes med fra $^1/_3$ til $^1/_2$ af tolden af 1863. I 1891 nedsattes tolden paa sukker og petroleum, men til gjengjæld kom der skat paa produktionen af bayersk øl. Af anden produktion var iforveien brændevin beskattet og fra 1873 roesukker, for hvilket afgiften dog nedsattes samtidig med toldnedsættelsen paa udenlandsk sukker.

Da denne tarif indførtes i 1863, var den nærmest en reform i frihandlende retning, men bevarede dog megen beskyttelse, hvilket er aarsag i, at vi har undgaaet de heftige toldkampe, som andre steder har maattet gjennemgaa, bl. a. netop Norge og Sverige, som først gik videre i frihandlende

retning end Danmark for derpaa at slaa om til stærkere protektionisme.

I midten af firserne var *Sveriges* stilling i hovedsagen ens med Danmarks; dog var der flere toldfri industriprodukter og halvfabrikata; og flere af de i Danmark beskattede halvfabrikata producerede Sverige selv.

Imidlertid havde den protektionistiske retning særlig efter sin seir i Tyskland faaet større og større magt og paa en temmelig brat og uventet maade kommer den til roret i 1888, hvorefter en mængde industriprodukter fik toldpaalæg eller forhøielse og en landbrugstold indførtes. Til gjengjæld nedsættes efterhaanden finantstolden paa en hel del af de saakaldte kasseartikler som kaffe, the, kakao og petroleum. Den senere udvikling er stadig gaaet i protektionistisk retning.

I *Norge* har udviklingen været omtrent den samme som i Sverige, først en temmelig yderliggaaende bevægelse i frihandlende retning, for derpaa, dog mere gradvis, at gaa over i beskyttelse, som gjennemførtes ved den nye tarif af 1897, der imidlertid er lavere i sin beskyttelse end den svenske. Norges eiendommeligheder har dog affodt en række særegenheder i dens tarif sammenholdt med den danske og svenske; saaledes kan nævnes, at der under frihandelsperioden var korntold, medens denne tildels hævedes i 1897. Endvidere maa Norge beskatte de tidligere nævnte kasseartikler betydelig haardere end de andre lande.

Jeg drister mig ikke til her nærmere at angive den maade, paa hvilken forsoningen maatte foregaa; jeg vover kun nogle antydninger om den retning, hvori forandringerne med hensyn til landbrugs- og industritolden formentlig maa ske. Den del af tolden der udelukkende er af financiel natur (f. eks. kaffe, the, vin etc.), kunde maaske tilligemed produktionsafgifterne endog ganske holdes udenfor unionen, saa at det ikke her var nødvendigt at skaffe ensartethed i landenes satser. Dette vilde ganske vist kræve en hel del ellers overflødig kontrol med det indenlandske handelssamkvem, men iøvrigt ikke forrykke de tilstræbte formaal.

Hvad nu landbrugstolden angaar, vilde det være muligt at gaa ad 2 veie; enten kunde man tænke sig, at Danmark bestemte sig til en landbrugstold eller at Sverige og Norge af-

skaffede sin, helt eller i hvert fald i det væsentligste. Hvis den første mulighed blev virkeliggjort, vilde alt gaa lettest, og der er jo hjemme et parti, der agiterer stærkt derfor, ligesom dette ogsaa kunde tænkes fremkaldt ved, at de lande, der nu modtager vore forædlede landbrugsprodukter, lukkes for os og derigjennem med et slag umuliggjorde den nuværende industri, der gaar ud paa at indføre foderstoffer og atter udføre de forædlede produkter.

Men en told paa landbrugsvarer har jo det med sig, at den i det væsentligste virker som en kunstig fordyrelse af de vigtigste næringsmidler for den store befolkning udelukkende til fordel for en enkelt klasse; derfor har den ogsaa altid været gjenstand for særdeles misnøie, og der er store kræfter, der arbeider paa at faa den bort, hvilket maaske saa meget snarere vil kunne lykkes, som det paastaaes, og tilsyneladende i hvert fald med fuld føie, at toldbeskyttelsen bringer landbruget til at stagnere, idet driften udelukkende indrettes paa at nyde dens fordele og hæmmes svært ved korntolden, der næsten umuliggjør benyttelsen af fremmed korn som foderstoffer.

Med hensyn til industritolden har som forhen nævnt alle tre lande beskyttelse paa de allerfleste omraader. En sammenligning mellem beskyttelsens omfang er ikke altid let, da toldpositionerne ofte ikke har det samme indhold i de forskjellige tariffer.

For de fleste varegruppers vedkommende kan det dog siges, at Sverige har de høieste satser, derefter Danmark og endelig Norge, om end der findes exempler paa det modsatte.

Naturligvis vilde det koste overmaade meget arbeide og adskillig resignation at faa de mange forskjellige satser samlede til en enhed, men da det netop vilde være industrien, som baade direkte og indirekte kom til at høste den store nytte af toldunionen, tør man vente, at der fra alle sider vilde blive firet af paa de større krav.

Forøvrigt kan man her føre en dobbelt betragtning frem, der kunde stemme saavel producenterne til at finde sig i toldnedsættelse som konsumenterne til at finde sig i toldforhøielse, nemlig den, at de førstes fortjeneste ikke behøvede at bli mindre paa grund af en toldnedsættelse, da denne kunde

opveies ved den større omsætning; og for de sidste behøvede toldforhøielsen ikke at betyde høiere priser, da ogsaa konkurrencen blev større; saavidt mig bekjendt kan man saaledes kjøbe adskillige vævede uldvarer billigere i Malmø end i Kjøbenhavn, skjønt den svenske told er høiest.

Vi ser saaledes, at vanskelighederne ved en toldunion er store og mange og endda er der forskjellige momenter, som tiden ikke har tilladt mig at berøre. Men disse vanskeligheder vil kunne overvindes ved gjensidig imødekommenhed, naar folkene blir klare over de langt større fordele, som tidligere er paaviste.

Jeg har nu søgt at vise Dem, hvad praktisk skandinavisme vil sige, nemlig et arbeide for en forbindelse mellem de 3 folk i toldpolitisk og militær henseende; et arbeide, der tages op under erkjendelsen af, at det almene europæiske aandsliv ved sin udvikling udsætter de smaa nationers existens for øieblikkelig fare, og at denne fare for de nordiske folks vedkommende bedst kan imødegaaes ved sammenslutning, idet betingelserne for en saadan fuldt ud er tilstede, og idet vi gjennem den tør haabe paa en uvurderlig national styrkelse og opsving i ideel og materiel henseende. At et saadant arbeide kunde tages op nu med udsigt til at lykkes, føler jeg mig overbevist om. Et stort arbeide vilde det koste, og der vilde være brug for alle. Men her som overalt gjælder det fællesskab, og det synes da naturligt, at alle de, der kunde ønske at være med, mødtes indenfor de rammer, der alt er skabt af «Nordisk forening», som ganske vist ikke har noget politisk program, vel nærmest af opportunitetshensyn, men for hvilken det kun vilde være et skridt fremad at faa dette; der kunde det da videre droftes, paa hvilken maade arbeidet nærmest skulde gribes an. Jeg tror, at der netop nu er en god jordbund for tanken; jeg tror dette, fordi jeg stoler paa, at der er national alvor i de nordiske folk, og fordi jeg føler mig overbevist om, at der i den unge slægt er et ubrugt fond af evne til begeistring, til dyb følelse og fast vilje, til at arbeide ud over rent materielle interesser. Maatte der blot findes mænd i hvert af landene, der vilde denne sag; vilde den af hele deres sjæls kraft; vilde den ud over sig selv, med offer af sig selv; da tror jeg, at virkelig-

gjørelsen af denne ide kunde blive vor slægts indskud i udviklingen, deres kongstanke.

Til slutning vil jeg som den sidste men ogsaa vigtigste af de med en union forbundne fordele nævne denne uvurderlige virkning af den overordentlige styrkelse gjennem et told- og militær-forbund, at vi vilde faa betydning i magternes øine baade i fredens og krigens dage saaledes, at vi da turde haabe og vente, at et angreb paa et samlet Skandinavien vilde medføre en almindelig europæisk konflikt, idet da hverken Frankrige eller England kunde tillade en forringelse af vor styrke. Og dette vilde være det bedste værn, vi overhoved kunde faa, og vilde betyde et overordentligt fremskridt i forhold til den nuværende situation, hvorunder, som vi har seet, ikke en eneste magt turde anse det umagen værd at beskytte en saa ubetydelig stat, som en af de tre brodernationer alene nu udgjør. Thi, som alt antydet, *ligger den største fare ved den nuværende situation i dette, at der ikke er nogen magt som er interesseret i, om vi er til eller ikke.* Det eneste, som skulde hindre de øvrige magter i at indromme Rusland adgangen til at tage hele den skandinaviske halvø og Tyskland at tage hele Danmark er jo, at de respektive magtforøgelser derved vilde blive for stor. Men dette hensyn gjælder ikke de mindre dele. En skandinavisk union derimod vilde blive saa stor og sterk, baade i krig og fred, at England og Frankrige vilde faa interesser af vor bevaring, netop fordi unionen paa den anden side vilde blive saa svag, at den mindste magtformindskelse vilde gjøre den interesselos. Derfor har vi ret til at haabe, at et angreb paa en skandinavisk union vilde give signalet til en almindelig europæisk krig, — som alt nævnt. Vi kunde da haabe at bevare vor nationale existens saa længe, indtil der kom kulturstrømninger frem, der vilde skjærme den svage mod den sterke, — indtil denne ide engang faar institution i Europas forenede stater, — som vi vist har lov til at anse for mere end blot og bart en drom.

ER DET NOGET GAGN I AT GJØRE NATURALISTER TIL RATIONALISTER?

(Af sogneprest *R. Moe*).

Man diskuterer dette spørgsmaal, og somme mener at maatte svare bekræftende paa spørgsmaalet, andre benegtende.

Der er imidlertid en liden begrebsforvirring tilstede, og denne forveksling volder uklarhed. *Thi der er i virkeligheden ikke tale om at gjøre nogen til rationalister.*

Nikodemus er anført som eksempel paa, hvor langt en rationalist kan komme. Nu har vi vel alle oftere prædiket om Nikodemus, men det har vel aldrig faldt nogen prest ind at regne Nikodemus for rationalist. Og det har vel aldrig faldt nogen af os ind at sige eller mene, at N. kom til Jesus for at «udvikle sit religiøse liv» («Svar» side 83) Jeg tænker, vi alle har sluttet vor præken om N. med et ønske om, at der maatte være mange Nikodemusser tilstede, idet vi har havt fornemmelsen af, at naar et menneske er kommen did, hvor N stod, da var det tyngste arbeide gjort. Da vilde der nok blive raad.

N. var nemlig opdraget «under loven». Han havde lært at kjende en hellig, almægtig, retfærdig Gud, som kræver sin villie respekteret, men som ogsaa forbarmer sig over dem, som angrer sin synd og vil gjøre hans villie.

Og under denne opdragelse var han kommen til at lodde dybt i erkjendelse af synd og retfærdighed, og det var trangen til en bedre retfærdighed, som drev ham til at søge mesteren fra Nazareth.

Nei, Nikodemus var ingen rationalist, men et menneske, som søgte lys og hjælp, mer lys og en anden hjælp, end loven kunde give.

En rationalist er derimod en mand, som tilskjærer kristendommen efter «fornuftens» maalestok. Og saasom der jo

ikke gives nogen almen fornuft som kan bruges til maalestok, men denne fornuft er saare individuel, saa blev resultatet dette, at *rationalisten omformer kristendommen* (d. e. Kristus) *efter sit eget forgodtbefindende.* Rationalisten begaar den «*crimen læsæ majestatis*» at dethronisere Kristus, fratager ham hans «herrestilling», *saa at Kristi ord mister sin myndighed og magt.* Og følgen heraf er ganske rigtig, som biskop Heuch siger, at man lager sig en Gud efter eget ønske, en afgud, som man behandler gemytlig efter eget godtykke. Vor Herres Jesu Kristi Gud og Fader blir det ikke. Kun en skygge af ham.

Tør nu nogen virkelig med haanden paa hjertet paastaa, at der spores nogen saadan «rationaliserende» tendens hos Klaveness eller nogen af de saakaldte overgangstheologer? Man kunde med større grund forekaste det gamle system og dets dyrkere, at de præsenterer for verden en Gud, som intet har at *kræve* af mennesket uden dette, at det skal tro paa, hvad han har gjort. Kjender man ham igjen i Jesu ord? Der møder os en Gud, som ikke har opgivet noget af sit krav, men som kræver det hele menneske med legeme, sjæl og aand til sin tjeneste. (Du skal elske Herren din Gud etc. etc.).

Og det er da netop til denne dybe erkjendelse, Klaveness vil forsøge at føre «tidens børn»; andet skal man ikke, uden vilkaarlig at fordreie hans ord, kunne paastaa. Dette er det foreløbige maal det gjælder at naa med dem. Thi først da kan der være plads for at føre dem videre og byde dem den hjælp, som de da ganske nødvendig vil føle trang til, og som bydes dem i Kristus.

Men dette er dog noget ganske andet end at ville skabe «rationalister». Dersom Klaveness havde villet forsøge paa at berøve kristne troen paa Kristus, Guds enbaarne søn, vor Herre, og villet lære dem, at de kunde godt hjælpe sig uden ham, *da havde der været skjellig grund til at raabe i gerær.* Men en saadan beskyldning! — jeg maa sige, det er næsten en fornærmelse mod denne mand at tage hans ord i forsvar mod en saadan anklage.

Hvad Klaveness vil, det synes mig dog ikke burde misforstaaes, er simpelthen *at bygge op der, hvor grunden er bar,*

at opdrage en gudløs slegt under loven til at erkjende Gud og hans villie, med andre ord, *af fornegtere og trivlere at gjøre Nikodemusser*. Og i saa fald er hans methode præcis den samme, som Gud selv har benyttet i sin opdragelse af slegten.

Man kan disputere om betimeligheden af denne fremgangsmaade. Man kan disputere om vanskelighederne ved at gjennemføre den under de nuværende forhold. Man kan disputere om udsigten til et heldigt udfald af forsøget.

Men at kalde det rationalisme og et attentat paa den kristne tro, det er udenfor alt land. Det er uforsvarlig tale.

Spørgsmaalet staar altsaa ikke om det kan være noget gagn i at gjøre naturalister til rationalister, men om det kan være noget gagn i at gjøre naturalister til Nikodemusser. Og da turde vel svaret give sig af sig selv.

Biskop Heuch maler med sterke ord den «ordinære skikkeligheds egenretfærdighed» som skræmmebillede paa, hvad saadan «rationaliserende» forkyndelse vil løbe ud i. Det er nu for det første at bemerke hertil, at denne samme ordinære skikkeligheds egenretfærdighed har groet sig tyk under den gamle forkyndelse. Og dernæst skulde det være interessant at høre, hvorledes biskopen vilde bære sig ad ligeoverfor en saadan «skikkelig egenretfærdig». Mon tro, om han vilde give ham det «fulde evangelium» tillivs med engang? Fortælle ham til trøst og husvalelse, at Jesus har opfyldt loven for ham, — saa at han ikke behøvede at bekymre sig saa svært om den ting, — at Jesus har lidt straffen for ham, saa der paa det punkt heller ikke var noget at frygte!

Eller tager jeg feil, naar jeg mener, at biskopen maaske vilde finde det tjenligst at behandle ham paa den nu saa stærkt forkjætrede maade, nemlig at række ham et «stykke» af Kristi evangelium først, t. eks. *det om den bedre retfærdighed?* Kanske ogsaa biskopen vilde finde det paa sin plads her at anvende en passelig portion af «ethisk præken» for at lufte lidt op i den ordinære skikkelige egenretfærdigheds lumre luft? Og ingen vilde finde paa at skjælde paa biskopen for rationalisme, om han bar sig saadan ad. Hvorfor gjør da biskopen og hans meningsfæller dette ligeoverfor embedsbrødre, om hvem de dog har grund til at tro, at de forstaar at skjelne noksaa vel mellem rationalisme og sand kristendom?

Det volder intet godt at føre en strid med brødre paa denne vis. Meget ondt blod er allerede sat, og megen mistanke uretfærdigen udstrøet i menighederne. Jeg hører fortvæk allerede en overgangstheolog betegnet som en, der fornegter Jesu guddom og prædiker fritænkeri. Og *alt dette, fordi angriberne i sin harme* (og varme) *ikke har forstaaet at gjøre skjelnad paa det at gjøre naturalister til Nikodemusser og at gjøre dem til rationalister.*

DEN NORSKE KYRKJA FRIKYRKJA?

Chr. Bruun meiner at kyrkja bør skiljast fraa rikssamfunde og verta frikyrkja. Han kjem au med mange gode grunnar fyr det. Grunnarne mot ei slik fraaskiljing er likevæl mykje sterkare og betre.

Dei verdslege riki er av «denne verdi», meddi dei vert te ved reint naturlege magtir og paa reint naturleg framvokster maate. Kristi rike derimot er ikkje «av denne verdi». For det hev ikkje vorte te ved reint naturleg utvokster eller ved reint naturleg eller menneskjeleg magt, men ved serleg styring av Gud og ved yvernaturleg guddomleg magt. Naar det no hev seg so ulikt med upphave aat dei tvo riki, so *maa* dei vera skilde, meiner mange, og det so mykje meir, som det eine stødt held paa aa vera eit reint jordisk, det andre eit reint andlegt rike.

Men paa same maaten hev det seg med dei tvo lutine som me trur at menneske er samansett av, likam og sæl. Likamen er «av denne verdi», skapt av jord liksom dei andre skapningarne paa jordi. Sæli eller anden derimot er ikkje «av denne verdi», av dette sanselege jordtoe, men endefram innblaasi av Gud. Ette det skulde ein daa helst tru, at dei tvo skulde vera *te* kvar fyre seg, ette den maate mange tek det paa med dei tvo slags riki. Men det er tvertum stelt soleis med likam og sæl, at dei kan slet ikkje vera te i denne æva utan i det innarlegaste samband med einannan.

Sumt hev dei nog kvar fyre seg, kroppen reint ennelege, sæli reint andlege ting. Men dei maa hjelpast aat med dei. Soleis er det nog likamen som et og meltar maten. Men te ein viss grad er det det andlege som styrer med det arbeide. Det er anden som nyt Guds ord. Men det maa ganga gjenom den lekamlege sansingi.

Sameleis er der og maa der vera ting som dei tvo riki hev i ser. Soleis hev det verdslege rike aa gjeva logir fyr

det likamlege live og den likamlege eller emnelege eigedomen, og styrer og steller med dei ting. No skulde ein nog tru at slikt kunde gjerast utan nokon medverknad av det andlege rike. Men det er snaudt um det kan gjerast eller um det nokonsinn hev vore gjort soleis. Anten hev dei endefram gjenge ut ifraa gudelege grunnsetningar, eller dei loggjevande og styrande hev vore so sterkt gjenomtrengde av slike høgre grunnsetningar, at dei hev ikkje magta aa frigjera seg fraa dei i sovore arbeid heller. Dersom samfunde skal vera menneskesamfund og ikkje dyresamfund, so er det umogelegt ved slike eigedoms-, livs- og æresspørsmaal aa ikkje koma meir eller mindre inn paa grunnsetningar som fyrst og fremst høyrer gudsrikssamfunde til.

Det andlege rike hev med gudsdyrkingi og alt som høyrer te den aa gjera. Men det er mest ingen ting det kan faa te aa savore utan at det fær meir eller mindre aa gjera med det verdslege samfunde. Visse stadir og oftast ausso visse hus treng det te denne gudsdyrkingi. Og alt sovore høyrer inn under det verdslege rikssamfunde: «Guds rike er ikkje mat og drikka». Visse tidir og visse menne treng det au te gudsdyrkingi, men dei høyrer sameleis te det verdslege samfunde og maa faaast av det. Ja, menneski sjølve, borgarane i gudsrike, høyrer fyrst og fremst te det verdslege rike. I og te det vert dei fødde ved den naturlege fossla.

I menneskjeverdi maa det likamlege vera der fyrst som det naturlege grunnlage, so det andlege. Av dei tvo kan heller det likamlege berga seg utan det andlege, en det andlege utan det likamlege. Dyre og voksteren kan vera te utan den sers gudgjevne anden. Noko dilikt er det au med dei tvo riki. Det verdslege er det naturlege grunnlage.

Men naar no desse tvo samfund heng organisk so mykje ihop og tek so mykje inn i einannan, daa maa det vera det rettaste at dei er sambundne i det ytre med. Daa treng dei ikkje aa fara att og fram og tinga med kvarandre som med framande, men paa organisk maate hjelpast aat baade med det dei maa hava ihop og det dei kan hava meir eller mindre i ser.

Bruun gjeng med full rett ut ifraa at det er heile folkeferdi som skal kristnast og dermed høyra te kristrike, ikkje

berre einn her og einn der. Men det gjer det so mykje meir naturlegt at dei tvo samfundi er sambundne. Litt onnorleis var det, um det hadde vore berre nokre faa som hadde høyrt te kristrike. Daa hadde dei lote havt sitt rike fyr seg utan meir samband med det verdslege en det mest naudturvelege.

Men daa er det au urett aa ynskja at «fritenkjarane» skal ganga ut or guds rike eller kyrkja. Kvi skal dei det meir en dei som i sitt liv er ukristelege og vil vera det? Der er i gudsrike som i det verdslege mange gradar eller stig i godleiken aat borgararne, fraa dei som av ideelle grunnor offrar seg og alt sitt fyr samfunde te dei reine anarkistar. Men alle høyrer dei paa sin maate te gudssamfunde, naar heile folke er kristna, liksovæl som te det verdslege samfunde. Men er dei urette lemir, so fær dei ingen *arv* i gudsrike.

Det er daa sameleis meiningslaust aa vilja lata berre dei hava kyrkjeleg røysterett som er «sanne» kristne, eller som nyttar naadegagni, orde og nattverden Med røysteretten maa det vera i det kyrkjelege som i det verdslege. Ligg dei sers kristlynde unde i ei avgjerdsl, so er det anten avdi at dei hev urett, eller avdi at dei ikkje nyttar si gudlege yvemagt som dei kunde og burde.

Ser me paa mannasoga, so finn me at det var ikkje berre jødesamfunde som var ei sameining av det verdslege og gudelege, men at det heve vore tilfelle med alle rikssamfund so langt attende som soga veit. Det var tilfelle med alle dei gamle samfundi, det ægyptiske, babylonske, assyriske, persiske, dei europæiske i gamletidi som i millomalderen, det hellenske, romerske, dei keltiske og dei germanske.

Solenge heidnegudsriki hadde magti i romarrike, kunde ikkje kristrike endefram vera sambunde med det. Men det aat seg meir og meir inn i romarrike i staden fyr det eller dei heidne. Derav kom helst ufreden millom kristrike og romarrike. Og daa det hadde fenge yvetake yve det heidne, vart det ausso i det ytre sameina med romarrike, som vart kristelegt, medan gudsrike vart rikskyrkja.

Paa same visi gjekk det med dei nye riki som kom upp i millomaldren, og som daa vart kristna. Sosnart det heidne gudsrike var drive ut eller hadde vorte veikare en kristrike,

kom det som rikskyrkja i staden fyr det heidne. No er det nog so at med og fraa Karl den store vart det mykje nytta verdsleg magt te aa setja kristrike i staden fyr heidningerike. Men det galne ved det samfeste var berre det at det kom for tidlegt og paa ein urett maate.

Fullt ut frikyrkja er det snaudt um det hev funnest eller kan finnast, liksom berre reint verdslege samfund. I Amerika heiter det nog at rikssamfunde er fullt ut ikkje-kristelegt, og at kyrkjesamfundi er fullt ut frikyrkjesamfund. Men ser ein væl ette, so finn ein at det verdslege rike og gudsrike er nogso mykje ihopfløkte der med. Alle slags storting der opnar og slutar dei paa gudeleg maate. Sameleis er det vanlegt at nationalfestane, som paa 4. juli, vert opna med bon.

Naar kyrkjesamfundi eller soknelydane der fær seg eigedom, so maa det tilskipast med soveren eigedom ette visse logir som rikssamfunde hev sett upp. Kjem samfunde eller soknelyden i strid um kyrkjeleg eigedom, og dei ikkje seg imillom kan semjast, so er det dei verdslege domstolarne som avgjer saki ette baade dei verdslege og dei kyrkjelege samfundslogine. Vonom snøggare kan det der au verta te rikskyrkja fullt ut.

Bruun meiner nog det, at ein skulde kunna holda folke samla, um det vart frikyrkja. Men det er nog berre ein fager draum. Skal ein skilja kyrkja fraa rikssamfunde, so vil det verta sundbyting, «udtrædelse», i det endelause mest, som i den reformerte kyrkja, der dei hev freista aa gjera aalvor av utskiljings- eller frikyrkjetanken. For det vert i grunnen ei stendig røming fraa seg sjølv. Ein vil røma fraa rikssamfunde, og so er ein sjølv noko av rikssamfunde, og sameleis som alt umrødt mykje av det som kyrkja maa hava te aa kunna vera te. Det vart som med mannen og nissen: «vi flytter, vi flytter nok idag», segjer nissen te mannen paa flytjevegen, eller som med munkedøme som vilde røma fraa likamen. Men han vart nog med allestad, og difyr laut der daa altid nye kloster og klosterlogir te. Som alt umrødt er au det aa skilja seg fraa rikssamfunde det same som aa vilja røma fraa likamen. Likamen eller verdslegdomen vil altid fylgja med kyrkja, kor mykje ein skil seg ut eller byter seg

sund. I Amerika fer dei difyr no te aa samla seg att og nærmar seg daa au meir og meir te rikskyrkja.

Naar ein no ser at dei tvo slags samfundi tek so mykje inn i einannan, er det au meiningslaust aa segja og meina som mange gjer, at sidan det gudelege er ei hjartesak, so kan kvar stella seg med det nett som ein vil utan aa bry seg um andre, og at det ikkje trengst noko aalmensamfund te det. Dersom det var *berre* ei hjartesak som ikkje hadde det minste med det ytre live aa gjera, so trongst der ikkje noko samfund, og daa trong ein ikkje aa bry seg um andre i den ting. Men det er umogelegt anna en at det gudelege maa koma fram i det ytre baade i ord og i gjerd. Men daa er baade rikssamfunde nøydt te aa faa det logfesta og samfundstilskipa, og daa maa den eine te ein viss grad bøyggja seg fyr eller ette den andre.

Skal dei tvo samfundi vera saman, so vil stundom det eine og stundom det andre av dei hava yvetake. Men so er det au med likam og sæl, at stundom er det likamen og stundom sæli som hev yvetake. Naar rett var, so skulde sæli eller anden altid hava yvetake. Sameleis skulde au det andlege rike altid have yvetake yve det verdslege, nemleg soleis at det var dei andlege, hjaa oss daa dei kristelege grunnsetningane, som raadde. Men naar det stundom er umsnutt, so kjem det av at kristrike ikkje nyttar seg rett, serleg at dei serlege arbeidarane, styrarne og leidararne i det, ikkje nyttar rett den magt kristrike heve. So maa det daa halda paa aa vagga att og fram, te dess dei tvo i fullaste meining er eitt baade i det indre og ytre, som Kristus sa og meinte det eingong skulde verta.

Rett som det er syner det seg baade i det smaa og i det store, at det slet ikkje er godt korkje at kyrkja fær raa seg sjølv fullt ut, eller at ho heve for stor magt med det verdslege samfunde. For det er slet ikkje berre dei gode og rettvise som høyrer te kyrkja, um ho er fri heller, og heller ikkje er dei gode og rettvise kyrkjefolk fullkomne, langt derifraa. Det er ikkje so sjeldan tilfelle at ein kan sjaa ting i gudsrike klaarare og rettare ut ifraa det verdslege en fraa det andlege rike. Det at gudsrike no paa lange tidir hev vore so fast sambunde med rikssamfunde hev gjort mykje te

at der hev vorte framstig paa det gudlege umhverve med. Mang ein god framstigsmann hadde kyrkja no au drepe, um ho som i millomalderen hadde raadt seg sjølv eller havt so stor magt. Men det umsnudde kan au vera tilfelle, at ein stundom ser klaarare og betre ut ifraa gudsrike paa ting i det verdslege rike.

Um dei tvo riki stod kvart fyre seg, so kunde dei nog daa au hava jamvegande innverknad paa einanman, men paa mykje vandsamare maatar. Det er mykje betre, naar ein *organisk* kan gripa inn en meir berre utanifraa. Di innarlegare dei tvo samfundi heng ihop, di betre kan den organiske paaverkningsmaaten nyttast. Difyr er det so gale og so skadelegt med denne «udtrædelsen» som no held paa aa koma so mykje upp her i lande med, ette engelsk-amerikansk fyredøme.

Frikyrkja er slet ikkje betre en rikskyrkja te aa ala fram og fostra *gudsrikstanken*, heller tvertum. Di meir kyrkja vert sundrivi, og det vert altid frikyrkja, di vandare er det aa sjaa og skyna, at ho er og skal vera eitt. Dei som heng best ihop er dei katholske. Hjaa dei er au gudsrikstanken sterkast. Dei som er mest sundbytte er dei reformerte. Men der er det au minst av gudsrikstanken. Der er den tanken mest uppe, at det det gjeld um ved kristendomen er aa faa dei einskilde, einn fyr einn liksom, frelste inn i himmelen. Pietismen kom i grunnen fyrst fraa Sveits, og i pietismen er denne einskildtanken framifraa sterk.

I det allersiste hev nog gudsrikstanken, Kristus allheimskonge, kome sterkt upp i den angelsaksiske folkeheimen. Men det kjem baade noko av det at dei engelsk-amerikanske kyrkjesamfundi held paa aa veksa ihop att te rikskyrkja, og av den verdslege «imperialismen» eller storrikstanken som i dei seinare tidir hev vorte so sterk baade i England og i Sambandsriki. Dei tvo folki hev no au gjort meir en alle dei andre folki te aa kristna heidningefolki.

Det som fyrst av alt trengst te aa faa fram gudsrikstanken, det er at den tanken vert den leidande baade i skule og kyrkje o: baade i trudomslærebokane og upplæringi i trudom paa alle slags skular, og i den prestelege forkynningi i kyrkja og bønehus. Te no hev det vore einmanstanken som hev

raadt i all slags upplæring og forkynning. Dei ti bodi hev dei daa au set paa som paabod eller forbod te den einskilde jøde eller kristen, ikkje som dei i røyndi er, te heile gudsrike. Sameleis hev det vore set paa fadervaare, som i det nye gudsrike næraste svarar te dei ti bodi i det gamle gudsrike.

Fær me den rette og fulle himmelrikstanken rett livande fram i all vaar kristelege upplæring og forkynning, so skal me nog sjaa at gudsrikstanken kan trivast i rikskyrkja med, ja allerbest der, di meir den verdslege rikstanken og det verdslege riksarbeide kjem upp. Dei sers kristlynde *maa* daa gjera dei verdslege rikstankarne um te gudsriksmynt.

Daa skal me au faa sjaa at dei som er sers laga fyr himmelriksarbeid, vil offra seg likso fullt og heilt fyr det i rikskyrkja som i frikyrkja, ja endaa betre. For der vil dei sleppa mangt av det lægre arbeide som dei maa hefta seg so mykje burt med i frikyrkja, men som det verdslege samfunde meir kan taka seg av, som kyrkjebygging og tilstelling med livemaaten fyr dei serlege arbeidararne. Men den største gode og lette vil dei serlege arbeidararne i rikskyrkja hava framum dei i frikyrkja, i det at dei der slepp mykje av den lærestriden og det læretrongsyne dei maa dragast so med i frikyrkja, og som der tidt hev sin grunn i livemaatsstræve (det økonomiske). For i frikyrkja vil det verta te det at det er dei mest kristlynde som fær magti, og dei er slet ikkje altid dei mest upplyste og fordomsfrie, ofte heller det umsnudde. Naar desse som hev meir ihuge en tanke held paa aa ganga for vidt, vert dei stagga av dei meir verdslege, naar det er rikskyrkja.

Dei serlege riksarbeidararne kan ausso betre ganga yve fraa det eine slags samfundsarbeide te det andre, naar dei tvo stend saman, eller dei kan offra seg snart fyr det eine og snart fyr det andre samfunde, ettesom givnad eller tilhøve er te. Er dei tvo skilde, vert slik yvegang mykje vandsamare, te stort mein ofte fyr baae slags riki.

Thorleif Homme.

NYE BØGER.

Uden Fæste. Roman af *Henryk Sienkiewicz*. Autoriseret oversættelse af A. B. Cammermeyers forlag. Pris kr. 3,50.

Ved sin roman «Quo vadis» har den polske forfatter Sienkiewicz slaat rekorden, hvad europæisk berømthed angaar. Ialfald overgaar den langt hvilkensomhelst anden af nutidens bøger i udbredelse. Hans «Uden Fæste» tør man kanske sige har slaat rekorden, hvad indgaaende sjæleanalyse og fin psykologisk skildring angaar. Den er i den henseende et mesterverk — et hoved høiere end alt folket. Selv en Ibsen bliver liden ved siden af denne bog. Navnlig har Sienkiewicz det forud for Ibsen, at hans skikkelser allesammen tilhører den levende virkelighed, medens saa mange af Ibsens kun existerer i digterens fantasi; virkeligheden kjender lidet til dem.

Det er det degenererede kulturmenneske, Sienkiewicz her tegner. En æstetisk anlagt og udviklet mand, hos hvem kritik og reflexion har ødelagt al tro, al sedelig holdning og al beslutningsdygtighed, lægger sit livs ynkelighed frem til egen og andres beskuelse. Aldrig kan han give sig hen til noget; aldrig kan han tage sig sammen og *ville* noget. Gjør han et tilsprang, saa kommer tvilen og magtstjæler ham. Eller hans nerver bliver ubehagelig berørt ved et eller andet uberegneligt tilfælde; han føler sig ubehagelig stemt, og han er aldeles i stemningens vold.

Han er forelsket i en ung elskværdig pige, og hun elsker ham. Han er ganske nær ved at knytte hende til sig. Men hans skeptiske ubestemthed hindrer ham; saa indtræffer der noget der irriterer hans nerver i den grad, at han i ærgrelse slenger hende fra sig — over i en anden mands arme. Men nu, da hun er blevet en andens, nu vil han paa liv og død

have hende. Hun maa blive hans. Han har kjærlighedens hellige ret. Den ret kan ingen og intet stenge for. Den maa, den skal respekteres. Det hele *maa* gjøres om igjen. Da møder ham en magt han i grunden aldrig har kjendt: religionen. Hun hverken kan eller vil bryde det ord, hun for Gud har givet sin mand. Der er ingensomhelst religiøs ophidselse eller bevægelse. Hendes religiøsitet vilde vi kalde katolsk vanekristendom. Men ubevidst er den den sterke indre magt, som gjør det til noget aldeles selvfølgeligt for hende, at den mand hun har givet sit ja, ham tilhører hun; det lader sig ikke forandre; ingen kjærlighed kan her løse op. Ligeoverfor denne sterke faste holdning viser hans holdningsløshed sig i hele sin ynkelighed. Han gaar som en hund efter hende, med halen mellem benene, ydmyg og ynkelig. Da hun saa dør, orker han ikke at leve længer.

I «Quo vadis» feirer forfatteren kristendommens triumf over det antike hedenskab. I «Uden fæste» feirer han den over det moderne hedenskab. Bogens indhold er i grunden dette: den moderne hedning er «uden fæste», den kristne har fast position.

Bogen indeholder en sand rigdom af glimrende bemerkninger. Jeg maa anføre nogen prøver.

Et sted rettes følgende henvendelse til nutidens filosofi:

«Jeg forbauses over din skarpsindighed, jeg beundrer nøiagtigheden af din analyse; men ikke desto mindre har du gjort mig ulykkelig. Som du selv erkjender, magter du ikke at besvare et spørgsmaal, som for mig er af allerstørste vigtighed — men du magter at undergrave min tro paa den lære, som besvarte det paa en ikke blot afgjørende, men ogsaa for mig tilfredsstillende maade. Svar ikke, at du tillader mig at tro paa alt, efterdi du intet fornegter. Det er ikke sandt. Din metode, din aand, dit hele væsen er tvil og kritik. Denne din videnskabelige metode, denne skepticisme, denne kritik har du saaledes indblandet i min sjæl, at den er blit min anden natur. Som med helvedesstøn har du brændt væk alle disse sjælens nerver inde i mig, med hvilke man tror kritikløst og urokkelig. Skulde jeg nu ville tro, har jeg ikke længer noget at tro med. Du tillader mig gjerne at gaa til

messe hvis jeg har lyst, men du har forgiftet mig med skepticisme i den grad, at jeg nu er skeptisk selv ligeoverfor dig, selv ligeoverfor min egen skepticisme. Jeg ved ikke, jeg ved ikke, jeg ved ikke — og jeg vaander mig og raser i dette mørke».

«Vor skepticisme er ikke en aaben fornegtelse; den er snarere en martrende mistanke om, at der ikke findes nogen Gud, intet «hinsides», den er en tæt taage som omgir os, som lægger sig kvælende paa vort bryst og skjuler lyset for vore blikke. Jeg strækker mine arme ud mod den sol, som kanske straaler bagom taagen — og forvist er jeg ikke den eneste. Den bøn som fremhviskes af mange, mange blandt dem, som om søndagen besøger kirken, skulde ikke den kunne sammenfattes i de ord: Herre! adspred taagen!» — —

«Ifølge naturens lov maa noget spire op af ethvert menneskeliv. Vogt dig, at der ikke i din sjæl spirer op en giftig blomst, som bringer dig selv døden».

«Æresloven er den underligste lov man kan tænke sig. Stjæler jeg penge fra nogen, falder skammen udelukkende paa mig som stjæler. Stjæler jeg derimod ens hustru, falder skammen paa den bestjaalne, og jeg gaar fri».

Et dødssygt menneske, som taber troen paa den videnskabelige lægekunst, tager ofte sin tilflugt til kvaksalvere; ligesaa er en sjæl som er dødssyg af tvil tilbøielig til at give sig hen til overtro og overtroiske paafund».

«Nu forstaar jeg, mod hvilket jeg blev knust. Mod det, som jeg allerede længe har følt at jeg savner, og hvis mangel vistnok har udvidet og frigjort min tanke, men samtidig givet plads for en ubodelig sjælesot og blit min tragedie: Mod hendes sjæls enkle og barnefromme tro».

Oversættelsen er naturligvis maadelig. Naar er ikke oversættelser det?

Naar man snubler over udtryk som disse: «han paastod at forudse» (side 3), «jeg agter at la dagbogen *forudgaas* af nogle indledende notiser» (side 5), «jeg ved det *gjennem* hans fordums kamerater» (side 6) etc. etc. blir man ærgerlig paa sit sprogs vegne.

Thv. Klaveness.

Professor dr. T. H. Aschehoug: **Social-Økonomik.** Aschehougs forlag, Kristiania.

Det er et stort og dristigt anlagt værk, der ved dette skrift forelægges den nordiske læseverden, særlig den dansk-norske, mulig alt for dristigt. Værket er planlagt at skulle omfatte 16 store hefter, hvert paa 5 ark à kr. 1,60, altsaa ca. kr. 25 00 ialt, foruden indbinding. Man kan med nogen grund spørge: for hvilke læsere er et saadant værk bestemt? For nationaløkonomer af fag? Deres antal er neppe stort nok til at bære udgivelsen af et saa omfattende skrift. Dette saameget mindre, som værket — trods omfanget — for fagmænd langt fra er fyldestgørende i de enkelte afdelinger. For ikke-fagmænd? Hvor finder man blandt almindelige læsere en saadan interesse for sociale spørgsmaal, at det kan ventes, at de skal paa et social-økonomisk værk ofre 25 à 30 kr.?

Spørgsmaalet er ogsaa, om det lønner udgifterne og umagen for almindelige læsere at skaffe sig og gennempløje et værk af denne art.

Skriftet maa nærmest betragtes som en haandbog. Men haandbøger af denne størrelse bliver gærne skrevne af forskellige forfattere, der hver behandler de afdelinger, som de er specialister i. Men her synes det, at den enkelte forfatter skal besørge det hele. Dette er sikkert alt for meget for en enkelt mand. Det er umuligt for en enkelt personlighed at sidde inde med første haands viden om alle de historiske, filosofiske og sociale spørgsmaal, som her skal belyses. Naar alt dette skal behandles af en enkelt mand, ligger det i sagens natur, at fremstillingen paa mange punkter kun kan komme til at indeholde rene referater. Dette viser sig da ogsaa i den grad at være tilfældet her, at vi ofte møder referater endog i dobbelt forstand: referater af referater af de egentlige kildeskrifter. Herved kommer der noget tilfældigt ind i fremstillingen paa flere punkter, idet skildringen kommer til at afhænge ikke af forfatterens viden og mening om det skildrede, men af den side, som hans hjemmelsmand netop har fremdraget.

Dog — nogen endelig bedømmelse kan ikke endnu fældes over skriftet. Endnu er der kun kommen 4 hefter.

Hovedsagelig optages disse af en skitsemæssig fremstilling af de videnskabelige theorier om samfundet og dets udvikling, som har været raadende ned gjennem tiderne helt tilbage fra den græske oldtid.

Forfatteren viser sig her at være en belæst mand, der anfører en lang række af skrifter, hvori der kan søges nærmere oplysninger paa alle punkter. Som en ledetraad for den, der vil studere den historisk-sociale udvikling, kan denne oversigt gøre god tjeneste. Hovedindtrykket er imidlertid, at vi faar baade for lidt og for meget. Vi faar mange enkeltheder, uden at kunne tilegne os nogen klar forestilling om nogen enkelt tid eller nogen enkelt social retning. Til det bedre i det udkomne hører fremstillingen af udviklingslærens betydning for social-økonomien. Svagheden træder klarere frem under behandlingen af socialismen. Under omtalen af Karl Marx behandles væsentlig theorien om værdilæren som det for Marx mest ejendommelige; Marx's fortjeneste af at have givet udviklingstanken praktisk anvendelse paa samfundslæren nævnes slet ikke. Derimod gøres det gældende, at Marx «med et slag» vil omdanne samfundet fra kapitalistisk til socialistisk. Skønt der ganske vist foreligger udtalelser fra Marx, der til en vis grad kan tydes paa den maade, er denne opfattelse imidlertid i aabenbar strid med hele Marx' grundbetragtning, noget der slet ikke hører hjemme i hans system. I følge forfatterens fremstilling vil «den rene socialisme» overføre alle produktionsmidler til staten. Herimod kan imidlertid anføres den kendsgerning, at intet toneangivende socialdemokrati paa sit program kræver statens overtagelse af produktionen, og at baade Karl Marx og Fr. Engels, grundlæggerne af den videnskabelige socialisme, var afgjorte modstandere af den centraliserede statsmyndighed.

Om de sociale bevægelsers stilling for tiden er forfatteren ikke rigtig underrettet. Det er saaledes aabenbart fejl, naar han fortæller, at der 1898 var 13 socialister i det engelske parlament. De 13 mand var alle valgte som liberale arbejderrepræsentanter; den mest socialistiske, John Burns, endog under skarp modstand fra social-demokratiet.

Den art fejltagelser er imidlertid uundgaaelige, naar et saa overvældende stof skal behandles af en enkelt skribent.

Det turde derfor ubetinget have været heldigst, om det store værk havde helt forskellige medarbejdere for de specielle grene.

Dog er det jo endnu muligt, at forfatteren kan holde, hvad han har lovet. Paa titelbladet er der angivet, at hensigten er at give «en videnskabelig fremstilling af det menneskelige samfunds økonomiske virksomhed».

Naar fremstillingen er skredet længere frem, skal vi komme tilbage til en nærmere værdsættelse af arbejdet i dets helhed. *F. L.*

Oscar Alb. Johnsen: **Hurum Herred**. Kristiania 1903. Cammermeyers forlag.

Historisk-topografiske herredsbeskrivelser har ikke alene sin interesse og betydning i sig selv, men vil altid være meget værdifulde kildeskrifter for historieforskningen. Altsammen under forudsætning af, at de beror paa et grundigt studium og omhyggelige og nøiagtige undersøgelser. Dette er i høi grad tilfældet med nærværende arbeide. Det er et prisskrift, foranlediget derved, at høiesteretsadvokat *Ingar Nilsen* i 1899 stillede til disposition for den historiske forening et beløb af indtil kr. 1 000,00 til affattelsen og udgivelsen af en historisk-topografisk beskrivelse af Hurum. Der gik imidlertid 1½ aar hen, inden nogen gav sig i kast med opgaven. Da paatog kand. mag. *O. A. Johnsen*, der netop havde absolveret den filologiske eksamen, sig arbeidet, som forelaa færdigt i september f. a. Den af rigsarkivar *Huitfeldt-Kaas* og professor *Gustav Storm* bestaaende censurkomite udtalte sig særdeles rosende derom, og den opstillede pris tilkjendtes forfatteren.

Stoffet kan siges at falde i tre hovedgrupper: det topografiske, det historiske og det statistiske. Den historiske del, hvorom det heder i forordet, at den har krævet mest arbeide og tillige af forfatteren er blit omfattet med størst interesse, vil vistnok ogsaa for de fleste læsere være den interessanteste. Navnlig hører kapitlerne om de ældre og yngre Huitfeldter, familierne Blom og Cappelen og Hurums prester til bogens mest fængslende partier. Censurkomiteen fremhæver som særlig fortjenstfuld fremstillingen af jordegodsets historie.

I den topografiske afdeling er kapitlet om vekstlivet udarbeidet af kand. real. fru *Thekla Resvoll.*

Bogen er en overmaade værdifuld forøgelse af vor historisk-topografiske litteratur, ja maa udentvil erkjendes som et af de mest fremragende arbeider paa dette gebet, der har set lyset hos os. Den skjæmmes desværre af altfor mange trykfeil og burde ogsaa ha været forsynet med et register.

S. Holst Jensen.

Hurum før og nu. Af *H. K. Busland.* A. M. Hanches forlag. Kristiania 1902.

Nogen egentlig bygdebeskrivelse i den gamle betydning af ordet er dette ikke. Forfatteren gjør selv i et efterskrift opmærksom paa, at han havde endnu nogle ting tilbage, som han havde tænkt at tage med, men som han maatte lade være, da det vilde forøge bogens pris saaledes, at dette vilde lægge hindringer iveien for dens salg. Men hvad der er kommen med, maa siges at være valgt med skjønsomhed. Man faar et godt billede af Hurum «før og nu». Og Hurum byder i virkeligheden paa mange interessante ting, trods den noget afstængte tilværelse, som det i lang tid har ført, saa at sige midt inde i civilisationen. Men jeg skal nævne det bekjendte gravkapel, vel det ældste og rigest besatte i landet, den gamle adelige sædegaard Framstad, Huitfeldternes gamle familieeiendom, og som gjennem sine eiere træder i forbindelse med gamle lignende herresæder baade vestenfjelds og her paa østlandet, det Schimmelmannske glasværk, kjæmpehauge, og, fra den nyere tid, landets eneste dynamitfabrik. Alt dette vil læses med stor interesse, jeg tror ikke blot af folk fra Hurum, der selvsagt maa blive bogens nærmeste kjøbere, men af enhver i vort land med historisk sans overhovedet. Bogen er i saa henseende som skaaren ud af den stærkt opdukkende interesseretned for historiske minder og interesse for, hvad ogsaa vore enkelte bygder maatte gjemme af historisk værd. Fremstillingen er klar og enkel. Kirkesanger Busland er jo fra sin nu ikke længer ringe befatning med litterære sager kjendt som en god stilist. Det eneste hvorom der maaske kunde være forskjellige meninger, naar det gjælder benyttelsen af historiske detaljer, det er den vel udførlige gjengivelse af en registreringsforretning paa en gammel gaard. Men det er jo en bisag. Bogen efterlader et lyst, klart og enkelt billede af den egn, den skal tegne, og det er jo det vigtigste.

Olaf Holm.

Rettelse.

Paa forrige heftes omslag er Chr. Brunn feilagtig opført som forfatter af artikelen «Forkyndelsen og bygdemaalene» istedetfor *Cleve.*

PROF. DR. JÆGERS FOREDRAG I STUDENTER-SAMFUNDET.

Dette foredrag var et merkeligt og glædeligt tidens tegn, som religiøs uforstand ikke maa faa lov at tilsløre for os.

Dr. Jæger var en af de mest fremskredne inden den ungdom, som i ottiaarene fylked sig under Georg Brandes's og ligesindedes banner. Han begyndte sit foredrag med at skildre hin tids seiersikre materialisme. «Den materialistiske livsopfattelse var gaat os saaledes over i kjød og blod, at enhver tanke paa en personlig Gud og et liv efter dette forekom os, ikke urimelig eller usandsynlig, men ligefrem absurd og latterlig. — Med religionen havde vi en gang for alle gjort os færdig.» «Den sande religion fandt vi i begeistringen for arbeidet i frihedens og kulturfremskridtets tjeneste.»

Saaledes, fortsatte han, staar ikke nutidens ungdom. «Man finder ikke længer hos de unge denne materialistiske verdensanskuelse med dens selvsikre benegtelse af alt hinsidigt og heller ikke denne religiøse begeistring for frihedsog fremskridtsarbeidet. Jeg tror, at man overhovedet hos ungdommen vil lede forgjæves efter nogen egentlig dybere begeistring, og den eneste sikkerhed angaaende de store religiøse livsproblemer man nutildags udenfor en liden kreds af kristelig troende undertiden træffer paa, det er den rent negative, agnosticismens eller haabløshedens *ignoramus et ignorabimus,* vi ved intet derom og vil altid forblive i uvidenhed.» Denne haabløshed, udvikled han, fører let til «en ligegyldighed ligeoverfor menneskelivets vigtigste spørgsmaal, en mangel paa virkelig idealitet i livsopfatningen, som for de flestes vedkommende uvægerlig maa lede til, at de synker ned i en i dybere forstand aandsforladt verdslighed, hvor

den personlige livsnydelse efterhaanden vil stille sig for dem som livets fornemste formaal.»

Det gjælder derfor at bringe ungdommen «en for tanke og følelse tilfredsstillende religiøs livsanskuelse.»

«De fleste af dem, der for 20 aar siden var unge, har», forsikred taleren, «forladt sin ungdoms materialistiske verdensanskuelse og efterhaanden ad forskjellige veie enten nærmet sig til eller helt ud tilegnet sig en positiv religiøs livsopfatning.» «Det viste sig nemlig snart, at materialismen var ude af stand til at tilfredsstille ethvert tænkende menneskes trang til at finde en mening i tilværelsen. Er tilværelsen blot en tilfældighed, der intet andet formaal har end den ustanselige frembringelse af individuelle former, som atter igjen gaar til grunde og forsvinder, saa er det i virkeligheden umuligt at negte, at alle vore kampe og lidelser og hele vort liv bliver i dybeste forstand hensigtsløst og meningsløst.» «Derfor lever mange mennesker, og det endog af den allermest omfattende intelligens,» med fuld overbevisning om, «at den hele tilværelse savner enhver dybere hensigt og mening.» Men «for de mere udviklingsdygtige af os yngre kom der et tidspunkt, hvor det mere eller mindre pludselig gik op for os, at den antagelse at tilværelsen er uden mening, i sig selv er den største af alle meningsløsheder.» Dette førte til troen paa «en af materien uafhængig menneskelig sjæl», hvis evige fuldkommengjørelse er livets mening, og paa Gud. Dermed vaagned trangen til «personligt livssamfund med Gud». «Ethvert menneske, som tror paa en personlig Gud, maa sikkerlig erkjende, at hvis et saadant personligt livssamfund med Gud kan opnaas, da maa det føles som en overordentlig lykke.» Et saadant livssamfund giver kristendommen. Det er dens uendelige værd. «Det er min personlige mening, at de der helt gribes af kristendommens aand, opnaar en styrke i alle gode følelser og instinkter, en renhed i moral, en evne til med mod og fortrøstning at gjennemgaa livets tungeste tilskikkelser, en glæde ved livet og en frygtløshed overfor døden, som vanskelig nogen ellers kan være i besiddelse af. Netop dette er det, hvormed kristendommen i mine øine beviser sig som den almengyldige religionsform, og I vil da kunne forstaa, hvorfor jeg ikke er i tvil om, at kristen-

dommen ogsaa burde være den tænkende ungdoms livsanskuelse.»

Jeg tror, enhver kristen maa erkjende, at dette er merkelige og glædelige udtalelser af en mand som stod i de første rækker af ottiaarenes sterke fritænkerfylking.

Alligevel har baade teologer og læge kristne skreget op mod dette foredrag som et sørgeligt udslag af tidens frække ugudelighed. Grunden dertil er, at i den sidste halvdel af foredraget angriber professoren kirkens lære om helvede, om treenigheden og om Kristi absolute guddom. Angrebet vidner om noksaa liden forstaaelse Det burde forstaas, at helvedeslæren — trods alle uevangeliske udvexter — indeholder en sandhed, som umulig kan fjernes. Man kan ikke negte muligheden af at et menneske kan forhærde sig i det onde, uden at fornegte den menneskelige frihed. Men forhærdelse er fortabelse, og fortabelse er helvede. Det burde ogsaa forstaas, at trangen til personligt livssamfund med Gud ikke nøier sig med et idealmenneske, men alene tilfredsstilles derved, at den i Kristus kan se *Gud* aabenbaret, saa den kan finde hvile i den forvisning: i Kristus favner jeg Gud.

Imidlertid — om det end saaledes kan være adskilligt at bemerke mod foredraget, saa skulde ikke dette gjøre kristne mennesker blinde for det meget gode i det. Selv i angrebet er der det som en kan glæde sig over: 1. Dr. Jæger stiller sig paa det nye testamentes grund. Hans fortolkninger kan bestrides. Men det kan ikke bestrides, at han appellerer til det nye testamente som høieste autoritet. Han stiller sig forsaavidt paa den for alle protestantiske kristne fælles platform. 2. Dr. Jæger bestrider ganske vist Kristi absolute guddom; men endnu sterkere bestrider han rationalismens lære om Kristus som et blot og bart almindeligt menneske. «Jeg er», siger han, «ikke et øieblik i tvil om, at rationalismens Kristus-opfattelse betegner en udvanden af kristendommen og berøver den dens dybeste og værdifuldeste religiøse indhold. I det hele taget er jeg ganske paa det rene med, at de mennesker, der ikke vil tro andet end det som de indbilder sig de ligefrem kan forstaa, og som af den grund forkaster ethvert mysterium som en fornuftstridig ting, de maa ogsaa forkaste kristendommen.» Kristus er for ham «Guds søn,

den himmelske Adam, al skabelses førstefødte (Kol. 1, 15), eller med andre ord: den fuldkomne i Guds billede skabte menneskelige aand.»

Som allerede antydet tilfredsstiller dette ikke den religiøse trang, ligesaalidt som det tilfredsstiller det nye testamente (cfr. Johs. 1, 1 ff, og Rom. 9, 5 etc.). Men det gjør heller ikke den athanasianske troesbekjendelses bestemmelser om Kristi person. Det ene som det andet er høist ufuldkomne forsøg paa at udtrykke Kristi overmenneskelige høihed og herlighed. Om begge dele gjælder Paulus's ord: vi forstaar stykkevis og profeterer stykkevis. Jægers foredrag giver derfor ingensomhelst grund til at istemme kjætterskrig. Det vilde der heller ikke været tale om, hvis ikke sindene var blevet opskrømt ved biskop Heuchs skriverier. Men ved dem er man inden visse kredse blevet saa nervøs, at man farer forskrækket op, straks man hører den mindste afvigelse fra de gamle læreformler. En slig nervositet skal saa vist ikke indgyde respekt.

Det tør dog være, at der ogsaa har gjort sig en misforstaaelse gjældende. Man har gjentagende beskyldt dr. Jæger for at have gjort treenigheden og Kristi guddom til gjenstand for studenternes latter. Enhver som læser hans foredrag i «Verdens Gang», vil se at dette ikke forholder sig saa. Foredraget er helt igjennem holdt i en alvorlig og værdig tone. Men — studenterne har dog leet? Ja, ganske vist; men hvad lo de af? Det var da dr. Jæger citerte biskop Heuchs ord, at det at træffe ordet «dødsriget» i troesbekjendelsen vilde være som at træffe «haar i smør», og end mere, da han gjengav biskopens bekjendte og berygtede snak om «Jesus Josefsen», at studenternes lattermuskler kom i bevægelse. Med andre ord: det var biskop Heuchs smagløsheder studenterne lo af. Men det er noget ganske andet end at le af treenigheden og Kristi guddom.

Jeg vender tilbage til det jeg begyndte med: dr. Jægers foredrag er et merkeligt og glædeligt tidens tegn. Det viser, paa hvilken sterk retur den fritænkerbølge er, som i ottiaarene gik over vor dannede verden. Det viser, hvorledes der i de kredse, som dengang var aldeles færdige med kristendommen, nu rører sig saa sterke dragelser til den, at man endog er med at drage ungdommen hen til den. Men det viser tillige, hvor vanskelig disse kredse har for at finde sig tilrette med kirken. Paa den anden side viser den modtagelse foredraget har faat, hvor forstaaelsesløse mange kristne staar ligeoverfor nutiden. Det hele er en levende illustration til mit foredrag i Lund. *Thv. Klaveness.*

BREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors 21 april 1903.

Under det halfår som gått sedan senaste bref, har Finlands sekelgamla samhällsskick och dess af många kejsarord bekräftade rättigheter fått ett dödsslag, så godt som krossats. Från att vara ett konstitutionelt land, styrdt af inhemska män efter egna af folket själft stiftade lagar, förtrampas och sköflas det nu af österns barbarer, hvilkas främsta representant, generalguvernören Bobrikoff, numera af Rysslands kejsare tillerkänts fullständig självherrskarmakt

De olagliga förordningarna af d. 20 sept. 1902, som i senaste bref berördes, voro i främsta rummet riktade mot landets tjänstemännakår. Sedan dess hafva äfven talrika tjänstmän fallit för valdet. Tretton chefar för olika embetsverk hafva afskedats, emedan de icke ansett sig kunna såsom lag antaga den olagliga värnepliktsförordningen och vägrat att utlämna vissa upplysningar, som regeringen affordrat dem och som stått i samband med de olagliga värnepliktsuppbåden.

Med elfva borgmästares förafskedande har angrepp riktats mot den kommunala självstyrelsen, emedan magistraterna i de resp. städerna vägrat sammankalla rådhusstämma för att utse medlemmar i de påbjudna olagliga uppbådsnämnderna. Genom denna voldshandling kränkes såvel lag som ståndsprivilegier, hvilka senare den konservativa ryska regeringen hittills åtminstone gifvit sig sken af att respektera. Visserligen utnämnes borgmästare af monarken, men väljes af kommunen sålunda att monarkens utnämningsrätt är inskränkt till någon af de tre kandidater, som genom kommunens val uppställts paa förslag. Och likaledes afföna kommunerna borgmästarne.

Slutligen har slaget drabbat våra gamla ärevördiga hof-

rätter, i det ikke färre än sexton ledamöter i Åbo, tio i Wiborgs och tre i Wasa hofrätt blifvit afskedade, emedan de vägrat följa den olagliga förordningen af d. 20 sept.

Afskedet gafs på ett lika brutalt som lågt och simpelt vis. Vår inhemska regering skyndade att servil som alltid brådstörtadt kungöra förafskedandet före den 1 mars, på det att ingen af dessa mishagliga tjänstemän måtte få uppbära sin lön för mars månad. Äfvenså hafva de beröfvats sin lagliga rätt till pension.

Med anledning af denna händelse har en stor del öfriga hofrättsledamöter anlåtit skriftliga protester och omkring ett trettiotal har därjämte upphört med utöfvandet af sina embetsåligganden, emedan de icke heller ansett sig kunna följa de nya olagliga förordningarna och därför anhållit om afsked.

Denna hofrättsledamöternas manligt fasta hållning och oförfärande kamp för lag och rätt har varit en glädje i all vår sorg och en ljusning i allt vårt mörker. Och att ersätta alla dessa män, för det mesta skickliga beprövade jurister, torde heller icke blifva för regeringen någon lätt sak. Det har redan visat sig, ty oaktadt öfvertalning och lockande förespeglingar har man fått söka landet rundt utan att ännu finna tillräkligt många, som böja sig under det nya systemet och vilja åtaga sig att skipa lag och rättvisa i landet i enlighet med de nya olagliga påbuden och kejserliga senatens befallningar. Därför är äfven i detta nu antalet tjänstemän i ingen af våra hofrätter fulltaligt.

Ändamålet med dessa massafsked är utan tvifvel att i så vida kretsar som möjligt utbreda skräck, i afsikt att därigenom förlama motståndet och framkalla underkastelse. Huruvida medlet skall befinnas verksamt, återstår ännu att bevisa.

Äfven vårt universitet, som hittills icke berörts af det nya systemet, har fått en förkänning däraf, genom att dess högt aktade t. f. vicekansler, statsrådet Rein, anlägsnats från sitt embete. Den utomordentliga aktning och det förtroende statsrådet Rein åtnjutit båda inom universitetsvärlden och i de vidaste kretsar af medborgare, ha tagit sig uttryck i talrika hedersbetygelser af universitetets lärare och studerande ungdom liksom äfven i en stor medborgerlig fest, en hyllning,

hvilken gällde den ideella lifssyn, den orubbliga principfasthet och det omutliga sanningskraf, som ledt statsrådet Reins handlingssätt i dessa svåra tider.

Men knappt var den slutad denna hyllning, som för ett ögonblick lyfte de sorgliga förhållandena upp till ett högre plan och lät en stråle af idealets ljus falla öfver dagens tunga och möda, så riktades ett nytt slag, brutalare än något förr, mot hela vårt urgamla samhällsskick.

Den 15 april emmanerade de kejserliga «nådiga» förordningarna, som på en gång öfverflyttade all den makt Rysslands självherrskare eger i Ryssland och som han söker tillvälla sig äfven i Finland, på generalguvernören i detta land.

Enligt dessa nya olagliga förordningar är generalguvernören Bobrikoff numera satrap i Finland. Det finnes intet område af förvaltningen, som han icke skulle ha rätt att blanda sig i. Militären, polisen, embetsverken, skolorna, de kommunala myndigheterna, allt lyder under honom.

Det heter i detta nya kejserliga reskript af den 9 april, hvilket senaten äfvenledes skyndat sig att kungöra: «I det Vi vilja återställa ordningen i Finland och värna det laglydiga folket emot de upproriskas inflytande, hafva Vi funnit godt att temporärt, för tre års tid, åt de högsta regeringsmyndigheterna i storfurstendömet Finland tilldela särskilda befogenheter med afseende å den statsliga ordningens och det allmänna lugnets vidmakthållande».

De viktigaste af dessa åtgärder, som generalguvernören eger vidtaga för upprätthållandet af «det allmänna lugnet» äro: «att foga anstalt om stängande för viss tid af hoteller, boknederlag och boklådor samt i allmänhet af handels- och industriella inrättningar;

att förbjuda allmänna och enskilda sammankomster af alla slag;

att upplösa enskilda föreningar och filialer af dem;

att förbjuda personer, hvilka generalguvernören anser skadliga för den statsliga ordningen eller det allmänna lugnet, att vistas i Finland; denna åtgärd vidtages, utom i de fall som icke tåla uppskof, af generalguvernören endast med allerhögsta begifvande samt kan åtföljas af sådana personers förflyttning till någon viss bestämd ort i kejsardömet».

Samtidigt som generalguvernören utan laga dom och ransakning får afskeda misshagliga embetsmän, skall han emellertid se till att landets barn i skolorna undervisas och uppfostras till att älska Rysslands zar och det ryska väldet. Samtidigt som han eger rätt foga anstalt om stängandet af hoteller, boklådor, industriella inrättningar m. m., bör han «gifva en hvar skydd och försvar» och se till «att folket får sin utkomst». Samtidigt som han kan ur landet förvisa,

förpassa till Sibirien eller inspärra i fängelser för landets frihet och rätt arbetande fredliga innevånare, skall han likvisst hindra folkets missnöje med denna samma regering, som utför alla dessa våldsbragder.

Detta är ju i sanning en högst märkvärdig uppfattning af orsak och verkan och en till sin spets drifven yttring af den ryska regeringens okunnighet och österländska barbari.

Men hvad göra finnarna till allt detta? Stå vi lugna och låta slå oss i ansiktet? Och huru har öfver hufvud tagit allt detta blifvit möjligt?

Till den yttre öfvermakten kommer såsom en mycket viktig sorglig orsak till de rådande förhållandena att vi hafva förrädare bland oss själfva. Vår inhemska regering har länge sedan uppgifvit rättrådighetens vägar. Senatens medlemmar köpslå om sitt folks heligaste rättigheter utan att ledas af andra motiv än omsorgen om egen säkerhet och egna fördelar, ja, till och med bevisligen ledda af personligt hämndbegär.

Man kan på intet annat vis förklara att de utan någon protest, utan något försök att ställa sig på lagens grund godkänt alla dessa nya påbud, som steg för steg splittrat och krossat vårt samhällsskick, och att de fegt och underdanigt krypa för landets värsta fiender.

Och när den inhemska regeringen svikit såsom den gjort, och bland annat förklarat att det endast är en liten del bråkmakare, som visa sitt missnöje med den nya regimen, har det vållat en djup splittring inom ett litet folk, som har emot sig en hel världsmakts kanoner och bajonetter, och detta har för oss ytterligare försvårat situationen.

Emellertid får tanken på motstånd allra minst nu uppgifvas, det motstånd, som en gång, när frihetstimmen slår, skall göra oss värda att mottaga denna frihet. Lugn och besinning måste vi ställa upp mot våldsåtgärderna och se till att slagen härda och smida oss bättre samman, i stället för att krossa oss.

Det viktigaste, som nu förestår, är uppbådsstrejken vid de just nu inträffande olagliga värnepliktsuppbåden. Alla de omtalade våldsåtgärderna, som drabbat våra lagtrogna tjänstemän och domare, hafva ju varit uttryck för en laglös regerings låga hämndtörst med anledning af fjolarets värnepliktsstrejk. Det skall nu visa sig, om vår ungdom varit värdig all denna uppoffring och ståndaktighet, det skall visa sig om ungdomen förstår sin plikt och vågar handla efter sin öfvertygelse genom att uteblifva från de olagliga uppbåden.

Jag hoppas att i mitt nästa bref kunna förtälja härom.

Nordbo.

SKOTTEFRUEN.

(Af *S. Holst Jensen*).

Rosendal eller «Baroniet», som det ialmindelighed kaldes – bønderne pleier forovrigt ogsaa at kalde det «*Muren*» — har paagrund af det betydelige jordegods, det raader over, faat en central betydning ikke blot i Kvinnherred, men i hele Søndhordland. Dette kommer ogsaa tilsyne deri, at navnet «Rosendal», som foruden herresædet selv kun stedets postaabneri med rette kan gjøre fordring paa, efterhaanden er blit overført paa hele bygden. Det gamle gode navn *Kvinnherred* er blit puffet mer og mer tilside. Vi faar imidlertid, naar vi vandrer om i Rosendals-parken, nu og da mellem trærne et glimt af en anden stor bygning. Den ligger høit og frit paa en fager, gronklædt vold med vid udsigt over den skjønne fjord med dens øer og strande. Ved sin høie ælde, sin ærværdige karakter og sin i al dens enkelhed ædle og fornemme arkitektonik fortjener den at ses op til som Kvinnherreds og hele Søndhordlands aandelige midtpunkt. Det er kirken paa Bjørkevolden, Kvinnherreds ældgamle gudshus, et af de interessanteste i hele vort land. Om kirkens høie alder aflægger stilen, hvori den er bygget, den ældre engelske gotik, et uimodsigeligt vidnesbyrd. Den kan ikke være yngre end den siste halvdel af det 13de aarhundrede og har ganske sikkert været fylkeskirke i det gamle Hørdafylke. Kirken er opført af tugtet graasten med klæberstensbjørner. De to dobbeltvinduer i koret med sine kloverbladsbuer, rosetter eller firpas og rigt profilerede overslagsbuer er af en saare skjøn virkning. Især gjælder dette om vinduet i korgavlen. Desværre er det inde i kirken aldeles skjult af den smagløse barokopsats, man har stablet ovenpaa det ældgamle, interessante stenalter. Noget af det første, man bør ha sin opmærksomhed henvendt paa ved en kommende restaurering af kirken, er at la dette herlige vindu atter komme til sin ret.

Kirken har fra først af vistnok hat aaben tagstol. De nuværende tøndehvælvinger skriver sig fra 1668—70. De er smykket med stjerner, malet paa blaa bund, for korets vedkommende ogsaa med skyringe, der omslutter stjerner, og med en sol, en halvmaane og en fuldmaane i form af ansigter. Den tredelte, med Rosenkrandsernes vaaben prydede altertavle, er udført af tyskeren *Sager* og, navnlig hvad det øverste billede angaar, slet ikke saa blottet for kunstnerisk værd, som man i almindelighed vil gjøre det til. Rosenkrandsernes gravkapel, en skjæmmende og forstyrrende tilbygning paa nordsiden af koret, har jeg udforlig beskrevet ved en anden anledning [1]) og skal derfor ikke her dvæle ved de interessante sarkofager, det gjemmer.

Under gulvet i kirkens kor er der imidlertid en anden gravkjelder. Den har længe været tilmuret og utilgjængelig, men indeholder mange, tildels kostbart udstyrede kister, hvor indskrifterne dog for størstedelen er forsvundet. Her ligger bl. a. flere af familien *Segelche* til Nedre Sandvik. Ligeledes *Bertel Lauritssøn Hørbye,* der en kort tid var lensherre paa Bergenhus, og hans hustru *Karine Jensdatter Bjelke,* med hvem han erholdt gaarden Hatteberg, som dengang tilhørte Bjelkerne. Der paastaas ogsaa, at den bekjendte admiral *Kristofer Trondsson Rustung* til Sæim, erkebiskop *Olaf Engelbrektssøns* betroede ven og raadgiver, som især har indlagt sig en sørgelig navnkundighed ved drabet paa *Vincents Lunge,* skal ligge begravet her. Dette er heller ikke usandsynligt, selv om han er død i Danmark. Her havde han nemlig i 1556 forpligtet sig til at bo for bestandig, uagtet han eied gods i Norge. Og allerede i 1544 var han blit forlenet med Ebelholt kloster paa Sjælland, som han i 1560 ombytted med Tryggevælde for tre aar efter at bytte dette igjen med Espholt i Skaane. Hans lig kan imidlertid godt være blit ført til Kvinnherred, hvor hans fædrenegaard var. Men det er ogsaa muligt, at han er død i Norge, da han synes at være afgaat ved døden lige efter den flaadeekspedition til Trondhjem, som han i 1564 foretog sammen med Herluf Skave og Knut Stensson. Hans hustru Karine, datter af Knut Peders-

[1]) I artikelen «*Rosendal*» i serien «*Norske Hjem*», «Morgenbladet»s extranumer 48—49, 1902.

søn Skanke, dekan i Trondhjems domkapitel, nævnes nemlig i begyndelsen af 1565 som enke.

At Kristofer Trondssøns datter *Anna, «Skottefruen»,* ligger begravet under korgulvet, derom kan der neppe være nogen tvil. Hun har paa grund af sit ulykkelige forhold til *Bothwell* faat et skjær af romantik over sig. Lad os for en stund lytte til hendes saga, idet vi sætter os paa trinet til det gamle alter; der sidder vi kanske nær hendes hovedgjærde.

I juli 1560 var jarlen af Bothwell i Danmark for derfra som den skotske regentinde Maria af Guise's sendebud at reise til Frankrige, hvis dronning hendes datter Maria Stuart dengang var. Hans ærinde bestod i at søge dette lands hjælp i den nylig udbrudte krig med England. Uden tvil er det under dette Bothwell's besøg i Danmark, at han og Anna har gjort hverandres bekjendtskab. Maaske kan hendes far under sine krydstogter i Nordsjøen ha truffet Bothwell og lært ham at kjende. Ogsaa en anden omstændighed kan desuden ha git anledning til, at han kom i forbindelse med mange fornemme og ansete skotter. En af hans andre døtre, Dorthea, var nemlig gift med en skotsk adelsmand *John Stewart* paa Hetland. Han har maaske været af samme æt som kongehuset, men er ialfald slet ikke, som nogle har ment, identisk med Jakob den 5tes uægte søn af samme navn. Thi denne, der var prior af Coldingham, var gift med Bothwells søster Jane Hepburn [1]). Rimeligvis har Bothwell truffet sammen med Anna i Kjøbenhavn, hvor Kristofer Trondsson — han synes aldrig selv at ha brugt sit familienavn Rustung eller Rostung — vistnok har hat en gaard. Af et i det danske geheimearkiv beroende brev fra Anna ses det ialfald, at hun har opholdt sig i Kjøbenhavn i 1559. Den baade som historisk og belletristisk forfatter lidet betydelige *Tyge Becker* fortæller vistnok i sin skildring af Adelersborg (det forrige Dragsholm) i «Folkekalender for Danmark» 1854, at Bothwell traf Anna, som Becker kalder Anna *Benkestok* (!), i *Bergen* og der indgik ægteskab med hende. Men dette er grebet aldeles ud af luften.

[1]) *Rob. Douglas: The Peerage of Scotland, sec. ed. by P. J. Wood. Vol. I.* Edinburgh 1813. S. 231 flg. *Dictionary of National Biography. Vol. LIV.* London 1898. S. 322 flg.

James Hepburn, jarl af Bothwell, var, da han traf Anna Rustung, i høiden kun 24 aar gammel — han var født i 1536 eller 1537 — men havde allerede længe været vant til at lege med kvindehjerter. Hvor gammel Anna var, ved man ikke. Af Kristofer Trondssons syv døtre var hun den femte i rækken.

Bothwell var en meget raa natur og skal ha hat et alt andet end tiltalende ydre. Der eksisterer forøvrigt intet autentisk portræt af ham, og traditionen om hans hæslighed hviler helt og holdent paa udsagn af hans svorne fiender *Brantôme* og *Buchanan*. Men han har tydeligvis været meget farlig og bedaarende for kvinder. Den stakkars Anna kunde da heller ikke modstaa ham. Hun omtales oftere som Bothwell's *hustru*. Den bekjendte skotske forfatter *George Buchanan*, Jakob den 6tes lærer, fremstiller saaledes udtrykkelig forbindelsen mellem dem som et «*matrimonium*». Hvorvidt de virkelig blev gifte, er dog tvilsomt, men at de ialfald blev trolovet og at Bothwell har lovet hende ægteskab, er aldeles sikkert. Det fremgaar bl. a. tydelig nok af den klage, Anna syv aar senere udtog mod ham i Bergen.

Med et overmaade rigt udstyr — rygtet taler endog om en sum af 40 000 «*joensdallers*» (Joachims- eller Jochumsdalere) begav Anna sig sammen med sin brudgom paa veien til hans fædreland. Han havde nemlig modtat underretning om, at dronning-regentinden var død, og fandt derfor, at det ikke længer hasted med udførelsen af hans mission, og at han forelobig kunde vende tilbage til Skotland. Det vared imidlertid ikke længe, før Anna fik erfare, i hvis hænder hun var faldt. Bothwell forlod hende i Nederlandene efter først at ha sat overstyr hele den store medgift, hun havde bragt ham, og den bedragne kvinde blev nødt til at sælge sine juveler og kostbarheder for at kunne klare sig i det fremmede land og naa hjem igjen til sine forældre. Det værste var, at det af et brev i det danske geheimearkiv, dateret Engelholm den 22de juli 1568, fra Frederik den 2den til hans svoger kurfyrst August af Sachsen [1]) synes at fremgaa, at hun var i en tilstand, der gjor Bothwell's troløshed mod hende

[1]) Se *Historisk Tidsskrift*, bd. 2, side 154. 162.

og den skammelige maade, hvorpaa han lod hende i stikken, end mere oprørende. Det er ikke umuligt, at den *William Hepburn, «sone naturall to James Erle Bothuell»*, som jarlens mor *Agnes Sinclair* tog til sig og hvem hun testamenterte hele sin eiendom [1]), var det barn, som den ulykkelige Anna Rustung dengang bar under sit hjerte. Det er rimeligvis bragt til verden i Danmark, enten i Kjøbenhavn eller paa en af faderens forleninger.

Men i 1563 begir hun sig, djærv og stolt, som hun visselig har været — hun var ikke for intet Kristofer Trondssøns datter — over til Skotland for at søge opreisning for den skjændige behandling, der var blit hende tildel. Maaske har hun ført sit barn med sig for at gjøre desto større indtryk og gi sin klage endnu mere vegt. Hvorvidt hun har faat nogen ret over Bothwell, er dog tvilsomt. Det er endog meget uvist, om hun overhodet har truffet ham under sit besøg i Skotland. Paa grund af sine mange slette streger sad han nemlig en tid fængslet i Edinburgh. Det lykkedes ham at rømme, men paa veien til Frankrige blev han sat fast i England. Det er uden tvil Anna, den engelske gesandt *Randolph* sigter til, naar han i en skrivelse, dateret Edinburgh den 3die juli 1563, siger, at alt hvad der dengang var levnet jarlen, bestod i en gave, han endnu havde til erindring om en forbindelse med en adelig dame fra «Nordlandene» [2]). Af dette fangenskab slap Bothwell først ud i 1564. Saa drog han videre til Frankrige, og først i 1565, da vi finder Anna i Norge, kom han tilbage til Skotland. Dog er det jo muligt, at hun kan ha truffet ham, inden hun reiste. Maaske var det netop, fordi hun vilde vente, indtil han kom tilbage, at hun slog sig saa længe til i Skotland. Men at hun ialfald har mødt en god modtagelse og hjertelig sympati hos Maria Stuart, ser vi af et pas, som dronningen, der endog synes at ha optat hende blandt sine hofdamer, har udstedt for hende. Det var, da hun, rimeligvis ved efterretningen om, at faderen var død og at moderen tænkte at flytte til-

[1]) Testamentet findes i *Bannatyne Miscellany III*, Edinburgh 1855. S. 304.

[2]) *Frederik Schiern: Nyere historiske studier*, 1ste del. Kjøbenhavn 1875. S. 142.

bage til Norge, bestemte sig til at drage hjem til sit fædreland [1]).

Prof. dr. *L. Daae* har i «*Historisk Tidsskrift*» (2det bind, 1872) skrevet en meget interessant afhandling om Kristofer Trondsson, skottefruen og hendes berygtede bror *Enno Brandrøk*, der som stratenrøver og morder blev henrettet i 1571 paa fæstningen Angermünde. I et tillæg til sin afhandling fremsætter professoren en særdeles interessant og tiltalende gisning. Han mener, at den af sin husbond eller elsker bedragne og forladte kvinde, der udgyder sin smerte i den gamle skotske ballade «*Lady Anne Bothwell's Lament*», optat i biskop *Percy's* berømte epokegjørende samling «*Reliques of Ancient English Poetry*» Vol. II, maaske er Anna Rustung. Percy selv udtaler i sin første originaludgave af 1765 som sin formening, at balladen sigter til *Lady Jean* eller *Jane Gordon*, som Bothwell havde ægtet, men atter forskudt for at kunne gifte sig med selve dronningen [2]). Men i en senere udgave har han opgit denne hypotese af følgende remarkable grund: «*Indeed earl of Bothwell's age, who was upwards of 60 at the time of that marriage, renders it unlikely that he should be the object of so warm a passion as this elegy supposes*» [3]). Den gode biskop er ikke synderlig stiv i de historiske data. Da Bothwell, som i 1566 havde ægtet den 20-aarige Jane Gordon, men atter efter knapt et aars ægteskab skilt sig ved hende, i 1567 holdt bryllup med Maria Stuart, var han i virkeligheden høist 31 aar gammel. Percy meddeler, at han senere er blit oplyst om, at balladen sigter til en helt igjennem privat historie: en dame af stand og af navnet Bothwell «*or rather Boswell*», der tilligemed sit barn var blit forladt af sin ægtefælle eller elsker, «digted disse rørende linjer» [4]).

---

[1]) Det paa latin affattede pas er meddelt af *O. Nilsen*, der kalder Anna feilagtig «Anna *Rusting*», i «*Danske Samlinger*», bind I, side 397 flg., efter en samtidig, men ikke ganske nøiagtig afskrift i det kongelige danske geheimearkiv.

[2]) *Percy's Reliques of Ancient English Poetry*. Nach der ersten Ausgabe von 1765 herausg. von dr. *M. M. Arnold Schröer*. Bd. I. Erste Hälfte. Berlin 1893. S. 391 flg.

[3]) *Percy's Reliques*. Schröers udgave. Bd. II. Berlin 1893. S. 999.

[4]) *Percy's Reliques*, II. S. 999.

Den i 1865 afdøde skotske digter og humorist *William Edmonstone Aytoun,* professor i retorik og «belles lettres» ved Edinburgh's universitet, har optat balladen, men i en meget omredigeret og altfor moderniseret skikkelse, i sin samling «*Ballads of Scotland*» (Second ed., Vol. II. Edinburgh and London 1859). Han ledsager den med følgende historiske oplysning, hvis rigtighed han imidlertid ikke indlader sig paa at dokumentere: «Heltinden i denne patetiske ballade var Anne Bothwell, en datter af Adam Bothwell, biskop af Orknøerne, som udførte ægteskabsceremonien mellem dronning Maria og James Hepburn, jarl af Bothwell. Denne unge dame havde en intrige med og lodes i stikken af en søn af jarlen af Mar, oberst sir Alexander Erskine, som blev dræbt ved Dunglass aar 1640 ved en eksplosion af krudtmagasinet.» I sin overmaade interessante og grundige afhandling om Bothwell i «Nyere historiske Studier» sværger *Fr. Schiern* udenvidere til magisterens ord og siger, henvisende til Aytouns forklaring, at Daaes hypotese er uholdbar. *Øverland* udtaler, at vi i den gamle skotske klagesang muligens har et vidnesbyrd om den sympati, Anna Rustung mødte i Skotland, og meddeler en ganske heldig, omend paa et par steder lidt fri oversættelse af sangen efter biskop Percy's redaktion. Men paa samme tid henviser han til den af Schiern i overensstemmelse med Aytoun udtalte mening, som ogsaa gjør *ham* betænkelig [1]). Der er imidlertid *en* ting, som aldeles omstyrter Aytouns forklaring, og det er den omstændighed, at Orknøbiskopen *Adam Bothwell* faktisk kun havde en eneste datter, der hed *Jean (Jane)* og var gift med sir *William Sandilands* af St. Monans. Det er derfor stor sandsynlighed for, at den af prof. Daae opstillede hypotese er fuldkommen rigtig, og at lady Anne Bothwell, heltinden i den gribende ballade, ingen anden er end vor landsmandinde, Kristofer Trondssøns af den skotske don Juan saa mishandlede datter. Jeg tillader mig at hidsætte sangen i Øverlands norske overføring:

Aa, by, by, barne', stans din graad, —
din lille kind den er saa vaad,
du maa, du maa ei græde saa,

[1]) *O. A. Øverland: Norges Historie.* Bind IV. S. 516 flg.

hvis hjertefred din mor skal faa —
Aa, by, by, barne', mamas skat,
din fader har os to forladt.
Aa, by, by, barne' osv.

Han daarede din arme mor
med sine sukkersøde ord,
men ei hans smiger jeg forstod
før dagen, da han mig forlod.
Nu ser jeg grant, han ænsed ei,
ak hverken barnet eller mig.
Aa, by, by, barne' osv.

Lig stille, barn, og sov en stund,
og vaagn med smilet om din mund,
men smil ei som din far — jeg ved,
hans smil tog mange kvinders fred.
Dog — Gud ske lov, hans smil du har,
mit hjertes minde om din far.
Aa, by, by, barne' osv.

Thi han har al min kjærlighed,
der hvor han er, der er jeg med,
i kampens larm, i fredens stund,
jeg føler, ham jeg elsker kun.
Paa glædens dag, i sorg og nød,
jeg er hos ham indtil min død.
Aa, by, by, barne' osv.

Mit barn, o bliv ei haard og grum,
giv falskhed ei i hjertet rum.
Hvor mange end imod dig ler,
bliv tro mod den, du først fik kjær,
og svigter du, giv nøie agt,
en kvindes had har svare magt.
Aa, by, by, barne' osv.

Din fader, barn, har svigtet mig;
nu vil jeg søge trøst hos dig.
Din fader sveg saa grumt sit ord,
men du vil blive hos din mor.
Da glemmer jeg — men kun hos dig —
din faders grusomhed mod mig.
Aa, by, by, barne' osv.

Farvel, farvel alt fra den stund,
han kyssed første gang min mund.
Jeg glemmer alt, ja — hvis jeg kan — —

Ak kvinder, tro ei nogen mand!
Den kjærlighed, som manden gav,
blev alle kvindehjerters grav.
Aa, by, by, barne' osv.

Sommeren 1565 træffer vi Anna igjen i Bergen, hvor hun gaar under navn af «*Skottefruen*» og tydeligvis nyder megen anseelse og ære. Den gamle *Absalon Pederssøn Beyer*, som biskop dr. *Bang* med rette kalder «en af de mest tiltalende presteskikkelser i det 16de aarhundrede og en af denne tids dygtigste skolemænd» [1]), har i sine i kulturhistorisk henseende særdeles vigtige dagbogsoptegnelser git os et levende billede af Bergen og det liv, der rørte sig indenfor dens mure i den siste halvpart af det 16de aarhundrede. Her faar vi da ogsaa flere gange se et glimt af Anna. Den 18de august nævnte aar er saaledes «frw Anne Trondsdotter, Skotte frøe», sammen med den bekjendte Axel Gyntersberg og flere andre fadder til Jørgen Daas (lensmand til Utstein) søn Herluf, «som var opneffnt effter her Herluff Trolle». «Vart døbt i domkirken paa en Lørdag for middag, vart prediget i Kircken, men ingen messe, di der var ingen communicantes» [2]). Til de største festligheder i Bergen paa den tid hørte brylluppperne, der ofte blev feiret med stor pragt. Dagen efter barnedaaben hos Jørgen Daa er Anna en af *Hans Badskers og Ragni Simensdotters* bryllupsgjæster. «Mit for bordet» sad Bergenhus' rige og berømmelige befalingsmand, *Erik Ottessøn Rosenkrantz*, Kristofer Walkendorfs værdige efterfølger. «Frammen til paa forsedet» sad Axel Gyntersberg og flere andre, ogsaa «froer och jomfruer». — — «Offuen for bruden» bl. a. «hustru Anne Tronds» og ved siden af hende «frw Kirsten Benkestock» [3]). Intet af de bergenske brylluppер paa den tid var dog mere storartet end det, der feiredes knapt en uge efter, nemlig Søndmøre-fogden *Erik Hanssøn Schønnebøls* og jomfru *Brynilda Benkestoks* [4]). Det blev bekostet af Erik Rosenkrantz,

[1]) *Biskop dr. A. Chr. Bang:* Den norske kirkes geistlighed i reformations-aarhundredet. Kristiania 1897. S. 179.

[2]) *N. Nicolaysen: Liber Capituli Bergensis.* Absalon Pederssons dagbog over begivenheder, især i Bergen 1552—72. Kristiania 1860. S. 104.

[3]) Sammesteds, side 105.

[4]) Søster til Axel Gyntersbergs hustru.

i hvis endnu eksisterende gaard «*Muren*» det holdtes, og vared i tre dage. Den første dag, 25de august, begir brud og brudgom sig med følge til lensherrens hus, hvor der ianledning af deres høitidelige jaord holdes et festligt maaltid, bestaaende af ikke mindre end otte retter. Ved denne leilighed spiller fru Anna en ikke liden rolle, idet hun pynter bruden «paa spansk». «Och udredde», fortæller Absalon Pedersson, «fru Anna Trons, Skottefroen, henne paa spansk, som er, at hun hafde en guldkæde kring pannen oc offuen for et halsband, full af eddel steene, och en perlekrantz och perlefier vdi, en rød damaskis kiortell» [1]). Vi ser, at Anna ikke for intet havde levet en tid ved Maria Stuarts hof. Det skotske aristokratis nyeste moder bragte hun nu med sig til det norske. Dagen efter, den 26de august, foregaar selve vielsen, ved hvilken bruden er «vdi en brun fløgels kiortell, och herlig vdstaffered med en krone och mange guldkæder kring halsen, skuldrene och om albugen, hafde hun guldkæder hængende ned mod jorden, och hennis haar vdslagit» [2]). Der synes efter optegnelserne at dømme ikke at ha været noget gjæstebud paa selve bryllupsdagen. Derimod holder Erik Rosenkrantz den følgende dag en glimrende fest for de nygifte, hvor det vrimler baade af adelige og borgerlige af begge kjøn. Ogsaa en hel del af den talrige tyske stok af Bergens indvaanere er tilstede, og den gode magister Absalon, der stod paa en fortrolig fod med Erik Rosenkrantz, er selv blandt de ved to borde bænkede gjæster. Blandt andre «quinfolck» nævnes udtrykkelig «frw Anne Skottes». «Vankede der vin oc øl nog, och forligtis de alle vell, och hafde bruden giffuit Erick Munk, Jon Benkestoch, Michel Jude, *m.* (magister) Hans bardsker en yrtekrantz med gultraa om vreden, oc en gulring hengendis vdi huer krantz, med dem saade de om houedit» [3]).

En forunderlig skjæbne vilde, at Anna to aar efter skulde gjense sin trolose brudgom under ganske særegne omstændigheder. Bothwell havde naaet ærens og magtens høieste tinde, men fik snart erfare, at det ikke var langt fra Kapi-

[1]) Kapitelsbogen, s. 107.
[2]) Sammesteds.
[3]) Kapitelsbogen, s. 107—8.

tolium til den tarpejiske klippe. Efter Maria Stuarts nederlag ved *Carberry Hill* den 15de juni 1567 var ogsaa *hans* saga ude. Det var en stakkars flygtning, som den kjække hovedsmand paa «Bjørnen», *Kristian Aalborg*, stodte paa i Karmsundet, hvor Bothwell, efter at ha undsluppet *Kirckaldy af Grange* og være drevet over til kysten af Karmøen, var blit lodset ind af en Rostocker-skipper. Han brauted vistnok svare og titulerte sig selv «den ypperste regenter i alt Skotland», men gjorde et alt andet end imponerende indtryk i sine «gamle, revne, poltuge (pjaltede) baadsmandsklæder». Især da han til og med havde lidt meget af sjøsyge underveis. Aalborg kjendte vistnok ikke Bothwell, men han forekom ham yderst mistænkelig, især da hans skibspapirer ikke var iorden. Ved hjælp af bønderne paa begge sider af Karmsundet tvang han ham derfor til at følge med sig til Bergen. Her ankom de den 2den september, og Erik Rosenkrantz, der forøvrigt beviste Bothwell megen ære og endog flere gange havde ham til gjæst hos sig, nedsatte en forhørskommission til at undersøge hans sag. Blandt kommissionens 24 medlemmer var Bergens daværende biskop *Jens Skielderup* og Axel Gyntersberg til Mel. Den 17de september finder mødet mellem Bothwell og Anna sted, et møde — for retten. Absalon Pedersøn fortæller herom i sin dagbog: . . . «Tiltalede frw Anne, Christofer Trondsens Dotter, grefuen af Botuile, hui hand hafde tagit henne aff sin fæderneland oc gaard, oc ført henne i fremmede land fra sine foreldre oc vilde icke holde henne som sin echte hustru, som han med hand, mund oc brefue thennom oc henne lofuede [1]) hafde, huilke hun lod læse fore hannom, oc efterdi at han haffuer træ lefuende hustruer, først henne oc siden een annen i Skotland, fra huilcken han hauer kiøbt sig, oc den siste er dronning Maria, mente frw Anne det vore inted bewent med hannom, di louede han henne aarlig til rente af Skotland it hundrede daler, oc gaff henne it skib med anker, tog oc annen behøring» [2]). De hundrede daler fik hun naturligvis aldrig — selv om jarlen havde villet betale dem, kunde han ikke — og fartøiet var

[1]) d: *lofuet.*

[2]) Kapitelsbogen, side 148.

vist ikke stort værd. Den 30te september sendtes Bothwell med «Bjørnen» til Kjøbenhavn, forat den danske regjering kunde bestemme, hvad der skulde foretas med ham. Mod slutten af aaret sattes han i forvaring paa Malmøhus og forblev der, indtil han i 1573 overførtes til *Dragsholm* paa Sjælland, hvor han døde den 14de april 1578 efter flere aars sygdom. Han skal endog i den siste tid af sit liv ha været sindssyg.

Det siste vi hører om Anna fra Bergen, hvor hun rimeligvis efter sin tilbagekomst fra Skotland foreløbig har tat fast bopæl, er hvad den skikkelige magister Absalon fortæller den 17de april 1568: Han «wart hastelig syg aff en purgatz, som han tog til sig, oc fru Anne, Christofer Trondssons datter hafde den bereed, besuimede hand fem gaanger, oc hans ganske legome pusnede [1]) op, som om han hafde werit befengit med pestilentze» [2]). «Purgatzen» har maaske været et udmærket husraad, som Anna havde bragt med sig fra Skotland sammen med de skotske moder. Hvis hun ikke havde hat at gjøre med en saa hæderlig og forstandig mand som Absalon Pedersson, der synes at ha været en af hendes bedste omgangsvenner, kunde det ha set galt ud for hende. I slutningen af det 16de aarhundrede skulde det mindre til for at bli anklaget og dømt som heks i Bergen, hvor de forfærdeligste hekseprocesser da florerte. Og blandt de mange kvinder, der navnlig i de siste decennier af aarhundredet maatte bestige baalet, var Absalon Pederssøns egen enke *Anna Pedersdatter,* der blev brændt i 1590.

Mange aar gaar hen, og hvert spor af «Skottefruen» er forsvundet, indtil vi i 1594 høist uventet støder paa hende i — Smaalenene, hvor hun synes at eie en gaard. I den bekjendte Oslo-biskop *Jens Nilssøns «Visitatsbøger»*, dette i personal- og kulturhistorisk henseende saa interessante og betydningsfulde kildeskrift, faar vi den 21de april nævnte aar høre om hans høiærværdigheds visitats i *Ids* kirke. Han fortæller først, at han selv præked over Joh. 16: om en liden stund etc. og overhørte almuen. Derefter heder det: «Och vaar

[1]) svulmede.
[2]) Kapitelsbogen, side 166.

samme tid der i kircken Anne Trondzdaatter» [1]). Det er tydeligt at forstaa, at Kristofer Trondssøns datter i biskopens øine er en mere end almindelig interessant person. Dette ser man ogsaa af de øvrige optegnelser, hvor hun forekommer. Det heder saaledes samme dag, da biskopen reiser videre med baadskyds til *Berg* og underveis passerer «*Søudøen*» d. e. Sauøen lige udenfor det senere Fredrikshald: «Der inden for ligger Anne Trondsdatters gaardt» [2]). Han ankommer til Bergs prestegaard «inter 5 & 6 *vespertinam*». «Samme dags afften kom Anne Trondtzdatter til her Tjøstell (presten til Berg, *Thjøstel Kristoferssøn*, der skal ha været den tredie lutherske prest i dette sogn) och blef hun der om natten, och bispen gick ned til hende paa gaarden och talede med hende». Den følgende dag er der visitats i Bergs kirke, hvor sognepresten præker over Rom. 8: Hvo vil skille os fra Guds kjærlighed etc., og biskopen overhører ungdommen. Efter visitatsen er der flere gjæster paa prestegaarden, blandt hvilke biskopen nævner adskillige. Men fru Anna faar en særskilt omtale, og han viser hende en særskilt ære. «Item Anne Trondtzdaatter. Och drog de bort innod afftenen . . . Samme dags afften talede bispen met Anne Trondtzdaatter forend hun drog aff. Strax der effter drog hun hen, och fulde her Peder vdj Id (presten der) hende paa baaden» [3]).

At nu den «Anna Trondtzdaatter», som omtales hos Jens Nilsson, virkelig er «Skottefruen», maa ansees for aldeles utvilsomt. Ikke alene, fordi hun tydelig ses at være en standsperson, hvem biskopen viser en særlig opmærksomhed og ære. Men især fordi man af Jens Nilssons optegnelser erfarer, at han, et par dage efter sit samvær med hende, ved visitatsgjæstebudet paa prestegaarden i nabosognet Tune er sammen med «Skottefruens» søster *Kirstine Trondsdatter* og jomfru *Anna Haard*, en datter af begges søster *Else* [4]). Denne var nemlig først gift med *Jon Haard* til Gje-

[1]) Dr. *Yngvar Nielsen:* Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574—1597. Kristiania 1885. S. 241.

[2]) Sammesteds s. 242. Gaarden maa, som professor Nielsen gjør opmærksom paa, ha været *Eskeviken, Rød* eller en anden af de gaarde, som ligger i Fredrikshalds umiddelbare nærhed.

[3]) Jens Nilssøns visitatsbøger, s. 243 flg.

[4]) Sammesteds, s. 250 flg.

resvik, dernæst med lagmanden i Bergen *Axel Fredrikssøn Fridag* og endelig med skotten *Anders Mouatt* til Hovland, ved hvem hun blev mor til *Axel Mouatt*, Ludvig Rosenkrands' stenrige svigerfar. Kirstine Trondsdatter og Anna Haard opholdt sig dengang hos den kongelige skibshøvedsmand kaptein *Thomas Norman de la Navete*. Han var gift med *Marine Pedersdatter Lykke* og bodde paa gaarden *Kalnæs* ved Bjørnstadvandet i Tune, en gaard som han ikke eied, men kun havde i forlening. I hans hus var ogsaa paa den tid, som vi ser af biskop Jens's optegnelser [1]), jomfru *Anna Gyntersberg*, en datter af Axel Gyntersberg til Mel og forlovet med lagmand *Thjøstel Baardssøn* — af familien Rosensværd eller Hartgengr — til Bleken i Faaberg.

Anna har maaske boet der øster helt til 1604. Da arver hun fædrenegodset i Kvinnherred, gaarden *Sæim*, efter sin søstersøn *Kristofer Dahl*, der ingen børn efterlod. Han var en søn af *Margreta Trondsdatter*, der fik gaarden efter sin far og var gift først med Jørgen Pederssøn Staur til Onarheim, siden med Amund Lauritssøn Dahl til Malkenes og Sandviken. Uden tvil er Anna da flyttet til Sæim. Tre aar efter ser vi af «Ludvig Rosenkrands's jordebøger i Bergen» [2]), at hun ved mageskifte overdrar gaarden til søsteren Else. Dette er det siste vi hører om «Skottefruen». 47 aar er gaat hen, siden hun første gang mødtes med Bothwell, der alt har ligget henved 30 aar i sin grav paa Faarevejle kirkegaard. Hun maa derfor nu ha været en gammel kvinde, og længe har det vel ikke varet, før de gamle klokker i Kvinnherreds kirke har ringet det vemodige budskab udover bygden: nu føres «Skottefruen» til sit siste hvilested.

Prof. *Daae* gjør i sin ovennævnte afhandling opmærksom paa, at der endnu lever mange efterkommere her i Norge og udentvil ogsaa i andre lande af Kristofer Trondssøn paa spindesiden, og at navnlig den ansete Hardanger-familie *Aga* nedstammer fra ham.

[1]) Side 250.

[2]) Samlinger til det norske folks sprog og historie, VI, s. 242.

Vi sætter os paa volden udenfor kirken, mens den dalende sol strør sit guld over fjeld og fjord og farver *Malmangernutens* alpekegle luende rød. Som en dronning med funklende krone og i straalende skrud hæver den sit gyldne hode over Rosenkrandsernes gamle borg, hvis hvide mure og sorte teglstenstag vi skimter mellem løvet. Dens stolte gjenbo, det brede og mægtige *Melderskin* med sin skaalformede, fint meislede top ligger helt i skygge. Vi lar vort blik glide over mod Rosendalsbugtens anden bred, hvor *Sæimsakselen* skyder sin skarpe og krumme ryg iveiret og den trange *Guddal* udvider sig til en lys og aaben slette. Her laa «Skottefruens» barndoms- og alderdomshjem. Hvert spor deraf er længst forsvundet; men sagnet om jarlen af Bothwells norske brud lever endnu i Kvinnherred den dag idag.

Februar 1903.

KIRKE OG FOLKELIV.

En anmeldelse af «*Norge i det 19de aarhundrede*».

Der er udkommet et storartet nationalverk, «Norge i det 19de aarhundrede». Udstyret er ophøiet over enhver ros og er til stor ære for den offervillige og foretagsomme forlægger, hr. L. Swanström. Denne svenskfødte mand har allerede før, gang paa gang, sendt ud norske nationalverker med et udstyr, som man for en menneskealder tilbage ikke kunde drømt om.

Blader man de mægtige 2 bind igjennem, møder en straalende række billeder fra fjeld og li og fjord og fra folkets eget liv. Det er maleren *Werenskjold,* som har forestaat udvalget af disse, og det kunde neppe være gjort bedre. Allerede disse giengivelser af vore første maleres arbeider gjør verket høist værdifuldt.

Saa kommer teksten, — og fra min side dermed en hovedindvending mod verkets *plan*. Lad mig sige det straks: Det er mig næsten ufatteligt, at den har kunnet bli slig, som den er, og at ikke stærke røster i bladene har hævet sig imod den *nu,* da verket foreligger færdigt. *Aller*mærkeligst forekommer det mig, at selv «For kirke og kultur»s anmelder (*f—h*) har erklæret sig tilfreds. Ti den norske kirke er omtrent *udelukket* fra dette store kulturbillede, som kaldes «Norge i det 19de aarhundrede». Men det, at endog kirkens talsmænd i pressen finder sig tilfreds med udkastelsesdommen — det gir den unegtelig en viss foreløbig ret og ialfald en forklaring. Det maa staa daarlig til med vor kirkes literære kraft i begyndelsen af det 20de aarhundrede, siden sligt kan ske.

Ti redaktionen af verket har dog været alsidig sammensat, og særlig det kirkelige element kunde synes at være stærkt nok repræsenteret i den ved mænd som professor Moltke Moe, professor Morgenstierne og direktør Kiær. Naar

selv disse ikke har magtet at skaffe kirken større plads i det monumentale nationalverk, da maa det være fordi ogsaa de kjender sig lammet af en tidsaand, som har vendt kirken ryggen oppe paa de høider, hvorfra vort literære liv for tiden beherskes.

Verket begynder med en række afhandlinger, tilsammen ikke mindre end 119 sider, om landets naturlige beskaffenhed, dets jordbund, dets dyre- og planteverden o. s. v.

Man studser: Hører alt *dette* hjemme i et verk, der har sat sig til opgave at skildre vort land særlig i det *19de aarhundrede?* Vor jordbund, vore fjelde, vore kyster med tilhørende planter og dyr har neppe forandret sig synderlig siden det 18de aarhundrede. Hvorfor da ta alt dette med? Verkets titel maa jo efter al rimelig sprogbrug kun betyde: Det *norske folk* i det 19de aarhundrede. At geologiens, zoologiens, botanikens, meteorologiens m. m. *fremskridt* hører til noget af det mest eiendommelige ved dette samme tidsrum, maa enhver indromme. Men disse videnskaber og deres dyrkere omtales jo *siden* særlig, og der maatte man kunne faat sagt det nødvendige.

Vi kommer derpaa til «Norges *politiske* historie i det 19de aarhundrede», ved *professor G. Storm*. Den optager 62 sider, og naar lige til vor tid. Efter mit skjøn kunde politiken ikke nøie sig med mindre plads end dette. At forfatteren ikke har dvælet ved politikens *kirkelige* side, der unegtelig et par gange har gjort sig stærkt gjældende, det kan forklares deraf, at han selvfølgelig maatte vente at finde den sag fuldstændig udredet paa et andet sted i verket, der hvor den norske *kirke* i det 19de aarhundrede skal faa sin særlige omtale.

Og se, der har vi den! *Professor Brandrud* har skrevet om «det kirkelige liv», som følger straks efter det politiske.

Man kaster sig forventningsfuld over, hvad vor unge professor i kirkehistorie har at meddele om *den* tid, der unegtelig angaar os allermest, fordi vi selv har levet i den og stridt i den.

Men det blir en stor skuffelse. Brandrud har overmaade lidet at fortælle: kun 3 — tre sider tekst. Dertil kommer portræter af Hauge, Wexels, Stockfleth, og saa Tiedemands

«to gamle», ialt 5 — fem — sider om det kirkelige liv i Norge i det 19de aarhundrede. Hvorledes kan det være muligt? Er dette alt? Ja, det er.

Man læser overskriften en gang til. Unegtelig har *den* betydelig indsnevret opgaven, ti den lyder: «Det kirkelige liv i *begyndelsen* af det 19de aarhundrede». Forfatteren ender med at antyde «et rigere liv» i vor kirke fra midten af aarhundredet, men han fortæller os intet derom. Intet om vækkelsesaarene, intet om hedningemissionen, der har grebet og fremdeles griber saa dybt ind i vort folks liv intet om sjømandsmissionen, intet om den indre mission, intet om diakonissers og diakoners store gjerning, intet om vor frivillige fattigpleie[1]) i by og bygd, intet om afholdsarbeidet. Intet om det kirkelige reformarbeide, intet om vor kulturkamp ved vantroens indbrud fra 70—80-aarene, — intet om folkehøiskolerne, intet om den store ungdomsreisning, med dens mange landsomfattende forgreninger og afskygninger, intet om Lindemanns, Landstads og Blix' salmer!

Det er utroligt, men det er dog sandt: I et nationalverk paa henved 900 foliosider om Norge i det 19de aarhundrede findes missionær *Skrefsruds* navn ikke engang nævnt! Havde han kun været den lærde filolog, han er, og ikke mere, *saa* vilde han være løftet til skyerne. Havde han *kun* været den praktiske rydningsmand og kolonisator i det fjerne, da vilde han maaske været omtalt blandt vore reisende, sammen med Lumholz og Carl Bock. Men nu er han foruden dette tillige en ildfuld udbreder af evangeliet, hans arbeide hører som helhed ind under kirkens, og *derfor* blir han altsaa tiet ihjel i dette straalende nationalverk! Umodsigelig er han en af Norges evnerigeste og daadkraftigste sønner i aarhundredet; yderst faa kan med nogen ret sammenlignes med ham. Men den norske kirkes literære mod og kraft er saa ringe for tiden, at den ikke engang har følt sig forpligtet til at omtale ham. Eller hvorledes skal vi forklare os tausheden?

Har professor Brandrud ikke vovet sig til at skrive mere end det lille, han har ydet, da burde man faat en anden

[1]) Frelsesarmeens og andre kirkesamfunds arbeide i lignende retning burde selvsagt ogsaa tages med.

til det. Men hvis redaktionens flertal har levnet kirken et saa urimelig knapt rum, da burde prof. Brandrud negtet at skrive *noget*. Kirken burde havt *mindst* ligesaa megen omtale som politiken, fordi den griber ind i folkelivet paa saa uendelig mange veie, og *dybere* end nogetsomhelst andet. Dette afsnit burde desuden havt en mængde portræter, af kvinder og mænd. Hvor mange varme og farverige minder knytter sig ikke til navne som Schreuder, Lammers, biskop Gislesen, Henriette Gislesen, Gustava Kielland, Ole Vig, Peter Hærem — for blot at nævne nogle navne, der i øieblikket falder mig ind. Og her vilde desuden en mængde andre slags billeder naturlig byde sig frem.

Jeg fik nylig tilsendt en bog «Fra diakonissehuset», julenumer for 1902. Deri findes en række vakre billeder af de ikke faa huse, som diakonissegjerningen efterhaanden har reist i vort land, og af deres lyse, hyggelige sygestuer. Disse billeder, med en grei, forklarende tekst til, vilde været en pryd for det verk, der har turdet kalde sig «Norge i det 19de aarhundrede». Fra kjærlighedens opofrende, tjenende arbeide strømmer livets foryngende floder ud i folket.

Ligeledes skulde vi havt billeder af nogle sjømandskirker. Skjønt de ikke staar paa Norges jord, er de dog norske og bruges af nordmænd. Et eneste glimt faar vi af sjømandsmissionen: Det er pastor Storjohans billede bagefter endel redere, under artikelen om sjøfart. Man maa yde forfatteren, hr. *A. N. Kiær*, anerkjendelse for dette. Det er ikke *hans* skyld at sjømandsmissionens stifter saaledes er kommet paa en forundringsstol. Nogle billeder fra vor store hedningemissions stationer burde ogsaa været med. De vilde fortalt om et trofast og langtrækkende arbeide, der har sine rødder i smaa kvindeforeninger rundt om i alle Norges dale —, en hæder og et styrkebælte for Norge i det 19de aarhundrede!

Men istedenfor at fortælle om disse ytringer af gudslivet, der er den bærende kraft i folket, har man her kun indrømmet det 3 — tre — sider tekst! Til sammenligning kan tjene, at «*den lavere dyreverden i havet*» har faat ligesaa megen tekst.

Dog endnu et par sider er skjænket omtalen af vor kirke, nemlig paa et andet sted, under overskriften «*teologi*».

De forskjellige videnskaber skal repræsenteres, og efter gammel skik gjøres der honør for teologien; den staar først, skjønt den i forhold til de andre nøier sig med et yderst beskedent rum. Foruden 2—3 sider tekst (ogsaa af prof. Brandrud) findes her portræter af Caspari og Johnson. Her er nævnt ikke saa faa navne helt til den allersidste tid. Men det er ikke stort, vi faar vide om hver enkelt. Prof. Bugge faar 3 linjer, prof. Petersen 4, Heuch og Gustav Jensen 1 linje hver o. s. v. Dr. Horn er saavidt *nævnt* i flugt med 3—4 andre. Man skulde troet, at vor kirke havde været overvættes *rig* i det 19de aarhundrede, naar der ikke er mere at sige om en saa orginal og frugtbar aand som dr. Horn!

Men der kunde jo endnu være muligheder for, at det kirkelige liv kunde omtales andre steder, om end i forbigaaende, i de stykker nemlig, der handler om filosofi, kunst, literatur, folkelivsbilleder, næringsveie o. s. v. Ti kirken skal jo ifølge sin bestemmelse være en alt gjennemtrængende surdeig.

Hvad nu for det første *filosofien* angaar, da hører den mærkeligt nok til de *helt* bortkomne sager. Lyng, Wikner m. fl. er ikke nævnt i hele verket, og prof. Monrads indflydelse skal sandelig ikke maales ved den ene linje, som er skjænket ham under teologien. Havde filosofien endda faaet *saa* megen plads som «den lavere dyreverden i havet», da kunde der dog blit noget ud af det!

«*Skolens udvikling*» (ved Otto Andersen) kommer meget lidet ind paa skolens kirkelige opgave. Dog er her brugbare tilknytningspunkter, dersom artikelen om det kirkelige liv havde grebet dem.

Dersom vi i verkets «*literaturhistoriske portræter*» venter en paavisning af kristendommens indflydelse paa digtningen, da blir vi grundig skuffet. Professor Gerhard Gran fortæller vistnok om kulturkampen fra 80-aarene, men ensidig, kun i G. Brandes's aand. Prof. E. Sars har skrevet aandfuldt om Wergeland og Welhaven. Men i virkeligheden forstaar han lidet sin store morbroder, naar han atter kommer med den almindelige, men overfladiske tale, at «det æstetiske er det centrale i Wellhaven». Det æstetiske alene kunde aldrig gjort Welhaven til den heros, han var. Den dybe

etisk-religiøse baggrund i ham viser sig klart allerede i det flammende svar paa provst Herzbergs anklage og faar efterhaanden mere og mere tydelige udtryk i digte som «Aandens liv», «En sangers bøn». At skildre Welhavens forhold til det *kristelige* er en opgave, der endnu venter paa sin løsning, men som har sin store betydning for vort aandsliv.

Jørgen Moe faar en udførlig omtale af hr. Hjalmar Christensen, — hvorfor? Jo, fordi Moe har samlet æventyr. At han, grebet af en dyb religiøs vækkelse, lagde æventyrene paa hylden, og skrev digte som «Ungbirken» og «Den gamle mester», det faar vi ikke høre noget om, og at han blev en af vore mest fremragende prædikanter, det nævnes intet sted i hele dette nationalverk, skjønt det ubetinget hører med til forstaaelsen af Jørgen Moes personlighed og af Norge i det 19de aarhundrede.

Der tales saa meget om «det nationale». Men hvad blir det nationale uden kristendommen? Hedenskab! Prof. E. Sars og M. Moe har en artikel om «den norske folkekarakter». Den er meget træffende, paaviser folkelynnets ujævnhed, haardhed, stridbarhed o. s. v. og udleder det af fjeldene, næringsveiene, den lange vinter m. m. Men det dybeste i folkelivet, ytringen af kristendommens nyskabende magt i det, faar vi høre lidet om. Og naar forfatterne har sat Tiedemands billede af Synnøve Solbakken ind i teksten, da minder hun os om dette savn. Tiltrods for det klare og bestemte ansigt, kunstneren har git hende, hører vi hende i denne omgivelse ligesom nynne kun den ene linje: «Og du, du fandt ikke veien!»

Noget lignende gjælder i det hele taget om den mængde folkelivsskildringer, som skal «vise os dette landet». De gjør et afsjælet indtryk, ligesom de udstillede gjenstande i et folkemuseum. Midtpunktet og pulsslaget ud fra det fornemmes ikke.

Og slig er det gjennemgaaende. Hr. Aimar Grønvold *nævner* vistnok Lindemanns salmemelodier, som noget, der «længe vil leve», men mere end disse ord har han heller ikke at sige om dem. Han skynder sig videre afsted; men hvor veltalende blir han ikke ved tanken paa al den moderne, men stundom lidet folkelige koncertmusik! For enhver,

der vil maale dybden af det norske folks liv, maa det staa klart, at Lindemanns salmetoner øver en uberegnelig opløftende og opdragende magt; de lever paa menighedens læber og synges hver søndag i kirken hele landet over. Heller ikke faar vi høre noget om den store betydning *Lindemann* har *som folkelig tonedigter paa andre omraader*. Hans melodier til Vinjes m. fl.s digte synges om igjen og om igjen med begeistring overalt, hvor ungdomslagenes visebøger bruges og har været sunget udover landet i folkeskolerne allerede over et par menneskealdere, mens denne rigt flommende frugtbarhed neppe er kjendt i Kristianias høiere musikliv. Han vil leve med Kierulf, Nordraak og Grieg, saalænge sangen skal lyde i Norge, naar meget af det, der nu løftes til skyerne, -- er forstummet.

I artikelen om «malerkunsten» kommer dr. *Andreas Aubert* ved omtalen af Tiedemand ind paa det religiøse og det kirkelige, der saa stærkt træder frem i denne kunstners verker. Hans ord herom er vistnok ikke mange, men gode. Aubert skriver bl. a.: «Og Tiedemand søger at skildre den religiøse stemning hos vort folk — som i hans tid var saa fremherskende — endog naar den blusser op i fanatisk ild». Hos prof. Brandrud skulde læseren ventet at finde den nærmere forklaring. Tiedemands «Haugianere» og «Fanatikere» gir stærke tilknytningspunkter for kirkehistorisk skildring, ogsaa fra aarhundredets midte.

Prof. *Dietrichsons* stykke om «bygningskunst» bringer mange billeder af vore gamle stavkirker, Nidarosdomen m. fl., saa vi ser jo deraf, at der engang *har været* bygget kirker i Norge, og at der nu gjenopbygges. Det skulde dog været gildt at faa hørt lidt mere om tilløb til selvstændig kirkebygning fra det sidste aarhundrede. Nu staar billedet af Arendals vakre gudshus saa underlig alene. I denne sammenhæng kunde der være sagt nogle ord om vore menigheders stilling til kirkebygningerne og deres udsmykning, den endnu svage sans for det historisk overleverede.

Fordi det kristelige, det bærende i folkelivet, er saa svagt kommet frem i det foreliggende nationalverk, derfor gjør dette et saa spredt, brudstykkeagtigt og ufærdigt indtryk. Forsaavidt gir det vel et altfor sandt billede af den virke-

lige tilstand for øieblikket saadan som den sees fra «høiderne». Den norske kirke bør derfor med eftertanke betragte de to foliobind for at faa det rette slaaende indtryk af, hvor tilbagetrængt dens stilling er blit i løbet af de sidste par tiaar, tiltrods for, at den samtidig mere og mere, og det med god grund, har begyndt at rope paa kultur.

Den Johnson'ske retning talte ikke meget om kultur, og trangsynt var den, det skal indrømmes. Men ikke tror jeg, at den havde fundet sig i at se kirken repræsenteret saa utilfredsstillende som det er skeet i det foreliggende nationalverk. Seet med vaagne, forstaaende kristenøine tager det sig ud som en pragtfuld sarkofag, hvorunder den norske kirke er levende begravet.

Saavidt jeg ved, har ingen anden anmelder udtalt dette. For mig er det netop derfor en saa meget større trang at faa sagt det Alt det betydelige og fortjenstfulde ved verket vil først komme til sin ret *da,* naar vi faar et udfyldende bind, der fortæller om *den norske kirke* i det 19de aarhundrede. Mange sjæle i vort folk længes, bevidst eller ubevidst, efter at faa se sin egen samtid fremstillet i kristendommens lys, forat de kan forstaa desto bedre sin stilling og sin opgave i den.

Johannes Brochmann.

VERDENS VIRKELIGHED.

Til *hr. overlærer Wildhagen.*

(Af Dr. *Kristian B. R. Aars*).

Da jeg lagde et stykke filosofi frem i dette tidsskrift, var det i den tanke muligens at blive læst og forstaat av enkelte inden vort lands udvalgte intelligens. Av mange at blive ulæst, *og av en god del ikke forstaat*, var jeg selvfølgelig forberedt paa. Hr. overlærer Wildhagen har misforstaat mig. Han betegner sig i sit indlæg som en lægmand, der ikke kjender stort til filosofien, som en der staar udenfor de lærdes, for tilfældet filosofernes republik. Var det saa, skulde det neppe lønne sig at gaa i rette med hans forstaaelse. Naar jeg svarer, og naar det er mig en glæde at svare, er det fordi han er en filosof, en som har gjennemlevet tidens brændende filosofiske problemer med en inderlighed som faa. At han ikke har fundet mere *at forstaa* i min tankegang, gjør mig imidlertid ondt. Jeg kunde neppe finde mig en ædlere og filosofisk set sterkere repræsentant for den kurante kritiske filosofi (i dens religiose avskygning), og naar selv han misforstaar saa meget, ser jeg deri et sikkert varsel om at den nye betragtningsmaade endda længe vil blive uforstaat indenfor hele denne retning. — — Men til sagen.

Først skal det være uforstaaeligt, at min opfatning skulde føre til «lysere stemninger». Hr. Wildhagen glemmer, synes det mig, at jeg taler om forholdene *indenfor videnskaben*. Han holder frem et *religiøst* verdenssyn i de herligste og lyseste farver. Det er om videnskabens tunge skepsis, saaledes som den nutildags er rykket frem i kriticismens spor, — det er om dens berettigelse jeg har reist spørgsmaal. Det er den kritiske skepsis som efter min tro ligger knugende iveien og hindrer al dristig metafysisk diskussion. Selv for droftelsen av den sjælenes og aandernes verden, som W. og jeg begge tror paa, og av vekselvirkningen mellem sjæl og legeme, kommer ikke interessen op, saalænge den kritiske skepsis

negter virkeligheden av selve det legeme her er tale om. Det kunde synes som om en stor og herlig sjælenes metafysik vindes ved det uden videre at slaa den legemlige verden ihjel, og det ved kriticismens tørre og raske logiske operationer; men efter min overbevisning er dette videnskabelig galt, *og den falske seier som nutildags den ene filosof efter den anden kjøber saa billig, hindrer at kræfterne faar samles der hvor hovedslaget kommer til at staa: ved læren om vekselvirkningen mellem sjælen og legemet.*

Jeg har drøftet det spørsmaal: har virkeligheden realitet? Men hvilken virkelighed spørges her om! Den som tror at spørsmaalet gjælder den subjektive virkelighed, det vekslende spil av vore kortvarige oplevelser og fornemmelser, han har misforstaat mit opsæt. Hr. Wildhagen forsikrer gjentagende, at de subjektive oplevelsers virkelighed ikke drages i tvil hverken af nogen filosof eller av nogen fysiker eller av noget dagligdags menneske. Og saa synes han at mene at dermed er det hele alvorlige spørsmaal om verden som drøm og gjøglebillede avfærdiget. I første sats har han ret. Ingen, selv ikke en sindssyg eller en idiot, endsi noget friskt menneske, har nogensinde *kunnet tvile* om de subjektive oplevelsers *virkelighed, som saadanne;* thi det spørsmaal kan ikke stilles op, og har ingensomhelst mening. Saa skriver Wildhagen, og saa skrev ogsaa jeg i mit første opsæt (side 43).

Men friske dagligdagse mennesker skjelner paa det aller bestemteste mellem sine kortvarige personlige oplevelser paa den ene side, *og «virkeligheden» paa den anden. Virkeligheden i modsætning til oplevelserne. Den objektive virkelighed.* Om den alene kan der diskuteres: er den ogsaa virkelig til? er den virkelig?

Alle friske mennesker tror instinktivt paa en saadan objektiv virkelighed. Det lod sig let gjøre at vise, at det er denne trans-subjektive, denne objektive virkelighed som Kant kalder «Die Welt der Phänomene», og som han paa uret vis blander sammen med de kortvarige oplevelsers vekslende strøm. Denne sammenblanding gjør ogsaa overlærer Wildhagen sig skyldig i (side 147). Han taler om den verden som ikke er andet end fornemmelser, oplevelser, og naar det kommer høit, erindringsbilleder. Den kalder han A-virkelig-

heden, for at have et merke. Men i samme aandedræt taler han aabenbart om en anden virkelighed, nemlig om *den som er videnskabens gjenstand* og materiale. *Psykologien* har til gjenstand vore oplevelsers legende spil. Men fysiken! Og al anden naturvidenskab! Deres gjenstand er sandelig ikke den kortvarige og vekslende *oplevelse,* men den blivende og varige *ting!* Med andre ord: naturvidenskaberne har ikke oplevelsen, *men hypotesen til gjenstand.* Derfor er det jeg har tat mit nærmeste udgangspunkt i naturvidenskaberne, som virkelig trænger hjælp, virkelig er i nød, d. v. s. fra filosofisk side, idet de savner filosofisk klarhed, saalænge de tror at de har den subjektive verden til gjenstand. Den virkelighed som mineralogien og astronomien behandler, er ikke oplevelsernes (A-virkeligheden), men bestaar av varige gjenstande, d. v. s. hypoteser, og kan her kaldes B-virkeligheden. Dennes «realitet» er det jeg har droftet. Det er ogsaa dette forhold en fysiker som Helmholtz levende har følt, det er i dybeste grund det som har gjort at han ikke kom tilrette med Kants forveksling av «fænomenernes» objektive og helt hypotetiske verden og de menneskelige «oplevelser» i deres grænseløse kortvarighed.

Tankevanskeligheden ligger i det *at vi alle, saa at si fra fødselen av, former hypoteser, og tillægger dem samme værdi som oplevelserne.* Den fundamentale, objektskabende hypotese er den at der *bestaar noget udenfor os selv.* Denne helt dagligdagse hypotese synes det mig som om Wildhagen har overset. Og det er paa dette punkt ikke mig, men virkelig Wildhagen selv, som forveksler «*udenfor bevidstheden*» med «*udenfor legemet og sanseorganerne*» (se side 153). Hvor jeg taler om «*ydre*» virkelighed, om noget som bestaar *udenfor os selv,* der mener jeg uden undtagelse *udenfor vor bevidsthed,* og tænker ikke paa rummet. Naturvidenskaben hviler ganske vist paa oplevelser og erindringer; men hvad den handler om, er noget andet; det er forventninger og hypoteser. Og hypoteserne har projektionens karakter, d. v. s. de kaster sine gjenstande *ud udenfor oplevelsernes verden.* Fysikerne, bl. a. Helmholz, har været inde paa dette om vor projektionsvirksomhed. Naar denne lære ikke slog igjennem, og avløste fænomenlærens misforstaaelser, saa var det netop fordi den forvekslet

«*udenfor*» i lokal betydning og i tidsbetydning. *Ydre og objektiv virkelighed opstaar ikke ved hypotesen om avstand fra mig,* — selv om ogsaa denne hypotese er alvorlig og reel nok, og fortjener større respekt end kriticismen viser den. Det stjernebestrødde himmelhvælv er kanske allikevel ikke ett med min lysprikkede nethinde om natten. Heller ikke er det rigtigt at sige at stjernehvælvet er min store nethinde. Og dog ligger kilden til idéen om ydre virkelighed ikke i hypotesen om avstand. *Men den ligger i hypotesen om tingenes varighed.* Jeg tror at gulvet i min stue *varer,* selv efterat jeg og alt levende er gaat ud af stuen. Oplevelserne, de er subjektive, de er mine, — men de veksler og forgaar uavladelig. *Tingene varer.* Her er forskjellen mellem den friske og den sindssyge mest paatagelig: den sindssyge gjør sig falske forestillinger — ikke om sine oplevelsers subjektive virkelighed, bevare mig vel, — men om det som varer uavhængig av hans oplevelser: han gjør *gale hypoteser* i større maal end den friske.

Hr. Wildhagen bad mig bortse fra hans videnskabelige metode, og dømme alene resultatet av hans metafysik. Men det kan jeg umulig gjøre, uden helt at forlade de videnskabelige problemer som er denne diskussions gjenstand. Hr. Wildhagens metafysik indfører troen paa *Gud,* ja den opløser verden i et helt panteistisk guds-billede. Panteismen er et vakkert religions-system. Jeg kan mod Wildhagens *religion* ikke fremføre nogen av de indvendinger som jeg har fort frem mod kriticismens skepsis. Hvis hr. Wildhagen ud fra sit følelsesbehov skaber sin religion, og ud fra denne kommer til kriticismens syn paa livet, har jeg lidet at sige *Det er just kritikernes metode jeg har dømt.* Det er denne dom jeg idag forsvarer.

Naar videnskaben taler om *ydre virkelighed,* saa mener den *noget som varer* uavhængig av oplevelsens veksel. Wildhagens sorte og sveddampende hest er en virkelighed *udenfor bevidstheden,* ikke fordi den staar 5 meter borte, men fordi den varer længer end han ser og tænker paa den. Og saaledes opfattes den av ethvert sundt og ikke hallucineret menneske. Denne hypotese, at hesten varer, kan ingen komme fra, uden kanske enkelte sindssyke, og saa naturligvis *solip-*

sisten, han som tror at alt er drøm. Solipsisten alene kan leve i den subjektive virkelighedsverden som overlærer Wildhagen synes at ville anvise os alle. Vi andre maa alle leve i hypoteser, med eller mod vor gode vilje. Og hypotesen er, *at tingene varer, at hesten varer*. Hr. Wildhagen vil være med paa saadanne hypoteser; men han siger: *ikke hesten varer, men Gud varer*, Gud, som ved sin blotte tanke styrer og opholder — hesten, d. v. s. vor subjektive følelse av at vi ser eller rider paa hesten. Denne religiøse tro finder jeg vanskelig at angribe, navnlig i dens panteistiske form. Men saa vil jeg ogsaa paa det bestemteste avvise enhver anden av de mange udveie kriticismen her har grebet til. *Personlig tror jeg at det er hesten som varer.*

Hele den store strid, som har gaat gjennem aarhundrederne fra filosofiens begyndelse af, dreier sig igrunden om *hvad det at eksistere er*. Hr. Wildhagen taler om at følge det lille ord *være* gjennem dets mange «løierlige forvandlinger», — om at «lege blindebuk med sine kategorier.» — *Hvor de ord iggjen minder mig om kriticismens haabløse skepsis!* Og dog er baade hr. overlærer Wildhagen og jeg paa det rene med, at det er om dette ene analytiske spørgsmaal hele striden staar. Og med det ord at *de subjektive fornemmelsers virkelige eksistens aldrig kan drages i tvil*, vil den aartusener gamle strid ikke kunne bilægges. For dem har ingen spurgt efter, ingen nogensinde tvilet paa.

Kritikernes standpunkt er dette: at være till vil sige enten at tænke og fornemme, eller at blive tænkt og blive fornemmet. Noget andet findes ikke. Udenfor tanken er ingenting till. *Ingenting kan ha varighed, uden som ledd i en tænkningsproces.*

Dette standpunkt kan ikke, som Wildhagen synes at mene, saadan uden videre og ligefrem forenes med det friske menneskes medfødte filosofi, *som siger at tingene varer længer end jeg sanser eller tænker dem.* Der er en naturnødvendig strid mellem disse modsatte standpunkter. Ogsaa *naturvidenskaberne* har til alle tider havt brug for den ur-menneskelige hypotese, at tingene *varer*, uanset om de tænkes, *længer end de sanses.*

Hvis tingene ikke er till længer end de tænkes eller

fornemmes, hvor blir der da av tingenes konstans? Kriticismens repræsentanter anbefaler her faktisk en mangfoldighed av udveie, *en mængde daarlige udveie*. For det første: naar jeg ser paa et hus, saa sanser jeg det. Huset er da till, nemlig som oplevelse. Nu vender jeg mig om. Nye indtryk opstaar: trær, en vei, en slette, meget skov. Alt dette blir nu pludselig till, som oplevelse. Det skabes altsaa. Men huset blev borte: det blev til intet, ligesaa pludselig som det nylig var blevet skabt. *Og dog, siger den sunde fornuft, vedblir dette hus den hele tid at bestaa.* Og naturvidenskaberne siger paa *sin* maade det samme. Men den kritiske filosof? — Huset sanses jo ikke længer! Den kritiske filosof svarer ofte: selv om du vender dig bort fra en gjenstand, saa opløses den alligevel ikke i intet, thi du kan endda *tænke den*, danne et erindringsbillede av den. Jeg maa bede hr. overlærer Wildhagen om undskyldning for at jeg tager dette tankeløse svar med her. Han vilde sikkert ikke svare saa. Jeg tar det kun med for tankegangens fuldstændigheds skyld. For det er forbløffende hvor ofte man alligevel i litteraturen møder denne slags tankeløse svar.

Hvis husets virkelighed, dets eksistens, gaar opp i det at det sanses eller tænkes, saa er det klart at huset ikke holder sig konstant ved overgangen fra sansning til tankebillede. *Tvertimod maa huset selv da gjennemgaa en vældig omskabelse, en forandring, som maa være nøiagtig og præcis ligesaa stor som forandringen fra sansning til tankebillede.* Og da de fleste av os har yderst vage og avpillede erindringsbilleder, saa er det ikke meget som blir igjen av huset paa den maaden. Dertil kommer at erindringsbilledets fuldstændighed stadig veksler: snart er den ene side borte, den anden fremme, snart omvendt. *Hvis huset ikke bestaar udenfor tanken, saa forandrer det sig altsaa uafbrudt, som tanken.* Og endelig, naar jeg har vendt et hus ryggen, saa er jo regelen at jeg enten aldeles ikke tænker paa det, eller i hvert fald kun mindes det i korte øieblikke. Enten maa altsaa huset ha sin bestaaen *udenfor tanken og udenfor bevidstheden*, eller ogsaa *er det uden al konstant bestaaen:* det opstaar av ingenting og forsvinder i ingenting, uavladelig, og forandres, og lever i de forskjelligste tilværelsesarter: som synsbillede,

naar jeg ser paa det, som modstand, naar jeg gaar paa dets gulve, som vekslende erindringsbilleder, som blot og bart navnebillede eller begreb, og stadig indiblandt — og i de længste tidsrum — er det helt borte, oplost i ingenting, for at opstaa pludselig. Altsaa: hvis hus og gjenstande har nogen konstant bestaaen, nogen varig virkelighed, naar jeg vender mig bort fra dem, saa er det i hvert fald ikke fordi jeg tænker dem. *Enten har gjenstandene ingen konstant bestaaen, men er ett med mine oplevelsers vekslende strømme og legende spil, eller ogsaa har de sin varighed udenfor min bevidsthed.*

Imidlertid henviser kritikeren ogsaa til «de andres» bevidsthed. De levende væsener er mangfoldige, og naar jeg gaar bort fra huset, kommer kanske en anden derhen. Saaledes fortsætter huset sin tilværelse som bevidsthedsbillede. Det er dog aabenbart, efter det som netop er sagt, at huset heller ikke paa denne maade faar spor av konstant varighed. Man maatte da opfatte husets konstante varighed *som en sum* av en del forskjellige menneskers brogede sansnings- og billedvekslinger. Denne sum er tydeligvis underkastet vældige vekslinger i de forskjellige øieblikke, og naar meget ofte ned til nul-punktet. Og de tre forskjellige sorter hus, sansningshuset, erindringshuset, og begrebshuset, vil ogsaa paa denne maade føre hver sin tilværelse, saaledes at snart det ene, snart det andet er ved nulpunktet, er uden eksistens, — og ofte vil alle tre være borte. Dertil kommer, at hver av os bestemt opfatter sig selv som forskjellig fra alle andre, holder den andens oplevelse for at være noget andet end hans egen oplevelse. Et hus som er sansningsbillede hos fem mennesker, har altsaa femdobbelt realitet, sammenlignet med et som er sansningsbillede hos en eneste. Eller anderledes udtrykt: naar et hus gaar over fra at være sansningsbillede hos hr. X, til at være det hos hr. Y, blir hele husets eksistensform forandret; det omskabes; den ene eksistensform, X's oplevelse, forsvinder i intet; den anden, Y's oplevelse, skabes. Av konstant, uforanderlig varighed er her end ikke det ringeste spor.

Jeg tror at den almindelige sunde menneskeforstand begriber og anerkjender hvad jeg her paastaar. Anderledes med filosofer. De har vænnet sig til at leve i en begreber-

nes verden, hvor forvandlinger foregaar som i Aladdins eventyrlande. Til dem her bare de to ord: *cessante causa cessat effectus; variata causa effectus variatur.* Det vil sige: hvis husets eksistens beror paa at det opleves og tænkes, saa er huset ikke et øieblik konstant, men varierer med oplevelserne. Der eksisterer intet varigt hus, alene de kortvarige oplevelser eksisterer.

Jeg skulde dog tro at ogsaa hr. overlærer Wildhagen forstaar og er enig i hvad hidtil er fremholdt. Forsaavidt maa ogsaa jeg bede om undskyldning. Men at han har set konsekvenserne av disse sandheder i hele deres rækkevidde, fremgaar ikke av hans ord om virkelighedens umiddelbare eksistens. *At tro paa verdens virkelighed,* saaledes som det ureflekterte aandsfriske menneske tror paa den, vil sige *at realisere og tro paa den hypotese* at gjenstandene varer, uavhængige av min og alle andre menneskers og dyrs bevidsthed. Hr. Wildhagen synes at mene at han med læren om virkelighedens *umiddelbare realitet,* nemlig som oplevelse, *har gjort nok* for at anerkjende verdens virkelighed. *Mens sandheden er, at denne hans lære, tat for sig alene, slaar den dagligdagse menneskeforstands forestilling om en konstant og varig ydre virkelighed komplet ihjel.*

Havde hr. Wildhagen ikke andre forestillinger, saa maatte han staa der hvor kriticismens triste videnskabelige skepsis for tiden staar. Han maatte sige: idéen om at gjenstandene i verden varer længer end vore kortvarige oplevelser, *har ingen tilsvarende realitet, men er kun en formel,* for at betegne vor sikre forventning om at gjenstandene bestandig paany vil opstaa og skabes hos os, og det med en lovmæssighed *som om* de havde sin varighed og eksistens udenfor vor vekslende forestillingsstrøm.

Hr. Wildhagen nærmer sig denne haabløse skepsis, naar han siger at virkeligheden godt kan opfattes som en sum av fornemmelser, av rent subjektive oplevelser i vor bevidsthed: «I sin følgerigtighed og konstans vilde den give vor aarsagsdrift fuldkommen tilfredsstillelse.» Den sidste sætning bringer mig helt i vildrede. Kan det virkelig være *de subjektive oplevelsers* vekslende spil som gir aarsagsdriften fuld tilfredsstillelse? — Uden at jeg hengir mig, *idet mindste til den illu-*

sion at gjenstandene varer længer end mine oplevelser, blir min aarsagsdrift paa alle væsentlige punkter uden tilfredsstillelse. *Det er hypoteserne,* nemlig om gjenstandenes varighed, som alene skaber nogen omfattende tilfredsstillelse for aarsagsdriften.

Jeg maa tilstaa at jeg paa dette punkt ikke helt forstaar hr. Wildhagen. I varme ord taler han om virkelighedens realitet. Jeg maa faa lov at citere: «*vi vaagner op i pleroma, dukker op* som *deltagere* i en tilværelse som *bolger om os* og i os, som *partharere* i en virkelighed, der i sandhed er og blir det den er, og hverken kan bli mer eller mindre virkelig ved nogensomhelst meningsytring fra vor side. Fremdeles: den sunde menneskeforstand lar sig «sandelig ikke et øieblik rokke i den trygge og umiddelbare vished, at *maden som mætter og jorden jeg træder paa, er virkelig, har realitet.*» Og atter: «ganske vist *forblir virkeligheden* det den er, og kan hverken faa større eller mindre realitet ved nogen meningsytring fra vor side.» — — Om hvilken virkelighed er her tale? Om de kortvarige og idelig skiftende fornemmelser, eller om den verden som varer ud over baade fornemmelse, erindring og begreb? Jeg har ondt for at tro, at saa varme ord kan bruges for at hævde at vore fornemmelser, *som saadanne*, er till. Om eksistensen av vore fornemmelser som saadanne, som subjektive oplevelser, har dog aldrig noget menneske avgivet meningsytringer, d. v. s. ytret tvil. Hr. Wildhagens varme virkelighedstro kan umulig gaa op i dette, at de subjektive oplevelser som saadanne har realitet; saa var jo drømmen lige virkelig som livet. Derimod taler ogsaa disse udtryk, som jeg har spærret: «vi vaagner op i» — en verden som altid har *varet* uavhængig av oplevelserne — vi «dukker op i», «tilværelsen bolger om os.» Fremdeles: Realitet har, ikke madens synsbilleder, eller mæthedsfølelserne, men noget som synes varigere end alt dette: maden, som mætter! Ligedan: virkelig er ikke jordens synsbillede, eller beroringsfølelserne i mine fodblade, men noget som synes varigere: *jorden vi træder paa.* Saa synes det da som ogsaa hr. Wildhagen underskriver den sunde menneskeforstands fundamentale hypotese: *den at gjenstandene har sin egen varighed, uavhængig av mit og alle menneskers og alle dyrs bevidst-*

hedsliv. Slige gjenstande er ikke andet end hypoteser. Men det er disse hypoteser som danner den sunde menneskeforstands ydre, varige *virkelighed*, den som vistnok baade er farvet og tonende, udstrakt og bevæget, haard og blød, varm og kold, men som alligevel er uavhængig av alle disse fornemmelser, idet den ved sin varighed fuldstændig spotter bevidsthedstilstandenes korte øieblikksliv.

Og naturvidenskabens mænd bygger videnskab, ikke om sine kortvarige og vekslende oplevelser, men om gjenstandene, som har sin egen av bevidsthedsvekslingen uavhængige tilværelse. Det spørsmaal jeg har opstillet, er dette: har den virkelighed som vi alle antar udenfor vort bevidsthedsliv, realitet, d. v. s. er vore hypoteser derom berettiget. *Dette spørsmaal beskjæftiger alle, og besvares av alle,* fra stenarbeideren og op til de høieste videnskabsmænd, fysikeren paa den ene side, filosofen paa den anden. Hr. Wildhagens varme forsvar for verdens virkelighed vilde være ganske tom og spildt ord-musik, hvis han dermed sigtet paa hvad der eksisterer indenfor vort bevidsthedsliv, hvis han altsaa ikke dermed netop mener at gjenstandene varer, *udenfor vor bevidsthed.*

Nu mener han at de varer. Det viser sig i hans religion, hvor de indgaar som Guds følgerigtige tanker. Om denne religion siger han selv, at den «ikke berøver den ydre verden dens værdi, men vel *nedsætter* den til en slags foreløbig.» Dette gaar langt over min forstand. Som jeg ser sagen, saa vilde hr. Wildhagens «virkelighed» miste al konstant varighed, og dermed al sand realitet, hvis ikke *hans religion kom den til hjælp,* og *løfted den* fra at være et spil av subjektive øieblikksoplevelser, til objektiv eksistens.

Hr. Wildhagen udkaster nu et vakkert billede av sin religiøse overbevisning. Jeg indrømmer at denne religiose løsning av filosofiens dybeste problem er mulig; men den reiser et uendeligt antal nye spørsmaal, som det her ikke blir adgang til indgaaende at drøfte. Efter denne løsning blir der ingen grænselinje mellem videnskab og religion. Videnskaben støder overalt paa Gud. Alt som varer ud over oplevelsens øieblik, er Gud, d. v. s. tanke hos Gud.

Vi er her midt inde i den religiose metafysiks dybder. Hr. Wildhagen forekaster mig at jeg «har miskjendt at

spørsmaalet (om gjenstandenes og tidens og rummets eksistens udenfor bevidstheden) er et metafysisk.» Jeg ved ikke hvorledes han har faat denne mening. Selv mener jeg at hele min artikel hviler paa den forudsætning, at metafysiken med dens eksistensspørsmaal trænger sig ind overalt i vort daglige liv saavelsom i fagvidenskaberne. Derfor sluttet jeg ogsaa med at udtale den forvisning, at den skarpe grænselinje mellem erfaring og hypotese vil bli opgit, at naturvidenskab og filosofi som følge derav vil glide tættere ind i hinanden. Men navnet er ikke tingen, og bør ikke bestemme metoden. Fælles for al tænkning forekommer mig det princip at en hypotese skal være saa simpel som mulig, og direkte avpasset til at forklare de foreliggende oplevelser. Saavidt jeg ser, kan dette ikke siges om den lære at gjenstandene og rummet og tiden kun eksisterer som tanker i Guds bevidsthed. For det første indføres her *hypotesen om Gud* til at forklare *tingenes konstante varighed,* uagtet denne hypotese oprindelig visselig er dannet i helt andre øiemed. Men det skal jeg mindre opholde mig ved. Alvorligere er det, at Guds tanker paa dette vis blir en idé som er uden analogi i andre aanders tanker. Naar nemlig hr. Wildhagen siger, at naturvidenskaberne kun kræver at naturen skal vise «følgerigtig optræden», saa er det allerede et svagt og ubestemt udtryk for tingenes uforanderlighed; og naar han antyder, at verdens konstans ingenting andet er end udtrykket *for Guds tænknings følgerigtighed,* saa vil jeg bede bemerket, *at følgerigtig (logisk) tænkning her er tat i en helt anden mening, end hvor det bruges om andre aander.*

Skal Guds tænkning *bære tilværelsens konstans,* saa maa han ikke bare tænke følgerigtig og logisk, — men *saa maa han tænke alt,* uavladelig, uden ophør, og med uforandret intensitet. Han maa ikke tænke et eneste træ i skovene abstrakt eller erindringsmæssig, *men alt som sansebillede,* eller saaledes at hans syner hos os resulterer i sansebilleder, hvergang vi kommer i den rette kontakt med ham.

Forsaavidt Gud tænker alle stenene og alle bjergene og alle klippe-kloder, er hans tankeliv virkelig *forstenet:* saa vidt gaar hans tankers konstans.

Disse antydninger maa være nok for at vise at det her

dreier sig om noget helt andet end hvad vi kjender som tankeliv og bevidsthedsliv i aandernes verden. Vilde Gud bevæge sig i sit tankeliv med samme raskhed som vi, slippe en tanke og vælge en anden, vælge og vrage blandt sine forestillinger, saa vilde miraklet indtræde uavladelig. Vi skulde da alle daglig maatte takke Gud, fordi han er saa god at han sparer os for mirakler, og saaledes giver os anledning til at finde os tilrette i verden. En seiler, som gir sig ind paa en konkurrenceseilads over Atlanterhavet, i tillid til sin fortræffelige seilkutter, maatte blive nervøs ved den tanke at *overfartstiden* udelukkende beror paa hastigheden i Guds frivillige tankevekslinger. Fremfor alle andre havde da vore ingeniører hele sit liv hængende i den forvisning at Guds tanker forandrer sig langsomt og uden nogensinde at avvige fra de engang satte love.

Er Gud fri eller ufri i sit tankeliv? Hvis han er fri i indeterminismens forstand, saa kan der neppe være tale om at han viser uforanderlighed av pur logisk interesse; det maatte være fordi han forfølger *en plan,* som tilsiger ham at vælge denne optræden. Naturlovens ubrodelighed skulde da bero paa Guds godhed, og paa den alene. Eller ogsaa er Gud selv i sin bevidsthedsveksel naturloven underkastet (determinisme). I alle tilfælde maa vi stole ubetinget paa *at hans tankevekslinger aldrig paaskyndes eller forsinkes.* Vore ingeniørers og forskeres kjendskab til naturlovene skulde da i virkeligheden være kjendskab til Guds psykologi og til hans moral. Jeg skal ikke i detaljer forfølge denne indvending, som forekommer mig alvorlig nok, men som hr. Wildhagen sikkerlig ikke tillægger stor vægt. Kun ett: mig synes det som om kirkens teologi i saa fald havde at pakke sammen; hvad den har at sige om Gud, er dog saa lidet og saa upaalideligt sammenlignet med hvad naturvidenskabernes vældige kor forkynder. For min del er jeg ikke istand til at faa tag i *det lighedsmoment* mellem naturvidenskab og sjælelære *som skulde berettige mig til at kalde gjenstandene i naturvidenskaben for bevidsthedstilstande, — ikke engang hos Gud.*

Det dagligdagse lægmandsskjøn og den mest systematiske videnskab, de kræver faste og varige gjenstande udenfor min og alle andre endelige aanders bevidsthed. De kræ-

ver verdens virkelighed. Naar nu en religionsform skaffer verden denne virkelighed ved at lægge den ind i Guds tanke, saa kommer her et vigtigt moment till, ett som i og for sig aldeles ikke ligger i begrebet om tankebillede. Guds tankebilleder maa, til forskjel fra vore, ha en aldeles umiddelbar og direkte *virkning* paa de andre aanders tankeliv. Deri ligger i grunden hele deres betydning for filosofien.

Hvad videnskaberne kræver, er just dette at mine oplevelser *staar i forhold til* noget varigt og konstant. Det varige, som jeg antar udenfor min bevidsthed, maa ha *virket paa mig.* Uden det vilde verdens ydre virkelighed, og saaledes ogsaa Guds tanker, være mig det ligegyldigste av alt.

Jeg har indrømmet at der er en mulighed for at forklare verdens og gjenstandenes konstans gjennem Guds tanker. Men da maa disse tanker ikke forestilles som hvilende, selvherlige tankebilleder, *men som energiske virkekræfter, som direkte og umiddelbart bestemmer alle aanders sjælsliv.*

At Gud tænker verden i hele dens uendelighed, er i og for sig ligegyldigt for spørsmaalet om gjenstandenes virkelighed. Hvis han bare tænkte, oplevet, saa og følte den sorte hest, saaledes som jeg oplever og ser, saa vilde derved bare skabes en ekstraverden, en parallel-verden, for mig en skyggeverden; summen av subjektiv oplevelse vilde faa et stort plus, et uendelig stort plus, men det vilde altsammen ingenting hjælpe til at løse spørsmaalet om de gjenstande som det friske hverdagsmenneske ligesaavel som forskeren da falskelig tror sig i stadig fornyet kontakt med. At Gud tænker verdens uendelighed, er i og for sig uden betydning. At hans tankebilleder direkte bestemmer de andre aanders sjælsliv, derpaa beror hele denne metafysiks realitetsværdi. Det vil sige, den beror paa energisummerne hos Gud, ordet tat i fysikens og mekanikens betydning. Denne side hos Gud, den eneste hvorigjennem han faar betydning for verdens realitet, har ikke noget lighedspunkt indenfor det bevidsthedsliv vi kjender. Et bevidsthedsbillede hos en endelig aand fremkalder ikke direkte og umiddelbart noget tilsvarende billede hos beslægtede aander. Paa denne maade skyver den religiøse metafysik Gud over fra at være væsentlig en aand, som har og eier bevidsthedstilstande, til at være væsentlig

en arbeidende energi. Og det er min overbevisning, at Gudsideens klarhed endog rent religiost ikke kan andet end tabe, naar Gud paa dette vis, efter mit skjøn saa unødig, overlæsses med helt monotont og mekanisk arbeide. Et eksempel. Naar drankeren erfarer brændevinens virkninger, først henføres i en salig rus, siden i halv orske, og nu kanske ledes til forbrydelser, saa skulde dette ikke skyldes en udenfor oplevelserne værende gjenstand, brændevin, men skulde alt direkte skyldes Guds energi, d. v. s. den fordærvende kraft som metafysikeren tror at maatte anta som boende i Guds forestilling om brændevin. Naar et menneske berøver sig selv livet ved gift, saa er det en av Guds farligste tanker han har faat sat sig i saadan kontakt med, at han dør derved.

Det er paa grund av denne overlæsselse av Gud med monotont og unødigt arbeide, at jeg kaldte hr. Wildhagens metafysik panteistisk, og følte en fristelse til at betegne den som «panteismen» slet og ret.

Der er et gammelt spørsmaal, som har lagt sig i veien for alle tiders filosofi; det er dette: hvorfor er verden saa ufuldkommen? Hvorfor strider den saa sterkt mod vore idealer? Jeg ser ikke andet end at verdens ufuldkommenhed blir aller dunklest og ubegribeligst, hvis gjenstandene er Gud. Der er en udvei: det er at erklære at verden slet ikke er ufuldkommen, at den til enhver tid er den bedste verden, *at vore idealer altsaa er gale.* Skal det være religion, da er det bedre at lade al religion fare, og hengi sig til sin moral, hengi sig til sine idealer.

En anden udvei er at opfatte Gud som et væsen der ikke har naadd længer i moral, end verden er nu. Han er altsaa væsentlig ond eller lidende, men udvikler sig langsomt til det bedre. Denne opfatning er den eneste som tilfredsstiller aarsagstrangen og videnskaben, *saasandt verden ikke er andet end Guds tanker.* Til gjengjæld tilfredsstiller den ikke den moralske og religiøse trang. Gud lavere i moral end det høieste i ens samvittighed! Disse rent panteistiske løsninger gir aabenbart ikke det som man fra gammel tid forstaar ved religion. Man har nu en tredje udvei. Gud er god, og hans tanker fra begyndelsen av fuldkomne. Men sjælene og aanderne, som han har frembragt, og som lever

av hans tanker, de har misbrugt til oprør den selvstændighed Gud gav dem; de har gjort sig skyldig i syndefald, og saaledes er Guds gode plan med alle disse sjæle og aander slaat feil. Derav al den ulykke, al den uhygge, vi lever oppe i. En uhygge som for vor selvstændigheds skyld kun meget langsomt og kun delvis kan fjernes, gjennem særskilte foranstaltninger. *Dette er den kurante kristelige syndefaldslære,* og *den tilfredsstiller vor moralske og religiøse bevidsthed.* Men den slaar klik naar det gjælder videnskabelig sammenhæng i verdensbilledet. Den algode Gud frembragte aanderne; hvorfor de i saa stor udstrækning har valgt det onde, er uforklarligt. En sterk og udbredt filosofisk lære, *determinismen,* erklærer en saadan sammenhæng for *positivt umulig. Ingen determinist kan antage verdensforklaringen gjennem den gode skabelse og syndefaldet.* Det er en alvorlig betænkelighed. For at kunne tro paa syndefaldet, har man maattet anta, at Gud har villet skabe aander som havde *fri vilje i indeterminismens forstand: liberum arbitrium indifferentiae.* Personlig mener jeg at dette er at indføre i metafysiken en selvmodsigende og umulig idé, en idé som bl. a. ophæver selve den moralske ansvarlighed. Men i hvert fald avbrydes med denne idé al forklaring og al forstaaelse. At syndefaldet indtraadte, blir for indeterministen vistnok ikke mer en positiv umulighed; men det blir fremdeles uden al fornuftig eller tænkelig aarsag. Denne lære gjør *det irrationelle* til centrum i verdensbilledet og i verdensforklaringen.

Punkt for punkt træder her religionen i strid med aarsagsdriften og videnskaben. *Hvorfor* vilde Gud skabe aander med denne ulykkessvangre art av frihed? Svar: fordi han vilde! Ingen dybere aarsag; det irrationelle! *Har han kanske selv* saadan frihed, *liberum arbitrium?* — Saa kan han kanske imorgen tilintetgjøre naturlovens ubrodelighed, og iovermorgen endog selv falde i syndefald, vælge det onde og vrage det gode? Kan han det? Er det endog bare muligt for ham? — Da var det irrationelle fuldendt over al maade. Nei, svares der, Gud ikke engang *kan* svigte sit væsen; *han er god.* Men saa svares der av religiøse og moralske grunde; aabenbart ikke av uvilje mod det irrationelle, som alligevel behersker verden. Men naar Gud ikke har denne ulyksalige slags frihed, hvorfor har han da givet os den? Fremdeles: hvorfor opretholder Gud sine forestillinger, f. eks. om brændevin, da de dog tjener fordærvelsen? Fordi saa er hans evige vilje. Alt er irrationelt; det nytter ikke at ransage Guds vilje. Og dog kjender vi den, efter denne lære, i de mindste detaljer. Alt opløser sig i det fornuftstridige, i det blindeste mørke.

(Forts.)

STATSKIRKE OG FRIKIRKE I SKOTLAND.

(Foredrag ved det sidste høstkursus for prester).

I 30-aarene i forrige aarhundrede reiste der sig i Skotland en heftig strid om statskirkens berettigelse. Striden er bleven kaldt «the voluntary controversy». I de udtrædelser fra statskirken, som tidligere havde fundet sted, havde man ikke taget ordet for en adskillelse af stat og kirke. Men da i tidens løb de udtraadte fandt, at der ikke var noget haab om virkeliggjørelsen af de reformer, de ønskede i kirken, og da de havde lært, at de selv kunde eksistere uden statens hjælp, begyndte de at ophøie sin egen erfaring til et almindeligt princip og fastslaa som et dogme, at kirken kun skulde opretholdes ved menighedernes frivillige bidrag og arbeide. I september 1832 blev «the Edinburgh Voluntary Association» dannet, lignende foreninger kom snart istand over hele landet, og de ledende mænd blandt dissenterne angreb statskirkeforfatningen baade i tale og i skrift.

Fra statskirkens side blev dette angreb modt med stor kraft, baade fra moderat og evangelisk hold. Det var paa denne tid, at inden statskirken det evangeliske parti kom til magten istedenfor de moderate. (De moderate presters prækener var hovedsagelig afhandlinger om moralske pligter. Men selv om de fremførtes med stor veltalenhed, havde de dog liden indflydelse paa folket. Just i denne tid, da der prækedes saa meget moral, holdt folkets moralitet paa at synke dybere og dybere). I «the voluntary controversy» stod imidlertid moderate og evangeliske ved hinandens side. Ja, de mest aktive og nidkjære forsvarere for statskirken fandtes blandt de evangeliske, f. eks. saa bekjendte mænd som Candlish, Cunningham og Buchanan. Men den vældigste kjæmpe for statskirken var ubetinget dr. Chalmers. Han mente, at det bedste forsvar for denne vilde være dens egen anstrengelse for at tage sig af de fattige og indvirke paa de

i kirkelig henseende forsømte lag af befolkningen. Og hertil trængte kirken statens hjælp og støtte. Hvad der laa ham mest paa hjerte, var at vinde for kirken de forsømte masser i de store byer. Derfor arbeidede han for opførelsen af nye kirker og rettede en appel til regjeringen om et beskedent fast bidrag til disse, og en tid syntes det, som det skulde lykkes; men siden forandrede stemningen sig i regjeringen.

De, som angreb statskirkeforfatningen, fremholdt især, at denne havde «en tendens til at verdsliggjøre Kristi kirke og bringe den til at ligne denne verdens kongeriger, idet den faar meget af udseendet og, hvad der er værre, af aanden i en politisk institution. Statskirken maatte nødvendigvis opgive en del af sin frihed og blive underordnet under staten. Til gjengjæld for statens hjælp havde kirken opgivet en del af sin uafhængighed. Dette var at ofre Herrens exclusive autoritet over kirken for timelige fordele, et offer, som heller ikke kunde retfærdiggjøres ved at henvise til, at disse timelige fordele skulde tjene aandelige formaal».

Statskirkens forsvarere (de dygtigste var dr. Inglis og dr. Chalmers) indrømmede, at hvis kirken paa grund af sin forbindelse med staten maatte opgive sin aandelige uafhængighed, var det en ulovlig forbindelse; men saa var ikke tilfældet. Den kunde bevare sin uafhængighed ogsaa som statskirke. Forbindelsen mellem kirke og stat var en forbindelse mellem to uafhængige magter, hvoraf enhver herskede i sit eget departement. Kirken kunde frit følge sit guddommelige hoveds ledelse paa ethvert punkt, hvor han havde udtrykt sin vilje. Dr. Chalmers' store indvending mod det frikirkelige system var, at det var utilstrækkeligt. Det var ude af stand til at gjøre de aggressive anstrengelser, som var nødvendige for at bringe tilbage til kirkens skjød de masser, som var faldne fra den. Naar voluntarismen plantede nye kirker, sigtede den hovedsagelig paa at trække dem til sig, som paa forhaand var i større eller mindre sympathi med den og tilbøielige til at modtage dens tjeneste. I april 1838 reiste Chalmers til London for efter anmodning at holde foredrag om dagens brændende spørgsmaal. Til en af sine venner bemerkede han bl. a. følgende om sit standpunkt: «Spørgsmaalet om 'Spiritual Independence' er det vigtigste punkt i

den hele diskussion. Det er grundvolden for og styrken i hele min bevisførelse. Ellers havde jeg ikke kunnet aabne min mund i denne sag». I et af sine foredrag henviste han til en samtale, han havde havt med en amerikansk prest, som sagde til ham: «Dersom alt, hvad De mener med en statskirke, er en organiseret provision for presteskabet, skulde vi glæde os over den. Hvad vi frabeder os, er den borgerlige øvrigheds autoritet i religionssager». «Nu», fortsatte dr. Chalmers, «denne organiserede provision er isandhed alt, som vi ivrer for, — — — en ordning, som virkelig kan etableres uden det ringeste indgreb i kirkens aandelige prærogativer eller i dens presters aandelige uafhængighed. Vi har», tilføiede han, «i Skotland ingen anden forbindelse med staten, end at vi bliver understøttede af den, hvorefter vi er overladte til at styre med vor store hjemmemission (kirken) med al den renhed, fromhed og uafhængighed som hos hvilketsomhelst missionsselskabs styrelse. *I kirkelige sager afgjør vi alt*».

Paa dette grundlag — vel at merke — var det, at Chalmers forsvarede forbindelsen mellem stat og kirke. Baade for statskirkens forsvarere og angribere var spørgsmaalet om kirkens aandelige uafhængighed *punctum saliens*. Angriberne paastod, at kirken som statskirke maatte ogsaa i aandelige ting boie sin nakke under statens aag. Forsvarerne paastod med ligesaa stor styrke, at statskirken virkelig besad aandelig uafhængighed i alle sine kirkelige gjøremaal, paa dette omraade kun anerkjendende Kristus som sin herre og mester. Skulde kirken kjøbe statens hjælp mod at opgive noget af sin ret til at indrette sig efter, hvad den opfattede at være Kristi vilje, da var hjælpen for dyrt kjøbt.

Imidlertid fik dr. Chalmers snart lære, at han havde seet for lyst paa forholdene. I de aar, som fulgte umiddelbart efter hans foredrag i London, fik han til sin sorg se, at i kirkelige sager afgjorde ikke de kirkelige myndigheder alt. Vi kan ikke her gaa ind paa, hvad der ledede til frikirkens dannelse i 1843. Striden om patronatet var den ydre foranledning; men den dybeste grund var, at man fik øinene op for, at baade domstolene, regjeringen og parlamentet negtede kirken dens «spiritual independence».

Den 23de mai 1843 undertegnede 474 prester det saakaldte «Deed of Demission», et lovformelig opsat dokument, hvori de frasagde sig sine embeder og indtægter i statskirken. Paa den dag fraskrev disse prester sig alt i alt mere end 1 800 000 kr. aarlig foruden sine prestegaarde. Antallet af de prester, som forblev i statskirken, var ca. 750.

En ting maa vi aldrig glemme, naar vi skal forstaa, hvorledes det blev muligt at danne en saa stor og fra første stund kraftig frikirke (den var jo en voksen mand lige fra sin fødsel), og det er, at der i aarene for 1843 gik en *vækkelse* over store dele af Skotland. Flere prester oplevede saaledes det samme som dr. Chalmers selv, som efter at have været en tilhænger af de moderate og efter i 7 aar at have været en ensidig moralprædikant, uden at hans forkyndelse efter hans eget sigende havde veiet saameget som en fjær paa hans menigheds moral, blev greben af den personlige kjærlighed til Jesus Kristus og med varme begyndte at forkynde den korsfæstede og opstandne, Guds kraft og Guds visdom, med det resultat, at der gik en vækkelse hen over hans menighed. Rundt om i Skotland flokkede man sig om Guds ord, og vidnesbyrdet om synd og naade lod mange steder med kraft og varme. Under denne aandelige bevægelse voksede ogsaa *den kirkelige ærefølelse*. Man følte domstolenes og statens overgreb sterkere. Og man blev beredt til at bringe de ofre, som udtrædelsen af statskirken krævede. Det var noget af den gamle ild fra covenanternes tid, som vendte tilbage. Det var fædrenes kamp for «The Crown-rights of the Redeemer», man vilde gjenoptage. Og denne nidkjærhed for Kristi kongerige blev end mere styrket gjennem de indre og ydre kampe, som udtrædelsen førte med sig, og bidrog til at samle folk om den nydannede frikirkes prester. Naturligvis, alt var ikke fuldkomment. Der blev ogsaa vist intolerance og sneverhjertethed. Der blev i stridens hede talt ord og udført handlinger, som helst burde været usagte og ugjorte. Men i det hele hviler der over den skotske frikirkes første anstrengelser og kampe en aandelig høihed, som aftvinger os vor beundring.

Det var saaledes nye og kraftige livsbevægelser inden den skotske kirke, som muliggjorde frikirkens dannelse. En

evangelisk og kirkelig vækkelse var dens frugtbare moderskjød. Den lærdom vil vi lægge os paa hjerte.

Et spørgsmaal trænger sig uvilkaarlig frem, naar der bliver tale om at danne en frikirke: Kan man gjøre regning paa, at den i økonomisk henseende vil faa en tryg grundvold? Især bliver dette spørgsmaal af vigtighed, naar talen er om en national kirke. Og den skotske frikirke vilde fra første stund være en national kirke. Den vilde omspænde hele Skotland med sin forvaltning af naademidlerne og sørge for, at alle dens medlemmer, ogsaa de som tilhørte fattige eller tyndt befolkede distrikter, kunde faa nyde godt heraf. Var det da ikke et sprang ud i mørket at gaa til dannelsen af en stor frikirke, naar man havde det saa lidet paa det rene, hvilken økonomisk evne den vilde faa? Hvad der bevirkede, at man ikke følte det som et sprang ud i mørket, var forvisningen om, at det var under Herrens ledelse man gik til udtrædelsen, og deri troede man at have garanti nok for, at ikke det hele snart skulde styrte sammen. Og denne tro blev heller ikke beskjæmmet. I den nydannede frikirke flød gavmildhedens kilder rigere end nogensinde tilforn, og frikirkens historie kan frembære et sterkt vidnesbyrd om, hvilken evne igrunden en levende kirke har til at opretholde alle sine funktioner ved sine lemmers frivillige bidrag og arbeide. «Da pengene begyndte at strømme ind i kirkens kasse», skriver dr. Th. Brown, «var vi ofte som drømmende. Verdslige mennesker udenfor kirken undrede sig over, hvad dette kunde betyde. Selv kristne mennesker vilde i enkelte tilfælde neppe tro sine egne øine». Dr. Duff fortæller om en menighed, tilhørende den episkopale kirke i England, som hvert aar pleiede at optage kollekt til hedningemissionen og derefter underrette missionsselskabet om, at der var indkommet den «smukke» sum af 6 eller 7 pund. Da nogle i denne menighed fik høre, at der ved en kollekt i dr. Miller's kirke i Glasgow var indkommet £ 750 (kr. 13 500), vilde de ikke tro det. Det maatte være £ 75 eller £ 50, og selv det syntes dem utroligt nok. Under indflydelse af den nye livsbevægelse i kirken udvidede hjerterne sig, og man begyndte at give til kirkelige formaal som aldrig før. Der var flere velstaaende familier, som gjorde indskrænkninger i sin husholdning og levesæt for at kunne

give mere til kirken. Nogle, som boede paa landet, kjørte ikke længer med to heste, men med én, andre holdt op med at holde hest og vogn, andre igjen leiede sig en billigere familiebekvemmelighed. Der var tjenestepiger, som gav £ 1 til The Sustentation Fund, prestelønningsfondet. Af dette fond har alle prester et aarligt bidrag, som man søger at bringe op til £ 200, uden at det endnu er lykkedes. Den aarlige dividende f. t. er, saavidt jeg husker, ca. £ 180. Ved siden heraf er der ogsaa menighedsfond, hvorved de enkelte menigheder sættes istand til at forhøie sin prests indtægt, og denne kan i bymenigheder ofte være fra £ 400—600. Det første aar indkom til The Sustentation Fund kr. 1 098 000. For tiden indkommer aarlig over 3 millioner kroner.

Den offervillige kraft, som frikirken udfoldede i de første vanskelige tider, kan ogsaa sees af den omstændighed, at i mai 1844 — et aar efter udtrædelsen — var allerede 470 kirker byggede og færdige eller stod i begreb med at blive færdige. Efter 4 aars forløb var der bygget mere end 700 kirker.

Saaledes viser frikirkens historie, at det er muligt at opretholde en kraftig kirke bare ved dens medlemmers frivillige gaver. Man bør dog herved ikke glemme, at det skotske folk er et folk med mange penge.

Som bekjendt var frikirken ikke principmæssig mod en statskirkeforfatning. Tvertom, de fleste ialfald af dem, som traadte ud i 1843, var for en saadan. Dr. Chalmers betonede dette sterkt. »Voluntarierne misforstaar os, hvis de anser os for at være voluntarier. Skjønt vi forlader statskirken, gaar vi ud paa statskirkeprincipet. Vi forlader en fordærvet statskirke, men vilde glæde os ved at vende tilbage til en ren. For at udtrykke det med andre ord: vi er advokater for en national anerkjendelse og understøttelse af religionen, og vi er ikke voluntarier».

I 1874 blev en vigtig reform gjennemført i statskirken, idet patronatet, dette stridens æble i den skotske kirke, blev ophævet. Det kan trygt siges, at statskirken i de senere aar har vundet i styrke og kraft. Den er da ogsaa nu den frieste statskirke i verden. Den har sin faste, uafhængige organisation med sine kirk-sessions, presbyterier, synoder og

general assembly. Den bestemmer selv alt angaaende sin gudstjeneste og formerne for denne. Den har sin egen jurisdiktion. Staten blander sig ikke op i ansættelsen af dens prester.

Man kunde da, med Chalmers' ovenstaaende udtalelser i erindring, sporge: Hvorfor har ikke frikirken igjen forenet sig med statskirken?

Frikirkens mænd svarer hertil, at staten ikke virkelig anerkjender frikirkens princip: spiritual independence. Hvad staten gav, gav den kirken af naade, ikke som kirkens ret. Dernæst har man lært af erfaring, at det frikirkelige liv har i sig en fortryllelse og magt, som statskirken ikke kan yde, og fremdeles at kirken er friere og sikrere, naar den alene er afhængig af kristenfolkets frivillige gaver. En kirke staar jo ikke stille, og udviklingen inden frikirken har gaaet i voluntarisk retning. Inden den yngre slegt er der mange, som mener, at enhver statskirkeforfatning er imod kristendommens aand. For frikirken i det store og hele staar det utvilsomt fast, at den ikke vender tilbage til nogen statskirkeforfatning. Den har brændt sine skibe.

Som De kanske husker, blev aaret 1900 vidne til en begivenhed af vidtrækkende betydning i skotsk kirkehistorie. Den 31te oktober i det aar fuldbyrdedes foreningen mellem de to frikirkesamfund, The Free Church og The United Presbyterian Church. Den forenede frikirke (The United Free Church) har faaet et større ansvar, større opgaver og større magt til at løse disse. Den tæller 1700 menigheder og en halv million kommunikanter.

Statskirken er noget større, ca. 620 000 kommunikanter.

Saaledes staar der nu i Skotland ligeoverfor hinanden en statskirke og en frikirke, omtrent af samme størrelse. Det liv, som rører sig inden disse kirker, er omtrent ensartet. Man hører aldrig de frikirkelige pukke paa, at deres samfund skulde være langt renere end statskirkens. Jeg skulde dog tro, at der er noget mere evangelisk kraft i frikirken. Ialfald har denne de dygtigste theologer. Fra den første stund lagde frikirken an paa at faa en vel uddannet prestestand, a well learned ministry. Medens det theologiske kursus i frikirken varede 4 aar, var det i statskirken og United

Presbyterian Church 3 aar. I den forenede frikirke er det ogsaa fastsat til 4 aar. I forveien gaar en 4 aars uddannelse ved universitetet.

Man kan ikke leve nogen tid i Skotland uden at lægge merke til, at de kirkelige interesser i folket er større end hos os. Skotlands historie siden reformationen er jo ogsaa væsentlig kirkehistorie. Under mange kampe har det skotske folk søgt at forsvare sin kirkes uafhængighed, og i disse kampe har presterne havt en fremskudt plads. Paa denne maade har de kirkelige interesser slaaet dybe rødder i folkets hjerte. Man faar indtryk af, at de fleste folk, man kommer i berøring med, elsker sin kirke, saavel det større kirkesamfund, som de tilhører, som enkeltmenigheden med dens kirkehus og forskjellige virksomhedsgrene. Kirkernes organisation med deres kirk-sessions, presbyterier og general assemblies bidrager ogsaa til, at det kirkelige arbeide kan blive kjendt og drøftet. Især gjælder dette de sidstnævnte forsamlinger, som er baade statskirkens og frikirkens høieste myndighed. Naar disse træder sammen i Edinburgh i mai maaned, er landets opmærksomhed henvendt paa dem, og aviserne bringer udførlige referater af forhandlingerne. De forskjellige grene af kirkernes arbeide staar under ledelse af komiteer, som da afgiver sine indberetninger til assemblierne. Saaledes er der en komite for «church life and work», for indremissionen (som her kaldes med det vakre navn: home-mission), for arbeidet blandt de unge (derunder søndagsskolen og bibelklasserne), for hedningemissionen (den forenede frikirkes bidrag til hedningemissionen beløb sig i 1901 til 3¼ million kroner), for jødemissionen, for de kirkelige fonds, for de theologiske colleges og nogle andre. Man faar saaledes en udsigt over arbeidets gang og vilkaar. Den fremgang, som har fundet sted paa dette eller hint felt, vækker forøget mod. De vanskeligheder, man har at kjæmpe med, belyses, og man opfordres til at anstrenge sig for at overvinde dem. Der er kortsagt betingelser tilstede for en virkelig ledelse af kirkerne. Man behøver ikke at gaa iblinde. Kirkerne bliver sat istand til at maale sin styrke og faa en oversigt over den nærværende situation. Den ene diskussion efter den anden lægger for dagen kirkens store og forskjellige hjælpe-

midler, nødvendigheden af en videre udvikling, de sterke krav til foroget alvor, gavmildhed og bøn. Medlemmerne vender hjem med overbevisningen om, at kirken har mange pligter og opgaver, desværre ogsaa mange skrøbeligheder i sine arbeidsmetoder, men ikke destomindre meget, som opmuntrer til tak og til haab for fremtiden, fordi man ser, at den har mange hengivne venner, som kraftig vil understøtte ethvert vist forslag i retning af reform og fremskridt.

Et spørgsmaal, som f. eks. i den senere tid stadig er under behandling, og det gjælder saavel statskirkens som frikirkens assemblier, er hvorledes man skal kunne vinde den i de store byer stadig voksende arbeiderbefolkning for kirken. Dette er jo for tiden et af kirkens problemer. I Skotland regner man, at en fjerdepart af befolkningen lever udenfor nogen forbindelse med kirken. Jeg for min part har ikke noget sted seet saamegen forkommenhed og pjaltethed, som i enkelte kvarterer i Glasgow og Edinburgh, saa man maa ingenlunde tro, at alt er bare lyst i Skotland. Men det er dog en stor sag, at man stadig har opmerksomheden henvendt paa disse ting i kirkens lovlige forsamlinger, gjør dem til gjenstand for alvorlig overveielse og søger at raade bod paa de farer, som herfra truer hele folkets liv.

Kanske ogsaa vi heraf kunde lære, at vi trænger en kirkens organisation med stadig tilbagevendende kirkemøder (menighedsmøder, stiftsmøder, landsmøder), hvor der med alvor kan forhandles om alt, som angaar vor kirkes liv med de mange praktiske opgaver, som dette stiller —, om alt, som kan tjene til at gjøre den norske kirke til et mere brugbart redskab i Herrens haand og gjøre Norge til et renere, lykkeligere, kort sagt kristeligere land.

J. F. Gjesdahl.

NYE BØGER.

Gammalt or Sætesdal, ihopsamla af *Johannes Skar* — 216 sider. Denne bog er helt igjennem skrevet paa egte «dalemaal» med oversættelse under texten af de ord i dialekten, som meddeleren ikke tør anse for almenkjendte —, og det er ikke faa. Bogens indhold er bygdetraditioner fra Otteraaens øvre løb, den egentlige Sætersdal — eller rettere *Sætesdal*. Stoffet er indsamlet af meddeleren under et mere end tyveaarigt — dog ikke uafbrudt — ophold i disse bygder, en samlervirksomhed, hvortil han har havt støtte dels af universitetet, dels af staten, dels af interesserede private mænd.

Man læser ikke med omtanke denne bog uden at føle, at der er lagt meget kyndigt og samvittighedsfuldt arbeide paa indsamlingen og gjengivelsen af disse bygdefortællinger. Skulde nogen mene, at det ikke kunde være synderlig sag at nedskrive disse folketraditioner saadan ganske ordret ud af folkets fortællende mund (og det er sandt: naar man læser fortællingerne, strømmer talen saa besynderlig let og selvfølgelig), da vil man paa den anden side have al anledning til at minde om den kjendte Horatiske regel: «ut sibi qvivis speret idem, sudeat et laboret ausus idem», d. v. s.: Lad nogen prøve paa at gjøre det efter, saa skal han erfare, hvormeget det koster af vaagen iagttagelse og veiende anspendelse af sjælsevnerne. Ikke at tale om, hvad der skal til for at komme saaledes i kontakt med folket, at det tillidsfuldt og i strømmende fortælling lægger frem i dagen sine værdifuldeste, inderligste minder og de tanker og følelser i deres egne sjæle, som er sammenvoksede dermed. Her har nemlig opgaven været ikke at skumme overfladen, saadan som det kan ske ved en raskere befaring af terrainet, heller ikke i en mindre dybtgaaende eller ialfald mere isoleret videnskabelig interesse at plukke op ting af gammel rod og form

i folkets liv og tale, hedenske eller katholske residua eller levninger af gammel digtning, men isandhed at lodde folkedybet: at fremstille de i dagen liggende, mere i øre og i øine faldende eiendommeligheder i bygdefolkets sprog og liv i deres dybe sammenhæng med det inderste hjerteslag i dette folks liv. Krusningerne oppe paa overfladen kan nok være rare og morsomme at følge i sig selv; men endda morsommere blir det og dybere indsigt giver det at komme efter, hvordan de hænger sammen med skjulte understrømme nede i dybderne, hvorfra der altid vælder nye kræfter op.

Der er jo i det hele i vore dage et værdifuldt arbeide — ogsaa skjønliterært arbeide — igang med at opfatte og forklare vort folkelynne paa en dybere og i god forstand mere realistisk maade, end det skede i tidligere literaturepocher — man kunde vel tale om en bevægelse bort fra staffageopfatnig og romantik henimod en mere psychologisk opfatning og fremstilling, der kræver et virkeligt studium af naturvilkaarenes og historiens forudsætninger; man tænke saaledes paa f. ex. *J. B. Bulls* eller *Jens Tvedts* folkelivsskildringer med deres faste bund og sikre lokalfarve; vi sætter pris paa disse klare, ud af livet hentede skikkelser og forhold. Og ikke mindre gjælder det for det studiums vedkommende, der befatter sig med at aflure folkemunden, hvad den kan have at fortælle om folkets eiendommelige liv i by og bygd, at *gaa i dybden*. Man maa jo kunne *søge* for at *finde*. Man maa kunne spørge for at faa svar. Man faar ikke svar paa det, man ikke kan spørge om. Man maa forstaa at sænke sine fangstredskaber ned til bunden, hvis man vil hente noget op helt fra bunden — *det* gjælder ogsaa i det aandelige. Der er en nødvendig sammenhæng mellem ens egen sjæls evner og egenskaber og det, man kan læse ud af folkesjælen. Vil man gjøre den til gjenstand for sin granskning, da kan herpaa anvendes en aandelig stormands ord: «Solche Werke sind Spiegel; wenn ein Affe hinein guckt, kann kein Apostel heraus sehen». Naar man vil studere folkelivet i dets dybder, gjælder det ikke blot at blive virkelig kjendt med det gjennem længere tids samliv, men ogsaa selv at have dybder, skjulte dybder i sin egen sjæl, at leve et saadant liv i sig selv, at man kan vinde den dybe for-

trolighed hos andre, saaat ens eget sind som ønskekvisten forstaar, hvor der findes dybtrindende skjulte vande og har kraft til at føre disse frem i dagen. Der skal en baade naturgiven og gjennem et langt livs erfaringer og tankearbeide opøvet stethoskopisk evne til for at kunne aflytte det folk, man færdes iblandt i dagliglivets jevnhed, dets inderste hjerteslag.

Til et arbeide af denne natur har *Johannes Skar* ualmindelige forudsætninger i sin begavelse og i sin hele personlighed, og til saadant arbeide har han viet sit liv. Han har villigt paataget sig de savn og ofre, som kan have været forbundne med lange tiders jevne, dagligdagse, ligestillede samliv med folket i disse bygder — fra først af drog han som blikkenslager fra gaard til gaard deroppe og kom derved folket tæt ind paa livet. Og han har bragt saadanne ofre med stor glæde. Thi han fik efterhaanden en altid større interesse for og varmere kjærlighed til dette eiendommelig poetiske, aabne og følelsesrige folkefærd. Og naar han saa nu i en alder midt imellem 60 og 70 fremlægger frugterne af sit arbeide for almenheden i denne bog om Sætesdalen, da er det saa forstaaeligt, at bogen har en underlig smag af modenhedens sødme baade i indhold og sprogtone.

De traditioner, som udgjør bogens hovedindhold — der findes nemlig ogsaa en samling af stev og en samling af ordsprog —, er omtrent alle fra det sidst forløbne aarhundrede. Hvad der ligger forud for 1800, fortælles der ikke stort om — det blir ialfald kun almenskildringer, ikke fortællinger om enkelte personligheder [1]). Der nævnes saavidt navne paa et par gamle «Gjetords-Kjempor», som skal have prøvet kræfter med «Gyllenlova» ude i Kristiansand; lignende fortællinger har man, som bekjendt, fra flere af vore fjelddale som Hallingdal og Gudbrandsdalen. Bogens første stykke handler om Haugianerne, «Lærarane», i Valle. Stykket begynder med en indledning, der i virkeligheden er indledning til alle de andre stykker tillige, — en almindelig skildring af disse bygdelags eiendommeligheder. Vi faar straks en levende forstaaelse af aarsagerne til, at det fra gammel tid af har været «saa sers laga i Sætesdal paa alle Vis», at «dei aldrig sprang

[1]) Dog falder «Store Jon Aakres» liv helt i det 18de aarhundrede.

etter det, som var nytt, men heldt trugе med det gamle». Det hænger sammen med bygdens geografisk afstengte beliggenhed. «Valle er eit holt halvmillangt uhorvelegt Fjellsdjuv med vide Vollar i Botnen, og Gardarne liggjande i Ring der som Fjell og Vollar møtest. Midt i paa ein Ribbe stend Kyrkja saa ljosberr, og Prestehusi, og tettsett med Gardar utyver Ribben. Valle var so utestengt fraa anna Folk, som nokor Bygd kunde vera. Til ingen Kant var der Veg ut anten til By eller Grannebygd. Og etter Dalen var ingi Framkjømd. So var det ikkje ko[1]) ville Heidarne aa taka». I denne afgjemte verden for sig maa man jo finde det saa rimeligt, at der længe holdt sig gamle, andre steder aflagte skikke og gammel overtro, endel hedensk, endel katholsk. *Det* faar vi da i en ypperlig sammentrængt fremstilling god rede paa (s. 2—15). Her faar vi bl. a. høre om de gamle «Skeid» ell. hestekampe. «Dei dreivst (interesserede sig for) unaadeleg af Karsstykkje». «Fælaste Skeidet var i Valle. Daa samlast alle, som heldt seg gode Karer. Og det var yver alle Ting so gama, som dei daa hadde . . . . Og dei var saa vent klædde. Dei hadde haage Hattar med Sylvlekkje ikring og gjekk i sid kvit Kufte og kvite Stuttbuksor og Vest med annan Lit; dei hadde sidt Haar og kringskore». Vi kjender dem nok igjen fra enkelte af Tidemands ældste billeder. — Haugianerbevægelsen kom først til Valle efter Hauges død (1824); vi stifter bekjendtskab med *Olav Halvorsson Kyrvestad* og *Tor Bjørguvsson Homme;* de var bevægelsens første ledere. Saa hører vi om den strænge sætesdalske orthodoxi og striden om «Vekselsboki». Her maa selve Christiansandsbispen (det var selvfølgelig ikke Heuch dengang) staa til rette for Tor Homme, fordi han ikke er rigtig rettroende. Men saa beskjæmmer bispen ham ved at sige: «Jeg mener, det er bedst, vi gjør Tor Homme til Bisp». Det var jo «saa haadlegt eit Svar . . . men aa retta Tor det var uraadelegt». «Han var Valmann, daa Skjerkholt vart vald til Stortingsmann. Men daa var det eitt han vilde beda Skjerkholt um: «Ko di gjeri, moge de inkje take bibelen av okko»», sa han.

Saa er der fortællinger om «Kjempor» som *Storejon*

[1]) ikkje ko = kun, bare.

Aakre og *Torkjell Bjørnson* paa *Frøysnes* og de kjæmpeslegter, disse er rundne af, og alle de andre kjæmper, som de sloges og bedes med. Og det er ikke frit for, at selve Eidsvoldsmanden *Olav Tveiti* (Ole Knudsen Tveten, lensmand i Valle) delvis horer hjemme i dette kompagni — og dèr er megen vildskab og raaskab og drik — men ikke bare vildskab og raaskab. Her træffer vi en gammel kjending igjen i drifte-handleren fra Vinje, *Aasof Edland,* som Landstad har sunget om, en vældig kjæmpe, som ikke undslog sig, naar han af og til gav gjesteroller i dalen, fra at prøve kræfter med de af dalens sønner, som maatte ønske et basketak.

Han e so lang'e den Sætisdalen,
der gjeng' 'an ruggar den Eddanskaren.
Han kauper Hest og han kauper Skjinn,
han friar ti Gjentunn' kor han kjem inn.

Torbjørn, bror hans, «fylgde han allstødt, — det var Fuglen, som fylgjer Ørni».

Saa har vi den vakre fortælling om *Kjetill Kyrvestad* (1761—1845). «Eg veit aldri noko Menneskje her heve vore tala so mykkje godt um som um Kjetill Kyrvestad» — siger fortælleren — «du hoyrde aldri ko snildt og snodigt og rett». Denne ædle, forstandige, kjærlige mand strodde mannamilde og gode gjerninger omkring sig udigjennem hele sit lange liv, holdt paa alt gammelt og var lykkelig derved og ved sin gudsfrygt og sin noisomhed. Og saa «doydde han so godslegt», da han var 84 aar gammel. Om hans maade at tale paa siges der: «Han var vissordig og lenten (udtrykte sig behændig og morsomt) — kvart ordet var stempla og greidt — djuptenkt og faamælt». Der er kanske ingen af fortællingerne, som man er indsamleren mere personlig taknemmelig for end denne. Det om «Kjempor» og denslags kunde vel ogsaa andre give nogenlunde magen til. Men «Kjetill Kyrvestad» det er en egte «Skar»; det er af de «kostelige perler», som *han* har sans for. Det er morsomt at faa vide, at en saadan mand har levet i vore dale i sidste seculum.

Og det er «*Halvor Bjaai*» (1774—1867), denne elskværdige og loierlige gamle mand, som «visste so mykje; han visste all Ting plent; han kunde synge gamle viser og han

kunde fortælle i det uendelige; eg heldt so av han, — eg veit aldri, kor det var laga; eg heldt av han solenge der var liv i han» — en mand med vældige følelser — «han kunde graata so uhorveleg — det braut han so hart, alt som sette han i reil» (bevægelse). Men fortællingen om ham, indtil den dag, da han som 93-aarig olding lader sig bære ud paa tunet som et barn paa en mands arm for «aa glaape ikring sig til alle kanter» for sidste gang — ja det er er en underlig rørende blanding af graad og latter!

Og det er spelemennerne i dalen, særskilt de 4: *Olav Faremo* og *Peter Stromsing* og *Tarkjell Aslakson* (1803—1877) og *Neri Gunnsteinson Nesset* (1838—1883). Her kommer ogsaa «Myllaren» — Mollargutten — med; han «kappfela» af og til med disse Sætesdals spillemænd. Det er mennesker med følelser og lidenskaber i strømmende fylde og frihed; «det er det med spelemenner, at der fylgjer saa stort eit mod; dei er so stolte, at det huskar i dei; dei trør og sveiver og ber seg». Og saa deres stolte, lette sorglose gang igjennem verden! *Peter Strømsing* horte egentlig til et fantefølge, vardalsfanterne; om dem heder det: «dei hadde so sers vent eit gongelag; det var eit mynster for dalen. Fyrst dei tok ut fraa Ose, du vil segja[1]), daa heldt han seg atti dei, Danil Ose, lange stunder og saag, med dei gjekk». Man maa give sig lidt tid, naar man vil læse disse knaptformede beretninger; de er ikke egentlig letlæste paa sine steder. Gaar man for hurtig frem, faar man ikke tag i stemningen. Men er man først kommen rigtig med, da forstaar man den følelsernes rigdom, som fylder disse mennesker, deres glæde, deres lidenskabelige kjærlighed til tonernes verden, deres fristelser til at leve bare heri, drikkens magt over dem, deres vaandefulde sjælekampe og saa de vemodige toner, som det ofte slutter med — alt dette stilt fortalt i korte, knappe indholdstunge ord. Det begynder med glæde: «Folk var so glade i gamall tid, mykje gladare en dei er no», saa tager «brudlidi» ind paa *Bergje* for at danse der — «av di det der var saa slett eit tun» — saa kapfeler Tarkjell og «Myllaren», og «dei la til aa dansa; ja de kunde fela: aa du menneskje, so vent

[1]) du vil segja = for exempel.

som det var!» «Saa fela Tarkjell, etter den gamle seden, brudlaupet or dansestoga innaat bordet; alle radde seg etter han, og han sette sig i haagsætet. Hadde dei so ete av, daa spela han eit salmevers. Det var saa vent baade til aa høyra og sjaa Presten var i brudlaup paa Ose ein gong; han turka augo, so vent totte han det var».

Men «han har og med sine toner gjort det stilt i laget mangen gang», han Tarkjell, ja spillet, saa tilhørerne «skruslast (gyste), so kvart haarstraaet tottest standa paa ende;» det var «eit ljod saa ugodslegt», at de tog fela fra ham. Saa kom de ind paa de gale veie baade Tarkjell og Neri, og det gik nedover. Neri døde ung (45 aar gammel), og Tarkjell gik det rent ud med. Saa melder hungeren sig inden hans dør; saa maa hustruen, hans trofaste hustru, «ut og beda seg. Det var syndlegt aa sjaa, med ho kom inn. Ho bad ikkje, men taarorna trilla. So visste dei kva det var. So fekk ho. So gjekk ho». Der er ikke overflødige ord i fortællingen, men saa gribende.

Saa har vi tilslut en fin liden fortælling: «Med eg var skulemeistar». Som 16 aars gut blir fortælleren sat til at undervise; det var ikke mere end to aar siden han selv slap frem. Og denne hans ungdom gir da anledning til vanskeligheder og til mangen godslig spog. Han er desuden saa snil af sig, saa han har vanskeligt for at ove den tugt, som enkelte af forældrene forlanger. Saa skal han da prøve at bruge «stongen» (riset); for dei gamle tænkte aldri der kunde vera skule forutan «stong». Men saa afvæbnes han, naar en liden synder retter saadan appel til hans barmhjertighed: «Go'e Jo! visste du, koss papa dengjer med heime, so slog du meg alli». Saa kan han jo ikke slaa — men berger sig igjennem uden «stongen».

Man vil ikke angre paa at gjøre bekjendtskab med denne bog, med disse mennesker og med dette sprog. Man faar snart en uvilkaarlig følelse af — hvad ogsaa de kyndigste erkjender —, at sproget er besynderlig ædelt og egte og mønstergyldigt. En saadan bog er en bedrift.

Men man maa ønske, at den snart ogsaa maa foreligge oversat til almindeligt skriftsprog for de manges skyld, hvem dialektens vanskelighed hindrer i læsningen, og for danskers

og svenskers skyld, som ogsaa vilde have morro af at læse bogen, naar de fik den paa skriftsprog.

Jeg skal tilslut — med vedkommendes tilladelse — citere en dom om bogen af en anseet og i denne landsdel overmaade vel kjendt mand, statsraad Løvland.

Hr. Løvland skriver: «Nu har jeg flygtig læst Johannes Skars bog. Indtrykket er overvældende. Det er en af de mærkeligste bøger jeg har læst; den er enestaaende i sin art i vort bogrige. Der er en samfølelse og forstaaelse af de mennesker, han skildrer, som i ingen lignende bog, jeg har seet. Forfatteren elsker bygden og folket, lever, lider, føler og tænker med dem, har optaget dem i sit væsen og fremstiller dem saa sandfærdigt med den dannede og modne mands oversigt. Jeg synes, bogen er betagende, lige hædrende for forfatteren og for Sætesdalen. Sproget er rigt, ædelt og egte. Det er moderne sagastil. Ikke alle stykker er lige gode; men bogen i sin helhed er i god forstand et fremragende digterverk. Gid *Skar* maa faa tilfore til at udgive sine rige sagnsamlinger». — Bogen er udkommet paa forfatterens forlag, faaes i alle boglader og koster heftet to kroner.

Frits Hansen.

Georg Fasting: *Lignelser*. Kristiania, Aschehoug & Co. Kr. 3,50.

Rektor Fastings bog indeholder ikke lignelser men allegorier, desuden ogsaa en katekisme, spids af form og med samme tendens som det øvrige. Intellektualist som Heuch benytter han den gunstige leilighed til at forklare godtfolk, hvor umulig Klaveness, Jansen etc. er i tankens verden. Foruden denne sin kjære stadige tanke, tænker han ogsaa venskabelig paa statsraad Hertzberg — rimeligvis for at demonstrere sin upartiskhed.

Der er ingen poesi over allegorierne, gjennemsigtigheden er saa stor, at allegoriens eiendommelige ynde er væk. Man skjønner efter to linjer, hvad han vil og kjeder sig siden. Men hvad han vil er da skolemesteragtigt tydeligt nok. Den kirkelige kristendom med sine symboler og naademidler er taabelig — atter og atter taabelig. De daarskaber som er

gjorte og de som kunde været gjorte, er alle med. Det er ikke synder, der tales om, det er mangel paa intelligens.

Dog skal det ikke glemmes, at forf. — som den hele litterære Fasting — egentlig vil noget andet, nemlig at hævde samvittighedens suverænitet. Og det skal anerkjendes, at dette er en god gjerning, samvittigheden *skal* være suveræn. Men naar samvittighed og aabenbaring forliges saa daarlig som i denne bog, maa der dog være noget galt i regningen. Hvorfor er vor samvittighed noget ganske andet end samvittigheden hos en australneger? Hvorfor skriver en Brahmin anderledes end rektor Fasting?

«Guds ord», «bogen», ja selv den «insolvente» kirke har dog vel ovet sin indflydelse her. Hvis Fasting har ret i, at kløften gaber saa svært mellem kirke og samvittighed, da ser det ilde ud for begge, ikke bare for den ene, som Fasting synes at mene. Da trænges ogsaa et sterkere sprog for samvittighedens ret end det Fasting fører.

Thi der er et høiere udtryk for samvittigheden end den spidse intellektuelle kritik, det er det *énfoldige*. Og Fasting har selv havt en følelse deraf og villet fremstille dette énfoldige i Kristofer Liens historie. Men han er ikke naaet frem. Kristofer Lien er ikke énfoldig, ogsaa der breder sig — det smaalige. Og jeg forstaar ligefrem ikke, at samvittighedens talsmand vover at stille denne mand op som et tydeligt sidestykke til ham, den ene store énfoldige samvittighed. Saa sterk har *hans* indflydelse været, at de som havde levet med ham og seet hans verk og taalmodighed, skrev sine historier om ham i hel, ren enfoldighed og derfor med hellig vælde, fordi deres himmelske fader *havde aabenbaret dem det*.

Jens Gleditsch.

Stemnesong.

Tone: Mens Nordhavet bruser.

Naar ungdomen lengtar mot song og sol
og vonar, han lukka skal femna,
han leitar ved jonsok og gjevmild jol,
han leitar i lag og i stemna.
Men finn han stein, der han ventar braud,
daa veit eg, at sjeli hans er i naud.

Naar ungdomen kjenner seg varm og sterk,
og krafti hans yver vil renna,
og hugen er ferdig til mandoms-verk,
men berre i loyndom maa brenna
med alt, han trur paa og tenkjer seg til,
daa veit eg, at braatt han kan fara vill.

Men møter han samhug og kjærleg syn
paa det, som hev hjarta hans fanga,
og raakar han truskap og ærlegt skyn,
som inn paa hans hugmaal vil ganga,
daa slær han trugen sin hjarteknupp
med smilande blom imot himlen upp.

Og berre naar blomen seg ut fær slaa
i reinleike, fridom og fagna,
han fŷl denne gudskapte livsens traa,
som gjerne vil gleda og gagna.
Med idugt arbeid og ljosvend lengt
han mognar og vert det, som Gud hev tenkt.

So hegnar me blomen med vistek hand,
Gud gjev han med helsa maa leva!
for det er den fagraste i vaart land,
og ein gong han alda vil gjeva.
Kom lat oss bjoda vaar dyre blom
med gleda vaart ljosaste hjarterom!

Me helsar kvarandre med hugen varm:
Velkomen, og lukka med lage!
og viljen er ein i kvar trufast barm:
aa gjera vaart land til ein hage,
der vænt det blømer og grøda ber.
Gud gjeve, den hagen faa vilja-vêr!

Sigurd Nesse.

CASPARIS SYN PAA DET GAMLE TESTAMENTE

giver provst Færden en ikke altfor tiltalende skildring af i sit opsæt i «Morgenbladet» «Kampen om det gamle testamente» [1]). Caspari og den theologiske skole, han tilhorte, tydede, siger Færden, det gamle testamente messiansk, og det paa en saadan maade, at alt, fra først til sidst, blev messiansk. Overalt fandt man personer, som var messianske typer, ord som var messianske udsagn. Hele det gamle testamente blev en blot og bar «skygge af det kommende». Men derved kom der ogsaa noget skyggeagtigt over det gamle testamente. Israel fik ikke leve sit eget liv, ikke stride sin egen strid, ikke vokse sin egen vækst. Dets historie blev ingen virkelig historie, ingen opdragelse under Guds haand for det kommende gudsrige. Den fik ingen egenværdi og derfor liden eller ingen egen interesse. Den gjorde i hovedsagen alene tjeneste som et slags bevis og stotte for det nye testamente. Men naar man er naaet frem til *qvod erat demonstrandum* — som man altsaa i dette tilfælde er, naar man kommer til det nye testamente — da har *beviset* ikke længer nogen interesse. Derfor lagde ogsaa norske theologer i almindelighed saa snart som muligt sin hebraiske bibel paa hylden. — —

Ja, i dette sidste, om de norske theologer, har provsten unegtelig alt for megen ret. Men forovrigt? Andensteds i verden har man dog nok havt ikke saa liden interesse baade for det gamle testamente og for sin hebraiske bibel. Og det baade under paavirkning af Hengstenberg og Delitzsch og andre mænd af den samme skole som Caspari, og i tidligere aarhundreder, længe før den bibelkritik fremstod, som efter Færden først har opdaget disse bøgers virkelige værd.

[1]) Morgenbl. nr. 167, 198, 216, 230.

Det er sandt, at Caspari i det gamle testamente fandt baade messianske typer og messianske udsagn og spaadomme. Men det er nu for det første aldeles *ikke* sandt, at han fandt dem «overalt». Og endda langt mindre er det sandt, at dette messianske røvede det israelitiske folkeliv dets virkelighedsstempel og gjorde det skyggeagtigt, saa folket efter denne opfatning ikke kom til at leve sit eget liv, stride sin egen strid, vokse sin egen vækst og faa sin egen historie. Jeg fatter ikke rigtig, hvordan en mand, der selv har hørt professor Caspari tale over gammeltestamentlig historie, kan falde paa at sige noget saadant.

David var visselig for Caspari en messiansk type, et forbillede paa Christus, og det det største af alle. Men han var ikke det mindste mindre *virkelig* for det, virkelig gjætergut og helt, virkelig hærfører, regent og digter. Jeg gad vidst, om der i nogen oldtidsliteratur findes saa levende og haandgribelig en skildring af nogen menneskelig skikkelse, som den Samuelsbøgerne giver os af David. Og provsten kan være hellig forvisset om, at denne skikkelse stod saa levende og klar og virkelighedsfyldt for Casparis øie, som for temmelig faa andres. Og nu t. ex. Saul og Jonatan? Eller Mikal? Eller Joab og Abisai? *De* var da ikke «typer». Og *de* mistede dog vel ikke sit virkeligheds-stempel paa grund af Davids typiske stilling? Provsten forekommer mig her at være meget forstaaelsesløs og meget uretfærdig.

Messias er det ideal, som Israels folk gaar svanger med, indtil det i tidens fylde blir til virkelighed. Og enhver religiøs idealskikkelse, som folket under sit historiske levnetsløb har frembragt, er fra sin side en spaadom, et forbillede paa det fuldendte ideal. Men de mister ikke noget af sin virkelighed for det. Om man siger, at Haakon den gode og Olav Trygvesson i Snorres øine er forbilleder paa Olav den hellige, saa røver man dem dog ikke derved deres virkelighed.

Om propheterne mener Caspari lige saa fuldt som Færden, at de «talte til sin egen tids børn, tugtede dem for *deres* synder, trøstede dem i *deres* sorger, raadede og hjalp dem i *deres* nød». Kan nogen t. ex. læse hans commentar til Jesaja og være i tvivl om det? Og ligesaa fremhæver Caspari med den største udtrykkelighed, at prophetien har sit *tilknytningspunkt*

i prophetens eget bevidsthedsliv — og sine rødder i historiens jordbund. Den theologiske skole, han tilhørte fik jo da ogsaa navnet den «*historisk*-prophetiske». Caspari ser, ligesom Færden, i propheterne gudbeaandede og gudaandende personligheder, hvis aand i de viede stunder kunde gribes af Guds aands «vældige veir» og frembære den guddommelige aabenbarings budskab til menneskene. Men han tilføier og udhæver det med styrke, at den aand, som kom over dem i de viede stunder, den fornam de selv med fuld bestemthed som en udenfra (og ovenfra) kommende magt. Og derimod har kanske heller ikke Færden noget at indvende. En lignende følelse har jo ogsaa mange af de ypperste digtere havt. Og hedenske propheter har havt den lige saa vel som Jehova-propheterne. Og videre tilføier Caspari, at den aand, der saaledes til sine tider greb dem, ikke blot forhøiede og forklarede, «potenserede», deres tidligere bevidstheds-indhold og iklædte det den eiendommelige poetisk-prophetiske form, men at den ogsaa ikke sjelden tilførte dem et indhold, som var deres tidligere bevidsthed fremmed, om det end aldrig var helt uden tilknytningspunkter i det. Og jeg ser virkelig ikke, at der skulde være noget særdeles iveien for at mene dette, i alle fald da ikke, naar man holder saa stærkt paa «mysteriet», som Færden gjør.

Saa er det spørgsmaalet om *udviklingen*. Den ældre skole — som Caspari tilhører — skal «fornegte al organisk udvikling af selve aabenbaringen», fordi den henlægger «den hele lære, og dermed al udvikling og vækst af Israels religiose og moralske liv, til den første begyndelse».

Hvad behager? Tror Færden virkelig, at Caspari holdt den guddommelige aabenbaring i den gamle pakt for at være afsluttet med den første begyndelse, med loven paa Sinai? Saa han ikke i salmerne, i visdoms-literaturen og prophetien en guddommelig aabenbaring? Eller hvad mener provsten med sine ord?

Jo — der er udvikling, efter Casparis opfatning, baade i Israels religiøse og moralske liv, i dets historie i det hele og i den guddommelige aabenbaring selv. Udviklingen er en helt anden hos ham end hos Wellhausen og bibelkritiken, det er sandt. Men det er den simple følge af, at han holder de bibelske skrifter for paalidelige historiske kilder, hvad de andre

jo aldeles ikke gjør. Den udvikling, som Caspari tegner, er — forekommer det mig — lige saa sammenhængende og klar, som de andres, og langt mere storstilet. Udviklingen af aabenbaringen begynder i Edens have, den fortsætter sig siden langsomt, skridt for skridt, først i de store løfter til patriarkerne, saa gjennem Moses, David og Salomo, og den fuldender sig hos propheterne. Folkets religiøse og moralske udvikling dreier sig om tilegnelsen og inderliggjørelsen, dels af loven, dels af forjættelserne. Vidnesbyrdene om denne tilegnelse af *loven* har vi i salmerne som *lyrik,* i ordsprogene, visdomsliteraturen og de historiske skrifter som *tænkning.* Og ved denne tilegnelse og inderliggjørelse af loven blir disse skrifter selv et nyt led i aabenbaringens udfoldelse. *Forjættelsernes* tilegnelse og videreførelse har vi jo paa den mest storslagne maade for os hos propheterne. Og paa *literaturens* omraade fuldbyrder udviklingen sig — efter Caspari — i de tre store literatur-perioder: den mosaiske, den davidisk-salomoniske og den prophetiske.

Naar man — som Færden — opgiver de bibelske skrifters historiske paalidelighed, kan man selvfølgelig godt sige om denne udvikling, at den af Caspari er aldeles urigtig tegnet, at den i kritikkens navn maa tegnes fuldstændig om. Men jeg indser ikke, hvorledes man skal kunne negte, at det er en virkelig *udvikling,* han har vist os.

Og er denne udvikling sand — er de bibelske kilder at lide paa — saa er den langt *rigere,* end den som Færden ved kritikkens hjælp kan byde os. Thi kritikken rover de ypperste menneskelige bærere af denne udvikling den største del af deres storhed. Af David, af Salomo, af Moses blir der efter kritikens naglfaring ikke stort mere end «skygger» tilbage i sammenligning med de mægtige skikkelser bibelen maler. For ikke at tale om Abraham, Isak og Jakob, som blir til bare luft.

Dog — det er ikke om bibelkritikkens ret eller uret, jeg vil tale, i alle fald ikke denne gang. Jeg vil alene, at det vrængebillede, som provst Færden har tegnet af professor Casparis videnskabelige syn paa det gamle testamente, ikke skal blive staaende aldeles uimodsagt. Og det forekommer mig, at naar han i dette Morgenblads-opsæt anstrænger sig for at eftervise sin egen moderne opfatnings høie overlegenhed over den tidligere, og saa ikke kan gjøre det uden at føle sig dreven til en saadan forstaaelseslos uretfærdighed imod den ældre skole — det forekommer mig, at han da ikke netop virker tillidvækkende.

1. 5. 1903.

Chr. Bruun.

PROFESSOR DELITZSCH'S FOREDRAG OG PROST FÆRDENS BOG.

Foredrag ved Vestfold lærerforenings møde i Larvik 2den juni d. a.
af *Thv. Klaveness.*

Forhandlingerne om det gamle testamente bliver mere og mere paagaaende. De trænger sig stadig sterkere ind paa den store almenhed, vækker bekymring hos mange fromme, og vanskeliggjør arbeidet for dem som skal undervise i bibelhistorie.

I den sidste tid har, som bekjendt, professor Delitzsch's to foredrag «**Babel og Bibel**» [1]) vakt en levende bevægelse hele Tyskland over. Samtidig har prost Færdens bog «**Det gamle testament** i lyset af den nyere bibelforskning» sat sindene i bevægelse herhjemme.

Saa godt jeg kan og den knappe tid tillader, skal jeg forsøge at fremstille for eder den betydning der efter min mening maa tillægges disse arbeider.

I.

Delitzsch's foredrag handler om udgravningerne ved Eufrat og Tigris og de fund man der har gjort — særlig da om det lys disse fund kaster over det gamle testamente. Paa mangfoldige punkter har disse fund stadfæstet de gammeltestamentlige beretninger. For blot at nævne ett eksempel: Nah. 3, 8—10 fortælles der, at No-Ammon, d. e. Egyptens gamle hovedstad Teben, trods sin sterke beliggenhed og sine talløse forsvarere maatte gaa i landflygtighed; dens smaa børn blev knust paa alle gadehjørner, og over dens ærede mænd kasted man lod, og dens stormænd blev bundet med lænker. Man kunde længe ikke begribe, naar dette skulde være sked, og hvem der skulde have gjort det. Da fandt

[1]) Det første og vigtigste er udkommet i dansk oversættelse paa «Det nordiskes» forlag.

man i Ninnive et med kileskrift beskrevet lerprisme, hvorpaa assyrerkongen Asurbanipal fortæller, at han kom til Teben og erobred det og gjorde et umaadeligt bytte af guld og sølv og edelstene og mennesker.

Disse bekræftelser af bibelens beretninger har man længe været opmerksom paa. De er naturligvis fra kristeligt hold blevet modtaget med tak, og blevet udnyttet — ikke sjelden vistnok udover hvad man havde ret til.

Ved siden deraf er der imidlertid kommet frem ting, som ialfald efter Delitzsch's fremstilling stiller det gamle testamente i et ringere lys, end kristne mennesker hidtil har set det.

Lad os se lidt nøiere paa dette, idet vi holder os til de nogne kjendsgjerninger, uden at lade os forstyrre af de slutninger, Delitzsch mener at kunne drage af dem.

Hvad har man fundet? Man har fundet en høit udviklet kultur, der naar op i det 4de aartusinde f. Kr. og som breder sig til alle kanter, navnlig mod vest, saa babylonisk viser sig at være de dannedes sprog i Kanaan længe før israeliternes indvandring i landet. Baade i literatur, bygningskunst og bildende kunst, i erhvervsliv, krigs- og retsvæsen viser denne kultur sig at være i merkelig grad udviklet. Paa Abrahams tid samler kong Hammurabi Mesopotamien til ett rige og giver det en lovsamling, som endnu existerer, og som fastsætter alle enkeltheder i den borgerlige ret.

Ogsaa i moralsk og religios henseende staar denne kultur høit — ialfald i begyndelsen. Hvad moralen angaar, da finder vi budene «du maa ikke udgyde din næstes blod; du maa ikke begjære din næstes hustru, og du maa ikke tage din næstes klædning» i præcis samme rækkefølge som hos joderne. At tale sandhed, holde sine løfter, klæde den nogne etc. indskjærpes som pligt. Falskt vidnesbyrd for retten straffedes med døden.

Hvad religionen angaar, da oplyser Delitzsch, at hos «de gamle nordsemitiske stammer, der havde bosat sig i Babylon ca. 2500 f. Kr. finder vi personnavne, som betyder «Gud med dig», «Gud! vend dig atter til mig!», «Hvis Gud ikke var min Gud» etc. og — det merkeligste af alt — paa nogen lertavler fra Hammurabis tid forekommer ordene «*Jahve* er

Gud». Men Jahve («Herren») er som bekjendt særnavnet paa Israels gud, den sande gud. Dette navn forekommer altsaa i Eufrategnene i tiden *før* Abraham.

Ikke blot dette. Vi finder mere. Vi finder en saa specifik israelitisk institution som *sabbaten*. Ifølge en festkalender, man har fundet, skulde man paa den 7de, 14de, 21de og 28de dag i maaneden hvile fra alt arbeide for at forsone guderne. Vi finder fremdeles en række forestillinger som vi kjender fra bibelen. Saaledes forestillingen om *tilstanden efter døden* som mørk og glædeløs, dog hører vi ogsaa om et rum i underverdenen, hvor de fromme «hviler paa leier og drikker klart vand». Fremdeles *engle- og djævleforestillingerne*. Saaledes finder vi billeder, som svarer til skildringerne af bibelens keruber.

Endelig finder vi fortællinger om *skabelsen* og *syndfloden*, hvis slegtskab med de bibelske fortællinger er umiskjendelig, men som maa være meget ældre. Et billede er ogsaa fundet, som synes at fremstille *syndefaldshistorien*.

Dette er de væsentligste af de kjendsgjerninger, prof. Delitzsch har fremlagt. Det meste af det var forøvrigt kjendt før.

Det er lidt underligt, at dette har sat sindene i saa sterk bevægelse. Man maa spørge: staar disse kjendsgjerninger i nogen egentlig strid med bibelen?

Jeg kan ikke finde det. Tvertimod synes jeg de stemmer forbausende godt med bibelen. At Vestasien ligesaavel som Egypten var sæde for en gammel og høit udviklet kultur paa den tid, da Israels folk blev til, at det var et gammelt kulturland, Abraham gik ud fra, da han forlod Mesopotamien, og kom til, da han kom til Kanaan, det stemmer udmerket med bibelen. Hvem kan læse patriarkernes historie uden at føle, at det miliø vi her befinder os i er kultiveret? Det er en udmerket tjeneste udgravningerne i Babylon har gjort bibelforskningen ved for bestandig at slaa til jorden den mening, som længe har domineret, at Israel fra først af har været en halvvild horde, hvis moral har været brutal og hvis religion har været raa fetischdyrkelse. En skikkelse som Abraham bliver i en merkværdig grad historisk klar, naar vi ser ham komme fra et land, hvor Hammurabi har givet sine

humane love, og hvor bekjendelsen «Gud er gud», «Jahvé er gud», lyder fra de fromme nomadestammers læber, som for nogen aarhundreder siden vandred ind i landet.

Men, vil man kanske sige, da maa jo Gud have aabenbaret sig for dem, før han aabenbarte sig for Abraham.

Ja — men det er jo netop en bibelsk tanke, at Gud har aabenbaret sig for menneskene ligefra verdens skabelse af. Bibelen fortæller jo, at han aabenbarte sig for Adam, for Enok og for Noa. Hvad underligt er det saa i, at der længe før Israel blev til, fandtes gudsfrygt og moral paa jorden, og det netop i de egne, som efter bibelen synes at være slegtens vugge?

Og nu alt dette bibelske, som vi finder i Babel — maa vi ikke — netop efter bibelen — vente at finde det der?

Først Jahvenavnet. Vistnok heder det i 2 Mos. 6, 3, at patriarkerne ikke havde kjendt dette navn; men den bemerkning maa skrive sig fra et kildeskrift, som i dette punkt ialfald ligefrem modsiger det som ellers fortælles i bibelen. «Jahve, eders fædres Gud, Abrahams gud, Isaks gud og Jakobs gud, dette er mit navn evindelig, og dette er min ihukommelse fra slegt til slegt» heder det i 2 Mos. 3, 15. Og 1 Mos. 12 hører vi, at det er Jahve som siger til Abraham: gaa ud fra dit land og fra din slegt etc. og Abraham bygged alter for Jahve og paakaldte Jahves navn. Om gud Jahve hører vi ogsaa i forhistorien ligefra 1 Mos. 2 af. At Jahvenavnet er kjendt og dyrket før Israel blev til, staar saaledes slet ikke i strid med bibelen.

Ligesaa med sabbaten. Efter 1 Mos. 2, 3 skriver ogsaa den sig fra verdens skabelse. Dermed stemmer ogsaa 2 Mos. 20, 11. Ved siden deraf finder vi vistnok i 5 Mos. 5, 15 en anden overlevering, som grunder sabbats-helligholdelsen paa udfrielsen fra Egypten. Men den er utvilsomt yngre.

Endelig fortællingerne om skabelsen, syndefaldet og syndfloden. Anser vi disse fortællinger for bogstavelig historiske, da kan vi vel ikke være i tvil om, at de fra begyndelsen af maa have levet paa slegtens læber. De maa altsaa, før Israel blev til, have holdt sig et sted inden slegten. Hvordan skulde de ellers være kommet ind i bibelen? Man maa nemlig vel lægge merke til, at der i bibelen ikke forekommer den mindste

antydning til, at de er blevet meddelt Moses eller nogen anden ved guddommelig aabenbaring. De meddeles som andet historisk stof, der selvfølgelig er kommet forfatteren i hænde ved overlevering.

Historiske fortællinger kan nu jeg ikke anse dem for. Allerede den ubestridelige kjendsgjerning, at der foreligger to aldeles uforenlige skabelsesberetninger, den ene i 1 Mos. 1, 1—2, 3 og den anden i 1 Mos. 2, 4—25, viser, at det ikke er meningen engang her at fortælle faktisk historie. Man vil kun med troskab gjengive de gamle hellige overleveringer som er gaat fra mund til mund i Israel, og som i sin barnlige enfold indeslutter i sig hoie og evige sandheder for alle tider.

Men heller ikke naar disse fortællinger opfattes saaledes, er det det mindste paafaldende, at vi finder dem i Babel for vi finder dem i bibelen. Har der fundet en gudsaabenbaring sted ligefra de ældste tider, hvad underligt er der da i, at den fra først af har formet sig som en i barnlige billeder iklædt fremstilling af de enkle sandheder: alt stammer fra Gud, men er fordærvet ved synden; den maa du fly, ellers fordærver den dig.

De foreliggende kjendsgjerninger giver altsaa ingensomhelst grund til uro. Naar de alligevel har vakt uro, da er dertil en dobbelt grund: dels den nervøsitet som for tiden gaar gjennem de kristne kredse i Tyskland som hos os, en nervøsitet som utvilsomt bunder i følelsen af egen svaghed; dels de konsekvenser som prof. Delitzsch og mange med ham har draget af de nævnte kjendsgjerninger. Disse konsekvenser kommer i en skarpt tilspidset form til orde i hans andet foredrag. I en sterkt irriteret tone giver han der de ortodokse teologer at forstaa, at baade hvad moral og religion angaar, er det saa langt fra at Israel og dets hellige skrifter staar over Babel og dets gamle literatur, at det modsatte er tilfældet. Derfor kan der ikke være tale om, at Israel i nogen særegen forstand skulde være Guds udvalgte folk og som saadant have modtaget nogen særegen aabenbaring af Gud. Det bedste som det har, er i grunden intet andet end laan fra Babel.

Slige overdrivelser slaar sig selv ihjel. Hvilken indsats har vel Babel gjort i slegtens religiose og moralske udvikling?

Delitzsch maa selv tilstaa, at «den religion, til hvilken de i Babylonien indvandrede semiter bekjendte sig, gik snart op i det flerguderi, til hvilket de ældre og ældste indbyggere i aartusinder havde bekjendt sig» og «trods alt vedblev dog i tre aartusinder flerguderiet, den krasseste polyteisme, at være den babyloniske statsreligion». Saaledes gik det med religionen. Hvorvidt moralen holdt sig paa de høider Hammurabis lovgivning staar paa, taler professoren ikke om, men det tør være tilladt at betvile det. I ethvert fald: nogen religiøs og moralsk fornyelse har Babel ikke bragt verden; det er selv sunket, sunket dybere og dybere, indtil det gik til grunde og aartusenders støv gjemte det

Men fra Israel kom fornyelsen. Der udvikled gudserkjendelsen og med den moralen sig til stedse høiere og lysere renhed og klarhed. Ti der talte Gud til fædrene ved profeterne. Der talte han i de sidste dage ved Sønnen den enbaarne. Verdens frelser — og med ham den forløsende verdensreligion — er af Israel. Dermed er det givet, at Israel er Guds udvalgte folk paa jorden. At bestride det er at slaa al historie i ansigtet.

Vi forlader prof. Delitzsch's foredrag med den forvisning, at Babel, bibel og bibelhistorie stemmer godt overens.

VERDENS VIRKELIGHED.

Til hr. overlærer *Wildhagen.*

(Af Dr. *Kristian B. R. Aars*).

(Slutn.)

Denne metafysik, at ingen gjenstande i verden varer anderledes end som en uforanderlig tanke hos Gud, gir unægtelig det vældigste udtryk for guddommelig almagt. Men samtidig indfører den for Gud en ganske egen begrænsning. Den gir hver levende og virkedygtig sjæl i verden en udstrakt og direkte magt over Guds tankeliv. Er jeg saasandt mer end en Guds automat, *har jeg saasandt et selvstændigt viljeliv,* saa kan jeg i stor udstrækning tvinge Gud til at opgive en av sine tanker, *eller jeg kan paaføre ham en ny tanke, som han i kraft av naturlovens ubrødelighed er nødt til at beholde, til jeg eller nogen anden kommer og befrir ham fra den.* Saaledes om en gaar hen og tømrer sig en hytte i skoven: han tar fra Gud forestillingen om en del levende trær, og gir ham isteden hyttebilledet, som Gud maa beholde saalænge som en hytte-tanke efter naturens orden varer hos Gud, før den gaar over i tanker om forfald og forraadnelse. Et andet eksempel: Gud har tanken om et sammenhængende øde fjeld. En ingeniør vil lægge en jernbane, og bryder sig gjennem skjæring efter skjæring; han tar fra Gud de tilsvarende fjeldbilleder, idet han benytter sig av Guds dynamit-tanke, en tanke, som i sin tid Nobel har paatvunget Gud, paa samme vis som Schwartz og kineserne har paatvunget ham de livsagtige krudt-tanker.

Mod denne metafysik oprører sig mit inderste. Jeg kunde fortsætte i det uendelige med eksempler, tildels ganske anderledes rystende end disse, endog saadanne som vil høres som blasfemiske. Hr. Wildhagens metafysik vil kanske avvise alle disse betragtninger, og sige at de udgaar fra en raa og ufilosofisk aand, som tar tingene for krast. Det er haar-

trukket, saaledes at forfølge den himmelske idé, og ville drage den av al magt ned paa jorden.

Hvis metafysikerne tar sin tilflugt til utydelige abstraktioner, som ingen entydig mening gir, da opgir jeg diskussionen med det samme. Skal «*verden*» ikke ha anden «*objektiv*» virkelighed end den at den er tanke hos Gud, saa maa denne ene eksistensform tilskrives den helt, og uden alle forbehold og reservationer!

Hr. Wildhagen avviser diskussionerne om tid og rum, og siger at de vil «forplumre det hele spørsmaal». Han taler i gaader, og i et fremmed tungemaal. Han maa dog ha set, at tid og rum for mig var en del, kanske den væsentligste del, av hele det spørsmaal jeg stillet.

Navnlig blir udstrækningen, rummet, for mig det aller vanskeligste ved teorien om verden som blot tanke hos Gud. Her nytter det ikke at sige, at Gud tænker alle udstrækningsforholdene, og at dette er deres hele realitet. Udstrækningen er *en egenskab ved* Guds tanker, og det en av de aller vigtigste. Guds tankeliv *er udstrakt*.

At opleve noget reelt vil sige at komme i kontakt med nogen av Guds varige tanker. Dette kan ingen av os opnaa direkte og ved en umiddelbar viljesakt, al berøring med en bestemt Guds tanke er avhængig av et system av betingelser. Saaledes kan jeg tage paa og klype i stenene paa jorden, men ikke i stenene paa maanen, — uagtet begge dele er lige intense tanker hos Gud. Betingelsen for at komme i kontakt med Guds tanker er fremforalt den at jeg er paa den rigtige plads i rummet, det vil sige den er at søge indenfor Guds tankernes udstrækningsforhold. Daglig kan jeg opleve Guds Kristiania tanker i deres mangfoldige variation. Men tager jeg jernbanen til Skien, saa blir kontakten med alle disse Guds konkrete idéer pludselig en absolut umulighed. Isteden kommer jeg i nødvendig kontakt med en serie av andre av Guds tanker, Røken-skovene, Lier-sletterne, Drammen, Holmestrand, sjø, aabent hav, tilslut Skien. For hvert minut tid, for hver kilometer rum, veksler naturnødvendig de Guds-tanker som jeg er i kontakt med.

Rummet, eller udstrækningsforskjellene, er altsaa en av de aller rigtigste egenskaber ved de energi-mængder som ligger til grund

for al oplevelse, og som Wildhagen kalder Guds tanker. Hvad jeg i min første artikel udtalte om dette, har jeg ikke fundet svækket. *Den ydre verdens «objektive» rum er væsentlig en egenskab ved den energi vi paavirkes af.* Dette kommer bort, naar idealismen opfatter det som en apriorisk anskuelsesform *hos det individ som paavirkes.*

I det hele synes det mig at være en alvorlig feil hos kritikerne, at de springer over at vi har begrebet om *energi.* Dette begreb hverken kan eller vil vi undvære. Kritikerne svarer kanske: «ikke vi heller! — Men vi opfatter *energien* som ett med *tanken!*» — — — Det er netop det de gjør. Men derved skaber de en uklar og uberettiget hypotese, og med denne fortrænger de den sunde menneskeforstands verdensbillede, og ligesaa naturvidenskabens nødvendigste forestillinger. Naturvidenskaben har praktisk talt brug for den ydre verden. Den siger om menneskesjælene at de «vaagner op *i pleroma,* at tilværelsen *bølger om os,* at vi er *parthavere* i en virkelighed, som i sandhed er till, og som blir det den er, uavhængig av vore tanker og vort sjælsliv.»

Dette er idéen om aarsag, om energi. Efter naturvidenskaben er vort avbrudte og stykkevis spillende bevidsthedsliv paa alle kanter omgit av et system av aarsager og av energi, aarsager som dels direkte virker paa vort sjælsliv, og dels og uavladelig virker paa hverandre indbyrdes. Saaledes siger den at *dynamit kan bortsprænge de forskjellige slags fjeld, alt efter maal og vægt.* Og dette sker vel at merke ikke blot i min sjæl, den korte stund jeg staar og ser paa, men udenfor, i «*objektiv*» virkelighed. Jeg skulde gjerne have en samtale med en naturforsker som følte sig tilfredsstillet ved den tro, at *Guds dynamit-tanker kan bortsprænge hans fjeldtanker, alt efter maal og vægt.*

Nei, et system av ydre, «*objektive*» energier eller aarsager, som virker paa hverandre indbyrdes uavladelig, dette er hvad naturforskeren trænger. Det er dette behov som den kritiske filosofi i sine høie regioner stundom taber følelsen av. Men det lever hos naturforskeren. Det er derfor ingen tilfældighed, at det netop var en av vor tids største fysikere og dygtigste eksperimentalpsykologer, *Helmholtz,* som bad filosofen Zeller om hjælp *i den nød som kriticismen maa*

bringe fysiken i, at det var Helmholtz som forlangte en B-virkelighed, d. v. s. forlangte den varige gjenstand og den konstante energi, udenfor bevidsthedens indholdsvekslinger.

Og jeg skulde tro, at om hr. Wildhagen og jeg gik op til nogen av vort lands gløggeste fysikere, f. eks til Kristian Birkeland, og spurgte ham: «kan De i Deres fysik undvære den tro, *at der varer noget udenfor* vore bevidsthedsvekslinger, at et system av energier eller gjenstande *bestaar* uavhængig av vore oplevelser og deres veksel?» saa vil han svare med Zeller og Helmholtz: nei visselig, et saadant system av objektive aarsager *bestaar*. Og spør vi videre: «finder fysiken at det er muligt at tænke sig stoffet og kræfterne *som aandsvirkeligheder, som bevidsthedstilstande* hos en uendelig aand?» saa skulde vel fysikerne svare: en saadan hypotese vilde gjøre os ligesaa megen skade, lægge ligesaa mange hindringer iveien for alt vort verdensbillede, som energi- og stof-teorien har gjort os gavn, og har fremmet billedets harmoni og evidens.

Overlærer Wildhagen tager for min skyld sine vaaben frem, som om det var mig som vilde forlokke fysikere og psykologer til at forlade oplevelsernes landevei, og til at betræde hypotesernes farlige stier. Mens sagen er at paa disse stier har de altid vandret, og maa de bestandig vandre.

I skoven ser jeg en hytte; dens vægge er rødmalte, vinduspostene hvide. Spør jeg om den nu ogsaa virkelig er till, saa betyder ikke det, om jeg virkelig saa, opfatted, opleved. At spørre om oplevelsens virkelighed gir ingen mening. Det betyder, om den varer ud over oplevelsen. Nu har psykologerne fra Demokrit av enstemmig svaret: den røde farve hører *kun oplevelsen till, og varer ikke ud over oplevelsen*. Denne lære om *kvaliteternes subjektivitet* har altid bragt lægfolket i oprør. Nylig saa vi saaledes biskop Heuch vende sig i indignation mod filosoferne. Han lod til at finde, *at den lære at væggene ikke i sig selv er røde*, var en filosofisk skoierstreg, av samme værdi som Rasmus Bergs forsvar for at Per degn var en hane. Og for sin egen del lod biskopen til at være ligesaa skraasikker paa at røde vægge er røde i sig selv, som paa kirkelærens gamle dogmer. For dette lægfolk-standpunkt har jeg den største respekt, og det forstaar jeg. — om jeg

end maa tilstaa, at jeg har større respekt for, *og forstaar bedre*, Demokrit og John Locke. Men overlærer Wildhagen forstaar jeg ikke paa dette punkt. *Varer huset ud over oplevelsen, eller varer det ikke? Varer den røde farve, eller varer den ikke?* Al naturvidenskabens vældige bygning hviler paa den forvisning at den røde farve (= at kvaliteterne) *ikke varer,* men hører til det oplevende subjekt og til oplevelsernes vekslende spil, medens huset selv, d. v. s. det stof, de energier, de aarsagskomplekser, jeg paavirkes av, *varer.* Denne lære er grundstenen i al naturvidenskab. Uden at tilegne sig denne forvisning kommer ingen levende sjæl ind i naturvidenskabernes tempel. Men hvordan staar det i filosofiens hellige haller? Mig forekommer det, at her er kun to standpunkter mulige overfor naturvidenskabens lære, det ene er at tro, *at denne forskjel mellem de subjektive kvaliteter og den objektive energi er en illusion,* — den anden er — — — naturvidenskabens egen lære, *troen paa at der bestaar et system av energier uden farve, lugt osv.* I denne forstand mener jeg virkelig, at det er paa tide at der kommer filosofer som endelig er fornuftige nok til at lade fagvidenskabens virkelighed faa lov til at have realitet.

Kriticismen siger, at troen paa den røde farves eksistens er en illusion, men at troen paa ætersvingningernes eller andre definerbare energiers eksistens ogsaa er en illusion (saakaldt «fænomen»). Overlærer Wildhagens svar forstaar jeg ikke. Hvis han svarer med at henvise til de subjektive oplevelsers virkelighed *som saadanne* — og saa synes det i hans artikel —, *da har han veget undaf for eksistens-spørsmaalet, hvis eneste gjenstand er hvad der varer længer end oplevelsernes vekslende spil.*

Jeg mener nu at kriticismens metode, nemlig at opfatte alt som et produkt av sjælen eller oplevelsesevnen, konsekvent maa ende i den mest haabløse videnskabelige skepsis. Alt blir «fænomen», *alt blir illusion,* oplevelses-strømmen selv det eneste virkelige. Dette er galt. Det maa staa fast, at troen paa den ydre virkelighed *ikke er illusion.* Det maa staa fast, at der eksisterer et system av aarsager, som vi paavirkes av. Dette system, det er verden.

Der er en mulighed for at hr. Wildhagen og jeg kunde

modes her. Ogsaa han tror paa verdens virkelighed. Han tror paa det rige av selvstændige bevidstheder, sjæle eller aander, som Gud har skabt. Men disse sjæle er allesammen ifort legemer, det vil sige, at de direkte eller indirekte virker ind paa sansebillederne hos hverandre, danner billeder, sees, føles.

Nu har jeg sagt at jeg ikke kan være med paa den tro, at den prægtige sorte hest jeg rider paa, kun er en tanke hos Gud, at jeg rider paa en av hans forestillinger, eller rettere, at jeg slet ikke rider, men at Gud opretholder hos mig følelsen av at ride, av at flytte mig, av at se hesten osv. Men kanske hr. Wildhagen heller ikke forstaar sin lære saa. Kanske mener ogsaa han, at hesten varer, at hesten er till. Den er till som et bevidsthedsbillede i hestens egen sjæl. Hesten, som opfatter sig selv, virker direkte paa mig, saa jeg ogsaa opfatter den, og ligedan paa alle andre aander. Naar jeg hugger sporerne i dyrets sider, saa er det ikke længer Guds forestillinger jeg sætter fart i, men det er hestens egen sjæl. Bringer jeg hesten ombord i et dampskib, og tar den med mig til Kristiansand, *saa er det ikke Guds heste-tanke jeg har flyttet* i forhold til hans landskabstanker, men det er hesten selv, den levende sjæl. *Mellem disse to modsatte opfatninger av hvad hestens konstante legeme betyder, maa der vælges.*

Der kommer meget større naturlighed i metafysiken, om de individuelle, levende sjæle opfattes som energikilden, som bæreren hver av sit eget tilsyneladende legeme.

Selv paa denne maade indeslutter læren dog den vidtgaaende og uberettigede hypotese, at energi og tanke er ett. Hesten, hvis den i denne forstand selv skal være bærer av sin legemlighed, maa uavladelig forestille sig hele sit legeme i alle dets detaljer. Saaledes ogsaa med mig, og med hr. overlærer Wildhagen. Vi maatte da ved siden av vort bevidste sjælsliv tilskrive os en vældig mængde *ubevidste forestillinger*. Metafysiken vilde gaa over i psykologi, i en dristig og uberettiget psykologi. Ser vi nærmere paa denne idé om ubevidst sjælsliv, saa vil den vise sig lidet forskjellig fra naturvidenskabens idé om *ubevidste energier*.

Det er nu dette som al hverdagserfaring paa den ene side, og al naturvidenskab paa den anden, lærer os, at bevidst-

hederne og bevidsthedslivet uavladelig paavirkes av konstante og varige energier, energier som vi ikke har ret til at opfatte som bevidste. Til forstaaelse av den oplevelsernes strom vi er kastet ind i, trænger vi og har vi til alle tider trængt to slags hypoteser: den at der eksisterer fremmede *bevidstheder* ved siden av vor egen, og den at der eksisterer *energier* som virker paa bevidsthederne. Ogsaa bevidsthederne virker, ogsaa de har energi; men til den paastand, at al energi, al aarsag er bevidsthedstilstand, har man ingensomhelst berettigelse indenfor fagvidenskaberne, og jeg indser ikke, med hvad ret man ved overgangen fra fagvidenskaben til metafysiken skulde skille sig ved det ene av de to grundbegreber som for os gjør tilværelsen forstaaelig.

Hr. Wildhagen siger *at han ikke engang fatter, at jeg kan forbinde nogen mening med den tanke* at verden skulde bestaa, «dersom Gud og alle aander og alle sjæle og al bevidsthed sluknede og ikke var.» Hverken han eller jeg paastaar at dette tilfælde vil indtræffe. Men det belyser arten av hans tænkning. Strengt taget forstaar han da ingen av os lægfolk; vi som alle praktisk talt tror, *at Gausta-fjeldet bestaar konstant og uforanderlig, mens alle aander og alle sjæle og al bevidsthed veksler sine forestillinger.* Dette ene ord av Wildhagen viser, at han vil slaa al lægfolkets virkelighedstro ihjel, at han *i virkelighedstroen kun ser en illusion.* For min del maa jeg sige, at verden principielt kan bestaa, om saa den ene eller den anden sjæl, og følgelig ogsaa om al bevidsthed slukner. Det er et tænkt og absolut uvirkeligt tilfælde. Men det er muligt. Og dermed har jeg ikke indført nogen ny, for mennesker ubegribelig tanke, men kun gjentat alle menneskers urgamle idé, den nemlig at Gausta-fjeldet varer konstant, ganske ligegyldig hvorledes sjælenes opfattelse av det veksler. Vi tror paa aarsager udenfor vor bevidsthed, og holder fast at *disse aarsager kan ikke være illusion.*

Tidsvarighed er en egenskab ved disse aarsager. *Rumsudstrækning* er ogsaa, i en viss forstand, egenskab ved dem. For mig er disse spørsmaal ikke formelle, ikke abstrakte, ikke ligegyldige, men helt konkrete, og av en enestaaende betydning. Hvad det dreier sig om, er selve filosofiens sundhed. En sund filosofi maa staa paa fagvidenskabens skuldre, maa

vokse op i organisk og ubrodelig sammenhæng med den. Og fremfor alt: der skal ikke være to slags ret iblandt os. Sandheden er én. Tingen maa enten være till, eller ikke være till; noget tredje gives der ikke. Hvad hverdagserfaring og fagvidenskab tror, er enten sandhed, eller illusion. Der er ikke to slags sandhed, én for fagvidenskaben og én for filosofien, men én eneste sandhed.

Fagvidenskaben, baade psykologi og fysik, leverer som en færdig visshed dette: *de fleste aarsager til mine oplevelser ligger udenfor mine oplevelsers strøm, udenfor min sjæl, udenfor mit tankeliv.* Ud fra dette udarbeider fagvidenskaberne alle sine hypoteser, nødvendige til at forstaa og forklare oplevelsernes strøm. Den sunde filosofi og metafysik har netop den samme opgave som hver af fagvidenskaberne, bare at den vil fatte alle synspunkter sammen, den opgave nemlig at forme hypoteser, tjenlige til at forstaa og forklare den givne virkelighed, som er oplevelsernes strøm.

Nu siger overlærer Wildhagens metafysik, om jeg ellers forstaar den ret: *saa ofte en aarsag til mine oplevelser er at søge udenfor mine oplevelsers strøm, saa maa den søges indenfor en anden sjæls oplevelses-rækker.*

Dette lar sig aldrig i evighed bevise; det er en paastand som man ikke kan komme til ved noget slags bevis, men bare ved at anta den for selvfølgelig; det er et postulat. Og dette postulat river istykker al sammenhæng mellem fagvidenskaberne og filosofien. Der blir to slags sandhed. Dette postulat lægger sig som en bombe under alt hvad fagvidenskaberne har udarbeidet av visshed; som en saapeblære brister det altsammen; ikke saameget som pulver tilbage. Til gjengjæld vinder man den religion her ovenfor er skildret; men det blev for en dyr pris; og det blev snarere en ny, misdannet fagvidenskab, end egentlig religion.

For en slig filosofi eksisterer det ikke længer, det dybeste av alle filosofiens spørsmaal, det om aandens rolle i naturens verden. Det er borte. Det vil sige, det er løst paa forhaand, ved et apriorisk magtsprog, og uden det indgaaende videnskabelige detaljarbeide, som her mer end noget andet sted kræves.

Alt hvad fagvidenskaben ved om hvad der varer udenfor

og længer end oplevelserne, blir illusion. I denne forstand er det sandt at vi ingenting ved. Ignoramus. Kun religionen kan her bringe nogen trøst, og som jeg har eftervist, en selvmodsigende og haabløs trøst. Jeg mindes *Jules Soury,* den gamle mester i nervesystemets fysiologi i Paris. Ogsaa han var grebet av fænomen-lærens grundsætning: vi ved ingenting om tingenes eksistens. Men derav drog han den hele konsekvens: «Har De tænkt paa, hvor videnskaben er forfærdelig? Vi mennesker skal en stakket tid længes efter at faa vide noget, og faar aldrig vide. Døden er den store befrier; thi med den slutter vor haabløse længsel efter at faa noget at vide. Jeg har overvundet mig selv til at leve i den tro at alt kan være drøm. Hvis jeg vilde tro paa at stoffet eksisterer, vilde jeg sætte mig selv i klasse med de religiøse, som ogsaa sætter sin glæde og trøst i det de ikke ved. Verden er lys og deilig for insekterne, som sværmer i solskinnet, og for barnslige og kvindelige sjæle som sværmer i solskinnet, indtil de blir syge og dør. Og verden er haabefuld for de svage og bøielige sjæle, de som behøver trøst for sindet og fred i hjertet, med ett ord for de religiøse. De er lykkelige i sine illusioner. Men forskeren staar aldeles ensom udenfor alle disse skarer, ensom med de store forfærdelige spørsmaal, som han alene ved at ingen nogensinde kan besvare. *Vi mennesker er ikke skabt for at faa noget at vide. Vi har bare at gjennemskue alt, at vi absolut ingenting ved. Videnskabsmanden har bare plads for en følelse, den eneste positive følelse i verden, fortvilelsen. Fortvilelsen over den komedie, at menneskene fødes og dør, og ingenting skjønner.*»

Saaledes talte fagvidenskabens mand. Og han gav dermed det korrekteste og konsekventeste udtryk for fænomenlærens verdenssyn. Havde overlærer Wildhagen arbeidet saaledes i fagvidenskaben som Jules Soury, vilde han vistnok følt den samme smerte, idet bomben lægges under, og hele videnskaben brister som en eneste saapeblære. Nu føler han denne smerte svagere eller slet ikke. Han underskriver fænomenlærens triste «Ignoramus»: de energier som er udenfor oplevelsen, fortjener ikke i sandhed navn av at være. Og han søger trøst i religionen. Og han glæder sig i solskinnet

idet han trods sin fænomenlære siger: «maden som mætter, og jorden jeg træder paa, er virkelig, har realitet.»

Man maa være Soury taknemlig, fordi han uden at ænse smerten hjælper til med at stille spørsmaalet i hele dets entydighed og hele dets frygtelige alvor: Illusion eller ikke illusion? Ved en symboliseringsproces, som jeg har kaldt *projektion,* men som hver forresten kan kalde hvad han vil, hæver vi os alle til den tro, at der varer udenfor og længer end vore oplevelser to ting, fremmede bevidstheder og ubevidste aarsager. Ingen av leddene i denne tro maa stemples som illusion, hvis man vil værge sig mod den sorte videnskabelige skepsis.

Hr. Wildhagen tar i forsvar alle de logiske og grammatiske operationer jeg har angrebet: virkelighedsfølelse, domsfølelse, tilværelsen givet som subjekt, som objekt o. s. v. Jeg skal blot sige, at saaledes som jeg har truffet disse operationer i litteraturen, *har de netop været brugt til at fordunkle spørsmaalet om forholdet mellem beridsthedstilstandenes kortvarighed og de objektive realiteters varighed.* «*Jeg*» er centrum for alle mine kortvarige oplevelser, og skal vi først bruge et symbolsprog hentet fra grammatiken, saa er alle de kortvarige oplevelser objekt for mig, og *jeg selv alene* subjekt (sml. min bog «Zur psychologischen Analyse der Welt», kap. 5 og 6). Om de længer end mine oplevelser varende ydre aarsager faar vi derfor ad disse veie ingenting at vide.

Hvad overlærer Wildhagen siger om den objektive virkelighed, at den er saa «usigelig trøstesløs», «ganske orkesløs», «i al evighed ham og alle andre uvedkommende», kan jeg kanske underskrive og tage til indtægt. Det forekommer mig nemlig, at han her har stillet sig ved min side, og bekjæmpet fænomen-læren med dens uanskuelige, tid- og rumløse virkelighed, men ikke rettet sine vaaben mod min projektionslære. En virkelighed som jeg ikke med nogetsomhelst middel uden hypotesens kan træde i nogetsomhelst forhold til? — Til den objektive virkelighed, der som saadan vistnok aldrig er min oplevelse, staar jeg uavladelig i forhold, med den er jeg uavladelig i kontakt, idet dens hele for mig tilgjængelige væsen bestaar i *at den er mine oplevelsers aarsag.* Hr. Wildhagen synes mig her at indføre en upraktisk sprog-

brug, idet han vil sige *at han er i berøring med sine egne fornemmelser*. Jeg ved ikke, om det skal være *synsfornemmelsen* av bordet, som jeg kan være i *berøring med*, eller om det skal sige at jeg er i berøring med berøringsfornemmelser? Efter den praktiske videnskabelige sprogbrug kan jeg ikke være i berøring med mine fornemmelser, *men bare have dem, opfatte dem*. To av mine kortvarige synsfornemmelser kan berøre hinanden, det er sandt. Men siger jeg at «*jeg selv*», og det enten mit legeme eller min sjæl, er i berøring *med de varige gjenstande udenfor*, saa menes dermed i hvert fald noget som foregaar helt uavhængig av mine kortvarige synsfornemmelsers indbyrdes forhold, og som ogsaa godt kan foregaa uden berøringsfornemmelser. Er der tale om min sjæl, saa menes slet og ret, at de varige gjenstande som aarsager øver virkning indenfor de kortvarige oplevelsers række; stundom ogsaa omvendt. Dette er ikke lærd filosofi, men det mest hverdagslige menneskes kurante opfatning av sagen, udtrykt i analysens tunge sprog.

Overlærer Wildhagen vanskeliggjør i høi grad forstaaelsen av sin lære ved at bruge ord som er laant fra den populære virkelighedstro, men hos ham maa betyde noget helt andet. Han siger *om fornemmelserne* (A), at jeg «tar paa dem», «befatter mig med dem», «staar i forhold til dem», «rører ved dem», «holder dem i haanden», «kniber i dem», o. a. lign. Saaledes har disse ord oprindelig aldrig været ment. *Ingen kniber i nogen av sine kortvarige fornemmelser, men han kniber i den ud over fornemmelsen varende gjenstand*, altsaa i noget som aldrig har været og aldrig blir hans fornemmelse. Til min subjektive virkelighed hører berørings-fornemmelser, tage fornemmelser, forholds-følelser, holde-fornemmelser, knibe-fornemmelser, men aldrig det jeg holder i, tar paa, kniber i, o. s. v. Hvis jeg rider, saa er, navnlig om jeg er uvant, berøringsfornemmelserne meget intense, tildels smertefulde. Men jeg rider alligevel ikke paa berøringsfornemmelserne. Heller ikke rider jeg paa hestens synsbillede, men paa det som de kortvarige og vekslende synsbilleder *betyder*, nemlig hesten, den varige gjenstand. Ja selv hestens synsbillede! Jeg *ser* ikke mine synsfornemmelser av hesten, de *har* jeg nemlig, og dermed er mit forhold til dem udtømt, men jeg

ser det som disse synsfornemmelser betyder, nemlig den objektivt eksisterende hest. Alle disse verber i vort sprog, se, rore ved, tage paa, holde i, kniбe i, befatte mig med, og mangfoldige andre, henføres ikke til vore kortvarige fornemmelsers vekselspil, men til den fundamentale menneskelige hypotese, at gjenstande varer udenfor oplevelsernes spil. Denne hypotese er alt andet end ligegyldig for det dagligdagse menneske. Jeg er uavladelig i kontakt med denne objektive virkelighed, den som altsaa ikke er min oplevelse. Fordi den det ikke er, kjender jeg den kun gjennem hypotese. Det samme gjælder jo al bevidsthed udenfor min egen: *andres tanker er som saadanne ikke mine oplevelser. Altsaa kjender jeg dem kun gjennem hypotese. Er jeg derfor ikke i uavladelig kontakt med andres tanker?*

I dette spørsmaal, om kontakten med den trans-subjektive virkelighed, maa vi i sandhed tilbage fra Kant. Jules Soury havde ret til sin fortvilelse, og til at sige med Goethe: «Weh, o weh, die schöne Welt, sie stürzt, sie zerfällt, ein Halbgott hat sie zerschlagen . Og jeg ser ikke at hr. Wildhagen faar sat den sammen igjen. Han vil rigtignok at fysikeren ikke skal lade sig den virkelighed berove som han maaler og veier. Men hvilken? De subjektive fornemmelsers vekslende spil? «Fysikeren er en særling, hvis han kommer i tvil om virkelighedens soliditet.» Men hvorledes? Hvad er det han da bor? Slaa sig tiltaals med at alt hvad han lærer kun gjælder hans subjektive fornemmelsers spil? *Eller forlange tro paa de energier og aarsager som varer ud over al oplevelses veksel?* Skal han slaa sig tiltaals med at alt er subjektiv oplevelse, saa ser jeg ikke andet end at verden blir liggende der, brusten, sammenhængsløs, sønderslaat. — — —

En anden ting er hvad der gir verden værdi for os. Hvorledes der ikke bare for idag og imorgen, men for al tid blir mening i vort verdensbillede. Dertil kræves at vi ogsaa finder aand i naturen. Jeg har skrevet langt for at forsvare den aandløse og ubevidste energi som vi er omgit av. Men hr. Wildhagen ved at jeg har skrevet flere og længere skrifter for at forsvare aanden i naturen. Vi har levet i en tid da tildels materialismen selv, tildels materialismens aandsforladte *former*, har trængt saaledes ind i videnskaben, at alt

blev til død mekanik, at det tilslut blev umuligt endog i dyrenes og menneskenes verden *at finde sprog, at finde udtryk for aand.* Mod denne materialisme og mod materialismens aandsforladte formler har jeg altid kjæmpet. Jeg blev derfor overrasket ved i sammenhæng med min filosofi at høre tale om materialisme, endog «meget ordinær materialisme.» Nei. For at faa mening i den verden hvor vi alle er medarbeidere, maa vi søge aanden som ordner midt i det aandløse, livet som virker midt i det livløse. Men her kan jeg ikke arbeide anderledes end i den yderste beskedenhet. Jeg kan ikke akceptere den forhaands-seier over al materialisme som vindes gratis og uden videnskabens detaljarbeide, ved det postulat at alt eksisterende er bevidsthedstilstande. Navnlig den religiøse spiritualisme forstaar jeg mig ikke paa, ja, jeg synes den kommer materialismen nær, meget nærmere end min egen lære. Hvis al varende energi omkring mig skal være Guds tanke, saa synes det mig som om Guds tanke blir gjort til stof, som om det spirituelle blir materialiseret. I hvert fald synes jeg at materialisme og spiritualisme mødes i det at udviske forskjellen mellem den stoflige energi («kinúmenon kinún») og aanden (kinún u kinúmenon»). — — — —

Til slutning maa jeg takke Dem, hr. overlærer Wildhagen, for Deres aabne og vakre henvendelse. De ber mig stille mit tankearbeide i den metafysiske erkjendelses tjeneste De udtaler en tillid som har glædet mig, og som jeg haaber De ikke skal behøve at tage tilbage. – Ogsaa jeg er ligeglad med «de videnskabelighedens merker og kjendetegn, som i de lærdes republik ligger der som noget færdig anordnet.» Et ærligt og godt ord fra hjertet er mig mer værd end al skriftklogskab. Jeg mener imidlertid, at jeg stadig efter evne har stillet mit arbeide i metafysikens tjeneste. Jeg mener endog at jeg har fundet en og anden betragtningsmaade og bevismaade som er ny indenfor metafysiken. Saaledes to av beviserne for at sjælstilstande har energi i fysisk og metafysisk forstand. Men jeg kan ikke arbeide andensteds i metafysiken, end der hvor aanden driver mig hen. De kan være misfornøiet med arten av mit arbeide. Er ikke hver filosof misfornøiet med den anden? Jeg føler ingen fristelse til at erobre hele filosofien ved et kardinalsnit gjennem

tilværelsens realitet. Og skulde De synes, hr. overlærer, at jeg arbeider for snævert begrænset ved at forfølge de tankelinjer som min aand har anvist mig, saa tror jeg der baade for Dem og mig er større glæde, om jeg derved faar tænke mine egne tanker om tilværelsen, end om jeg paa anden maade skulde komme til at tænke op igjen hvad der kanske allerede er tænkt f. eks. av tyske professorer. Endelig maa jeg bede om undskyldning, om jeg mod min vilje overfor Deres filosofi skulde have brugt vendinger som saarer. Naar filosofen er iført sin rustning, og er i strid, saa har han som bekjendt for let for at se de mørke punkter hos modstanderen.

Deres ærbødige og hengivne

Dr. *Kristian B. R. Aars.*

JEG SAA HAM.

Prædiken paa 2den juledag.

Af res. kap. *E. Veel.*

Luk. 2, 15—20.

Blandt de mange og store opgaver, som foreligger enhver slegt, er der ingen større og vigtigere end denne, at faa syn for Kristus, at komme til mere og mere klarhed over ham. Som hyrderne sa til hverandre: Lader os dog gaa hen til Bethlehem og se denne ting, som er skeet, som Herren har ladet os vide, saaledes er der den sterkeste opfordring for slegten og hvert enkelt menneske i den at træde hen til Kristus og betragte ham. Thi gjælder det til en vis grad om enhver fremtrædende personlighed, at det har sin betydning at dvæle ved ham, ved hans liv og hans gjerning, saa gjælder det ikke mindst om Kristus. For ingen har som han gjort indsats i menneskelivet og sat evige kræfter i bevægelse; han er verdenshistoriens levende midtpunkt. Derfor føler vi det ogsaa umiddelbart, at han vedkommer os som ingen anden, vi har en umiddelbar trang til at beskjæftige os med ham, han ligger i vor vei, og vi kan ikke godt komme ham forbi uden at tage standpunkt til ham og opgjøre os en mening om ham.

Spørger vi nu om, hvorledes opfatningerne har været af Kristus tiderne nedigjennem, saa vil det maatte indrømmes, at de har været forskjellige til de forskjellige tider, eller rettere sagt: til én tid er det nærmest én side ved Kristus, som er fremtrædende, til en anden tid er det en anden — saaledes som endog den kristelige kunst viser os. Og det er da ogsaa rimeligt nok. Thi en saa vældig personlighed, som Kristus var, er det ikke givet nogen enkelt tid eller nogen enkelt slegt at kunne fremstille i sin helhed — og da endnu mindre noget enkelt menneske; at faa frem, hvad der

var i ham, at tilegne sig og udvikle alt, hvad han kom med. det er den *hele* menneskeheds og den hele menneskehistories sag, dertil trænges alle tider og alle slegter. Som næsten altid her i verden vil altsaa ogsaa denne udvikling komme til at bevæge sig gjennem ensidigheder, noget der i mere eller mindre grad springer i øinene, naar vi overskuer kristendommens historie.

Denne historie har, som vi alle ved, sine rødder og kilder i det nye testamente, og allerede indenfor de nytestamentlige skrifter møder os forskjel og kan vi iagttage forskjellige synspunkter. *De tre første evangelier* fortæller saaledes nærmest om Kristi ydre liv, om hans gjerninger, og det rige, som han kom for at oprette, hos *Johannes* er det mere Jesu person og de store taler, han holdt om sig selv, der er hovedsagen. Hos *Paulus* træder i forgrunden Guds uforskyldte naade i Kristus, syndsforladelsen for Kristi skyld, medens *Peter* sterkt fremholder Kristi exempel, særlig i hans lidelse, og det kristne haab. Og endelig har vi hos *Jakob* kristendommens frugt i de gode gjerninger.

Tænker vi paa den kristelige *præken* i kirkens første tider — og ud derfra kan vi vel ogsaa slutte os til, hvad der dybest har bevæget menighedens hjerte — saa synes Kristi *opstandelse* at have traadt i forgrunden. Midtpunktet i den første apostoliske prædiken har været den opstandne Kristus, først senere kommer korset mere frem, og derpaa forenes begge dele, dog saaledes, at det blir den Kristus, der var korsfæstet, men igjen er opstanden og nu lever og i menigheden altid er nærværende, hvorom den kristne tro og den kristelige præken kommer til at dreie sig. Og det blir nærmest kirkens karakter i de første aarhundreder, hovedvægten lægges paa Kristi opstandelse, paa Kristus, som den levende herre og frelser, det er den side ved ham, som mest træder frem. Et slaaende vidnesbyrd derom har vi blandt andet i den kjendsgjerning, at søndagen lidt efter lidt rykker frem til at bli helligdag. Ikke langfredagen, Kristi korsfæstelsesdag, men søndagen, Kristi opstandelsesdag, blir menighedens samlingsdag og hviledag, og saaledes vil det vel ogsaa bli til dagenes ende. Og ser vi paa kirkens kaar og tilstand i de første aarhundreder, vil vi ogsaa finde det

naturlig og rimelig, at opstandelsen rykker i forgrunden, der maatte netop være behov og trang for menigheden til at stille sig Kristus for øie som den opstandne og levende herre. Den første tid var jo i særegen grad en missionens tid, det krav Herren havde stillet, at gaa ud og gjøre alle folk til hans disciple, at lægge hedningeverdenen for hans fod, følтes sterkt og brændende, og man tog fat paa at løse denne opgave med en glødende iver og begeistring, som vel verden ikke siden har seet mage til; og opgaven lyktes og det i en vidunderlig grad, den gamle verden omtrent i sin helhed med al dens dannelse og kultur bøiet knæ for Kristus. Men naar dette skede, da var det fordi *den* tro lyste for de kristne, den vished boede i deres hjerter: Kristus lever, Kristus er iblandt os, Kristus er med os; det var det, som gjorde dem modige, sterke, uovervindelige og seirende. Og *det* var det ogsaa, som gjorde saa mange standhaftige under de blodige forfølgelser, som brød løs over kirken i de dage, det var det som skabte martyrerne, som gjorde dem frimodige og istand til at trodse baal og brand, visheden om at Herren lever, at han var gaaet i forveien for at berede dem sted og at døden kun var en gjennemgang for dem til det liv, han havde. Senere i oldkirken, og navnlig i Vesterland, hvor kirkens lærere var sterkt optaget med at grunde over mennesket og dets naturlige fordærvelse, kommer igjen Kristi lidelse og død til at spille en større rolle.

Gaar vi saa over til *middelalderen,* er det Kristus som den store undergjører vi møder her, det er troen paa ham som saadan, der kommer til at øve en væsentlig indflydelse paa middelalderens lære og liv. I den grad er dette tilfældet, at endog de steder, hvor Kristus havde vandret under sit liv paa jorden, og de ting, som man mente han havde efterladt sig, ansaaes for at være hellige og eie lægende og frelsende kraft. Ja ikke blot det, men ogsaa martyrerne og andre kirkens hellige mænd og kvinder (helgenerne), ogsaa deres efterladenskaber (reliquier), havde guddommelig og hjælpende kraft, fordi de havde tilhørt saadanne, hvis liv i særegen grad havde været viet Kristus. Middelalderen er som et stort tempel, hvor der er høit under hvælvet og himlen sænker sig ned over en. Men det har sin straf — eller rettere, det

bringer skjæbnesvangre følger ogsaa det at drage himlen ned paa jorden og foregribe fuldkommenheden i denne verden. Troen gik over til overtro i mange stykker og livet løb ud i udskeielser af allehaande art.

Da var det, at *Luther* ud fra sin dybeste livserfaring greb tilbage til Augustin og Paulus og i samvittighedens navn og den sunde fornufts navn reiste sig til protest og førte kirken igjen, eller i hvert fald en del af den, ind paa renere baner.

Men i glæden over det man da havde vundet og af ængstelse for at miste det, beskjæftigede man sig saa meget med den rene lære, at faa den klart fremstillet og udviklet i alle dens enkelte dele, at man glemte livet. Læren har selvfølgelig ogsaa sin betydning. Der er hos den enkelte og endnu mere hos et helt samfund trang til at gjøre sig rede for sin tro og at faa udtrykt denne tro i bekjendelse. Muligens ogsaa at den nærmeste tid efter reformationen ikke magtet stort mere end at fæstne det vundne og formulere læren. Men længe kan saadant ikke gaa uden fare og skade. Skyggesiderne traadte da ogsaa snart frem. Læren kom til at hindre og hemme livet istedetfor at tjene det og der blev ligegyldighed og kulde og død deraf. Livet maatte igjen faa sin ret.

Det var det *pietismen* havde for øie, idet den lagde vægt paa et helligt liv. Men det hele menneskeliv fik ikke sin ret, og derfor blev det usundt, sygt og skrøbeligt. Saa kommer en ny bølge i *rationalismen* med krav om plads ogsaa for det jordiske, det naturlige, det menneskelige, men atter igjen ensidig, saa himlen blir altfor langt borte.

Ogsaa *vor* tid og vort aarhundrede er utvilsomt bestemt til at løse sin opgave i den kirkehistoriske udvikling. Atter igjen er det spørgsmaal brændende: Hvem er Han, hvad er evangeliet? Vi staar alle vistnok for meget oppe i tiden til klart at kunne bedømme dens foreteelser eller til at kunne sige, hvad udviklingen vil føre til. Men et særkjende for vor tid eller det nye i vor tid er dette, at man søger ikke blot tilbage til Luther og Augustin og kirkefædrene, ei heller blot tilbage til Paulus, men til Jesus Kristus selv og da nærmest saaledes som han er tegnet for os i de tre første evangelier.

Muligens det er det, som nu skal frem, hvad Jesus f. eks. udtrykker i de ord: Jeg var hungrig, og I gav mig at æde; jeg var tørstig, og I gav mig at drikke; jeg var fremmed, og I tog mig til Eder; jeg var nøgen, og I klædte mig; jeg var syg, og I besøgte mig; jeg var i fængsel, og I kom til mig — eller, hvad der paa en vis maade er det samme, det, som er grundtonen i bjergprækenen: Retfærdigheden, et Gudsrige med noget af den retfærdighed og kjærlighed, som Jesus der holder frem. Og herunder vil da maaske igjen Kristus som den levende Herre og Frelser komme mere frem. Hvorom alting er, en ting kan vi dog være visse paa, at Gud ogsaa i vor tid vil føre sin kirke et stykke fremover, saaledes som han ogsaa har gjort det i hver af de svundne tider. Menneskelig talt og for vort kortsynte øie kan det undertiden se ud, som om kirken til sine tider var i tilbagegang, men stort seet og guddommelig seet er det vel neppe saa, selv ikke i rationalismens dage. Thi noget af det kritiske og historiske syn, som kirken da vandt, kan den dog ikke godt senere slippe.

Saa er det da langt det tog, som tiderne nedigjennem har været paa vei «til Bethlehem for at se den ting, som der er skeet, som Herren har ladet os vide». Ser du det ikke, alle de mange, gamle og unge, syge og friske, der søger hen til Kristus for hos ham at finde det, som deres hjerter dybest trænger, for at finde det, som gir livet mening og værd.

Og nu kommer vi fra de mange til dig den enkelte og spørger: Er ogsaa du med i dette tog? Ser du det som en personlig opgave at faa klarhed over Kristus og søger du at løse den. Det er en, som har sagt, at noget af det største, som kan siges om en prædikant, er, at han har et Kristusbillede. Og det er ogsaa det største, som kan siges om en kristen, at han har et Kristusbillede, selvstændig tilegnet og opfattet. Vi kan ikke godt tage kristendommen eller billedet af Kristus helt tillaans. I saa tilfælde blir det noget ægte deraf. Vistnok paavirker vi hverandre og skal vi ogsaa gjøre det, søge at støtte og hjælpe hverandre. Og mange træk i billedet vil da ogsaa bli fælles, og det jo mere man er ens i alder og udvikling og karakter. Men nogen forskjel vil det dog ogsaa maatte bli, noget for dig eiendommeligt, nogen farver, som er dine egne. Ja endog indenfor din egen livs-

udvikling vil Kristusbilledet veksle. Det er herom den bekjendte Vilhelm Birkedal synger saa vakkert:

> Jeg saa ham som barn med det solrige øie
> i regnbuens glans paa de hjemlige høie.
> Han kysset min kind, og vi legte med stjerne,
> mens korset stod skjult mellem løv i det fjerne.

Barnet har sin opfatning af Kristus. Det tænker sig ham som en lys og kjær skikkelse i himlen der bag høiene. Og det tror om ham, at han er god og kjærlig og glad i børn, naar de er snille og lydige, men liker dem ikke, naar de er uskikkelige og ulydige. Og det er ret af dig, du barn, at tænke saa. Jesus elsker dig. Han har jo selv sagt: Lader de smaa børn komme til mig og forhindrer dem ikke; thi Guds rige hører saadanne til. Og han vil du skal være lydig mod far og mor og god mod søskende og kamerater; og han vil saa gjerne hjælpe dig, naar du beder til ham og siger: Kjære Jesus, hjælp mig at være snil og lydig og god.

Og videre siger han:

> Jeg saa ham som yngling i livskraftens morgen,
> da aanden fløi høit imod herlighedsborgen;
> han vinket min sjæl, og jeg glemte det lave,
> hans ild kastet glans paa forkrænkelsens grave.

Det er en ret *ungdoms* sag at sætte sig høie og ædle maal her i verden, at have idealer. Men der er ingen, der kan give eder, I unge, høiere og ædlere maal at kjæmpe for og arbeide henimod end menneskesønnen Jesus Kristus. Er der ikke over hans person, over hans liv og hans gjerning en renhed, en skjønhed og glans, der umiddelbart drager med sælsom magt. Han vinker os bort fra alt det, som er lavt og usselt og urent og kalder os til at lægge «vinn paa hvadsomhelst, der er sandt, hvad der er ærbart, hvad der er rent, hvad der er elskeligt, hvad der tales vel om, enhver dyd og alt, hvad priseligt er». Derfor gjør, som mange før dig har gjort: Tag ham til din fører og leder i ungdommens dage!

Jeg saa ham som *mand* i den modnere sommer,
da synderne skjalv for den hellige dommer,
da hjertet slog tungt og min isse var sænket,
da dødstanken strengt havde livsmodet lænket.

Først da fik jeg kjende hans salige naade,
først da løste korset forargelsens gaade,
først da lærte hjertet at favne den byrde,
som han har mig rakt den forbarmende hyrde.

Først da har jeg sagt ham, hvad før jeg ei vidste,
at han er den første og bliver den sidste,
først da har jeg sagt, at med ham vil jeg følge
i liv og paa dødens den rullende bølge.

Først da har jeg sagt, at til ham vil jeg ile,
som grædende barn ved hans bryst søge hvile.
Hos ham vil jeg mig og min usselhed skjule,
kun da jeg udfri's af fortabelsens hule.

Livet kommer med sine sorger og savn, med sine skuffelser og nederlag. Mangt og meget, som var os kjært, glider ifra os og blir borte, dødstanken lægger sine skygger over livet, mangt og meget, vi har troet paa, brister, mangt og meget, vi har kjæmpet for, naar vi ikke, dels paa grund af egen og dels paa grund af andres skyld. Vi faar se ind i noget af forfængeligheden og forgjængeligheden i denne verden og ind i synden «Først da har jeg sagt, at til ham vil jeg ile, som grædende barn ved hans bryst søge hvile».

Og engang jeg ser ham, naar lyset nedbrænder,
da strækker jeg mod ham de segnende hænder;
naar hjertet staar stille, og øiet vil briste,
da hilser jeg ham med et smil, med det sidste.

Ja engang kommer den stund for os alle, da vor kraft er brudt, da lyset nedbrænder og det lakker mod nat. Og da ved jeg for vist, at der vel neppe er nogen iblandt os uden at vi vil strække imod ham «de segnende hænder». Men maatte vi da ogsaa, idet stotterne ramler og verden svinder for vort bristende øie, kunne hilse ham med et smil, med det sidste!

Saa er da Kristus noget for alle, for alle slegter og alle aldre. Og saa er det da herligt at feire jul, for da mere

end ellers mindes vi ham, som kom med noget til os alle og er iblandt os med noget til alle. Ja, der er ikke én her i kirken idag uden at jeg kan si til ham: Kristus har ogsaa noget at bringe dig.

Og ligesom hyrderne vendte tilbage, lovede og prisede Gud for alt det, som de havde hørt og seet, saaledes skulde da ogsaa den stemning være igjen i vore hjerter: Lovsangens og takkens og prisens og give sig udtryk i vort liv. Naar vi fra julens fest vender tilbage til hverdagslivet, til vort arbeide og virke, skulde det kjendes paa os, at vi var blevet bedre, helligere, kjærligere og renere, det skulde kjendes, at «Han har været iblandt os», at vi har seet ham.

Amen.

OCKSÅ BREF FRÅN FINLAND.

Den ärade redaktionen för den äfven i Finland högt uppskattade tidskriften «For kirke og kultur» tyckes få sina finska korrespondenter endast af herrar — och damer hörande till det s. k. «passiva motståndets» parti härstädes.

Det är svårt att veta huru mycken tid och eftertanke man i utlandet anser sig kunna egna åt ett alvarligt begrundande af det finska folkets ödesdigra ställning under nuvarande förhållanden.

Det passiva motståndets anhängare tillkännagifva redan genom den benämning de antagit hela sitt program. Omgifna af en öfvermäktig och inga våldsåtgärder skyende fiende skall hela vårt folk under generationer stå «passivt», låta sig slås, misshandlas, kränkas i sina innersta känslor och sina dyrbaraste intressen, utan att ens göra något försök till en möjlig uppgörelse. Helt enkelt: man lyder icke en öfvermakt, som man ej förmår hindra. En af våra skalder har rekommenderat oss till förebild en öfver förmåga plågad åsna, hvilken slutligen kastar sig ned och låter hudflänga sig tills dess bödeln tröttnar och skonar.

Detta motstånd får ej uppgifvas, detta motstånd, som engång, när frihetstimmen slår, skall göra oss värda att mottaga denna frihet», säger Eder senaste finska korrespondent. Huru är det? Synes också Eder, Norrmän, detta slags motstånd göra ett folk värdt att mottaga friheten?

Nå ja! «Åsnan» hudflänges fortfarande och tillsvidare visar sig ingen trötthet. «De högsta regeringsmyndigheterna i storfurstendömet Finland har tilldelats särskilda befogenheter» och dessa befogenheter utöfvas med oerhörd hänsynslöshet. Våra hittills af lag skyddade medborgare blifva i sina fridlysta boningar underkastade husundersökningar och våld, belagda med landsförvisningsstraff, ett straff, som redan länge sedan utstrukits ur var kriminallag. Ja så är det.

«Men hvad göra finnarna till allt detta», frågar Eder korrespondent. Ja, hvad göra de? Man kunde svara: de gå på brunnshuset och skratta åt «Damen från nattkafeet». Med något måste man ju trösta sig.

Nej, det vore för visso orätt att så svara. Våra högtaktade och dugliga embetsmän afgå, emedan de ej vilja lägga hand vid de olagliga atgärdernas verkställande, eller de afsättas massvis af samma anledning. Individuellt är allt detta utan all tvekan aktningsvärdt. Men hvad blir af folket? Hittills har för det mesta de lediga platserna besatts med finska män, såvidt tillgång på sådana funnits. Men guvernörsplatser ha öfverlemnats åt ryssar, och hvad det har att betyda för folket har redan nu nogsamt försports. Platser, som erfordra juridisk bildning och ålägga domarevärf, besättas med kavallerifficerare. Sådant kan det passiva motståndet ingalunda förhindra utan det skjuter fram åt samma håll. Gå under, men lyd lag. En af våra främsta estetici frågar i en studie öfver Runeberg: «Begår ej Sven Dufva subordinationsbrott då han ej lyder order utan — räddar armén?» Frågan kan i förevarande fall uppfattas olika.

Af den studerande ungdomen vid universitetet och vid polyteknikum torde en del uteblifva från detta års värnepliktsuppbåd. De göra sig derigenom för en oöfverskådlig framtid omöjliga att inom det offentliga lifvet tjena sitt folk. Allt skall ramla. Detta hör till det passiva motståndets program.

Men det passiva motståndet har heller aldrig påstått sig förmå rädda situationen. Det arbetar endast för efterkommande generationer, för att vi må vara värda friheten när frihetstimmen slår. Det närvarande deremot skall räddas af den inhemska regeringen. Men, säger Eder korrespondent, den utgöres af förrädare. Den «har längesedan uppgifvit rättfärdighetens vägar». «Senatens medlemmar köpslå om sitt folks heligaste rättigheter utan andra motiv än omsorgen om egen säkerhet, egna fördelar osv.»

Under den hemlighetsfullhet, som hos oss är rådande inom den officiela verlden, kan ingen med säkerhet veta hvad vår inhemska regering brutit genom sitt görande eller sin underlåtenhet. Ingen kan heller derför ställa sig solidarisk med denna regering. Men att påstå, att just alla dess med-

lemmar äro förrädare, köpslå, ledas af omsorgen om egen säkerhet osv., detta är en blodig skymf ej blott mot dem utan mot vårt folk, som fostrat sådana vidunder, medan man dock tilltror samma folk förmåga af ett martyrskap under årtionden.

Man skall i utlandet kanske bättre än här förstå hvad vår senat under nuvarande olyckliga förhållanden kan förmå. Protestera! Ja, sådant har nog skett. Men den ryske kejsaren leder våra ärenden fullständigt personligt. Man har derföre icke att vända sig mot någon ministär, mot några legala radgifvare. Hvarje protest blir en protest personligen mot kejsaren. Hvad detta har att betyda, borde lätt inses. Afgång eller afsked. Men det kan sannerligen också finnas samveten, som ej förmå besluta sig att kasta hela lasten öfver bord, och lemna den dock ännu ej redlösa skutan i främmande händer.

Det finns här ännu ett stort antal män, och om man räknar hela folket för visso en stor merhet, som ej vill ge allt förloradt, som vill arbeta under stormen, och som, om det slutligen gäller att förlora alla våra politiska rättigheter, hvilket de hoppas dock ej skall ske, vill söka att hålla sig uppe som nation. Ett till sjelfmedvetande vuxet folk, med den jemförelsevis rika nationallitteratur vårt folk skapat, *kan* ej tillintetgöras, om äfven dess statliga inrättningar omstörtas. Det kan ej uppgå i ett annat. Men det kan hindras i sin utveckling, det kan nedtryckas till ett inom sig lefvande allmoge folk under främmande herrar. Det är främst den finska allmogen som, af ännu ej glömd föregående erfarenhet inser detta. Herrar fraternisera lätt med herrar, så resonerar denna allmoge, så skedde med de finska herrar, som blefvo svenskar under den svenska tiden. Derföre ser det sin räddning endast deri, att den får bibehålla en inhemsk tjenstemannakar, derföre känner den sig ej mot de tjenstemän som afgå eller tvingas att afgå, så tacksam, som desses stora sjelfuppoffring eljes kunde förtjena. Er korrespondent torde i sitt nästa bref få något att förtälja derom.

Det erfordras sannerligen icke mycket förstånd för att inse, att då kejsaren af Ryssland engång beslutat eller låtit sig öfvertyga om nödvendigheten att i Finland införa en ny

värnepligtslag, måste han redan för sitt eget folks skull hafva den genomförd åtminstone formelt, såsom här skett, då endast en 190 man kontingent uttages för vår enda återstående egna bataljon. Detta kan ej hindras genom något vårt passiva motstånd huru enhälligt det än vara må.

Men något om också ej mycket kan möjligen ännu återställas. Upprepade gånger har kejsaren äfven efter Februari manifestet försäkrat, att han vill för Finland bibehålla den särskilda lagstiftningsordning, som hans höga förfäder tillförsäkrat landet. Under nuvarande förhållanden måste man ju dock fråga sig: hvad menas med denna särskilda lagstiftningsordning? Hvar är gränsen för rikslagstiftningen? Ja, derom har senaten fått tillstånd att göra framställning. Vi göra oss inga illusioner, men vi tro ej heller det vara klokt, att helt enkelt afvisa dessa möjligheter. Slå de felt, ämna vi dock lefva.

Suomalainen.

Som ovenstaaende viser, er der inden det finske folk forskjellige meninger om, hvorledes de russiske voldshandlinger bedst skal mødes. Selvfølgelig kan vi ikke tage parti i denne sag. Vi har derfor optaget ovenstaaende angreb paa den passive modstands parti; men vi agter paa samme tid fremdeles at optage korrespondencer som dette parti vil tilstille os. Vort tidsskrift skal staa aabent for begge partier, *i den udstrækning som pladsen tillader.*

Redaktionen.

DEN HELLIGE KATARINA AF SIENA.

Et livsbillede fra middelalderen.

Af *Theodora Mau.*

I.

Naar man rejser i Italien, træffer man blandt malerierne i de rige kunstsamlinger oftere et emne behandlet: den hellige Katarinas trolovelse. Billederne fremstiller Madonna med Jesusbarnet og en anden ung, skøn kvinde, paa hvis finger Jesusbarnet sætter en ring. Det er Katarina af Siena, ganske sikkert en af de mærkeligste kvinder, der nogensinde har levet.

Romerkirken har fire helgeninder af navnet Katarina. Først er det Katarina af Alexandria, der led martyrdoden 327. Da hun ikke vilde afsværge sin kristne tro, blev hun dømt til at lide doden paa et hjul, men efter legenden gik hjulet itu, da Katarina skulde sættes derpaa. Hun blev da halshugget. Ogsaa dette emne er oftere behandlet af italienske malere. Den anden Katarina er Katarina af Sienas samtidige, den elskelige svenske Katarina, St. Birgittas datter. Hun blev kanoniseret i det 15de aarhundrede. Endelig var der en Katarina af Bologna, mindre bekendt end de andre, der levede et aarhundrede senere end de to samtidige Katarinaer og først blev kanoniseret i det 17de aarhundrede. Den berømteste og mærkeligste af disse fire kvinder var dog ubetinget Katarina af Siena. En ung farverdatter, der var raadgiverinde og vejlederinde for paver og fyrster, for ikke at tale om adelsmænd og præster, der formanede dem og ved sin aands magt blev drivfjedren i deres handlinger — det er vel enestaaende i historien.

Katarinas fodeby Siena ligger i Toskana, inde i landet, langt syd for Firenze, paa Apenninernes vestlige skraaning, paa et tvedelt bjærg, en 1 000 fod over havet. Den er nu kun en by med ca. 20 000 indbyggere, men den havde stor

betydning i middelalderen. Dens glansperiode var i det 12te og 13de aarhundrede; da havde den 100 000 indbyggere.

Den tid, i hvilken Katarinas barndom og første ungdom falder, var en sørgelig tid i kirken. Det fornyede liv, der var vakt efter fransiskaner- og dominikanerordenernes stiftelse, var atter sygnet hen. Prælater og munke blev mere og mere verdslige, og man kom længere og længere bort fra idealet. Kirkens tradition var opgivet; den, der skulde være Kristi statholder paa jorden, var ikke længere i Rom, men i Avignon, afhængig af Frankrigs konge. Det var den saakaldte «babyloniske landflygtighed», der varede i 68 aar 1309—1377, dog med en afbrydelse.

Pave Bonifacius d. 8de havde forsøgt at hævde den pavelige magt overfor Filip den smukke af Frankrig. Men det var ikke mere som i Gregor d. 7des og Innocens d. 3dies tider. Han maatte bukke under og blev skændig ydmyget og forhaanet. Ved list og ränker fik kong Filip en franskmand valgt til pave paa den betingelse, at han i alle maader skulde rette sig efter kongens ønsker. Den nye pave, med navnet Clemens V, tog da ophold i Avignon, og hans efterfølgere vedblev at have residens der. De franske paver levede der i prægtig herlighed, medens det ulykkelige Italien blev udsuget af franske præfekter. Da den hellige Birgitta var i Rom, opnaaede hun omsider ved sine indtrængende opfordringer og forestillinger at faa pave Urban V til at drage til Rom 1367. Han blev modtaget med stor jubel af befolkningen, men han fandt forholdene trykkende og vendte tilbage til Avignon efter tre aars forløb. Birgitta, der var dybt oprørt herover, havde sagt til ham, at han vilde dø, hvis han forlod Rom. Hendes spaadom gik i opfyldelse; Urban døde kort efter at have holdt sit indtog i Avignon. Men endnu i ti aar boede paven der.

Katarina Benincasa blev født i Siena 1347. Hendes fader, Giovanni Benincasa, var farver, moderens navn var Lapa. Det fortælles, at forældrene alt havde 22 børn, da to smaa piger kom til verden. K.s tvillingsøster døde dog kort efter fødslen. Det var altsaa i et almindeligt, borgerligt hjem, at Katarina voxede op. Hun lærte hverken at læse eller skrive; det ansaaes for overflødigt for en lille pige af

borgerstand. Hun lærte virkelig først sig selv at læse, da hun var voxen, og først da hun var nær ved 30 aar gammel, lærte hun sig selv at skrive. Derfor maatte andre for en stor del føre hendes meget omfattende brevvexling efter hendes diktat. Den lille pige lærte kun af sin moder bestemte bønner, og det var tidlig hendes glæde at bede disse.

Da K. var knap 6 aar gammel, havde hun sin første vision. Hun havde en dag med sin lidt ældre broder Stefano været hos en gift søster, der boede i nærheden. Paa hjemvejen saa hun i luften over dominikanerkirken Kristus paa en prægtig trone med en tredobbelt krone paa hovedet sammen med apostlerne Peter, Paulus og Johannes. Frelseren saa paa barnet med et kærligt smil, rakte haanden ud og gjorde korsets tegn over hende. K. blev staaende ubevægelig. Stefano spurgte hende, hvorfor hun ikke kom med. Hun hørte ham ikke, og først, da han drog hende med sig, var det, som om hun vaagnede op af en dyb søvn, og hun sagde: «Hvis du saa, hvad jeg ser, vilde du ikke forstyrre mig i saa dejligt et syn. Da hun igen saa op, var synet forsvundet. Fra den dag af deltog K. ikke mere i almindelige barnelege. Hun vilde helst høre fortælle om fortidens hellige mænd og kvinder; ellers sad hun meget alene i en krog. Det fortælles endog, at hun ikke mere vilde spise kjød, og at hun begyndte at piske sig selv, som hun havde hørt, at mange hellige havde gjort. En tid sluttede andre smaapiger sig beundrende til hende og lyttede til hendes ord, men det var forbigaaende. Det exalterede barn havde mange underlige længsler. Ved at høre om fromme eneboere fik hun lyst til at være eneboerske. Med et stykke brød i haanden gik hun til en klippegrotte, hvor det var hendes hensigt at blive, men da aftenen brød frem, blev hun bange og gik hjem. Senere, da hun med særlig begeistring hørte om St. Dominikus, drømte hun om at drage til fjærne lande, forklædt som dominikanermunk, for at prædike. Saaledes voxede den lille pige op i bøn og sværmeriske længsler, og tidlig lovede hun i sit hjærte den hellige jomfru, at hun aldrig vilde have nogen anden brudgom end hendes søn.

Unge piger blev tidlig trolovede i de dage, og K. var endnu næsten et barn, da forældrene ønskede, hun skulde

forlove sig med et ungt menneske, der kom i huset. Hun modsatte sig det, og man bad en dominikanermunk bryde hendes stivsind, men da *han* saa hendes fasthed, sagde han til hende, at hun skulde klippe sit haar af, saa vilde hun blive i fred. K. tog raadet som en røst fra himlen og afklippede ubarmhjærtig sit skønne, rige, blonde haar. Da moderen saa, hvad hun havde gjort, blev hun forbitret, og K. blev indespærret, tiltalt med vrede ord og sat til den ringeste gærning i huset, men hun fandt sig blidt i alt og udførte villig det simple arbejde. I drømme saa hun forskellige stiftere af ordener, særlig St. Dominikus, der opmuntrede hende. Styrket ved dette gik hun en dag hen til sin forsamlede familie og sagde med frimodighed og bestemthed, at hun aldrig vilde svigte sit løfte ikke at have nogen anden brudgom end Kristus. Hvis hun maatte være i fred, kunde hun blive hos dem; ellers kunde de jage hende bort. Forældrene blev saa grebne af den unge piges fasthed, at de ikke mere plagede hende. Hun fik nu et værelse, hvor hun kunde være i ro, og der hengav hun sig til bønner og bodsøvelser.

Hun ønskede inderlig at blive optagen blandt St. Dominikus's bodssøstre. St. Dominikus havde stiftet en slags orden, som man kunde tilhøre uden at aflægge det egentlige klosterløfte, saa at ogsaa gifte kunde være der. (En lignende havde St. Franciskus oprettet). I mange italienske byer, ogsaa i Siena, havde mange kvinder, særlig enker, sluttet sig sammen i et forbund; de kaldtes «mantellate», fordi de gik med sort kappe. K. bad sin moder søge optagelse for sig i dette samfund, men der blev svaret, at hun var altfor ung; hun havde endnu ikke fyldt 15 aar. K. blev da meget syg, og da hun sagde, at hun tvivlede paa at kunne leve, hvis hun ikke blev «mantellata», fik moderen de andre kvinder overtalte til at optage hende. Hun overstod da sygdommen og blev saa en slags ordenssøster, men uden at forlade hjemmet, hvor hendes værelse blev hende som en klostercelle. Der levede hun tre aar i fuldstændig ensomhed, kun at hun hver dag gik til messe. Hun var til det yderste afholdende i mad og drikke, bad atter og atter og piskede sig selv. Under alt dette troede hun at høre lokkende stemmer, der

fristede hende til at nyde sin ungdom og være glad med de andre, søge at vinde kvinders almindelige lod, gifte sig og faa børn. Hun tog dette som fristelse fra djævelen og tyede i bøn til sin frelser. Forføreriske billeder viste sig for hende; da piskede hun sig selv end mere, og hun troede at høre Kristus tale til sig.

Man ser her middelalderens skarpe «enten — eller», enten djævelen eller Kristus, og intet blik for det menneskelige. I virkeligheden har jo alt dette været naturligt vexlende rørelser i et ungt, sværmerisk pigehjerte.

K. havde eller troede at have fire vidunderlige oplevelser, for hvilke hun særlig er bleven berømt. En gang saa hun Kristus komme til sig og hørte ham sige: «Siden du har forsaget al verdens lyst for min skyld, vil jeg trolove mig med dig»; derpaa satte han en ring paa hendes finger. Da han forsvandt, saa hun ringen paa fingeren, og sagde til sin skriftefader, at hun altid saa den der, men ingen anden saa den. En anden gang, da hun inderlig havde bedt Gud om et nyt hjærte, saa hun sin himmelske brudgom aabne hendes venstre side og tage hendes hjærte ud. I nogle dage syntes hun at hun levede uden hjærte, men da hun en dag bad alene i kirken, saa hun Kristus med et skinnende hjærte i haanden, som han satte ind, idet han sagde, at han gav hende *sit* hjærte. En tredje gang, da hun var hensunken i betragtningen af Kristi lidelse og store kjærlighed, havde hun en følelse, som om hendes hjærte brast. Hun faldt i afmagt og troede, at hun skulde dø, men efter nogen tids forløb vendte bevidstheden tilbage. Man vil se de underlige modsigelser i K.s hallucinationer. Efter det som var hændt før, maatte det jo være Frelserens eget hjærte der brast i hende.

Da hun var 23 aar gammel havde hun den fjerde oplevelse. Hun fik efter sin inderlige bøn derom Kristi saarmærker, og hun troede selv at have seet Herren trykke sømmet ind i hendes haand.

II.

I tre aar — den fagreste ungdomsvaar — havde K. saaledes levet udelukkende i askese, bønner og fromme betragtninger, tilbagetrukken fra alle. Da hørte hun en dag,

at Herren bad hende at leve mellem andre og virke for andre. Da K. var klar over kaldet, adlød hun det straks, og hendes liv blev fra nu af et virksomt kærlighedens liv. Hun deltog med flid i husets gærning og besøgte tillige de syge og fattige. Hun plejede de syge og hjalp dem med alt, hvad hun kunde, ja hendes hengivelse var saa stor, at hun med den største opofrelse plejede de syge, som led af særlig modbydelige sygdomme. Ogsaa fortælles der om flere tilfælde, hvor dødssyge helbredtes ved hendes bøn.

Der opstod imidlertid efterhaanden hos de ældre ordenssøstre skinsyge mod den unge søster, der overgik dem alle i forsagelse og kærlighedsgærninger. Hun blev skændig bagtalt og maatte lide svære ydmygelser, som hun bar med blidhed og taalmodighed. Særlig hadefuld var en søster Palmerina. Da denne blev dødssyg, vilde K. formilde hende ved at pleje hende i kærlighed, men Palmerina viste hende bort Den syges dødskamp varede i tre dage og nætter, og i denne tid bad K. stadig for hende. Tilsidst bøjedes den døendes hjerte, saa hun vilde tage mod K. Hun angrede sin synd, bad om tilgivelse og døde i fred.

Efterhaanden blev K. trods sin ungdom som en sjælesørgerske for mange, og da hendes kærlige virken bredte sig videre og videre ud, sluttede flere og flere fromme mennesker sig til hende, hjalp og støttede hende. Hun kaldte disse sin «aandelige familie». Blandt kvinderne var en af dem, der stod hende nærmest, en ung enke af adelig byrd, Alessa, og blandt mændene en ung mand ved navn Stefano Maconi. Baade han og en ven af ham var blevne helbredede fra en dødssygdom ved K.s bøn. Stefanos beundring og ærefrygt for hende var overordentlig stor. Han kaldte hende «kæreste moder» og hun ham «kæreste søn», skønt K. kun var 29 aar gammel, da han lærte hende at kende, og aldersforskellen mellem dem ikke var stor.

Ks. indflydelse paa disse venner blev efterhaanden ubetinget, og hun har vel ogsaa altfor meget villet have et aandeligt herredømme over dem. Saaledes bød hun paa sit dødsleje Stefano blive Karthøusermunk. Han havde aldeles ikke tænkt paa at gaa ind i nogen orden, men strax efter hendes død fik han en heftig længsel derefter og opfyldte hendes bud.

Han blev en from munk og senere Kartheusernes højt ansete general.

Til sin «aandelige familie» regnede hun ogsaa sine skriftefædre. Hendes forhold til disse var højst eiendommeligt. Hun viste dem vel ærefrygt og bøjede sig for dem i lydighed, som det sømmede sig for et skriftebarn, men paa den anden side kunde hun i sine senere aar meget vel formane dem, og, naar alt kommer til alt, har hun nok haft et stort herredomme over dem. Hendes første skriftefader var pater Tominaso della Fonte. Senere fik hun pater Raimond af Capua, en lærd og begavet mand, der har skrevet K.s levnet, hvem vi derfor skylder, at vi ved saa meget om hende. *Han* maa vel siges at være den, der har kendt hende bedst af alle. Under hans fravær var den unge pater Bartolomeo de Domenico hendes skriftefader, og *han* synes helt at have bøjet sig for skriftebarnet. K. kalder ham i sine breve sin «elskede søn», hvilket jo er ret eiendommeligt; Raimond kalder hun i sine senere aar vexlende fader eller søn eller «fader og søn».

Efterhaanden som farverdatterens ry gik videre og videre, strømmede store skarer af mennesker til for at se og høre hende, og mange søgte hendes raad og vejledning. Hun fik da ogsaa en stor gærning som fredsstifterinde. Det var en stridbar og urolig tid, og der var megen strid baade mellem de enkelte personer og mellem slægter og stæder. Ofte lykkedes det K. at stifte fred ved sin aandelige indflydelse, selv mellem adelsmænd. Hun kom derved i berøring med mange af disse. Midt under al den ærefrygt, der saaledes blev vist hende, hævede der sig dog ogsaa paany bagtalende røster. Det kunde heller ikke være andet, end at en *saa* overordentlig kvinde maatte vække anstød hos nogle; hun var saa forskellig fra alle andre. Selv Raimond syntes ikke om, at mange i deres overvældende begejstring kastede sig paa knæ for hende og kyssede hendes hænder, og han talte til hende derom. Hun svarede ham, at hun ikke lagde mærke til legemernes stilling, men hun tænkte paa sjælene. Raimond spurgte hende, om saadanne æresbevisninger da slet ikke fristede hende til stolthed og forfængelighed. Hun svarede, at hun ikke forstod, hvorledes en skabning, der véd, at den er en skabning, kunde have nogen stolthed. Maaske var der nogen selvforblindelse i dette; hun *var* jo dog et menneske. (Forts.)

INGENIØR DR. ALFRED NOBEL.

Af *J. Arneberg.*

«Regnum dilatavit, Suecos exaltavit.»

Med dette motto fra den latinske indskrift paa Gustaf Adolfs gravkapel hilsede den svenske publicistklub i sit festskrift Nordenskiöld den 3die april 1880 ved hans hjemkomst fra Vegafærden. Det har ogsaa sin fulde berettigelse her. Ligesom de svenske publicister til Nordenskiöld, siger ogsaa vi om *Alfred Nobel:* Han har udvidet Sveriges vælde: den svenske forskningsmagt og det svenske navns berømmelse. Og han har løftet svenske sind til den attraa efter store ting, som aldrig maaler sin opgaves vanskelighed efter folkets ringe evne eller efter de ydre midlers knaphed.

Derfor vil vi dog ikke, naar vi med taknemmelig beundring bøier os for den afdødes overlegenhed, glemme, hvis æren er.

Alfred Nobel tilhørte den berømte svenske ingeniørfamilie, som nu gjennem to slægtled har knyttet sit navn til vidtrækkende opfindelser og mægtige verdensindustrier. Det tredie led, den sidst dødes brorsønner, fortsætter sine fædres verk.

Ættetallet er ei stort. Det begynder med Olof Nobelius, som var tegnelærer i Upsala. (Af navnet ser man her, at tonen falder paa det nu forkortede navns sidste stavelse). Dennes søn, som bar navnet Immanuel Nobel, var feltkirurg i Gustaf III.s finske krig og døde 1839 som stadslæge i Gefle. *Der* blev sønnen *Immanuel Nobel* født 1801. Denne, som tidlig viste anlæg for skibsbygningskunsten, gjorde sig ved sjøreiser fortrolig med skibe, var senere ansat som lærer i konstruktion ved det nyoprettede «Teknologiska institutet» og arbeidede ufortrøden med tekniske eksperimenter og opfindelser. I sit ægteskab med sin i 1891 afdøde hustru fik han sønnerne

Robert 1829, Ludvig 1831, Alfred 1833, der alle fødtes i Stockholm, og i Petersburg den yngste Oskar Emil, 1843.

Immanuel fandt i Sverige hverken tilstrækkeligt omraade for eller fremgang i sin virksomhed, hvorfor han fulgte den i Finland mægtige Baron Haartmans opfordring og begav sig med sine opfindelser til St. Petersburg, hvor han snart vandt en tryg stilling og lod sin familie komme efter. Sønnerne voksede op til hans medarbeidere; men den yngste blev i 21 aars alderen martyr for de farlige forskninger for fremstilling af sprængemner, der udgjør den ene gren af familiens store industrielle seire.

Den ældste søn, Robert, blev ophavsmand til den anden storindustri, som er forbundet med navnet Nobel, nemlig tilgodegjørelsen af nafta- eller petroleumskilderne ved det Kaspiske hav. Han kom tilbage til Sverige 1881 med nedbrudt helse og døde afvigte sommer. Den anden bror, Ludvig, blev tilbage i Petersburg som maskinkonstruktør, da farens store maskinverksted maatte overtages af hans kreditorer, efterat den keiserlige beskyttelse var ophørt i 1856 efter fredsslutningen, og den nye keiser begunstigede de engelske industrifrembringelser. Gamle Immanuel vendte 1859 tilbage til Sverige, men Ludvig forestod verkstedet, indtil farens gjæld var betalt, hvorefter han fortsatte for egen regning. Han havde i denne virksomhed allerede erhvervet en stor formue, da Robert udkastede planen til lysolieaffæren i Baku, hvilken siden formedelst Ludvigs konstruktioner for transporten paa nogle faa aar blev en verdensaffære. Han døde 1888.

Men i Stockholm arbeidede den gamle far med Alfred og Oskar paa fremstilling af et sprængemne til fjeldsprængninger, der skulde overtræffe krudtet. Ved en eksplosion af laboratoriet i nærheden af Heleneborg ved Mälaren omkom Oskar Emil 3die september 1864. Farens store sorg gav denne et knæk, i det paafølgende aar mistede han ved et slagtilfælde bevægelsesevnen, men ikke sin aandelige spændstighed. Han døde 1872 paa Heleneborg. Da havde sønnen Alfred allerede bragt sprængemneforskningen et vældigt skridt fremad.

«Nobels sprængolie» var allerede opfundet af Immanuel og Alfred i fællesskab, og nu gjaldt det at udvide opfindelsen til større praktisk værd ved at fremstille emnet i fast form. Dette lykkedes Alfred Nobel 1867, og dynamitens opfindelse havde frembragt en revolution af den største økonomiske betydning.

Nu opstod det ene bolag efter det andet til udnyttelse af opfindelsen. Det største fik sit sæde i Paris, hvor Alfred bosatte sig og havde sit laboratorium udenfor staden. Efterhvert fremstod nye praktiske kombinationer af sprængmidler med øget styrke og formindsket eksplosionsfare.

Hans sidste opfindelse er det røgsvage krudt, som nu er ifærd med at forandre krigens karakter. For nogle aar siden kjøbte han Bofors kanonstøberi og mekaniske verksted og anlagde der et stort forsøgsverksted for røgsvagt krudt.

Paa mindre end 3 aartier har Alfred Nobel skabt denne verdensindustri, for tyve aar siden begyndte Ludvig sin affære i Baku, og forleden aar havde begge stor nok finansiel styrke til at kunne optage en strid med selve huset Rothschild. Saa langt kom de ikke ved lykketræf eller børsspekulationer, men ved en sjelden forening af ingeniørdygtighed, opfindergave og forretningsskjøn, paa et grundlag af usvigelig hæderlighed.

Alfred Nobel var siden 1884 medlem af det svenske videnskabsakademi. Han var medlem af «Royal Institution» i London og af «Société des Ingénieurs Civils» i Paris. Ved jubileumsfesten i Upsala 1893 blev han promoveret til æresdoktor i det filosofiske fakultet. Nu, 63 aar gammel, blev han under sit ophold ved Middelhavets kyst truffet af slag og afgik efter nogen tids sygelighed den 10de december ved døden.

Hans jordiske levninger kom den 22de december til Stockholm og bisattes i Storkyrkans gravkor. En hel jernbanevogn med kranse medfulgte kisten fra San Remo. Jordfæstelsen fandt sted i Storkyrkan den 29de december kl. 3 eftermiddag i overvær af en uoverskuelig menneskemasse. Den høitidelige akt indlededes med en for anledningen af hofkapelmester *Norquist* komponeret sorgemarche, hvorpaa fulgte solosang af fru Lindén og hr. Södermann.

Talen holdtes af pastor I. Kiellman-Göranson.

Kisten førtes til krematoriet, hvor liget brændtes den 30te december. Paa veien sluttede ridende fakkelbærere sig til toget.

Alfred Nobel var ikke gift. Af sin vældige formue har han testamenteret omtrent to millioner kroner til nærstaaende venner og tjenere.

Af de øvrige 30 til 35 millioner er der dannet et fond, hvoraf de aarlige renter hvert aar uddeles i fem lige dele, uden hensyn til nationalitet, saaledes:

1. For den vigtigste opdagelse eller opfindelse paa fysikens omraade.
2. For den vigtigste kemiske opdagelse eller forbedring; prisen for disse to grupper uddeles af *Svenska Vetenskapsakademien*
3. For den vigtigste opdagelse paa fysiologiens eller medicinens omraade. Prisen uddeles af *Karolinska Institutet* i Stockholm.
4. For den mest udmærkede literære produktion i idealistisk retning. Prisen uddeles af *Svenska Vetenskapsakademien.*
5. For den person, som har virket mest for broderskab mellem folkene, for afskaffelse eller formindskelse af staaende hære og for dannelse af fredskongresser; *prisen uddeles af fem personer, der vælges af det norske storthing.*

Alfred Nobel var en «fredens ven». Han var en virkelig fredens mand.

Jeg tror ikke, det kan komme i betragtning i modsat retning, at han fabrikerede krudt til krigsbrug, da det altid har vist sig, at forbedringer i denne retning har tjent til at mildne krig, idet den baade hurtigere bringes til ende og mere og mere blir afgjort ved de strategiske bevægelser.

Og hvad dynamiten angaar, saa staar den saa godt som udelukkende i fredens tjeneste som et middel til at fremhjælpe industri og kommunikationerne.

GUDS HUSHOLDERE.

Det gik hedt til inde paa grossererens kontor. Især lød grossererens stemme stærk, som i ophidselse. Hans frue, som sad i næste værelse med en bog i haanden, kunde slet ikke faa ro til at læse. Endelig blev det stilt derinde, men i næste øieblik blev døren revet op mellem de to værelser.

«Har du hørt mage til uforskammethed! Her kommer en — en fyr — for at tigge, simpelthen! til et feriehjem for skolebørn — puh! Saa sa' jeg ham ligeud, at det fik da være en grænse for nye paafund, alligevel — og at jeg havde missionen at give til og andet ogsaa — men ved du, hvad han saa sa'? At han havde hørt mig omtale som en kristen mand — og at — at —». Grossereren farer rundt i værelset — «at *hvis* jeg var en kristen, saa vidste jeg, at pengene var ikke *mine* — hører du, ikke mine egne penge! Jeg kunde ikke gjøre med dem, som jeg vilde, sa' han, for det var bare laant gods! Maa jeg by dig det — *mine* penge!»

Den vakre frue med det blege ansigt sa' ingenting; hun bare foldede hænderne fast sammen, og der kom et eget drag om munden.

«Men saa si' da noget!»

Da løfted' hun hodet og saa sin mand lige ind i øinene: «Er du vis paa, at han ikke har ret?»

«Ret — ret — hvad *mener* du?»

«Ja, du tror jo paa bibelen?»

«Om jeg tror —? *jeg?* du husker da vel, at det var *mig*, som paa mødet imandags holdt den talen mod de moderne theologer, som *vover* at røre ved bibelen — hver en tøddel er inspirert, sa' jeg, hver en tøddel!»

Grossereren snakked sig ganske varm, han maatte puste lidt og tørre sveden af panden.

«Ja, jeg husker det. Jeg saa, du fik ros i avisen for den talen. Men i bibelen staar der da noksaa mærkelige ting, Jacob. Jeg husker etsteds: «Sølvet og guldet hører mig til, siger Herren». Og det staar, at vi er Guds husholdere og skal gjøre regnskab for det, vi har faaet. Og du husker nok det om den rige mand og Lazarus — aa jo, hvis bibelen har ret, saa har ogsaa den manden, som gik nu, ret, Jacob».

«Nei, hør! faar piben *den* lyd, nu! Maa jeg spørge, om det vil sige, at *vi* lever som den rige —».

Fruen havde reist sig — hun lod blikket glide rundt i værelset — paa det glimrende udstyr, de kostbare malerier, de tunge portierer. «Saa *vi* lever ikke som den rige mand? — Jacob, kan du negte, at vi lever i herlighed og i glæde? Og kan du negte, at Lazarus dør udenfor vor port? Har du glemt, hvad han fortalte nylig, han, presten nede i Vaterland?»

Grossereren stod med aaben mund og stirred paa hende. «Ja, jeg siger, dette er nyt, ja! Du — du — *du* kommer med bibelen til *mig!* Men det er jo *mig*, som gaar i kirke, *mig*, som gaar paa møder og *mig*, som gir til missionen — mens du — du» stemmen peb op i diskanten — «du siger jo altid selv, at du ikke engang er en *kristen!*»

Der gled et lidt eget smil over fruens ansigt. «Du har ret», sa' hun, «jeg har ikke været nogen kristen. Ærlig talt, saa har den kristendom, jeg har seet — naa. — Men jeg har faaet lyst til at bli det. Men det siger jeg dig, Jacob» — og hun retted sig op i sin fulde hoide — at skal *jeg* bli en kristen, saa kan jeg ikke, som vi gjør nu, tjene Gud og Mammon. Du ved, vi gjør det, Jacob, hvis du vil være *ganske* ærlig! *Kan* du tro, at Jesus vilde si til *os:* «Du gode og tro tjener!» Fordi om vi gir lidt her og der — en 10 kr. nu og en 100 kr. da — og saa ellers — lever i vor rigdoms overflødighed og tænker paa os selv, først og sidst! Aa jo! Det er at fornegte sig selv og ta' korset op, ikke sandt?»

Grossereren stod maallos. Var det hans fine, forvænte frue? Hun, som ellers aldrig kom ud af sin fornemme ro? Som hun stod der med blussende kinder og skinnende øine forekom hun ham som en helt anden kvinde. Han havde ofte bedet for hende,

at hun maatte komme til et kristent standpunkt, hun havde jo næsten ikke villet gaa i kirke engang — men dette her — kjære, han havde da ikke ment det saadan — ikke slig, at det skulde bli ubehageligt for ham selv.

Det løb rent rundt for grossereren. Men — det er da vist noget, man pleier at kunne svare til sligt — en maade, hvorpaa man ligesom kunde komme undaf det. Han havde da bestemt hørt det paa samtalemøder — ja, nu havde han det! «Marie», raabte han triumferende, og hans stemme fik rent en prestelig klang — «vogt dig for det, som du er inde paa nu! Det kan føre til gjerningshellighed, skal jeg si' dig!»

Hun saa paa ham med store øine. Men til hans yderlige bestyrtelse brast hun pludselig ud i en voldsom latter. «Gjerningshellige!! *vi, vi!* Aa, Jacob, der er vist ikke megen fare! —» og latteren tog hende igjen, næsten som en krampe, hun lo, saa taarerne kom i øinene.

Nei, dette blev dog for meget for grossereren — han vendte pludselig helt om, fôr ind i kontoret igjen og slog døren i efter sig.

Men i stuen gik latteren over i graad, varm, forløsende, og fra hjertets dyb kom den fremhviskede bøn: «Aa, Gud hjælpe os, Gud hjælpe os begge!»

A. H.

STATSKIRKE OG FRI FOLKEKIRKE.

Hr. Thorleiv Homme har i aprilheftet givet et forsvar for statskirken og en imodegaaelse af det, jeg har skrevet om en fri folkekirke. Han har et klarere syn end de fleste for, at christendommen ikke *bare* er de enkeltes sag, men lige saa vel en samfundssag, at den allerede fra først af er grundlagt som et *rige,* et Guds rige paa jorden. Og ligesaa har han klart syn for, at dette rige bør søge at omfatte *mængden* inden hvert enkelt folk og ikke bare et lidet mindretal. Derimod synes han ikke at have øie for, hvad vegt der ligger paa kirkens *selvstændighed.* Ja, han mener endog, at det er et fortrin, naar den, som statskirke, lader sig styre af staten.

Ifølge Homme gik kirken stadig og allevegne over til at blive statskirke, efter hvert som den trængte hedenskabet ud baade af det gamle græsk-romerske rige og af de nye germanske. Og nu i vore dage tegner det til, at der skal blive statskirke endog i Amerika, mener han. Statskirken er nemlig den eneste kirkeform, som kan holde et folk kirkelig *samlet.* I frikirkerne blir det efter ham ikke til andet end splittelse og opløsning.

Nu — det er jo sandt, at den østerlandske («græsk-katholske») kirke ved hedenskabets fald kom ind under statens magt, blev statskirke, og er vedbleven at være det indtil denne dag. Men jeg ved ikke, om det netop er egnet til at styrke tilliden til denne kirkeform. Neppe engang til dens evne til at holde splittelse og sektvæsen ude. Thi i Rusland som man vel maa sige er statskirkens monsterland, er der ved siden af den herskende statskirkelige umyndighed og sløvhed en mængde med *sekter* og det af det bogstavmæssigste og mest overovertroiske slag.

Den vesterlandske («romersk-katholske») kirke derimod har lige fra først af, og siden aarhundrede efter aarhundrede,

med den største kraft og afgjorthed søgt at værge sig imod statsmagtens mange forsøg paa overgreb. Og i det store og hele er det jo ogsaa fuldstændig lyktes den. Og dermed hænger det da vistnok ogsaa sammen, at den med alle sine feil dog aldrig er sunken saa dybt, som den østerlandske, den græsk-katholske statskirke. Og videre har denne vesterlandske eller romerske kirke vist, at den ikke trænger statens hjælp til at holde splittelsen og sektvæsenet stangen. Thi ingensteds lider man mindre af disse onder end der.

Den norske kirke vil aldeles ikke som statskirke i længden være istand til at holde sektvæsen og splittelse ude. Det kunde alene ske, saalænge den statskirkelige umyndighed herskede i uforstyrret ro. Nu derimod virker enhver christelig vækkelse til selvtænkning ogsaa over de kirkelige former. Og statskirkeformen med sin aabenbare ukirkelighed fremkalder kun altfor ofte den hensynsløseste og voldsomste kritik.

Denne sekternes og enkeltmands-christendommens kritik maa man møde med *undervisning*, mener Homme. Baade i skolen og dens lærebøger og i kirken og dens forkyndelse maa folket undervises om Guds store rigs-tanke, om kirken. Saa vil en norsk *statskirke* nok kunne holde splittelsen stangen, en fri norsk *folkekirke* derimod ikke.

Det er en underlig tale, synes jeg. Og den blir dobbelt underlig i Thorleiv Hommes mund, i hans som mener, at alle Amerikas splittede sekter nu holder paa at samle sig til enhed. Kan den guddommelige rigs-tanke med sin enhed trænge seierrig igjennem overfor Amerikas kirkelige sønderrevethed, hvorfor skulde den da ikke kunne gjøre sig gjældende inden en norsk folkekirke, hvor vilkaarene dog maatte være ulige gunstigere for den?

Men det har Homme ret i: Undervisning vil der til, undervisning ikke bare om den enkeltes sjælefrelse, men ogsaa om den hellige almindelige kirke, om guds-riget paa jorden. Jeg skulde bare ønske, at vore lærere og prester i saa stykke vilde tage hans ord til hjerte.

Dog, den blotte undervisning strækker her ikke til. Kjendsgjerninger taler stærkere end alle ord. Lad en «synlig» kirke træde menneskene i møde som en haandgribelig virkelighed. Da vil de forstaa. Da vil «undervisningen» have noget fast at gaa ud ifra. Og da vil der være noget ude i livet, som fortsætter den og fører den videre. Uden det vil for den menige mand kirken, gudsriget, til trods for al undervisning alt for let blive til den blotte luft.

Chr. Bruun.

NYE BØGER.

Prof. dr. *Jæger* har udgivet sit foredrag: «**Ortodoksien som kristendommens fiende**» (Aschehoug & co.) udvidet, særlig ved imødegaaelse af de angreb som det har været gjenstand for. Jeg maa fastholde baade de indvendinger og den anerkjendelse jeg udtalte i forrige hefte. Særlig maa jeg fastholde, at professoren dommer altfor raskt, naar han uden videre slaar en streg over treenighedslæren. Jeg vil henvise ham, og enhver som gjerne vil se dette vanskelige punkt i den nye forsknings lys, til en broschure som nylig er udkommet som no. 30 i den skriftserie docent Alrutz i Upsala udgiver under fællestitelen: «I vår tids lifsfrågor». Brochurens særtitel er «**Treenighet**», og forfatteren er professor *Nathan Söderblom*. Dens hovedindhold udtrykker forf. i følgende ord: «Den heliga trefalden är til finnandes i hvarje religion. Den blir tydligare, ju högre vi komma i religionshistorien. I särskild mening kommer den til uttryck i de historiska religionerna, i dem som omkring en behärskande personlighet samlat ett religiöst samfund, oberoende af blodets og statens band. Jämföra vi denna trehet hos kristendom, buddhism og islam, framträder skarpt kristendomens egendomlighet och ej mindre dess religiösa öfverlägsenhet». — Det er dog ikke det kirkelige treenighedsdogme forf. er talsmand for. «När det talas om treenighet, mötes man alltid af formeln: tre personer i en gudom. Hvar finnes den? I Nya testamentet? Nej. I den apostoliska dopsymbolen? Nej. I Nicænum? Nej. I Luthers lilla katekes, jämte den stora vår kyrkas enligt min mening betydesefullaste symbolum . . .? Nej». Formelen bruges som bekjendt i den athanasianske bekjendelse. Men mod dens brug i vor tid reiser forf. to indvendinger «på hvilka jag aldrig sett något svar»: 1) person bruges i denne formel i en anden mening end vi ellers bruger dette ord; 2) paa alle andre omraader skiller vi mellem

den empiriske virkelighed og den spekulation som man bygger derpaa; «här bjudes den paa sin tid mest djupsinniga og svindlande höga spekulation, bragt på en kort formel, åt kristen församling och kristen barnaundervisning, såsom vore den ett med religionens egen hemlighet, en formel som är tillkommen genom en ganska invicklad process ur försöket att begripa och bemästra gudomsväsendets mysterium».

Hos Aschehoug er udkommet andet oplag af *J. J. Jansens* «**Hvor meget tror vi?**» med tilføielse af afhandlingen «Kristendom og videnskab». «I disse to smaa skrifter, siger forf., er nedlagt en grundtanke, som Gud gjennem mange aars ensom udvikling og indre kamp havde indskrevet med uudslettelig skrift i min sjæl. Denne grundtanke er muligheden af at forene fri forskning og tænkning med personlig kristendom». Særlig den førstnævnte af disse afhandlinger har havt afgjørende betydning for mange. Maatte den fremdeles have det!

Paa Steen'ske bogtrykkeri og forlag er udkommet:

Dr. *Theodor Zahn:* **Grundrids af den nytestamentlige kanons historie**. Med forf.s tilladelse oversat af Georg Harbitz, sogneprest. Forord af prof. dr. Odland.

Anbefales navnlig lærere og andre, som har forudsætninger for at studere denne sag; ti nogen let læsning er det ikke. Dr. Zahn er en af vor tids lærdeste teologer, som har gjort det nye testamentes tilblivelse og samling til sit særlige studium. Det er derfor gedigne og grundig prøvede sager her bydes.

Aasta Hansteen: **Kvinden** skabt i Guds billede. Anden forøgede udgave.

Forfatterindens originale livssyn og stil er noksom kjendt af dette tidsskrifts læsekreds.

Mariae Tod und Himmelfahrt. Ein Beitrag zur Kenntnis der frühmittelalterlichen Denkmäler. Von *Olav Sinding.*

Anbefales alle som studerer kunst.

Jeg har før omtalt den samling af opbyggelsesbøger for dannede nutidsmennesker, som Nordiske forlag i Kjøbenhavn udgiver. Forlaget har, synes jeg, været noksaa lidet heldigt i valget af skrifter. Augustins «Bekjendelser» er jo ganske vist klassiske; men de foreligger allerede forlængst i norsk oversættelse, og danske og norske forlag burde ikke modarbeide hverandre. Denne gang er det mig dog en glæde at kunne anmelde et skrift i denne samling som jeg kan give min fulde anbefaling. Det er *J. H. H. Brochmanns* **Fader vor**. Den er en helt igjennem opbyggelig bog, rig paa dybe og fine tanker og skrevet i en mønstergyldig skjøn form. Den gaar ogsaa forstaaelsesfuldt ind i nutidsmenneskernes tanker og tvil, og giver lys og veiledning. Den være alle anbefalet. Ogsaa biskop *Poulsens* «**Moses**» indeholder mange gode og opbyggelige tanker, om end dens «opgjørelse med naturalismen» lider af den almindelige teologiske feil: den er for letvindt. De som i sit personlige liv har kjæmpet eller kjæmper kampen med naturalismen ud, de ved at sagen er sværere end som saa.

Det danske «Kirkeligt samfund af 1898» har blandt sine «Skrifter til oplysning og opbyggelse» udgivet en skildring af «**Martin Luthers Liv** og Gjerning til 1521» af *Ludvig Schrøder*. Forf.s navn borger for at her bydes en i alle henseender læseværdig fremstilling af den store reformators ungdomsudvikling og første optræden.

Thv. Klaveness.

Ora et labora. Af *Torstein Gunnarson*. Bergen. Ed. B. Giertsens forlag. 1902.

Denne bog bør ikke gaa upaaagtet hen. Den fortjener at læses. Bogen indeholder 7 praktisk moralske og praktisk religiøse afhandlinger, nemlig arbeidets moralside, moraltvang og moralfrihed, kristendommens arbeide, arbeidets kristendom, Ora et labora, kristendommens ligevægtstanke, norsk naturreligion og naturmoral. Flere af disse titler vil forekomme mange religiøst interesserede læsere hertillands noget fremmede, ligesom forfatteren her og der ofte viser en tilbøielighed til at give sine tanker en paradoksal form, men man

mærker dog snart, at man har for sig en mand, som baade selv har gjennemgaat troeslivets kriser, og en mand, der har evne til baade at gaa i dybden og forfolge en original tanke.

Bogens samlede aand og indhold turde ligge i den afhandling, der er benyttet som bogens navn: «Ora et labora.» I denne titel er bogen stillet paa den plads i udviklingen, ethvert bedre theologisk arbeide i vore dage gjerne pleier have, et forsøg paa at holde himlen aaben over det fremadskridende kulturarbeide og danne en forsoning mellem den kristelige tro og vor tids sociale arbeide. Den *interessanteste* af afhandlingerne turde imidlertid være den, som bærer titlen «Norsk naturreligion og naturmoral». Forfatteren er her aabenbart inde paa opdagelsen af et nyt stykke Norge i vor religiøs-theologiske diskussion.

Forfatteren mener, at vi har endnu tilbage, hvad han kalder, en religiøs-moralsk kartlægning af vort land. Og det turde være saa. Foruden at vi tildels ialfald har begyndt at skjelne mellem østlandsk og vestlandsk religiøsitet, er vi endnu ikke begyndt at skjelne mellem de forskjellige religiøsitetens typer, som f. eks. ganske vist særtegner vestlandet. Det maa med fuld sikkerhed kunne skjelnes mellem en sognsk, en søndmorsk og en listersk religiøsitet, svarende til vore sprog- og ansigtstyper. Men at tegne disse religiøsiteters typer i deres specielle afskygninger, er naturligvis ikke hver mands sag og vil ganske vist ogsaa falde vanskeligt for den, som her har faat religiøsitetsundersøgelsens naadegave. Men det forekommer mig, at med denne afhandling har den unge forfatter gjort en god begyndelse til den religiøse «kartlægning» af vort gamle kjære land, og maaske han her er inde paa en vei, hvor det vilde vise sig, at han netop havde betingelsen for at kunne gaa videre og ogsaa blive forstaat af alle dem, der maatte have øinene aabne for dette endnu litterært ubearbeidede stykke Norge.

Olaf Holm.

I dagens strid, seks prækener af Thv. Klaveness. (Steen'ske bogtrykkeri og forlag).

I stedet for at komme med ligefremt svar paa angrebene i biskop Heuchs sidste bog, har Klaveness valgt at udgive

nogle af sine sidste prækener, som fra forskjellige sider kaster lys over de spørgsmaal, som kampen mest har dreiet sig om. Og det har vistnok været en heldig fremgangsmaade. Prækenerne staar med sin sjeldne kraft i det hele ikke blot ved siden af hans store prækensamling, men endog over den. De bærer vidnesbyrd om at han er vokset under stormen. «En riktig storm och en riktig mann — de passa för hvarann.» Og det forekommer mig, at der skal *megen* fordom til for ved læsningen af dem at kunne unddrage sig det stærke indtryk, at biskopens voldsomme angreb paa hans lære om synd og forsoning i al hovedsag er grundløst og uretfærdigt.

Chr. Br.

Skolen og nervelivet. I det «Internationale pædagogiske bibliothek» bind IV (udkommet i 1902) gjør den navnkundige amerikanske pædagog Stanley Hall, professor i psychologi og pædagogik ved et universitet i Massachusetts, rede for hvad han kalder *paidologien* eller *undersøgelsen af barnet,* en videnskab eller forskningsgren, som ikke er synderlig mere end 10 aar gammel. Han mener, at man ved en planmæssig undersøgelse af barnets baade legemlige og sjælelige natur skal komme til at indse, at det blir nødvendigt at omdanne hele det nu herskende skolevæsen, som paa grund af sin uvidenhed om barnenaturens krav bl. a. kommer til at virke skadelig paa barnets helbred. Hans redegjørelse strækker sig gjennem en række med afhandlinger, som helt fylder det over 400 sider tykke bind, og indeholder en mængde mærkelige oplysninger, der er tilveiebragte, dels ved hans egne dels ved andre «barneforskeres» iagttagelser. Blandt disse oplysninger er der en, som forekommer mig saa overraskende og saa værd at huske, at jeg tillader mig at meddele den her. Han siger, at en tysk barneforsker, Erismann, blandt Hamburgs skoleborn fandt 32 procent med abnormt nervesystem, og at dette onde steg med klasserne. En anden, Kollmann, har sammenfattet alle de undersøgelser, som er gjort paa dette område, og han er kommen til den slutning, at i Europa har omtrent 30 procent af skolebornene abnormt nervesystem, og at det abnorme procenttal i de nederste klasser

begynder næsten med nul, og i den øverste gymnasieklasse næsten naar op til 66 procent. — Er denne opgave rigtig, saa er det i sandhed et tal som bør tvinge til eftertanke.

Chr. Br.

Eduard Geismar: **Kristendom og udvikling** Kjøbenhavn. Gad. 1903.

Mange af den yngre slegt, hvem udviklingslæren er gaaet i blodet, har spurgt sig selv, om det gik an at tro paa den Kristus, som vinkede deres sjæl, og dog holde fast paa udviklingslæren, som syntes dem sandhed.

Svaret har vist faldt forskjellig ud eftersom de har opfattet udviklingslæren og havt indtryk af kristendommen. Desværre har man i høi grad savnet hjælpemidler i litteraturen. Vistnok er skotten Drummonds forkyndelse en omdannelse af kristenlæren under udviklingstankens synsvinkel. Vist har Fr. Petersen givet antydninger og er Gustav Jensens Kristenlære sterkt paavirket af udviklingstanken. Men først med Geismars bog er opgaven taget helt op her i Norden.

At opgaven ogsaa er løst, er mer end jeg tør paastaa. Bogen er ogsaa især i førstningen lidt tung. Men stilens tyngde hænger sammen med at vi ikke har en afglattet fremstilling af døde ting for os, men et levende og kjæmpende menneskes vidnesbyrd. Den yngre slegt *trænger* ligefrem en saadan bog, og mangen ungdom vil kjende sit hjerte slaa i høiere takt efterhvert som han kommer frem gjennem de første kapitler til de senere, hvor der efterhvert bliver mere liv og anskuelighed, farve og fart, inspiration og glød over fremstillingen. Som rimeligt kan være med forfatterens udgangspunkt er det kristendommen som ethisk livsmagt og samfundsomdannende aand som han mest har syn for.

Jeg skulde tage meget feil, om ikke vor hjemgangne lærer Fr. Petersen har havt nogen indflydelse paa ham. Mig synes, jeg kjender arten.

Jens Gleditsch.

«**Lillemor**» og «**Hellig enfold**» af *Karin Michaelis.* Fru Michaelis's fortælling «Lillemor» er endnu mørkere i farven end den foregaaende, «Barnet». Det er uimodsigeligt, at fru

M. skriver med talent, og derfor gribes man af de lidelser, hun skildrer, men forøvrigt synes jeg, at der kan siges meget mod denne lille fortælling.

For det første er meget i den saa uklart og lidt udført, at man kun dunkelt kan *ane*, hvor man helst skulde *vide*. Det kan være, at dette regnes for særlig interessant, men mange vil dog vist foretrække en ligefrem fortællen. Dernæst er alt i *den* grad sat paa spidsen for at blive saa mørkt og sørgeligt som muligt, at det ikke kan kaldes tro virkelighedsskildring. Forf. synes at mene, at varme hjærter kun er til for at knuses, og at bløde, milde naturer altid trædes under fødder. Ligeledes synes hun at tage det som en given sag, at alle ægteskaber er ulykkelige. Mod dette rejser der sig dog en protest hos læseren.

«Lillemor», hvis virkelige navn er Martha, bliver, kun 16 aar gammel, gift med en mand, der er mer end tre gange ældre. Hun er lidet udviklet og har ikke den fjærneste anelse om, hvad egteskabet er. Manden er læge paa en øde hedeegn, og hustruen lever i fuldstændig ensomhed. Pigen, der tyranniserer hende, er døvstum. Efter to aars bitre lidelser synes Martha ikke, at hun kan udholde livet længere, og hun drukner sig i en brønd.

I breve til moderen fortæller hun om sit ulykkelige ægteskabs sorger og lidelser. Disse breve er ganske vist meget rørende og gribende i deres naivitet, særlig mod slutningen, men de er næppe naturlige. Denne «Lillemor» er paa den ene side altfor englelig from, paa den anden side altfor enfoldig og uvidende.

Der er stor kunst i det korte brev, i hvilket den haarde ægtemand melder den unaturlige moder datterens død. Man føler levende, at der bag de knappe ord er en sønderreven sjæl, der for sent erkjender sin uret. Men modsætningerne er altfor stærke, altfor grelle. Den ene er saa uplettet ren, saa blid og elskelig, at hun er mere en engel end et menneske, de andre er i altfor overdreven grad haarde, kolde og ubarmhjærtige.

Kun nogle faa maaneder efter «Lillemor» udkom en ny bog af fru Michaelis. Hun er den fejrede forfatterinde, der formodentlig saa tidt, det skal være, kan faa sine bøger

udgivne, og sandsynligvis vil der ogsaa altid være anmeldere, der vil rose dem. Men denne sidste bog er dog ganske sikkert ikke noget betydeligt værk. Det er ti smaa fortællinger, nogle af dem ganske smaa skizzer, som forf. sammenfatter under den søgte titel «Hellig enfold». De er af meget forskelligt værd, de *fleste* af dem, forekommer det mig, af temmelig ringe værd. I «Præstens datter» og «Myrtetræet» er der meget smukt og rørende, om end ogsaa en del unaturligt. Ogsaa «Hjemfalden» er en gribende, lille historie, men det maa bemerkes, at den i altfor høj grad ligner en fortælling, Henrik Pontoppidan skrev for mange aar siden. I «Frøken Severine», som vel maa regnes for den betydeligste af fortællingerne, finder man meget af aanden i «Lillemor». Det er atter den fromme og selvopofrende kvinde, der knuses i støvet. I «En flugt» er der interessante momenter, men ogsaa meget frastødende og uheldigt. I de øvrige skizzer vil forf. for en del være morsom, men dette lykkes hende efter min mening ikke. *Humor* har fru M. ikke; dertil hører der *friskhed,* og friskheden mangler fuldstændigt i hendes frembringelser. Derfor falder det, der vel *skulde* være morsomt, ud i det grelle og uskønne, som i «De gamle», hvor maaske fra begyndelsen skildringen af to gamle aandssvage er ganske god, men hvor slutningen er under al kritik. «Lille Svenningsen» er ligefrem raa og modbydelig. Det vilde undre mig meget, om noget af disse billeder kunde fremkalde en *naturlig,* sund latter.

Th. Mau.

«**Alle Synderes Konge**», af *Laurids Bruun.* L. Bruuns sidste bog, som meget hurtig kom ud i andet oplag, er ejendommelig og fængslende, men i høj grad mørk og sørgelig. Den underlige, søgte titel vil næppe vejlede nogen om emnets beskaffenhed. Hovedpersonen er den ulykkelige, forurettede prins Otto Kristofferson af Danmark, en af de mest tragiske skikkelser i den danske historie. Da dette emne er behandlet i en af Ingemanns bekendte, fordum saa yndede historiske romaner, ligger det nær at anstille en sammenligning. Man vil da se en saadan forskellighed, at der vanskeligt kan

opdages lighedspunkter. Der er forskellighed i sprog og form, i hele behandlingen af emnet, i opfattelse af personligheder, i alt. Denne gennemgribende forskel ligger vel ikke blot i de forskellige forfatterindividualiteter, men ogsaa i tiden, af hvilken hver enkelt præges mere eller mindre. Man føler, hvor store forandringer der finder sted i to trediedele af et aarhundrede. Hvorvel Ingemanns historiske roman bærer navnet «Prins Otto», optager dennes liv dog kun en mindre del af fortællingen. L. Bruun følger derimod udelukkende hovedpersonen og skildrer kun andre, for saa vidt som de kommer i berøring med ham. Den unge prins, der af Ingemann fremstilles som saa lys og harmonisk en skikkelse, gøres af Bruun til et ungt menneske med store fristelser og stærke lidenskaber, dog tillige med gode og ædle indskydelser og med en stærk trang til at hjælpe de fattige og undertrykte. Den aandssvækkelse, for hvilken Otto efter historien blev offer efter det lange, haarde fangenskab i grev Gerts vold, fremstiller forfatteren i form af sygelig exaltation med forskellige hallucinationer. Til dette var der dog spirer alt i den tidlige ungdom. Tilsidst bliver Otto en fuldstændig legendeagtig skikkelse, og forfatteren tager sig meget store friheder med hensyn til den historiske virkelighed, men han kalder ganske vist heller ikke sin bog en «historisk» roman.

Der er noget springende og afbrudt i fortællingens form. Den er mere som en række af billeder end en samlet fortælling, men disse billeder er overordentlig levende, undertiden helt betagende. Som det saa ofte er tilfældet hos nutidsforfattere, forenes i denne bog de mørkeste og grelleste skildringer af livets uhyggelige sider med det sygelig overspændte og højtstemte. Middelalderens overtro males med stærke farver baade i retning af guldmageri og besættelse af onde aander i dyreskikkelse m. m. Naar forfatteren lader folk tro, at den ædle, ulykkelige prins er besat af en ond aand, gør det et i høj grad pinligt og frastødende indtryk, og det har neppe historisk hjemmel.

Noget af det interessanteste er skildringen af Ottos studieophold i Paris. Men ogsaa her er alt mørkt. Sikkert

var der stor letsindighed mellem de unge studerende i verdensstaden i middelalderen, men naar det fremstilles som det *helt* almindelige, er det dog vist en fejl. Der har dog vel til alle tider og allevegne været unge mennesker, der har været afholdende enten i kraft af naturens renhed, alvorlige grundsætninger eller troens magt.

Th. Mau.

Rettelse:

I stykket «Skottefruen» side 275 linje 10 fra oven staar «*poltuge*», skal være «*paltuge*».

NORSK THEOLOGI.

(Foredrag i Christiania presteforening.)

Naar tydskeren Nippold i sit verk om den nyere tids kirkehistorie stiller sit fædrelands kirke i spidsen for hele protestantismens, saa giver han som grund til denne Tydsklands forrang dets overlegenhed i *theologi*. Han indrømmer villig, at andre kirker kan staa høiere i andre retninger. Men den tyske kirkes overtag i theologisk dygtighed sikrer den efter hans mening alligevel førerstillingen. Fra andre kanter, fra det praktiske kirkearbeides mænd, siges det ikke sjelden, at hele den lutherske kirkeafdeling aldeles «ligger i dødvandet» i sammenligning med den reformerte. *Det* turde kanske ogsaa være en overdrivelse. Men derpaa skal jeg ved denne leilighed ikke nærmere indlade mig. Hvad jeg vil have sagt, er alene dette, at theologisk dygtighed ikke altid afgiver en paalidelig maalestok for en landskirkes eller en kirkeafdelings aandelige kraft. Tydsklands theologiske overlegenhed er uomtvistelig. Alle andre lande lærer af det, og *maa* gjøre det. Vi selvfølgelig ogsaa som alle andre. Saa naar jeg tager ordet for, at den norske theologi skal stille sig i et mere uafhængigt forhold til den tydske, end den hidtil har gjort, da er det aldeles ikke min mening, at vi herefter ikke skulde have noget at lære af den. Men nok vil jeg sige, at dette fortrin ikke har den vegt, som man ofte uden videre undersøgelse tillægger det, og at det religiøse aandsliv kan staa lavt ogsaa under en blomstrende theologi.

Da Jesus Christus forbandede det figentræ, som havde nok af blade, men ingen frugt, da saa han i dette træ billedet af sit folk, der var saa udueligt til at bære frugt for Gud. Men i den rige bladfylde tænker jeg, han først og fremst saa et billede paa den pharisæiske *theologi*, som lovede saa meget og holdt saa lidet.

Vi tager feil, naar vi mener, at denne theologi var uden dygtighed og kraft. Vi har den for os i Talmud, der blev til i de samme aarhundreder som kirkefædrenes skrifter, omtrent ligeløbende med dem, men som i den største del af denne tid alene var til som uskreven, mundtlig overlevering. Efter sin form er den i vor tids øine barok og ofte nok latterlig. Men den bares oppe af en række fremragende mænd, rabbi Akila, martyren, rabbi Juda, den hellige, og hvad de nu alle heder, blandt hvilke der var nogle, hvis ry efter jødernes paastand «gik fra verdens ene ende til den anden», og som samlede under sin lærerstol en saa stor flok af unge mænd, som faa eller ingen af vor tids theologiske professorer. Og den viste sin magt, denne theologi, i sin kamp mod christendommen. I disse aarhundreder skyllede christendommen ud over hele den græsk-romerske verden som et hav og rev alt med sig. Men blandt jøderne vandt den næsten ingen indgang. Den pharisæiske theologi havde reist et bolværk, som trodsede den nye læres verdenserobrende kraft. — Og hvad theologisk *skarpsindighed* vedkommer, da ved jeg virkelig ikke, om Talmuds store navne giver nutidens tydskere saa særdeles meget efter.

Den nuværende tydske theologi synes ikke, med al sin videnskabelige dygtighed, at have megen evne til at løse de opgaver, som virkeligheden forelægger den. Den magter ikke at standse det umaadelige frafald hverken inden den høiere dannelse eller blandt arbeidermasserne. Moralen synker. Selvmord og sindssygdomme tiltager, som altid, hvor sjælelivet taber sit religiøse fæste. Selvmord skal for tiden, siges der, ingen steds være saa hyppige som i Sachsen, i Luthers fædreland.

Efter min overtydning lider det tydske aandsliv i vore dage af en ren sjælesygdom. Den gaar under navn af intellektualisme, overforstandighed, forstandssyge, og den fuldbyrder sig gjennem flere trin. For theologiens vedkommende ytrer den sig først i det, at den religiøse kraft træder tilbage for den videnskabelige dygtighed, men vel at mærke: den virkelige *dygtighed,* evnen til at tænke de store tanker. Som et exempel, der ligger nær for vort kjendskab, skal jeg pege paa Martensen. I al hovedsag er jo han en god tydsker.

Og tænker er han, men næppe stor som religiøs kraft. Det næste skridt er, naar indenfor den rent videnskabelige side af theologien de store tanker træder tilbage for den store lærdom, stofindsamlingen, detailundersøgelserne. Det er jo dem, som nu paa en saa forfærdelig maade breder sig inden den tydske theologi. Ethvert af de store theologiske spørgsmaal skal nu afgjøres som et *lærd* spørgsmaal. For en meget stor del hviler imidlertid dette paa et skin. I virkeligheden er det langt mere standpunkterne selv, de forskjellige aandsretninger, som kjæmper med hinanden og seirer eller ligger under, end de lærde detailundersøgelser. Men man giver det altid udseende af, at det er detailundersøgelsen, som afgjør slaget, skjønt man i al hemmelighed godt ved, at det ikke er tilfældet. Dengang da Baur og Tübingerskolen gjennem en med mikroskopisk nøiagtighed dreven detailexegese fik opløst den nytestamentlige christendom i petrinsk jødechristendom, paulinsk hedningechristendom og johanneisk logoslære, da saa det visselig ud, som det var stoffet selv, der havde paatvunget dem dette resultat. Men i virkeligheden var det, som nu alle ved, den hegelske philosophi, der paa forhaand havde gjennemtrængt deres tænkning og hele deres aandsliv, som uvilkaarlig havde ledet deres arbeide baade ved indsamlingen af de umaadelige stofmasser og ved den maade, hvorpaa de derefter ordnede og udnyttede dem. Og da saa Ritschl senere gjennem en kanske endda mere mikroskopisk dreven undersøgelse af stoffet slog Tübingerskolens hypotheser i stykker, da laa grunden til dette vældige omslag, der kom til at føles gjennem hele Tydsklands theologi, aldeles ikke først og fremst i det, at Ritschl havde vokset op til at blive sin tidligere lærer overlegen i detailkundskab og exegetisk mikroskopi. Den laa i det, at en anden *aandsretning* brød igjennem ud fra dybderne i hans væsen og drev ham til at give hele rækken af sine kjendsgjerninger og bevisligheder en helt anden opstilling end tidligere. Jeg gjentager det: det er standpunkterne selv, aandsretningerne, som behersker kampen og dens gang, langt mere end gjennemforskningen af de lærde enkeltheder, og det saa meget mere jo større de spørgsmaal er, som det dreier sig om. De rent lærde enkeltundersøgelser blir ikke derfor uden værd. De ledsager aandskampen som

et slags akkompagnement og giver sit indlæg i den. Men de maa finde sig i at blive staaende som numer 2, som det underordnede, i stedet for at spille mester, saaledes som de nu uafladelig vil.

Naar lærdommen og stoffet og enkelthederne saaledes faar overtaget inden en videnskab og trænger de store ledende tanker i baggrunden, saa faar det gjerne en meget kjendelig indflydelse paa dens udtrykssæt, paa det sprog, den taler. De rent tekniske udtryk blir flere og flere, og der uddanner sig lidt efter lidt et eget skolesprog, som ikke er forstaaligt for almindelige mennesker, et eget lærd kraakemaal, et temmelig sikkert tegn paa barbari. Denne feil har den tydske theologi lidt stærkt af, som alle ved, lige til den aller sidste tid, rettroende og rationaliserende lærde i omtrent samme udstrækning — Ritschl, Thomasius og Franck nogenlunde lige gode. Nu har Harnack og hans fæller brudt med denne uvane. De har taget til at bruge almindelige menneskers udtrykssæt, at tale «manna maal». Og saa kommer vel ogsaa nogle af de rettroende med tiden efter.

Det er et vidnesbyrd om, at aandskraften i theologien visner indvendigfra, naar den stivner til i sit skolesprog og glemmer at tale «manna maal». Det er sine synders straf, theologerne her faar, som det bør sig, paa sin egen tunge. I de store tider gaar det aldrig saaledes. Luther skrev som et *menneske*, og det samme gjorde kirkefædrene. Christus og hans apostler tør jeg jo ikke engang *tænke* paa at opstille som forbilleder. I det, som det her gjælder om, skal man vanskelig kunne opvise en større modsætning end den mellem propheten fra Nazaret og en almindelig tydsk professor i theologi. Skulde ikke ogsaa det tyde paa, at den tydske theologi er kommen ind i et feil spor?

Jeg nævnte Luthers navn overfor en af theologiens lærde uvaner. Og jeg skal med det samme faa lov at rette en misforstaaelse vedkommende Luthers stilling til studiet af de lærde sprog, bibelens grundsprog, som her i landet vist er meget udbredt. I det overmaade lærde «theologiske tidsskrift», som Caspari og Johnson udgav i min ungdom, blev det i et af de aller første hefter paa det stærkeste udhævet, hvor fast Luther holdt paa nødvendigheden for theologer af

at studere græsk og hebraisk. «So lieb nun als uns das Evangelium ist, so hart lasst uns uber den Sprachen halten.» Den sætning er siden den tid utallige gange bleven gjentagen af norske theologer. Og det er ogsaa rigtigt nok; Luther udtaler virkelig dette i sit skrift til raadsherrerne om christelige skoler[1]). Men han siger det aldeles ikke om *alle,* som skal læse theologi og blive prester, men alene om den, der vil gjælde for en «udlægger af skriften eller, som Paulus kalder det, en prophet». Man læse blot lidt videre i dette samme skrift til raadsherrerne (side 185 ff.). Det er en helt anden Sag, siger Luther, med en almindelig prest og forkynder af troen, end med en saadan skriftudlægger eller prophet. En almindelig prest har saa mange klare sprog og texter i oversættelsen, at han kan forstaa Christus, lære og leve helligt og prædike for andre. Men at udlægge skriften og stride mod de vildfarende udlæggere magter han ikke; det lader sig ikke gjøre uden sprogenes hjælp. Og nu maa man jo inden Christenheden have slige propheter, som udlægger skriften og magter at føre strid, og det er ikke nok med helligt liv og ret lære. Derfor er sprogene aldeles nødvendige i christenheden ligesom propheterne eller udlæggerne, endskjønt det ikke er nødvendigt, at enhver christen eller prest er en saadan prophet. Og lidt nedenfor heder det igjen: Troen og evangeliet kan forkyndes af en almindelig prest uden sprogene. — Man ser, det er langt fra, at Luther stiller de krav til theologernes kundskaber i græsk og hebraisk, som man har gjort hos os. *Det* er sikkert noget, som først er kommet op i det paafølgende «lærde» tidsrum, der aldeles ikke uden videre staar for os som saa mønstergyldigt.

Og naar jeg tror, at vi nordmænd nok kan hjælpe os med at læse noget mindre af tydske theologer, end vi nu gjør, saa er det ikke min mening at sige dette om Luther. Ham vilde jeg gjerne vi skulde læse *mere* af, end vi gjør. Jeg saa nylig, at en tydsk Lutherforsker spøgende kalder Luther en «sammenligningsvis ukjendt tydsk forfatter fra det 16de aarhundrede». Nu i det sidste lader dette sig vel ikke længere sige i Tydskland. Men her i Norge gjælder ordet

[1]) Erlanger-udgaven 22, 182.

fuldt ud: Luther er en temmelig ukjendt tydsk forfatter fra det 16de aarhundrede. Vi har ingen brug for en saa enfoldig theolog. Før var det anderledes. En af de første bøger, som udgik fra det theologiske fakultet ved vort universitet, var en reformationshistorie. Og dengang hørte det til, at en norsk theolog kjendte noget til Luther. *Det* er for simpelt for os. Selv om vi havde tid til det for den megen lærdom, vi skal have til livs for vor examen, — vi vilde endda næppe have smag for det Vi er «af en anden aand» end han — en aand, der gjerne vilde være ligesom lærdere, men som næppe opnaar at blive betydeligere.

Ogsaa i Tydskland har der løftet sig røster, ikke uden styrke, mod den masseagtige ophobning af det lærde stof ikke blot inden theologien, men inden videnskaben i det hele. Forfatteren af bogen «Rembrandt als Erzieher» fører de skarpeste anker mod nutidens tydske aandsliv, fordi det drukner i detailundersøgelser og specialforskning, ødelægger tanken og udtørker sind og gemyt. Han kræver en hel aandelig revolution baade paa videnskabens, kunstens og literaturens omraade, med Rembrandt og Shakespeare (og næst dem Luther) som de store forbilleder for alt germansk aandsliv. Vore lærdomssæder kalder sig «universiteter», siger han; de kunde snarere kalde sig for «specialiteter». De driver nu ikke andet end mikroskopi. De faar se til at lægge sig efter lidt «makroskopi». — Paa det exemplar af bogen, som jeg eier, og som er flere aar gammelt, staar der: 53ende oplag. Om der er kommet senere oplag, ved jeg ikke. Men en vis opmærksomhed har den da i alle fald vakt. — —

Forstandssygen (intellektualismen) inden den tydske theologi har ikke naaet frem til sit maal ved at splitte den op i et utal af specialundersøgelser. Dens første skridt er, som sagt, at lade den religiøse kraft træde i baggrunden for den videnskabelige tænkning. Det næste er at drukne de store tanker i et hav af lærdom og detailforskning. Men derefter kommer der et, hvor forstanden ligefrem lægger haand paa selve den christelige tro, for saa senere, udenfor theologiens grændser, at fuldende sig i den rene guds- og aandsfornegtelse med sindsforvirring og selvmord i sit følge.

Harnack staar som første mand blandt de theologer,

hos hvem den dygtige og storstilede tænkning bryder frem igjennem lærdoms-masserne, men hos hvem den ogsaa har vanskeligt ved at afholde sig fra at krænke troen. Han er noksaa freidig til at kritisere Jesus Christus. Jesus er visselig den fuldkomne aabenbarer af den evige fader. Men det hindrer ikke Adolf Harnack i at indtage et temmelig overlegent stade endog til Jesu forkyndelse af Guds rige. Han skjelner mellem den side af denne forkyndelse, der taler om riget i dets jordiske skikkelse, i dets ringe begyndelse, i dets stille vækst, og saa den anden, den «eschatologisk-dramatiske» eller hvad det nu er, han kalder den. Den første side er original for Jesus, sprungen ud af hans egen aand, og bærer dens stempel. Den anden er noget, han med sin hele samtid har taget i arv fra sine forgjængere, propheterne. Og som ved alle andre store banebrydende skikkelser, saa ligger der ogsaa hos Jesus en helt anden vegt paa hvad der er hans egen aands frembringelse, end paa hvad han har overtaget fra sin samtid eller fortid. Hvad Jesus siger i sin eschatologisk-dramatiske skildring af Gudsrigets fremtid, er derfor af langt ringere værd end hans tale om dets udfoldelse her paa jorden. — Følgen blir den, at hele denne Gudsrigets eschatologiske fremtid faar en betænkelig tilbøielighed til at fordufte.

Og gaar det saaledes med Jesus selv, da kan man nogenlunde vide, hvordan det gaar med hans apostler. Dem har en hel del tydske professorer aldeles ikke vanskeligt for at tage i skole. Men jeg vil faa lov at sige: i mine øine er det et tiltalende syn at se en lærd professor bøie sig for en ulærd apostel. Og det er aldeles *ikke* noget tiltalende syn at se en lærd professor tage en ulærd apostel i skole. Thi naar han det gjør, maa han vistnok have glemt, at der er noget til i livet, som heder religiøs kraft, og at denne kraft i religiøse spørgsmaal har mere at sige ikke blot end lærdom, men mere selv end den høiere videnskabelige dygtighed. Thi at Harnack og andre tydske professorer endnu staar en del tilbage i virkelig religiøs kraft for en Peter og en Paulus, derom tør vi dog nok kanske kunne blive enige.

Denne forstandssyge (intellektualistiske) tydske theologi med dens umaadelige masser af lærdom og med dens ikke faa virkelig dygtige tænkere har, som sagt, ikke vist ret

megen evne til at magte de opgaver, det tydske folkeliv byder den. Jeg skulde tro, at selv de fleste tydskere vilde indrømme, at deres kirke var bedre faren, om halvdelen af de mænd, som nu skriver lærde theologiske bøger, der inden meget faa aar er haabløst glemte, vilde vie sin tid og sit arbeide til opgaver af en mere praktisk art. Folkelivet synker under al denne «ordbladerassel». Det ligner figentræet med den rige bladfylde men med sparsom frugt. Kirken er bleven en «theolog-kirke»; dens personlige hellighedsmaal er ikke høit; og den synes at have lidt stærk skade paa sin evne til at frembringe store christne personligheder. Jeg tvivler paa at hele det mægtige Tydskland i det 19de aarhundrede kan opvise saa storstilet en christenskikkelse som Grundtvig. Jeg nævner med ærbødighed navne som Tholuck, Wichern, Fliedner, Harms (Hermansburg); jeg nævner med personlig *taknemlighed* mænd som Beck og Löhe. Men jeg siger endda: jeg tvivler paa at Tyskland i det sidste aarhundrede har frembragt en christenskikkelse, som kan holde maal med Grundtvig. Det skulde da være Schleiermacher. Det er jo ham, man kalder fader for hele den moderne theologi. Og det lader sig ikke negte, at han *er* det. Der var to sider ved ham, to sider, som aldrig rigtig vilde smelte sammen. Den ene var: hernhutisk, og noksaa fruentimmeragtig, fromhed. Den anden var en mægtig intelligents eller tankestyrke, som visselig var mandig nok — dog ikke bare mandig, men ogsaa halvt hedensk. Og er ikke det i grunden hele christenhedens stempel den dag idag: en temmelig fruentimmeragtig fromhed og en noksaa hedensk intelligents? Jeg tænker, vi havde faat en sundere «moderne theologi», en som havde gjort christenheden mere virkelig nytte, om den var udgaaet fra Grundtvig, end nu, da den udgaar fra Schleiermacher.

Efter dette korte blik paa den tydske theologi tillader jeg mig at foreslaa de theologiske professorer ved vort universitet at løse sig en smule fra den nære tilslutning til Tydskland og friste paa at grundlægge en noget mere selvstændig *norsk* theologi.

En «norsk theologi» — hvordan skulde den se ud? Ja, jeg skal straks faa lov at sige, hvordan *jeg* helst vilde, den skulde være. Der skulde være lidt mindre af lærdom i den,

og lidt mere af *aand*, end i den vi har. Men for en udbredt, skjønt ikke meget høitliggende misforstaaelses skyld skal jeg tilføie, at med «aand» mener jeg ikke evnen til at sige aandrigheder eller noget paa den kant. Jeg mener evnen baade til selv at samle sig paa og til at meddele andre de *store tanker* inden theologien, de som har let for at fængsle og at gribe de unge og modtagelige sind.

Ved norsk theologi mener jeg *ikke* en theologi, som foresætter sig med flid og beregning at udvikle norsk national eiendommelighed eller noget saadant. Jeg mener ikke andet end det, at norske professorer faar mod til at bryde saa pas grundigt med tydsk «grundighed», at de uden at ændse tydske forbilleder og tydske vaner giver sig til paa egen haand at overveie det noksaa nærliggende spørgsmaal: hvorledes de selv med de kundskaber, de evner og hele det aandsindhold, de nu engang sidder inde med, paa bedste maade skal kunne blive til aandelig nytte for norske theologiske studenter? Lykkes det dem at give et nogenlunde forstandigt svar paa dette spørgsmaal, og at arbeide i en aarrække i overensstemmelse med et saadant svar, saa skal nok ogsaa den norske eiendommelighed lidt efter lidt give sig tilkjende, uden at de i mindste maade selv behøver at bekymre sig om det.

Altsaa: mere arbeide paa at meddele de unge de store hovedtanker, og mindre paa det lærde stof. Alene de ualmindelig fremragende universitetslærere magter nu i nogen mon at give begge dele. For mængden af dem blir det tankerne, som kommer tilkort. Ved sin ære, ved sin «videnskabelige samvittighed» føler de sig forpligtet til at sørge for den lærde viden, som lader sig eftervise ved en examensprøve. Med tankerne faar det saa gaa, som det kan.

Men det er netop denne «samvittighed» som jeg mener er indforskreven fra Tydskland af og trænger til et ordentligt norsk eftersyn. Er den fremgangsmaade, vore professorer nu følger, virkelig den frugtbareste for deres tilhørere? Eller meddeler de dem kanske overmaade mange ting, som for deres liv og deres gjerning har lidet og intet værd, mens de holder tilbage ting af ulige mere værd, som de nok havde været istand til at meddele dem, dersom de havde taget sig alvorlig sammen? Dette spørgsmaal tillader jeg mig at rette til norske

professorers «samvittighed». Muligens ikke til deres «videnskabelige», men saa meget mere til deres jevnt *menneskelige* samvittighed.

Mindre lærdom, mere tanke. Men vel at mærke: det er ikke nok, at tankerne blir løselig *nævnt,* saa eller saa. De maa for alvor *fremstilles,* og det paa en saadan maade, at den magt, hvormed de engang har grebet professorens eget sind, kan meddele sig til hans unge tilhøreres.

Mere tanke, mindre lærdom. Det vigtigste ved sagen er dog med dette endnu ikke nævnt. Men det er dette: hvad professoren eier af *religiøs kraft*, maa han sætte ind i sin gjerning. Det maa kunne kjendes, at kjernen i theologien ikke er sprogkundskaber eller lignende, ikke engang intelligents, men *religion.* Og kommer den religiøse side af theologien til sin ret, vil den uvilkaarlig trække tankerne frem og trænge stofmasserne tilbage. Det religiose formæler sig lettere med de store tanker, end med de lærde enkeltheder.

Ved dette maa jeg imidlertid tage et forbehold, især af den grund, at det religiøse skinvæsen blomstrer her i Norge, som neppe i noget andet protestantisk lands kirke. Intet kan være fjernere fra mit ønske, end at en professor skulde slaa af paa det alvorlige, anstrengte videnskabelige arbeide og til gjengjæld komme med nogle opbyggelige godtkjøbsbetragtninger og kline dem udenpaa et vassent foredrag. Heller da ikke et ord om det religiøse end et saadant skin! Men her er ikke tale om det udvortes paaheftede, men om at trænge ind til marven af de ting man taler om. Enhver kirkehistorisk tildragelse eller skikkelse har sin religiose kjærne, hvert bibelsk skrift og hvert bibelsk sprog har sin. Det var gamle Tobias Becks store styrke, naar han midt i den sproglig exegetiske gjennemgaaelse kunde standse op et øieblik, og saa med ét lade den religiøse tanke, hvis *svøb* han stelte med, flamme ud over forsamlingen som et lyn og slaa ned i hjerterne.

En theologisk professor kan ikke, han mere end andre folk, lægge en alen til sin vækst, hverken intellektuelt eller religiøst. Og man skal saa vist ikke kræve, at et kanske spædt og begyndermæssigt religiøst liv skal have opdaget og

gjort sig til herre over den religiøse kjærne overalt hvor den er at finde i det theologiske stof. Vore professorer faar arbeide med de kræfter de har, ikke med dem de ikke har. Men det gaar an at gjøre brug af de høieste kræfter, man eier i sin sjæl; og det gaar *ogsaa* an at flyde paa de underordnede og lade de høiere ligge brak. Og det er netop dette sidste, den herskende fremgangsmaade og den tydske mode frister os nordmænd saa stærkt til. Efter hvad jeg har hørt og læst, skal tilstanden ved engelske og skotske universiteter være ikke lidet bedre.

I *kirkehistorie* t. ex. tror jeg, at en hel del af det vanlige stof kunde sløifes, men at saa rigtignok somt af det vigtigste maatte tages langt mere indgaaende. I min ungdom fik vi saaledes nok saa udførligt gjort rede for alle gnostikere, som man vidste noget om: Basilides, Valentinus, Saturninus, Bardesanes, Marcion, Ophiterne og hvad de nu alle hed. Vi hørte om deres systemer, om deres syzygier eller æonpar, om hvem af dem der talte 7, 8 eller 15 emanationer osv. osv. Jeg for min del skjønte intet af det hele, og jeg tror, at de fleste andre ikke skjønte mere end jeg. Først et par aar bagefter gik det med en gang op for mig, at alt dette vistnok maatte være noget, der var temmelig i slægt med hvad man nu om dagen kalder spekulativ filosofi. Jeg tror, det vilde have været mere praktisk, om man havde nøiet sig med at give dem alle paa en nær en meget kort omtale, men saa til gjengjæld gjort sit yderste for at faa denne ene klart og forstaaelig frem. T. ex. Valentin. Takket være Irenæus, kan man faa meget god og paalidelig greie paa hvad der i det store og hele var hans tankegang. Og faar man det, saa ved man, hvad en gnostiker var for noget. Og det bør virkelig en theolog vide. Thi ved han ikke det, saa ved han heller ikke, hvad en kirkefader var for noget. Thi fra kultursiden set, er de to nogenlunde det samme. Hvad der skiller dem fra hinanden, er i hovedsagen ikke andet end den christne tro. Men det blir da rigtignok ogsaa — og det kjendes tydeligt — et skille, som drager sig gjennem deres hele væsen. Nu er jeg ræd, der er alt for mange theologer, som blot har en meget utydelig forestilling baade om en gnostiker og en kirkefader.

Paa samme maade kan man spare sig for en hel del af det, som nu fortælles om alle kirkefædrene og deres vigtigste skrifter. Men til gjengjæld maatte de unge faa lidt ordentlig greie ialfald paa et par af dem, en østerlandsk og en vesterlandsk, t. ex. Clemens af Alexandria og Ambrosius. Og hvis der paa nogen maade blev tid, burde de ogsaa læse lidt af hvad de har skrevet. Nu gaber der i vore forestillinger om den kirkelige literatur et rent ginnungagap fra apostlernes skrifter af og lige til Luthers, eller rettere: til Francks eller Ritschls. I middelalderen kan man godt hjælpe sig, om man ikke kjender hele paverækken eller listen over alle munkeordener. Men det er aldeles nødvendigt at vide og forstaa, hvad Gregor 7 og Innocents 3 var for mænd, hvad de vilde, og hvorledes de tænkte. Og ligesaa er det nødvendigt at have tydelig greie paa Bernhard af Clairvaux og et par andre munkeskikkelser, paa den hellige Thomas og Abælard eller et par andre af de største theologer.

Jeg hørte engang en forelæsning over Frankrigs kirkehistorie ved udgangen af det 18de og indgangen i det 19de aarhundrede. Lad mig sige, det var ved universitetet i Lund; i min ungdom ialfald kunde det lige saa godt have været ved et tydsk universitet eller ved vort eget. Foredragsholderen skildrede udførlig fem forskjellige synoder, tror jeg det var, hvor Frankrigs biskoper mødte, og hvad der paa dem blev afhandlet og hvad der blev vedtaget. Jeg husker virkelig ikke, om gallicanismen paa disse synoder gjorde et hanefjed frem eller et hanefjed tilbage. Hvad de syslede med, hører uden spørgsmaal ind under det, som man i sin studietid lærer, for siden ude i livet «med sundt instinkt at glemme». Til allersidst i forelæsningen blev det nævnt, men ogsaa *kun nævnt,* at det var i denne tid, at Chateaubriand udgav sin bog om «christendommens aand». Dersom *jeg* skulde have fortalt Frankrigs kirkehistorie i disse aar, vilde jeg have gjort netop det omvendte. Jeg vilde have faret med harefod over alle de fem synoder og hvad de afhandlede og vedtog. Men saa vilde jeg have gjengivet Chateaubriands bog for mine tilhørere saa livfuldt, som det paa nogen maade havde været mig muligt. Thi *Génie du Christianisme* var en virkelig daad, et aandeligt «gjennembrud.» Det var den, som gav det

første stød til den store omvæltning i hele Europas aandsliv bort fra fritænkeriet og revolutionen og over imod christendommen. De fem synoder derimod havde vist lidet eller intet med noget slags aandsliv at gjøre.

I den *gammeltestamentlige theologi* er det kritiken, som truer med at tage interessen fangen. For min del tror jeg visselig, at denne kritik er hildet i et vildspor; en forstandssyg tid undgaar ikke lettelig at komme ind i kritiksyge. Og jeg tror sikkert, at en kraftigere og sundere tid vil komme til at vise kritiken tilbage inden rimelige grændser. Men derfor ønsker jeg ikke, at de unge theologer skal holdes udenfor hvad kritiken har at sige. Selv om det var muligt, vilde det alligevel ikke være gagnligt. Men det ønsker jeg rigtignok, at hverken kritiken eller kampen imod den maa blive nogen hovedsag inden denne gren af theologien. Det gamle testamente giver os de store religiøse grundtanker i deres udfoldelse aarhundrederne igjennem, fra den første fremtidssvangre spire af og til den høieste skikkelse, de naaede, før Christus kom med «tidens fylde». Fremfor alt Gudsbegrebets egen vækst i menneskesjælen, videre moralen i *dens* vækst, Messiastankens vækst osv. De unge skal lære at føle den ild som greb de bibelske forfattere, naar de store religiøse tanker opgik for dem. Thi der er glød i de hellige skrifter. Og hvis der ingen er i theologien, saa ligger den nedenunder sit emne. Jeg tillader mig at henvise til professor Michelets sidste bog. Jeg er ikke i det hele nogen beundrer af denne bog med dens efter min mening saa forhastede eftergivenhed overfor den moderne kritik. Men jeg beundrer den, fordi den saa alvorlig søger at sammensmelte den religiøse og den videnskabelige side af theologien. Ikke netop i de bønner, hvormed forfatteren aabner sine afsnit Dem synes jeg nok, han kunde sparet sig. Men ellers, hvor han stadig søger at naa ind til den religiøse kjerne i det emne, han afhandler. Jeg vil ikke sige, at det altid lykkes ham. Det forekommer mig, at det religiøse stundom noksaa vilkaarlig blir knyttet sammen med det videnskabelige. Men det er jo en ung professor, og en ung mand, som skriver. Og den stærke vilje er der til at gaa i den rigtige retning. Og da tør vi vente, at han med tiden vil komme til at kunne give os det udmærkede.

Studiet af *det nye testamente* er kanske det, som trænger den stærkeste omdannelse. Det lider mest under den herskende mikroskopi. Det er visselig nødvendigt at slaa istykker den halvt dogmatiserende og halvt opbyggelige maade at læse bibelen paa, som enhver from gut bringer med sig til universitetet, og som sætter ham istand til at finde saa at sige en hvilkensomhelst sand og gudelig tanke i et hvilketsomhelst vers af hele den hellige skrift. De maa lære at indse, at hvad det gjælder om, er at læse hvad der staar, og ikke hvad der ikke staar. De maa komme til at «læse bibelen, som man læser en anden bog», som det har været udtrykt. Nu, universitetet lærer dem vist ogsaa temmelig hurtig af med den nedarvede maade. Men saa møder ogsaa mikroskopien op paa dørtærskelen og lærer dem at snu og vende saa mange gange paa et enkelt vers og et enkelt ord, at finde saa mange vanskeligheder og opdage saa mange uanede ting, at det lettelig gaar rundt for gutterne, saa de hverken ved op eller ned om hvad der staar eller ikke staar i bibelen. «Ich bin bei alle dem so dumm, als ging ein Mühlrad mir im Kopf herum». — Naar en ung student har faaet lidt anelse om *græsk* aandsliv og lidt lyst til at kige indenfor forhænget, og han saa giver sig til at læse t. ex. nogle af Platons dialoger, kanske Symposion og Phædon og enkelte af de andre, ja saa føler han aldeles uvilkaarlig, at her er der nok af dybder som han ikke kjender, masser af ting, som han ikke forstaar. Men lige saa sikkert føler han dog ogsaa, at han *ved* noget *om,* hvad der staar i disse bøger, ja at selve hovedindholdet dog ikke er ham aldeles fremmed, om det end kanske staar dygtig uklart for ham. Og skulde nu ikke en ung christen student have lige saa pas forudsætninger for at kunne tage et brev af Paulus i haanden og læse hvad der staar, som en dialog af Platon? Jeg har engang gjort et lidet forsøg i den retning. Jeg har en kort stund holdt en liden — og meget tarvelig — bibelskole for en 8—10 bondegutter. Den bestod bl. a. i det, at jeg sagde til dem: læs nu til imorgen igjennem det og det (korte) brev af Paulus, og sig mig saa, hvad der staar i det. Nu — de første gange havde de ikke meget at sige, det skal være vist. Men jeg fristede da at hjælpe deres sporsands paa glid; lidt

efter lidt gik det bedre, og da vinteren var til ende og vi sagde hinanden farvel, vidste de dog *lidt* bedre at læse bibelen, end da de kom, og lidt mere om hvad der staar i den. Denne aldeles tarvelige, naturlige, medfødte evne til at læse bibelen som en anden bog, skulde heller ikke universitetet vrage hos de unge, eller knække den med de masser af lærde oplysninger, som det overhøljer dem med i det samme øieblik, de stikker hovedet ind ad døren. Tvert imod. Professoren bør tage vare paa denne evne og i den se det grundlag, som han hele tiden har at bygge videre paa — i al taalmodighed og med alt muligt hensyn til norsk uvidenhed og norsk uudviklethed.

Men *maalet* med hele denne læsning af det nye testamente, det er her som ellers at vinde frem til de store hovedtanker. At faa dem ikke bare nogenlunde tydelig og fuldstændig *opfattet*, men faa dem til at trænge ind i de unges sind med *magt*. Det er slet ikke bare det jeg tænker paa at faa dem til omvendte mennesker. En theolog kan være virkelig omvendt og alligevel meget uduelig til at læse det nye testamente *som theolog*. Han læser det i det 16de og 17de aarhundredes svindende lys, ikke i det 19de og 20de aarhundredes voksende. Og et uomvendt menneske kan være en dygtig theolog paa mere end lærde enkeltheder. Det er hele det nye testamentes rige, mægtige tankeindhold, som skal bringes til at tale til de unges sind. At fremme selve omvendelsesværket vil i almindelighed altid blive mere forkyndelsens end theologiens sag, saa høi en pris man end maa sætte paa den universitetslærer, som ogsaa magter *det*.

De store tanker om synd og naade, retfærdiggjørelse og fortabelse, lys og mørke, løgn og sandhed, liv og død, om kirke, om tro, om kamp og alt det øvrige maa gaa igjennem sindene som ild og staal. Thi theologien *er* ild og staal; den er ikke først og fremst lærde enkeltheder eller tør sand. De store nytestamentlige forfatteres skikkelser maa staa klare for de unge baade i deres dybe inderlige slægtskab og i deres mægtigt udprægede forskjellighed.

Det bør ikke kræves eller ventes, at de unge skal have gjennemgaaet alle nytestamentlige skrifter med den vanlige haarfine nøiagtighed i fortolkningen af alle enkeltheder. Men

det er nødvendigt, at de kjender til dette slags fortolkning for et par skrifters vedkommende. Og lige saa vist er det nødvendigt, at vi eier enkelte mænd, som fuldt ud er herrer over dette slags fortolkningskunst. Ellers vil det falde alt for let for en hvilkensomhelst halvstuderet rover, der har fundet veien til den store tydske pakbod for alle mulige fortolkninger og meninger, at diske op med hvad det skal være, og faa halvt eller helt fritænkerske blade til at udraabe, at her har vi da endelig engang faaet høre hvad *ægte* theologisk videnskabelighed har at sige. Man maa have folk, der er i stand til at tage slige karer ved vingebenet efter alle kunstens regler, og holde dem op i dagens fulde lys. Men over nødvendigheden af et saadant vagthold imod rovere faar man dog i sandhed ikke glemme, hvad der er theologiens virkelige kjerne.

Til den hører det derimod med, at de unge væbnes mod de to vigtigste misforstaaelser, som uvilkaarlig lægger sig nær for alle dem, der frister at læse bibelen som historisk skrift uden de nedarvede dogmatisk-opbyggelige skylapper. De knytter sig begge nærmest til bjergprækenen; jeg kalder dem for en kortheds skyld: den Kierkegaardske og den Harnackske. Den første gaar ud paa at faa christendommen til at blive «over Evne» for os. Nutidens christenliv (som alle tidligere tiders) blir for den ikke bare underlegent, men næsten uden værd. Og selv blir man mere eller mindre gaaende under lovaaget, dersom man virkelig ønsker at gjøre alvor af tingen. Man har ikke let for at greie denne misforstaaelse paa egen haand, dersom man først er kommen ind paa den. Og man trænger ikke bare en sjælesørgers, men ogsaa en dygtig theologs hjælp for at se, at den opfatning, som først og fremst bjergprækenen, men dernæst ogsaa hele det nye testamente synes uimodstaaelig at ville paatvinge os, i virkeligheden er uholdbar. Og noget lignende gjælder om den rationaliserende opfatning, som Harnack og hans mange fæller med saa stor en theologisk dygtighed søger at lede os ind paa. Ingen af disse store, ofte for hele livet afgjørende misforstaaelser vil lettelig falde for en mikroskopisk fortolkning af de enkelte steder. De kræver begge for at overvindes en evne til at opfatte det nye testamente i de store drag.

Om *dogmatiken* kan jeg efter det foregaaende fatte mig meget kort. Ogsaa der vil man visselig finde sig tjent med at sloife en hel del af det dogmatiske stof, som i almindelighed medtages, og til gjengjæld give enkelte dogmer en mere indgaaende behandling. Hvad jeg her alene vil fremhæve, er at det gjælder om at faa vist de unge, at kirkelærens sætninger er fremgaaet af en virkelig dygtig *tænkning* over de guddommelige ting. I fritænkernes øine staar jo disse sætninger som fostre enten af den rene tankeløshed eller i alle fald af en yderlig skakkjørt og lam tænkning, underlegen under al almindelig menneskelig. Men denne fritænkerske fordom har for en ikke ringe del sin grund i at en mængde theologer selv ikke ved synderlig bedre greie paa tingen. De har lidet indtryk af, at den menneskelige tænkning virkelig i sin høieste og dygtigste skikkelse har været med at forme disse sætninger. Derfor kan ogsaa en nyslagen theologisk kandidat i vore dage med største lethed give sig til at reformere dem. Men denne mangel paa forestilling om den tankedygtighed, som har virket med ved dogmernes tilblivelse, den skyldes i ikke liden udstrækning den vanlige fremstilling af dogmatiken. — —

Til slutning vil jeg tilføie, at vi kan takke den tydske theologi for noget nær den værste ugjerning, som er gjort her i landet. Det var et stort sørgespil, som blev opført dengang da christne mennesker slog sig sammen om at faa Norges ædleste og dygtigste og indflydelsesrigeste og mest ansete prest brændemærket. Jeg talte for ikke længe siden med en dame her fra byen, som lige fra sin ungdom af har været stærkt christelig bevæget. Det viste sig, at hun aldrig havde hørt en præken af gamle Wexels, skjønt hendes ungdom faldt i hans tid. Det undrede mig meget, da hun næsten maatte siges at tilhøre en grundtvigsk slægt, og havde stærke grundtvigske forbindelser. Jeg spurgte hende derfor, hvordan det kunde hænge sammen. Jo, en theologisk kandidat, som hun kjendte, havde sagt hende, at Wexels var «værre end en hedning». Derfor havde hun ikke villet høre ham. Og i en nylig udkommen bog om livet i Sætesdalen «Gamalt or Sætesdal» [1]) har jeg netop læst et sidestykke til denne opfatning,

[1]) Af Johannes Skar.

et slags gjenklang af den fra folkedybet af. Paa en visitatsreise kommer biskopen i samtale med pietisterne i Valle om «Vekselslæra», som var dem en pest. Biskopen talte om Wexels' fromhed og mente, at han skinte klar i himmelen. «Eg trur ingjen sit'e svortar' i helviti», svarte læserhovdingen. Han var en af dem, som havde brændt Luthers huspostil, fordi den «lærde gale um dans».

Men at brændemærke Wexels vilde neppe være faldt den nyslagne lektor i theologi ind, dersom han ikke havde vidst, at han havde en hel mægtig theologisk strømning nede i det store Tydskland i ryggen. Og om det var faldt ham ind — han vilde aldrig havt mod til at udføre det. Men med den tydske overmagt i ryggen kan en norsk universitetslærer nok baade falde paa og gjennemføre saa at sige hvad som helst. Han ved, at den modstand han kan møde her i landet, er for lidet eller intet at regne. — Det er en sammenligningsvis uskyldig gjenklang af denne gamle tildragelse, vi nu oplever i biskopen af Christianssands optræden overfor presten Klaveness. Uskyldig, baade fordi Klaveness med al sin fortjeneste dog ikke staar saa høit som Wexels, og fordi Johan Heuch ikke her kan faa lagt den magt i sit ord, som Gisle Johnson kunde.

Men endnu værre skade, end denne, kan den norske theologi i fremtiden komme til at tage af sin nære sammenhæng med den tydske, dersom rationalismen kommer til at faa det overtag dernede, som den vist selv synes, at den nu har god udsigt til.

Christopher Bruun.

PROFESSOR DELITZSCH'S FOREDRAG OG PROST FÆRDENS BOG.

Foredrag ved Vestfold lærerforenings møde i Larvik 2den juni d. a.
af *Thv. Klaveness.*

II.

En vanskeligere opgave stiller prost Færdens bog.

Denne bog fremstiller for os det syn paa Israels historie i den gamle pakt, som den moderne bibelkritik giver. Selvfølgelig hviler bogen for en væsentlig del paa andres undersøgelser. Men disse er selvstændig tilegnet og sammenarbeidet til et velformet hele, som fremstilles med en udmerket klarhed og dygtighed.

Lad os først gjøre os rede for, hvad den moderne bibelkritik vil sige. Mange bruger vist nufortiden dette ord uden at forbinde anden forestilling med det, end at det betyder noget ondt, som enhver bør fly og sky. Modern bibelkritik er imidlertid i sig selv ikke noget ondt. Modern bibelkritik vil nemlig ikke sige andet, end undersøgelse af bibelen efter den moderne videnskabs metode og med dens hjælpemidler. Men det er saa langt fra noget ondt, at det tvertimod er Guds vilje. Bibelen foreligger nu engang som en samling overleveret literatur fra oldtiden, og det er videnskabens af Gud selv givne opgave at undersøge al literatur. Følgelig er det dens opgave ogsaa at undersøge bibelen. Gud har nemlig ikke paa nogen maade unddraget bibelen fra videnskabelig undersøgelse. Den foreligger jo som gjenstand for saadan, aldeles som al anden literatur. Men skal videnskaben undersøge bibelen, maa den gjøre det efter den metode og med de hjælpemidler, som til enhver tid staar til dens raadighed. Modern videnskab maa anvende modern metode og moderne hjælpemidler, *Den har ikke andre.*

Det som videnskaben saa bringer frem som resultater af sine undersøgelser, det kan den ikke beholde for sig selv. Menigheden og folkene er dertil altfor stærkt interesseret i at faa sand og fuld besked om alt som angaar deres bibel. Videnskaben maa lægge sine resultater frem. Om den derved kommer i strid med de inden menigheden raadende anskuelser, saa faar ikke det hjælpe. I længden vil det virke demoraliserende baade paa videnskaben, paa menigheden og paa folkene, hvis der mellem videnskabens resultater og menighedens tro og lære danner sig en kløft som der ikke er nogen bro over.

Prost Færden fortjener derfor tak, fordi han dygtig og uforfærdet har fremlagt for den norske almenhed, hvad der — efter hans mening ialfald — er resultatet af den moderne videnskabs undersøgelse af bibelen. Disse undersøgelser er nu saa langt fremskredet, at de ikke kan ignoreres. Menigheden maa kjende dem slig som de virkelig er, og tage det standpunkt til dem som kristelig ærlighed og sandhedskjærlighed tilsiger.

Jeg kan derfor ikke være med paa at forkaste Færdens bog af religiøse grunde. Man har sagt, at den fornegter enhver virkelig Gudsaabenbaring i den gamle pakt. Det er ikke sandt. Der er en Gudsaabenbaring, som den klart og tydelig tegner for os; men den foregaar anderledes end vi er vant til at tænke os aabenbaringen. Dog — hvem indestaar for, at vort gamle aabenbaringsbegreb er aldeles rigtigt? Om det skulde have behaget Gud at aabenbare sig paa en noget anden maade end vi har tænkt?

Man har sagt, at Færden er kommet til resultater som krænker Kristi ufeilbarhed. Den ufeilbarhed det her gjælder, er ufeilbar viden om ting som er gjenstand for literære og historiske undersøgelser; f. eks. forfatterskabet af de fem Moseboger. Hvem indestaar os for, at Jesus har besiddet ufeilbar viden om disse ting? Om det skulde have behaget Gud ikke at skjænke sin søn en saadan viden under hans tjenerkaar hernede?

Eller vil nogen virkelig for alvor paastaa, at vor tro paa Gud og Kristus staar og falder med Mose forfatterskab? Det lader sig umulig høre. Om det bliver videnskabelig

godtgjort, at Moses ikke er forfatter af de fem Moseboger, skulde ikke vi derfor kunne omvende os fra synden og tro Guds naade i Kristus?

Lad os derfor tage Færdens bog med ro. Det den lægger frem som resultat af nutidens videnskabelige undersøgelse af det gamle testamente, det maa videnskabelig proves. Videnskab kan kun korrigeres af videnskab. Nu er ganske vist ingen af os videnskabsmænd, men naar Færden har fremlagt de videnskabelige resultater i en for alle dannede mennesker fattelig fremstilling, da mener jeg det er baade vor ret og vor pligt at bruge den smule videnskabeligt skjøn enhver af os har til at opgjøre os en mening derom. En slig kulsviertro paa videnskaben maa vi ikke have, at vi uden videre tager for godt alt hvad der præsenteres os som dens resultater. Vi forbeholder os en vis ret til at se saadant efter i sømmene.

Jeg kan selvfølgelig her kun berøre nogen enkelte punkter, og disse ogsaa kun ganske flygtig.

Jeg vil begynde med følgende paastand: Færden rokker den gammeltestamentlige historieskrivnings troværdighed mere, end videnskaben i længden vil give ham ret i. Jeg sigter herved til den rolle han lader den saakaldte midrasch spille.

En midrasch vil sige en religiøs tendensdigtning: der bliver om en historisk (eller en opdigtet) person digtet en fortælling, som har det formaal at indprente en eller anden moralsk eller religiøs sandhed. Det er godtgjort, at den senere jødedom ynded den slags digtning. Jeg skulde tro, at Færden har ret i, at profeten Jonas's bog er en slig midrasch. En jødisk digter har til en ellers temmelig ubekjendt profets[1]) navn knyttet en fortælling, hvori han har tugtet sine landsmænds snæverhjertede partikularisme, og forkyndt den sandhed at Gud ogsaa har hjertelag for hedningerne. Lignende digtninger forekommer overalt og til alle tider. Ingen kalder det en forvanskning af historien.

Naar Færden imidlertid ogsaa gjør Ruts bog til en midrasch: et digt, som skal være laget for at protestere mod den ubarmhjertige haardhed Esras viste, ved at tvinge de fra

[1]) Se 2 Kong. 14, 25.

Babel tilbagevendte jøder til at forskyde sine hedenske hustruer — da steiler jeg. Esras satte jo ikke alene sin krig mod de hedenske hustruer igjennem, men han fik folket med sig i den grad, at de senere jøder billiged hans handlemaade fuldstændig; han var deres ideal. Men da kan de umulig have optaget i sin kanon en bog, som var en bevidst protest mod Esras og hans færd. Man maa altsaa fare lidt varlig med denne midraschtydning, ellers kommer man ud i rene urimeligheder.

Især gjælder dette, hvor man har med selve de historiske bøger at gjøre. Hvis man der, straks man støder paa en beretning som ikke passer rigtig ind i den totalopfatning man har dannet sig, griber til den udvei at anse den for en midrasch og dermed elimenerer den ud af historien, da taber man ethvert objektivt grundlag for Israels historie, og man giver sig den subjektive vilkaarlighed aldeles i vold. Ganske vist bærer Krønikebøgerne sterkt præg af at være en tendentiøs bearbeidelse af historien. Og ganske vist har baade Dommerbogen og Kongebøgerne et schematisk tilsnit som tyder paa tendens. Men i det hele og store er det saa langt fra, at det gamle testamentes historiske bøger giver indtryk af tendens*digtning*, at jeg synes man tvertimod faar indtryk af en næsten skrupuløs troskab i at gjengive hele det historiske stof som forelaa. Hvorledes vil man ellers forklare sig alle de ofte hinanden modsigende dobbeltberetninger, som faktisk findes? De er, synes jeg, et bevis for, at forfatterne har været til det yderste omhyggelige for at faa med alt som var overleveret, og til det yderste ængstelige for selv at foretage nogensomhelst forandring i det overleverede referat. Denne for os ikke lidet betryggende skrupuløsitet synes jeg Færden har vel lidet øie for.

Færden anfører fortællingen om guldkalven som eksempel paa en midrasch. En mand som Aron kunde umulig lige efter lovens høitidelige promulgation paa Sinai have begaat et saa flagrant lovbrud, mener Færden. Dertil maa jeg svare: det er lettere at forstaa, at en mand som Aron har begaat et sligt lovbrud, end at en senere jøde har *digtet* det om ham. Men forøvrigt synes jeg den hele sag her er lidt skjævt opfattet. Har vi da bare valg mellem ett af to:

enten maa beretningen i sin helhed være bogstavelig historisk, eller ogsaa er den en religiøs tendensdigtning, som slet ikke har noget med virkelighed at gjøre? Der gives dog noget tredje: beretningen kan være et historisk sagn; det vil sige: til grund for den kan der ligge en virkelig begivenhed, men denne begivenhed har i efterslegtens fantasi fortonet sig noget anderledes, end virkeligheden har været. Er dette tilfælde med denne beretning og med beretningerne i den gamle pakts historiske bøger overhovedet, da giver disse bøger os Israels historie omtrent paa samme maade som vore sagaer giver os Norges og Islands gamle historie: de giver efterslegtens syn paa fortidens historie. Med andre ord: de giver den virkelige historie, men begivenhederne er ofte forskjøvet, og fremstilles i den folkelige fantasis lysskjær. Dette lysskjær forvansker ganske vist beretningernes fotografiske korrekthed. Men til gjengjæld viser det os desto klarere den aand som har levet og virket i folket. Og dette er af særlig betydning her hvor det gjælder Israel. Det enestaaende i Israels historie er jo dog den aand, som gjør sig gjældende i den fra først til sidst.

Jeg skal fremhæve et par træk, som tydeligere vil vise hvad jeg mener, og tillige hvor forskjelligt resultat man kommer til, eftersom man enten med Færden antager et sterkt islæt af bevidst tendensdigtning i det gamle testamente, eller man som jeg mener at det er en naiv og folkelig sagafortælling vi har for os.

Vi begynder med patriarkhistorien.

«Amarnabrevene, siger Færden, har godtgjort, at patriarkhistorien ikke kan opretholdes som virkelig historie». Denne paastand er merkelig. Den bekjendte Buhl læser ikke det ud af Amarnabrevene. Han finder tvertimod, at disse breve bevæger sig i et milieu som svarer godt til patriarkhistoriens. Færden fæster sig særlig ved det, at ifølge Amarnabrevene har Kanaan paa patriarkernes tid været et kultiveret land med byer og agerbrug. Dette, mener han, udelukker muligheden af, at en nomadestamme, navnlig en saa stor som patriarkernes, kan have vandret om i landet. Men det er en forhastet slutning. Hvor stor nomadestammen virkelig har været, ved vi ikke. Tallet «318 vaabenføre

mænd» i 1 Mos. 14, 14 tilhører overleveringen, ikke statistikken; paa det kan intet sikkert bygges. Men at nomadestammer i hine egne kan eksistere side om side med fast bebyggelse, det godtgjør alle tiders historie. Selv i det høit kultiverede og tæt befolkede Mesopotamien træffer vi nomadestammer, og det vel at merke *semitiske* nomadestammer i tiden før patriarkerne. Og det er fra Mesopotamien patriarkerne kommer. Jeg skal ogsaa i al korthed minde om de overensstemmelser prof. Lieblein har paavist mellem træk af Josefs historie og ægyptiske skikke og udtryk. Alt dette peger dog i retning af historisk virkelighed.

Færden søger ogsaa at redde en vis historisk betydning for patriarkhistorien. Patriarkerne har, mener han, været — ikke personer — men stammer. Det som fortælles om personerne skal forstaas allegorisk om begivenheder i de tilsvarende stammers liv. Jeg maa tilstaa, at jeg her er uden al forstaaelse. Hvad vil det sige, at stammen Abraham fik befaling af Gud til at ofre stammen Isak paa Moria bjerg, men slap for det, da det kom til stykket? Desuden — har ikke disse «stammer» været nomadestammer? Og har de ikke levet i Kanaan? Men da faar vi jo alligevel nomadestammer i det tæt befolkede Kanaan.

Hvad er da patriarkhistorien? Er den bogstavelig historisk virkelighed? Jeg kan ikke betragte den som saadan.

Efter min mening er den Israels sagnhistorie. Den indeholder Israels minder om sin oldtid og sine fædre — selvfølgelig i forhøiet og idealiseret maalestok. Som saadan har denne historie et vidunderligt værd. Det er det mindste, at den viser os, at Israel oprindelig var en nomadestamme, som vandred om i Eufrategnene og derfra drog vestover, først til Kanaan, siden til Gosen. Det er heller ikke noget saa særdeles betydningsfuldt, at vi faar vide, at denne stamme paa sin vandring vestover havde scheiker ved navn Abraham, Isak og Jakob, og at disse scheiker brændte sine navne uudslettelig ind i stammens minde og blev dens idealer for alle tider. Det merkværdigste i denne sagnhistorie, det er og bliver de idealers art som her gjør sig gjældende. For det tør man vel sige, at det er enestaaende, det som Israel for-

talte om sine fædre. Den glorie hvori de stod for efterslegten, er af en helt anden art end den hvori andre folk har set sine fædre: ingen kjæmpedaad, kun en eneste liden krigersk bedrift i fredens tjeneste, ingen brauten, ingen larmen, nei, fromt og barnligt samliv med Gud, — Gud talte til dem og førte dem og de trodde paa ham og adlød ham — og forøvrigt mild, fredsommelig menneskekjærlighed. Saadanne var de idealer, som svæved over Israels vugge og dæmred for dets blik fra dets fødsel af. Saadanne var de barndomsminder, som fulgte det under hele dets levnetsløb. Fra første stund af er Israel Guds udvalgte folk paa jorden.

Vi gaar videre — til Moses. Efter Færden har Moses ude i Midians ørken lært at kjende en ny, for Israel hidtil ukjendt Gud. Han hedte Jahve og var en bjerggud som keniterne ved Sinai dyrked. Denne nye Gud lærte saa Moses sit folk at kjende. Det havde for dyrket stjerneguddommene eller naturaanderne. I Jahves navn førte han det ud af Ægypten. Ved denne frelse erhverved Jahve sig et evigt krav paa Israels taknemmelighed og lydighed. Israel blev hans folk og han blev dets gud. Dette er Mose gjerning. Love har han ikke givet. Kun at han — «tildels efter Jetros anvisning» — gav «personlig og mundtlig retsbelæring i tilknytning til de foreliggende forhold og sager».

Vi maa spørge: Hvad er det som egentlig sker? Jeg skjønner ikke det er noget andet end dette: Israel ombytter et hedenskab med et andet; istedetfor stjerneguddomme eller naturaander begynder det at dyrke en kenitisk bjerggud ved navn Jahve. Ja — kan man egentlig bruge ordet «istedetfor»? Maa man ikke sige «ved siden af»?

Hvad var nu egentlig vundet ved dette? Hvad var der ved denne bjerggud, som gjorde at hans dyrkelse førte Israel ind paa nye baner?

Færden lader os fuldstændig uvidende. Han forsikrer vistnok, at «det ikke er naturreligionens, men aabenbaringsreligionens Jahve» Moses har lært Israel at kjende, og han taler om «en moralsk forpligtende pakt med aabenbaringens gud».

Men vi faar ikke vide, med hvad ret han her bruger ordet «aabenbaring», eller hvad dermed skal forstaas. Vi

maa sporge: kom Moses i nogen anden berøring med Jahve, end den han kom i ved at tage bolig hos keniterne og tage del i deres dyrkelse af sin bjerggud? Aabenbarte denne bjerggud sig anderledes for ham, end for den stamme hvis gud han oprindelig var? Gav han Moses nogen speciel aabenbaring, som løfted Moses's og dermed Israels religion op til et andet stade end keniternes?

Og naar Færden taler om «en moralsk forpligtende pakt» — hvor kom saa denne moralske forpligtelse fra? Lagde bjergguden Jahve andre forpligtelser paa sit nye folk Israel, end han havde lagt paa sit gamle folk keniterne? Isaafald — hvilke var de forpligtelser? Hvorledes blev de lagt paa Israel? Færden skjærer her utvilsomt for meget bort. Han slipper ikke ud med det han har tilbage.

Jeg tror ikke der er grund til at antage noget religionsskifte. Det bare vanskeliggjør, for ikke at sige umuliggjør, enhver forstaaelse. Det hele bliver langt forstaaeligere, naar vi gaar ud fra, at det var halvglemte minder fra folkets old som vaagned, først hos folkets foregangsmand, siden hos det selv. Disse minder afgav den jordbund, hvori det nye som kom kunde gro. Men hvad var saa det nye som kom? Saavidt jeg forstaar: en ny mægtig aabenbaring af fædrenes gud, først for Moses ude i ørkenen, siden ved Moses for folket i befrielsens vidunderlige daad og — i loven. Intet mindre kan gjøre det, hvis vi skal faa «en moralsk forpligtende pakt med aabenbaringens Gud». Vi kan ikke da nøie os med en sinaitisk bjerggud, i hvis navn Moses fører Israels stammer ud. Vi maa have en personlig aabenbaring af den levende Gud og en lovgivning i hans navn.

Vi føres henimod det samme ogsaa fra en anden kant. Vi er saa heldige i det gamle testamente at have ialfald ett punkt, hvor vi har en utvilsomt sikker historisk grund under fødderne. Profeterne Amos's og Hoseas's skrifter og de tolv første kapitler af Esaias er — paa nogen mindre partier nær — af alle anerkjendt at være forfattet af de nævnte profeter i slutningen af det 7de og begyndelsen af det 6te aarhundrede f. Kr. Disse profeter er ifølge den nyere forskning de ældste af det gamle testamentes skrifter. De skal saaledes være ældre end nogen af Moselovens forskjellige

dele. Med dem begynder — ifølge Færden — et helt nyt afsnit i Israels religionshistorie. For har Jahve været Israels nationalgud paa samme maade som Milkom var Ammons og Kamos Moabs guder; han blev, som almindelig var i Vestasien, fremstillet under billedet af en okse, og hans dyrkelse flød let sammen med Baals og Astartes. Først med disse profeter bliver han «himmelens og jordens gud», og dermed tillige «rettens og retfærdighedens gud». Først disse profeter faar øiet opladt for, at han var en gud som «i kraft af sin altraadende retfærdighed maatte lade sit udvalgte folk gaa til grunde, saasandt det ikke fulgte ham paa retfærdighedens veie».

Det har under disse omstændigheder sin store interesse at se, hvilken moralsk og religiøs erkjendelse disse profeters skrifter med nødvendighed forudsætter hos folket. Lad os da se lidt paa hvad de indeholder. De indeholder de skarpeste straffetaler mod folket. Amos tordner og lyner, Hoseas græder og klager, Esaias baade tordner og græder over folkets skammelige troløshed mod sin Gud: Det har brudt pakten med Jahve; ti det har givet sig til at dyrke billeder, og dets ledende stormænd har hengivet sig til usedelighed og umaadelighed og skamløs undertrykkelse af de smaa i samfundet. Alle tre profeter er aldeles klare over, at dette vil drage den forfærdeligste straffedom ned over folket: Jahve vil hengive det i hedningefolkenes vold til bortførelse og ødelæggelse. Dette forkynder de med klar og sterk bestemthed, trods al modsigelse. Og det gik som de havde sagt.

Disse straffetaler og forudsigelser foreligger altsaa som et literært bevidnet, af alle anerkjendt faktum. Hvad for udsætter de?

Færden skriver: «Hoseas's kamp mod billederne viser, at endnu paa hans tid kan den skrevne lov med billedforbudet endnu ikke have foreligget; ti han henviser ikke til noget saadant bud». Jeg begriber ikke et sligt ræsonnement. Det kan gjerne være, at «den *skrevne* lov» ikke har foreligget. Men jeg paastaar: *billedforbudet* maa have foreligget som et bud hver mand i Israel kjendte. Det maa have foreligget som et led i pakten mellem Jahve og Israel.

Jeg beder enhver sætte sig rigtig ind i Færdens opfat-

ning: hele Vestasien har dyrket sine hovedguder under billedet af en okse; Israel har gjort det samme; det har fra Arilds tid dyrket Jahve under oksens billede; det har gjort det i al troskyldighed, uden at ane at der var noget ondt ved det; ti der eksisterte ikke noget bud som forbod det; selv de ivrigste Jahvedyrkere gjorde det. Saa en vakker dag optræder der en række profeter, som ikke alene udtaler sig mod billeddyrkelse, nei, de stempler den som den skammeligste ulydighed og troloshed mod Jahve; de gjør den til en saa utilgivelig forbrydelse, at de paastaar den vil drage ned over folket den forfærdeligste straffedom. Og straffedommen kommer ogsaa virkelig. Er sligt forstaaeligt? Vil ikke enhver uhildet læser sige: nei, det kan ikke have gaat slig for sig; der maa have foreligget en af alle kjendt pakt mellem Jahve og Israel, og denne pakt maa have havt til indhold en lov, som indeholdt et bestemt forbud mod afguds- og billeddyrkelse saavelsom mod sedelige udskeielser og uretfærdighed i handel og i dommen — muligens ogsaa andet.

«Det er vanskeligt at tænke sig, siger Færden, at et folk som vilde være Jahves eget udvalgte folk, kunde aabenbart bryde et af de bud hvortil udvælgelsen og pakten var blevet knyttet, og særlig det bud som er det sterkest indskjerpede af dem alle, saafremt dette bud dengang havde foreligget og havt plads i folkets barnelærdom». Kjære, er det vanskeligt at tænke sig? Det sker dog dagstøt i kristenheden. Nei — det som ikke bare «vanskelig» men umulig lader sig tænke, det er, at profeterne skulde have stemplet som den skammeligste troloshed mod Jahve noget, hvorom der ikke forelaa nogetsomhelst Jahvebud, og som Israel derfor havde gjort i den bedste tro af verden.

Profeterne forudsætter med nødvendighed en paktesslutning og en lov. Det vil sige: de forudsætter Moses. Ti gaar vi fra profeterne tilbage i historien for at finde den paktesslutning og den lov de forudsætter, da kan vi ikke standse paa noget punkt, før vi kommer til Moses. Jeg mener derfor, at i hovedsagen giver Mosebogerne os en rigtig skildring af Mose gjerning. Vel at merke: *i hovedsagen*. Udfrielsen fra Egypten, paktesslutningen paa Sinai, Mose afsked fra sit folk etc. er gjengivet i hele den glans og glorie, hvori

disse begivenheder stod for efterslegten. Vi kan — f. eks. i 2. Mos. 14, 21 (overgangen over det røde hav) — tydelig se, at det vidunderlige som ganske vist har været ved disse begivenheder, har antaget endnu vidunderligere former i efterslegtens fantasi. Lovene er gjengivet, ikke saaledes som de blev til ved Moses, men med alle de tilføielser og omredaktioner som følgende tiders udvikling førte med sig. Men det hindrer ikke, at i hovedsagen giver Mosebøgerne os et rigtigt billede af Moses og hans gjerning.

Hvad loven angaar, da er det bekjendt, at den nyere forskning har paavist, at Mosebøgerne indeholder tre eller fire lovsamlinger:

1) Paktesloven, 2. Mos. 20—23,
2) 5. Mos. eller Deuteronomium,
3) Hellighedsloven, 3. Mos. 17—26,
4) Presteloven, de øvrige love i anden, tredje og fjerde Mosebog.

Det er vist ganske rigtigt, at Mosebøgerne indeholder disse fire, til forskjellige tider optegnede lovsamlinger. Men ogsaa her har jeg vanskelig for at gaa med paa det bevidste og tendentiøse lovmageri, som den nyere forskning, og Færden med den, vil finde i den gamle pakt. Her ligesom i historiefortællingerne veirer man overalt en bevidst tendens, som i virkeligheden løber ud i et bevidst falskneri, der vanskelig lader sig forsvare og forklare. Deuteronomium skal saaledes være blevet til paa følgende maade: Israel havde altid tilforn dyrket Jahve i helligdomme her og der hele landet over; dette havde imidlertid ført til billeddyrkelse og afguderi; det havde derfor vist sig paakrævet at faa centraliseret gudsdyrkelsen, indskrænket den udelukkende til rigstemplet i hovedstaden. Det faldt imidlertid vanskeligt; ti folket hængte, som rimeligt kunde være, ved sine gamle helligdomme. Hvad skede saa? Jo — en anonymus forfatted et skrift; i det lod han Moses gjentage loven for Israel, for han forlod det for at dø; i denne gjentagelse af loven lod han saa Moses med særegen strenghed indskjærpe, at ingen maatte dyrke Jahve noget andet sted end det han selv vilde udpege. Dette skrift smugled saa den anonyme forfatter ind i templet; der fandt man det, og man trodde at det virkelig var af Moses,

man blev paa det dybeste rystet over dets indhold og skyndte sig med at omstyrte alle helligdomme landet over.

Er der rimelighed i dette? Kan det have gaat saaledes til? Det hele forekommer mig aldeles usandsynligt. Men jeg vil ikke paatage mig at forklare hvorledes de forskjellige lovsamlinger er blevet til. Kun det mener jeg staar fast: paa den af Moses lagte grundvold har der udviklet sig en lovtradition inden Israel, som gjentagne gange er blevet optegnet. Fire af disse optegnelser er blevet bevaret i Mosebøgerne.

Det kunde være fristende at gaa videre i Israels historie, navnlig gaa nøiere ind i profethistorien, og dermed ind i Messiastankens historie. Men alt i verden maa have en ende, ogsaa dette foredrag. Jeg maa derfor nøie mig med dette, som vel ogsaa tør være tilstrækkeligt for øiemedet.

Der er endnu et spørgsmaal, som jeg ved et lærermøde umulig kan gaa forbi. Det er det spørgsmaal: maa vor bibelhistorie omarbeides?

Saavidt jeg skjønner, vil det ligeoverfor dette spørgsmaal praktisk vise sig, hvilken forskjel der er mellem Færdens og mit syn paa det gamle testamente. Jeg antager nemlig, at han vil svare: bibelhistorien maa omarbeides, Genesisfortællingerne kan kun komme med som prøver paa israelitisk digtning; de forskjellige love maa anbringes, ikke under Mose historie, men der hvor de historisk hører hjemme etc. Om Færden selv af forskjellige grunde skulde have betænkelighed ved at stille dette krav, saa er det vist ingen tvil om, at det stilles af andre som deler hans syn.

Jeg maa svare — og det er det praktiske resultat af mit foredrag: bibelhistorien hverken maa eller bør omarbeides. Allerede det vilde være vanskeligt at faa istand en fremstilling, som alle vedkommende nu for tiden vilde anerkjende som et gyldigt udtryk for videnskabens resultater. Men absolut umuligt vilde det være at skabe noget, som man kunde være sikker paa vilde hævde sin videnskabelige ret i fremtiden. Det er ikke usandsynligt, at hvad man nu vilde give børnene at lære som videnskabelig sigtet sandhed, vilde man om en menneskealder forkaste som videnskabelig bevist usandhed.

Nei — vi maa holde fast ved dette: bibelhistorie er den historie som bibelen fortæller, og den maa vi lade børnene lære efter bibelens fremstilling.

Det mener jeg ogsaa vi saa godt kan. Som jeg har søgt at paavise, er bibelens fremstilling efter min mening i hovedsagen rigtig.

Det vi trænger, er ikke en ny bibelhistorie, men en ny *bibelopfatning*. Og her vil Færden og jeg stemme fuldt overens. Efter den herskende opfatning er bibelen *ufeilbar*. De fleste teologer indrømmer dog, at hvor det gjælder astronomiske, geologiske eller andre naturvidenskabelige spørgsmaal, deler bibelen sin tids mangelfulde opfatning. Man nødes ogsaa til at erkjende historiske unøiagtigheder her og der. Ja, man nødes til at erkjende, at der forekommer ytringer, som er udtryk for et mangelfuldt religiøst og moralskt standpunkt. Selv biskop Heuch erkjender dette om salmernes bønner om hevn over fienden. *Bibelen er altsaa dog ikke ufeilbar*. Selv ikke for biskop Heuch er den ufeilbar.

Det er vor faste forvisning, at den vei til salighed som er bibelens hovedindhold: omvendelse fra synd og tro paa Jesus, er den ene og evig rette og sande; ti Gud har lagt den. Og bibelen er det historiske dokument som siger os, hvorledes Gud har lagt den. Dette dokument er imidlertid skrevet af mennesker. Den beretning det indeholder, er *ærlig*. Paalidelige og gudfrygtige mennesker har nedskrevet hvad de vidste og ærlig trodde var sandhed. Den er mere; den er gudbeaandet; Guds aand var over dem som skrev. I dette ligger en god betryggelse, og vi kan være ganske visse paa, at selve veien er tegnet saa klart og sandt, at enhver som søger finder den. Men feiltagelser i fortællingen er ikke udelukket; ti hvor gudbeaandede forfatterne end var, saa var de dog mennesker og børn af sin tid. Derfor kan vi, hvad det historiske referat angaar, ikke uden videre gaar ud fra, at alt det som fortælles i bibelen er sandt. Nøiere undersøgelser viser, at der er det som ikke er sandt.

Vi har en vanskelig opgave her. Det gjælder at løse menigheden fra dens trældom under bibelens bogstav, uden at svække dens tillid til den vei bibelen viser. Det gjælder at indgive den levende tillid, ydmyg lydighed, glad kjærlighed

til denne vei, og dog frigjøre den fra bogstavtrældommen. Det er saa umaadelig vanskeligt, fordi aartusenders bogstavtilbedelse ligger som en mare over sjælene og holder dem bundne, saa det ene let vil staa og falde med det andet: tilliden til veien bibelen viser vil let staa og falde med tilliden til dens bogstav. Det er jo saa almindeligt at høre dette: kan jeg ikke tro paa *alt* som staar i bibelen, saa kan jeg heller ikke tro paa *noget*. Eller: naar jeg ikke kan tro paa *alt* som staar i bibelen, hvem siger mig saa hvad jeg kan tro paa?

Paa det sidste spørgsmaal svarer vi med Herrens ord: naar han, sandhedens aand, kommer, skal han veilede eder til al sandheden.

Ikke bibelen, men aanden er Guds menigheds *ufeilbare* veileder. Bibelen er intet andet end et af denne aands mange redskaber, et særdeles betydningsfuldt og fortrinligt redskab, men dog kun et redskab, og det et mangelfuldt redskab, som alle redskaber er som aanden bruger; det er Guds aands ære at kunne veilede til al sandheden ved hjælp af mangelfulde redskaber.

Kirke og skole maa samarbeide for at plante en saadan friere og sandere bibelopfatning ind i menigheden. Skolen maa arbeide med. Naturligvis forsigtig og omsorgsfuldt for ikke at skade og rive ned. Lær barnet først og fremst at elske veien bibelen viser. Forsøg saa, eftersom barnet vinder frem til modenhed, varlig og forsigtig at antyde for det, at hvad bogstaven angaar kan der findes og findes der unøiagtigheder og feil.

Gud hjælpe baade kirke og skole til her at tale paa én gang varlig og sandt — *sandheden tro i kjærlighed* og i gudsfrygt.

DEN HELLIGE KATARINA AF SIENA.

Et livsbillede fra middelalderen.

Af *Theodora Mau.*

III.

Katarinas virksomme aand kunde dog ikke nøjes med det mere begrænsede omraade; hendes tanker gik længere ud. Under et sommerophold i Pisa blev hun opfyldt af ønsket om et nyt korstog med det formaal at redde det hellige land fra de vantros vold. Hos K. blev tanke snart handling. Hun skrev til dronning Giovanna af Neapel, der havde titel af dronning af Jerusalem, og opfordrede hende til at begynde et saadant korstog. Men tiderne var for onde til dette. Medens K. lever i disse planer, hører hun, at der er udbrudt en frygtelig opstand i Italien mod den avignonske pave, *da* Gregor XI, og at dens midtpunkt er Firenze. Italienerne vilde ikke længere finde sig i udsugelserne. Prester blev myrdede, alle slags grusomheder fandt sted, og de pavelige præfekter blev forjagede eller dræbte. Medens K. drømte lyse drømme om alle kristnes forening i et korstog, hørte hun om tvedragt i dens forfærdeligste skikkelse. Hun, der var vant til at stifte fred i det mindre, søgte nu ogsaa at stifte fred i det større. Hun skrev til adelsherrerne i Firenze og formanede dem til at afstaa fra deres forsæt og bøje sig for den hellige fader, hvem hun endogsaa, i sin dybe følelse af pavedømmets hellighed og ukrænkelighed, kaldte «Kristus paa jorden». I et brev findes de dristige ord: «Om saa presterne og «Kristus paa jorden» var djævle, burde vi adlyde dem». Men hun skriver ogsaa til paven og beder ham genoprette freden. Alt var dog forgæves. Firenze blev sat i ban, og kampene vedblev. K. maatte opgive sin skønne drøm om et korstog, men to andre tanker opfyldte hende nu helt: pavens tilbagevenden til Rom og kirkens reformation. Midt under

striden beder hun Gregor drage til Rom; deri ser hun løsningen. Hun beder ham komme «med fred og med korset i haanden». I sin dybe smerte over kirkens forfald formaner hun ham samtidig til at reformere kirken og sørge for bedre biskoper og prester.

Man havde vel hørt om K.s breve til paven, thi nu blev hun opfordret til at komme til Firenze for at overtage fredsmæglingen. Hun fulgte strax kaldet, og paatog hun sig at rejse til Avignon for at paavirke paven, inden det florentinske gesandtskab kom. Hun tog 21 af sin «aandelige familie» med sig og kom den 18de juni 1376 til Avignon. Med Raimond som tolk talte K. frimodig i den store forsamling af paven, kardinalerne m. m. Men fred blev der ikke. Medens hun arbejdede for freden, for den pavelige hær, under anførsel af kardinal Robert, greve af Génève, frem i Italien med vold og plyndring. Men K. blev i Avignon for at naa det andet maal: at faa paven til at tage til Rom. Gregor XI var baade legemlig svag og svag af vilje, men han var en from, godmodig mand. Han lod sig bevæge af K.s glødende ord og indsaa, at det var hans pligt at tage til Rom, men alle vilde holde ham tilbage: slægt og venner, konge og kardinaler. Den franske konge Karl blev ængstelig og sendte bud til ham, at han dog endelig ikke maatte lade sig overtale til et saadant skridt. Hans fornemme slægtninge og venner bad ham indtrængende blive i de sikre og rolige forhold, og det samme gjorde kardinalerne. Men den aandelige magt hos jomfruen fra Siena sejrede, og Gregor besluttede sig til at rejse. Med alle medlemmer af det pavelige hof tog han da afsted, og den 17de januar 1377 holdt han et glimrende indtog i den evige stad under folkets grænseløse jubel. Men K., der var aarsag i alt, var ikke i triumftoget. Hun attraaede ikke en saadan ære og havde forladt Avignon før paven, men hun traf sammen med ham i Genua, hvor hun værnede ham mod opfordringer til at vende om. I Genua maatte hun blive en maaned paa grund af en af sine venners sygdom, og derefter tog hun stille hjem til Siena. Hun vedblev at skrive til paven for at bede ham slutte fred med sine oprørske børn og reformere kirken. Med klar bestemthed sagde hun ham, hvad hun ansaa for Guds vilje.

Endnu raste opstanden i Firenze, men da K. hørte, at mange der ønskede fred, bad hun Raimond tage til Rom for at underhandle med paven. Han gjorde det ogsaa og blev efter sit komme udnævnt til prior for dominikanernes stammekloster der.

Paven ønskede, at K. skulde tage til Firenze for at indvirke paa befolkningen. Som altid villig til at optage det hverv, der overdroges hende, rejste hun ogsaa derhen, og brugte der paany hele sin stærke overtalelsesevne. Der blev ogsaa holdt en fredskongres, men midt under dens forhandlinger døde Gregor XI.

Der opstod nu, som saa mange gange før, skarpe stridigheder mellem Firenzes indbyggere indbyrdes. Uden at tage hensyn til noget andet, holdt K. naturligvis med dem, der vilde underkaste sig paven, men hun kom derved i en falsk stilling, da hun blev taget til indtægt af et politisk parti, og der vaktes den største vrede mod hende fra den modsatte side.

Der blev en hæftig pøbelopstand, i hvilken klostre blev brændte, og man hørte raabet: «Vi vil fange og brænde den skændige kvinde». Under uroligheder opholdt K. sig en dag med nogle af sine venner i en have. Hun laa paa knæ i bøn, da en vild, bevæbnet pøbelskare fandt hende og styrtede imod hende. Føreren gik foran med sit dragne sværd i haanden og fór hen til K. for at dræbe hende. Hun havde rejst sig og gik ham rolig imøde; derpaa bøjede hun knæ for at tage mod dødsstødet. «Jeg er Katarina», sagde hun. «Gør ved mig, hvad Herren tillader dig, men rør ikke mine venner».

Overvældet af hendes milde ro stod manden som lamslaaet og sagde kun: «Vig fra mig! fly!»

Men hun sagde: «Jeg er beredt til at lide for Kristus og kirken. Som en levende hostie hengiver jeg mig for min brudgom. Er *du* bestemt til at være offerpresten, saa gør rolig din gærning! *Jeg* flyr ikke». Men manden vendte sig om og førte hele den vilde skare bort med sig.

K.s venner omringede hende i inderlig glæde og taknemlighed over hendes redning, men hun græd, fordi hun ikke havde faaet lov til at lide martyrdøden.

Omsider blev der sluttet fred med Gregors efterfølger, Urban VI. K. saa da de to af sine store ønsker opfyldte: Kristi statholder atter i Rom og freden genvunden. De to andre ønsker skulde det ikke gives hende at faa opfyldt. Korstogenes tid var forbi, og kirken var ikke moden til en reformation.

Megen sorg ventede hende endnu. En undersaat af dronning Giovanna, erkebiskoppen af Bari, var bleven valgt til pave under navn af Urban VI. Han synes at have været en mand med rene sæder, men stræng, haard og hensynsløs. Da de franske kardinaler indsaa, at han aldrig vilde tage tilbage til Avignon, fortrød de, at de havde valgt en italiensk pave. Dertil kom, at Urban VI strax forsøgte reformer, som jo ogsaa højlig trængtes, men gjorde det med stor hensynsløshed og voldsomhed, ligesom han skarpt dadlede prælaternes slette sæder og egennytte. De misfornøjede valgte da en modpave, nemlig kardinal Robert, der havde anført Gregors lejede hær mod oprørerne og øvet megen grusomhed; han kaldtes Clemens VII.

Denne spaltning i kirken var naturligvis en dyb sorg for Katarina. Hun tvivlede intet øjeblik paa, at Urban VI var den rette Kristi statholder, og hun stod ham trolig bi under alle den følgende tids kampe og forviklinger. Hun opleved dog ikke at se schismaet hævet, hvor ivrig og opofrende hun end arbeided derfor.

IV.

Et liv som K.s kunde efter naturens almindelige gang ikke blive langt. Hun havde fra sin tidligste ungdom levet i den yderste askese; hun havde fra det 18de aar levet i uophørligt anstrængende arbejde, og til og med i de stærkeste sindsbevægelser. Foruden al sin øvrige gærning førte hun en meget udstrakt brevvexling, og hun var desuden forfatterinde til flere højst ejendommelige religiøse værker. Alt dette maatte indvirke paa legemets kraft, medens aanden altid var lige stærk. Hun blev da ogsaa kun 33 aar gammel. Kort og rigt var hendes liv. I februar 1380 skrev hun sit sidste brev til Raimond og talte deri om dodsanelser. Endnu engang overvældedes hun af svære kampe, som i ungdommens

tidlige dage; de var vel nærmest en følge af den legemlige sygdom. Efter en af disse kampe faldt hun som død til jorden, og hendes venner troede, at hun var død. Hun kom dog til sig selv igen, men derpaa fulgte to stormfulde nætter og dage. Derefter kom heftige, legemlige smerter. Hun sagde, at det var, som om Gud havde givet dæmonerne lov til at pine hendes legeme, som de vilde. En anden gang sagde hun dog med et lyst blik: «Tak, evige brudgom, at du hver dag bereder din stakkels, uværdige tjenerinde saa stor naade». Store modsigelser, som dog har deres forklaring i den syge kvindes stærkt bølgende stemningsliv. Hun talte kærlig formanende ord til sine venner og paalagde dem den gærning, de skulde overtage efter hendes død. Hun var udtæret og afkræftet og ikke istand til at nyde blot en draabe vand. Paaskelørdag sagde hun med et suk: «Kunde jeg dog blot faa nyde den hellige nadvere med eder imorgen!»

Raimond sagde, at de andre vilde nyde den hos hende.

Paaskemorgen kom. Et alter blev bragt hen til hendes leje, og hendes venner samledes derom. Paa én gang fik hun kraft til at staa op, knæle ved altret og nyde nadveren med de andre; Gud havde opfyldt hendes inderlige bøn.

Hun levede endnu en kort tid. Hendes død indtraf ved middagstid den 29de april 1380. Hun bekendte den dag, at hun ikke ret havde brugt de naadegaver, hun havde faaet. Hun bad derpaa presten give sig syndstilgivelsen, bad alle om tilgivelse og bad sin moder, der var kommen til Rom paa grund af hendes sygdom, at give hende sin velsignelse. Derpaa bad hun for den katolske kirke og den sande pave, Urban VI., og velsignede sine kære. Tilsidst sagde hun: «Herre, du kalder mig, og jeg kommer, ikke ved min fortjeneste, men alene ved din barmhjærtighed, som jeg paakalder i dit blod — blod, blod!» — Hun overgav sin sjæl i den himmelske faders haand, bøjede hovedet til siden med et engleligt mildt udtryk i øjnene og sov stille hen.

Den første dag holdt K.s venner hendes død hemmelig, forat de kunde græde i fred. Næste dag bar Stefano sin elskede, aandelige moders lig til dominikanerkirken St. Maria sopra Minerva, hvor det blev udstillet, og en stor masse mennesker stormede ind. Hun blev først begravet paa kirke-

gaarden, men siden blev kisten taget op og bragt ind i kirken, og Raimond lod hovedet tage af, forat hjærneskallen kunde sendes til Siena, hvor den, indfattet i sølv, er i dominikanerkirken.

K. betragtedes af mange som en helgeninde allerede medens hun levede, end mere efter døden. Dog først 80 aar efter blev hun kanoniseret af pave Pius II, *Æneas Sylvius Piccolomini*. 1430 blev hendes lig lagt i en marmorkiste. Da dominikanerkirken var bleven omdannet til den pragtfulde kirke den nu er, blev kisten den 5te august 1855 baaret gennem Roms gader i en højtidelig procession.

Hendes hjem i Siena blev gjort til et oratorium. Et portræt af hende findes i dominikanerkirken i Siena, malet af hendes disipel Vanni. Man ser et blegt, mildt ansigt, indrammet af den sorte «mantellata». I mangfoldige billeder er hun bleven forherliget, saaledes i en række fresker af maleren Sodoma, ogsaa i hendes fødebys kirke. De fremstiller forskellige begivenheder i hendes liv. 1866 udvalgte Pius IX hende til Roms skytshelgeninde. Ud fra romerkirkens anskuelse om det berettigede i at have helgener, maatte *den* vel kaldes værdig til at være Roms skytshelgeninde, der ved sin aands kraft førte kirkens hoved til Rom og gjorde ende paa den forsmædelige udlændighed.

AF BOTANIKEREN NORMANS EFTERLADTE PAPIRER.

Johannes Musæus Norman blev født 28de oktober 1823 i Asker, hvor hans fader var sogneprest. Han blev student i 1840 og tog medicinsk examen i 1847, men havde allerede den gang vendt sig med hele sin interesse til botaniken. I flere aar drev han med offentlig understøttelse omfattende botaniske studier dels ved vort universitet, dels paa reiser i Norge og i udlandet. Da der imidlertid dengang var liden udsigt for ham til at erholde ansættelse ved universitetet, gik han ind i forstvæsenet og blev i 1860 forstmester i Tromsø stift. I dette besværlige embede virkede han i 16 aar med en dygtighed, som har sat varige merker, navnlig i jorddyrkningsforholdene deroppe. Samtidig dyrked han sin videnskab. Det var vore nordlige egnes flora han der kom i berøring med. Den vied han indgaaende studium, som satte frugt i videnskabelige afhandlinger i inden- og udenlandske tidsskrifter. For at han udelukkende kunde ofre sig for dette studium, bevilged stortinget i 1876 ham en aarlig løn af 4 800 kroner. Han flytted da sydover og bosatte sig i Larvik, hvor han ifjor fik fuldendt sit livs store hovedverk: *«Norges arktiske flora»*. Da han var færdig dermed, flytted han ind til Kristiania. Men hans dage derinde blev ikke mange. Han døde den 15de januar iaar.

Norman var almindelig kjendt som en sjelden retlinjet personlighed, der gik sin vei bent frem efter samvittighedens bud, uden at spørge hverken om ros eller dadel, ære eller vanære. Derimod var det nok bare den allernærmeste kreds, kanske bare hans sjæls fortrolige, som rigtig kjendte til det liv i Gud, som den stille, flittige videnskabsmand leved. Derom fortæller en række betragtninger, som findes mellem hans efterladte papirer. De skriver sig allesammen fra en tid i hans liv, som synes i særegen forstand at have været en gjennembruddets tid for hans aandelige liv.

I mange henseender er disse betragtninger merkelige. De slutter sig saaledes nøie til kirkeaarets tekster. Da han nu har skrevet dem udelukkende for at give sit gjærende indre luft, maa han, i en grad som vist sjelden er tilfældet, have *levet* kirkeaaret med dets minder og dets tekster. Merkelig er fremdeles den dybe syndserkjendelse, navnlig den stadige klage over sit hjertes hovmod, den stadige bøn om ydmyghed — de som kjendte ham, vilde nok mindst af alt beskylde ham for hovmod. Ligesaa den paa engang barnlige og kjæmpende tro. Vi ser ind i

videnskabsmandens alvorsfulde kamp for at tro. Han tror, fordi han maa tro; ti hans hele sjæl tørster efter Gud. Og han tror enfoldig. Som et barn tror han sin barnelærdom, som han er vel kjendt i — han er ikke forgjæves vokst op i et prestehus. Men samtidig har han skarpt øie for, at den synd som var hans sjæls arvefiende: hovmoden, den traf han igjen ogsaa paa kristelig grund. Han saa den baade i pietismens og i ortodoxiens sneverhjertede dømmesyge, og han bad i alvor Gud bevare sig.

Et ganske lidet udvalg af de mest karakteristiske af disse betragtninger meddeler vi her med hans hustrus tilladelse.

I.

Fader i himmelen, hold mit hovmod i ave og ydmyg min forstand, at jeg i ét og alt bøier mig for dine faderlige raad og din uudgrundelige villie, at jeg ikke spørger hvorfor og hvorledes, men i kjærlighed adlyder dig, lover og takker dig. Lær mig i al enfoldighed at tro paa det ord, du ved din søn aabenbarede os, hold mig fjernt fra den verdens visdom og forstand, for hvis selvgode øie du har skjult troens store sandhed, og lad mig altid høre til de umyndige, for hvem du aabenbarer dig. Lær mig i ét og alt at være et barn ligeover for dig, et troende, lydigt og kjærligt barn. Dertil hjælpe du mig store synder af din barmhjertighed for min dyrebare Frelsers skyld. Forbarm dig over mig og bønhør mig, Herre og Fader.

II.

Hellig tre kongers dag.

Herre Christus, lad din stjerne, dit hellige ord, lyse for mig og vise mig veien til dig. Lad dit hellige ord lyse for mig i al min tanke og alt mit arbeide, lyse for mig i videnskabens mørke gaader, at jeg søger i et kjærligt og ydmygt sind med glæde og beundring over Skaberens almagt i stort og smaat.

Lær mig at forstaa, at al visdom og al kundskab maa støttes af gudsfrygt og aldrig kan bygges paa klippen uden med dig og det himmelske lys i hjertet. Lær mig at være flittig i min gjerning, ivrig og fyrig, men i ydmyghed for Gud og med kjærlighed til medarbeiderne. Lær mig at følge de

østerlandske vises exempel, at søge mod dig, gudsrigets store konge, og tilbede og ofre til dig i glæde og ydmyghed. Hjælp mig dertil for din store barmhjertigheds skyld!

III.

Rom. 12, 6.

Naadige Herre og Gud, forlen mig af din kraft til i dyb erkjendelse af min ringhed og uværdighed *ikke at tragte efter de høie ting, men holde mig til de lave.* Lær du mig at være tilfreds med den stilling og de livskaar, hvori du har sat mig, til i tro og haab at udfylde den gjerning, som ligger for mig, uden med uforstandig higen at tragte efter noget høiere og bedre, men hvis du skjænker mig noget bedre, da giv mig et ydmygt sind til at modtage det som uforskyldt. Lær du min forstand at bøie sig dybt for dit aabenbarede ord og til at annamme det i al troskyldighed. Hold mine tanker fjern fra al hovmodig og forfængelig lyst til at ville følge dine usporlige veie, til at ville granske dine urandsagelige raad. Kun stykkevis, uklart og ensidig kan jeg fatte noget af dem af dine gjerninger, som ligger mig nærmest for øiet, og som dog kun er som et sandkorn i havet af himlens og jordens skaberverk. Hvor skulde da min indskrænkede forstand fra dette lille og uklare tro sig berettiget til at dømme og granske den over al min tankeevne ophøiede styrelse, hvormed du, Skaber, Opretholder og Behersker af en uendelighed af verdner, regjerer den hele naturlige og moralske verdensorden. Hvilken formastelighed og hvilken taabelighed, om jeg vilde sige: Denne styrelse stemmer ei med min fornuft. Hvilken hovmodighed er det ikke at paastaa: Dette i din styrelse strider mod naturens love. Du har ved fra først af at skabe de levende væsener gjort det største, ufatteligste og fornuftstridigste mirakel, og som du daglig i det smaa ved de levende væseners egen forplantning ligesom gjentager. Og skabningens mirakel maa selv min fornuft antage, naar den kun har valget mellem denne antagelse og den, at de levende væsener fra først af er opstaaede ved de anorganiske naturkræfters samvirken. Du som paa en vidunderlig og med alle naturens og fornuftens love uforenlig og uforklarlig maade maa have skabt

og har skabt alt det levende, skulde ikke du, hvor den moralske verdens styrelse forlanger det, paa en med vor indskrænkede viden, erfaring og fornuft uoverensstemmende maade, lade det for os ukjendte enestaaende og derfor usædvanlige og vidunderlige fremtræde, og det uden paa fjerneste maade at gribe ind i de verdensstyrelsens evige love, som du ene kjender, og uden i mindste gran at forstyrre den uendelige konsekvents og harmoni, som hersker i al din skabning? Du har kunnet lade det usædvanlige og vidunderlige fremtræde, og du har gjort det, da tidens fylde kom. Min tanke kan ikke begribe det, men det kan jeg forstaa tilfulde, at verdensstyrelsens raad er for høie for min fornuft, at det uendelige ikke kan maales med menneskeligt maal. Hold mig derfor fjern fra at tragte efter det høie, som er og maa være mig for høit. Men den erkjendelse, som bor i min af synd formørkede moralske sands, i den moralske tilegnelse af det uendelige, som er min tro, den vidner, at Jesu Christi lære er guddommelig sandhed, øst af en anden kilde end den, hvoraf menneskelig visdom og menneskelig moral øser. Og denne tro vidner, at lærens mester, Jesus Christus, ei blot var menneske, men tillige var, er og vil i al evighed vedblive at være sand Gud. Velsignet være derfor dit navn, du sande Gud, sande menneske, som giver og meddeler os det høieste, naar vi selv kun holder os til det lave. Vær du stedse hos mig, min dyrebare Frelser, meddel mig af din sagtmodighed og kjærlighed, idet du forbarmer dig over mig arme synder. Amen.

IV.

Herre og Gud, du, som styrer menneskenes, saavel den enkeltes som det hele samfunds, veie og livsmaal, forbarm dig over os alle, baade os, som du af naade skjænker et samliv til omvendelse, og dem, som du allerede har indkaldt til det andet liv. Forbarm dig over alle, for hvis provelses- og omvendelses-tid timeglasset er udrunden og hvis gjerning hernede er afsluttet. Forbarm dig over alle de kjære, der er gaaede forud for os, forbarm dig over dem for Jesu Christi skyld. Tilgiv dem og tilregn dem ikke deres skyld, forstod dem ikke, barmhjertige Gud, men lad dem se dig og din

herlighed. Den samme naadige dom, som jeg bønfalder om for mig og de kjære, som lever om mig, den bønfalder jeg uværdige dig ogsaa om, at du vil tildele de hensovede af din faderlige kjærlighed og miskundhed. Forbarm dig over os alle, at vi og de du gav os maa ved vor Frelser Jesu Christi fortjeneste kunne engang samles hos dig. Amen.

V.

Kol. 3, 12.

Naadige Herre og Gud, lad dit aabenbarede ord bære den rette og sande frugt i mit sind, i mit liv og levnet. Lad ydmyghed, sagtmodighed og en levende kjærlighed frembspire deraf. Vogt du mig, min Herre og Fader, fra med min forstand at ville granske og tyde dit ord, for derved med menneskelig klogt at ville opbygge mig en bogstavrigtig troesbygning, men som, mig ubevidst, lidt efter lidt dræber troens levendegjørende aand, dens kraft til ydmyg selvfornegtende kjærlighed. Lad dit hellige ord avle en barnlig enfoldig tro, rig paa kjærlighed, fri for selvklog fortolkningskunst. Gjennemtræng mit sind, Herre Jesus Christus, med din kjærlige aand, rens mit hjerte. Bevar mig fra den dogmetro, hvis iver forat opstille og forfegte læresætninger og bekjendelsesformer forleder til ukristeligt hovmod og deraf følgende ufordragelighed mod anderledes troende. Hold fjern fra mig den skriftkloge tro, som stedse kampfærdig om læresætninger, viser sin største kraft i den urokkelige overbevisning om ufeilbarheden af dens egen opfatning af ordet og om det vildfarende og fordømmelige i enhver anden opfatning. Lad ikke tolkningen af dit ord blive mig en ny kilde til fordømmelse, idet jeg hovmodig sætter mere pris paa min egen selvkloge opfatning af troeslærdommene end paa deres guddommelige helliggjørende virkning paa mit hjerte, mit liv og levnet. Lad ikke saadan tro lede mig ind paa en syndig forvisning om, at jeg er et helliggjort Guds barn, men de, der tror anderledes og handler anderledes, er verdens børn, forskudte af dig og den Herre Jesus Christus. Du dømme mig, naadige Herre, mildt; du afgjøre engang, om jeg i al min svaghed og i alle mine daglige fald har stræbt efter at blive et Guds barn, saa du kan lade naade gaa for ret. Jeg kjen-

der ikke mig selv, og jeg har ikke Christus i mig, naar jeg selv lod erklære mig for et Guds barn. Det tilkommer ikke mig at dømme derom, og lige saa lidet at fordømme anderledes troende. Naar du, Herre, har villet lade hveden og klinten være sammen til høstdagen kommer, lad da ikke mig arme forblindede synder formaste mig til før høstdagen at ville skille mellem hveden og klinten. Forbarm dig over mig, at ikke min tro gjør mig hovmodig og ukjærlig, at ikke min tro selv bliver min største synd, idet den gjør min selvkloge opfatning og granskning af dit ord til en afgud, der leder mig væk fra Christi naade og kjærlighed. Fri mig fra den skriftkloge tro, som kan være værre end vantro, og være fjernere fra den barnlige enfoldige og derved helliggjørende tro end selve vantroen er. Forbarm dig over mig, Herre, for Jesu Christi skyld og skjænk mig evangeliets ydmyge, sagtmodige og fordragelige kjærlighed, der daglig dømmer min egen synd strengt, og aldrig føler kald til at dømme andre, men alene til at elske dem som mig selv.

VI.

Kol. 3, 12.

Herre, Gud Fader, led du mig altid til at søge samfund med din enbaarne søn, min frelser fra synd og død. Svag som jeg er, glemmer jeg stadig i verdens tummel den ene, der kan give mig styrke. Lad tanken paa min Frelser stedse være levende hos mig; lad følelsen af hans tilværelse gjennemtrænge alle mine tanker, alle mine begjæringer, alle mine ord, alle mine handlinger, at de renses ved ham. Han være ved din naade min raadgiver, min hjælper og herre. I mit verdslige kald, i mit daglige arbeide, i mit familieliv, i min selskabelige omgang med venner og bekjendte, i alt livets alvor og i al livets glæde være du, min Frelser, tilstede forat retlede mig og fri mig fra det onde. Skjænk mig, naar vreden og de onde tilbøieligheder vil blusse op i mig, af din sagtmodighed; skjænk mig, naar selvgodheden vil røre sig i mig, af din ydmyghed; og naar bitterhed og haardhed vil bemægtige sig mig, da skjænk mig, naadige Frelser, af din evige rene guddommelige kjærlighed. Skjænk mig din kraftige bistand i et og alt af naade og barmhjertighed, du, som er deres ven, der

har trang til at frelses. Forbarm dig over mig arme synder. Amen.

VII.

Min Herre og Gud, lær mig at modtage dit ord i al enfoldighed og saaledes, at jeg bevarer det hos mig. Lad ordets kraft i aand og sandhed gjennemtrænge mig og gjennemsyre mit hele indre væsen. Styrk du mig, at jeg ikke bliver staaende ved kun at høre dit ord, men at det trænger sig ind i mit sind. Hjælp mig, at jeg i al hverdagslivets slid og smaakampe stedse erindrer dit guddommelige ord. Lad ordet minde mig, advare mig og holde mig fra det fristende, det urene, det onde. Lær mig ikke feigt at sky det menløse verdslige, ikke af ængstelse at holde mig væk fra alle de skjønne og gode gaver, som du har skjænket os til opmuntring, glæde og fornøielse. Lær mig altid at vurdere høit det meget og store, som videnskab og kunst og menneskelig dannelse og kløgt tilfølge din villie og ved din bistand har frembragt til aandens løftelse og til bekvemmelighed og nytte. Lær mig i alt dette at se dine gaver, gode gaver; men bevar mig fra deres misbrug; erindre mig om, at alt det store, aandsvækkende og forædlende ligeoverfor dig er for intet at regne. Mind mig stedse og idelig om, at et er det ene fornødne. Lad dit ord og din naade rense og helliggjøre alle disse ting, at de ikke bemægtiger sig mit hjerte og sind saaledes, at ikke du og min Frelser har den første plads. Forbarm dig over mig svage og vaklende for Jesu Christi skyld, at jeg ikke maa fortabes, men blive salig ved hans fortjeneste. Amen.

VIII.

Matt. 4, 1 ff.

Uden dig, Herre og Gud, bliver denne verden som en orken, om den end byder os alle sine herligheder og goder. Først naar det er lykkedes nogen at erhverve alle de jordiske goder, hvorefter han higede, hvad enten det nu er eiendomme og grovt sandselige nydelser eller kjærlighed, berømmelse, kundskaber og magt eller noget andet, erfarer han snart, at besiddelsen af alt dette, han satte som sit livs høieste maal, ingenlunde skjænker, hvad begjærligheden derefter lovede.

Alt bliver tomt, øde og forladt, en ørken, der er blottet for livets værd. Tilværelsen i denne ørken bliver utaalelig, thi den byder alt, kun ikke det ene fornødne. Herre og Gud, du bevare mig, at denne verden ikke bliver mig en saadan ørken, hvor alt er livslede og mismod, fordi jeg satte min lid og min kjærlighed til det forgjængelige og ikke søgte dig. Vær du mig naadig og barmhjertig, at jeg ikke ledes ind i denne ørken, hvor fristeren er saa nær. Skjænk mig af din kjærlighed, at den giver det tomme i verden indhold og fylde. Du lade lyse for mig din forjættelse om den evige fred og beskuelsens salighed i dit samfund. Lær mig i dyb ydmyghed at paaskjønne din store miskundhed, da du skabte alt saare vel og skjænkede os dit urokkelige guddommelige ord, at jeg skulde lære at vurdere og paaskjønne i taknemmelig glæde alle dine naadegaver. Send mig i forladthedens og mistrostens stunder din Helligaand, at den kan opretholde mig og give mig fortrostningsfuld tillid. Mind mig med dine ord, at jeg kan modstaa de onde fristelser og taknemmelig paaskjønne din faderlige styrelse. Forlad mig ikke Herre Gud, men forbarm dig over mig for din enbaarne søns skyld.

IX.

Herre, naadige Gud, skjænk mig ved din Helligaand den største af alle dine naadegaver, den rigeste velsignelse, som et menneske kan modtage: en dyb, oprigtig og levende tro. Bryd gjenstridigheden sønder i mit fordærvede hjerte, rens min sjæl, hellige Gud, fra den onde selvkjærlighed og selvgodhed, som besmitter den, og som i hjertets morke vraaer ligesom skimmel lægger sig over hver spire til tro. Dræb og tilintetgjør i mig den tvivlens orm, der vil gnave roden i mit troesliv. Lær mig stedse inderlig at længes og tragte efter troens gave. Lær mig at forstaa, at den er mere værd end al menneskelig visdom og al menneskelig retfærdighed. Giv mig det rette syn for, at troen er menneskeaandens ypperste pryd, evighedens gave til forgjængeligheden, helliggjorelsens krands til vanhelligheden. Lær mig at forstaa, at om jeg end ved al menneskelig lærdom og kundskab nok saa meget lærer dig at kjende i din moralske styrelse af historien og det enkelte menneskeliv, i naturens af evige love bundne

vidundere, i alle dine gjerninger, hvor alt er skjønt, godt og fuldendt, saa nærmer jeg mig derved dog ikke personlig til dig; jeg staar dig dog lige fjern i det store og hele. Jeg, det ubetydelige led af din skabningskjede, kan ikke ved mig selv naa til skaberen og mesteren. Alene den tro, som du skjænker mig, aabner mig adgangen til dig. Du alene kan ved troen knytte det smaa, ubetydelige, vanhelligede og forkrænkelige til det evige, store hellige ophav, til dit faderlige hjerte. Skjænk mig derfor, Herre, en tro, der ydmygt bøier sig til dig, der altid vaager og aldrig bliver træt i bøn og paakaldelse, der lover og priser dig og din store naade. Forbarm dig over mig for din hellige søns skyld; bønhør mig arme synder. Amen.

X.

Min Herre og Gud, du bøie mit sind til en saadan ydmyghed ligeover for dig, at den ogsaa befrugter, gjennemtrænger og renser mit hele liv. Lær mig at anse ethvert arbeide, som paalægges mig, for saa vigtigt og stort, at det fordrer hele min opmærksomhed og al min gode villie. Fratag mig den hovmodige tilbøielighed at ville ringeagte noget arbeide og være uvillig dertil, fordi det ikke huer mig og minder mig om min udygtighed. Lær mig at være tro i det lille og i det ringe, med opmærksomhed og flid at udrette alt, hvad der paahviler mig, det mindste lige godt med det største. Lær mig at forstaa, at intet arbeide, som gives mig, er ringe, da det gives af dig, og tilkommer mig med din villie og derfor bør være værdifuldt i mit øie. Herre Gud, skjænk mig af din naade den rette kjærlighed til og den rette forstand paa det arbeide, hvortil du sætter mig, at jeg maa kunne gjøre min pligt med nøiagtighed og orden. Giv mig den gode villie og udholdenhed til med ydmygt sind i troskab at udføre mit arbeide saa godt, jeg formaar, at jeg kan vide med mig selv, at hvor ringe evnen har været, saa har dog fliden ikke manglet. Lær mig at gjøre min pligt med tanken paa dig og min Frelser. Forbarm dig over mig og bønhør mig arme synder for Jesu skyld. Amen.

XI.

Herre, min Gud, staa mig bi, naar anfegtelse og tvivl vil besnære mig; oplys mig ved din Helligaands lys, at de onde tanker og den ondes magt maa vige fra mig. Styrk min tro, støt min ydmyghed, at jeg søger al min trøst og hjælp hos dig. Lad din enbaarne søn, naar mit tomme hjerte fyldes med tvivl og forsagthed, ukjendt gaa ved min side og belære mig og borttage mine tvivl; lad ham ukjendt virke i mig og aabne mit øie for sandheden, at mit hjerte maa blive brændende i mig ved hans ord. Af din store naade lade du ham, den sagtmodige og ydmyge af hjertet, belære mig, indtil jeg gjenkjender den ukjendte og med glæde kan annamme ham, den opstandne og levende Frelser. Forlad mig ikke i tvivlens øieblikke, dyrebare Frelser, men aabenbar dig for mit indre øie i din guddommelige majestæt og med din uendelige kjærlighed, at jeg kan nedfalde og tilbede dig, at min tro kan klamre sig fast til det, der er af evigheden og vil bestaa, naar himmel og jord forgaar: dit hellige ord, Guds uforgjængelige ord. Hold alle forstandens vildfarelser og selvgodhedens egenvisse blændverk fra mig, at jeg ikke støtter mig til, hvad der er af denne verden og opvoxet af forgjængelighed fører til forgjængelighed, men alene bygger paa det, der er af evigheden og fører til evigheden. Herre og Gud, gjør mig til en from og enfoldig troende, der ikke ser til høire og til venstre, men alene følger din vei og ydmyg i bøn og taksigelse modtager alt, hvad du bereder mig, og ikke har tillid til noget i den hele verden uden til dit sanddrue ord. Hjælp mig og forbarm dig over mig, opstandne og levende Frelser, at jeg ved din fortjeneste engang maa kunne arve opstandelsens naade og leve et evigt liv ved dig. O, forbarm dig Herre over mig arme synder. Amen.

HARDANGERPROVSTEN NIELS HERTZBERG.

(Ved *J. Thomesen*).

Som en af vort lands mere mærkelige geistlige i slutten af det 18de og begyndelsen af det 19de aarhundrede fortjener denne mand at mindes baade som prest og som menneske; især maa hans rene evangeliske standpunkt i denne rationalistiske tid ansees som et særsyn.

Presteslægten Hertzberg kjendes ligefra 1744 som prester til Finaas i Bergens stift; først Niels Hertzberg, der døde 1764; efter ham kom sønnen Peder Harboe Hertzberg, først som kapellan hos faderen, siden som dennes eftermand i kaldet og virkede her indtil sin død 1802. Han skal have været en mand af den gamle orthodokse skole og været meget afholdt af sin menighed. Ellers skal han ogsaa været bekjendt i stiftet under navnet af «potetespresten»; han havde nemlig af en af nabopresterne som en ren sjeldenhed i den tid faaet en hatfuld poteter, som han satte og forstod at behandle saa godt, at han om høsten fik en hel tønde igjen. Den i saa mange henseender praktiske mand lærte straks bønderne at dyrke dem og det med saa godt udfald, at der ved hans død udførtes fra dette distrikt til Bergen over 7 000 tønder aarlig. Ogsaa som læge var han bekjendt og var ogsaa som saadan i en tid, da ingen distriktslæge fandtes, en ren velgjører for sin menighed. Han havde faaet sine medicinske kundskaber af sin fader og blev meget søgt endog i vide kredse. Han var ogsaa adskillig bevandret i naturvidenskaben, noget der synes have ligget til slægten. Hans hustru var Kristine Winding, en datter af provst og sogneprest Winding til Kinservig (Ullensvang).

Af hans børn var *Niels Hertzberg* den ældste, født 13de august 1759. Fra sit 9de aar nød han privat undervisning, først hos sogneprest til Stordøen Hans Paludan, der den tid

var bekjendt som en sjelden duelig lærer; senere blev en cand. theol. Christi hans lærer, men af hvem han — som han skriver i sin selvbiografi — «lærte lidet eller intet». Derimod drev han ivrigt paa landmaaling og optog situationskarter, hvorunder ogsaa hans elev fik smag paa dette. Da han derhos ogsaa nylig, før han blev hans lærer, havde opholdt sig et aar i Frankrige og England, fik den unge Hertzberg ogsaa nogen veiledning af ham i engelsk og fransk, hvilket sidste sprog han senere i Bergen fik endnu mere øvelse i at tale ved omgangen med en fransk gut fra Nantes. Siden kom han atter til presten Paludan og derfra til Bergens latinskole, hvorfra han i 1778 dimitteredes til universitetet af rektor Boalt, der i hin tid ansaaes for landets ypperste skolemand. Efterat han i nævnte aar med 8 maaneders mellemrum havde taget sine to første examina, drog han tilbage til hjemmet, da forældrene, der foruden ham havde 7 børn, ikke havde leilighed til at holde ham længere ved universitetet. Han læste nu med sine yngre søskende og øvede sig ved siden af i latin og græsk samt i tegning og landmaaling. Han tænkte endog paa ganske at vie sig til det sidste fag, optog et kart over Finaas prestegjeld i stor maalestok og blev konstitueret konduktør under optagelse af et kart over endel af Søndmør, hvorved han tjente sig 40 rdlr. Med denne kapital i lommen og sit kart over Finaas i sin kuffert begav han sig atter til Kjøbenhavn. Det hed vistnok, at han reiste for at læse til den theologiske examen, men dertil havde han liden lyst, idet hans hele hu stod til at blive landmaaler-assistent, og derefter stige videre — Holsten opmaaltes nemlig i de aar. Sit kart indleverede han til videnskabsselskabets præsident Hjælmstjerna, men da han nu tillige ansøgte om at blive assistent ved landmaalingen, hvortil han endog var anbefalet af en fremragende person, tog den gamle geheimeraad ham alvorlig i skole og med hans faders brev i haanden foreholdt ham det urigtige i hans ønske; han ytrede under dette bl. a.: «I bliver ikke assistent, men I tager theologisk embedsexamen og saa straks reiser op at hjælpe eders gamle fader, som har saa mange uforsørgede børn. Her sender de norske børnene ned og vide ikke

selv, hvad de ville; de gaar ofte hen og bliver liderlige gavstrikker. I blir ikke assistent, hører I!»

Ynglingen tog sig dette til eftertanke, tog sin examen (1783) og blev det følgende aar ansat som kapellan hos sin fader, i hvilken stilling han forblev i 3 aar og havde mangen gang senere i livet — skriver han — i sit hjerte takket den ærværdige olding for hans ligesaa droie som velmente skrub.

1786 blev han i en alder af 27 aar af grev Rosenkrone, friherre til baroniet Rosendal, der havde kaldsret, kaldet til sogneprest i Kvindherreds prestegjæld. I denne kaldelse og det i saa ung en alder, noget der for menneskelige øine syntes saa godt som uopnaaeligt, som i saa meget andet i hans liv, saa Hertzberg siden kun Guds kjærlige om end ofte underlige styrelse og fortæller i denne anledning en lignende nok saa eiendommelig historie angaaende hans yngre broder. Hans fader søgte nemlig paa sine gamle dage om, at denne, der nu var hans kapellan, maatte blive hans eftermand i sogneprestembedet i Finaas. Da ansogningen blev præsidenten i konciliet Brandt overrakt og vedkommende overbringer som anbefaling anførte, at baade fader og farfader havde været prester der i mange aar, svarede præsidenten: «Da er det ret paa høi tid, at den kommer *ud* af den familie». Men underligt nok, skjønt der saaledes lidet eller intet haab var, gik dog faderens ønske i opfyldelse trods Brandt, hvis ord ellers havde en saadan vægt, at suplikanterne i den tid pleiede at sige: «Dersom Brandt og Vorherre vil, saa lykkes det». «Denne gang vilde ikke Brandt, men kun Vorherre», tilføier Hertzberg; og saaledes har det saa ofte gaaet ham i livet.

I Kvindherred vandt han snart menighedens kjærlighed. Vistnok var det mangen gang ikke saa let at komme udaf det med hensyn til timeligt udkomme, da familien efterhaanden blev temmelig stor og desuden forøgedes med en svigermoder og 2 af hendes sygelige børn; hertil kom en for den tid nok saa betydelig pension til hans formand i kaldet; men Hertzberg var af de lykkelige karakterer, som altid forstod at holde modet oppe og synes i alt, hvad der mødte ham, baade behageligt og ubehageligt, kun at have seet Guds kjærlige haand. Han havde et lykkeligt greb paa at undervise og tog unge mennesker i huset, hvilke han bragte frem til

universitetet. Dette bragte vel noget i kassen, men skaffede ogsaa meget arbeide, men arbeide synes netop at have været den virksomme mands største glæde. Af sin fader havde han faaet endel medicinske kundskaber, som han senere som prest under et ophold i Kjøbenhavn søgte at udvide ved flittig at gaa paa Frideriks hospital. Disse kundskaber troede han, det var hans pligt at anvende i disse egne, hvor dengang ingen distriktslæge fandtes. Hans kjærlige hjerte tillod ham ikke at se eller vide nogen lide, naar det maaske var muligt at han kunde hjælpe dem. Han var heldig i sine kure og blev ligesom sin fader ogsaa i denne henseende en velgjører for sin menighed. Ved siden heraf var det Hertzberg, som fik *vakcinationen* indført i disse egne 1802, da der gik en voldsom koppeepidemi i prestegjældet, indført fra Bergen. 3 af de angrebne døde straks, men efterat vakcinationen var begyndt, angrebes ingen flere. Han fortæller selv i en artikel i «Budstikken» 1ste aargang (1817—1818) om dette og om, hvor vanskeligt det var at faa folk til at tro paa den lille vakcines kraft. Han gjorde alt muligt for at overbevise de vantroende og anstillede en flerhed af prøver, der tydelig viste sandheden af hans ord. «Nu begyndte man at tage ved troen» endog i de omliggende prestegjæld, ja i hele Hardanger, hvor kopperne herjede. Han fortæller, at han i 15 aar med egen haand har vakcineret over 1 500, derhos oplærte han alle skolelærerne i kunsten, saa de var hans medhjælpere i gjerningen. At dette skaffede mange reiser og meget arbeide er klart; thi de vakcinerede skulde jo paa bestemte tider ogsaa undersøges, og da det ikke sjelden hændte, at flere af disse ikke mødte frem paa de bestemte steder i bygden, bestemte han sig til at reise om paa hver gaard i det vidtstrakte prestegjæld for at undersøge vakcinerne. Der er intet, som i disse 15 aar — skriver han — har gjort ham større glæde, end naar han fik tro, at han havde været et redskab i Guds haand til at redde saa mange børns liv.

En af hans elever, digteren Carsten Hauch, der sammen med sin ældre broder tilbragte en del af sin barndom i prestegaarden paa det vakre Malmanger, har i sine «*Minder fra min Barndom og min Ungdom*» givet os et nok saa livligt billede af denne mærkelige mands liv og virken og siger

bl a., «at han henregner de aar, han tilbragte paa Malmangers prestegaard under Hertzbergs veiledning, for de lykkeligste af sit liv». Ogsaa egnen, det storslagne Malmanger, stod endnu som gammel mand for ham som noget af det mest ophøiede, han havde seet, og han kunde aldrig glemme den. Ved at omtale hans lægevirksomhed og hans mange heldige kure fremhæver han ogsaa hans store uegennyttighed, at han aldrig tog betaling af nogen hverken for kuren eller for sine reiser, og til fattige og mindre bemidlede bortgav han en mængde medicin. Han var altid beredt, naar hans embedspligter tillod det, til at foretage længere og kortere reiser til en eller anden syg, der trængte til hjælp.

Det var dog ikke blot de medicinske kunskaber, den geniale prestemand ved siden af sin theologi havde tilegnet sig; ogsaa paa andre omraader besad han en viden som faa eller ingen i hans stilling paa den tid, saa at endog fremmede videnskabsmænd, der stodte paa den mærkelige landsprest, baade skal være bleven forbausede og glade. Selv siger han saa beskedent, at «det kun var en tinktur af videnskaberne», som hans stilling og aandskraft tillod ham at erhverve sig. Ogsaa af naturvidenskaben synes han at have tilegnet sig adskilligt. Han havde saaledes selv forfærdiget en elektricermaskine, en stor sjeldenhed i den tid, ligesom Hauch siger, at han erindrer at have seet et stort batteri af leidnerflasker hos ham, hvormed han gjorde flere experimenter, men at han især anvendte elektriciteten i enkelte sygdomstilfælde. Ogsaa astronomiske iagttagelser befattede han sig med og observerede sol- og maaneformørkelse osv. Derhos forfærdigede han thermometre og barometre, foretog høidemaalinger og gjorde daglig sine meteorologiske optegnelser, ja, naar det gjaldt, kunde han ved siden heraf være baade snedker og dreier og forsømte heller ikke sin have og sine potetagre. Paa sjøen kunde han tumle sin baad trods nogen og var en dygtig svømmer, ligesom han ogsaa lærte sine elever denne kunst. Men trods denne mangesidighed blev dog evangeliet ham hovedsagen, og hans forkyndelse af dette skal have været baade vækkende inderlig og opbyggelig. Hauch siger i sine «Minder», at «alle, baade bønder og folk, der regnede sig til de høiere klasser, var enige om, at Hertzberg var den bedste

prædikant i mange miles omkreds». Dette fremgaar ogsaa af udtalelser af hans biskoper. Saaledes erklærer biskop Brun, — efter at have omtalt ham som den talentfulde, kundskabsrige og mangesidige mand — «og alt dette er han uden at forsømme noget som retskaffen prest, og som saadan er han høit elsket af sin menighed og sine foresatte». Bruns efterfølger paa bispestolen, Pavels, siger i sine dagbogsoptegnelser efter en visitats i Kinservig: «Det var ret en prædiken for bondealmuen; kun det rene Guds ord uden høitravende fraser — — jeg vil gjerne tro, at han er stiftets første prædikant». Ligeledes erklærer han, at i Kinservig var den bedst oplyste ungdom, han nogensteds havde fundet, og omtaler ligesom Brun det kjærlige forhold imellem ham og hans menighed. Ja elsket maa han have været i høi grad; der synes at have bestaaet et saa at sige inderligt fortrolighedsforhold imellem ham og menighedslemmerne, der saa i ham baade deres prest og deres ven, til hvem de tillidsfuldt kunde betro sig, naar noget af vigtighed laa dem paa hjertet. Der var ogsaa faa prester (den første Nordlandsbisp maaske undtagen), der saaledes som han havde levet sig ind i almuens liv og tænkemaade; derfor kunde han ogsaa saa godt forstaa den. Om dette kjendskab vidner ogsaa hans afhandling i «Budstikken» 3die aargang (1817—1818) om *bondestandens levemaade, sæder og skikke*. Det er da navnlig almuen i Hardanger og Sondhordland, han omtaler, men meget kan ogsaa passe paa almuesmanden i det hele. I denne skildring findes meget, der er saare interessant og ikke mindst bryllupsskikkene, hvoriblandt kjøgemesterens taler, der er gjengivet paa kavende Hardangermaal (eller rettere Sondhordlandsk) og maa ansees som en literær sjeldenhed for den tid og et rent skatkammer for dem, der begyndte at studere almuedialekter og folkemaalet i det hele. Vi tror det saa gjerne, naar Hertzberg siger, at det har interesseret ham meget, «naar han har truffet til at faa høre paa en saadan kjøgemester, som ret forstaar sine ting, hvorledes han kan blande alvor og spøg sammen; høre de svar, som han giver og faar; hvorledes disse ofte er helt vittige og krydret med fine satirer». «Men», føier han til, «man maa kunne godt forstaa deres sprog og mimik». Til disse skikke hørte ogsaa den, at enhver embeds-

mand, der traf til at komme i deres bryllup, blev hilset med et saakaldt «æravers», som da kjogemesteren, staaende foran ham, sang saa godt han kunde. Selv kom Hertzberg engang til at være tilstede i et saadant bondebryllup, fortæller han, og blev da til sin store ydmygelse og forbløffelse hilset med et vers af den gamle salme «Kom Gud skaber o Hellig Aand». Verset lod saaledes: «Du est syv fold i gaver skjøn, Du est Guds finger paa rette haand, Guds ord giver du vel fart Over alle land at prædikes snart». Det var jo ikke saa rart om han efter denne hilsen i sit hjerte maatte tænke: «*O, pia simplicitas!*» Disse deres skikke overholdes saa nøie paa de kanter, siger Hertzberg, «at neppe noget hof holder mere paa etiketten end bonden paa sin». Om hvorledes han har faaet dette sit nøie kjendskab til almuens liv og tænkesæt anfører han i sin selvbiografi kun de ord: «— — — Min mange aars erfaring ved omgang med mine medborgere har givet mig nogen menneskekundskab; er end de fleste, jeg har omgaaes med, bønderfolk, de saakaldte ukultiverede, saa tror jeg dog, at man blandt dem ligesaa vel, ja maaske mere kan samle menneskekundskab end af dem i de dannede kredse. Den usminkede bedrager mindre end den sminkede».

Hertzberg var den første norske prest, som blev greben af tanken om oprettelse af *bibelselskaber*. Efter i 1815 i denne anledning i et latinsk brev at have henvendt sig til det britiske bibelselskab for at faa nærmere oplysning desangaaende, erholdt han som gave af dette 200 nye testamenter, som han uddelte i sit eget og de to øvrige sogne, hvor han havde været prest. Samme aar lykkedes det ham at faa et bibelselskab oprettet i Ullensvang, hvorfra over 700 bibler og nye testamenter var bleven uddelte til menigheden i de 20 aar, som var hengaaet siden stiftelsen, og arbeidede derhos ivrigt for, at der kunde stiftes et bibelselskab for det hele land.

Ligefra forligelseskommissionens oprettelse 1797 var Hertzberg forligelseskommissær og udtaler sin glæde over at kunne bidrage til at stille trætte og stifte fred blandt sine menighedslemmer, og vist er det, at skulde nogen være skikket til dette, saa maatte det være denne i sandhed fredens mand, som han synes at have været.

I Kvindherred forblev han i 18 aar fra 1786 til 1804.

Under opholdet her var det ogsaa, at han med familie engang var i den største livsfare, idet der efter en langvarig og voldsom regn løsnede et frygteligt sten- og jordskred fra det høie fjeld ligeover Malmanger og truede med at bortrive hele prestegaarden, saa man maatte gribe til en hastig flugt. Husene omringedes af skreden og flere af disse beskadigedes. Han maatte nødvendig flytte prestegaarden, og ved hjælp af amtet og en pengegave fra hans menighed blev denne opført paa et sikrere sted.

1804 forflyttedes han til Kinservig (Ullensvang) efterat grev Rosenkrone havde kaldt hans yngre broder i stedet i Kvindherred. Ogsaa her var han i livsfare formedelst naturkræfternes raseri; thi 1ste juledag 1806 opstod en heftig storm, som om aftenen gik over til en skrækkelig orkan, der saa godt som ganske ødelagde prestegaardens hovedbygning, hvorunder beboernes liv var i den største fare, samt dels kastede overende, dels flyttede flere af udhusene. Han fortæller selv om en brevveksling med sin biskop i denne anledning, der i al sin korthed er nok saa karakteristisk for dem begge. Efterat biskop Brun havde læst hans indberetning om ulykken, tilskrev han ham de ord: «Hvad er du for et menneske? Himmel og jord forfølger dig jo!» Hertil svarede Hertzberg: «Ja fader; men menneskene forfølger mig ikke; de ynder mig, de hjælper mig; Guds forsyn har under dette bevaret mit og mines liv og helbred. Noget tab paa gods og penge siger intet. Herren giver, Herren tager, lovet være ham!» Prestegaarden fik han efter meget skriveri og mange udgifter ogsaa for ham selv endelig gjenopbygget og det adskillig bekvemmere end før. Men hans elektricermaskine, barometre, termometre med andre fysikalske apparater var ødelagte, uden at han senere saa sig istand til at anskaffe sig nye, trods 200 rdlr., som grev Rosenkrone sendte ham dertil, og 70 rdlr., som biskop Bugge havde indsamlet til ham hos Trondhjems stifts prester; alt maatte anvendes til prestegaardens gjenopbyggelse. Især beklager han tabet af sin elektricermaskine, der baade havde været til hygge og til nytte i enkelte sygdomstilfælde. Ved denne anledning fortæller han en noksaa morsom fortælling, om hvorledes han engang ogsaa gjorde en rent «trolddomskur», som han kaldte det, med den.

En gaardmand kom engang til ham og beklagede sig over, at han havde mistet 5 rdlr. og havde sin budeie mistænkt for at have stjaalet dem. Hertzberg paalagde ham intet at sige til pigen derom, men lade denne komme til ham. Han talte da baade venligt og alvorligt med hende, men hun nægtede bestemt. Imidlertid havde han sørget for at *lade* en stor leidnerflaske med elektricitet og havde den staaende hos sig i værelset. «Ja, kjære barn», sagde presten, «du har altsaa ikke taget de 5 rdlr.» Pigen: «Nei langtfra!» Presten: «Er du virkelig uskyldig, saa ror ved denne messingknappen paa flasken her; den skal sige mig det». Hun søgte udflugter, men endelig stak hun fingeren hen paa knappen; i samme øieblik fik hun et stød, saa hun ravede henover gulvet og skreg: «Aa, aa Gu' naa'e mæg!» — Presten: «Ja saa naa — har du dem endnu de 5 rdlr.?» — «Ja, æg ha dei gjøimt i høie i løo». Hertzberg bad hende da at levere ham pengene og sagde, at hendes husbonde skulde faa dem igjen af ham og aldrig tale et ondt ord til hende derfor; «men» — føiede han til — «stjæl ikke mere, at ikke noget værre skal vederfares dig». Sagen kom i orden; manden fik sine penge og lovede høitidelig taushed, hvilken han holdt, og den arme pige synes aldrig mere at have forgrebet sig. «Dette er den eneste *pia fraus*, som jeg i mit liv ved at have begaaet», siger Hertzberg.

1810 blev han valgt til provst i Hardanger provsti og virkede som saadan indtil et par aar før sin død, da han paa grund af tiltagende svagt syn maatte frasige sig provsteembedet. Det synes at have været den almindelige mening i hele provstiet om denne mærkelige mand, at der var faa eller ingen, som kom op imod «gamleprovsten». Skjønt i høi grad fredelskende, kunde han dog ved sin store autoritet og den bestemthed, hvormed han optraadte, faa sat igjennem det, som han fandt at være ret eller gavnligt, og mangen en uorden og uskik fik han bort eller rettet paa, deriblandt den i befolkningen saa indgroede stygge uskik, natteløberiet, skjøndt det holdt haardt; ligesaa den almindelige, men skadelige skik, at saa mange, endog unge mennesker baade fra eget og fremmede prestegjæld gik omkring i bygden og betlede.

Hertzberg var ingen modstander af *Hauge* og hans ven-

ner, hvilket var saa almindeligt blandt hans standsfæller i den tid. Han ytrer i nævnte afhandling i «Budstikken» for 1817 sin harme over den maade, paa hvilken man behandlede Hauge, og skriver bl. a.: «For et par decennier siden skreg man paa tolerance, og saa forfølger man de stakkels Haugianer med arrester, forhører og inkvisitioner, med løgn og bagtalelse; — — — de lagde dog til grund bibelen eller Guds aabenbarede ord; de holdt religiøse samlinger og stræbte at opbygge hinanden ret af hjertets enfoldighed, den hellige skrift var dem først og sidst». Om *Hauges skrifter,* som han vistnok ikke sætter synderlig høit, vel mest i formel henseende, ytrer han, «at det var bekjendt nok, at de intet indeholdt mod den evangeliske lære, og dog blev de, som havde dem, paalagt at indlevere dem».

Til det *overordentlige storthing i 1814*, da foreningen med Sverige skulde afgjøres, blev Hertzberg valgt som *repræsentant.* At han var en ivrig patriot, følger af sig selv, og saa vistnok dengang — ligesom de fleste af disse fra Bergens stift — ikke med synderlig glæde paa en saadan forening, men ved at se sagen paa nærmere hold og tillige høre andre fremragende mænds tanker derom, kom han snart til en anden erkjendelse, og ingen kom mere til at beundre Carl Johan, baade paa grund af hans optræden i denne saa vigtige sag som hans hele storslagne personlighed, end han. Han har berettet flere smaatræk og anekdoter fra dette thing, hvilke det kunde være nok saa fristende at tage med, men rummet tillader det ikke. Grundloven af 17de mai satte han — og det vel med rette — saare høit; der var heller ingen forandring foretaget i dens paragrafer i de 20 aar, som var hengaaet, da han skrev sine optegnelser, og dette forekom ham storartet, medens der andensteds, f. ex. i «Frankrige er gjort grundlove som almanaker», nye og atter nye, og de mænd, som paa Eidsvold forfattede den, syntes ham — som han udtrykker sig — «rent ud at maatte være drevet af Guds aand; thi», mener han, «at faa noget saa godt saa kort saa hastigt istand» og det i en saadan tid og under saadanne omstændigheder, det formaaede de ikke blot ved sin forstand og fornuft.

Hvad det ydre angaar, saa skulde Hertzberg ifølge Pavels have havt noget vist imponerende ved sig og skulde

baade i sin optræden og i stemme have havt adskilligt tilfælles med biskop J. N. Brun, der ogsaa skal have ønsket ham som sin eftermand paa bispestolen. Selv siger han saa beskedent, at «han kjendte sig uduelig til nogen høiere geistlig trappe end den han stod paa» og har derfor heller ikke ønsket den; han fandt sig bedst som landsprest blandt sine ligefremme, kjære hardangerbønder.

Sit idrætsliv synes han endog som ældre mand at have vedblevet med, og Pavels, hans daværende biskop, bemerker, at Hertzberg under et visitatsmøde paa Finaas om eftermiddagen var ude paa svømmeture samt sammen med en ung løitnant besteg et høit fjeld, hvis top han endog naaede før denne.

Foruden den før nævnte afhandling i «Budstikken» om bondestandens levemaade, sæder og skikke, der egentlig er et tillæg til hans «Kinservigs Beskrivelse», har Hertzberg leveret adskillige opsatser i daværende tidsskrifter og blade, saa at bare fortegnelsen derover optager hele 8 sider i tillægget til hans oversættelse af Bretons reiser. Deriblandt er ogsaa nogle prædikener, saaledes en afskedsprædiken til *Finaas* menighed fra den *Hertzbergske slægt,* som i *86 aar* havde været prester der i kaldet. Ligesaa en lignende afskedsprædiken fra denne slægt i *Kvindherred,* hvor den ved hans broders død havde været prester i *44 aar*, samt en prædiken paa 2den pintsedag 1821, der betegnes som hans troesbekjendelse.

Hertzberg var i de sidste aar af sit liv saa godt som ganske blind, men ved hjælp af kapellan stod han i embedet til sin død. Trods denne tunge tilskikkelse synes han lige til det sidste at have bevaret sin freidighed og fortrostning til Guds vise og kjærlige styrelse; for ham gaves der intet *blot tilfælde.* «Jeg blir ved mit», pleiede han at sige, «der falder ikke en spurv til jorden uden eders Fader vil; I ere bedre end mange spurve».

Han døde 21de oktober 1844 82 aar gammel. Var ridder af dannebrogsordenen og medlem af det norske videnskabsselskab i Trondhjem.

SLUTBREF FRÅN FINLAND.

Helsingfors, augusti 1903.

— —

Redan innan jag afsände mitt senaste bref, hade jag till följe af bristande tid afsagt mig uppdraget att vidare tillskrifva «For kirke og kultur». Men sedan jag läst herr «Suomalainen»s bref uti julinumret af denna tidskrift, känner jag mig manad att det oaktadt ännu en gång gripa till pennan. Jag gör detta icke för att träda i något polemiskt utbyte med herr S., ty författare af hans halt äro oss alt för väl kända här hemma, för att man skulle känna sig hugad att med dem inlåta sig i polemik. Men då det ser ut, som om haltlösheten i hans ologiska och osammanhängande bref skulle hafva undgått den ärade redaktionen för denna tidskrift, ber jag att härmed få yttra några ord.

Herr «Suomalainen» förebrår det passiva motståndspartiet, att det låter slå och misshandla sig utan att gripa till försvar samt ställer till Norrmännen följande fråga: «Synes också Eder, Norrmän, detta slags motstånd göra ett folk värdt att mottaga friheten?»

Javäl; vi anhängare af det passiva motståndet, vi gripa icke till vapen för att försvara vår frihet, emedan vi icke önska krig, och emedan ett krigiskt uppror från vår sida vore liktydigt med fullständig undergång. Men genom att aldrig medverka till olag, genom att opponera mot olag öfveralt, där vi kunna, försöka vi fördröja och om möjligt förhindra förryskningens och förtryckets framfart i vårt land.

Men har väl det parti herr S. tillhör gripit till vapen eller öfverhufvudtaget gjort något annat motstånd än mot det passiva motståndet? Tvärtom. Hans parti, regeringspartiet, understöder regeringen och våra ryska förtryckare på hvarje steg. Jag ber att få framdraga några exempel.

1) Vår inhemska regering och dess handtlangare söka

med alla möjliga medel locka och skrämma de värnepliktige att infinna sig vid de olagliga uppbåden.

2) Värnepliktige ynglingar, som uteblifvit från de olagliga uppbåden, och personer, som uppmanat dem att utebli, fängslas och hållas inspärrade just under medvärkan af inhemska män.

3) Embets- och tjänstemän, som icke följa den olagliga s. k. värnepliktslagen afskedas af «vår» senat.

För att använda herr S. egna ord ber jag i min tur få fråga: «Synes också Eder, Norrmän, detta slags motstånd göra ett folk värdt att mottaga friheten?»

Herr S. förvånar sig öfver, att man intet gör mot alla dessa orättvisor: utvisningar, husundersökningar etc. Men hvad gör han själf? Ingenting. Hans anhängare göra blott alt hvad de kunna för att genom sin politik uppmuntra till ännu flere orättvisor af samma slag.

Herr S. förebrår våra embetsmän för att de handla efter sitt samvete och hellre låta afskeda sig än stanna på sin post och göra olag. Följden af deras beteende, menar han, är att ryssar utnämnas till deras tjänster. Men, fragar jag, är det väl bättre, om finnar lyda olag och andligt eller lekamligt misshandla sina egna landsmän? Nej, tusen gånger hellre än om bröder trampa hvarandra under fötterna, må da främlingar göra det!

Hvad beträffar liknelsen med Sven Dufva, så är han just en representant för det passiva motståndet. *Han* lyder ej, då öfverheten befaller: fly! utan står lugn kvar, tills man slår honom till marken. Själf har han nog intet gagn däraf. Men det är ju ej häller på sig själf han tänker.

Herr S. säger: «Af den studerande ungdomen vid universitetet och vid polyteknikum torde en del uteblifva från detta års värnepliktsuppbåd». Det är nog icke endast *en del* af de bildade, som uteblifvit, utan den vida vägnar största delen som så gjort och följt hvad lag och samvete dem bjudit. Vid polyteknikum torde af 48 värnepliktige ynglingar endast 8 infunnit sig vid uppbåded. Vi universitetet skall procenten vara ungefär densamma.

Vidare förebrås det passiva motståndet, för att det tänker på de kommande generationerna, då det ej tror sig kunna

rädda landet ur den ögonblickliga faran, samt att det skulle öfverlemna räddandet af det närvarande åt den inhemska regeringen. Detta är als icke fallet. Visserligen är det en hvar regerings skyldighet att försvara och rädda det land, den blifvit satt att styra. Men på vår regerings förmåga i den vägen hafva vi länge sedan upphört att lita och därför har folket sett sig tvunget att själft gripa till försvar. Ur denna nödvändighet har just det passiva motståndspartiet uppstått. Att detta partis sträfvanden icke krönts med större framgång, beror på att regerings- eller undfallenhetspartiet med alla medel sökt motarbeta detsamma. Ty endast om ett motstånd är allmänt och enigt, kan det lyckas. Men det är ingalunda det passiva motståndets fel, att regeringspartiet och dess anhängare vid hvarje steg yrka på undfallenhet och därigenom omintetgöra de segrar, som ett i enigt motstånd förenadt folk sannolikt hade vunnit.

Att åter förebrå oss, att vi då det närvarande läget synes mörkt, dessutom arbeta för kommande generationer, det kan herr S. gärna göra. Det förtydligar endast hans lifsåskådning.

Hvad beträffar den omständigheten, att senatorerna genom att ordentligt upplysa storfursten om det olagliga i hans förehafvanden samt genom at vägra att värkställa slika befallningar, möjligen eller kanske t. o. m. antagligen hade blifvit afskedade, så är jag af samma åsikt. Men än sedan? De hade då åtminstone gjort sin plikt. Och genom en dylik öppen, manlig handling, om den redan första gången varit enhällig, hade möjligen också vår storfurste fått ögonen öppnade för det lagvidriga i sina afsikter och kanske landet blifvit räddadt. Detta hade ingalunda varit att lämna alt åt sitt öde. Nu drifver skutan i saming redlös, sedan de, hvilka det närmast ålåg att styra den, varit behjälpliga att till fienden småningom bit för bit öfverlemna icke blott lasten utan de viktigaste delarna af själfva skutan.

Herr S. talar om «ett till själfmedvetande vuxet folk». Ja, äfven jag hoppas och tror, att vårt folk har själfmedvetande, fastän detta sorgligt nog på senaste tid bra litet trådt i dagen hos den del däraf, som herr S. representerar. Ty att foga sig i alla befallningar ofvanifrån och utan mot-

stånd afstå från sina dyrbaraste rättigheter, den ena efter den andra, *det* är ingalunde bevis på självmedvetande.

Vidare säger herr S.: «Herrar fraternisera lätt med herrar, så resonerar denna allmoge, så skedde med de finska herrar, som blefvo svenskar under den svenska tiden. Derföre ser det sin räddning endast deri, att den får bibehålla en inhemsk tjenstemannakår». — — Hvilken är väl logiken i detta påstående? Emedan herrar lättare än själfva folket öfvergå från en nation i en annan, böra våra finska tjänstemän stanna kvar på sina platser och acceptera ryska lagar och ryska seder för att således småningom bli ryssar. Hvad gagn har väl folket häraf!

Hvad herr S. menar med den bristande tacksamhet folket visar mot de afskedade tjänstemännen, kan jag ej fatta. Om han ej möjligen vill insinuera på de många angifvelser, som till landets fiender inlämnats af finske män mot våra tjänstemän och hvilka ofta framkallat dessas förafskedande. Men dessa angifvare äro ju ingalunda folket själft utan antingen förkomna individer, som på slikt sätt sträfva efter penningebelöningar eller också vilseförda stackare. Att som herr S. synes vilja tillskrifva dylika handlingar hela det finska folket, *detta* vore i sanning en blodig skymf mot vårt folk.

Herr S. säger: «Upprepade ganger har kejsaren äfven efter Februari manifestet försäkrat, att han vill för Finland bibehålla den särskilda lagstiftningsordning, som hans höga förfäder tillförsäkrat landet». Men han tyckes värkligen ej insett att dessa den ryske kejsarens försäkringar ej äro annat än ett misslyckadt försök att genom toma ord öfverskyla den värkliga halten af sina handlingar. Det är ju just var lagstiftningsordning, vara institutioner, den ena efter den andra, som han störtat och fortfarande störtar omkull. Hans *ord* hafva under sådana förhållanden för oss intet värde.

Herr S. slutar sitt bref med orden — — «ämna vi dock lefva». Ja — det är just det som herr S. och hans parti främst tänka på. För att rädda lifvet offra de alt t. o. m. det som rätt är. Det passiva motståndets anhängare åter äro beredda att offra alt t. o. m. lifvet för det rätta.

Nordbo.

Det gjør os ondt, at det har vakt vore finske venners stærke uvilje at vi optog hr. Suomalainens stykke. Det forekommer os dog, at de da sætter sig vel lidet ind i et *udenlandsk* tidsskrifts stilling. For et saadant fremstiller det sig jo som den første opgave at meddele sine læsere en nogenlunde *fuldstændig* kundskab om de stemninger og strømninger som rører sig i andre lande. At der nu i Finland rører sig en anden opfatning af hvad landets fortvilede stilling kræver, end den den passive modstands parti hylder, er nu engang et faktum, og vi syntes vi ikke havde nogen ret til at dolge dette faktum for vore læsere, naar det engang er der og traadte os imøde i en indsendt artikel.

Vor — og vi drister os til at sige: vort folks, ja hele Europas sympati tilhører helt og holdent de gjæve finske mænd og kvinder, som i denne tid ofrer sin stilling, sit daglige brød, ja sin hjemlige arne for sit lands frihed og ære. Og vor udelte foragt tilhører de finske myndigheder og personer, som er usle nok til at lade sig bruge som den russiske keisers redskaber til deres folks undertrykkelse. Men det forekommer os dog, at det maa være tilladt at have forskjellige meninger, naar det — saaledes som i værnepligtssagen — gjælder spørgsmaalet om, hvorledes den enkelte skal stille sig til en lov, som ikke bare er dikteret af overmagten, men ogsaa akcepteret af landets egen styrelse. En revolution kan være saa skammelig og ulovlig den være vil, har den fremgang, da kommer altid tilsidst det øieblik, da den enkelte maa underkaste sig, for ikke at gjøre ondt værre. Om det øieblik er kommet i Finland nu, tør vi ikke afgjøre; men det maa være tilladt at udtale en saadan mening.

Hermed er denne sag uddebatteret hos os.

Red.

Sorø!

(Ved en fest i „Norske studenters kristelige forbund" den 13de september til minde om studentermødet i Sorø).

Hvor i fordums tid
nordiske vikinger
rustet til strid
stævned mod strand,
laa der en ø ved Sor.
Mægtige volde
viser endnu
— skjønt leden stængtes
forlængst af sand —
hvor deres skjolde
mod fiender trængtes.

Da den hvide Krist
drog mod Nord,
blev paa øen hist
bygget kloster og kirke.
Fromheds børn
øved stille sit virke
der. Under vældige ege.

Her fostred Skjalm Hvides æt
blandt mægtige mænd
høvdingen Absalon,
biskop for Norden
og en vældig kriger
for tro og ret.
Og i disse skove
er det, man siger,
der lever en sage
fra gammel tid
om Volmer og Tove.

I senere dage
har Holberg og danſker
ſom Molbech og Ingemann,
Hauch og Heiſe,
og flere med dem
— digter og granſker —
her havt ſit hjem.

Og ſaa kommer ſiden
melding og tidender,
vingede ord
om friſke ſpor
paa de gamle veie ved Sor.
Hvad nu?

*

„Deilig er jorden,
prægtig er Guds himmel,
ſkjøn er ſjælenes pilgrimsgang",
lyder i kvældingen
ude paa hældingen
nede mod ſøen
fra en ungdomsſtimmel,
fagert i flok
fra hele Norden,
Ingemanns ſang.
„Tider ſkal komme,
tider ſkal henrulle",
hører jeg, det ſummer
fra ſtudentervrimlen
videre, høiere,
indtil det ſtiger
til der, hvor de ſiger:
„Aldrig forſtummer
tonen fra himlen
i ſjælens glade pilgrimsſang!"

*

Ja! — slegterne skifter
hurtig som løvet,
der fra de urgamle,
vældige bøge
synker i støvet.
Deres bedrifter,
steder og veie
skifter tillige
— om ei saa hurtig —
løsen og leie.
Ett kun er blivende: Længslen.

Længslen, som vakte
vikingesindet,
længslen, som bragte
pilgrimskvadene,
var den ei det samme
som det, vi nu mærker,
kalder vor ungdom
-- under nutidens ramme —
til daad?
Som naar vore fædre
fra urolds tid
fylked sig tæt
til mandig strid
om, hvad som ret
de nævnte og godt,
slig vil vi hædre
nu og kjæmpe for
Allheims drott.

Og hvem er en høvding
for ungdom som han,
tænder hos tusender
viljernes brand?

Under hans merke
bruste isommer

ungdommens lov
med toner saa sterke
i Sorø skov.
Og i hans aand
blev dagen stor,
himlen nær.
Og tanken fandt ord,
mens ønskernes hær
steg til en hel
og inderlig bøn:
„Gieblik dvæl dog;
thi du er skjøn!"

*

Tider skal komme,
tider skal henrulle
slegt skal følge slegters gang.
Hil dig da Sorø!
Naar aar er omme
og slegterne nye,
vil sjælenes vogter
end lede hjorden
til dine strande
og lade den hvile
i dine skygger.
Thi du eier gjenklang
af tonen fra himlen
i sjælens glade pilgrimssang.

Peder Blessing Dahle.

UR SVERGES MODÄRNA SKÖNLITTERATUR.

Af *J. Wallinder.*

VIII. *Selma Lagerlöf.*

Det skrifves nu för tiden i gamla Sverge likasom annorstädes mycket, som är både fult och dumt och dåligt, somt mer och somt mindre, en s. k. skönlitteratur, som fyller boklådsdiskarna med sina befängda alster på bekostnad af en bättre litteratur, som, därest den icke är *särdeles* genial, svårligen kan påräkna någon afsättning och därför allt för ofta torde bli oskrifven.

Så mycket angenämare är det att konstatera tillvaron af äfven en bättre skönlitteratur, som verkligen vunnit gehör hos det svenska folket, och som detta folk icke behöfver blygas för att älska.

Till denna bättre litteratur räkna vi, hvad som flutit och, såsom vi hoppas, kommer att flyta ur Selma Lagerlöfs penna. Hon är på det estetiska området f. n. vår förnämsta skriftställarinna, och sedan i dessa dagar pennan en gång för alla fallit ur handen på vår diktarfurste Carl Snoilsky, kan hon antagligen täfla med hvem som helst äfven af manliga Apollobarn på vår parnass. Vi döma så ej blott efter hennes stora popularitet, efter de enorma upplagorna af hennes böcker på svenska och många andra språk, utan framför allt efter dessa böckers verkliga värde.

Redan med sitt första arbete «slog» Selma Lagerlöf «igenom» — för att nu använda en älsklingsterm hos anmälare — och vann ett ganska stort rykte. Det skedde för 12—15 år tillbaka; vi minnas för ögonblicket ej årtalet för 1sta uppl. af «Gösta Berlings saga». Det var något så när vid samma tid, som V. v. Heidenstam kom med sitt förstlingsverk, och på något så när liknande sätt. Både det ena och det andra verket var stort och bredt tilltaget och såg just

ej ut för att vara ett lärospån, utan snarare framsprunget ur en inre nödvändighet utan hänsyn till en fortsatt eller icke fortsatt författarebana. Det vill ju alltid djärfhet till att släppa ut i världen en *stor* bok af okändt författarnamn. Dock, dessa experiment lyckades, och nu må man lämna därhän, hvilka som därtill voro mest att gratulera: förläggarne, författarne eller den läsande allmänheten.

Selma Lagerlöf berättar själf om impulsen till sitt första författarskap, att då hon såsom seminarist en gång var på väg hem från en lektion i svensk litteratur, hvarvid Runebergs dikter blifvit behandlade, så kom hon att tänka på, hvilken tacksam uppgift Runeberg haft, då sådana typer och karaktärer stått honom till buds som 1808 års finska hjältar. Men i detsamma föll henne in: Hade hon icke själf ett lika rikt ämne för diktning, om hon kunde behandla sin egen barndoms sagohjältar: «kavaljererna på Ekeby», och hela deras umgängeskrets, dessa lif- och blodfulla personager, hvilkas äfventyr och sagobedrifter, förtäljda af hennes far vid hemmets härd i Wärmlands skogsbygd, hade fyllt hennes barnafantasi med de brokigaste bilder ur människornas underliga lif och ur naturens outforskade lifskällor? Visst vore detta ämne för diktning, vore *hon* nu också blott diktaren, som kunde göra't!

Åratal förgingo, Selma Lagerlöf avancerade från skolbänken upp i katedern, och så en vacker dag trädde hennes barndoms «kavaljerer» åter fram för hennes syn ur de djupa skogarnas dunkel på Löfsjöarnas stränder, företrädda af bjällerklang i vinternatten och belysta af sagans dallrande månsken; de trädde fram och begärde att bli förevigade af henne, som en gång slukat deras bedrifter med flickfantasiens stora hunger. Skaldekallelsen var gifven, källådran sprudlade upp. Ock så gick hon hem och började skrifva *Gösta Berlings saga*.

Först skrefvos några lösa fragmenter, som trycktes i fruntimmerstidningen *Idun* och renderade författarinnan ett litet litterärt pris. Det gjorde väl sitt till att uppmuntra till fortsättning. Alltnog, hon fortsatte, hon upptecknade, mer och mer gripen af sitt ämne, det ena efter det andra af sina sagominnen; dagarna lämnade ej tillräcklig frist för att i rimlig tid bli färdig, och så fingo nattens timmar sättas till;

men detta förslog ej heller, så erhöll hon tills vidare tjänstledighet från sin skolverksamhet, för att omsider helt och hållet byta bort denna mot författarinnans kall. Ändtligen var den omfångsrika boken färdig, och *Gösta Berlings saga* tog sitt inträde i den svenska litteraturen, där den nog alltjämt lär behålla sin plats, om ej precis i linje med Fritjofs saga och Fänrik Stål, så dock måhända i linjen där bakom.

Sagan är förlagd till 1820-talet och rör sig på än den ena, än den andra värmländska bruksegendomen, framför allt Ekeby, på Öfre och Nedra Löfvens natursköna stränder. Händelserna äro samlade inom loppet af ett år och gruppera sig omkring titelpersonen, en genial ung prest, afsatt för fylleri och därefter upptagen bland de s. k. kavaljererna på Ekeby.

Gösta Berling, landsvägsriddaren, f. d. presten, blir af den karlavulna, i hela provinsen kända och mäktiga majorskan Samzelius anträffad i djupt förnedringstillstånd i snödrifvan invid landsvägen och *bon gré mal gré* förd till Ekeby, ett stort järnbruk, hvilket jämte sex underlydande sådana ägdes af major S., en komplett odåga, men hvilket med energi och duglighet sköttes af hans hustru, en sträf, men högt uppburen moder för skaror af underhafvande, som hade hennes förvaltning att tacka för rik tillgång på arbete och på bröd.

Brukets flygelbyggnad hade majorskan upplåtit till en asyl för ett dussin underliga existenser, mest f. d. militärer, som på grund af något dunkelt moment i sina antecedentia eller ock någon synbart ohjälplig excentricitet i karaktären spårat ut ur det normala hem- och arbetslifvets bana och i Ekeby kavaljersflygel funnit ett slags perpetuellt tillfällig fristad, om vi så få säga, hvarifrån den generösa värdinnan ej drifver ut någon mot hans vilja. Det är en magisk kraft, som håller dem kvar där, mest dock den inre frändskapen mellan dessa kuriösa riddare af en obenämnd orden med oskrifna statuter. Ännu fastare slutes sällskapet tillsammans, sedan Gösta Berling trädt in i kretsen, «poeten, som dock aldrig skrifvit en vers», han som med sin kvickhet, sin naturliga älskvärdhet och sina geniala upptåg genast blir allas gunstling och den sammanhållande kraften.

Julnatten fira kavaljererna i den stora, då tysta hammarsmedjan med dryckjom, skåltal, sång, lustigheter och stoj. Så uppstår Gösta och håller tal för den 13de kavaljeren. Bröderna påminna om, att de äro blott tolf, men det hjälper icke, han envisas med att tala för den 13de, tills — det rasslar i skorstenen, smältugnens lucka slås upp och den 13de kommer, luden, med svans och hästhof, med horn och spetsigt hakskägg. Han slår sig ned i kretsen, charmant och förbindlig, som sagans Mefistofeles brukar vara.

När det infernaliska samkvämet varat en stund, förklarar den svarte herrn, att han egentligen är på väg till majorskan för att förnya sitt årskontrakt med henne. — Hvilket kontrakt? — Jo, att hon skall få besitta de sju bruken, om hon årligen sänder honom en människosjäl. — Fasansfull uppståndelse bland kavaljererna! Se där således innebörden och syftet med majorskans gästfrihet: en kavaljersjäl om året åt mörkrets furste! Ve och förbannelse öfver den häxan!

När förbittringen börjar gå lös mot den svarte själf, blir han rädd — mod var aldrig den herrns starka sida — och gör en dristig proposition: att kavaljererna under det stundande året skulle få ha de sju bruken, om de under tiden vilja ge honom majorskan. — Nog var förslaget oerhördt, och visst sökte Gösta Berling med kraft göra gällande det nedriga och oantagliga däri, men slutet blir icke förty, att ett sådant kontrakt göres upp och undertecknas med blod ur Göstas lillfinger: de sju bruken åt kavaljererna och majorskan åt den svarte under ett års tid, dock mot villkor att därunder de nya bruksherrarna ingenting företaga, som ej är «kavaljersmässigt», d. v. s. «ingenting som är klokt eller nyttigt eller käringaktigt».

Sagdt och gjordt. Genast på själfva juldagen, vid den splendida middag, som majorskan då ger för alla ortens ståndspersoner, incl. kavaljererna, inbryter krisen: en närvarande «advocatus diaboli» framslungar mot värdinnan beskyllning för otrohet i äktenskapet, och hon jagas ut från gård och grund och drifver sedan under ett års tid omkring som en tiggerska från gård till gård. Den indolente, oduglige major Samzelius lämnar egendomarna i kavaljerernas händer, hvilka flytta upp i corps de logiet och där etablera för sig

och hela grannskapet ett *high life* af de vildaste dimensioner, frossande på de ofantliga förråd, som majorskan samlat i lador, källare och visthus, och naturligtvis utan tanke på produktion för framtiden — det vore ju ej «kavaljersmässigt».

Sådan är uppräkningen och ramen för Gösta Berlings saga. Den oändliga mångfald af brokiga äfventyr, som fyller denna ram, kan ej komma i fråga att här relatera. Äfventyren spela än under bjällerklang och månsken på de värmländska sjöarnas blanka is, än på vilda björnjakter i de djupa skogarna, än på baler, kalaser och spelpartier i herregårdarnas strålande gemak: öfverallt höres grundtonen af kavaljersandan på Ekeby, och denna åter behärskas i allmänhet af allas älskling, den geniale «poeten» Gösta B. Där är erotik, där är dobbel och spel, där är dryckjom, där är upptåg af alla möjliga slag. Men märk väl: aldrig är framställningen frivol, aldrig naturalistiskt rå, och öfver det hela hvilar, trots allt, ett skimmer af intelligens och spiritualitet och af en sporadiskt frambrytande etisk storsinthet. Att likväl intet, «som är klokt eller nyttigt eller käringaktigt», vi kunde säga: intet, som har fast etisk karaktär, kommer till genombrott, med andra ord att «den 13de» från julnattens orgier alltjämt må ligga öfver i spelet, därför sörjer han själf framför allt genom sin inkarnation, den infernaliska brukspatron Sintram på Fors, som med vaken påpasslighet förvandlar hvarje god ansats till ondt, som vet att hindra det godas frukter att någonsin mogna, som oförtrutet sår ogräs i hvetet.

I första delen af sin «Enten—Eller» skildrar S. Kierkegaard «den estetiska existensen» i dess fundamentala motsats till den etiska och den religiösa. Som emellertid hvar och en af dessa existenser blott är en abstraktion och den konkreta realiteten är personen själf, tänkt i den ena eller den andra existensen, så kan i själfva verket ingen människa, med bevarande af personlighetens särmärke eller utan att fördunsta i overklighet, tänkas och framställas *absolut emanciperad* från någon af det ena eller andra eller tredje momentet; således kan icke en emanciperadt estetisk person tänkas absolut fri från etiska och religiösa bestämningar. Så är det ock med Kierkegaards «estetisker» och sammalunda med Gösta Berling och hans Ekebybröder. Men det etiska

hos Gösta är ej en konsekvent makt i hans lif, utan något som endast verkar momentant, och som ger den oumbärliga reliefen, de mest intressanta och sympatiska schatteringarna åt hans estetik. Så till vida är Gösta Berling i våra ögon en oöfverträffad illustration till Kierkegaards «Enten—Eller».

Ekebykavaljerernas vilda glädje- och skönhetslif med sina geniala infall leker i sprittande yra på en vulkanisk grund af förtviflan, men läsaren känner, att om och när en eruption kommer, förefinnas möjligheter till upprättelse och räddning. De fina, sega trådarna, som binda en Gösta Berling vid lifvets djupare sedliga grund, brista aldrig helt och hållet. Han är t. ex. mäktig att i viljestark beslutsamhet enlevera den fagra Anna Stjärnhök från en henne påtvingad fästman och föra henne åter till hennes hjärtas brudgum, och detta midt igenom snö och mörker och hungriga vargflockar. Att den fagra vid hans sida i släden visar sig benägen att i gengäld för befrielsen ge sitt hjärta åt befriaren själf, förmår icke Gösta att vika af från sin föresats, trots det att hans eget hjärta är långt ifrån kallt: han aflämnar den enleverade på ort och ställe och försvinner själf åter i nattens mörker och faror utan kärlekens lön för sin bragd. Vi se i denna episod ej blott en äfventyrets spännande lek, utan där bakom en ursprunglig etisk impuls.

Detta var långt ifrån det enda erotiska momentet i Göstas lif. Andra gåfvos af varaktigare beskaffenhet och djupare betydelse för hans lif. I allmänhet skildras kärleken, trots all romantik, måttfullt och naturligt, och vi hålla författarinnan särskildt räkning för, att hon ej framställer den erotiska kärleken så artskild från andra känslor af tillgifvenhet, sympati och beundran, som om Eros i det verkliga lifvet alltid ginge omkring med sitt visitkort i handen. Visst mena vi, att Eros är någonting annat än både *amicitia* och *caritas*, men i de enskilda konkreta fallen lära väl människorna ej alltid kunna så noga veta, på hvilken sida om gränsen mellan dessa besläktade känslor de befinna sig. Det ligger i vårt tycke mycken psykologisk finhet i vår författarinnas sätt att behandla hithörande affekter. Detta röjer sig ej minst i förhållandet mellan Gösta Berling och Elisabeth Dohna.

Den unge, omåttligt dumme, högfärdige och genomtråkige grefve Henrik Dohna hade rest i Italien och därifrån hemfört som brud en ung flicka, Elisabeth von Thurn. Denna unga kvinna är i sin älskvärda naivitet, sin ljusa och glada ursprunglighet, sin oskuld och ödmjukhet sagans skönaste gestalt och hennes verkliga hjältinna. I hennes person ligger också gömd försoningen, som en gång skall lösa händelsernas och handlingarnas desackorder.

Den unga grefvinnan Dohna har, som man kan förstå, ej mycken glädje af sitt äktenskap. Den själ- och hjärtlöse mannen och den stygga svärmodern lägga pinsamma bojor på denna lilla fina, oskolade kvinnosjäl, och då Gösta Berlings tjusande personlighet möter hennes med en förstaelse, hvarvid hon icke varit van, tändas helt naturligt känslor af sympati och vänskap, som, hur platoniska de än äro, åtminstone från *hennes* sida, onekligen mycket nära tangera det erotiska. Härpå göres grefven uppmärksam, och då händelserna mer än en gång fogade sig till att ge saken ett ganska ofördelaktigt sken, blir slutet, att den äkta mannen, sporrad af sin mor, i krystad sedlig värdighet drifver den unga hustrun ifrån sig ut på landsvägen. Ja, han lyckas till och med genom korrespondens med myndigheter i Italien, där vigseln skett, få hela äktenskapet förklaradt ogiltigt.

Så drifver nu den unga grefvinnan, utstött och utblottad, omkring i provinsen, barfotad och i bondekläder, och söker arbete hos bönderna. Hon gör ingenting, hon säger ej ett ord för att försvara sig, utan vidgår inför Gud och sig själf, att hon i hjärta och tankar varit en otrogen hustru, och att hon därför lika mycket förskyllt sitt hårda öde, som om hon varit otrogen i gärning. Nu tackar hon Försynen, som gifvit henne tillfälle att i bittert lidande sona sin skuld, och som en medeltida botgörerska vandrar hon omkring från gård till gård, från bygd till bygd. En gang stöter hon oförvarandes tillsammans med Gösta Berling och kavaljererna, som bedja henne följa med till Ekeby och där finna en fristad från sina lidanden. Men hon vill ej veta af ett sådant afbrott i sitt botgörarlif, sina känslor för Gösta har hon offrat och vill ej återtaga offret, hon bönfaller, att man måtte ge henne fri och låta henne fara — och Gösta Berling, gripen

af denna starka företeelse, rycker beslutsamt kärleken ur sitt eget bröst och låter henne gå: en sådan kvinna var han icke värd att älska. Men därmed hade han ock gifvit sin estetiska existens ett sår, en åderlåtning, ägnad att återställa hans etiska hälsa. Den glade poeten är nu ej längre glad, och bröderna på Ekeby ha all möda att med fru Musicas och annan hjälp hålla lefnadsmodet uppe hos den tungsinte och grubblande.

Elisabeth Dohna bar under allt detta under sitt hjärta en frukt af sitt korta äktenskap, och när på hösten tiden var inne, att hon skulle bli moder, sökte hon sin tillflykt hos ett hederligt och välvilligt bondfolk, som, utan att känna henne och utan att inkvisitoriskt utforska henne, lämnar henne sitt bistånd under den kritiska tiden. Hon är alltjämt lugn och nöjd, hon bekymras blott för *en* sak: skall hennes lilla barn bäras fram till dopet och träda ut i världen «utan far»? Hvarför skall den lilla lida för *hennes* synder? Så söka hennes tankar åter upp Gösta Berling, och hon låter fråga honom, om han ej nu vill viga sig vid henne och åtaga sig att inför världen stå som barnets far. Jo, Gösta Berling ville det, och de blifva man och hustru — men i en förbindelse utan erotik, denna var ju offrad, definitivt offrad å ömse sidor: Elisabeth kunde ej heller älska sålunda efter sitt bittra lidandesdop, Gösta kunde det ej heller, ty hans hustru stod för honom i en allt för upphöjd renhet, för att han skulle vilja tänka på ett äktenskap i vanlig mening. Så blef det en förbindelse i — för att ej säga annat — en platonisk, medeltidsromantisk skärhet.

Under majorskan Samzelii maktdagar hade Gösta Berling fått till skänks ett skogstorp på Ekeby ägor. Meningen hade varit, att han där skulle arbeta, bryta bygd och sedligt upprättas. Han hade försökt, men misslyckats; kavaljersmässigheten band honom då för hårdt. Torpet var dock fortfarande hans, och nu flytta han och hans Elisabeth dit för att arbeta i jorden, vid hyfvelbänken och i väfstolen och vara till nytta och glädje för medmänniskor. Där skulle Gösta nu «lefva sitt eget lif» med sin goda genius vid sin sida. Han hade mycken synd att godtgöra, förklarade han, men gråt och ånger vore honom ej nog; han skulle göra de fattiga glädje, det skulle bli hans botgärning; nu ville han tro, att

han fått nyckeln till den tunga gåta, som ligger öfver världen: «spörsmålet om hur en man skall kunna vara både glad och god». — —

Sagan är slut. Må den benägne läsaren af denna studie ursäkta, att vi ej fullfölja till slutet vare sig majorskan Samzelii eller kavaljerernas öden. Författarinnan har själf endast delvis gjort det, och för så vidt hon det har gjort, hänvisa vi till boken själf.

I stället anse vi oss böra citera några enstaka ställen, såsom typiska för Selma L.s framställningskonst. Detta så mycket mer, som det allmänna omdömet är, att hon är starkare i liffulla detaljmålningar än i klar och logisk komposition. Hon är stark i naturmystik. För henne är, som för de gamla grekerna, «allt fullt af gudar och demoner».

Se här skildringen af vårflodens försök att bryta sönder dammarna vid Ekeby och lägga hela bruket i spillror!

. . . . . Och nu gå dessa vilda, upphetsade vågor, rusiga af vårluft, yra af den nyvunna friheten, till storms mot den gamla stenmuren. De komma, krossande och slitande, storma högt upp på den och draga sig åter tillbaka, som om de stött sina hvitlockiga hufvuden. Det är en stormning så god som någon, de taga stora isstycken till skärmtak, de taga timmerstockar till murbräckor, de bända, bryta, brusa mot denna stackars mur, tills det med ens förefaller, som om någon tillropat dem ett: gif akt! Då rusa de baklänges, och efter dem kommer en stor sten, som lossnar från dammen och dånande sjunker ned i strömmen.

Det ser ut, som om detta gjort dem häpna, de stå stilla, de jubla, de rådslå . . . och så i färd på nytt! Där äro de åter med isstycken och timmerstockar, odygdiga, obarmhärtiga, vilda, galna af förstörelselust. . . . .

Nu är frihetens dag (säga vågorna), bort med människor och människors verk! De ha sotat oss med kol, de ha dammat oss med mjöl, de ha lagt arbetsok på oss som på oxar, kört oss i ring, stängt oss inne, hämmat oss med dammluckor, tvungit oss att draga de tunga hjulen, att bära de otympliga timmerstockarna. Men nu skola vi vinna friheten.

Frihetens dag är kommen! Hören det, vågor uppe i Björksjön, hören det, bröder och systrar i myr och träsk, i bergbäck och skogsälf! Kommen, kommen! Störten er ned i Bjorksjöälfven, kommen med friska krafter, dånande, hväsande, färdiga att bryta sekelgammalt förtryck, kommen! Tyranniets bålverk skall falla. Död åt Ekeby! . . . . .

Eller läs andra delens 10de kapitel om den jovialiska patron Julius, den komiska berättelsen om, huru den lille trinde herrn, som för fetmans skull ej på åratal sett sina tåspetsar,

efter 17 års vistelse i kavaljersflygeln, ur hvars trollkrets han ej mäktat bryta sig lös, under det att hemmet och den gamla modern oupphörligt väntat på honom, ändtligen besluter sig för att säga kamraterna ett sista farväl, följa pliktens bud och resa hem. Han hade packat ned sina tillhörigheter i sin gamla schäs, som drogs fram ur lidret efter 17 års hvila; där instufvades ock en splendid matsäck. Och så trillade patron Julius halfva dagen omkring och tog, simmande i tårar och halfkväfd af suckar, afsked af allt lefvande och allt dödt på Ekeby. Från bröderna blef afskedet hjärtslitande. Ändtligen, efter sista afskedsvisan, och då hästen sades vara förspänd, bars den af rörelse vanmäktige Julius ned till fordonet, hissades, lyftes upp och sänktes ned — dock ej i schäsen, ej heller på hästryggen, utan på ryggen af den hvitrosiga oxen, som bröderna spänt för schäsen. Så bar det af. Först ett godt stycke ute på vägen kunde patron Julii tårskymda blick varsna, *hvar* han satt. Han lät sig då sakta glida ned från oxens rygg och steg upp i skrindan. Men knappt var detta gjordt, förrän han möter en skara sjungande glada fröknar, väl bekanta från vinterns sällskapsnöjen, och som lägga beslag på farbror Julius själf och hans härliga matsäck, hvarefter de vända om ekipaget och eskortera honom tillbaka till Ekeby, där de andra kavaljererna under tiden intet annat gjort än väntat på hans snara återkomst. De visste nog, att Julius ej skulle komma längre *nu* på pliktens väg, än han gjort — sex (6) gånger förr efter liknande scener. — —

Eller läs en skildring i helt annan stil om den lilla blida, skygga, vid sjutton år aflidna Ebba Dohna! Hennes farmor hade mättat hennes barndom med sagor. En kväll sutto de båda tysta vid brasan. Sagorna hade tagit slut. *Carsus och Moderus, Lunkentus och Den sköna Melusina,* alla voro de slutbehandlade.

Då började den gamla att helt stilla berätta för henne om ett litet barn i Juda land, om ett litet barn, som föddes att bli en stor konung. Änglarna hade fyllt jorden med lofsånger, då det föddes. Österns konungar kommo, ledda af himlens stjärna, och skänkte det guld och rökelse, och gamla män och kvinnor förutsade dess härlighet . . . . .

Så berättade den gamla för henne om det skönaste jorden sett,

om det barnets lif, medan det fanns bland människorna, de onda människorna, som ej ville erkänna det som sin konung.

Hon berättade henne om hur barnet blef en man, men undren omstrålade honom alltjämt. Allt på jorden tjänade honom och älskade honom, utom människorna. Fiskarne läto fånga sig i hans nät, brödet fyllde hans korgar, vattnet förvandlade sig i vin, då han önskade det.

Men människorna gåfvo ej den store konungen någon gyllene krona, någon glänsande tron. Han hade inga bugande hofmän omkring sig, de läto honom gå bland dem som en tiggare. Dock var han så god mot dem, den store konungen. Han botade deras sjuka, återgaf de blinda deras syn och uppväckte de döda.

Men, sade den gamla, människorna ville ej hafva den gode konungen till sin herre. De sände sina krigsknektar mot honom och fängslade honom . . . de läto honom gå ut till afrättsplatsen, bärande ett tungt kors . . . De slogo spikar genom hans händer och fötter och hängde den gode konungen på ett kors, som om han varit en röfvare och ogärningsman . . . . .

O, hvad de döda tingen sörjde vid hans död!

Solen miste sitt sken, och bergen skälfde, förhänget i templet remnade, och grafvarna öppnade sig för de döda, att de måtte gå ut och visa sin sorg.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Gråt inte, liten, den gode konungen stod upp ur sin graf och for upp till sin fader i himmelen.

Farmor, snyftade den lilla stackaren, fick han då aldrig något rike?

Han sitter på Guds högra hand i himmelen.

Men detta tröstade henne ej. Hon grät så hjälplöst och ohejdadt, som ett barn kan gråta . . . . .

Säg, farmor, säg, att du ej berättar riktigt! Säg, att det ej slutade så! . . . . .

Barn, barn, sade då farmor, de finnas, som tro, att han skall komma åter. Då skall han lägga jorden under sitt välde och styra den. Det skall bli ett härligt kungarike af den sköna jorden . . . Och allt skall vara lek och glädje, ty de goda skola besitta jorden . . . . .

Kommer han snart, farmor?

Ingen vet, när han kommer.

Får jag då sitta på en pall vid hans fötter?

Det får du!

Farmor, jag är så glad, säger den lilla . . . . .

. . . alltsedan den kvällen lefde hon blott för Herrens tusenårsrike och för att vänta hans ankomst . . . Då aftonrodnaden slog upp västerns port, då undrade hon, om han ej skulle utträda därur, strålande af mild glans, följd af en här af millioner änglar, och tåga förbi henne och tillåta, att hon vidrörde fållen af hans mantel. — — —

Eller kan man läsa något skönare än 2dra delens 15de kapitel, om «döden befriaren», huru den enkla, fattiga modren

sitter vid sin sons dödsbädd, hans som just hade hunnit växa upp till att öfvertaga skötseln af deras gård, då liemannen kom för att taga honom bort? I sublim resignation målar hon för den döende den tillkommande världens härligheter, huru den gode Guden skulle gifva honom att styra en af sina tusen världar i stället för deras lilla Berga, och huru han en gång skulle komma och dit afhämta gamla mor i en glimmande guldvagn, förspänd med paradisfåglar.

«Så dog Ferdinand, tjusad af ljusa syner, leende mot framtidens härlighet.

Min bleka vän, döden befriaren, hade aldrig varit med om något så ljufligt. Ty visst funnos de, som gräto vid Ferdinand Ugglas dödsbädd, men den sjuke själf log mot mannen med lien, då denne tog plats på sängkanten, och hans mor lyssnade efter dödsrosslingarna som efter ljuf musik».

* * *

Berlingsagan är, såsom ses af referatet, byggd på ett Faustmotiv: här är Faust, här är Mefistofeles, här är Gretchen och «das ewig weibliche». Med sin färgprakt, med sitt växlande spel af händelser, personager och situationer, med sitt virrvarr af sagodunkel, realistisk påtaglighet, naturmystik och allegori om och i hvartannat verkar också det hela med ett sagospels förtrollning, vare sig man tänker på Faust, på Lycksalighetens ö eller på Peer Gynt.

Inom svensk litteratur är Berlingsagan en genklang från den återvaknade romantiken hos Atterbom och hans «fosforistiska» skola i 1800-talets början och (något senare) C. J. L. Almqvist och hans «Törnrosens bok». Ja, hur påminnes man ej om Almqvist och alla underliga historier på det gamla undangömda «jaktslottet»! Huru är det ej, som om Gösta Berling, då han drar sig tillbaka till skogstorpet «för att lefva sitt eget lif», vore C. J. L. Almqvist själf, som från hufvudstadens vimmel och öfverkultur helt oförmedladt flyttar ut och bosätter sig som «dannemannen Love Karlsson» på en aflägsen liten bondgård i Värmlands skogsbygd! (Men kanske det var oförsiktigt att nämna denna episod i Almqvists lif; den, som vet, att han ej gick i land med experimentet, skall kanske bli orolig för, att Gösta Berling lika litet skall göra det!)

En annan jämförelse ma man icke heller förtänka oss, nämligen med «Nordens vingud» Carl Mikael Bellman. I andra afseenden äro väl hans och Selma Lagerlöfs sångmör så olika hvarandra som möjligt, ett starkt släkttycke skall dock svårligen förnekas mellan Ekebykavaljerernas och de Bellmanska Bacchibrödernas «sorg i rosenrödt».

Kan man väl, må här frågas, med alla dessa jämförelser för ögat — flere kunna göras — tillerkänna Selma Lagerlöf nagon originalitet? Nå väl, allt är relativt här i världen, och det gifves intet nytt under solen. Men för vår del tveka vi ej att kalla en skald originell, då han såsom hon, midt i en litterär tidsströmning, som visat all romantik i landsflykt och satt den grotteska naturalismen på tronen, helt oförfäradt, utan anmälningsbevis, utan polemik, *sine ira et studio* skickar ut i världen en stor bok med alla romantikens signalementer, dess förtjänster och — de flesta af dess fel. Är det ej originellt, så är det åtminstone självständigt. Den svenska litteraturen är vår författarinna skyldig evärdlig tacksamhet, för att hon mer än någon annan fört den biltoga romantiken tillbaka in i vår poesi. Ty man må säga hvad man vill om romantiken, en konst *utan* romantik kan ej lefva och fylla sin bestämmelse, lika litet som en religion utan mystik.

Vi nämnde romantikens förtjänster och fel. I ett afseende atminstone står Selma Lagerlöfs diktning högt öfver hennes föregångare från 1800-talets början: hennes sprak är klart och enkelt i all sin prakt och sitt, stundom kanske en smula pretiösa, patos.

Och felen! Ja, dem fick hon sannerligen höras talas om af recensenterna. Om dessa blefvo chokerade af en sa oförmodad företeelse som Gösta Berlings saga, så var det att vänta, att de ej skulle anlägga silkesvantar, då de togo itu med kritiken. Det gjorde de icke heller, hvarken recensenterna på den konservativa, akademiska sidan eller på den liberal-radikala. Vill man sammanfatta den fullt berättigade kritiken i en brännpunkt, så är det denna: lös komposition, för läsaren högst besvärlig villervalla. Ingen, som läser boken, orkar hålla ihop det rika materialet till en enhet, en sammanhängande följd af handlingar och händelser. Det hela är ett konglomerat af äkta pärlor, likasom sagans hjälte är

ett konglomerat af geni och sporadisk storsinthet. Nå, hjälten *skall* nu vara sådan, men sagan hvarken behöfde eller borde vara det. När man följt en ledtråd genom ett kapitel, släppes denna, innan förloppet är afslutadt, och en ny tages upp, o. s. v. det ena kapitlet efter det andra. Snart får man så många lösa trådar mellan sina fingrar, att man ej kan reda upp dem, och till sist släpper man dem på vinst och förlust. Vinsten blir en så mycket intensivare njutning af de skilda momenten, men förlusten blir brist på öfverskådlighet och bindande sammanhang.

Det är, som när man i mörkret kommit fram till ett obekant slott: man föres in i det ena gemaket efter det andra och njuter af de olika rummens härlighet, men man ser ej enheten, man tappar bort sig i en labyrint och längtar efter dagbräckningen, som skall ge möjlighet att öfverskåda det hela och beundra slottets arkitektur i stort. Men när dagbräckningen kommer — resp. när handlingen börjar nalkas sin upplösning — finner man just ingen arkitektur alls, blott en förbryllande komplex af pittoreska byggnadsdelar.

Att kritiken dömt detta, är ej annat än rättvist, ehuru den första kritiken utan tvifvel såg för mycket på bristerna och för litet på förtjänsterna. Det hade ej behöft bli så. Två vägar att förebygga det hade, synes oss, stått förf. till buds: *antingen* att söka bemästra sin kvinnligt romantiska obenägenhet för logisk reda genom att offra längre tid åt arbetets planläggning — hon torde själf ej förneka, att verket är för hastigt tillhopakommet — *eller ock* uppgifva försöket att skrifva en sammanhängande saga och i stället afrunda och afsluta hvarje brottstycke för sig; enheten hade från *läsarens* synpunkt just ej blifvit mycket mindre för det. Arbetet hade i så fall blifvit jämförligt med t. ex. Fänrik Stals sägner eller Bret Hartes Karliforniska skizzer, till formen fristående små berättelser, mellan hvilka man ej väntar eller fordrar ett sammanhang, men som på grund af likheten i kynne och flere hufvudpersoners upprepade återkommande ovillkorligt göra intryck af ett samladt helt. Man blir mera tacksam för att få till skänks en, om ock mindre bindande, opåräknad enhet än att mer eller mindre helt gå miste om en påräknad sådan. Det nu föreliggande *konglomeratet* af

äkta pärlor skulle på detta sätt ha blifvit en *rad* af pärlor, uppträdda på ett snöre, hvilka man kunnat efter behag draga i sär och beundra hvar för sig eller ock betrakta och beundra såsom tillsammans utgörande ett helt smycke.

Nu är Gösta Berlings saga, hvad hon en gång är; det lär ej kunna hjälpas. Hon föreligger redan i sin 3dje upplaga — förmodligen oförändrad. Men om kritiken varit sträng, har den ej varit förspilld: författarinnan har synbarligen tagit den ad notam i och för sitt följande författarskap.

* * *

Att vi i denna teckning af Selma Lagerlöfs författarskap ägnat så många blad åt hennes förstlingsverk, som dock redan efterträdts af fem större eller mindre arbeten, är ej en tillfällighet, utan gjordt med flit. Oss synes nämligen Gösta Berlings saga alltjämt vara författarinnans skötebarn, det af hennes verk, som både i anseende till sitt material och sitt framställningssätt ligger hennes hjärta närmast och skarpast anger hennes skaldekaraktär. Berlingsagan är byggd af timmer ur den värmländska hembygdens skogar, och deras sus förstår hon bättre och kan hon återge naturligare, än man har rätt att begära af motiv från Sicilien eller Palestina. Kavaljererna på Ekeby voro redan hennes barnafantasis kavaljerer; hon måste ju då kunna måla deras äfventyr med trognare och intimare färger än något annat ämne.

Vi ha hört en gammal landsman till vår författarinna säga: «Man måste vara värmländing för att uppskatta Gösta Berlings saga rätt». Den, som skrifver detta, är *ej* värmländing, men tror fullt, att han skulle uppskatta sagan ännu bättre, om han vore det. I anförda omdöme, hvars riktighet vi tro på, ligger ett vittnesbörd om verkets äkthet. Det har ju också, detta verk, den enastående förtjänsten att i sin mån vara banbrytande för en mer än väl behöflig insats i vår skönlitteratur.

Selma Lagerlöfs senare skrifter hafva ej så många fel som den första. De äro ock i och för sig förträffliga böcker. Men hennes Gösta Berling räkna vi ändå som hennes största gåfva till oss, ett praktverk *quand même*. (Fortsättes).

UDVIKLINGSTANKEN OVERFOR DEN ÆLDRE OG INDENFOR DEN NYERE BIBEL-FORSKNING.

Under det sammenstød, som i denne tid foregaar mellem ældre og nyere theologi og mellem ældre og nyere forkyndelse, er der to mænd, som den ældre retnings repræsentanter i vort land stadig opstiller som autoriteter, til hvis religiose og theologiske opfatning vi skulde være ubetinget bundne. Disse mænd er *Gisle Johnson* og *Caspari*. Derom er der heller ikke delte meninger, at mere værdige repræsentanter baade for kristendom og theologi har ikke mange theologiske fakulteter besiddet, og at deres navne vil komme til at lyse ned igjennem tiderne i vor kirkes historie som en dobbeltstjerne af første rang.

Meningsstriden begynder først, naar man vil bruge disse høit fortjente mænd til stengsler for udviklingen. Det er imod *denne* brug af dem at indsigelse har maattet reises. Saaledes har *Christopher Bruun* gjentagne gange, og sidst i sit foredrag for lærere og lærerinder ved folkeskolen om «den kirkelige strid», udtalt sig mod den inden enkelte kredse af vort kirkefolk raadende tilboielighed til at ville holde det religiose liv fast ved de synsmaader og de former, som det i sin tid fik ved Gisle Johnson.

Derimod er det faldt i min lod at maatte udtale mig imod den fordring, at den theologiske videnskab i vort land skulde for det gamle testamentes vedkommende være bunden ved de synsmaader, som i sin tid blev repræsenterede af Caspari. Endskjønt det skulde synes at være ligesaa berettiget at hevde en videnskabens fremadskriden ud over Casparis som en religios-kirkelig udvikling ud over Johnsons standpunkt, saa har dog min udtalelse i denne retning mødt protest fra Christopher Bruun.

Det er to udtalelser af mig, som han særlig angriber og som jeg derfor er nødt til at begrunde. Den ene er den, at den ældre skole, som Caspari tilhørte, ikke havde syn for den organiske udvikling af aabenbaringen i den gamle pakt. Den anden, at den maade, hvorpaa denne skole gjennemgaaende saa den gamle pakt som en «skygge af det kommende», bragte noget «skyggeagtigt» over opfatningen af det gamle testamente.

Hvad angaar forholdet til udviklingstanken, saa skal jeg pege paa tre punkter, nemlig paa Casparis opfatning af den allerførste begyndelse, skabelseshistorien, dernæst paa hans fremstilling af det gamle testamentes skriftdeles forhold til hverandre, og endelig paa hans opfatning af verdensløbets afslutning.

Det er bekjendt, hvor vanskeligt Caspari havde for at slippe skabelsesdagene som ugedage og skabelsesverket som en syvdagsuges gjerning. Og hvilken mening man end har om den bibelske skabelseshistorie, saa synes det i ethvert fald at den opfatning, der lar al-skabningen, hele naturen, mennesket, ligesaavel som planten og dyret, dukke op af tilværelsens urdyb lig en Anadyomene af havet, fuldt færdig, med aanden og livet udfoldet i alle retninger, den fornegter udviklingens livstanke i selve dens udgangspunkt. Det er en principiel fornegtelse af den. Vistnok ligger skabelseshistorien udenfor den egentlige frelseshistorie, men begge udgaar fra det samme guddommelige ophav og begge ligger under samme guddommelige livslov.

Om den indbyrdes sammenhæng mellem det gamle testamentes skriftdele udtaler Caspari («Bogen Daniel», første udgave side 46) sig saaledes: «Loven tilhører efter sagens natur den gamle pakts stiftelsestid, dens skjønne morgen. Den største del af de poetiske skrifter tilhører dens herlige, straalende middag, Davids og Salomos lykkelige, store dage, den tid, da Israel stod paa sit høidepunkt. De profetiske skrifter tilhører den gamle pakts aften, de var et lys ved aftentid». Jeg har for udtalt, at noget vakrere og mere aandfuldt udtryk end her har neppe den ældre opfatning af det gamle testamente nogensinde faaet. Men saa vakre disse ord end er, saa rammer de ikke det virkelige forhold. Ialfald

lar de ikke udviklingstanken komme til sin ret. Det er det samme lys fra morgen til kveld. Det er poesien, ikke profetien, som danner høidepunktet. I profetien er der ingen nye kimer som udfolder sig. Profetien er «et lys ved aftentid».

Jeg har vanskeligt for at forstaa Christopher Bruun, naar han udbryder: «Hvad behager? Tror F. virkelig at Caspari holdt den guddommelige aabenbaring i den gamle pakt for at være afsluttet med en første begyndelse, med loven paa Sinai? Saa han ikke i salmerne, i visdoms-literaturen og profetien en guddommelig aabenbaring? Eller hvad mener provsten med sine ord?»

Selvfølgelig mener jeg dette, at Caspari og hele den ældre skole af bibeltheologer har seet i det gamle testamentes poesi og profeti en *fortsættelse* af den guddommelige aabenbaring paa Sinai, en fortsættelse paa samme maade som middags- og aftensolen er en fortsættelse af morgensolen. Men der er forskjel paa fortsættelse og udvikling. En maskine kan fortsætte sin gang og gjentage sine bevægelser dag efter dag, men dette er ingen udvikling. Forat det skal blive en *udvikling* maa der komme noget nyt til; det kan være noget slumrende som vaagner, eller noget groende som udfolder sig, eller noget dulgt som aabenbarer sig. Men indenfor det gamle inspirationsbegreb var det ialfald vanskeligt at faa rum for det nye, for udviklingen. Naar det var den Hellig Aand som opfattedes som den talende eller skrivende, saa var det ikke let at fatte, at ikke aandens tale skulde være lige fuldkommen til alle tider. Saaledes udtaler ogsaa Caspari (Daniel side 114): «I den første hellige skrift, loven eller Mosebøgerne, er allerede den hellige skrift indesluttet». Vistnok kalder han Mosebøgerne «skriftbarnet, hvoraf skriftmanden har udviklet sig», men om end denne barnets vækst tænkes ikke blot som en vækst i størrelse og omfang, men ogsaa i oplysning og klarhed, saa kan det ikke være meningen, at der under denne vækst blev af Gud indført nye kræfter, saaledes som den nyere theologi lærer med hensyn til profetien. Denne, ligesom den øvrige hellige skrift, tænktes jo «indesluttet» i loven.

Aller klarest kommer Casparis forhold til udviklingstanken frem i hans opfattelse af de sidste ting. Caspari fast-

holdt, som bekjendt, forventningen om det tusindaarige rige, selvfølgelig ikke i den grove jødiske form, heller ikke, som han udtrykte det, som et stykke af kirkens tro, men som et kirkens haab. Og han begrundede denne forventning der med, at uden antagelsen af tusindaarsriget vilde der være en hel række af profetier som ikke vilde være gaaet i opfyldelse, saasom profetierne om Israels tilbageførelse til sit eget land og om den herlighed som derfra skulde udstraale over jorden. Men paa denne maade lar man den høie og aandige skikkelse, som Gudsriget har faaet ved Jesus Kristus, afløses af den lavere, ringere og snevrere form som det havde i den gamle pakt. Hvor aandigt man end opfatter de jødiske forestillinger, som samler sig om tusindaarsriget, saa gaar de i ethvert fald i retning af udvortesgjørelse af Gudsriget. Og det er utænkeligt, at det skulde ligge i Guds verdensplan at føre sit rige tilbage til et tilbagelagt standpunkt, fra universalisme til en allerede overvunden partikularisme.

Her som overalt tar Caspari med uovervindeligt trosmod konsekvenserne af sit skriftprincip. Det er dette princip, ifølge hvilket aabenbaringen faldt sammen med aabenbaringsskrifterne, som medførte at den ældre bibeltheologi ikke var istand til at lade udviklingstanken komme til sin ret.

Paa lignende maade forholder det sig med den brist paa fuldt virkelighedsliv, med det «skyggeagtige», som efter mit skjøn kommer over det gamle testamente, naar man, som den ældre theologskole, ensidig fremhæver væsentlige dele af det gamle testamentes historie og visse gammeltestamentlige personer som «skygge af de kommende goder». Dette gjælder selvfølgelig kun *det,* som gjøres til skygge af det kommende, altsaa til type eller forbillede. De skikkelser som ikke har noget af typen ved sig, beholder sin naturlige virkelighed. Ligeledes alt det ved de typiske skikkelser som falder udenfor forbilledets eller sindbilledets ramme. Men i samme udstrækning som noget gjøres til repræsentativ for noget andet, maa der sees bort fra egenværdien. I samme grad som en gammeltestamentlig skikkelse gjøres til repræsentant for Messias, i samme grad træder dens personlige eiendommelighed tilbage. Dette kunde ikke undgaaes, naar man med den ældre

theologskole lagde noget nær hele det nye testamente ind i det gamle.

Ogsaa her tog Caspari den fulde konsekventse af sit standpunkt. I de gammeltestamentlige Gudsaabenbarelser ser han overalt Kristus. Saaledes siger han i sin Jesaja-Kommentar (side 255), at «Faderen manifesterede sig i det gamle testamente overhovedet næsten udelukkende (den eneste undtagelse gjør Dan. 7, 9 ff., hvor vi dog kun har et drømmesyn) i Sønnen eller Logos. Sønnen var den Herrens engel, som viste sig for Hagar, Abraham, Jakob, Moses, Gideon, Manoah og profeten Sacharja, og som den engel i hvem Guds navn var, Guds ansigt eller Guds ansigts-engel, der ledsagede Israel gjennem ørkenen, den Jehova med hvem Moses var paa Sinai, og som han, Aharon, Nadab, Abihu og 70 af Israels ældste saa der, og den fyrste over Herrens hær, som Josva saa for Jericho, den Herre og den paktens engel, om hvis fremtidige komme til sit tempel Malachi spaar og som kom i Kristus». Hele det gamle testamente blev paa denne maade en eneste Kristusaabenbarelse.

Ganske vist har Chr. Bruun ret i at ogsaa hos Caspari har «profetien sit tilknytningspunkt i profetens eget bevidsthedsliv og sine rødder i historiens jordbund», og forsaavidt forbereder ogsaa Caspari den senere mere realistisk-historiske tydning af profeterne. Men det er ikke overalt, at Caspari holder fast ved rødderne i den historiske jordbund. Saaledes fastholder han den oprindelige Jesaja som forfatter ogsaa af den anden Jesaja-bog fra kap. 40 af, endskjønt den historiske jordbund her er den aarhundreder efter ham indtrædende landflygtighed i Babylon. Uden tilknytning til historien og derfor heller ikke til profetens personlige bevidsthedsliv, lar han ham rykkes over i fremtiden for at skue dens forhold, dens hændelser og dens personer som samtidige med sig og nærværende for hans aandelige øie. Profeten gjøres til apokalyptiker.

Naar Caspari paa denne maade kunde slippe det historiske fodefæste, saa havde dette vistnok sin forklaringsgrund deri, at den ældre theologi, saalænge den fastholdt Daniels bog som et ægte profetisk skrift, ikke kunde gjøre skjel mellem profeti og apokalypse og derfor ikke godt kunde undgaa,

ialfald delvis, at udlægge profetierne som apokalyptiske fremtidssyner. Heller ikke lod det sig undgaa, at der ved opfatningen af Daniels apokalypse som ren guddommelig aabenbaring ogsaa fulgte tilegnelsen af den lære om engleverdenen og dens forhold til folkeverdenen, som havde faaet sit udtryk i denne bog. Det var efter exilet at jøderne havde skabt sig denne mellemverden som tilflugtssted for nationalreligiose særkrav, der — ialfald for tiden — var banlyste fra virkelighedsverdenen. I opstillingen af denne, til en vis grad af Gud uafhængige verden, fandt de ogsaa losning af verdensgaaderne, naar verdensstyrelsen gik tvert imod deres forudsætninger.

Heller ikke her gaar Caspari af veien for konsekventserne af sit skriftstandpunkt. For ham staar den i Daniels bog fremstillede kamp oppe i aandeverdenen mellem jødernes engel og Persiens og Grækenlands engle som fuld virkelighed (Daniel side 170 ff.). Dog søger han at tilveiebringe samklang mellem disse tanker og den hellige skrifts fremstilling forøvrigt af lysets og mørkets aandelige verden, ved at antage, at Michael, jødernes engel, er Guds søn, Kristus, og at den Persiens engel, som Michael fører en svær kamp med, er satan, «den onde, faldne englefyrste, som med Guds tilladelse fra at være de faldne engles overmand var bleven gjort til øverste for det persiske verdensrige» (side 170 f.).

Det var meget langt fra at den theologslægt, som sad ved Casparis fødder, stillede sig tvivlende overfor denne fremstilling af engleverdenen. Mere strengt bibeltroende theologer har der neppe været. Heller ikke Grundtvigianernes kamp mod «skrifttheologien» og deres opstilling af trosordet overfor skriftordet var ment at indebære nogen tvivl om skriftens ufeilbarhed. Hertil kom, at aandslivet og literaturen fra tiden mellem Esra og Kristus endnu ikke var draget ind under theologien. Det var et, selv for de theologiske foregangsmænd, paa det nærmeste uudforsket land. Vi savnede derfor alle forudsætninger for at kunne skille mellem apokalyptiske og profetiske skrifter. Men hvor troende vi stod overfor den apokalyptiske mellemverden, saa maatte den alligevel blive os en fuldstændig fremmed verden. Ikke paa noget punkt laa den landfast med vor egen aandelige verden. Her

som overalt sad vi i dyb beundring overfor Casparis lærde, skarpsindige og beaandede udlæggelse. Men vi sad der, naar han f. ex. udlagde for os bogen Daniel, omtrent paa samme maade som naar han læste op for os paa grundsproget de profetiske skrifter. Stympere som de fleste af os var i det hebraiske sprog, magtede vi ikke at følge hans oplæsning. Men vi sad betagne af den ild og den glød, hvormed han gjengav den profetiske tale. Profeterne blev levende igjen for os, og deres sprog gik som et vældigt veir hen over os. Og dog var og blev det os et fremmed sprog, en «tungetalen» med aands- og krafts bevisning, men med liden personlig forstaaelse og liden indre tilegnelse.

Ikke saa at forstaa at disse ildfulde og aandfulde foredrag skulde have været uden udbytte for os. Men udbyttet blev overført paa det nye testamente. I inspirationsdogmets prokrustesseng blev forskjellene bortskaarne. For os kom patriarcher, salmister og profeter til at staa noget nær som evangelisk-lutherske kristne. Programmet for det gamle testamentes studium var givet i det gamle distichon:

Novum Testamentum in vetere latet.
Vetus Testamentum in novo patet.

[Det ny testament i det gamle var lagt,
det gamle for dagen i det ny er bragt].

Vi har seet, hvorledes den gamle «Jehova» overalt skulde være Jesus Kristus. Rosten var nok Jakobs, men hænderne skulde være Esaus. Rosten fra Sinai lod vistnok ikke som Jesu røst, heller ikke altid rosten fra den profetiske varde. Men aabenbaringerne skulde dog være Kristi aabenbarelser.

Det gik os som det gik Columbus: han kom til Amerika istedetfor til Indien. Ogsaa vi landede altid i det nye testament, om vi ogsaa stevnede mod det gamle. Og lad saa end være, at det nye testament er os baade nutidens og fremtidens land, vi trænger ogsaa at finde igjen fortidens land, landet med folkenes barneminder. Thi vi trænger at se livet i dets sammenhæng, i dets udvikling, i dets historie.

Vistnok var det saa, at det gamle testament, kristendommens underfulde hjemland og moderskjød, aldrig var kom-

met fuldstændig bort. Veien did havde aldrig været glemt. Men dets skatte var i lange tider komne til os, ligesom Indiens perler og krydderurter, ad lange omveie. Veien fra aabenbaringstiden havde gaaet igjennem den efterexilske jødedoms fatamorgana-lande. Luftspeilingerne herfra var bogførte som profetiske aabenbaringer. Sagnet havde trængt ind i historien.

Paa denne maade fik vandringen med de gammeltestamentlige skikkelser noget forunderligt betagende ved sig. Den blev lig en reise i Østerland, naar toget gaar efter stjernernes ledelse over de vide stepper og det endeløse sandhav. Hvorimod den kritiske videnskabs vei kun altfor meget ligner reisen med et af Suezkanalens rutegaaende dampskibe Men alligevel maa vi gjøre os fortrolige med den kjendsgjerning, at ligesaalidt som man kommer til at nedlægge soveien til Indien for at vende tilbage til karavanveien, ligesaalidt kommer man til at give afkald paa fremskridtet ved den nyere bibelvidenskab eller gjøre om igjen dens væsentlige resultater.

Den nyere bibelvidenskab er ogsaa ganske anderledes stillet end den ældre. Først nylig er den funden den ene af de to hovedveie, ad hvilke udforskningen af det gamle testament i den senere tid er foregaaet, nemlig tydningen af de jordfundne mindesmærker. Den anden vei, udnyttelsen af rabbiner-literaturen, kunde det ikke blive tale om at gjøre brug af, saalænge der var reist en uoverstigelig skillemur mellem jødernes kanoniske og ikke-kanoniske skrifter. Derfor har den nyere videnskabs mænd ingen ret til at se ned paa en tidligere tids forskere, for hvem disse veie endnu ikke var opladte. Men tilhængerne af den ældre opfatning har heller ikke ret til at forbyde videnskaben at gjøre brug af disse veie og udnytte de fund, hvortil disse veie har ført.

Man behøver ikke at være bange for at videnskabens dagslys skal fortrænge mysteriets anelsesfulde lysdunkelhed. I naturens verden vedbliver den stjernefyldte nathimmel, morgenens dæmring og aftenens skumring at veksle med den klare, men stjerneløse daghimmel. Og det menneskeliv som ikke skal fornegte nogen af sine medskabte dragelser, maa føres efter den samme rhythme, baade under den anelsesfyldte stjernehimmel og under den tankeklare solhimmel. Det er

sandhedsprøven for religionen dette, at den eier denne dobbeltsidighed, at den baade formaar at gjøre fyldest for menneskeaandens trang til at finde den rene, den virkelige sandhed, og at den paa samme tid tilfredsstiller menneskehjertets trang til at komme i berøring med den verden, som «intet øie har seet, som intet øre har hørt og som ikke er opkommet i noget menneskehjerte». Mysteriets verden, aabenbaringens verden, troens verden, barnehjertets verden kan og skal mennesket aldrig vokse sig ud over.

Den ældre theologi gav os aabenbaringsmysteriet i det gamle testament. Den nyere theologi har hidtil givet mere videnskab end religion. Den begyndte, og den *maatte* jo begynde som kritik. Den maatte kritisk eftergaa den opfatning, hvorefter gudsaabenbaringen var en skriftaabenbaring, aabenbaringsreligionen en bogreligion. Den maatte paavise, at bibelens hellige skrifter var aabenbaringsdokumenter, nedslag af og vidnesbyrd om aabenbaringen, men ikke selve aabenbaringen. Den maatte kræve, at skrifterne, undfangede som de er i menneskeånden og fødte til verden gjennem menneskelig overlægning og arbeide, blev lagte under menneskeaandens forskning, under kritikens prøvelse. Men sjælen i disse skrifter, selve aabenbaringen, den rammes ikke af kritikens dissekerkniv. Det er med den som med sjælen i mennesket, den lar sig heller ikke oplemme paa noget videnskabens dissektionsbord. Aabenbaringen ligger ikke under videnskabens prøvelse, den ligger under troeserfaringens selvprøvelse.

For den ældre bibelforskning, ogsaa i den høie videnskabelige udvikling hvori den ved vort universitet var repræsenteret af Caspari, var grænsen for den videnskabelige forskning afstukket, derved at aabenbaringen for den faldt sammen med skriften. Hvadsomhelst der var bogført i skrifterne, krævedes anerkjendt som Guds aabenbaring. Ud fra dette standpunkt kunde der ikke blive tale om bibelkritikens berettigelse. Al bibelkritik maatte fremstille sig som et angreb ikke blot paa bibelen, men tillige som et angreb paa den med bibelen sammenfaldende aabenbaring.

Den nyere tids skjelnen mellem aabenbaringen og aabenbaringsskrifterne har en ligesaa vidtrækkende betydning i praktisk som i videnskabelig retning. Først derved mulig-

gjores en sandt reformatorisk udskillen af det udbrugte og overlevede i den religiose udvikling og en lovlig og retskaffen udskiftning mellem lovens og evangeliets husholdning. Det gamle ufeilbarhedsdogme vanskeliggjorde i hoi grad en saadan udskillen. Det var alene det der udtrykkelig var ophævet, som lod sig udskille. Alt andet maatte man enten fastholde eller omtyde. Vi mindes, hvorledes man bar sig ad med det naturlige verdensbillede fra den gammeltestamentlige tid. Den «udstrakte befæstning», «firmamentet», blev gjort til luft, vandene over befæstningen, himmeloceanet, blev gjort til skyer, og man fik en fuldstændig samsvaren mellem det gamle jødiske og vort moderne verdensbillede. Paa samme maade blev det gamle Israels religiose og moralske verdensbillede omtydet En virkelig afvigelse kunde ikke tænkes, naar alle kanoniske skrifter skulde erkjendes som ufeilbare guddommelige aabenbaringer. Ufeilbarhedstanken og udviklingstanken lod sig ikke forene.

Hertil kom at det gik med udviklingstanken, som det altid gaar med de nye tanker. Fra først af er det modsætningen til det gamle som træder op i dagen. Saaledes hos gjennembruddets egne mænd. Og end mere hos dem der staar paa det gamles grund. Det er først efterhaanden at det viser sig, at det nye alene var et gjennembrud, en frugtbristning, en aabenbarelse af indre kræfter der allerede havde været tilstede i det dulgte og skjulte og havde havt sine rødder dybt nede i fortidens jordbund. For os som lever under udviklingens tegn, er dette blevet en noget nær selvindlysende tanke. For os falder det heller ikke vanskeligt at overføre denne tanke ogsaa paa de ting som har overnaturlig værdi og derfor maa have overnaturlig oprindelse. For os ligger det allerede i blodet, at alt det som kommer med livets ret og med livets kraft, det maa komme «i tidens fylde», ikke blot selve frugtbristningen, selve aabenbaringen, men ogsaa frugtsætningen og frugtmodningen.

Af os theologer var det vel ikke en eneste, som ikke fra først af steilede foran evolutionstanken som gjennemgaaende livslov. Og overførelsen af denne lov paa aabenbaringen og kristendommen syntes os at være et topmaal af formastelse. For Caspari, den fødte jøde, der med morsmelken

havde indsuget sit folks ubegrænsede ærbødighed for den gamle pakts hellige skrifter, maatte det falde endnu vanskeligere end for andre theologer at gjøre indrømmelser til denne tanke.

Hertil kom at forholdene medførte, at Caspari aldrig kom til at underkaste de nyere synsmaader nogen mere indgaaende videnskabelig prøvelse. Det var de literære mindesmærker fra oldkirken og middelalderens kirke, som gjennem alle Casparis senere aar var gjenstanden for hans forskning. Modstræbende havde han forladt sin kjære gammeltestamentlige videnskab. Men eftersom han vandrede over den nye arbeidsmark med videnskabens slagkvist i sin haand, og kvisten slog ned mod nye opkommer, og det lykkedes for ham at øse stedse dybere af disse opkommer, erkjendte han, at det var her, at han havde faaet sin videnskabelige mission. Her reiste han sig et «mindesmærke mere uforgjængeligt end af erts». Og det maa erkjendes som en god og kjærlig forsynsstyrelse med denne for videnskabens kald saa rigt udrustede aand, at han førtes, saaat sige med magt, bort fra et arbeide som ikke kunde blive af varig betydning, hen til opgaver, hvor det forundtes ham at gjøre en grundlæggende gjerning.

Men jo mere en videnskabsmand fordyber sig i sin særegne opgave, desto vanskeligere falder det ham at sprede sin tanke og splitte sin tid paa andre, fjernt fra denne liggende opgaver. Skulde Caspari fortsætte paa det nye arbeidsspor, saa maatte han afstaa fra at følge det tidligere. Han maatte give afkald paa at følge det videnskabelige arbeide paa det gamle testaments omraade. Saa overvældende rig som literaturen her blev, vilde det været umuligt at følge med i denne, uden at standse de kirkehistoriske kildeforskninger, han med saa rigt udbytte havde begyndt.

Det var mig i længere tid vanskeligt at fatte, hvorledes Caspari kunde staa saa upaavirket af de nye forskninger og af det overvældende bevismateriale, de havde bragt for dagen. Jeg benyttede derfor leiligheden, da jeg traf sammen med den af hans kollegaer, som i hans sidste tid stod ham nærmest, til at udbede mig nærmere oplysning om hvorledes denne Casparis stilling var at forklare. Og jeg modtog da

den oplysning, at han havde seet sig nødt til i sine senere aar blot paa anden haand, gjennem de theologiske literaturtidender, at følge med den gammeltestamentlige theologis literære frembringelser. Jeg nævnte enkelte af hovedverkerne fra den senere tid og spurgte, om Caspari heller ikke havde læst disse. Men der blev svaret, at han havde maattet indskrænke sig til at læse de af professor *Buhls* arbeider, som forelaa, dengang han havde modtaget opfordringen til at afgive sin kjendelse om Buhls kvalifikationer for professoratet i Leipzig som Delitzsch's efterfølger. Andet kom han ikke til at læse af gammeltestamentlig literatur fra nutiden

Det er derfor ikke berettiget, naar enkelte hos os har udtalt, at Delitzsch's overgang til det nye standpunkt var dømt som forhastet og utilbørligt, derved at hans jevnbyrdige aandsfrænde og fordums medarbeider, Caspari, ikke havde fundet beviserne for de nye opfatninger at være af tvingende magt. Her er den store forskjel, at Delitzsch fremdeles havde sin arbeidsmark paa det gammeltestamentlige omraade, han var nødt til at prøve de nye synsmaader, han var nødt til at veie beviserne. Og det var meget langt fra at man kan beskylde ham for forhastet flugt fra de gamle stillinger. I «Zeitschrift für kirchl. Wissenschaft und kirchl. Leben» kjæmpede han til det yderste for hvert eneste stykke af det gamle, som han mente endnu lod sig opretholde.

Caspari kaldte sig selv «en haardkogt Hengstenbergianer». Hvad han i denne skjemtende form vilde udtale, kunde ikke være andet end dette, at han stod paa Hengstenbergs standpunkt og at han ikke var til sinds at lade sig rokke fra dette standpunkt. Hvad der gjælder Hengstenbergs syn paa det gamle testament, maa derfor i det store taget ogsaa gjælde om Casparis syn paa det. Og med den stærkest mulige anerkjendelse af Hengstenbergs betydning baade for kirken og for theologien, synes det at være den enstemmige mening blandt theologerne, ogsaa blandt de konfessionelle, at hans gammeltestamentlige theologi led af væsentlige ensidigheder. Saaledes udtaler *Kahnis* («protestantismens indre gang» side 585), at de «ensidig supranaturalistiske opfatninger af profetien (Hengstenbergs) har maattet vige for en dybere forstaaelse af den i dens sammenhæng med den hellige historie»

(sammenligu *Frank:* Geschichte und Kritik der neueren Theologi side 225, *Rocholl:* Geschichte d. ev. Kirche in Deutschland side 477). I Herzog & Plitt's Real-Encyklopädie bind V side 775 har en iøvrigt varm beundrer af Hengstenberg, *Bachmann*, indrømmet at «denne ikke var i stand til at holde grænserne mellem det gamle og det nye testament skarpt ud fra hinanden og heller ikke til at fremstille udviklingsgangen i frelsesaabenbaringen som en levende organisk fremadskriden». — altsaa netop den samme bedømmelse af ham og hans skole, som jeg havde udtalt. Det er grund til at antage, at det vil blive historiens dom, hvad dogmehistorikeren *Reinhold Seeberg* udtaler, naar han siger («An der Schwelle des zwanzigsten Jahrhunderts» side 116): «endnu er vi (i bibeltheologien) ikke naaede frem til noget almindelig anerkjendt resultat. Kun saameget er klart, at den gamle Hengstenberg-Keilske opfattelse af det gamle testament for bestandig er overvundet, og at theologien over hele linien anerkjender baade retten og pligten til historisk kritik baade af den israelitiske historie og af dens dokumenter»

Det er ikke let at undgaa misforstaaelser, naar man skriver Allermindst naar man skriver indlæg i en livlig paagaaende polemik. Den som vil være sikret mod at blive misforstaaet, faar lade være at skrive. Alene «taushed er sikker». Men det er én misforstaaelse, som jeg ikke har været forberedt paa, den nemlig som ialfald *kan* lægges i Chr. Bruuns ord: at jeg har anstrengt mig for at eftervise *min egen* moderne opfatnings høie overlegenhed over den tidligere, den af Caspari repræsenterede.

Dersom der i disse ord skal ligge en udtalelse om, at jeg ikke har indskrænket mig til at hevde den nyere opfatning af det gamle testament som den sandere og rigtigere, men at jeg ogsaa skulde have stræbt at hæve mig selv paa min høit ærede og høit elskede lærers bekostning, da ved jeg mig skyldfri.

I mine øine staar Caspari fremdeles ligesom for som en af de fremragende stormænd i videnskabens verden. Om mig selv ved jeg slet ikke, om der tilkommer mig nogensomhelst plads i videnskabsdyrkernes laug. Jeg aspirerer ialfald ikke til mere end en haandlanger-plads her. Og i ethvert fald ved jeg vel, at jeg overfor Casparis videnskabelige storhed blot staar der som en bitte liden smaagut. Men som enhver ved, staar dog smaagutten, der gjør haandlangertjeneste oppe paa en af stilladsets øvre afsatser, paa et høiere stade end den fuldvoksne mand, som staar paa et af de tilbagelagte trin.

21de august 1903.

M. J. Færden.

ALTEN—TALVIK I MIDTEN AF FORRIGE AARHUNDREDE.

Af sogneprest *A. Halvorsen.*

I. *Menighedsforholde.*

Omkring midten af det 19de aarhundrede var folkemængden i den store Alten—Talviks menighed, som nu danner de to prestegjelde Alten og Talvik, vokset meget sterkt. Fra 1835 til 1855 var den tiltaget med næsten 1000 mennesker og udgjorde ved folketællingen sidstnævnte aar 3 929, deraf nordmænd 1679, lapper eller finner 991, kvæner 885 og blandingsfolk 374. Tilveksten havde især været sterk i det senere Altens prestegjeld paa grund af den store drift ved Kaafjords kobberverk. Det var folk fra alle kanter, som samledes der: gudbrandsdøler, østerdøler, trøndere, kvæner, finner og svensker.

Som venteligt kunde være, var der mange daarlige elementer blandt alle disse. Drukkenskab og slagsmaal, usedelighed og tyverier samt vanhelligelse af søndagen var ikke sjeldne foreteelser.

Der var 6 brændevinsudsalg i bygden, og den afholdsvirksomhed, som sogneprest Fleischer i 40 aarene havde drevet, var allerede ophørt under hans eftermand. Ved visitatserne klagedes der ofte over drikfældigheden. Allehelgensdag 1855 maatte en mand afvises fra absolutionen, da han — allerede nedknælet paa alterfoden — «tydelig røbede, at han var beskjænket». Endogsaa en af medhjælperne havde samme helg ladet sig se i beruset tilstand.

Det aandelige mørke var stort. Kirkesøgningen var — udenfor de store kirkehelge — meget daarlig. Folket var «sløvt og for religionen meget lunkent».

Uvidenheden var ogsaa stor, især naturligvis blandt finnerne. Vistnok havde den Stockfleth'ske mission udrettet en del, og sogneprest Fleischer havde i 30 og 40 aarene med liv

og kraft taget sig af skolevæsenet. Saa der var vel adskillig fremgang fra den tid, da finnerne ofte saa mere ud som vilde dyr end som mennesker.[1]) men uvidenheden og raaskaben var dog overmaade stor endnu i 50 aarene.

Drukkenskaben, slagsmaalene og alt det stygge ulevnet kom især frem, naar folket i store skarer indfandt sig paa Talviks kirkested under de store kirkehelge og under finnebrylluppperne.

Maaske helt fra den katholske tid havde det været almindeligt, at folket i Alten—Talvik, som over store dele af Tromsø stift i det hele, søgte til kirken omtrent udelukkende paa de store «kirkehelge» d. v. s. pintse samt søndag efter st. Hans, Olsok, Mikkelsmes og Helgemes. Særligt var det st. Hans- og Mikkelsmeshelgene, at tilstrømningen af folk var særdeles sterk. Udenfor disse «storhelge» var det sjeldent, at den udenfor kirkestedet boende del af menigheden søgte kirken. Men til storhelgene satte slegt og venner hinanden stevne paa kirkestedet. Da skulde barnedaabe, konfirmation, jordfæstelser og brudevielser udføres. Helgerne varede 3—4 dage, og i de dage holdtes ogsaa sage- og skattething, forhør og auktioner samt møder i alle kommunale styrer og kommissioner. Da skede indkrævning af skatter, afgifter og udestaaende fordringer, og da forsynede man sig med alleslags varer paa handelsstedet. Alt dette gjorde, at kirkehelgene blev aldeles profanerede. Og saa kom dertil de mange barne-

[1]) Dengang brugte finnerne langt, tjavset haar, som aldrig blev kjæmmet eller — ligesaalidt som neglene — klippet. Kvinderne strøg bare haaret bagover og lod det ende som en «tjærevase» bag paa hovedet. Urensligheden var naturligvis ubeskrivelig. Fleischer brugte at indkalde finnerne, de gamle som de unge, til skoleeksaminer, og udenvidere kommanderede han da skolemesterne til at tage alle finnerne med sig til nærmeste bæk. Og de finner, som ikke vilde, fik smage prestens stok, som førtes af en kraftig arm. Og saa blev der storvask og klipning og kjæmning, og de lange tjavser og de lange negle maatte væk. Kvinderne maatte dele haaret med «skil», og de kvinder, som siden brugte haaret saaledes, fik nok af de andre finner øgenavnet «stuorrai nissonak» — «storkarlskvindfolk» —, men ligesom finnerne fra den tid begyndte at klippe haar og negle, saa trængte ogsaa Fleischers «mode» i haarfaçonen mere og mere ind blandt finnekvinderne.

daabsgilder og bryllupper med drik og udskeielse. Drukne brøl og skrig hørtes i husene og paa veiene, og ikke sjelden blev der slagsmaal og spektakel. — «Storhelgene» ansaaes af presterne som en ulykke for menigheden, som de forgjæves arbeidede imod. De lod sig ikke afskaffe.

Ogsaa «finnebrylluppерne» voldte megen synd og skam i menigheden. Sogneprest Wetlesen beskriver i 1855 disse saaledes: Naar man efter vielsen i kirken er kommen i logiet og har spist, læser kjøgemesteren fra bordet og synger et salmevers. Allerede ved maaltidet kunde flere deltage end de egentlig indbudne, og i den derpaafølgende handling var der aaben adgang for hvemsomhelst, saa mange som huset kunde rumme. Kjøgemesteren opfordrede da alle de tilstedeværende til at lægge sin gave til brudeparret i «dannemandsskaalen». En tallerken med et tørklæde over stilledes paa bordet, og saa lagde man sin gave i denne, fra 2 skilling til 1 speciesdaler og derover. Som tak og opmuntring nævnede saa kjøgemesteren dens navn, som havde lagt i skaalen, og hvis gaven var noget større, nævnedes ogsaa giverens faders, bedstefaders og endogsaa oldefaders navne. Dersom nogen af disse havde gjort sig mere bekjendt ved en eller anden god handling, fortaltes ogsaa det. Samtidig fik enhver giver en dram, ja den samme giver kunde lægge flere gange i skaalen og fik hver gang en dram. Paa den maade kunde et brudepar skjænke ud hele ankere brændevin, og størsteparten af kirkealmuen kunde saaledes faa «kjøbt» sig saa meget brændevin, som de vilde. Holdtes der nu — som ofte skede — flere finnebrylluppер i én kirkehelg, saa blev der i helgene et stordrikkeri med fuldskab og elendighed søndag som hverdag.

Skjønt der ved denne brændevinsudskjænkning var større frihed, end der var for «de offentlig ansatte brændevinssælgere», som hverken kunde have udsalg i anden mands hus eller fra kl. 5 lørdags eftermiddag til mandags morgen, saa antog dog øvrigheden det umuligt at faa denne fordærvelige skik standset ved lovens hjælp.

Sogneprest Wetlesen (prest fra 1852—1861) tilbød sig at forrette brudevielsen gratis, hvis de bare vilde lade være brændevinsudskjænkningen. Men skikken var for indgroet, og finnerne tjente saa godt ved sin «brændevinshandel», at

de fik nok til at betale presten og meget mere til, og saa blev hans vakre tilbud upaaagtet.

I denne store menighed med de yderst besværlige naturforholde og de vanskelige omstændigheder med de tre følkefærd og al den aandelige død og moralske brøst var der kun 1 prest og 2 kirker, Talviks og Kaafjords.

Men netop i 50 aarene blev der en bevæget tid med store aandelige rørelser i menigheden.

Fra Finland og Sverige havde den læstadianske vækkelse gjennem indflyttende eller besøgende kvæner trængt ned til Alten, især til Elvebakken. Paa grund af de uroligheder og voldsomheder, som i 1852 fandt sted i Kautokæino, frygtede man for, at saadant ogsaa kunde opstaa paa Elvebakken. Der blev derfor endogsaa sendt til Alten et halvt kompagni infanteri, som laa indkvarteret der en tid. Der fandt dog ingen udskeielser sted, men vækkelsen holdt sig, paa Elvebakken især, men ogsaa ellers mere spredt paa andre steder i menigheden.

I 1855 kom romersk-katholske missionærer til Alten for at begynde en papistisk propaganda. Det var de 5 prester Andreas Boller, Etienne Djunkowsky, Bauer, Fuchs og præfekten Bernhard samt de to kandidater Olav Gunløgson og Vilette. Boller virkede af disse mænd længst i Finmarken som prest. Etienne Djunkowsky var dr. philos., en udmerket historiker og sprogforsker samt en fin selskabsmand, der dog skjæmmede baade sig og missionen bort ved sin drukkenskab. I Kristiania troede man om ham, at han var jesuit og «havde faaet sit patent i Rom». Islænderen Gunløgson ansaaes for «en begavet, talentfuld og insinuant mand, hvem jesuitiske kunstgreb ikke var fremmede». Den gamle amtmandsgaard Altengaard blev indkjøbt til missionsstation, hvor der ogsaa blev indredet kirke. Propagandaen blev ivrig drevet ved husbesøg og samtaler med folk foruden ved kirkegudstjenester samt ved oprettelse af skole.

En kristelig og kirkelig vækkelse begyndte i 1857 og følgende aar at gjennemstrømme den før saa døde og sløve menighed, især de ydre omkring Altenfjorden liggende dele, det nuværende Talviks prestegjeld. Den stod i forbindelse med den sterke aandelige bevægelse, som paa den tid rørte

sig over store dele af Tromsø stift. Bevægelsens største redskab Ole Kallem besøgte saaledes menigheden og holdt opbyggelser paa flere steder.

Alle disse saa høist forskjellige, tildels mægtige aandelige strømninger fremkaldte mange forandringer i prestegjeldet. Sognepresten maatte anspænde alle sine kræfter. Hyppige bibellæsninger, opbyggelser og husbesøg maatte foretages. Traktater og skrifter blev uddelt i mængdevis. Inde i Alten især begyndte man et alvorligt arbeide for skolevæsenets fremme; man søgte endogsaa at faa oprettet en høiere almueskole der, — en tanke som realiseredes i en lærerskole. Det var særlig faren for de romerske som gjorde, at «en stor sands for skolevæsenets fremme greb saa at sige alle». Og nu blev der endelig ogsaa gjort alvor af at skaffe Alten egen kirke, som der ogsaa tidligere havde været arbeidet for, uden at det var blevet til noget.[1]) De katholske prester benyttede sig i sin agitation nemlig af den længsel efter egen kirke, som den del af menigheden havde. Olav Gunløgson havde saaledes offentlig udtalt, at «almuen havde forgjæves søgt at faa kirke og prest i Alten, men forsynet havde nu ordnet det saaledes, at de havde faaet en geistlighed alligevel», og «kirke havde de jo ogsaa faaet paa Altengaard». Det gjaldt derfor nu at skaffe menigheden kirke. Tomt blev skjænket af Bossekop gaards eier, enkemadame Klerck, og kirken blev bygget efter tegning af verksbestyrer i Kaafjord, S. H. Thomas, og indviet 1ste oktober 1858 af biskop Gislesen.

Ogsaa særskilt prest fik Alten i denne tid. Det blev nemlig umuligt for sognepresten alene at overkomme det svære arbeide, som i saa vanskelige tider krævedes. Han søgte og fik hjælp, idet stiftskapellan Roll sendtes til Alten høsten 1858.

[1]) Allerede i 1776 havde menigheden i Alten andraget om at faa en kirke opført paa Elvebakken. Biskoppen og amtmanden havde givet andragendet sin anbefaling og foreslaaet, at «ornamenterne af den ødestaaende» Masi fjeldkirke skulde overflyttes til denne kirke i Alten. Men menigheden fik ikke sit andragende indvilget, og Masi kirkes 4 smaa vinduer, en liden klokke samt dens kalk og disk blev flyttet til det netop da byggede forsamlingshus i Karasjok.

II. *Karl Jacob Roll.*

Det er ikke min tanke her at ville give en livsskildring af denne mand. Jeg vil kun omtale hans virksomhed og arbeide i de aar, han var i Alten og Talvik.

Han var født 1829 i Trondhjem, hvor hans fader var justitiarius i overretten. Han blev student fra Trondhjems skole 1847 og theologisk kandidat med laud 1853. Fra 1855 til 1857 opholdt han sig i udlandet, vikarierede ved Trondhjems kathedralskole fra 1857 til 1858 og blev stiftskapellan i Tromsø stift 1858. Han begyndte som nævnt i Alten høsten samme aar og overtog efter sogneprest Wetlesens fraflytning sommeren 1861 bestyrelsen af hele Alten—Talvik. Ved kgl. resol. af $^{27}/_{9}$ 1862 blev det bestemt, at der af Alten med Kaafjord skulde dannes eget sogneprestembede. Indtil de til begge sognekald, Talvik og Alten, udnævnte prester kunde tiltræde sine embeder, bestyredes disse af Roll, lige til vaaren 1864.

Det blev betydningsfulde aar for menighederne, disse 5–6 aar. Ved Rolls død blev der skrevet om ham: »Mægtig vakt under de aandelige bevægelser ved begyndelsen af femtiaarene valgte han at reise længst mod nord, for der at prædike evangeliet som en kirkens tjener. Det var hans første kjærlighed, som her slog ud i flammer og vakte aanderne med magt deroppe langs fiskevær og fjorde. En rig tid har det vistnok været for ham selv og hans trofaste hustru, en datter af presten Parelius, hine aar deroppe under midnatssolen.»

Det var en brændende nidkjærhed for Herrens ære og for sjælenes frelse, som kom frem i hans virksomhed. Hans prædikener rystede folk op af slovheden, og om muligt endnu mere vækkende blev hans samtaler med skriftefolk og konfirmander. Hans anskuelser om skriftemaal og konfirmation gjorde det saare vanskeligt for ham at finde sig tilrette i denne del af prestens gjerning. Ung, brændende nidkjær, med en uboielig vilje og under en trykkende følelse af prestens tunge ansvar kunde det vel ske, at han behandlede nogle vel haardhændt, og at der skede misgreb i hans gjerning, som igjen lagde sin tyngsel paa ham. Men naar den strenge mand saa traf en sjæl, hos hvem han sporede en ærlig og hjertelig

længsel efter at faa det godt med Gud, da lysnede det op i hans ansigt, og bløde og milde faldt ordene med rig kjærlighed fra hans læber. De af menigheden, som lærte ham saaledes at kjende, fik ogsaa dermed en saadan kjærligned til ham, at den aldrig døde.

Alle, som vilde tilalters, maatte han faa samtale med, og de blev underkastede hans skarpe undersøgelse. Og han kjendte ikke persons anseelse; bygdens høieste øvrighedsperson blev ligesaavel som den fattigste kvinde vist bort fra sakramentet, naar han ikke fandt det hos dem, som han søgte. Sommetider var det store skarer, som ikke blev antagne. Engang blev «40 mennesker raadede til at opsætte altergang»; en anden gang blev «15 personer dels afviste, dels raadede til at opsætte altergang». Under allehelgensfesten 1861 «nødtes presten paa grund af de kirkesøgendes mængde, der for det meste var langveisfra, at lade sige, at der vilde blive holdt almindelig skriftetale uden haandspaalæggelse, som han ei vovede at foretage, da han ei fik tid til speciel samtale, og at folk fik gaa tilalters paa eget ansvar. Og uagtet prestens samtale med nadvergjesterne kun dreiede sig om, hvad alterens sakramente var, og hvem Kristus var, maatte dog omtrent 30 personer fraraades eller afvises fra altergang. Der viste sig endel bestyrtelse over at skulle tilalters uden prestens garanti i haandspaalæggelsen».

Uvidenheden hos befolkningen, især hos finnerne, var jo ogsaa meget stor, selv i kristendommens almindeligste grundsætninger. Som grunde til at folk blev afviste fra sakramentet nævnes saaledes i kirkebogen: «almindelig tro, at Jesus Kristus er Gud fader, søn og helligaand», «de havde ingen tro», «de manglede paa erkjendelse og derfor paa sand omvendelse», «de var egenretfærdigheden selv», «formedelst hykleri og mangel paa syndserkjendelse», «formedelst fortsat uvidenhed om Kristus og den treenige Gud». En pige blev «bedet om at komme igjen, naar hun havde synd at bekjende».

Paa grund af denne hans fremgangsmaade i sjælesorgen minkede antallet af altergjesterne og ligesaa af konfirmanderne overmaade. Medens altergjesternes tal i aarene 1853 til 1858 var gjennemsnitlig 1580, saa var det i 1859 til 1863 gjennemsnitlig kun 642; i 1862 var der kun 250 altergjester,

i 1863 609. Af konfirmander var der i aarene 1856 til 1861 gjennemsnitlig 63; men i 1862 blev kun 10 og i 1863 kun 19 antagne til konfirmation.

Ogsaa ellers optraadte han til sine tider med — man maa vel sige — hensynsløs strenghed. En enke, som skulde gifte sig igjen, havde udtalt sin forundring over, at Roll. «som var en kristen, dog vilde tage saa meget for brudevielsen». Dette fik Roll høre. Da saa brudefølget kom til kirken — det var en storhelg og en masse mennesker strømmede med — saa steg han frem paa kirketrappen, stansede brudefølget, holdt en tale til dem og særlig til den stakkels brud og tvang hende til at tage de indbetalte penge tilbage, skjønt disse dog ikke var mere, end det efter den almindelige takst skulde være.

Ligeoverfor udskeielser i kirkehelgene optraadte han bestemt og modigt, om det end maaske ogsaa her kunde synes noget voldsomt. Der fortælles, at han engang gik ned i et hus paa kirkestedet, hvor der midt i kirkehelgen holdtes dansesjau og spektakel, greb spillemandens fiolin og knuste den og drev med en tale som lyn og torden de halvfulde folk bort. Som en slags modsætning hertil skal meddeles, at han af en af bygdens «bedre» mænd engang blev vist prestegaardens storstue med følgende ord: «Ja her kan pastoren tro, der ofte har været holdt mangt et syndigt dansegilde.» Da vendte Roll sig til ham og saa paa ham med sit skarpe blik: «Takke mig den dansende ydmyghed fremfor den ikkedansende hoffærdighed», — var hans svar.

Rolls skarpe og strenge optræden, særlig ligeoverfor altergjesterne og konfirmanderne, vakte forbitrelse hos mange. Der blev endogsaa klaget over ham baade til provst og biskop. Ved provstevisitatsen i Kaafjord kirke i 1862 fremkom en af menighedens høiere stillede mænd med forespørgsel om, «hvorvidt presten havde ret til at negte sakramentet, idet han endog formente, at presten ved sin nuværende praksis vildledede dem, som nu faar gaa tilalters; han begjærede spørgsmaalet henvist til høiere vedkommendes afgjørelse». Ved provstevisitatsen i Altens kirke samme aar ytredes, at mange havde anket over det samme, som sorenskriveren i en

skrivelse til provsten havde besværet sig over, nemlig at han og hans familie var negtet sakramentet.

I visitatsmøde i Talviks kirke samme aar anførtes, at «særdeles mange, især i finnedistrikterne, klagede over, at de ikke havde noget at gjøre ved kirken nu og derfor heller ikke vilde søge den», fordi presten afholdt dem fra altergang, hvorfor «almuen for en stor del ogsaa havde ladet falde ytringer om, at den ei vilde betale rettighed og offer».

Under bispevisitatsen i Talvik 1863 fremførtes ogsaa anke over, at Roll «krævede en samtale med enhver, som begjærede afløsning og altergang, og efter saadan samtale oftere negtede afløsning og altergang og gjorde dette endog med saadanne, som ikke indgik under de ved vore love derfor fastsatte bestemmelser». — Biskoppen, C. P. P. Essendrop, antog imidlertid, at de gjældende bestemmelser gav presten ret til at kræve saadan samtale og i visse tilfælde forpligtede presten til afvisning. Forøvrigt mente han, at presten selvfølgelig var bunden til de gjældende regler, og at han, hvor det ikke afgjort kunde bevises, at vedkommende indgik under afvisningsbestemmelserne, var bunden til at følge sine overordnedes skjøn. Ligesaa antog han, at den fremgangsmaade, som pastor Roll i nidkjærhed for sit embede havde søgt at gjennemføre, forudsatte et høiere standpunkt i menigheden, end Alten--Talviks menighed kunde antages at have naaet, ligesom ogsaa en ganske særegen begavelse hos presten.

Hadet hos enkelte gik saavidt «i chikanøs demonstration» mod Roll, at da han i 1863 søgte Altens sognekald, indsendte 112 mænd fra Alten og Kaafjord klage over ham og protest mod hans udnævnelse til kirkedepartementet. Ligesaa rettedes der til hans overordnede anmodninger om at sætte ham under tiltale for hans optræden mod sorenskriveren.

Under alt dette havde Roll en kraftig støtte i den konstituerede provst Leganger, sogneprest til Hammerfest. Han antog vistnok som givet, at «Rolls fremgangsmaade ligeoverfor altergjesterne var strengere end nogen anden sjelesørgers i den tid», og at «hans nøiagtighed undertiden var udsat for at blive til ubilligbed imod enkelte», hvad der vel ogsaa skrev sig fra «en vis skrupuløsitet, en unodig ængstelighed med hen-

syn til det presten paahvilende ansvar». Men det havde aldrig faldt provsten ind, at Roll anvendte «en ulovlig strenghed». Hans mening var, at Rolls virksomhed i Alten havde «baaret kjendelige frugter i manges opvækkelse til et mere bevidst aandeligt liv og i det hele i menighedens fremgang i kristelighed». Provsten anbefalede ham derfor ogsaa paa det varmeste til at faa Altens sognekald, idet han ansaa den klage, som var indsendt over ham, kun som «et produkt af enkeltes anstaltmageri», folk, som derved «viste sig at være blinde for, hvad meget godt Roll havde udrettet i menigheden», samt for hvad «en nidkjær og kjærlig prest», hvorom de i sin klage havde bedt, «dog egentlig er». Provsten vilde derfor ogsaa finde det «høist beklageligt», om personer, som før havde havt «liden agtelse saavel for geistlige som verdslige embedsmænd skulde vinde seier ved paa misforstaaelse grundede angivelser eller tossede skræmmeskud», saa at Altens menighed af den grund skulde beroves «den velsignelse, som det vilde være den at erholde Roll til sogneprest».

Roll blev dog paalagt at indberette til sine overordnede, hver gang han havde afvist nogen fra sakramentet, og meddele, hvad grund han havde havt for det.

Ogsaa i menighederne var der mange, som stillede sig paa Rolls side og var hans trofaste venner. Det kom ogsaa frem ved visitatsmødet i Talvik 1863, hvor Rolls færd og fremgangsmaade fandt det varmeste forsvar og blev fremstillet som en stor velsignelse for menigheden.

Der blev ogsaa en vækkelse rundt om i menigheden og en aandelig bevægelse, aldrig for spurgt eller kjendt, og mange, baade mænd og kvinder kom til omvendelse, og der var et liv rundt omkring i fjordene med aand og kraft til at stanse og udrydde last og ugudelighed. Kirkesogningen voksede sterkt, og i storhelgene i Talvik blev det forbi med drik og spektakel; hvor man gik og kom, paa veiene og i husene, hørtes der samtaler om aandelige ting, bøn og sang.

Arbeide og kamp var der i det besværlige embede og under de bevægede forholde, og Roll sparede sig ikke selv, men var paafærde og i virksomhed sent og tidlig.

I Alten førte han en uophørlig og dygtig kamp mod de romerske missionærer, holdt foredrag og søgte ved samtaler

at gjendrive dem. Under denne strid var det, han ogsaa forfattede sit skrift «Pavekirkens Historie, eller at Usandhed vel er gammel, men Sandheden dog er ældre». At han under sin udenlandsreise havde stiftet personligt kjendskab med papisternes gudstjenester, med Mariadyrkelsen osv. gav ham ogsaa en autoritet i befolkningens øine, som blev aldeles tilintetgjørende for hans modstandere.[1]) Det skyldes i høi grad Rolls arbeide, at de katholskes fremgang i Alten blev saa forsvindende ubetydelig.

I den tid Roll bestyrede de to embeder, faldt ogsaa gjennemforelsen af skoleloven af 1860. I Alten blev oprettet en lærerskole; skoletiden blev udvidet, kredse sammendragne, nye lærerposter oprettedes, flere skolehuse besluttedes opførte, og Jensens læsebog indførtes. Alt dette voldte ogsaa meget arbeide og adskillig strid. Presten fik her — som paa saa mange andre steder — skylden for alt det nye, som tillige blev til saa store udgifter for kommunerne.

Rolls navn blev i det hele saaledes knyttet til Alten—Talviks menighed som kun faa af dens sognepresters. Sin sidste virketid havde han særlig i det egentlige Talvik, hvor han blev saa afholdt, at det var med stor bedrøvelse, at menigheden saa ham reise, og hans sorg ved at skilles fra den var ikke mindre. Havde han tænkt, ytrede han ved sin afsked, at han havde været saa afholdt i Talviks menighed, som det viste sig, at han var, saa vilde han have søgt om at blive dens sogneprest.

Alten fik han ikke; derimod blev han i 1864 stiftskapellan i Trondhjems stift og i 1865 prest ved Trondhjems strafanstalter. I 1872 blev han entlediget og blev forstander for missionsskolen i Stavanger; i 1878 konstitueredes han som prest ved strafanstalten for kvinder i Kristiania, og i 1882 udnævntes han til res. kap. ved Trefoldighedskirken sammesteds. Han døde 27de oktober 1887.

Det vækkende og banebrydende arbeide, han udførte i Talvik, bar sine frugter i mange aar efter hans reise derfra.

[1]) Det har endnu med munterhed været erindret i menigheden, hvorledes en skolelærer, Clemet Amundsen, hvis hustru var gaaet over til den katholske kirke, engang havde faaet overtalt pastor Boller til at følge med i Altens kirke for at høre et af Rolls foredrag. Amundsen fik Boller anbragt i en kirkestol lige imod prædikestolen, høit oppe i kirken og saalangt inde i stolen som muligt. Kirken var propfuld af folk, og der sad Boller og vred sig under Rolls skarpe tale, hvori han slog fast det ene efter det andet med: «jeg har selv seet det», «jeg har selv hørt det». Og Boller maatte sidde, til dét var slut; det sørgede Amundsen for, der sad som muret fast foran ham og stængte udgangen for ham.

NOGLE TANKER I ANLEDNING AF KIRKE-STRIDEN.

Den theologiske strid, der føres nu om dagen, er af adskillig rækkevidde, og den har stor betydning i en tid som vor, da der hersker saa megen uklarhed. Man føler sig uvilkaarlig ikke helt fornøiet med det gamle. En ny opfatning holder paa at arbeide sig frem, men noget klart formuleret nyt system foreligger endnu ikke. Det er vel saa, at ikke nogen af de nyere endnu har arbeidet sig frem til nogen fast totalanskuelse. Man famler og famler. Nu, det er vigtige ting, hvorom der her handles. Striden dreier sig jo ikke om noget mindre end besvarelsen af det spørgsmaal: hvorledes skal vi arve salighed? Besvarelsen heraf synes at maatte afhænge af besvarelsen af dette andet spørgsmaal: hvad er salighed? Salighed maa være en lykke, hvori ingen mislyd blandes, men netop derfor paa ingen maade opnaaelsen af et eller andet ydre gode. Var den det, da blev det at tragte efter salighed en slags egoisme og altsaa synd. Opnaaelsen af en lykke, hvori ingen mislyd blandes, lader sig ikke tænke, saa længe der klæber en eller anden mangel ved den. Saligheden maa derfor være aandelig fuldkommenhed, virkeliggjørelsen af menneskets ideal.

Guds ord siger til os: «Gud er kjærlighed», og vor samvittighed stadfæster dette. Men naar Gud er kjærlighed, saa vil ogsaa fuldkommenhed hos væsener, skabte af Gud, være fuldkommenhed i kjærlighed. Saligheden er fuldkommenhed i kjærlighed.

Erkjendelsen af dette maal vil ha betydning, naar det gjælder erkjendelsen af veien til salighed. Ud fra denne erkjendelse synes det at fremgaa, at tyngdepunktet i salighedsspørgsmaalet ikke ligger paa det intellektuelle omraade. Veien til salighed blir et liv, i hvilket kjærligheden kommer til

større og større udfoldelse. «Hold budene», siger Jesus «og du skal blive salig». Men kjærlighed er lovens fylde. Den store grundfeil ved mennesket er den, at det er egoistisk. Det naturlige livs retning er egoisme. Frelsen maa bestaa i, at denne grundretning forandres, og en syndstilgivelse i og for sig, der ikke hænger sammen med indre forandring, kan ikke gjøre salig.

Jesus har da sagt: «hold budene, og du skal blive salig». Imidlertid synes det ogsaa, som om han har angivet en anden vei. Hver den, der tror paa ham, skal arve et evigt liv. Disse to udsagn behøver jo ikke at staa i strid med hinanden, og de gjør det ikke, hvis vi kan gaa ud fra den forudsætning, at ingen kan holde budene uden dem, som tror paa Kristus. Dette er nu vel ogsaa baade de ældres og de nyeres opfatning, men alligevel kan tankerne gaa fra hinanden, naar det gjælder forholdet mellem tro og gjerning. Jesus siger ingen ting til den rige unge mand om at han skal tro paa ham; men de ældre vil opfatte Jesu mening saaledes: prøv bare at holde budene. Du skal faa erfare, at du ikke kan, og i erkjendelsen af din synd vil du komme tilbage til mig og bede om forladelse for den, og gjennem troen paa, at jeg er frelseren, vil et nyt liv fødes. Det, som vi her lægger merke til, er den skarpe skilnen mellem «du skal tro» og «du skal holde budene». Med tro menes nærmest tro paa Jesus som frelser. Denne skilnen mellem tro og liv har til følge, at troen faar saa meget af det intellektuelle ved sig: man maa tro det om Jesus, som kirken lærer om ham. Forat Jesus kan være frelser, maa han være sand Gud og sandt menneske, ha' lidt alt det, vi skulde ha' lidt for vor synd osv. Til den kristne tro blir nu ogsaa gjerne regnet troen paa skriftens ufeilbarhed. Ialfald vil let de fleste lægfolk ha' vanskeligt for at regne nogen for troende, der negter skriftens ufeilbarhed. En troende bibelkritik vil for dem staa som en absurditet. Er nu troen i Jesu mund noget saadant? Er det at tro paa ham nødvendig forbundet med at holde ham for sand Gud og sandt menneske, der skulde svare for vor synd? Han har meddelt folket, ja endog disciplene saa lidet om sig selv, at dette paa forhaand synes udelukket. Det var ganske vist ikke ligegyldigt for ham, hvad hans disciple holdt ham for.

Han blev dybt grebet af glæde, da Peter siger: Du er Kristus, den levende Guds søn. Men naar han saa siger: kjød og blod har ikke aabenbaret dig dette, men min fader, som er i himlen, saa synes dette at tyde paa, at Jesus har talt lidet om sig selv som Guds søn, og vi ser, at troen paa Jesus som Guds søn mere er en frugt *af* livet end en forudsætning *for* livet. Det tør være, at der ikke er saa stor forskjel paa dette: «hold budene, saa skal du bli salig», og: «hvo som tror paa mig, skal arve et evigt liv». Troen paa Jesus er tilslutningen til ham. Som Maria at sidde ved hans fødder og lytte til hans tale, saaledes at man bryder med et liv i synd og begynder at søge Gud, det er at tro paa Jesus. Jeg siger ikke fuldkommen kristelig tro, men der er tro paa ham. Naar Jesus ved sit ord griber dit hjerte og forandrer dit livsløb, da tror du, om du end har troen som kime. Her er det jeg vil slutte mig til dette om et milligram sandhed. Lad os nu tænke os, at vi vil hjælpe en til et saadant milligram sandhed. Vi vil da ikke fremstille dette, at Jesus saaledes forandrer ens livsløb, for den hele sandhed, eller sige, at hans gjerning hermed er udtømt. Vi vil i det hele afholde os fra saadanne betragtninger, der vel kan have hjemme i en afhandling, men ikke i en prædiken. Vi vil derimod søge at tale Jesu ord saaledes, at de kan frembringe en saadan virkning, og kunde vi blot magte at tale ordet slig, da blev det ikke en tale, som kun passede for enkelte, men for alle; det blev Jesu eget guddommelige, livgivende ord.

Men saaledes blir kanske ordet om syndsforladelse borte? Hvorfor skulde det bli borte? Har Jesu ord formaaet en til at bryde med sit tidligere liv, bragt ham ind i en ny livsretning, saa har han domt sit tidligere liv som syndigt, saa har han angret og har syndsforladelse, selv om han ikke er naaet til tro paa forsoningen. Det gaar dog ikke an at negte, at synd kan tilgives uden saadan tro. Det skede i den gamle pakts tid. Synderinden i Simeons hus havde vel heller ikke nogen tanke om forsoningen, men Jesus siger dog til hende: Dine synder er dig forladte. Er der kanske ved Jesu død sat et saadant skille, at den subjektive betingelse for syndsforladelse absolut maa være en anden end før? Om Jesu død er den objektive betingelse for syndstilgivelse, kan den saa

ikke være grunden til, at synden er mig forladt, selv om jeg ikke skulde være naaet til denne erkjendelse? De nyere theologer er beskyldt for at føre den lære, at Guds gjerninger, saaledes ogsaa forsoningen, ingen betydning har uden gjennem vor tro. Jeg tør ikke afgjøre om beskyldningen er sand, men vil for min del hævde, at forsoningen, saavelsom Guds øvrige gjerninger har sin fulde objektive betydning, selv om vor erkjendelse af dem er ringe eller feilagtig. Men naar erfaringen er saa sterkt betonet hos de nyere, saa er visselig meningen den, at det ikke kan regnes for tro, som vi ikke har levet os til. Hvorfra stammer nemlig en stor del af det, som i almindelighed ansees for med nødvendighed at maatte høre til troens indhold? Vi har gjennem forældre, lærere og prester hørt, at saa og saa skal vi tro. Kirken har saa at sige skikket os bibelbogerne i hænde og sagt: Alt hvad der staar i denne bog er sandt til punkt og prikke. Men hvad garanti har vi for, at en saadan tro, endog hvad betydningsfulde sider af dens indhold angaar, er stemmende med sandheden? Troen som frelsende er ialfald uendelig meget mindre kompliceret. Den er en griben af Guds kjærlighed, en gaaen ind i den, saaledes at troen og livet ikke kan skilles, men væsentlig er identiske. Troen er livets retning mod Gud. Det nye liv er et liv i kjærlighed. Troen er livet. At tro er at elske. Et fuldkomment liv, saligheden, er et liv i fuldkommen kjærlighed; men veien did blir et liv, hvis retning er vendt mod Gud, mod kjærlighed. Gud er den uendelige kjærlighed, der derfor ogsaa stiller de uendelige krav, men ogsaa er uendelig i sin tilgivende kjærlighed. Paa dette omraade ligger kristenlivets mest umiddelbare erfaringer, og her er troen efter dens væsen. Meget af hvad man ellers pleier at regne med til troens indhold, er det ialfald kun umiddelbart. Hertil vil jeg ogsaa regne saa vigtige ting som forsoningen og skriftens ufeilbarhed. Til ingen af disse ting kommer man gjennem erfaring. Det er ikke saa, at mennesket, naar det ved at tænke over sig selv er kommet til erkjendelse af sin dybe fordærvelse, derved ogsaa kommer til forsoningens nødvendighed. Vi kan ikke ved nogen af vore erfaringer, saaledes heller ikke ved at lære vor fortabthed at kjende, komme til den erkjendelse, at Gud maatte ha' en til

at lide for vor synd, før han kunde tilgive. Gjennem freden, som Gud skjænker os, erfarer vi hans tilgivende kjærlighed. Gaar vi videre, tror vi at ha' erfaret forsoningens mysterium, da forveksler vi erfaring med slutning, der paa en gang er bygget paa erfaring og autoritet. Troen paa forsoningen er væsentlig autoritetstro. Men autoritetstroen kan ha' sin objektive sandhed. At negte det vilde igjen være at gaa udenfor erfaringen. Og autoritetstroen kan ha' sin subjektive berettigelse. Det kommer an paa, ad hvilken vei en har fremstillet sig for mig som autoritet. Jeg skal gaa i det konkrete, fordi den autoritet, det her gjælder om, er Jesus Kristus. Jeg siger: Jeg tror paa forsoningen, og jeg har bygget min tro paa Jesus som autoritet. Jeg gjør det, fordi han er Guds søn. Men saa kan en opkaste det spørgsmaal: Hvoraf ved du, at han er Guds søn? Hvis jeg nu svarer, at det staar skrevet, saa er jeg vistnok kommet til min autoritet paa en forkjert maade. Jeg er blot gaaet et skridt tilbage, til skriften som høieste autoritet. Nu er den bleven til ved skrøbelige mennesker; hvoraf ved vi saa, at den er ufeilbar? Men Jesus kan bli vor autoritet ad en anden vei, ad samme vei, som han blev det for Johannes. Vi saa hans herlighed, siger han, en herlighed som den enbaarnes fra faderen, fuld af naade og sandhed. Johannes samler op summen af hvad han har erfaret i sit samliv med Jesus i disse ord: Vi saa hans herlighed osv. Ved at leve sammen med Jesus er han bleven min autoritet, idet jeg er kommen til samme resultat som Johannes: Han er den enbaarne fra faderen. Nu kan der indvendes: Det er gjennem skriften du lever sammen med ham, og du maa altsaa tro paa skriftens ufeilbarhed. Naar alt kommer til alt er det kun skriftens ufeilbarhed der bygges paa. Ikke ganske. Vi behøver ikke at gaa ud fra dens ufeilbarhed, men blot fra evangeliernes troværdighed. Du vil ved at læse dem føle, at disse har givet et i alt væsentligt sandt billede af ham. Fordi jeg har seet Jesus som den enbaarne, og han har vidnet om, at han er en forsoner, derfor holder jeg paa forsoningen. Er jeg nu som jeg tror ad erfaringens vei naaet til Jesus som autoritet, saa vil du spørge: «Hvad garanti kan jeg ha for, at du er kommen til det rette resultat?» Sandt nok, men for mig er min erfaring nok, og

jeg vil ikke fremstille mig for dig som nogen autoritet. Kun skal der siges: Lev sammen med Jesus. Sandheden er vistnok i sig selv objektiv, men for os er den blot subjektiv. Skriftens autoritet naar vi ogsaa først til gjennem erfaringen. «Den som vil gjøre Faderens vilje, skal kjende, om lærdommen er af Gud». Men om vi har fundet den guddommelige sandhed i skriften, er det ikke dermed sagt, at hele dens indhold staar for os som guddommelig sandhed. Vi vil uvilkaarlig gjøre vor gudserkjendelse til kriterium, naar det gjælder at afgjøre, om det, som er af moralsk og religiøs art, stammer fra Gud, og vi kan ikke uden videre opstille det nye testamente som rettesnoren Om skriftens historiske indhold, de forskjellige skrifters kilder, affattelsessted, forfatter og lignende gjælder det, at det hører med under den historisk-kritiske forskning, da alt saadant unddrager sig vor erfaring.

Men kan vi ikke bygge paa Jesu autoritet hvad disse spørgsmaal angaar? Dertil gir vor erfaring os ikke ret. Vi ser hans herlighed, en herlighed som den enbaarne fra Faderen, fuld af naade og sandhed. Kjærligheden slaar os imøde paa en enestaaende maade, anderledes end hos noget andet menneske, og han er fuld af sandhed, fordi han kommer vor sjæls trang imøde; men hverken Johannes eller nogen anden har gjennem samlivet med ham kunnet naa til den erfaring, at han er fuld af sandhed paa den maade, at han kan gi den ufeilbare sandhed om alle ting, historiske, naturhistoriske osv. Vi gaar saaledes for vidt, om vi hos Jesus vil finde noget ufeilbart svar paa de historiske spørgsmaal, som den gammeltestamentlige kritik beskjæftiger sig med. Hvad der gjælder fortiden, gjælder ogsaa fremtiden. Vi kan ikke vente hos ham at finde nogen ufeilbar forudsigelse af de fremtidige historiske begivenheder. Har han talt noget om fremtiden, maa vi ialfald ha' ret til at dømme om ufeilbarheden ved en undersøgelse af, om hans udsagn er gaaet i opfyldelse. Men hvad gjør man? Støder man paa steder som f. ex. Math. 16, 38 og lignende, der synes at indeholde forudsigelser, som ikke er gaaet i opfyldelse, saa søger man enten at redde ufeilbarheden ved de mest umulige fortolkninger, eller man siger kort og godt: «Vi forstaar ikke stedet. At ikke Jesus har taget feil, siger min tro mig». Men min tro vil her sige min egen uforgribelige mening.

Nogen nærmere bestemmelse af Jesu væsenslighed med faderen, eller om i hvilken udstrækning han var i besiddelse af guddommelige egenskaber, lader sig ikke nøie opstille.

Han er det vi trænger under vor stræben for at naa salighed, for at bli fuldkomne i kjærlighed, og det er os nok.

G. K.

EN DEKADENT TIDSALDER OG DENS RELIGION.

(Af *Oscar Geismar,* cand. theol.).

I.

Der var en tid, da de store samlingstanker lyste som sole for menneskeheden. Det gjaldt om intet mindre end at hvælve den kæmpemæssige tempelbue, hvor alle de klange, menneskehjærte havde givet mæle, alle de drømme, menneskelængsel havde drømt, alle de tanker, menneskehjærne havde fostret, skulde lyde sammen i én mægtig symfoni, en alskabningens lovsang til den evige, uendelige Gud, som netop i alt dette havde aabenbaret sig for menneskenes børn. Det tyktes en given sag: man *maatte* fæste sin fod paa forklarelsens bjærg og derfra skue opad mod guden bag skyerne, udad over verdens riger, indad i menneskesjælen; alt hvad øjet paa denne sin flugt fik at se, det maatte og skulde — og kunde ogsaa — sammenskues til et harmonisk totalbillede, en verdens- og livsanskuelse. De evige spørgsmaal fandt deres losning. Oppe fra forklarelsens bjærg gled blikket frit og uhindret til vejrs mod «de evige boliger» og ham, hvis aand fyldte og levendegjorde det alt. Ud over menneskelivet faldt lyset fra det høie; glad og fyldig hævede sig humanitetens mægtige livshymne, formet og tonesat af kunstens ypperste navne. Fremover dødens gabende slug oinedes livets lysende stier. Intet saa stort — menneskетanken evnede jo at overskue det! Intet saa smaat — det fandt jo sin plads i totaliteten! — Vældig og sammenfattende, harmonisk i al sin storladenhed, glat og afmejslet i sin kølige beherskethed skyggede menneskehedens tempel ud over alt det værende, baade i tanke og liv.

Indtil en skønne dag den stolte bygning faldt overende.

Rejst, som den var, af en tidsalders dristige higen udover alle menneskelige maal og grænser, baaret oppe af en

selvsagt og tillidsfuld tro — *maatte* den falde, saasnart denne higen vingebrødes, denne kække tro mistede sit grundlag.

Det var en forandring — voldsommere end den Kopernikus afstedkom - der skete, da menneskehjærterne lærte at tvivle paa sin egen evne til at skabe samlingstanker, omfattende livsformer med større gyldighed end den, det enkelte individ kunde skaffe dem. Dengang det lød ind i menneskehjærter: «Med hvad *ret* nævner du dine tanker med evighedens navne? Øjner du ikke, hvordan det uendelige, det absolute, guden — disse tanker er udslag enten af menneskeligt hovmod eller af mørkræd frygt!» — — dengang brødes pillerne isønder, som bar den pragtfulde hvælving; dengang sprængtes himlen, og menneskene saa og saa. — Hvad var der mere end luft? — dengang først reves jorden med i klodernes hvirveldans; dengang først mistede menneskeheden tilbunds sin arkimediske urokkelighed.

Det begyndte som en revolution i hjærtets løndom, en slappelse af den energi, hvormed man havde klynget sig til de verdensanskuende totalitetstanker, en opgivelse af det resolute selvhævdelsesstandpunkt, som laa bag ved hele den sejrssikre tro paa de evige stjerners lys. *Evnen* til at tro, *villien* til at hævde det uundværlige var det, som svækkedes. Og med selvopholdelsesdriften reves alt overende. Det der var begyndt som en ændret betoning af sjælelivets fænomener, det voxede snart til et skibbrud, hvor alle de gamle tanker og drømme — hvor kort en tid var det dog siden, man havde kaldt dem med livsvirkelighedens herlige navne! — drev iland som vragstumper og stedtes til hvile paa den kirkegaard, hvor digtningens stormestre sang klagesangene, som snart gik viden om lande. — — —

Det blev en anden slægt, som voxede op under de nye livsformer, en slægt, der var knægtet og kuet af sin egen evneløshed til tro, af tilværelsens bitre haan mod alle dens dyreste ønsker og længsler. Saa bitterlig koldt blev det at leve, saa isnende ensomt — nu da menneskesjælen ikke vidste sig skjul for sin egen gabende tomhed! I det øde rum — én eneste menneskesjæl, som skælvede af rædsel og kulde — —! Alle de mange — hver for sig var de saa sviende ene! — De længtes jo nok tilbage mod det gamle tempellæ — men

did gik ingen vej; og søgte de derude, paa den vildene mark, at tømre sig skjul, som dog kunde skærme dem sammen til enhed — vinden føg det hele overende; det svævede i luften; de gammeldags egepiller var rodhuggede; intet kunde de bære.

Saa var det da menneskenes lod, med egne kræfter at leve livet — det frygtelige liv:

«En dødsrunes gaade
for mand og for viv —
en rædsel — — en naade — — —
Vort liv! — — Vort liv!

Det klagede sig frem hos selve den moderne renaissances ypperstepræst herhjemme, den frihedsbegejstrede blodtilbedende:

«Stakkels Edith! Stakkels vi to! Stakkels alle mennesker!»

Trods raab og gny, trods frejdige opsange og bacchantisk jubel — det blev livsrædslen, den primitive gru for den gabende ensomhed, hvis tone skar igennem det alt — indtil den endelig hos den største af dem alle vaandede sig frem:

«Ja, bitter er døden,
hvori alt rinder ud — —
men bitrere er livet,
naar man har mistet sin Gud — —».

Døden — «den vanskelige død» — hvor menneskehjærtet længes og græder «med evigheds-savn» — dens gru blegnede ved siden af livets, det bitre, skyggetomme liv — hvor alle «livsløgnene» var dræbte. — —

Saa opgav «da menneskетanken at tømre alle sine drømme sammen til en verdensomspændende harmoni. Der var ingen generalnævner mere, hvori alle disse brudte broker kunde gaa op. Galmandsværk var det at søge det punkt, hvor alt det flaktende og flimrende flød sammen til enhed. Al den mening, en svunden slægt havde fundet i ord som «verdensanskuelse» sivede uhjælpelig bort som vand gennem et klæde. Hvorfra? Hvorhen? — — de store livsspørgsmaal — man stillede dem ikke mere med den lidenskabelige energi som i sig gemte besvarelsen. Med hvad ret i det hele kræve svar paa de spørgsmaal — —? Ak nej! «At blive ved jorden, det tjener os bedst». — — Men det var jo ikke det alene.

Selve menneskетypen ændredes — forvrængedes, kunde man sige.

Der var et ord som faldt mange i pennen, da Julius Lange var død. Han var *græsk*, sagde man. Ogsaa den, til hvis lyseste skoleminder Julius Langes timer hører, kan vidne det: han *var* græsk. Som den mand kunde staa paa sine ben, bare! Som en statue uanfægtet og frank. Da *han* døde, sænkedes kaarden for den *sidste* græker» — for vi andre — som Drachmann netop dengang sang —

«vi ligger om liv, om kunst, om alt
med os selv i ulægelig splid».

Det runde og faste, det harmoniske og beherskede, som havde præget den svundne slægt — i det rent ydre ogsaa — svandt væk. Det mærkedes klart: enhedstanken var ikke mere. Overladt som den enkelte sjæl var til sig selv, borede den sig dybere og dybere ned i skakterne derinde; der var saameget underligt, man aldrig før havde vidst af at sige. Det saa et øjeblik ud som skulde den ydre uendelighed — der var tabt — erstattes med sjælelivets indre uendelighed.

Men heller ikke saadan fik det lov at gaa. — —

Alle de fællestanker — religionens og moralens — som plejer at holde menneskesjælen sammen i enhed, de sprængtes som sytraade. Den evneløshedens, selvopgivelsens aand, som havde drevet menneskesjælen bort fra de store samlingstanker, øvede nu sit frygtelige hærværk. Det var som evnede man intet mere. Drevet bort fra det verdensomspændende herredømme, man havde tiltaget sig, magtede man end ikke at gøre sig til konge i sin egen sjæl. Den *sjæle*omspændende opgave, der ventede paa at tages op — ogsaa den forloftede menneskeheden sig paa. Styrkens og selvtillidens, selvopholdelsesdriftens Helligaand var veget fra jorden.

Over menneskeverdenen tegnede sig da den indre splittelses, den fortvivlede grimaces sørgelige himmeltegn. Menneskestykker og menneskesstumper, vanskabte dverge og puklede satyrer — — ingen var der, som evnede at udvikle alle sjælens evner til et harmonisk hele! — — De store gamle — Sophokles og Goethe — man bøjede sig for dem i traditionel ærefrygt — men de skabte ingen efterlignere. Til-

værelsen — den frygtelige, jernhaarde tilværelse — laa som en skæbne over dem alle.

Saa borede den ene sig ned et sted i sin sjæl, hvor der sprang en kilde, hvis monotone rislen blev akkompagnement til maanesyge drømme og livsfejge længsler. Tilsidst blev han som ét med kilden selv, hans sjæl en sitrende langeleg, hvis skære toner lokkede taarer frem i menneskers øjne.

En anden udviklede sin evne til at opfatte og kopiere menneskers særheder; ogsaa han blev som ét med sin «kunst»: et lille, selvglad, omvankende fotografiapparat.

En tredie mærkede liderlighedens kilde boble og koge i sin sjæls dyb. Eller maaske flod den glat og slimet som en bugtende snog. *Han* viede sit liv til at lodde bunden i væl-det, og alt hvad hans øje skimtede dernede: forvredne mands-linge og lystne hundyr, det fik liv og mæle i hans «kunst»; hans livsværk blev som selve kilden i hjærtedybet.

En fjerde mærkede, hans latter kunde rive menneskene med sig. Han stillede sig op paa gader og stræder, fra hans læber kvækkede ustanselige lyde sig frem; det lød i ørene som en gal mands skogren.

Og fremmest blandt dem alle stod han, som havde tømt lidelsens kalk til bunden; hans legeme vred sig i kval, hans ansigt blev en grimace, grel og skærende som den tragiske muses.

I ham erkendte folket sig selv, sit eget kød og blod, sin egen evneløshed til den for mennesker nærmeste — og sværeste - kunst: at leve livet. Rundt om sine digtere dan-sede de — ynkelige stakler, vanskabte og puklede. Langt, langt var de borte fra menneskетypen — manden, som han udgik af naturens haand, «skøn som en græsk gud», «stærk som Herkules». — —

Det gik, som det altid gaar: en ny tid skaber et nyt sprog.

De gamle digteres bredtbølgende maal med det lange aandedrag evnede jo intet at give alle disse skrig — denne koglende, dæmoniske, længselssyge hulken — give alt det mæle, hvori den unge slægt maatte udtrykke sit livsindhold. Det havde været et sprog for sejrssikre, ranke mennesker, hvis øje saa lyst og stort. Der maatte skabes et nyt — for

livsfejge kuede sjæle, hvis øje blændedes af selvynkens taarer eller flammedes af lystenhedens ild. Og frem paa læberne slængede det sig med nye og sære ord; det rev og ruskede i det danske maal, som skulde sproget vrides af lave. Det pidskedes frem, stakat og springende; hidsigt og stakaandet — som jog en hær af furier afsted hen af bladene. Næppe var det ene synsbillede gledet forbi, saa tumlede det næste frem. Sære og sælsomme farver laa paa paletten, farver, der brændte sig ind i en syg tids sjæle, levede deres liv videre derinde i pagt, som de var, med opløsning og ligstank. Et sprog blev det, som tog mennesker med vold. Ubarmhjærtigt paavirkedes sanserne, til indtrykkene uundgaaeligt *maatte* bide sig fast. Det klagede gennem ordene — de hidsige, afbrudte sætninger, de mange tankestreger — med en menneskesjæls vaandefyldte skrig. Det hvislede og hviskede med dæmpet musik — en dødsræd, livstræt slægts pilgrimskor.

— — — Det er dette sprog, som lyder i vore øren den dag idag: rædslens og skyggernes, lystenhedens og den uhyggelige latters nervehidsende sprog.

II.

Vi har i det foregaaende skildret den svundne menneskealders aandspræg, væsentlig som det har vist sig i dens kunstneriske frembringelser; men man tager sikkert for overfladisk paa sagen, om man mener, at denne kulturbølge i det hele og store har holdt sig indenfor digtningens enemærker. Man kommer sandheden nærmere ved at hævde, at der bag ved de skildrede fænomener ligger dyberegaaende strømninger med saa bredt et flodleje, at *alt* aandeligt liv har maattet følge samme løb. Den livsfejge, tvivlende flugt fra de store samlingstanker; opgivelsen baade af de *verdens*omspændende og *sjæle*omspændende — makrokosmiske og mikrokosmiske — totalitetsbegreber og livsformer; den svagere og svagere tro paa menneskenes sag; den ujævne, disharmoniske, vanskabte mennesketype; det krampagtige, det grimacerede — alt dette skal man ved nærmere eftersyn finde som grundstemplet for *alt* aandeligt liv, der har sine rødder i det nittende hundredaars sidste fjerdedel.

— — Medens denne paastand i sin fulde almindelighed

faar henstaa for forfatterens egen regning, skal det være hensigten med den følgende udvikling at paavise dens sandhed paa ét bestemt omraade, men rigtignok til gengæld det centralest menneskelige, det *religiøse* omraade. Skulde det lykkes at godtgjøre den fremsatte paastand paa dette omraade — hvor sagtens flertallet af religiost levende vil benægte enhver forbindelse — er vel ogsaa dermed givet nogen sandsynlighed for, at den har sin rigtighed paa alle andre aandelige enemærker.

Det vil altsaa være at paavise, at den religiøse livstype, saaledes som den svundne menneskealder har præget den med særegne, let genkendelige træk, netop er baaret frem af den ovenfor skildrede kulturbølge og kun forstaaes rettelig med dette in mente.

Ynder nogen programatiske lærebogsvendinger, kan man give denne religiøse livsform navnet: De*kadence*ns *religion*. Man vil derved fra visse hold kunne faa den maaske noget tarvelige tilfredsstillelse at besvare det yndede haansord: «Dekadenter!» med et skærende: «Ligesaa hos jer!»

(Forts.).

SOLSIKKEN.

Alt tidlig den knoptes, mens dagen var solfyldt
og kveldsbrisen varm.
Og knoppen den vokste, iveiret sig strakte
med svulmende barm.
Alt fuldere blev dens indre
af livets luende skin,
alt mere i længsel den brændte
hvert solstreif at ta til sig ind.

Naar morgenen grydde, i spænding den vendte
mod østen sit blik.
Og dagen igjennen alt andet den glemte,
med solen kun gik.
Og knoppen den suged hver straale,
som naadde ned til dens top —
Saa smaat den begyndte at lukke
det yderste stængsel op.

Men skodden sig sænkte — den gjemte for solen,
og luften blev klam.
Da lukked sig solsikken tæt i sit hylster —
dens holdning blev stram.
Vel vokste dens stængel og blade,
af smaaknopper syntes alt fler,
den stod som en kjæmpe i stormen
— men blomsten ei aabned sig mer.

Det led alt mod høsten. Ak, skulde den slukne
og gaa i sin grav,
den herlige plante, som alt hadde drukket
af straaler et hav?
Ak, skulde den aldrig sig aabne
og smile mod solen igjen —
var al dens varme forsvunden
og længselen helt tørket hen?

Saa spredtes skodden tilsidst, og solen
brød frem saa mildt.
Da vendte solsikken raskt sit hode
og letted stilt
først paa det yderste stængsel,
men aabned saa fler og fler,
til henimod næste kvelden
ei fandtes at aabne mer.

Nu klart det kjendes, at vaarens varme
og straalebad
den i sig gjemte, mens regn og skodde
dens gravsang kvad.
Ti, hvad har vel ellers virket
det gjenskin af solens bad,
som straalende mod mig smiler
og gjør mig andægtig og glad?

Men — om den end eied i inderste gjemme
al solvarmens glød,
saa blev den dog lukket, og livsfyldens glæde
igjennem ei brød,
før atter sig solstraalen listed
kjærtegnende over dens kind —
da lærte den ud at skjenke
alt det, som den før suged ind.

Regine Brun Arctander.

NYE BØGER.

Læren om Kristi nedfart til de døde. En fremstilling af lærepunktets historie tilligemed et indlæg i dette. Af *P. Johs. Jensen,* provst. Kjøbenhavn. Gad. 267 sider.

Det er et dygtigt arbeide som her er leveret, og utvilsomt vil alle teologer læse den med interesse, selv om de ikke bliver enige med forfatteren. Det resultat forfatteren kommer til er dette: nedfarten er intet andet, end Kristi sjæls hengang ved døden til de frommes opholdssted i de dødes verden. Den har ingen *selvstændig* betydning i frelsesverket, men var «en selvfølgelig og ganske naturlig sag . . . Var Kristus sandt menneske og havde han lidt virkelig død, maatte hans sjæl ligesaa sikkert hengaa til Hades som hans legeme til graven». I hovedsagen er dette den samme opfatning som var den herskende i oldkirken. Man spørger uvilkaarlig: hvad gjør vi saa med 1 Petr. 3, 19? Forfatteren søger at godtgjøre, at dette sted slet ikke handler om nedfarten, men om en manifestation af den opstandne frelser for aandernes verden. Det er vist mere end tvilsomt, om denne hans fortolkning vil blive godkjendt af exegeterne. Men den er interessant og dygtig fremsat. Og den giver ny styrke til det *non liquet,* hvormed de fleste nok gaar bort fra dette sted. Paa et skriftsted som vi ikke skjønner bedre end dette, kan intet dogme bygges. Selvfølgelig vil forfatteren have symbolledet oversat «nedfor til dødsriget» eller «nedfor til underverdenen». Han synes ikke at have kjendt vort fakultets og vore biskopers erklæringer i den sag. Og det faar vi vel sige er bra. De erklæringer bør vist helst glemmes.

Romerbrevet praktisk fortolket af *Fredrik Petersen,* professor. Andet oplag. Kristiania. Grøndahl & søn.

Nu, da forfatteren ikke længer er mellem os, og vi alle savner ham, vil dette hans sidste større arbeide læses med

dobbelt interesse. Vi hører der hans kjendte kjære røst, kanske tydeligere og kjendeligere end i noget andet af hans skrifter.

Christian Clausen: **Søndagsbreve** til en ven i felten. Unge mænd tilegnet. Kristiania. L. E. Tvedte. 85 øre samlet. Faaes ogsaa i syv tvangfrie hefter, hvert paa 2 breve, à 15 øre.

Det er betragtninger eller, om man vil, korte prækener over de gamle søndagsevangelier fra og med første pinsedag til og med 12te søndag efter Trefoldighed — altsaa den tid da rekrut- og bataljonssamlingerne foregaar. Det er en varm, frisk og lys kristendom som aander os imøde — kulturtanker gjennemlyst af evangeliet. Vi mindes ofte om Henry Drummon. Gid vore unggutter vilde tage disse breve med sig paa moen og læse dem søndagsformiddagene.

Tusen mil paa ukjendte veie gjennem det inderste Asien og Tibet af *Sven Hedin.* Fuldstændig originaludgave for Norge og Danmark besørget af forfatteren ved Hans Brekke. Med over 400 illustrationer, 8 kunsttryk samt 4 flerfarvede karter. Udkommer i ca. 33 hefter à 50 øre. Kristiania. Cammermeyer.

Af subskriptionsplanen hidsættes: «Hos de fleste civiliserede nationer har der gjort sig en trang gjældende til at udforske de tidligere ukjendte dele af jordens overflade, og den ene glimrende opdagerbedrift efter den anden er udført af modige og foretagsomme mænd. De nordiske folk har med ære hævdet sin plads og sin rang i dette forskerarbeide. Af dem, som har erhvervet mest navnkundighed i de senere aar, er *dr. Sven Hedin.*

Han har vundet den ved sine opdagelsesreiser i det indre Asiens tidligere ukjendte og utilgjængelige strøg.

Derinde i hjertet af den store verdensdel har der frembudt sig merkelige og vanskelige problemer at løse. Floder og indsjøer skifter uafladelig løb og beliggenhed; fordum dyrkede og beboede egne lægges øde, idet vandet tager andre veie; gamle kulturmindesmerker bliver liggende som ruiner (det storartede fund af længst forsvundne buddhistiske byer,

«*ørkenens Pompeji*») dækkede af flyvesand og støv, og tidligere sterkt trafikerede ferdselsveie kan kun skjelnes ved hjælp af de stenrøser, som i gamle dage blev opmuret langs dem osv.

Forresten er den hele reise saa fuld af interessante eventyr og overraskende billeder, at noget enkelt vanskelig lader sig fremhæve uden tilsidesættelse af andre ligesaa merkelige. Læseverdenen venter med spænding den fuldstændige fortælling om denne videnskabelige reises talløse eventyr. — —

«Dr. Hedins sidste reise, der skildres i det verk, som nu vil blive forelagt almenheden, begyndte sommeren 1899 og afsluttedes vaaren 1902. I hans reiseplan indgik ogsaa et besøg i det «lukkede land» Tibet med dets hellige stad Lassa». — —

«Dr. Hedin har sin egen fremstillingsmaade — rolig, behersket, uden spor af deklamation eller stilistisk styltegjængeri. Men bag de stilfærdige ord ligger der ofte en sterk stemning. Det virker formelig betagende at læse om den herlige færgefart nedad den store Tarimflod, og der er spænding i beretningerne om de mange farer og eventyr i ørkenerne og Tibet.

Hvad læserne ikke vil sætte mindst pris paa, er det billede, dr. Hedin gjennem sin reiseskildring halvt eller helt ubevidst giver af sig selv. De vil tydelig og klart se ham ikke alene som den modige, ihærdige, raadsnare, i farer og vanskeligheder koldblodige mand, men ogsaa som det hjertensgode og fine menneske, hvis hensynsfuldhed overfor baade mennesker og dyr staar i en sterk modsætning til, hvad man ved f. ex. om visse Afrikareisende. Dertil kommer en beskedenhed, som ganske utvilsomt er ægte. I det hele taget hører han ubetinget til de mest sympatiske personligheder blandt alle tiders opdagelsesreisende».

To hefter er udkommet. Det vil utvilsomt blive en bog af enestaaende interesse. *Thv. Klaveness.*

55 salmar, gamle og nye, ved *Matias Skard.* Aschehoug & co. Pris: kr. 0,20.

Det er ofte blet sagt, at vor tid ikke kan frembringe salmer af værd Den har for liden kristelig kraft og for lidet af umiddelbar og ægte stemning. Det kristelige aandsliv er afbleget og opblandet med fremmede elementer. I den slags luft trives ikke salmen. Den kræver enklere og sterkere tider.

Dette kan være sandt nok; men der er dog mange tegn, som tyder paa, at vor tids slegt trænger de kristnes sang. Salmernes umiddelbare følelse og enkle kraft svarer til en trang, som rører sig ogsaa i nutidsmenneskets hjerte. Og det viser sig, at vor tids sammensatte og vekslende aandsliv har modtaget mulighederne for at tilfredsstille ogsaa denne trang. Herren har givet sin menighed mænd, som kan slaa salmetonen an, saa den griber hjerterne.

Hos os har den ægte og dybe klang af salmetonen lydt fra vor hjemgangne salmedigter Elias Blix, og den har vakt gjenklang rundt hele landet. Og ikke mindst har den grebet ungdommens hjerter. Om end grundene kan være forskjellige, saa kan man ikke andet end glæde sig over, at salmetonerne lyder ved hvert ungdomsstevne i landet. Flere andre har ogsaa givet os salmer, og hvad andet man end kan sige om de forskjellige forsøg, saa har de ialfald ikke manglet velvilje og opmuntring.

Dette hefte fra skoledirektør Skard vidner ogsaa paa en glædelig maade om salmedigtningens liv i vor kirke. Det vil derfor blive modtaget med inderlig tak af dem, som ønsker, at salmesangen skal trænge stedse dybere ind i vort folkeliv.

Salmetonen lyder her saa klar og ægte, at den umiddelbare følelse vil kjende sig greben af den, og den kyndige vil glæde sig over den.

Det er især den barnlige tillid til Gud og glæden over hans kjærlighed og den frelse han har sendt os, som finder sit udtryk i disse salmer. Derimod træder det dogmatiske mere i baggrunden. Det er ingen refleksioner over læresætninger eller udvikling af begreber. Det er ligefremme udtryk for barnekaaret og barnelivet i Gud og frelsen i Kristus. Istedetfor det dogmatiske og belærende stof, som ofte kan tynge vore salmer, træder her det bibelhistoriske stof sterkt frem og giver sig en barnlig og gribende form.

Ifraa ætt til ætt paa jordi
Gjeng ei soga underfull.
Gjenom alle aldrar bori
Skin ho enn som klaarast gull.
Hev du vore barn ein gong,
Læt ho kjend som heimleg song.
Nr. 39 vers 1.

Kjærligheden til folk og fedreland har faaet et smukt udtryk i nr. 38:

V. 4. Lat oss vaar fridom bruka so,
At vænt han veks og vara maa
Og ei av urett skyggjest;
Ja i di sanning fri oss gjer,
Og oss den rette lydnad lær,
So fridomstreet tryggjest.

V. 7. Lær smaa og store, møy og mann
Aa elska folk og fedreland
I yrket som i ordi,
So av vaar bøn og gjerning gror
Vaar fridom trygg, vaar framtid stor
Paa dyre fedrejordi.

I enkelte salmer findes nogle faa vanskelige ord og vendinger; men enhver vil dog kunne læse salmerne med stor lethed. Her og der støder man paa enkelte tunge verslinjer, men i det hele flyder versene let. Sproget er kraftigt og klart, stundom rent klassisk i ordvalg og udtryk:

Gud Herren han styrer, i kraft han stend
— All himlen er full av hans æra —
So herleg i herbunad, styrke ved lend.
Høglova vaar hovding skal vera!

Sjaa stormarne støyter til strid ihop,
— All jordi er full av hans æra —
Og bylgjorne brytst med brusande rop.
Høglova vaar Herre skal vera!

Men du i det høge med veldug arm
— All heimen er full av di æra —
Er større en havet i villaste harm.
Høglova vaar Fader skal vera!
Nr. 12 vers 1, 4 og 5.

Af de 55 salmer er 32 oversatte og 23 originale. Blandt oversættelserne glæder man sig især ved Grundtvigs: Hil dig frelser og forsoner og ved «*Dies iræ*» — «den hellige digtnings største prydelse og den latinske kirkes kostbareste klenodie». Skard har overført den til et andet versemaal, saaat den kan synges med en kjendt melodi, og i denne skikkelse fremtræder den gamle salme i en værdig og tiltalende form

Af de mange forsøg til en oversættelse skal her anføres de 2 første vers af nogle til en sammenligning.

Dies iræ, dies illæ
Solvet sæclum in favilla,
teste David cum Sybilla.

Qvantus tremor est futurus
qvando judex est venturus
cuncta stricte discussurus.

Den latinske original.

Dagen kommer med Guds vrede,
Elementers brand og hede
Verden undergang berede.

Hvor vil da hver synder bæve,
Naar Gud Herren sit vil kræve
Og sin røst til dommen hæve.

W. A. Wexels oversættelse.

Dommens dag med vredes torden,
Længst fra fordum varslet jorden,
løser alt det skabtes orden.

Hvilken skjælven da sig hæver,
Naar den strenge dommer svæver
Ned, og alt til regnskab kræver!

J. H. H. Brochmann og Hjorts oversættelse.

Mel.: Zions vægter.

Vreidens dag skal aldrar enda,
Hin dag naar jord og himlar brenna
Og saman i si oska fell, —
Som profeten klaart hev boda
Og som i draumsyn volva skoda
Den store heimsens utgangseld.
Aa for ein angst og skjelv
Naar under himmelkvelv
Kjem vaar domar
I skyi braatt med heilag haatt
aa skilja millom vondt og godt.

Skards oversættelse

Skard har i disse salmer givet et saa værdifuldt bidrag til den norske salmedigtning, at man maa ønske, at han vil give os flere slige samlinger som denne. *Bernt Støylen.*

SVAR TIL PROVST FÆRDEN [1]).

Fra *Chr. Bruun.*

Det falder mig i sandhed ikke ind at ønske hverken for provst Færdens eller for nogen andens vedkommende, at de skal føle sig bundne til Casparis theologiske synsmaader. Overfor nutidens vidtgaaende bibelkritik er der dog vel sterkere magter, som holder tilbage, end en enkelt videnskabsmands autoritet, selv om den var mange gange større end Casparis paa det gammeltestamentlige omraade. Man holdes tilbage dels af ærbødigheden for bibelen selv, dels af hele kirkens samstemmige vidnesbyrd gjennem alle aarhundreder. Men selv ikke af disse i sandhed *store* magter mener jeg, at den frie forskning tør lade sig binde, hvad jeg da ogsaa tidt nok har udtalt og lagt for dagen. Jeg har derfor heller ikke med et ord i mit forrige stykke anket over Færden, fordi han har sluttet sig til bibelkritiken, ikke engang fordi han har foretrukket en saa vidtgaaende udgave af den, som den han hylder. Hvad jeg har anket over, er alene den skjæve fremstilling han giver af Casparis og hans meningsfællers opfatning af det gamle testamente. Og fordi om jeg baade har angrebet og fremdeles agter at angribe Gisle Johnson for den pietistiske og lovmæssige og derfor i virkeligheden svage christendomsskikkelse, han har skaffet en saa stor og saa skjæbnesvanger indflydelse inden den norske kirke, saa har jeg ikke derved — som provsten mener — paa nogen maade fraskrevet mig retten til at tage hverken Caspari eller Johnson selv i forsvar mod uretfærdige angreb.

Færden har fuldstændig ret i hvad han fortæller om at Caspari i hovedsagen opgav de gammeltestamentlige studier, hvor han havde saa udmerkede forudsætninger for at kunne drive det til mesterskab, og at han i dets sted kastede sig

[1]) Se forrige hefte.

over symbolforskningen. Men jeg ved ikke, om dette hans skifte af arbeidsplan var saa ublandet glædeligt, som provsten mener.

Jeg negter paa ingen maade, at hele det store og dygtige arbeide, som Caspari lagde paa symbolforskningen, har havt og har blivende værd. Det kaster vistnok lys tilbage selv over brændende nytestamentlige spørgsmaal. Men hvad vilde han ikke paa den anden side kunne have udrettet, hvis han var bleven ved med det gamle testamente, hvor han fra først af saa sit kald? Wellhausen og hans skole vilde i Caspari have fundet en helt anderledes nøgtern og karakterfast, og vel ogsaa en mere skarpsindig modstander end Delitzsch. Og jeg for min del kan aldeles ikke være enig med provsten, naar han saa uden videre gaar ud fra, at et videnskabeligt arbeide i denne retning — *mod* kritiken — maatte blevet uden varig betydning. Thi vi ved alle, at videnskaben meget hyppig »har reist med returbillet» lige indtil vore dage, og at der er al sandsynlighed for at den kommer til at gjøre det samme herefter.

Nu kom der ikke meget ud af Casparis gammeltestamentlige arbeide. Han lod sig overtale til at følge Johnson paa hans felttog mod grundtvigianismen, og han opnaaede som symbolforsker at kunne føie sit videnskabelige anathema over den sammen med Johnsons religiose Men paa sine gamle dage opdagede han, at grundtvigianismen hverken videnskabeligt eller religiost paa langt nær var saa fjernt fra sandheden, som han oprindelig havde tænkt sig. Han lærte at se den langt mere som en ven, end som en fiende. For den norske kirke vilde det utvivlsomt have været langt lykkeligere, om Caspari aldrig havde taget del i kjætterjagten efter grundtvigianerne, og om forbindelsen med det danske kirkeliv ikke var bleven saa voldsomt afbrudt. Og kanske vilde det have været lykkeligere for Caspari selv ogsaa. Han vilde da være bleven fast ved sin ungdoms forkjærlighed for gammeltestamentlig forskning. Og han vilde ikke som gammel mand kommet til at gjøre den opdagelse, at det for en stor del var en *misforstaaelse*, som havde udpeget veien for hans livsarbeide. Thi den bibelkritik, som han i ungdommen regnede for sin videnskabelige dødsfiende, vilde neppe have

forekommet ham mere tiltalende i sin Wellhausen'ske skikkelse, end den tidligere havde gjort i Hitzigs og Hupfelds.

Og saa vilde han paa denne maade have kommet til at udrette langt mere som lærer for norske theologer, end han nu har gjort. Nu vandt han liden eller ingen virkelig forstaaelse, saa megen barnlig beundring man end ydede ham. Det vilde altid havt sine store vanskeligheder for en tysker med Casparis videnskabelige overlegenhed at slaa bro mellem sig og norske studenter. Men for *hans* saa overordentlig livfulde aand kunde det dog nok have gaaet, dersom han rigtig havde lagt arbeide paa det. Men det fag, hvori han skulde undervise uvidende og uudviklede norske studenter, fik nu kun en brøkdel, en meget liden brøkdel af hans tid og hans kraft. Og saa gik det som det gjorde da, og som Færden meget rigtig skildrer det. «Vi sad der», siger han «betagne af den ild og glød», hvormed professoren talte. «Og dog var og blev det os et fremmed sprog . . . med liden personlig forstaaelse og liden indre tilegnelse».

Af Casparis opfatning var der lidet, som gik ind i de norske theologer, ialfald i den tid, som Færden har givet et billede af. De blev siddende igjen med den opfatning, som de havde fra sine andagtsbøger, og som ikke skilte sig meget ud ifra det 17de aarhundredes. Og saa faldt mange af dem, da tiden kom, temmelig værgeløse i hænderne paa bibelkritiken. Hvor mange mennesker er der ikke ogsaa her i landet, som er blevet *fritænkere* for kortere eller længere tid, af den grund at de ikke kjendte *christendommen selv* i andet end en yderlig forældet skikkelse? Men hos disse theologer, som ikke havde opfattet Caspari, og som derfor temmelig kritikløst kastede sig i armene paa bibelkritiken, opstod der nu lettelig den misforstaaelse, at det var fra Caspari, de havde den opfatning af det gamle testamente, som de ombyttede med kritikens. Casparis opfatning havde de aldrig kjendt. Den var gaaet hen over hovederne paa dem, mens de var studenter. Og saa indbildte de sig, at den de selv gik med, var et tarveligt nedslag af hans, fordi den var lige saa bibeltroende og lige saa luthersk rettroende som hans.

Jeg har stødt paa denne underlige misforstaaelse hos flere selv blandt de dygtigste af den tids theologer, ligesom

nu hos Færden. Færden læser Caspari, han citerer Caspari. Men han underlægger ham endnu den dag idag en opfatning, som han selv har overtaget fra langt ældre tider, end Casparis.

Færden siger, at Caspari og den theologiske skole han tilhører, fornegter udviklingen inden det gamle testamente, og ved sin tale om messianske forbilleder og typer, røver Israels folkeliv og historie deres virkelighedsstempel, og gjør at de ikke faar nogen egenværdi eller nogen synderlig egen interesse.

Begge dele kan passe paa den gammellutherske theologi i det 17de aarhundrede med dens mangel paa historisk sans. Men det passer ikke paa Caspari.

Jeg har ikke lært megen theologi af Caspari; det skal jeg villig indrømme. Men to ting har jeg lært af ham. Og den første var den, at Israels folkeliv var et overmaade merkeligt folkeliv, dets historie en overmaade merkelig historie. For mig kom denne historie til at staa som den merkeligste, den interessanteste i hele oldtiden, merkeligere selv end Grækenlands, som jeg dog havde lært at sætte pris paa. Og med dette syn paa den har jeg og mine venner og medarbeidere fortalt Israels historie for adskillige hundreder af unge mennesker. Og jeg tør sige, at ogsaa de har fundet den merkelig og interessant. — Og den anden ting jeg lærte af Casparis theologi, var den, at der var *udvikling* i det gamle testamente.

Færden søger at opretholde sine anker mod Caspari, paa samme tid som han overøser ham med ros, en ros som ialfald fra Færdens standpunkt vanskelig kan kaldes fortjent, og som i hans billedrige, blomstrende sprog tager sig dobbelt eiendommeligt ud. Lidt mindre af blomster og lidt mere af *retfærdighed* vilde vistnok have været at foretrække.

Han fastholder og søger at «begrunde» sin gamle paastand om at Casparis tro paa forbillederne inden Israel skal virke ødelæggende paa interessen ved dets historie. Men jeg tror ikke, man vil finde «begrundelsen» særdeles sterk.

Først indrømmer han — hvad han jo nødvendig *maa* indrømme — at dette skyggeagtighedens skjær, som Caspari skal have kastet over «hele det gamle testamente», blir at indskrænke alene til de typiske, forbilledlige skikkelser (Moses, David, Salomo o. a.). Det «skyggeagtige» hefter aldeles

ikke ved det hele folk. Alle de skikkelser, som ikke har noget af typen, af forbilledet ved sig — og det er jo de aller, aller fleste — «beholder sin naturlige virkelighed». Men ikke det alene. Det samme gjælder alt det ogsaa hos selve de typiske skikkelser, som «falder udenfor forbilledets ramme». Altsaa ogsaa Moses, David, Salomo og hvem han ellers kunde nævne, «beholder sin naturlige virkelighed» overalt hvor de ikke netop fremtræder som forbilleder.

Men hvor meget blir der saa paa denne maade igjen af hele «skyggeagtigheden»? Af dette, som skulde medføre, at «det gammeltestamentlige folk ikke fik leve sit eget liv, ikke stride sin egen strid, ikke vokse sin egen vækst», at dets historie ikke blev nogen «virkelig historie» [1]). Provsten opgiver uden videre de ni tiendedele af sin paastand. Men han strør sine blomster med en glad mine, og merker ikke, at han har opgivet nogen verdens ting.

Lidt mindre af blomster og lidt mere af *logik* vilde vistnok have været en vinding for hvad han skriver i det hele.

I virkeligheden opretholder han ikke engang den sidste brøkdel af sin sterke paastand.

Han skulde jo have godtgjort at i alle fald der, hvor Israels store typiske skikkelser fremtræder som typer, der beholder de ikke længer «sin naturlige virkelighed».

Han skulde have eftervist, at naar David i sin dybe lidelse opfattes som et forbillede paa Jesus, saa taber Davids egen lidelse derved uvilkaarlig sit virkeligheds-stempel og sin interesse. Han skulde have udviklet, at naar Moses's mægtige profet- og lovgiver-skikkelse sees som et forvarsel om *ham*, der senere holdt bjergprækenen, da blir Moses til taage eller noget paa den kant. Han skulde have gjort det tydeligt, at Salomos fredelige styre ikke kan sees som et billede paa freden i hans store ætlings rige, uden at opløses i et skin eller ialfald at afmattes i sit værd. Men paa alt dette gjør Færden ikke engang et *forsøg*.

Og deri handler han visselig klogt. Thi et saadant forsøg vilde jo ikke paa nogen mulig maade kunne lykkes.

Tvertimod. Jo mere man vil leve sig ind i Moses's

[1]) Se «Morgenbladet» no. 167 for iaar.

høie profet- og lovgiver-skikkelse, netop saadan som den skildres os i det gamle testamente, jo mere man holder denne skikkelse for fuld virkelighed, des sterkere vil det uvilkaarlig paanode sig os, at den er et billede af «ham som skulde komme». Og det samme gjælder David i hans lidelsers dyb og i hans uryggede tro. Men de «skygger», som den moderne kritik levner os af disse mænd, de blir — det er rigtigt nok — temmelig maadelige forbilleder paa Christus.

Saa kommer vi til den paastand, at Caspari skal have fornegtet al *udvikling* inden den gamle pakt Han skal have henlagt den hele lære til den første begyndelse. Derved blir der senere alene rum for en *fortsættelse*, som naar «en maskine fortsætter sin gang og gjentager sine bevægelser dag efter dag», men ikke for en *udvikling*, hvor «noget nyt maa komme til».

Overfor denne tale skal jeg først minde om, at efter Caspari blev endog selve læren om det *evige liv* ikke aabenbaret før langt ud i den gamle pakt. Mosebøgerne har blot svage antydninger til denne lære, «spirer» til den, salmerne ligesaa. Man blir der staaende ved forestillingen om en drømme- eller søvntilstand i scheol. Først hos profeterne bryder troen paa opstandelsen og det evige liv igjennem. Der er der dog altsaa «noget nyt» som kommer til, og det noget vældigt «nyt» fuldkommen tilstrækkeligt til at stanse Færdens maskine» i dens regelmæssige gang. — Dernæst peger jeg paa *forsoningstroen*. Endnu hos David og de følgende salmedigtere fattes, efter Casparis mening, denne tro fuldstændig. I enkelte salmer kan nok Messias's lidelser omtales, og det som noget meget betydningsfuldt. Men aldeles ikke som nogen *forsonings*lidelse. Det er en tanke, der først fremkommer hos Jesaja. Og selv efter at den der er udtalt i en mægtig profeti, er den aldeles ikke bleven tilegnet af de troende til daglig brug. Saagodtsom gjennem hele den gamle pakt finder vi ikke spor til, at et troende menneske har bygget forvisningen om sine synders forladelse paa Messias's soningsdød. Først i denne pakts *aller sidste* tider kan man efter Caspari skjønne, at de troende har trøstet sig til Messias's lidelse.

Udviklingsgangen blir altsaa paa dette omraade denne:

først bryder hos David den tilsyneladende saa urimelige tanke igjennem, at Messias vil komme til at *lide*. Dernæst udtaler Jesaja, at denne lidelse vil faa *forsonende* kraft. Og først aarhundreder efter Jesaja igjen er de troende istand til at *tilegne* sig denne tanke, saa den blir en del af deres religiøse liv. Man ser: der en udvikling baade inden den religiøse aabenbaring selv og i folkets evne til at tilegne sig denne aabenbaring.

Og denne tanke om en udvikling ligger i virkeligheden til grund for alt hvad Caspari siger om det gamle testamente. Hvorledes skulde det ogsaa være muligt, at en saa fremragende historiker som han, en søn af det 19de aarhundrede, kunde være fremmed for denne tanke? Lidet havde han da fortjent ros som videnskabsmand.

Vi maa jo ikke glemme, at udviklingstanken var oppe længe før Herbert Spencers dage, om end i noget andre skikkelser, end hos ham.

Det er — som jeg før har sagt — en helt anden udvikling, Caspari skildrer os, end den, som bibelkritiken har at byde paa. Men en udvikling *er* det.

Kjendeligst træder det kanske frem i den udvikling, som Caspari lader Messias-tanken, eller tanken om *frelsen* gjennemgaa, denne tanke som for ham danner midtlinien i hele den gamle pakt. Det første trin i denne udvikling dannes af det mægtige guddomsord lige efter syndefaldet, grundforjættelsen om kvindens sæd. Denne bestemmes og afgrænses saa siden nærmere ved forjættelsen til patriarkerne. Et tredie trin har vi i Jakobs velsignelse. Et fjerde i Moses's spaadom om den store profet. Saa kommer den mægtige udfoldelse af Messiasbilledet i Davids (og Salomos) salmer. Og endelig kommer udviklingen gjennem hele profeternes række, hvor enhver af de større profeter føier nye træk til det straalende billede, som fortiden havde overleveret ham. Det er mig ubegribeligt, hvorledes nogen kan negte, at det er en udvikling, Caspari her tegner.

Færden mener, at Casparis mislige stilling til udviklingstanken med særlig tydelighed viser sig i hans tro paa det tusindaarige rige. Nu, lad denne tro være feilagtig, det vedkommer os ikke her. Noget brud paa udviklingen

indeslutter den ikke under nogen omstændighed. Det tusindaarige rige skal være en «lavere, ringere og snevrere form», end den, Gudsriget har faat ved Jesus Christus, siger provsten. Lavere og ringere? Caspari og alle de der tror paa tusindaarsriget, tænker sig det som en kirkelig blomstringstid uden mage, en tid med en fylde af aandelig kraft, der lader baade vor egen tid og alle andre kirketider langt bag sig. Og dette skulde være brud paa udviklingstanken? Jeg for min del synes, at dersom nogen vilde driste sig til i kraft af udviklingstanken at opkonstruere et billede af den sidste tid, da maatte det blive omtrent et saadant som det man kalder tusindaarsriget. Og hvilken partikularistisk indsnevring — som Færden ogsaa taler om — skulde der vel ligge i det, at Israel blev christenhedens ypperste folk istedetfor englændere eller tyskere?

Endelig mener Færden, at Caspari fornegter udviklingstanken «i selve dens udgangspunkt» ved sin barnlige tro paa den bibelske skabelseshistorie. Ja, for Caspari var det *kjendsgjerninger*, det som denne historie fortæller om; det er vist og sandt. Og kjendsgjerninger er man jo nødt til at lade blive staaende, som de staar, enten man nu faar dem til at stemme med sine theorier om udviklingen eller ikke. — Men forud for al udvikling maa der gaa en skabelses-*akt*. Det vil heller ikke Færden kunne negte, saa lidt som nogen, der overhovedet tror paa en skabelse. Og da kan det vel ikke blive nogen afgjørende forskjel, enten man tænker sig en eneste saadan akt eller seks forskjellige. Men rækken af disse skabelses-akter, som bibelen melder om, den passer ikke saa ilde sammen med udviklingstanken. Det er aabenbar det *trinvise fremskridt*, som her skildres. Og man kunde, forekommer det mig, ligesaa godt sige, at bibelen, og Caspari med den, i selve udgangspunktet *fastslaar* udviklingstanken, som at den fornegter den.

Men Færden synes ikke at have øie for udvikling, hvis den ikke moder op i den dragt, som den — efter Herbert Spencer — har faaet ved Wellhausen og hans skole. Men som Tübingerskolen faldt, da den Hegelske filosofi var afblomstret, saa tør der ogsaa være udsigt til at den Wellhausenske skole vil falde, naar Spencer har hersket fra sig.

Og hermed faar dette ordskifte — om Caspari — være afsluttet for dette tidsskrifts vedkommende.

UR SVERGES MODÄRNA SKÖNLITTERATUR.

Af *J. Wallinder.*

VIII. *Selma Lagerlöf.* (Fortsättn. o. slut).

Den af Lagerlöfs efterföljande skrifter, som till sitt ämne är mest i släkt med Gösta Berlings saga, är den år 1899 utkomna *En Herregårdssägen*. De anmärkta felen i förstlingsarbetet äro i denna senare bok fullt godtgjorda: enheten är starkt bindande, berättelsen är enkel, klar och öfverskadlig. Men så är ock boken knappt mer än hälften så omfångsrik och materialet mycket inskränktare, m. e. o. uppgiften vida lättare.

Berättelsen är förlagd till i det närmaste samma tid som den förra, omkring 1830, och i det närmaste samma trakt, delvis på ena, delvis på andra sidan af den ödsliga gränsen mellan Värmland och Västerdalarne. För öfrigt känner man igen samma rika kolorit, samma innerlighet i känslan, samma rikedom och renhet i fantasien, samma finhet i psykologien, samma skärpa i iakttagelsen, samma poetiska blick på allt. Boken är mer fulländad än den förra, men röjer just därför kanske något mindre omedelbarhet.

Den, som vill göra var utmärkta författarinnas bekantskap, skulle vi för var del vilja anbefalla att *börja* med en Herregårdssägen — i alla händelser *icke* med Berlingssagan — och, tillägga vi, att vid första blicken på boken ej låta sig afskräckas af titelvignetten, som liknar en femårings lofvande försök att använda sin första färglåda, ej heller af det stycke tapet, som i brist på annat blifvit användt att fodra omslagets insidor.

Boken är en ren romantisk kärleks lof, en kärlek i allt annat än alldagliga situationer. En Upsalastudent, Gunnar Hede, som efter fadrens död fått veta, att hans älskade hem, Munkhyttan i Västerdalarne, är så skuldsatt och vanskött,

att det måste säljas och gå ifrån familjen, om han ej på ett extraordinärt sätt skaffar pengar till gårdens räddning, lämnar plötsligt Upsala för att följa sin farfars föredöme och såsom gårdfarihandlare med varusäcken på ryggen draga kring land och rike. Han antager fullständig dalmasdräkt och dalmasfasoner och griper verket an med all önskvärd framgång i ekonomiskt afseende, men på bekostnad af sitt förstånds ljus.

Detta gick så till, att han engång i Dalarne köpte upp en flock getter på några hundratal för att drifva dem till en marknad i Värmland, där han hade hopp om att få dem sålda med bortåt 100 procents vinst. Men när han kommit ett stycke in i Tiomilaskogen på den öde gränsen, öfverföllo han af frost och snöyra, som gjorde det omöjligt för gethjorden att finna någon föda. Efter förfärliga ansträngningar återstod ingen annan möjlighet än att låta alla de stackars djuren, ett efter ett, bli efter och förfrysa i snödrifvorna. Tomhändt kom han så fram till bebodda trakter, räddad till lifvet och sin kroppsliga hälsa, men med förståndet omtöcknadt af resans fasansfulla minnen. Sina ambulatoriska affärer tog han visserligen upp igen och skötte dem ganska lyckligt och bra, men rollen af bondeman och gårdfarihandlare hade helt och hållit tagit honom i besittning, och minnet af hans antecedentia hade försvunnit; dessutom var han behärskad af en outsäglig skräck för alla djur, isynnerhet kattor och hundar, i hvilka han alltid trodde sig se maskerade getabockar. För alla sådana, hvar han träffade på dem, stannade han och neg. (Förra tiders kringvandrande dalmashandlande hälsade alltid med nigning, enär den tunga säcken hindrade dem från att buga sig). På detta sätt sträfvade han omkring år efter år, gärna sedd i gårdarna, där man dref ett mer eller mindre styggt gyckel med den löjliga företeelsen.

Till jularna kom han hem på någon veckas tid till sin ensamma, sörjande mor på Munkhyttan, men icke heller där kunde han förmås att aflägga bondehabiten eller göra sig hemmastadd annat än i kök och drängstuga, och ingen mänsklig makt kunde hålla honom tillbaka från att efter en liten tid återtaga varusäcken och bege sig ut på sina nu mer alldeles omotiverade handelsresor.

En vacker sommarsöndag vek han, sin vana trogen, af

från vägen in på en skuggig kyrkogård och hvilade sig. Där hände sig det förunderliga, att han kom att rädda till lifvet en ung flicka, som på morgonen blifvit skendöd begrafven, men öfver hvilken grafven ännu icke blifvit igenskottad. Han bar henne på hennes egen begäran till en stuga i skogen, där han öfverlämnade henne åt en gammal gummas vård. Själf gick han strax vidare och talade sedan aldrig om saken annat än i förvirrade ordalag, som visade, att händelsen så väl som den unga flickan själf gjort ett outplånligt, både djupt och ljuft intryck på honom.

Dessa två återsågo hvarandra längre fram på Munkhyttan, dit hon omsider kommit som sällskap eller ett slags fosterdotter åt gamla fru Hede. Först småningom kände de igen hvarandra som räddaren och den räddade, men ännu märkvärdigare var, hvad som först efter månadslång samvaro blef upptäckt: att de sett hvarandra första gången redan aratal tillbaka i Upsala, då Hede var student med obruten själshälsa och hon, Ingrid, ännu blott halfvuxen, följde en vandrande akrobatfamilj, som i flickans svärmiska, outgrundliga ögon trott sig läsa ovanliga gåfvor för den styfva linan och trapezet. Studenten hade emellertid lyckats förmå det hederliga och godsinnade akrobatherrskapet att lofva att skaffa flickan ett fast hem i en god familj, och de hade hållit sitt löfte. Efter några ödets växlingar hade hon sålunda kommit till Munkhyttan och där fått återse sitt lifs välgörare och räddare, hvars bild hon under dessa uppväxtår aldrig kunnat slita ur sin själ, och för hvilken tacksamhetskänslan efterhand öfvergick i djup svärmisk kärlek.

Vi känna ju igen Mignon-temat, och Mignon brukade också af fru Hede Ingrid kallas.

Nu blef det Mignon-Ingrids tur att efter de märkvärdiga upptäckterna återgälda sin skuld till Hede med att återkalla honom till lif och ljus. Det blef ett drygt arbete, men som till sist lyckades för den stora kärlekens tålamod och fyndighet. Vi tro, att det ligger mycken psykologisk eller psykiatrisk sanning i skildringen af, hur Ingrid först arbetar sig till den sinnessjukes förtroende och tillgifvenhet, och när hon känner sig säker därpå, med hela sin viljas bjudande styrka likasom befaller honom att «komma till sig själf», att

kännas vid sitt ursprungliga, normala jag, att förstå och erkänna, att han i åratal gått i galmanstankar och att med beslutsamhet själf hjälpa till att drifva galenskapens demon ur sin föreställning. Det var en strid, man kan säga: på lif och död, men som slutade med seger och med två unga hjärtans förening.

Ett sådant här naket referat liknar ju en barnssaga, men boken gör ett annat intryck. Visst äro sammanträffanden och lägen ofta högst öfverraskande, ja otroliga, men boken kallar sig ju en «sägen», ett mellanting mellan saga och verklighetsberättelse, och desutom äro *karaktärerna* så sant atergifna, att man för realiteten i deras teckning lätt förgäter det fantastiska i *händelserna* och händelsekedjan.

Ett lysande exempel på träffsäker, realistisk karaktärsteckning är «det eldiga konstnärsparet», f. d. cirkusakrobaten Blomgren och hans hustru, f. d. miss Viola, hvilka om vintrarna gjorde sina konster i tält i mellersta Sveriges småstäder och vid den milda årstidens inbrytande drogos af sin «eldiga konstnärshåg» «ut till landet, ut till fåglarne», där herr Blomgren på ett gammalt lapptäcke slog volt och hjulade rundtomkring f. d. miss Viola, hvilken för sin irakade korpulens inskränkte sig till att, iklädd gungande gaskjolar, stå midt på lapptäcket och kasta omkring sig slängkyssar. Den, som af Selma Lagerlöf blifvit presenterad för herrskapet Blomgren, skall alltid känna igen dem, hvar i världen han än möter dem, och han skall svårligen kunna gå dem kallt förbi.

«Gösta Berlings saga» och «En herregårdssägen» hafva här blifvit behandlade i omedelbar följd, såsom helt och hållit byggda på svenska ämnen och förlagda till Sverge, till Värmland och Dalarne, men icke därför att de följt på hvarandra närmast i tiden. Redan två år före den sistnämnda boken utgaf Selma Lagerlöf (1897) *Antikrists mirakler*, ett rätt omfångsrikt arbete på 400 sidor. Dess ämne är italienskt, speciellt sicilianskt och en frukt af förf.s. vistelse i dessa sydliga nejder något år i midten af 90-talet. Man kan också kalla ämnet universellt. Inspirationen är gifven dels af den katolska legenden om den undergörande bilden af Kristusbarnet, som blef bortstulen från Aracoelis basilika i Rom och ersatt med en imiterad sådan, till dess att den rätta bilden

efter en tid kom på egna fötter vandrande tillbaka till Aracoeli och klappade på dess port, dels af en fresk af Signorelli i Orvietos domkyrka och känd just under benämningen «Antikrists mirakler».

Sagda legend återgifves redan af vår berömde målare och skriftställare Egron Lundgren i hans reseanteckningar från 30 år tillbaka. Och Signorellis frescomålning framställer Antikrist såsom en fattig, ringa man, lik Kristus, och som predikade så, att de rike och mäktige lade sina skatter vid hans fot till fördelning åt de fattiga, som botade sjuka, som hänförde människor att gå i martyrdöden för hans sak, som nedstörtade ondskans välde från himmelen och utrotade alla våldsmän från jorden, och som ändtligen, när detta var gjordt och därmed jorden omdanad till ett paradis, brände munkar och prester på bål. Legenden är satt som prolog till boken och frescomålningen som epilog.

«Antikrists mirakler» har den för vår författarinna eljest ovanliga egenskapen att uppställa och behandla ett kulturhistoriskt problem, ej en passant, utan helt genomgående. Problemet är intet mindre än vår tids stora sociala: det är en värdesättning af socialismen och ett originellt försök att inrangera den i mänsklighetens nutida och framtida historia. Om man vill kalla boken en tendensskrift, så bör man dock lägga märke till, att författaren med skaldens mästerskap håller sig själf alldeles utanför den brytning mellan principer, som genomgår boken; *sine ira et studio* är det osynliga mottot till hvarje sida. Ej ens då i sista kapitlet den slutliga uppgörelsen lägges i påfvens mun, upphör diktaren att vara diktare *hors concours* mellan de sociala kontrasterna; visst förstår man, att Leos ord uttrycka diktarens mening, men de äro hållna i så pass allmän ton, att ingen gärna tager boken till recept att ga ut med för att omedelbart bota tidens sociala skador. I *detta* afseende synes oss Selma Lagerlöf bättre bevara sin skaldekaraktär än t. ex. Bjørnson i flere sina tendensdikter, som äro allt för programartade för att verka helt och ostördt estetiskt.

Den konsekvent, om ock flerstädes ej så alldeles lätt påtagligt genomförda planen i «Antikrists mirakler» är att låta den genuina Kristusbilden på Aracoeli representera den

genuina kristendomen med dess underbara välgärningar för mänskligheten sub specie *æternitatis* och att låta den eftergjorda Kristusbilden representera antikristendomens till sitt värde ihåliga mirakler uteslutande sub specie *temporis*. Att här ingen annan genuin kristendom vidröres än den romerskkatolska, är helt enkelt ett tekniskt kraf, som författaren haft nog god smak att aldrig svika. Antikristendomen är *socialismen*.

Den falska Kristusbilden föres omkring hit och dit i världen, öfverallt föremål för vördnad och tillbedjan på grund af sin underkraft. För några år hamnar den i en gammal kyrka i den lilla Ætnastaden Diamante, dit bokens hufvudhändelser äro förlagda. Det märkvärdiga och lyckliga, som under dess auspicier sker i Diamante och dess omnejd under dessa år, ger författaren rikt tillfälle att följa sin romantiska sagogenius och knyta sägen till legend och historia till sägen i en oändlig blomsterslinga af sicilianska episoder, hvilka omsider sammanknytas till en stor och praktfull krans. Vi möta om hvartannat och i hvartannat katolsk öfvertro med bizarra underverk, sicilianskt röfvarlif med sin groteska separatmoral och sist, men ej minst, entusiastiska, filantropiska socialisttalare, som i öns utarmade befolkning med dess lättantändliga sangvinism utan svårighet finna anhängare för sin framtidsstat, sitt hägrande jordiska paradis. Allt är knutet till den falska Kristusbilden. Katolsk öfvertro och socialistisk optimism, båda lika naiva, mötas lätt till samförstånd på denna jordman, om ock den ena syftar principiellt på det himmelska, den andra helt på det jordiska.

Emellertid kväfves socialistrevolten af regeringens trupper, det äfventyrliga och chevalereska röfvarlifvet får en dödsstöt med Falco Falcones död, och den undergörande bilden upptäckes vara oäkta och dess underverk falska: *allt*, hvad den uträttat, befinns hafva varit af timlig art och af endast öfvergående värde. En munk upptäcker och uppvisar också mycket riktigt, att i bildens krona finnas inristade orden: «Mitt rike är endast af denna världen».

Den erotiska röda tråden saknas här icke heller: den glödande socialist-filantrop-martyren Gaëtano Alagona och den troende samhällsvälgörarinnan Michaëla Palmeri älska hvar-

andra helt mänskligt, redan innan socialismen blifvit importerad på ön. Denna skiljer dem åt på deras yttre vägar, de offra hvarandra hvar för sin tros skull, och Gaëtano försvinner i ett «29-årigt fängelse». Men efter två år blir, med anledning af italienarnas nederlag i Abessinien, ministerskifte och amnesti — och Gaëtano kommer hem. Det visar sig då, att kärleken ännu håller stånd trots kontrasten i åskådningar. Äfven dessas ytterligheter afslipas genom händelsernas tvång, och de båda stridande principerna böja sig i de bägge representanternas personer hvarandra till mötes Längre utföres ej romanen. Men därmed antydes ock frändskapen mellan katolsk och socialistisk tro: båda omfatta de ett idealrike, för hvilket de kämpa mot det närvarandes vedervärdigheter och orättfärdighet, båda tro de sig kunna vinna detta genom ett mekaniskt snitt i världshändelsernas kausalitet: helgonbelätets eller samhällskonstruktionens underkraft. Den modärna socialismen skulle ej funnits till, om ej kristendomen funnits; skola de också en gång återfinna hvarandra i någon grad af samförstånd?

Därpå låter Lagerlöf Leo XIII svara, «den visaste af alla, som nu lefva» [1]). «Kyrkan», säger påfven, «har alltid vetat, att Antikrist skulle komma, utrustad med Kristi dygder . . . Jag ser en folkrörelse uppstå, som brinner af kärlek till nästan och hatar Gud. Jag ser människor blifva martyrer för det nya hoppet om en lycklig jord. Jag ser, hur de få ny glädje och nytt mod ur det ordet «Tänk på jorden», såsom de förr fingo det ur ordet «Tänk på himlen» . . . Ni skall låta honom (socialismen) gå sin gång genom tiden. Vi frukta honom ej. Då han kommer anstormande mot Capitolium för att bestiga världstronen, skola vi möta honom, och vi skola föra honom till Kristus. Vi skola försona jord och himmel . . . Och så skall det vara och förblifva», så slutade påfven. «Ingen kan frälsa människorna från deras sorger, men den förlåtes mycket, som föder hos dem nytt mod att bära dem».

[1]) Vi tillåta oss att här ge ett uttryck för den egendomliga känsla vi förnimma, då vi tänka på, att dessa rader nedskrifvas kanske i samma ögonblick, som denne märkvärdige gamle man utandas sin sista suck.

Det är långt ifrån alla människor, som ha förutsättningar att förstå andemeningen och den fina konstnärsintuitionen i «Antikrists mirakler». Särskildt behöfves därtill en grundligare kännedom om så väl socialismens innersta bärande kraft som dess vulgariserade vrångbilder i den radikala pressen och folkdemonstrationernas «dundrande dumheter». Hvad däremot litet hvar med ordinär estetisk bildning kan fatta, är bokens mästerliga lokalton, både när det gäller at träffa orters och människors karaktäristik: boken är helt igenom Sicilien och Syd-Italiens sangviniska, vidskepliga, naiva folk; ingen främmande ton skorrar in. Författaren-skalden går stundom så upp i rollen, att hon utan citering kan sitta och skrifva hela sidor om «oss» sicilianare och «vår» ö, helt oförmedladt och lifs lefvande. Men lika fullt är hon sig själf medveten bakom masken och bevarar sin tankes och sitt omdömes lugna oafhängighet.

Likasom «Antikrists mirakler» är frukt af en författarinnans resa till Italien, så är hennes senaste arbete byggdt på ett i lokal mening ännu mer aflägset motiv, ett motiv från Jerusalem, koncipieradt under den resa till orienten, som hon företog 1899 i sällskap med sin «kamrat i lif och diktning» Sophie Elkan. De båda svenska damerna publicerade året efter sin hemkomst från österlandet hvar sin bok. Fru Elkan skref *Drömmen om österlandet*, till sin ena hälft förlagd till Nääs slöjdseminarium i Västergötland, till sin andra till Egypten — men med samma hufvudpersoner. (Äfven flere norrmän torde hafva sig bekant, att Nääs seminarium årligen besökes af utländingar från alla världens länder, hvadan således en egyptier på Nääs icke är blott en fantasiprodukt). Fröken Lagerlöf utgaf kort därefter första bandet af sin stora bok *Jerusalem*, hvars andra band följde ungefär ett år senare eller hösten 1902. «Jerusalem» har antagligen mer än något annat fräjdat vår författarinnas namn, något som hedrar allmänhetens smak, men som dock ej föranleder oss att för vår del ändra vår förut gjorda värdering af «Gösta Berlings saga».

Alldeles som «Drömmen om österlandet», så äro äfven händelserna i «Jerusalem» förlagda delvis till Sverge (Dalarne), delvis till österlandet (Jerusalem). Första bandet har

också till titel: I. I Dalarne; andra bandet: II. I det heliga landet. Hufvudpersonerna och händelsernas gång äro äfven här genomgående från början till slut.

Den som läser Lagerlöfs «Jerusalem» bör vara preserverad åt två håll. Först och främst kunde det nämligen hända, att, då boken ingalunda för oss tillbaka till korstågens romantiska århundraden, utan till 1880-talets realistiska tid, någon tycker det är långsökt och konstrueradt att låta nutida bondfolk från Dalarne utvandra till Jerusalem och där bilda koloni. Om någon tycker så, bör han dock få veta, att detta ej är annat än naken historisk verklighet, och på denna verklighet är berättelsen fotad.

Såsom historiska fakta anteckna vi här korteligen följande. En distingverad amerikansk dam, «mrs. Gordon», blef för några årtionden sedan på ett förunderligt sätt räddad ur ett fasansfullt skeppsbrott på Atlanten. Katastrofen och räddningen verkade hos henne en stark andlig väckelse, som ledde till stiftandet af ett litet kristligt-kommunistiskt samfund i Amerika. Dess lösen var enighet och broderlig hjälpsamhet ej blott i timliga ting, utan särskildt i att följa Kristi bud på ett fullkomligare sätt än kristna människor i allmänhet. Hvarken i verkligheten eller i den därpå byggda skönlitterära berättelsen framstår det Gordonska samfundet synnerligt mycket mera eller mindre märkvärdigt och förträffligt än de allra flesta religiösa sekter under deras första tider af värme och hänförelse. Den Gordonska sektens historia torde väl förr eller senare bli ett blad i de många religiösa och sociala utopiernas historia, hvilka alla lefva, så länge de lefva, på den oförnekliga fond af sanning, som ligger i deras ursprungliga intensiva förnimmelse af omotsvarigheten mellan det absoluta och vår relativa existens.

Till samfundet slöto sig omsider några manliga och kvinnliga emigranter från Dalarne, bland hvilka må nämnas dalkarlen Larsson (Lagerlöfs «Hellgum»). Denna återvände efter några år till hembygden för att missionera i samfundets anda. Men en del af de amerikanska Gordonisterna hade under tiden beslutat att under mrs. Gordons ledning flytta till Jerusalem, hvars heliga mark och luft de ansågo skulle mäktigt hjälpa dem att förverkliga sitt ideal. De flyt-

tade också verkligen dit och bo än idag i ett stort förhyrdt hus utanför Damaskusporten. Larsson-Hellgum vann i Dalarne för sin sak flere familjer, hvilka på 80-talet realiserade all sin egendom och utvandrade till det heliga landet, där de slöto sig till sina trossyskon vid Damaskusporten. Alldeles utanför den Lagerlöfska berättelsen ligger det faktum, att Larsson, efter att ha fått sig tillsända respengar hemifrån, nu förliden vår återkom till Sverge, ej alldeles nöjd med de syndfrihetstendenser i «mrs. Gordons» lära, hvilka han för sin del ej vidare kunde dela; själf lär han ha uttalat önskan att kunna återvända till sina bröder i Amerika.

Dessa historiska notiser bör läsaren af «Jerusalem» känna till.

Vi nämnde också, att han bör vara preserverad åt ett annat håll. Han skall nämligen i boken lära känna en hop människor, som både kroppsligen och i sitt själslif röra sig med en rent af tröttande tyngd, hvilkas tunga kläder och grofva skodon göra deras rörelser släpande och tunga, hvilka plågas och plåga sig med långsamt, tungsint grubblande öfver, hur det blifvit så och så för dem, hur de rätteligen böra göra, för att följden skall blifva den eller den, som tyckas lefva i ett ändlöst antingen -- eller, som prässar dem med en skenbar omöjlighet att göra en definitiv viljeakt och därvid förblifva. Och sådana människorna äro, så verkar ock mångenstädes boken: tungt och segt. Sympatin för dessa samvetsömma grubblare pröfvas stundom af otåligheten med deras psykologiska besynnerligheter, hvilka man just icke väntar hos «enfaldiga» naturbarn.

Men omdömet blir betydligt modifieradt, om man vet, att dessa typer äro tagna ur naturen, att man ej behöfver leta efter sådana människor hos det folk, som bygger och bor bland de hvitstammiga björkskogarna och de brokiga blomsterängarna på Siljans och Dalälfvens stränder. De hafva länge varit hemvanda där, denna melankoliska finkänslighet, denna fundersamma tungsinthet, denna mystiska läggning, som, isynnerhet hos kvinnorna, lätt slår öfver i clairvoyence och religiöst svärmeri.

Hos de värmländska bruksherrskaperna i Gösta Berlings saga finner man en liflig puls, ett tunt, raskt flytande blod;

hos dalfolket i «Jerusalem» slår pulsen långsamt och doft, är blodet tjockt och flyter trögt. Båda delarna äro naturtrogna, och författaren har i bada fallen visat sin säkerhet i iakttagelse och karaktäristik.

* * *

Boken låter den Hellgumska väckelsen föregås af händelser, som introducera den på ett ypperligt sätt. Ej ens mystiska naturföreteelser saknas härvidlag — ett Lagerlöfskt karaktärsdrag, som i sin svårfattlighet för det nyktra förståndet vi dock icke önska borta. Den hederlige, men andligt torftiga kyrkoherden har intet att förebygga med eller sätta upp emot de baptistiska, Waldenströmska m. fl. kastvindar, som pusta in från grannsocknarna. Han är dock klokare än sin gamla vän skolmästaren, som af inga skäl låter sig afhållas från att bygga ett missionshus «för att *stödja* kyrkan mot den hotande sekterismen. Det dröjer ej länge, förr än skolmästarens missionshus tages i besittning just af de religiösa andar, som han velat besvärja.

Rika uppslag till djupgående kollisioner gifvas, då lystringsordet: «Till Jerusalem» ljuder in med Hellgums på sin publik så imponerande person. Skarpast kontrasterar denna anda mot konservatismen på Ingmarsgården, denna gamla bondgård, som sedan hednatid gått i arf från Ingmar Ingmarsson till Ingmar Ingmarsson i oafbruten följd, och som alltid varit sätet för socknens praktiska förstand och moraliska vederhäftighet. Väckelsen slår icke förty en sprängkil i Ingmarsläktens «lokalpatriotism», så mycket hårdare, som den kolliderar äfven med erotisk kärlek.

Det är ej vår afsikt att relatera händelseförloppet. Det är dock en tillfredsställelse att konstatera, att de många och bredt målade kollisionerna till slut lösas på ett sätt, som onekligen är skönt, som ej är alldeles orimligt, och som ställer väl till freds äfven krafvet på etisk harmoni. Vi hoppas, att, i stort sedt åtminstone, detta omdöme skall vara ej mindre sant än fördelaktigt. Det är mycket långt ifrån, att all literatur på senaste årtionden lämnar efter sig ett så harmoniskt totalintryck. Från patriotisk synpunkt är man författarinnan särskildt tack skyldig, ej blott för *att* hon i denna

stora bok gifvit både oss själfva och den bildade världen konstnärligt uppfattade och utformade svenska folklifsbilder; vi äro henne tack skyldiga äfven och ej minst för det *sätt*, hvarpå hon gifvit dem: troget och vackert tecknade. Vi tro nämligen ännu så godt om vårt svenska folk, att vi anse det möjligt att teckna det *både* troget *och* vackert, om man tager vara på det äkta, ädla, som Skaparen nedlagt hos det, och som ärfts från fäderna, och som bäst kommer till synes i de gamla bygderna, där den modärnaste kulturen ej hunnit tränga så djupt in med sina många ännu olösta dissonanser. Vi tänka här särskildt på sådana folkskildringar, rätteligen: brottmålshistorier, som t. ex. G. af Geijerstam på senare tiden serverat till ringa glädje för dem, hvilkas fosterländska hederskänsla såras af att se exponerade för världen sår på samhällskroppen, hvilka man sannerligen icke behöfver betrakta som typiska.

Dock smickrar Selma Lagerlöf aldrig. Hon skrifver, trots sin lyriska läggning, så opartiskt och objektivt, att vi undra, om någon af våra «realister» kan gå upp däremot. Man undrar mången gång öfver denna hennes objektivitet, denna skenbarligen aldrig svikande tendensfrihet. Hon skrifver ofta i fantastisk, yrande fart och tar med sig på vägen detaljer från höger och vänster i breda fång. Men aldrig ses hon förlora opartiskhetens balans; hon låter personer och handlingar tala för sig själfva och emot hvarandra, bäst de kunna, utan att göra sig till nagons förespråkare eller vedersakare, för så vidt det gäller rationell och etisk värdesättning.

De allra flesta människor känna utan tvifvel detta som en saknad; vi fritaga oss icke heller själfva från en sådan känsla. Man vill så gärna hos en diktare, som imponerar, känna tendensen, som ligger under — förutsatt nämligen att denna stämmer med ens egen askådning i lifvets frågor — man vill veta, hvar man har› författaren själf. Men här glömmer man lätt, i fall man ens nagonsin vetat det, att den estetiska verksamheten, produktiv eller receptiv, i sig själf är tendenslös. Om man ej vet, «hvar man har» Selma Lagerlöf själf, så beror det på, att hon i sin diktning är helgjutet eller exklusivt estetisk, åtminstone i en sällsynt grad. Där-

emot kunna vi ej kalla henne för en emanciperad estetiker. Nej, just därför att da hade vi ju åter tendensen där.

Hvad hon etiskt vill, gör hon sig ej möda att prononcera i sin diktning. Men att författarinnan Selma Lagerlöf ej är etiskt indifferent, betygas af den delikata säkerhet, hvarmed hon alltid undgår att såra hvarje berättigad ömtalighet i religiösa och moraliska känslor. Och detta utan synbar ansträngning, ledd af en synbart omedveten sedlig takt, äfven da det kunde ligga bra nära till hands att i hastigheten utdela ett sårande sidohugg eller att kasta frivoliteten en munsbit i gapet. Oss synas Lagerlöfs skrifter vara mönstret för ett uteslutande estetiskt författarskap, men som icke desto mindre kan kallas äfven etiskt godt, därför att det ej är emanciperadt från andra värdekategorier, och därför att det visar sig hvila på en latent grund af hållbarare art än den nakna estetiken.

«Jerusalem» är genomväfdt af ett erotiskt motiv, ja flere, alldeles som Lagerlöfs öfriga skrifter bruka vara. Här som annorstädes arbetar sig kärleken fram genom mycken sorg och strid; här som annorstädes vinner den inom handlingens ram en seger i behärskad lycka, utan flaggning och fanfarer och för priset af etisk luttring; här som annorstädes målas kärleken sundt och kyskt och med en mångfald af färgnyanser, som smälta i hvarandra, och som i sina konturer nästan omärkbart ga öfver i närgränsande affekter. Det är en bra mycket sundare och sannare kärleksdiktning, detta, än den banala romanerotiken i skrikande rosenrödt med kramp och exklamationer.

Man kunde anföra flere förtjänster hos Lagerlöfs senaste verk, men det får en annan göra. Allt mänskligt är dock ofullkomligt, och «Jerusalem» utgör alls intet undantag. De fel, som kunna anmärkas däri, äro ej mycket färre än i Berlingsagan och på det hela taget alldeles desamma. Förutom några små provinsialismer och *lapsus calami* (trykfel?), hvilka vi gärna utan vidare afföra ur räkningen, gälla anmärkningarna äfven här mestadels kompositionen och arkitekturen af det hela.

När man slår upp bokens båda delar, väntar man dock något annat. Man finner där i första bandet en »inledning»:

Ingmarssönerna», deras förhistoria och släktkaraktäristik, och därpå två lika stora afdelningar på 7 och 9 kapitel hvardera; i andra bandet möter man äfvenledes två hufvudafdelningar, äfven de lika stora och hvardera på 11 och 7 kapitel. Det ser nog så arkitektoniskt ut: ett fönster med glasmålningar i 5 fält, ett bredt bärande underfält och därofvan två och två fält bredvid hvarandra. Men vi kunna icke förtiga, att när vi studera målningarnas innehåll, hjälper oss fältindelningen ingalunda så mycket, som man hoppats. Åtminstone är det vår erfarenhet — och den må nu gälla hvad den kan — att ämnets inre beståndsdelar icke på alla punkter vilja sammanfalla med den femfaldiga ramindelningen. När *vi* öfverblicka det hela, synas de olika momenten fördela och kombinera sig något annorlunda. Det skulle vara ofruktbart att här angifva *huru*. Nog skulle, efter vårt sätt att se saken, hufvuddelarna sinsemellan blifva betydligt olika till omfång, men vi tro, att det för detta pris ej skulle varit alldeles omöjligt att afiägsna åtskilliga stötestenar, hvarmed de många episodutvikningarna oroa följdsammanhanget för den mera förståndsmässiga läsaren.

Eller — så kan man i alla fall fråga — hur hade det varit, om författarinnan framlagt frukterna af sin litterära resa till orienten i *flere* fristående arbeten, hvilka dock på samma gång kunnat bilda en sammanhängande komplex?

Vi jämförde «Jerusalem» med en fönstermålning i 5 fält, och vi hålla ännu ett ögonblick fast vid jämförelsen. När man vill beskrifva och förklara för en annan bilderna i ett sådant där kyrkfönster, är det mycket bra att med hjälp af smårutornas blyinfattning kunna förvissa sig om, att man är ense om, hvilken bild man hvarje stund sysselsättar sig med. Men det är bekant, att den sakliga grupperingen af bilder och figurer i ett sådant fönster ej alltid sammanfaller med rutindelningen: en del af en trädkrona skjuter stundom öfver blyramen in på ett annat fält, en arm eller ett halft ben på en ruta har sin ägare på fönsterrutan näst intill osv. När därför hela målningen blifvit tillbörligen studerad, skulle man minst lika gärna se, om den där indelningen i fönsterrutor rent af vore borta, då den ändå icke kan bättre motsvara sakgrupperingen. Ej mycket annorlunda är det på sina ställen med dispositionen i «Jerusalem».

Men vi vilja icke, att vårt sista ord om denna präktiga bok skall vara en anmärkning. Vi understryka i stället författarinnans här som allestädes starkaste sida, den ljufva färgrikedomen i genrebilderna och den säkra styrkan eller rörande älskligheten i karaktärsteckningarna. Och vi hänvisa för detta ändamål bl. a. till beskrifningen af skeppsbrottet i första bandet («L'Univers' undergång») eller i andra bandet till den allegoriskt fina skildringen af Birger Larssons hänförelse vid första anblicken på afstånd af Jerusalem med tinnar och kupoler i aftonsolens guldglans, men hans missräkning, då han, febersjuk som han var, ett par dagar därefter lät sig bäras omkring af bröderna i sin längtans stad, utan att någonstädes få intryck af annat än damm och kvalm, trasor och skräp. — «Menar du, att detta är det rätta Jerusalem?» — Ändtligen bars han upp på Sionshöjden, hvarifrån en utsikt öppnade sig öfver den vilda judiska bergstrakten bort öfver Döda hafvets glimmande vattenspegel och bergen där bakom, som strålade i lysande blått, öfverdraget med guld. Då reste sig den dödssjuke upp och ville skynda mot den fjärran synen, som tycktes honom ej höra jorden till. Men dit kunde han ju icke komma. Ett par dagar därefter var han död, efter att in i det yttersta ha yrat om det rätta Jerusalem, som «flyttade sig allt längre och längre bort, allt eftersom han sökte uppna det, så att ej han ej heller en enda af de andra någonsin kunde komma ditin».

En äkta pärla är «Paradisbrunnen». Skolmästarens Gertrud ligger sjuk i Jerusalem. Hettan och torkan äro förfärliga, och himlen synes aldrig vilja sända något regn. Dricksvattnet blir allt knappare och uslare och måste filtreras och afkylas för att bli någorlunda njutbart. Men Gertrud vämjes ändå vid Jerusalems vatten, och den vårdande systern kan ej förmå henna att föra ett glas till sina läppar; hellre må de förtorkas, hennes tunga fastna vid gommen, hennes kval ändtligen taga slut - *om* nämligen ingen kan skaffa henne en dryck från Paradisbrunnen, som aldrig lär försina, och hvars vatten alltid är källfriskt och kristallklart. Men ack, Paradisbrunnen ligger inom den muhammedanska Omarmoskéns område, och till den vågar sig ingen kristen utan fara för sitt lif.

I sjukrummet står också Bo Ingmar Månsson, tyst och grubblande med ryggen stödd mot en vägg. När sköterskan kallas ut, träder han fram och bryter sin tystnad: Tänk, om han skulle förkläda sig till muhammedan, taga vattenoket på skuldran och våga sig fram till brunnen! Men det är ju omöjligt! han måste bli igenkänd, tilltalad kan han ju icke svara, ty han kan ej språket! Men tänk ändå, om, om han försökte! Där skulle det gå honom så, där så; ändtligen är han framme, ändtligen vindar han upp den härliga drycken och styr vägen hemåt. — Ja, tänk, men det är omöjligt! menar Gertrud, det gäller ju båda dig själf och hela koloniens säkerhet! — Ja, nu råkar han tydligen med sina vattenämbar ut för folkträngsel, knuffar och gräl, han blir igenkänd, han blir öfverfallen och slagen till marken! — Nej, nej, du vågar inte ga! — Men se, där kommer en bekant dervisch, han lugnar hopen och bereder Bo tillfälle att gå hem med ett ämbar vatten från själfva Paradisbrunnen. Och så häller han upp vattnet i ett glas, och så kommer han in till Gertrud med det, och hon tömmer det i ett drag — så här! — Så sitta de där och leka vattenhämtning så spännande och barnsligt, som när de lekte tillsammans på skolplanen hemma i Dalarne, och så dramatiskt har Bo berättat, att den feberyra tömmer glaset med det filtrerade vattnet på nattduksbordet, som vore det direkt hämtadt ur Paradisbrunnen — och så brytes sjukdomen. — *Pia frans caritatis!*

Selma Lagerlöf har under förra årtiondet publicerat ännu tvänne böcker: *Osynliga länkar* och *Drottningar i Kungahälla,* men vi inskränka oss till att endast nämna dessa titlar, så mycket mer som sagda böcker (ett par mindre samlingar småberättelser) torde kunna anses för jämförelsevis mindre betydande och ej, utöfver det redan här ofvan sagda, innehalla något för författarinnan yttermera karaktäristiskt, hvarken i bättre eller sämre mening. Hvad var utmärkta skriftställarinna härnäst kommer att glädja oss med, är oss ej bekant. Blott det veta vi, att man — dock ej från officiellt håll — bedt henne utarbeta en svensk läsebok för barn och ungdom. Behofvet af en sådan folk- och skolbok i vårt land är mycket kännbart, och om fröken Lagerlöf utför uppdraget, hoppas vi, att hon därvid ej skall spara på sin stora talent och sin fina förståelse af vårt land och folk Hon har ypperliga förutsättningar, men visserligen kräfvas för ett *sådant* verk äfven *andra* egenskaper än de, som sprida glans öfver hennes föregående författarskap.

EN DEKADENT TIDSALDER OG DENS RELIGION.

(Af *Oscar Geismar*, cand. theol.).

III.

Det var en trosmodig og livsfrejdig slægt, som ved det nittende hundredaars midte gav det religiøse liv sit præg herhjemme i Danmark, en slægt, som ikke for intet bares frem af den selvtilfredshedens og selvtillidens stigende bølge, som gled hen over landet, og i hvis fede marskbund saa mange stolte og dristige vækster skod frem. Man havde i de tider et vovemod, en dumdristig haabeevne, hvorfor ogsaa faldet for det næste slægtled skulde blive saa knugende dybt.

Paa religiøst omraade betegnes denne tidsalder med navne som *Martensen* og *Grundtvig*; til trods for disse tvende personligheders iøjnefaldende ulighed stemmer de dog overens i selve deres aandelige syns altomspændende karakter. Naar Martensen paa *tænkningens* omraade søgte at forme de vældige samlingsbegreber, som i sig skulde rumme en teologisk filosofis hele intelligensmasse, blev det Grundtvigs opgave i store omrids at skabe de *livs*sfærer, de «aandens tempelhytter», som efter deres princip skulde omspænde alt, hvad der rører sig i menneskebryst af levende værdier.

Med sin ikke stedbundne, abstrakte intelligens var Martensen den *verdens*omspændende systematiker, som for hidtil sidste gang i dansk kirkeliv vovede at fylde de religiøse almenbegreber med hele menneskeaandens uendelige fylde. Det var religionens sidste, geniale forsøg paa at mestre sig førerskabet til i aandens verden. For sidste gang hævede den religiøse tænkning sig højt nok op over sine egne enemærker, til at kunne sammentømre en virkelig *verdens*anskuelse. Det var en tempelbygning, der blev bygget — værdig den Gud, «i hvem vi lever, røres og ere».

Medens nu Martensen rejste sit tempel højt oppe i den frie tænknings ulegemlige æther, hvælvede Grundtvig paa denne vor jord en mægtig domkirke, i hvis krypt det kildevæld sprang, hvorhen den ganske menneskehed skulde stævne, at øse «levende» vand. Men intet mindre skulde den kirkebygning: skygge ud over *hele* menneskelivet; under dens hvælvinger skulde menneskehjærtet aande alle sine længsler ud, og hver tempelgæst skulde erfare det, hvordan ryggen rankede sig og hovedet hævedes. *Sjæle*omspændende som ingen anden kirkelig reformator vovede Grundtvig at indlemme hjærtets samstemthed, den harmoniske jævnmodighed, den ligelige udvikling af *alle* aandens evner blandt de kosteligste juveler i Gudsrigets skatkammer. Der blev hermed i dansk kirkeliv udtalt et ord, som bliver alle kommende religiose stormænd til fald eller oprejsning. — — —

Men som det gik med den almindelige kulturbølge, saaledes ogsaa her.

Langsomt, i begyndelsen helt umærkeligt, svandt den ranke tillid og det lyse mod, som ene kunde bære disse samlingstanker oppe over alle fristelser til spredthed og disharmoni.

Det kom ikke med ydre anledning.

En skønne dag var bare selvtillidens, livsfrejdighedens, selvopholdelsesdriftens tidligere egestærke pille gennemboret og gennemraadnet af evneløshedens, livsfejghedens tusinde maddiker. Man ejede ikke mere den vingestærke fortrøstning til i Guds navn at kunne hvælve de store tempelbuer over menneskenes hoveder. Det bristede paa evne til at tro, at disse mægtige helhedstanker virkelig var udtryk for evigt livsindhold. Man havde ikke mod til — med sejrsvishedens naivitet — at stole paa: man færdedes paa vigslet grund. Der var saa højt til loftet, syntes man, at sjælen ligesom frøs. Nu da alle ildhuens flammer var slukkede, byggede man sig en lille og lav hytte, krob sammen derinde som en bylt, blot for at holde varmen. Hjærtet sendte ikke blodet stærkt nok rundt i legemet, til at man kunde leve «under højenlofte».

Og det endte med, at man erklærede de sammenfattende tanker ikke alene for unødvendige, men slet og ret for skadelige. Man trængte ikke mere til *verdens*omspændende eller

*sjæle*omspændende livsformer; saa undsaa man sig ikke ved at lyse dem i kirkens band, som vanhelligt væsen, og man retfærdiggjorde denne dom ved henvisning til ordet om «det ene fornødne» — uden at opdage, at «det ene fornødne» netop kun kan forklares gennem den nye pagts samlingstanke, den verdensomspændende og sjæleomspændende totalitet: *Gudsriget.*

Saa rejste da præster og lægmænd i hobevis landet rundt og spredte budskabet om «det ene fornødne» viden om. Og «det ene fornødne» — ja, det lød tydeligt nok, hvad det var: *Din* sjæls frelse, *Din* vished om engang, i kraft af Jesu retfærdiggørende lidelse og død, at naa frelst ind i himmeriget, mens helvedes gab opsluger de uomvendte. Hele kristendommens imponerende aandsvælde smeltede under disse menneskers hænder ind til en, under guddommelig garanti stiftet, dødsforsikring. Man tegnede policen — tilegnelsen af Jesu blods naade — og dermed ligefrem forpligtede man den store assurandør deroppe til engang at aabne de evige porte for ens sjæl.

Der var ved dette budskab noget, som egnede sig til at danne grundlag for en *folke*bevægelse.

Var det virkelig sandt, det, disse mænd fortalte, at den evige undergang truede ens sjæl, at man kun kunde undgaa den ved at styrte sig ind i troens mysterium — ja, saa maatte man jo være mere end gal, om man undlod at gøre denne fordring fyldest. Hele denne synsmaade faldt i den grad i traad med saa megen gammel selvkærlighed, at de store masser netop kunde gribes heraf. Der var i disse tanker intet, som stillede besværlige krav om aandelig opfattelse. Stod sagen saadan, saa skyldte man da sig selv at «tage mod naaden». Enhver var jo dog sig selv nærmest.

Var det da umiddelbart indlysende for den sunde menneskeforstand, at man, *saafremt* kaarene var disse, *naturligvis* burde «vælge den gode del», blev det forkyndernes opgave med saa voldsomme farver som mulig at brænde disse to udsigter for evigheden ind i tilhørernes bevidsthed, og det kan vist vanskelig nægtes, at udmalingen af helvedes rædsler hurtigt viste sig mest skikket til at gøre det store indtryk, afstedkomme den store omvæltning. For den ukultiverede, halvt

barbariske tonesans, mange af disse mennesker var i besiddelse af, faldt det lettere at kime med den evige fordømmelses skrattende brandklokke end at lege lifligt paa himmerigets gyldne harpestrænge, saa selv stenene begyndte at danse.

Saaledes gik det da til, at «det glade budskab om gudsriget», «der er midt iblandt eder», blev skabt om til en monoton, nervevidsende forkyndelse af den store ødelæggelse og det eneste middel til at undgaa den. — «Omvenderiet» blev livsnerven. En energisk agentur for den store assurancekasse den eneste opgave for ordets forkyndere

Og samtidig med hele denne udvikling fulgte naturnødvendigt en anden.

Uviljen mod alle de verdensomspændende tanker og begreber forandrede sig mere og mere til et ligefrem had. Man lærte heri at se snart sagt den værste hindring for paavirkningen af de enkelte sjæle. Folkekristendommens dage syntes ganske og aldeles at være forbi i Danmark. Enhver tale herom stempledes som det uomvendte hjærtes forsøg paa at skabe sig sovepuder at slumre videre paa. Kirkefolket faldt i to skarpt adskilte dele: «Guds børn» og «verdens børn». Forkyndelsen af dette «skel» var netop et af kendetegnene paa sand kristendom. Det vidstes ude i sognene, hvor hver enkelt havde sin plads; der lod sig lettelig føre ligefrem mandtal over «Guds børn» i Danmark. Tilsvarende til den dualistisk klingende fremhævelse af «verdensfyrsten» stod denne gennemførte spaltning af den tidligere sognemenighed. Baade det evige og det timelige furedes ligesom tværs igennem af et mægtigt svælg, og det var ikke «den store, hvide flok, vi se», det var ikke «alle folkeslag og tungemaal og slægter», som fandt sin plads paa højre side svælget; det var «den lille flok» af de mange enkelte, det var Per Jakobs og Kræn Iwersen, det var den, og det var den. Og ligesom paavirkede af ensomhedens kulde sluttede disse enkelte sig sammen i kredse, hvor man svælgede i vammel og blødsoden inderlighed; den fakkel, der brændte højest, var ikke den altforstaaende kærlighed, men den altfordømmende ufordragelighed.

Det følger da af sig selv, at det nye pagts samlingsbegreb: *Gudsriget* ikke kunde finde sin plads i denne forkyndelse. Det var ikke «rigets evangelium», man præ-

dikede, det var den «enkeltes» frelse. Det Gudsrige, der er som et mægtigt træ, hvor himlens fugle bygger rede i grenene, eller som surdejgen, der gennemsyrer alt melet, havde man ingen forstaaelse af. Gudsriget blev for disse mennesker — saafremt de da overhovedet kendte dette begreb af mere end navn — netop det samme som «Guds børn»s samfund; der var end ikke gnist af forstaaelse for det dybeste i evangeliet om riget: den Gud, hvis navn riget bærer, er ham, der engang skal blive «alt i alle», «ham, hvem jorden tilhører og dens fylde».

Ligesom Gudsriget saaledes kvantitativt indskrænkedes, undergik det ogsaa i kvalitativ henseende den samme ændring. Man kan udtrykke dette forhold ved at hævde, at Gudsriget indskrænkedes til at være et religiøst begreb; man vil naa en dybere karakteristik ved at sige, at det religiøses sfære indsnævredes, saa den ikke kunde omfatte «jorden og al dens fylde». Man forsyndede sig hermed mod en af kristendommens trøsterigeste egenskaber: dens aandslegemlige karakter. Ligesom Jesu opstandelse — og dermed ogsaa «kødets opstandelse», i al sin rige livsfylde — traadte i skygge for hans død og forsoning, saaledes glemtes ogsaa den gamle, af Luther fornyede, sandhed, at ogsaa *denne* verden og dens sysler hører Gudsriget til. Bonden, der pløjer sin mark, gør en gærning i Gudsrigets tjeneste — simpelthen fordi det er et led i Gudsrigets fremgang over jorden, at markerne opdyrkes. Hedesagen bliver saaledes et væsentlig stykke blandt Gudsrigets sager her i Danmark. Kun *den* jord og kun *de* mennesker er værdige den alvise Gud, som har udfoldet *alle* deres evner i fuld blomst. — Man havde indenfor disse kredse slet ingen følelse af, at alle de saakaldt «verdslige» goremaal er hellige, fuldt saa vel som de «aandelige» — naturligvis forsaavidt de er fyldte af Guds aand. Men Guds aands herredømme fremmes, ikke alene ved nye kirker og nye missionshuse, men ligesaavel ved nye jærnbaner, nye dampskibe, nye tærskemaskiner; nye skoler, nye læresale, nye teatre.

Hele denne kristendommens evne til at omspænde verden og alt hvad dens er, den lykkelige realisme, som præger «rigets evangelium», glemte man ganske og aldeles. Paa

den maade *maatte* jo verdenssceptret glide kristendommen af hænde.

Og endnu eet:

Med den hæsblæsende nidkærhed, hvormed «det ene fornødne» skulde forkyndes, og alle kræfter sættes ind paa *det,* blev der naturligvis ingen tid tilovers til at færdes paa tænkningens abstrakte højder. Først ved denne tids frembrud er det, kristendommen opgiver sine forsøg paa at beherske den frie mennesketankes spekulationer. Det var ikke mere opgaven, ogsaa paa denne maade at gøre Gudsriget altomspændende; nu gjaldt det: inden paaske at faa skræmmet saa mange som mulig til omvendelse.

Og saa øjnede man ikke, at i samme grad som kirkens mænd opgiver kravet paa at føre an i aandekampene paa jorden, i samme grad opgiver kristendommen kravet paa at være den ganske verdens religion. I dybeste og inderligste forstand afgores kristendommens skæbne ved det ene, om den evner at bøje hver tids visdom ind under *sit* syn, «tage hver tanke til fange under troens lydighed».

Denne kæmpegærning — som Paulus udførte efter sin tids kaar — lod man roligt ligge, og som forsvar for denne efterladenhed anførte man en forvrængning af det anførte ord. Det gjaldt at tage *sin egen* tanke til fange under troens lydighed, sagde man. Men Paulus giver jo netop anvisning paa at tage del i aandekampene og tage *samtidens* tanker til fange. Nu tog man fejl og tog sine egne til fange i stedet derfor. Nemmere maaske. Men skæbnesvangert. I alle henseender skæbnesvangert.

Ud herfra maa en væsentlig del af den sidste menneskealders gudsforladte liv forklares og — undskyldes. Naar lyset sættes under en skæppe, er det vanskeligt at finde vej til huset «med de mange værelser». Og naar det sættes som kristelig *pligt* at stænge for alle de ruder, hvorfra Guds aands lys kunde trænge ud i mørket — ja, saa *bliver* mørket — og med det alle mørkets gærninger. At prædike «omvendelse» for en slægt, der for sin samvittigheds skyld ikke *tør* omvende sig, er infamt. Kan kristendommen ikke bygge en *verdens*anskuelse, er dens tid omme. Men en *verdens*anskuelse maa netop spænde over alle intelligensens vidder. Skal kri-

stendommen tømre en saadan sammen, *maa* dens mænd kortlægge alle de enemærker, hvor samtidens liv leves og tænkes. Skaber man opgaven om til det udelukkende praktiske: at prædike omvendelse, har man forraadt sin egen sag til fjenden. — —

— — Men i den ovennævnte udlægning af ordet om at «tage sin tanke til fange» dolger sig et afkald, ikke alene fra den *verdens*omspændende, men ogsaa fra den *sjæle*omspændende opgave. Denne fordring om at «tage tanken til fange» er jo slet og ret en fordring om sjælelig uredelighed, et skærende misbrug af Kierkegaards ord om «paradoxet». *Kan* et menneske ikke forlige kristendommen med sit sinds ærlige tanker, saa *skal* han heller ikke tage imod den; mindst af alt skal nogen vove at tvinge ham dertil.

Gud vil jo netop have mennesket med *alt,* hvad dets sjæl rummer af tanker og evner. — Det var denne sandhed, man saa grusomt oversaae. Vi staar her ved den sjælelige følge af den foromtalte indskrænkning af det religiose.

Een ting er vis:

Hører kun det saakaldt «aandelige» med til Gudsriget, saa *skal* vi luge alt det andet op med rode. *Guds* børn maa kun huse i deres hjerter, hvad *Guds*rigets er, intet andet. Men lad os saa ogsaa mindes, at dermed er kristendommen spillet fallit, gaaet uhjælpeligt ud af sagaen! En religion, som ikke sidder inde med evnen til i sig at optage verden og dens fylde — og det sjælelige genskær heraf: *alle* menneskelige interesser og sysler — er dødsdømt. Saa dybt sidder — Gud være lovet — trods alt, fordringen om en samlingstanke, om en harmoni rodfæstet i menneskesjælen.

Alt dette saae nu denne tids kristendomsforkyndere intet af. De rejste trøstig landet rundt og prædikede i den alraadende Guds navn en sjælelig lemlæstelse som fordringen, der stilledes til Guds børn». Det baand, der for det ældre slægtled havde forenet alle de menneskelige anlæg og evner til en enhed, var sprængt. Den samme livsfejge evneloshed, som prægede disse mænds i inderste forstand trosforladte syn paa kristendommens *verdens*omspændende opgave, lamslog ogsaa her alle friske tanker. I stedet for dristig at tage gærningen op: gennemtrænge *hele* sjælelivet med Guds aand — valgte

man den unægtelig nemmere, men i det lange løb forbryderiske udvej, at erklære alle «menneskelige» interesser og øremaal i band.

Det var en udvej, som kun en i ordets egentligste forstand «dekadent» tid kunde vælge. Dekadence, opfattet som livsfejghed, mistillid til menneskenes sag, slappelse af den sjælelige energi, af selvopholdelsesdriften i videste forstand.

Saa blev da denne tidsalders menneskетype — som paa det kulturelle, saadan paa det religiøse omraade —: vanskabningen. Det mærkedes fuldt vel, at troens maal var — dodsforsikring, ikke — livsharmoni. Der kom over disse mennesker den indre splittelses, den krampagtige grimaces præg. Som lemlæstede menneskerester sneg de sig rundt; ingen haabets livshymne hævede sig fra deres læber; en tung, beklumret luft stængede sig ned over deres hoveder. Man lever ikke ustraffet under selvplageriets, selvlemlæstelsens aandelige himmeltegn. Der var noget — usundt er for svagt et ord — noget sygt over denne tilværelse. Noget som en vædskende kræftskade Som man aldrig talte om. Men inderst inde sivede det frem af de saarflader, hvor kunstens mægtige saus var amputeret bort. Begejstringen for kunst, litteratur, oplysning, nationalitet førte en kummerlig, forkrøblet tilværelse. Og den religiøse følelse, som netop skulde hentet sin næring i alt dette, blev ved sin isolation drevet frem som en exotisk drivhusplante, fremelsket under et unaturligt aandeligt højtryk. En disharmonisk, ja umenneskelig udvikling af sjælens evner, en fremstilling af en religiøs «homunculus», uden nogen virkelig livsfylde at aabenbare sig i — det blev den indsats, «dekadencens religion» gjorde i menneskesjælens udvikling. — —

Og ikke nok hermed!

Den historiske sandhed kræver det sagt, at i denne tidsalder blev det smaat bevendt med moralsk takt hos Danmarks kirkefolk. *Saa* snævert vovede man at drage Gudsrigets grænser, at selve den daglige livsførelse næstendels faldt udenfor. Naar hensyn tages til den lidenskabelighed, hvormed det religiøse liv levedes, havde man grund til at vente en inderlig pagt mellem livets daglige former og Guds hellige aand. Det blev ikke saadan. Den gammeldags fromhed med dens stærke fremhævelse af livets prove forkastede

man som verdsligt væsen. Og i stedet prædikede man en religiøsitet, som «var sig selv nok» og ingen indre trang havde til at aabenbare sig i «kærlighedens gærninger». Det viste sig stundom, at maalestokken for menneskelig værdi fra hedensk side var finere, mere menneskeværdig end den, der havde kurs i disse kredse. Følelsen for personlig lødighed og ægthed afstumpedes i den grad, at det somme tider kunde skorte paa almindelig, borgerlig ærlighed og vederhæftighed. I personlighedens centrum, hvor kristendommen netop skal bevise sin overlegenhed, beviste denne religion snarere det modsatte. Det tør næppe siges, at denne bevægelses mænd i særligt mon stod som mønstre paa godhed, lødighed, kærlighed, elskelighed, nænsomhed, sjælelig finhed — kort sagt: paa alt det, menneskeheden i vore dage med rette ser som den sjælelige udviklings maal.

* * *

Er det saaledes hidtil lykkedes at drage tydelige paralleler mellem den almindelige kulturbølge og den for hin tid særegne art af religiøsitet, er det næsten overflødigt at bemærke, at ogsaa den rent ydre *form*, den kunstneriske *(sit venia verbo!)* ytringsmaade svarer til, hvad vi træffer paa human grund. Her som hist: en stil, der flimrer og brænder i hed nervøsitet — naturligvis med den forskel, at medens vi hist møder en kunstnerisk afvejet fremstillingsmaade, slænges her alle hensyn tilside. Formaalet bliver kun dette ene: *gøre indtryk* paa sine tilhørere. Det skær af aandelig voldtægt, som hvilede over den stærkt sensuelle skrivemaade, vi traf hos adskillige ordkunstnere, flammer endnu grellere over tidsalderens religiøse foregangsmænd; den kunstneriske lidenskab, som hidsede digterne frem, var her afløst af en ubændig religiøsitet, som i misforstaaet nidkærhed ikke undsaa sig ved at bruge den ufrivillige hypnoses sorgelige midler. Hidsige, nervøse ord, slyngede ud i korte sætninger; grelle og skærende farver; stakat og halsende rhytme — hele den kunstneriske form, drevet ud i dens karrikatur — tog man til hjælp for at *tvinge* mennesker til omvendelse. Stundom fattedes der kun «frelsens hær»s øredøvende musik, saa havde man haft en gudstjeneste, hvor maaske alt andet var i orden,

men hvor saa sandelig Guds hellige aand havde manglet; for «hvor Herrens aand er, dær er frihed».

IV.

Saa er det da formentlig godtgjort, at livsfejgheden, dekadencen har præget, ikke alene den svundne menneskealders kunst, men ogsaa dens religion. Det er jo muligt, man fra visse hold vil se denne paavisning som et tilsigtet angreb, nogle vil sige: paa kunsten, andre: paa religionen. Intet af dette har været hensigten. Kun den ganske ligefremme: gøre rede for en aandelig strømnings fulde omfang og dybde.

Skulde der saa findes elskere af vor digtning, som mener at have grund til snarlig at vente en ny tid, hvor de store samlingstanker atter vil lyse over menneskenes hoveder og lægge dem livsfrejdige, modige sange paa læberne — for saadanne kan det jo kun være et plus til deres glæde, om de faar lov at haabe, at ligesom dekadencens bølge er skyllet frem samtidig baade i kunst og religion, saaledes vil den ogsaa svinde væk fra bægge omraader paa een gang.

Og er der omvendt talsmænd for kirken, som tør paastaa, at den religiøse dekadences tid snart er omme — heller ikke dem kan det jo volde misnøje, hvis der i det ovenstaaende er tilvejebragt sandsynlighed for, at den indre forbindelse mellem kunstens og religionens dekadence vil medføre, at et opsving paa religionens omraade vil forplante sig til kunsten ogsaa.

Forfatteren til nærværende afhandling har i al fald i bægge disse sidste betragtninger fundet en rig kilde til glæde under de forhaandenværende «onde dage».

SVAR TIL MISSIONSPREST H. I. S. ASTRUP.

(Fra *Chr. Bruun*).

Ja, vi er meget uenige baade om «orthodoxi» og om mange andre ting. Og jeg griber gjerne den leilighed, De byder, til at udveksle tanker med Dem om de vigtigste af de spørgsmaal, som De er inde paa i Deres «aabne brev» [1]).

Først faar jeg faa lov at sige, at det virkelig er min alvorlige mening, at alle de, som af et ærligt hjerte vedkjender sig den apostoliske tro og forsager djævelen, de har den christelige religion. Dertil svarer De, at i saa fald maatte ogsaa t. ex. Romerkirken have del i denne religion. Men det har den dog vel endelig ogsaa, til trods for den «gjerningshellighed», som De taler om? Jeg for min del ialfald vil sige, at enhver bestemmelse af den christelige religion, der ikke tillige omfatter Romerkirken, allerede paa forhaand stempler sig selv som urigtig.

Og dette gjælder jo ikke bare Romerkirken, men *alle* kirkeafdelinger. Først og fremst da den reformerte. Dernæst alle sekterne, saa sandt de staar paa den «apostoliske bekjendelses» grund. Ja, det gjælder den græsk-russiske kirke med. Thi vel har den ikke selve den apostoliske bekjendelse i kirkelig brug, men den nikæuske, hvad der vist ikke er noget fortrin. Men den tror, og den vedkjender sig alligevel alt det, som indeholdes i den apostoliske bekjendelse.

Alt det, som vi til daglig brug kalder den christne kirke, har lod og del i den christelige religion. Gjennem alle dens afdelinger lyder, i og med den apostoliske tro, det samme gamle og evig unge grundevangelium. I dem alle virker, gjennem dette evangelium, den ene og samme aand, Guds og vor Herres Jesu Christi aand. I dem alle blir, ved vand og aand, syndige menneskeborn gjenfødt til gudebørn og delagtiggjort i det evige liv.

[1]) «Luthersk Kirketidende» nr. 12 og 13.

Jeg ved ikke saa vist, enten De er enig med mig i dette, eller ikke. Men jeg for min del er meget lykkelig over, at jeg har fundet en bestemmelse af christendom og christelig religion, som ikke udelukker nogen gren paa kirkestammen, men omspænder hele «den hellige almindelige kirke».

Men er dette rigtigt, da omfatter kirken og christendommen aabenbar ogsaa en hel del af de «moderne» theologer, som De synes tilbøielig til at ville udelukke Jeg er enig med biskop Heuch i, at der ikke findes rationalistiske christne. Men *rationaliserende* christne findes der; det tænker jeg, ogsaa biskopen indrømmer. I gamle dage gik de vildfarelser, som havde den sterkeste magt over menneskenes sind, mest i romaniserende retning, nu gaar de mest i rationaliserende. Afveiene til venstre side er i det store og hele hverken værre eller bedre end de til høire, endskjønt «moderne» theologer ofte blir noksaa fornærmet, hvis de merker, at man kan sætte lige saa megen pris paa romerne som paa dem.

Jeg for min del rækker christen broderhaand til en rationaliserende theolog ligesaavel som til en romersk, saa sandt begge af ærligt hjerte vedkjender sig den apostoliske tro.

Deraf vil nu vel sagtens *De* drage den slutning, at jeg staar ligegyldig overfor alle vildfarelser, enten de gaar i den ene eller den anden retning, eller at jeg i det mindste lægger overmaade liden vegt paa dem.

Det er ikke tilfældet. Jeg hader og afskyr Roms helgendyrkelse, dets pavelige ufeilbarhed, dets tvungne cølibat. Jeg ser med ikke meget mildere øine paa saa mange sekters hovmodige selvophøielse, deres taabelige fordømmelsesdomme over folkekirkerne, deres elendige bogstavvæsen. Jeg ser i protestantiske theologers rationalisering et slags *aqva toffana*, en gift, der truer med langsomt men sikkert at afkjøle og afmatte hele protestantismen. Ja, selv *Deres* vildfarelser, kjære presten Astrup! staar aldeles ikke for mig som saa uskyldige eller uvigtige. Deraf tror jeg, De skulde faa et endda sterkere indtryk, hvis vi kunde *tale* sammen om tingen, end jeg ønsker at give gjennem denne min svarskrivelse.

Nei, vildfarelse inden christendommen er ingen ligegyldig sag. Vi ser dog virkelig for vore øine, hvorledes helgendyrkelsen med sin overtro hviler som et mørke over alle romanske

lande. Vi ser, at den russiske christendom staar lavere end den romerske, lige saa vist som den staar høiere end de muhammedanske og hedenske stammer, som den underlægger sig. Vi ser, at sektchristendommen med alt sit staahei og alt sit ofte glimrende skin alligevel er og blir underlegen under den stilfærdige kirkelige christendom. Men det hindrer ikke, at mange enkelte sektmennesker kan være langt bedre christne, end vi. Jeg kjender romerske christne — der virkelig paakalder den hellige jomfru — som jeg boier mig for i min inderste sjæl. Og ligesaa boier jeg mig dybt for den manddom og den offervillige selvfornegtelse, som De og Deres broder, biskopen, har lagt for dagen under Afrikas brændende sol, paa samme tid som jeg nok mener, at jeg *ser* klarere end De, baade i spørgsmaalet om orthodoxien og i somme andre theologiske spørgsmaal.

Jeg kan ikke være enig med Dem i den maade, hvorpaa De opfatter Jesu tale om de falske profeter, som vi skal kjende af deres frugter. Jeg tror ikke, disse frugter er «lærefrugter», som De kalder det, er falsk lære. Hele sammenhængen viser, at det er deres daarlige *liv*, Jesus tænker paa, dette, at de «ikke *gjør*» efter hans ord, men «beflitter sig paa uret». Jeg ved nok, at De har, hvad De kalder «hele den orthodoxe kirke», det vil sige: den gammellutherske theologi, paa Deres side i denne fortolkning af stedet. Men jeg ved ogsaa, at denne gammellutherske theologi — med alle sine store sider — godt kunde være yderlig vilkaarlig i sin opfatning af de enkelte skriftsteder for at faa dem til at sige, hvad den havde bedst brug for. «De gamle havde ret i sin *lære*», sagde vor afdøde biskop Bugge, tidligere professor i nytestamentlig fortolkning, «men de var svage som *fortolkere*: vi maa have et *nyt skriftbevis* for den gamle lære». Og Bugge gik saa vist ikke for vidt i denne sin afvigelse fra de gamles exegese. Og nu dette sted om de falske profeter, der spiller en saa overordentlig stor rolle i den gammellutherske tankegang med dens overdrevne orthodoxe iver, det er netop et særlig godt exempel paa deres exegetiske svaghed. Gamle professor Beck i Tübingen, der var ligesaa sterk i bibel*tro* som i bibel*kyndighed*, pegte gjerne paa *det* som vidnesbyrd om rigtig ægte dogmatisk hildet fortolkning.

Men det er ikke bare et helt igjennem «nyt *skriftbevis*», den gamle lære tiltrænger, om den skal kunne hævde sig i vor tid. Den trænger lige saa fuldt en helt ny dogmatisk, tankemæssig begrundelse. De gamles bevisførelse strækker ikke længer til. Ogsaa hvor den gamle lære har ret — og det har den efter min mening i de allerfleste stykker — ogsaa der maa den tænkes om igjen helt fra grunden af. Den maa forgaa i sin gamle skikkelse; man kan godt sige: alt maa blive nyt.

Først fordi vi nu har en helt anden filosofi, end den de gamle brugte. De holdt sig til Platon og Aristoteles. Nu mener visselig De, at disse to er de største filosofer til alle tider. Det mener jo ikke vi andre. Vi tror — med al ærbødighed for de store grækere — at verden dog er gaaet fremover siden den tid ogsaa i tænke-evne. Men lad være, at De har ret. Det vil endda ikke nytte Dem noget. Det er nu engang en kjendsgjerning, at denne tids mennesker ikke længer tænker nærmest ved Platons og Aristoteles's hjælp, men ved Kants og Hegels, Mills og Spencers. Og hvis en theolog nu moder op med det slags tænkning, som vore gammellutherske fædre indøvede sig i ved Aristoteles's haand, da vil nutidens mennesker ufeilbarlig synes, at han har en smag af tiden for syndfloden, og selv hans bedste og ulasteligste tankeføring vil mere end halvveis være spildt paa dem. «Nu er der kamp med flyvende standart, hvor dine stive grenaderer stode», vil flokken raabe ham ind i øret, idet den drager ham forbi.

Dette om den rent *formelle* brug, vi har for filosofien. Allerede for dens skyld er vi nødt til at foretrække nutidens tænkere for det gamle Grækenlands. Men De peger med fuld ret ogsaa paa en anden frugt af det filosofiske studium: at det *reelt* udvider vor synskreds, øger vor menneskekundskab osv. Og da blir det end tydeligere, at det er *nutidens* tænkere, vi først og fremst maa gaa i lære hos. Det er nutidens aandsliv, vor synskreds fremfor alt maa udvides til at omfatte, ikke Grækenlands. Det er overfor nutidens mennesker vi maa lære at vinde menneskekundskab langt mere end overfor oldtidens. Og især maa vi lære nutidens *tanker* at kjende. Vi maa vide, ikke bare formelt, *hvorledes*

folk nu om dagen tænker; vi maa først og fremst vide *hvad* de tænker. Det er allermest derfor vi læser filosofi.

De, kjære presten Astrup, er neppe videre vel inde i hvad nutidens tænkende mennesker tænker. Det fremgaar noksaa tydeligt af det, De selv fortæller om Deres studier. Men det fremgaar endda langt tydeligere af hvad De skriver i det hele.

Jeg skal som exempel bare nævne en eneste af nutidens tanker: udviklingstanken. Den er De vist ikke synderlig fortrolig med. Dersom den faar lov at tale sit sterke sprog til Deres sjæl, vil hele Deres tankeliv faa som en anden farve.

Vore gammellutherske fædre holdt sig til Platons og Aristoteles's filosofi, fordi hele tidens tænkning dengang gjorde det. Den nyere filosofi var jo ikke endda bleven til. De gamle fulgte med sin tid, de stod paa høiden af dens aandsliv. Dersom vi ønsker at ligne dem, saa sker ikke det ved, at vi sætter os til at læse netop de samme bøger, som de læste. Det sker ved, at vi søger at tilegne os tidens høieste tænkning med samme dygtighed som de.

Dog — naar den gammellutherske dogmatik trænger en lige saa grundig omsmeltning som det gammellutherske skriftbevis, saa er det ikke alene, fordi vi har faaet en ny filosofi. Ikke engang mest af den grund. Det er, fordi hele den religiøse verdensstilling, hele den religiøse verdenskamp er bleven ny, er bleven en anden end før. Dengang var stillingen: front imod Rom. Hele vor gamle dogmatik er født ud af denne kampstilling, kan man sige. Sætning for sætning har den faaet sin form overfor Roms «modsætninger». Senere kom ogsaa Calvinismen til og øvede sin indflydelse, skjønt selvfølgelig langt fra saa sterkt. Hvem tænker nu paa Rom i sine religiøse kampe og sit religiøse tankearbeide? Baade det og Calvinismen er kommet langt bort i baggrunden. Men forrest staar nu en helt anden fiende: den rene, skjære fornegtelse, enten som rationalisme, pantheisme, materialisme eller agnosticisme. Det er overfor disse modsætninger, nutidens christne tænkning først og fremst faar sin form.

Derfor blir den saa dybt forskjellig fra vore fædres. Selv hvor mån kommer til samme resultat som de, kommer

man der paa andre veie, ved hjælp af andre midler, og udtrykker man sig i helt andre ord.

Derfor hører man ogsaa næsten øieblikkelig paa en theologs tale, om han har gjennemgaaet den omsmeltning, som hører nutiden til eller ei. Og jeg tillader mig at sige Dem. presten Astrup: De har været alt for kort i digelen.

Jeg vil saa gjerne tro, at denne mangel ikke er videre farlig for en missionær. Den vilde for nogle aar siden ikke have været farlig i en norsk fjeld- eller fjordbygd, vel heller ikke blandt vore landsmænd i Amerika. I en skarp pietistbygd vilde den endogsaa i visse maader være en fordel. Thi disse folk fatter lettelig mistanke, naar de hører en anden terminologi, et andet udtrykssæt, end de gamle andagtsbøgers. Men her i Kristiania, hvis De var prest her, kan De tro, De vilde komme til at merke, at det var en alvorlig mangel.

De vil kanske her svare mig med de samme ord, som De bruger i en lidt anden sammenhæng: «Det gjælder at opdrage menighederne til at synes om nærende, god, sund føde, det, som er sjælens rette manna» enten den saa kommer i et tidligere aarhundredes form, eller i nutidens.

Og det kan saa være. Men skulde det dog ikke i dette stykke være fuldt saa rigtigt at tage sig af *prestens* opdragelse, som af menighedens? *Her* tror jeg nok presten kan trænge til at mindes om, at det er *ham,* som skal være menighedens *tjener*, ikke menigheden hans.

Og desuden: det vil have sine meget slemme vanskeligheder at faa menighederne skruet tilbage i tidligere aarhundreders former. Vore videnskabsmænd vil ikke lettelig opgive at læse Darwin og Spencer for udelukkende at slaa sig paa Platon og Aristoteles. Og bladene vil ikke ophore med at populærisere nutidens videnskabelige tanker for tusinder og atter tusinder af menighedens lemmer.

Der er ingen raad med det, kjære! Presten blir nødt til at friste at være menneske omtrent paa samme maade, som andre folk er det. Ellers minker hans evne til at vinde dem for det, som ligger ovenover det menneskelige.

Men nu er det en kjendsgjerning, at de theologer, som sætter sig ind i nutidens tanke- og aandsliv, meget ofte kommer senere frem til fuld kirkelig rettroenhed og orthodoxi,

end mændene af den gamle skole. De har mange vanskeligheder at kjæmpe med, som de andre ikke kjender til. De maa arbeide sig ind i kirkelæren tomme for tomme saa mangen gang. Og denne kjendsgjerning maa der tages hensyn til. Ikke saaledes, at presterne nu skulde faa ret til at lære hvad som helst, ialfald naar det ikke stred mod den apostoliske bekjendelse. De skal, herefter som hidtil, bøie sig for vor kirkes bekjendelsesskrifter og ikke komme i strid med deres lære. Men man skal ikke kræve af enhver prest, og allermindst af en begyndende, at han skal have tilegnet sig hele denne lære Han skal have fuld ret til at være mangelagtig, «stykkevis» i sin rettroenhed. Han skal have ret til at *tie* om meget af det som andre prester *taler* om, og som bekjendelsesskrifterne taler om. Den fulde kirkelige rettroenhed skal være et *maal,* man opstiller for hans sandhedssøgende arbeide, ikke et *lovaag,* man tvinger ned over hans nakke. Dette sidste fører ikke til andet end død, sjællos rettroenhed i forkyndelsen.

De indrømmer villig, at den rene lære kan «forkyndes paa en mat, stiv, kold, upraktisk maade». Og særlig glæder det mig, at De udtaler, at selv en prest, hvem man ikke kan frakjende liv i Gud, paa denne maade kan «indskrumpes» i sin forkyndelse. Det er noget, som vi har faaet en sørgelig rig erfaring for her i landet. Vore prester har udmerket godt vidst, at der er noget til, som heder død rettroenhed, død orthodoxi, og at den er af det onde. Men de har indbildt sig, at naar et omvendt menneske, en levende christen, forkyndte den rene lære, saa var det i og med det samme levende christelig forkyndelse. Og naar de saa har vidst med sig selv, at de var omvendt til Gud, har de trøstig givet sig ud over alle kirkelærens vidder og talt «mat, stivt, koldt» om en mængde ting, som de ingen levende kjendskab havde til, og som de heller burde have tiet stille om. De burde have lagt mere vinn paa bøn og betragtning, vil vel De svare. Og deri er jeg jo fuldt enig med Dem. Men jeg tilføier, at de dele af sandheden, som man endnu ikke under bøn, betragtning og anfegtelse har tilegnet sig, dem bør man helst være varlig med at tale meget om.

Ogsaa overfor theologer af den ældre skole gjælder det

saaledes, at de maa have ret til at tie om meget af hvad bekjendelsesskrifterne taler om. Men dobbelt nødvendigt blir det at fremhæve dette for den yngre skoles vedkommende, der ofte har saa meget tyngre for at vinde frem til den fulde rettroenhed.

Der er en rettroenhed, der ligefrem virker dræbende, aldeles som farisæernes gjorde det. Det udelukker selvfølgelig ikke, at man kan have godt af at efterleve dens formaninger, ligesom man kunde have det af at efterleve farisæernes. Men den er i virkeligheden langt mere skikket til at fremkalde sløvhed end efterlevelse. Og paa den anden side kan der være et vist *liv* ogsaa i en uomvendt mands forkyndelse [1]). Særlig merkes det paa prædikanter, som engang har eiet et sterkt liv i Gud, men siden er faldt fra. Der er ikke faa exempler paa mægtige prædikanter, ogsaa sterke vækkelsesprædikanter, der i hemmelighed har overgivet sig til grove laster, men som i længere tid efter sit fald har kunnet tale idetmindste med *næsten* samme kraft som før. Men lige saa sikkert er det, som sagt, at der gives en rettroende forkyndelse, der savner dette liv og denne kraft, som selv den uomvendtes ord undertiden kan have, og hvis overveiende virkning derfor naturlig blir sløvhed.

Og der gives et theologisk studium, der er den ligefremme forberedelse for en saadan forkyndelse. Det gjælder ikke uden videre alle uomvendte studenter. Der er uomvendte studenter, som kan have en sterk theologisk videnskabelig sands. Der er uomvendte studenter, som kan have overmaade sterke religiøse stemninger og følelser. Og hvor denne videnskabelige sands og dette religiøse følelsesliv slaar sig sammen, der giver det en god forberedelse for det slags liv i forkyndelsen, som ogsaa den uomvendte prædikant kan have. Men det gaar ogsaa an at studere theologi saa temmelig uafhængig baade af religiøst følelsesliv og af al dybere videnskabelig sands. Man kan lære sig til at tumle med begreberne i et theologisk system paa samme maade som en tusindkunstner tumler med sine kugler. Man ved, at det ene begreb passer ind i ét paa den ene side, i et andet paa den

[1]) Sammenl. Fil. 1, 15. 18.

anden side. Men man gjør sig ikke den uleilighed at danne sig nogen levende forestilling om hvad der ligger hverken i det ene eller det andet af disse begreber. Det er et slags hovedregning, en gold forstandssysselsættelse, fjern fra al virkelig videnskab, endnu fjernere fra religion. Men det lader sig nok gjøre at faa en god examen, paa denne vei. Og der er intet til hinder for paa den at opnaa den mest korrekte rettroenhed.

Dette er saa god en farisæerskole, som man kan faa den. Og i et land, hvor kirkelig rettroenhed endnu staar i nogenlunde pris, er dette den værste af alle de farer, som lurer paa den theologiske student.

Det er dette slags aandlose orthodoxi, jeg kalder *farisæisk mørke*. Og det er det, som man uundgaaelig kommer til at opelske, dersom man skjærper kravene til renlærighed uden samtidig at værne om den aandelige *frihed* og dens ret. — —

Imod slutningen af Deres brev har De nogle ytringer om min tale om *Jesus som menneske*, der nærmest klinger som en ren *fordømmelsesdom* over mig. De siger ikke blot, at den vei jeg her er inde paa, er «mere end betænkelig». De tilføier, at jeg «ikke gjør Guds kirke gavn, men skade, saa længe jeg gaar paa den». At man ikke gjør Guds sag i verden gavn men skade, er jo noget, som ikke i virkeligheden kan siges om andre end dem, som gaar paa *fortabelsens* vei. Dersom dette er Deres mening om mig, synes jeg, det havde været mandigere at sige det lige ud. Og jeg vil isaafald alene svare, at jeg fra min ungdom af er saa vel vant til det slags domme, at jeg længe siden har lært mig at smile ad dem. Men jeg vil helst tro, at Deres ord ikke er saa ilde ment, som de er sagt, men bare er tænkt som en alvorlig paamindelse og formaning. Men ogsaa i dette tilfælde vil jeg sige, at formaningen burde have været støttet af *bevis* for at jeg feiler, eller dog af et *forsøg* paa et saadant. De kan jo da ikke mene, at jeg skal opgive en rodfæstet overbevisning, alene fordi De siger, at De er bedrøvet over den. De indleder Deres hele angreb paa mig med i en noksaa høi tone at forkynde, at De vil «bevise» at jeg har uret. Men ialfald paa dette punkt, som særlig har bedrøvet Dem – og det maa jo dog være hovedpunktet i hele Deres angreb — forekommer det mig virkelig, at De har taget Dem denne opgave lovlig let.

En anden gang skal jeg kanske — hvis jeg faar tid — svare paa nogle flere af Deres anker.

20. 10. 1903.

VERDENS VIRKELIGHED.

En slutningsbemerkning til hr. *dr. Aars*.

En indsigtsfuld ven, en mand af faget, sagde til mig: «Se nu bare til, at eders strid ikke blir en strid om ord». Jeg skal ikke gjøre den til det; jeg skal overhovedet tvistes mindst muligt med Dem, kjære doktor. Begge er vi jo ialfald enige om én ting: at tænkning og filosofi er noget mere end en sport, at den er vor søgen efter sandheden. Nu kan jeg forresten godt forstaa, at der kunde være grund til min vens advarsel, kanske ikke saa meget for den principielle overensstemmelse mellem os, som han mente at spore, som mere paa grund af den hele fordreining af situationen, som sagens egen gang har medført. For denne fordreining er unegtelig noget pudsig. Jeg skal nemlig stande til rette for vanskelighederne i en filosofisk ABC-lekse, som jeg for længe siden har stavet mig igjennem, medens det er Dem selv, hr. doktor, som har ladet Dem spinde ind i den retning, kriticismen, som har bygget sig op om hin ABC-lekse, og nu har faaet vanskelighederne for alvor at føle. Jeg er slet ikke i kriticismen, fordi jeg overhovedet slet ikke er i filosofien, men i «troen». Jeg ved snart sagt ikke, hvorledes jeg skal bære mig ad med at faa folk overbevist om dette. Jeg troede i sandhed, at det lille, jeg har sagt og skrevet, tilstrækkelig bar vidnesbyrd derom og skulde forebygge, baade at en filosofisk retning som kriticismen skulde faa sig min uvidenskabelige tænkning paaduttet, og at saa mit eget virkelige formaal, min interesse og mit standpunkt derved skulde fordunkles.

Jeg siger dette ikke for at tale nedsættende om filosofien. Tvertom; den er mig meget kjær. I aandslivets have staar mig endnu kundskabens træ i midten. Men vel mener jeg, at dets frugter mætter ikke, de blot aabner øiet for den store nøgenhed. Filosofien kan stille problemerne, den løser dem ikke. De løses først, naar andre evner end tanken træ-

der i funktion, naar andre magter end videnskaben træder til. Jeg har da heller ingen filosofisk strid villet yppe. Jeg har faldt ind i rollen, som De selv havde lagt den til rette for mig, for ud fra et forlængst passeret standpunkt at faa antydet, hvad der for mig staar som den *virkelige filosofi*, den orientering over tilværelsens sidste indhold, grund og mening, der aldrig kan komme istand paa den intellektuelle linje alene, men alene kan fremgaa ved tænkende sammenarbeiden af alle de sandhedsresultater, som personligheden vinder i livets egen skole.

Først naar sædelighedens aandsbasis er fundet, gaar ogsaa naturens aandsbasis op for en. Men sædelighedens aandsbasis findes blot ved at man er i den. Thi som filosofi er noget andet og høiere end videnskab, saa er sædelighed noget andet og høiere end moral.

Jeg ved, at dette ikke staar for fagfilosofien; men derfor blir denne ogsaa altid staaende der med sine problemer uløste. Og saa meget lægmand jeg end er i filosofien som videnskab, saa fordrister jeg mig dog til at forudsige Dem, hr. doktor, at De indenfor videnskaben og indenfor filosofien som videnskab aldrig vil bli færdig med at skrælle jordløgen. De skal faa merke det, naar De for alvor giver Dem til at løse problemet om vekselvirkningen mellem sjel og legeme. Men jeg tror desuden ogsaa at turde driste mig til den paastand, at skridtet ud over fagfilosofien aldrig maa gjøres i retning af tilbagegang bag *Kant*, men tvert igjennem ham.

Om alt dette vilde der kunne være anledning til en strid mellem os, i hvilken modsætningerne for alvor vilde komme i dagen. Jeg hverken kan eller vil nu indlade mig i en saadan. Derfor bad jeg Dem ogsaa bedømme min metafysik uden henblik paa methoden, hvorved den var kommet i stand.

I en vis forstand har De jo ogsaa efterkommet denne anmodning. Thi, strengt taget, er det bare i en eneste sætning, De har udtalt Dem om min methode. Det er der, hvor De med et lidet rynk i panden siger, at jeg «indfører hypothesen Gud, som vel egentlig er dannet i andet øiemed». Men i den bedømmelse, De saa lader min metafysik bli til del, svinder straks alt det, som var mig magtpaaliggende, som jeg

ønskede at faa vakt en tanke om blandt de tænkende læsere, for Deres sterke trang til et opgjør med kriticismen, og den hele metafysik drages ind igjen under den fagfilosofiske drøftelse, hvor det virkelig metafysiske blir borte og maa bli borte Nu, deri faar jeg finde mig; jeg har jo virkelig selv for en gangs skyld her indladt mig lidt i det filosofiske. Men saa vil De ogsaa undskylde, at jeg ikke optager en videre filosofisk forhandling med Dem, men gjør et par enkle bemerkninger til Deres egentlige bedømmelse af min metafysik.

Dog vil jeg først have gjentaget, hvad jeg allerede sagde i min første artikel, at der fremdeles er ting, jeg kan have misforstaaet, og adskilligt, som jeg slet ikke forstaar; ikke saa, at jeg kan godtgjøre dets urigtighed, men simpelthen saa, at jeg ikke faar tag i det. Da det imidlertid gjælder punkter, hvor for mig ingen vanskeligheder er, har jeg ingen interesse af at tage det op. Kun én ting vil jeg nævne, som jeg ikke faar tag i, men som jeg alligevel — jeg havde nær sagt instinktmæssigt — føler er gal. Det er Deres hele projektionstheori og den dermed sammenhængende tale om «hypothesen». Den er netop det slaaende udtryk for, at det er Dem selv, som sidder fangen i kriticismen. Jeg skjønner nok, at den kan bli et nødvendigt gjennemgangsstadium; men jeg tror ikke, den danner udgangspunkt for klar tanke. Af hvad art er, psykologisk seet, denne projiceren udad af vore fornemmelser? Er den bevidst eller ubevidst? Er den ubevidst, hvad er da subjekt for den, og paa hvilket tidspunkt af sjeleliv fuldbringes den? Er den bevidst, naar foregaar den da, og er den en frugt af reflexion eller sker den uvilkaarlig?

Nei, det er den objektive virkelighed, vi oplever.

Virkeligheden, som videnskaben beskjæftiger sig med, er ikke, siger De, oplevelsernes eller fornemmelsernes flygtige spil, «*men bestaar af varige gjenstande, d. v. s. hypotheser*.

Neimen gjør den ei. Virkeligheden, som videnskaben beskjæftiger sig med, er sanseverdenen, som jeg faar og har del i gjennem mine oplevelser, og som bestaar af varige gjenstande, men som slet ikke er hypotheser, men ret og slet er det, de er, saalænge de varer slig som jeg oplever dem, d. e.

indtil jeg oplever, at de oploser sig og overgaar i andre former af den sanseverden, jeg har del i.

«*Hypothesen er, at tingene varer*». Nei, tingenes varighed er ikke en hypothese; den er identisk med deres væren; de varer, fordi de er.

Det er ikke varigheden, men *grunden* til varigheden, som er en hypothese. Og en saadan hypothese opstaar paa et vist trin af kritisk reflexion. I fysiken opstaar den, naar forskeren opdager, at gjenstandens farve og lyd skyldes en tilføielse, som subjektet selv skjænker gjenstanden. Og saa spørger fysikeren videre om, hvordan da gjenstanden, som varer, er i sig selv, bortseet fra denne subjektive tilføielse. Saa danner han sig sin fysikalske hypothese, — den, som De endelig vil skal være en metafysisk, men som aldrig kan bli det, fordi den blot skal og maa gjælde det fysisk-fænomenale. Det fysikalske atom er endnu ikke det mathematiske. Men heller ikke det mathematiske atom er metafysisk hypothese.

Denne sammenblanding af en unødig hypothese om, at tingene varer, og af den berettigede hypothese om grunden til, at de varer, er karakteristisk for Deres hele tankeføring. Den er det ogsaa, som forleder Dem til en saadan paastand som den, at jeg «svarer, at ikke hesten varer, men Gud». Naar har jeg sagt noget saadant? En hest varer, til den dør og oploses, d. v. s. saalænge som Gud opholder den i den virkelighed og efter den naturordning, som han selv har etableret og overholder i sin bestandige og følgerigtige fremproduceren af virkeligheden.

Men De selv, hr. doktor, taler slig, at, hvis man vilde tage Dem paa ordet og føre ordstrid, saa «varer» nok hesten bestandig.

Men saa til Deres bedømmelse af min metafysik! De indrømmer, at den giver løsning. Ja, jeg skulde nok mene det. Er det virkelig ikke andet, man er i benauelse for, end at tingene maa «*vare*», saaledes at vi kan være sikre for, at vore oplevelser ikke er gjøglespil og blændverk, — er det det hele, ja da maa jeg sige, at jeg begriber ikke, hvorledes et tænkende, følende og villende væsen skulde kunne faa sig en sikrere garanti end den, som bydes ham af en tænkende,

følende og villende Gud, der er enhed af absolut og fuldkommen fornuft, godhed og almagt.

Tiltrods for denne løsnings brugbarhed maa De imidlertid af andre grunde forkaste den.

Disse grunde er, saavidt jeg ser, følgende: først at Guds tanker paa den maade blir uden analogi i andre aanders tanker. Det vil altsaa sige, at fordi vi ikke er guder, saa kan og maa ingen Gud være. For ganske vist: vor tanke eier ikke den magt, at tingen staar der paa dens bud. Vi stifter ingen virkelighed; vor fantasi kan kun trylle en illusionismens kunstverden frem, hvor tingene ikke varer længer end de tænkes af os, ikke opfører sig konstant, d. v. s. ikke holder, hvad de lover, ja slet ikke varer et eneste øieblik, fordi de ingen anden væren har end en indbildt. Men at derfor Guds tanker ikke skulde kunne have en saadan evne, — det er jo bare at negte Gud.

Den anden grund til at forkaste min metafysik er af mere moralsk beskaffenhed. Gud faar nemlig for meget at bestille. Hans tanker maa nemlig ikke være hvilende, men ustanselig virksomme, en altid levende energi. Denne overbebyrdelse med anstrengende arbeide saarer Deres medfølelse.

Nu vel, medlidenhed er en priselig dyd; men den bør anvendes til rette tid og paa rette sted. Jeg vil imidlertid sige Dem, hr. doktor, en ting: den Gud, af hvem jeg lever, han, uden hvis vilje ingen spurv falder til jorden, som har regnskab selv over vore hovedhaar, han, af hvis sterke arm jeg ønsker at bli baaret, naar for mig tingene ikke skal vare længer, han har staaet og vil staa for mere ætsende filosofisk spot end en smule forloren medlidenhed.

Men mindst af alt havde jeg ventet, at min metafysik skulde faa sig lagt til last, at den er *aktualitetstænkning*. Overalt i videnskaben synes jeg dog at spore en tendents til aktualitet, til liv, til virken og en trang til at komme væk fra resterne af substantsbegrebet Ja selveste naturvidenskaberne røber denne tendents endog i sine formuleringers sprogmæssighed: den utvetydige trang til at faa begrebet «kraft» bortelimineret af videnskaben og erstattet med energibegrebet, viser dette.

Nei, hr. doktor, Gud er ikke ørkesløs; hans tanker hviler ikke; derfor er der heller ingen fare for, at de forstener.

Endelig for det tredie finder De, at Gud som grund til alt blir aarsag ogsaa til det onde; og De stiller da problemet om det ondes oprindelse. Selvfølgelig tager jeg konsekventsen; men jeg tager den let; jeg deler den nemlig med al religiøs tro paa Gud. Men jeg skjønner rigtignok ikke, at De vil betjene Dem af en slig argumentation og give det udseendet af, at det svære problem, som stilles i og med religionen, skulde være specifikt for min religiøse metafysik. Vi maa nu engang betale den pris, som det koster at være frie, sædelige væsner. Det er mig nok, at Guds kjærlighed er sterkere end syndens magt, og at den endelige triumf er forbeholdt det gode.

Med disse mine religiøse forestillinger skal jeg saa være gleden ud paa det *pantheistiske* ocean. Det er den anden overraskelse, som bydes mig i anledning af min metafysik. Og dog har jeg i det lille omrids af denne, i hvilket jeg trak de yderste linjer op, her som altid saa bestemt givet udtryk for den *individualisme*, som er hjørnestenen i mit hele tankeliv, den individuelle aktivitet og spontaneitet, at jeg burde været dækket for den slags mistænkeliggjørelse. Jeg har saa tydeligt sagt, at vi er kaldt til deltagelse i Guds liv til at være medspillere i den tilværelse, han stifter, at vi har modtaget dispositionsret og tilsvarende evne med hensyn til tingenes verden, at jeg heller skulde tænkt mig, De vilde gjøre gjældende, at jeg træder Guds magtomraade for nær, indskrænker ham. Thi vistnok stifter vor tanke og vilje ikke ny virkelighed, men vel kan vi ændre den givne, ændre den indenfor den naturorden, Gud har etableret, ændre den med følgerigtighedens forpligtelse for Gud til at lade os faa vor vilje. Men det er jo netop hans formaal med at sætte os ind i tilværelsen; thi det er ad den vei, vi skal opdrages til fuldkommenhed. Alkoholværdien er virkelig nedlagt i verden; men det er saamen vor egen sag at benytte den paa ret vis; Gud paatvinger os den ikke. Saa med pantheismens konfunderen af Guds og menneskets tanker har det ingensomhelst nød.

Men jeg tilstaar, at jeg begriber ikke, hvorfor De ikke heller kort og bestemt afviste tanken paa Gud som Dem og

sagen uvedkommende, gjerne med en almindelig henvisning til de theologiske vanskeligheder overhovedet; thi de er jo præcis de samme for min metafysik som for al virkelig Gudstro. De er jo dog ikke i noget punkt eller i nogen grad særegne eller anderledes for min metafysik end for enhver religiøs verdens- og livsanskuelse. Det havde været greiere og det havde været værdigere.

Nu er Gud ikke mig uvedkommende. Og da jeg efter indtrædelsen i riget, som *ikke er af denne verden,* havde faaet lidt mere klarhed over endelighed og uendelighed, over rumligt og urumligt, over stof og aand, «über zeitliches und zeitloses», faldt det mig naturligt, da jo dog tilsidst alle erkjendelser maa gaa *op i én sidste sandhed*, at hente frem igjen resultaterne af en smule filosofisk studium, som omstændighederne forlængst havde tvunget mig til at opgive. Resultaterne var smaa og de var tørre. De bestod væsentlig i et slags stivt stillads eller sprinkelverk til virkeligheden, gjort af «primære kvaliteter», som imidlertid for tanken altid videre blev opløst i egenskabsløse atomer, der ogsaa altid af min tanke videre blev overført i kraftpunkter. Videre førte mig tanken ikke.

Men sprinkelverket var atter og atter blit sat sammen igjen. Thi et «noget maa det jo være, som er og varer», var ogsaa en tanke, som stadig væk gjorde sig gjældende; og det er jo saa greit altsammen, naar stoffet er evigt. Tilslut slap jeg tanken og lod sprinkelverket ligge der — jeg har saamen ikke gjennemlevet tidens filosofiske bevægelser, desværre.

Men da saa, som sagt, en ny virkelighed gik op over mig med ny klarhed, meldte af sig selv videreførelsen af hin ældre tænkning sig med losning af problemet. Det blev til min egen filosofi, en «ikkevidenskabelig», men personlig. Jeg tror, den antyder en tænkning, som vil faa sin udformning ogsaa i detaljen. Det vil imidlertid jeg ikke kunne gjøre i stor udstrækning. Men saa vidt jeg har magtet det, stemmer momenterne godt sammen.

Men sprinkelverket har jeg definitivt knust til atomer, og hvor atomerne var, finder jeg *Guds kraft,* hans tænkende vilje eller villende tanke.

At da virkeligheden, verden med dens riger og herlig-

heder, former sig for mig som *et guddommeligt digt*, i hvilket vi selv skal digte med, indtil rollerne er gjennemarbeidede, og at verdenshistorien former sig for mig som en *dramatisk episode*, af hvilken intet andet blivende resultat gaar ud end *personligheder, skikkede for evigt liv*, det er saa langt fra at virke knugende og forvirrende paa mig, at det tvertom har beriget mig og frigjort mig i overordentlig høi grad. At det er uvidenskabeligt, og at det endog fremkalder aversion hos nogle, er mig af mindre betydning; det former sig for mig som en bagatel. — — — — — — — — — — — — — —

Saa kom Deres anden artikel. Mit første indtryk af den var saa sterkt præget af beundring, glæde og forbauselse, at jeg nær havde kastet foranstaaende linjer i ovnen. Beundring over den glimrende dygtighed, hvormed De med hurtige og hvasse hug kløver Dem vei gjennem kriticismen. Glæde over, at De staar filosofisk seet der, hvor jeg selv filosofisk staar. Og jeg tænkte paa min indsigtsfulde ven, som havde spurgt om, hvad vi egentlig stredes om, naar vi jo dog vel var saa temmelig enige. Enige, selvfølgelig ikke i min religiøse metafysik, det kan jeg jo ikke forlange, da jeg jo selv hævder dens ikkevidenskabelige, personlige karakter, men enige i det foreløbige filosofiske resultat. Og forbauselse over, at De skriver, som De gjør, og raser mod mig, der filosofisk har udtalt præcis det samme, som nu De selv. Ogsaa jeg har jo netop intet andet gjort end blottet *virkelighedens fænomenalitet og samtidigt forlangt de to fundamentale hypotheser, andre bevidstheder udenfor min egen og et transsubjektivt energisystem* som grund til mine oplevelser og som bærer af den virkelighedens konstants, som De kalder varighed og jeg kalder, at tingene opfører sig konsekvent. Tillige yderligere forbauselse over, at De ikke kort og godt afviste min metafysiske interpretation af hint energisystem istedet for at bekjæmpe den. Thi den indvirker jo dog ikke i ringeste maade paa den videnskabelige tjeneste, dette energisystem yder Dem. Naar Gud ikke spiller nogen rolle for en, saa er motivet til at overføre energien i Guds virksomhed selvfølgelig ikke tilstede. Istedetfor simpelthen at negligere den, latterliggjør De den, og det forbauser mig. For hvorfor er det i grunden finere

at «ride paa energier» end paa «gudstanker», siden De endelig ynder saa at ride?

Men det første indtryk har tabt sig meget i skyggerne af det andet. Thi efter anden gangs gjennemlæsning traadte den skarpt frem den dunkle linje, som slynger sig om Deres klare tænkning, den linje, ad hvilken De atter og atter spinder Dem ind igjen i kriticismens garn, medens De selv tror, De bringer hjælp til en videnskab, som aldeles ikke er nødlidende der, hvor De mener. Thi saa bestiger De igjen sprinkelverket og rider paa det som paa en kjæphest, uagtet fornemmelserne maa være smertefulde og De ikke kommer af flekken.

Saa der skal og maa partout være et saadant ørkesløst mellemgebet mellem sjælene og de transsubjektive energier? Ja, da faar det være der, til det dætter. Men De selv forstaar det, hr. doktor, ligesaa lidt som jeg. Det er vel «et tredie princip». Stofligt kan det jo ikke være, sjæleligt maa det endnu mindre være. Det er gjort af «varighed»; det varer, det varer, det varer. Saaledes varer Gaustafjeld, selv om ingen bevidsthed mere er; thi energierne er og de virker fjeldet af pur varighed, ganske som væverne virkede nye klæder til keiseren af den varighed, hvormed de sad og spandt ingenting. Farver har det ikke, og det gir ingen lyd; det er saa klart. Men det har heller ingen anden kvalitet, for enhver saadan falder under fænomenaliteten. Det har kun varighed.

Og al denne meningsløshed skal vare, fordi Deres bevidsthed endelig vil være i rummet, medens rummet selv, stakkar, intet andet sted har at være i end i Deres og alle andre aanders bevidsthed.

Men da nu alle ting ogsaa skal have en ende, saa sætter jeg her punktum paa min lægmandsmæssige filosoferen.

Til slutning et par bemerkninger. Først skylder jeg Dem at tage tilbage min antydning af, thi mere var det ikke, at Deres metafysik var materialisme. Efter Deres svar, særlig i sidste artikel, har jeg ingen grund dertil. Men paa den anden side indfører De Deres «energier» blot som naturvidenskabeligt hjælpebegreb, uden nærmere bestemmelse i meta-

fysisk retning, saa der om Deres metafysik, saavidt jeg kan dømme, ikke kan siges noget.

For det andet maa De tillade mig et raad. Gaa ikke til fysikerne og forlang deres eragtning om metafysiske problemer, men væk deres metafysiske bevidsthed, saa de gaar til Dem for at faa svar paa sine egne spørgsmaal. Er han gløgg, vil han kurz und bündig og med fuld ret afvise indblandingen. Thi ganske vist omgiver det metafysiske ham overalt og han arbeider uden at skjønne det med det, men vel at merke kun som hjælpebegreber for sit videnskabelige arbeide. Derfor blir altid disse begreber kun snittede til efter behovet, i den nedre ende. Naar han har sine energier, tilpassede til fysikalsk brug, har han nok. Naar blot tingen opfører sig konstant, og sol, maane og alle stjerner afholder sig fra at danse polka paa himlen, saa er det naturforskeren som saadan ganske ligegyldigt, om energierne er Gud eller en dæmon eller hvadsomhelst. Og omvendt har han som naturforsker ikke den ringeste kompetense til at udtale sig om metafysiske spørgsmaal i den betydning af ordet, hvori jeg tager det. Thi selv en birkelandsk kanon rækker ikke til at skyde endog mine smaa metafysiske spurve med.

Men ved De, hvad jeg vilde gjøre, hvis nu jeg var med Dem hos en slig gløgg fysiker? Jo, da vilde jeg spørge ham, hvor han vel havde det fra alt dette, som er udover det givne, ud over oplevelserne, erfaringen osv., alt dette om varigheden og hypotheserne osv., indtil han stansede ved det sidste, han ad videnskabelig, analytisk vei kunde komme til, *ved sin egen aands fornuft*. Og saa vilde jeg forsøge at stille ham det erkjendelsesproblem, hvori eksistenceproblemet selv ligger, hvorledes det er muligt, at denne fornuft mestrer virkeligheden —, indtil han selv begyndte at gjætte paa, at han havde andel i den energiske fornuft, som tænker «objektiv logik» og dermed selv stifter virkelighed. F. eks. dette med kausaliteten, som baade fysikere og metafysikere saa grundigt forvrøvler sig med, naar de vil «aflede kausalprincipet» eller «lade det opstaa» af «forventning» og lignende, medens jo netop forventningen selv er udslag af kausaldriften, som er aand i funktion. Det vilde jeg gjøre for derved at lede en saadan gløgg forskers tanke ind paa den opstigning, som

fører til grunden til alt, til ham, som sandelig ogsaa vil findes ud fra alt, hvad han har gjort.

For det kan være bra nok, at filosofien arbeider sammen med naturvidenskaben og yder den den hjælp, den maatte have brug for. Men det er blot filosofiens ene opgave, og visselig den ringeste; den vil fagvidenskabens mænd maaske selv kunne lave sig.

Men skal det hele ikke synke, saa har filosofien en anden opgave at varetage, og da maa den ikke lade sig binde af hensynet til fagvidenskaben eller af hensyn til «videnskabelige» fordringer. Der er noget, som heder *personligheden. Og ogsaa personligheden skal have sin videnskab.* Men den videnskab faar finde sig i sine kaar og tage det «irrationale» med og løse det op i en tænkning, som gaar ud over naturalismens. Thi naturalisme er og blir naturalisme, hvor meget den end «forbedres».

Fordi om De selv, kjære doktor *Aars*, er en fin og nobel personlighed, der med Deres skarpsindighed og fagvidenskabelige interesse forbinder aand og høi stræben, saa evner De dog ikke at forhindre, at *det hele synker*, dersom ingen trækker opover paa en *basis, som selv ligger udenfor «naturen»*. Er der ikke et saadant *«pou sto»*, ja da kan aand og vid og talent og gløgghed være saa stort det vil, vi faar dog en utilitetsbundet moral, en kirke uden høihed, en kunst uden dybde, et ideal, som peger mod et lyksalighedens slaraffenland, og en pædagogik, som ender i et udsnit af veterinærkunsten.

Eller, naar De skal være ærlig, hvad siger De vel selv om den «Gud», De er saa venlig at lade os beholde, vi svage aander, som «trænger trøst?» Jeg ved ikke, enten han skal holde sig indenfor eller udenfor Deres store rumbeholder. Men beskeden skal han være og intet foretage sig. Thi om han vilde handle aldrig saa planmæssigt, saa generer det nok ingeniørerne. De og «energierne» besørger forretningerne. I gamle dage lod deismen ham lægge verdensægget. Nu besørger «energierne» ogsaa værpningen. Om han faar lov til at lægge et «aandsanlæg» ned i beholderen, som kunde udfolde sig til «immanent aabenbaring» og dermed tjene den moderne

theologi, lader sig ikke afgjøre efter Deres udtalelser; nærmest ser det ud, som om energierne besørger ogsaa «aanden».

Se, har man «fornemmelser» i den retning, saa er der altsaa trøst at finde; da blander man sig med «de religiøse» og tænker paa sin Gud, jeg ved ikke om i eller udenfor beholderen.

Men jeg ved, at sligt trækker ikke opover; det trækker nedover; det trækker selv det høieste ned i bunden paa beholderen.

Nu, misforstaa mig ikke. Jeg skatter Dem altfor meget til, at jeg af nogen bemerkning i Deres artikler mod mig skulde ville finde ud, at De vil være med at trække nedover. Aldeles ikke; og De baade skal og maa arbeide, som det falder Dem naturligt; jeg onsker Dem al mulig lykke til! Men derfor er der ligefuldt grund til at hævde, at i det aandsliv, hvis ideal er videnskab, tilsidst blot videnskab, kommer *personligheden* ikke til sin ret. Thi i videnskabens rationale konstruktioner *gaar personligheden aldrig op,* endog bare af den grund, at den er ogsaa videnskabens sidste subjekt.

Forøvrigt er det mig kjært ved siden af mine tidligere anker over Deres bedømmelse af min metafysik her at erkjende, at De i den anden artikel reiser forstaaelige og fuldt «metafysiske» indvendinger eller rettere problemer, som vel maa tages op til gjennemtænkning. Fremmede er de mig ikke; uløselige heller ikke.

Endelig er det forhaabentlig overflødigt ligeoverfor læserne at forebygge den misforstaaelse, at jeg skulde gjøre religiøs metafysik til ét med religiøs tro. Langtfra. Men vel mener jeg, i modsætning desværre til vel alle vore theologer, at nutidens *theologiske* opgave ligger i retning af det metafysiske.

Og allersidst vil jeg takke Dem, doktor *Aars*, fordi De gik ind paa min anmodning og gav mig svar. Det har ikke været uden udbytte for mig. Og trods al uoverensstemmelse nu har jeg dog fremdeles et indtryk af at der er væsentlige punkter, hvor vi mødes, og hvorfra vi kunde skue ind i den verden, som aabner sig bag virkelighedens endelighedsspil, og som vil vare, naar «*alle ting er gjort nye*».

p. t. Meldalens prestegaard, august 1903.

Deres *A. Wildhagen.*

NYE BØGER.

Kan der l e v e s paa rationalisme? Kjendsgjærninger til svar. Af *C. Skovgaard-Petersen.* Kjøbenhavn. Frimodt.

Pastor Skovgaard-Petersen er en frugtbar religiøs forfatter. Han fører en let flydende pen. Den flyder kanske vel let, saa stilen faar en bredde, der i længden falder noget trættende.

Mod denne bog har jeg dog væsentligere indvendinger at gjøre. Jeg synes ikke at den rammer. Forfatteren vil godtgjøre, at man ikke kan leve et godt og lykkeligt liv paa «rationalisme». Med «rationalisme» forstaar han da ikke blot det som kirkehistorien kalder saa, men enhver religiøsitet som ikke tilegner sig den *hele* kristelige sandhed, men nøier sig med brokker af den. Dette søger forfatteren at godtgjøre ud af følgende personers liv, som han mener her er typiske: Rousseau, Göthe, Franklin og Tolstoi.

Det er klart, at skal disse «typers» liv godtgjøre, hvad forfatteren vil, da maa det kunne paavises, at de har gjort et alvorligt forsøg paa virkelig at *leve* paa de brokker af sandheden de har holdt paa. Har de ikke gjort et alvorligt forsøg paa det, da beviser deres livs mangler ingenting med hensyn til rationalismen. Ti det siger sig selv, at rationalismen — som enhver aandsretning — kun der faar vise hvad den duer til, hvor man gjør alvor af at leve paa den. Saavidt jeg forstaar, brister det her for forfatteren.

Kan man sige, at Rousseau gjorde et alvorligt forsøg paa at leve paa de sandhedsbrokker han erkjendte: et guddommeligt forsyn, som kræver dyd? Forfatteren leverer selv det mest slaaende bevis for, at han aldrig i sit hele liv gjorde et sligt forsøg. Saa dygtig han end var som forfatter — i moralsk og religiøs henseende var han hele sit liv igjennem en fusker. Hans liv har derfor ingenting bevist angaaende det

spørgsmaal: kan man leve paa rationalisme? Hans liv har bare bevist, at man ikke kan leve paa fusk.

Heller ikke om Gøthe kan man sige, at han nogensinde gjorde noget alvorligt forsøg paa at *leve* paa den religiøse erkjendelse han havde. Han var hele sit liv igjennem — ogsaa da han var under frk. v. Klettenbergs paavirkning — udelukkende æstetiker. Hans forhold baade til religion og moral var helt igjennem æstetisk. Kun forsaavidt som de tiltalte hans skjønhedstrang, havde de værdi for ham («eine *schöne* Seele»). Hans liv beviser at man ikke kan leve paa æsteticisme. Om rationalismen beviser det intet.

Franklin har ganske vist gjort et forsøg paa at *leve* paa sin rationalistiske tro. Efter de oplysninger som forfatteren side 173 giver om ham, kan dette forsøg dog ikke have været synderlig alvorligt. En mand som tager det alvorlig med ret og pligt, gjør sig ikke skyldig i smudsig egennytte. Heller ikke her er der saaledes leveret noget bevis med hensyn til rationalismen.

Endelig Tolstoi. Han tager ganske vist sagen meget alvorlig. Men er det «rationalisme» han lever paa? Delvis ganske vist; men ikke helt; neppe i hovedsagen. Hovedsagen er jo for Tolstoi mere og mere blevet særmeninger om lov og øvrighed og kultur og menneskeliv i det hele, som — om de end paastaas begrundet i bjergprækenen — ikke har noget med kristendom at bestille, men er en underlig blanding af europæisk anarkisme og asiatisk buddhisme. Det Tolstois liv leverer bevis for, er at man ikke kan leve paa slige anarkistiske og buddhistiske vildfarelser som de han hylder.

Jeg forstaar derfor ikke rettere, end at forfatteren skyder sit maal forbi.

Saavidt jeg forstaar, er dette begrundet i, at han lægger hovedvegten paa det kvantitative: sandhedsindholdets mængde, istedetfor paa det kvalitative: troskaben mod den sandhed en erkjender, enten den er stor eller liden.

Det er ortodoksiens ældgamle vildfarelse, som vi nu burde se til at komme ud af. Vi burde forstaa det, at om et menneske har hele sandheden inde — hvert bogstav og hver tøddel — men ikke lever, ialfald ikke lever helt paa den, da bliver livet usselt. Paa den anden side: om en ikke

har mere end et lidet bitte «skaar» af sandhed, f. eks. det rationalisten har: tro paa Guds bud og Guds forsyn, søger en for alvor at leve paa det, da kommer en langt. Trods alt hvad ortodoksien siger, saa udvikler et sligt liv en ofte vidunderlig pligttroskab og gudhengivenhed. Og lidt efter lidt vinder en under et sligt liv forstaaelse af Kristus. Efterhvert som det sedelige ideal stiger, stiger ogsaa trangen, saa en ikke kan nøie sig med en lærer; en maa have en frelser og forsoner. Kfr. biskop Mynster.

Derfor begyndte heller ikke Jesus med at forkynde den *hele* sandhed. Bjergprækenen indeholder ikke den *hele* sandhed; den indeholder ikke stort mere end de «sandhedsskaar» rationalismen har.

Naar vil de kristne begynde at lære af Kristus selv?

M. J. Gjessing: **Strømhvirvler.** Indlæg i kirkestriden. Kristiania og Kristiansund. L. E. Tvedtes forlag.

Forfatteren skrev ifjor høst en række artikler i «Stavanger Amtstid.» i anledning af Heuchs «Mod Strømmen». Disse artikler vakte opmerksomhed ved sin rolige tone og greie indhold, og forfatteren blev anmodet om at udgive dem separat. Det er her skeet, dog med nogen ændringer og med et meget værdifuldt tillæg, som Heuchs «Svar» har fremkaldt.

Som part i sagen vil man naturligvis ikke tillægge min dom over et indlæg i den nogen særlig betydning. Imidlertid maa jeg dog kunne gjøre krav paa at blive hørt hvad det spørgsmaal angaar, om jeg selv er rigtig forstaat eller ikke — hvis man da vil indrømme mig lov til at være mine egne ords og meningers tolk.

Hvad det spørgsmaal angaar, kan jeg give dette lille skrift min fulde tilslutning. I det hele og store har forfatteren rigtig opfattet og korrekt udtrykt sine tanker og meninger. Jeg anbefaler derfor bogen til dem, som ikke vil blindthen sværge paa biskop Heuchs ord, men ønsker at blive sat istand til at fælde en *retfærdig* dom, noget som hverken Heuch eller hans venner synes at føle den ringeste forpligtelse til. De som vil se, hvorledes det egentlig har sig med de voldsomme beskyldninger som udslynges mod mig, vil i dette skrift faa kort og grei besked.

Prof. dr. *Reinhold Seeberg:* **Paa tærskelen til det 20de aarhundrede.** Tilbageblik paa det sidste aarhundrede af den tyske kirkehistorie tilligemed et foredrag: Opgaver som det 19de aarhundredes teologi har forsømt. Oversat af O. S. Greve. Forord af prof. dr. Odland. Kr.a. Steen'ske bogtr. og forlag.

Af forordet hidsættes: «I en sjelden klar og aandfuld form og med et beundringsværdigt herredømme over det overordentlig rige stof giver den baade som historiker og dogmatiker bekjendte forfatter en i høi grad fængslende og orienterende oversigt over det kirkelige livs og den teologiske forsknings bevægelse i hans fædreland i løbet af det nylig afsluttede aarhundrede . . . Han har dermed villet levere en historisk indførelse i nutidens kirkelige og teologiske spørgsmaal og opgaver, som ikke blot imødekommer teologernes, men . . . alle dannede kristnes behov. Og denne opgave har han efter min mening i det store løst paa en saadan maade, at man kun kan ønske, at der snart maatte blive os skjænket en tilsvarende fremstilling af den indre gang i det nordiske kirkelivs udvikling».

Jeg gjør dr. Odlands ord her til mine. Dog vil jeg ikke dølge, at den yderst knappe fremstilling paa mange punkter forudsætter et kjendskab til tysk teologi og kirkeliv, som ikke alle har.

Dr. Seeberg kan forøvrigt prise sin lykke, at han lever i Tyskland og ikke i Norge. I Tyskland regnes han nemlig for en kristelig teolog. I Norge vilde han slet ikke være kommet høiere end i overgangsteologernes foragtede kaste. Hvis han var kommet saa høit. Jo, det skulde blevet en net historie, om nogen af os havde givet de gamle rationalister slige lovord som dr. Seeberg giver dem: «Man maa dog aldrig . . . glemme den personlige ærlighed, den ubestikkelige paalidelighed og sanddruhed i de anskuelser, som kom tilsyne i deres kritik og var egen for deres fremstilling, det sedelige alvor og den religiose stemnings enfold, som herskede i vide kredse blandt oplysningens mænd. Det er ikke vanskeligt at paavise, at en andagtsbog som «Die Aarauer Stunden der Andacht» ikke tilfredsstiller den kristne sjæls trang. Men det maa ikke oversees, at tusender og atter tusender af denne bog har lært streng selvkritik, alvorlig stræven og

ydmyg hengivelse under Guds vilje». Se ogsaa den skarpe dom som side 42 flg. fældes over teologer som Hengstenberg, Guerricke, Rudelbach etc. — altsaa den retning som Caspari og Johnson tilhørte: «De oversaa, at teologiens tjeneste kun da kan være af varig velsignelse for kirken, naar den gaar sine egne veie efter streng videnskabelig metode. Teologien arbeider ikke paa bestilling, og naar den alligevel gjør det, merker man det stedse paa dens arbeides kvalitet». Ligesaa den i det hele taget anerkjendende dom som side 98 flg. fældes over Ritschl. Fremdeles det vegtige kapitel (21) om prækenen, hvor forfatteren energisk kræver «fremskridt og nye former» og ubarmhjertig kriticerer den gjængse forkyndelse: «En ny slegt er vokset op. Hvad byder prækenen den? Nye tanker, følelser og behov er der. Hvad gjøres der vel for at gaa ind paa dem, føre Guds lys ind i dem, gjøre det gamle og evige evangelium forstaaeligt og indtrængende ogsaa for denne nye slegt?» Endelig ogsaa følgende dom over dem, som bruger Jesu henvisninger til det gamle testamente til dermed at banlyse al bibelkritik: «Der gives neppe en plumpere miskjendelse af Kristi verk — naar vi ser hen til ham som Gud ikke mindre end naar vi ser hen til ham som menneske — end naar man nedværdiger ham ved at ville gjøre ham til historielærer».

Hvordan i al verden er professor dr. Odland kommet til at give denne bog sin varmeste anbefaling? *Interdum dormitat ipse Homerus.*

Oversættelsen er knudret og ofte uklar.

F. L. Østrup: **I trange tider**. En trøstebog. Kjøbenhavn. Det nordiske.

Østrup skriver vidunderlig. Jeg tviler paa, at nogen opbyggelsesforfatter for tiden kommer op ved siden af ham. Der er en finhed, en varme og en dybde som tager en med magt. Han kjender nutidsmennesket, navnlig det lidende og anfegtede nutidsmenneske. Han forkynder det evangeliet, det gamle og dog evig unge. Han forkynder det i nutidsmenneskenes eget sprog, og han lægger det deres forstaaelse nær. Han møder ikke op med en hel del usmeltet dogmatik. Han giver bare det han selv har erfaret og lever paa. Det giver

han saaledes, at enhver fornemmer livsaanden i det. Jeg har før anbefalet hans «Gjennem jorderig gaar himmelrøsten». Jeg anbefaler ikke mindre hans nye bog. Den er en egte perle.

Johan fra Hildesheim. **De hellige 3 kongers historie.** En legende fra det 14de aarhundredes 2den halvdel. Oversat fra latin (forkortet) ved Olav Sinding. Kristiania. Steen'ske bogtrykkeri og forlag.

«Jeg haaber», skriver oversætteren, «at dette historisk saa betydningsfulde skrift maa have beholdt lidt af sin enfoldige middelalderske glans i min oversættelse, saa at originalens naive undertro og poetiske ridderlige aand endnu kan være til historisk-kulturhistorisk oplysning og æstetisk nydelse for læserne af legenden». Dette haab tror jeg ikke oversætteren vil beskjæmmes i. Jeg tror han maatte kunne vente noget endnu mere: legendens yndige naivitet gjemmer i sig saamegen egte fromhed, at den maa kunne opbygge alle som er naive nok til at forstaa det. Men det kan nok være, at baade oversætter og forlægger vil merke, at naivitet har vor tid lidet af.

Eugène Hansen. **Fra fasten og paasken 1903.** Fem prækener. Udgivne efter opfordring. Kristiania. Thuesen Christensen.

Det er gode og varme vidnesbyrd om Kristus — det gamle evangeljum i nutids dragt.

Stilla Stunder. Korta betraktelser för kyrkoårets söndagar af *J. C. Bring,* teol. doktor. Andra upplagan. Upsala. Schultz.

Den for flere aar siden afdøde forstander for diakonisseanstalten i Stockholm var en fortrinlig prædikant. Derom aflægger ogsaa hans «Stilla Stunder» vidnesbyrd. Det er korte betragtninger over søndagsevangelierne, holdt i sygesalene og nedtegnet med hurtigskrift. De udmerker sig ved stor klarhed og enkelhed og en hjertelig fromhed, som maa opbygge enhver.

Hannah. Fortælling af *Henryk Sienkiewicz.* Oversat af Annie Bangersky. Kristiania. Cammermeyer. Pris: kr. 2,00.

Det er en ungdomshistorie den navnkundige polske digter her har skjænket os. Som overalt er han ogsaa her den fine psykolog. De er mesterlig tegnet disse unge mennesker, som holder paa at lægge sit liv øde ved ungdommeligt stivsind, indtil en sterkere haand griber ind og giver dem en lektion, som redder dem, saa haard den end er.

Dmitrij Meresjkovskij: **Julian den frafaldne** — Gudernes død. Kristiania. Norli. 5 hefter à 50 øre.

Det er en ny russisk forfatter vi her gjør bekjendtskab med. Dr. Georg Brandes giver ham følgende attest: «Meresjkovskij er kulturelt den mest moderne skikkelse i vore dages russiske literatur, en af det nye Ruslands merkeligste mænd, betydelig baade som digter og kritiker. «Julian den frafaldne» staar høit over Sienkiewics's roman «Quo vadis», der har gjort saa uhørt lykke.»

Denne attest er betegnende for Georg Brandes. «Quo vadis» feirer kristendommen medens «Julian» feirer det antike Hellas, som dengang forlængst var død, men som forfatteren haaber engang skal opstaa igjen.

Kristendommen er for forfatteren enten hykleri eller sværmeri. Keiser Julians feil var i grunden den at han vilde være hellener, men i grunden var en kristen. Dette er selvfølgelig grund nok for dr. Brandes til at sætte Julian «høit» over «Quo vadis».

Sandheden er imidlertid, at medens «Quo vadis» som alle Sienkewicz's verker er en helstøbt komposition, falder «Julian» fra hverandre i en række løst forbundne scener.

Et betydeligt fortrin har dog «Julian» fremfor «Quo vadis»: den er langt mere historisk korrekt. Erotiken i «Quo vadis» er utvilsomt altfor modernt skildret. Den passer lidet mellem det første aarhundredes kristne. I «Julian» sporer man overalt et indgaaende historisk studium, og de kort og knapt fortalte scener gjengiver datidens liv med uforlignelig klarhed. Men de dybere kræfter som arbeided under og bestemte kampens udfald, har forfatteren langt mindre forstaaelse af end forfatteren til «Quo vadis». Med alt dette er dog «Julian» et betydeligt arbeide, som vel fortjener en oversættelse.

Hans Seland: **Høgsumar**. Kristiania. Norli. Pris: kr. 2,50.

Et par unge mennesker forelsker sig i hverandre, bliver forlovet og gift og lever lykkelig sammen. Det er hele indholdet. Ingen spændende intriger hverken af mennesker eller af skjæbnen. Bare solskin, lys og lykke. En velgjørende tryg glad tro paa livet, paa kjærligheden, paa arbeidet og paa Gud gaar gjennem det hele. Lidt mindre moralisering kunde man nok ønsket. Forfatteren bør merke sig det vel kjendte tyske ord: man merkt die Absicht und wird verstimmt. Men ellers er det en saa velsignet sundhed som aander os imøde fra hvert blad i bogen, at vi bærer over med noget af hvert, og lægger den fra os med tak for godt samvær.

Det Osterhausiske legats folkeskrifter. Deraf er to udkommet, som begge fortjener udbredelse. Det ene er **Helse og Helsebot** af *M. Greve*, rigshospitalets direktør. Den bekjendte høit ansete læge skriver her kort og greit om betingelser for liv og helse, om sygdom, om pleie af syge, omsorg i de forskjellige sygdomme, omsorg for barselkone og spædbarn, ulykkestilfælder og nødhjælp etc.

Det andet skrift er **Fra missionsmarken** af *Johs. Johnson.* Vor bekjendte og høit skattede Madagaskarmissionær har her nedlagt en hel del af det, som han talte rundt omkring i landet, da han nys var hjemme. «Min hensigt med bogen, skriver han, er at hjælpe til at fremarbeide og styrke et syn paa missionen, som paa samme tid er nokternt og baaret af levende seirsvished . . . Jeg tror min del er overbevist om, at jo bedre greie vi kan skaffe os paa missionsarbeidets *virkelige* kaar og tilstand, dets vanskeligheder og dets glæder, desto mere vil vort hjerte bindes til det. Gid denne lille bog kunde styrke den samme overbevisning hos læseren!»

Johnsons mange venner udover vort hele land vil utvilsomt med tak modtage denne bog fra hans haand. Vi finder ham igjen der. Hans livsfriske aand er i den. Forhaabentlig vil den ogsaa vinde ham og hans gjerning adskillige nye venner.

Norsk folkemuseum har begyndt udgivelsen af en række bidrag til vor kulturhistorie under fællestitelen **Norge i gammel tid**. Cammermeyer. Det første bidrag er **Bilthuggere i Kristiania omkring aar 1700** af Harry Fett. Det anbefaler sig ved sin letlæste fremstilling, sine vakre billeder og sit smukke udstyr.

I Danmark er paabegyndt udgivelsen af et nyt tidsskrift «**Det ny aarhundrede**», redigeret af P. Munch (Gyldendal). 2 hefter à 4 ark hver maaned. Pris: kr. 2,00 kvartalet. Det har samlet om sig en stor skare medarbeidere, dels fritænkere og dels grundtvigianere. Denne alliance med fritænkeriet har indbragt de sidste adskillig dadel af deres meningsfæller. Selv en mand som Alfred Ipsen udtaler sig sterkt misbilligende derom. Georg Brandes's «Drengeaar» er vistnok det interessanteste tidsskriftet hidtil har leveret. I sidste hefte har professor Höffding en varm hilsen til Jonas Lie i anledning af hans 70de fødselsdag den 6te november. Den slutter saaledes: «Disse ord kommer fra en læser, som vel ikke har havt den glæde at træffe personlig sammen med Lie, men hvem hans verkers friskhed og klarhed og hans livsopfattelses mandighed og mildhed have skaffet saa mange gode og frugtbare timer og efterladt saa levende erindringer, at det næsten er ham, som om han kjendte forfatteren personligt. Det er en personlig tak jeg bringer, men der er mange, der vil slutte sig til den».

Ja, hvem vil ikke det?

Thv. Klaveness.

JONAS LIE.

Den tredje af vore store digtere har nylig overskredet den grændse man gjerne sætter mellem manddom og alderdom.

Hvad kommer det af, at ingen af vore yngre forfattere synes at skulle, paa langt nær engang, naa op til høide med disse tre, som staar der for os i ensom storhed?

Baggrunden kan have nogen skyld. Wergeland var forlængst død, og Welhaven havde forlængst hængt sin harpe bort, dengang Ibsen skrev «Hærmændene» og Bjørnson «Synnøve». Det som var kommet frem i mellemtiden, var agtværdigt, men ikke betydeligt. En slig baggrund er unegtelig heldig for den store digter. Paa den har han let for at vinde anerkjendelse Og det letter arbeidet ikke saa lidet for ham.

Vore yngre har unegtelig havt en baggrund som har gjort det noksaa vanskeligt for dem. Det er ikke greit at komme efter Ibsen, Bjørnson og Lie.

Men det er ikke den hele grund. Der kommer noget til. Trods al famlen i det enkelte er de tre gamle helstøbte digterskikkelser. Hver af dem staar for os som støbt i malm. Man behøver bare at nævne navnet, saa har vi ham for os — ikke personen, ham har vi kanske ikke set engang — nei: digteren, forfatteren, det han vilde og det han gav i sin digtning. Ingen af de yngre har bragt det til det Ikke engang Garborg. Han er kommet det nærmest, men staar dog langt fra saa klar og hel for os som hver af de tre. Og vore andre forfattere — ja, de har skrevet de og de bøger, og den bog er saa og den er saa, og den forfatter er heldig der og den er heldig der. Men ingen af dem er den helstøbte digterpersonlighed, som giver et klart samlet billede. Derfor lever heller ikke nogen af dem eller vil nogensinde komme til at leve i vort minde saaledes som de tre gamle. Vi kan interessere os for en og anden bog af dem, men forfatteren selv er en os saa temmelig fremmed. Det er vel altid epigonernes skjæbne — det som skiller talenterne fra genierne.

Inden triumviratet er det gjerne Jonas Lie som faar sidste plads. Mon han ogsaa vil faa sidste plads af efterslegten? Jeg er ikke saa sikker paa det. Jeg kan godt tænke mig, at der kan komme en slegt, som slaar vrag paa «Rosmersholm» og «Hedda Gabler», paa «Det flager», «Paa Guds veie» og paa «Over ævne», «Laboremus» etc. Men jeg kan ikke tænke mig, at «Familien paa Gilje», «Et samliv», «Niobe», «Dyre Rein» etc. nogensinde skulde blive liggende ulæste i bibliotekerne. En ungdom som ikke skulde læse dem — ja, tiderne kan forandres meget, men jeg tilstaar: en slig forandring er mig uforstaaelig Jeg tror at Jonas Lie vil holde sig længst, for hans digtning ligger nærmest det virkelige menneskeliv. Ibsen beskjæftiger sterkere vor tænkning. Bjørnson begeistrer os mere for de store ideer. Men Lie lever vort dagligliv sammen med os og giver os det poetisk forklaret tilbage.

Man har kaldt Lie hjemmets digter. Og det er rigtigt; han er det. Men hvad mener vi, naar vi kalder ham saa? At hans fortællinger foregaar inden hjemmets fire vægge? Det er tilfælde med de fleste fortællinger og dramaer; forsaavidt er saa omtrent alle digtere hjemmets digtere. At han i sine fortællinger tager særlig sigte paa hjemmet? Han gjør det. Han beskjæftiger sig med særegen forkjærlighed dels med hjemmets grundlæggelse: forelskelsen og forlovelsen, dels med livet i hjemmet: samlivet mellem egtefællerne og forholdet mellem forældre og børn. Og overalt er han paa jagt efter de onde magter som herjer hjemmet, klædt dels i den hævdvundne morals dydsirede, dels i den brutale egoismes skidne, dels i den moderne kulturs flatterende kappe. Altid finder vi ham optaget med at bygge det grundmurede, lyse og lune hjem, hvor menneskesjælene kan udvikles efter sin adel, og hvorpaa der kan reises et levedygtigt samfund. Dog er ikke dette alt. Der kommer noget til, og det er nok hovedsagen: den hjemlige aand og tone.

Jonas Lie og den norske dagligstue hører sammen Der sidder han i sofaen og samler familien om sig i de lange vinterkvelde. Far kommer ind fra kontoret, mor sætter sig ned efter dagens stræv, og børnene, de smaa og de store, flokker sig om bordet. For ingen er som Jonas Lie Det er

saa underligt med ham. Han er slet ikke saa grei. Alle faar sit pas paaskrevet. Han peger paa feil her og paa feil der, og han viser at det gaar lukt ad helvede til, faar de feil gro. Men en bliver ikke vond paa ham for det. For en føler, at det er saa inderlig godt ment, og at en har saa inderlig godt af det. En bliver ikke vond paa de andre heller, skjønt en faar saa god greie paa deres feil. Nei — en faar ondt af dem. En faar ondt af alle ulykkelige, men mest af dem som feiler, for de er de ulykkeligste af alle. En faar lyst til at rette paa sig selv, og en faar lyst til at hjælpe andre til det samme. Og en faar haab til at gjøre det. En faar det haab baade for sig selv og andre, at med tiden vil vi blive snille, om det end kanske maa en hel del ris til for at blive det.

Den hjemlige tone hos Jonas Lie er den varme medfølelse med det som feiler og lider og strider, ja med alt som lever og aander. Alt som lever og aander, ak, det feiler og lider jo.

Hans digtning er gjennemaandet af denne medfølelse. Derfor samler den hjemmet og bygger det op og vider det ud og aabner det udad mod hele den kjæmpende slegt.

Dette er det kristelige i Jonas Lies digtning. Det vil altid beklages at han aldrig har taget selve det religiøse liv op i sin skildring. Det er jo dog et stykke, og det et meget vigtigt stykke virkelighed, saa det maa beklages at det aldrig kom med. Dog — ingen, heller ikke den store digter, kan lægge en alen til sin vekst. Og det skal erkjendes med tak: Jonas Lies digtning staar ogsaa uden det paa kristelig grund; ti den medfølelse, der blotter synden for at frelse fra den og slaar for at læge og gjør dette med en inderlighed der kommer fra hjerte og gaar til hjerte, den er, hvor og hvorledes den saa end optræder, altid i pakt med Jesus Kristus.

Derfor slutter ogsaa det norske kristenfolk sig til den store flok som hylder Jonas Lie paa hans syttiaarsfest. Det sender ham en varm tak for de mange gode stunder og de mange mindelser om livets alvor han gav de tusen hjem i vort land. Og det sender en varm bøn op til Gud, at han vil skjænke den aldrende digter en solklar aften.

Thv. Klaveness.

PRESTEN OCH DE SOCIALA SPÖRSMÅLEN.

Vi vilja här i korthet och utan alla anspråk meddela några tankar i ett ämne, hvars vikt icke torde undga någon och som synes oss vara af grundväsentlig betydelse för våra kyrkors framtid. Vi säga vara kyrkors och icke evangeliets. Det är nämligen högst nödvändigt att iakttaga denna åtskillnad.

Vi lefva i en kritisk tid. En tvåfaldig strömning ger sig tillkänna inom den europeiska kristenheten, en som bortför från kyrkorna de bildade, vetenskapsmännen, tänkarne, samt en, som därifrån aflägsnar den stora mängden af kroppsarbetare. Vi böra väl icke öfverdrifva betydelsen af detta faktum, men vi få ännu mindre underskatta den. Äfven i Skandinavien, där det onda i vissa afseenden är mindre betänkligt än i flertalet af kontinentens länder, hafva de offentliga meningsutbytena om ämnen, som mer eller mindre omedelbart beröra religionen, under dessa sista ar för dem som följt dem med uppmärksamhet ådagalagt, att ett omslag inträdt i folkets ställning till kristendomen.

Uppenbart är att medan man förr varit på förhand intagen *för* religionen, så är denna stämning nu på väg att försvinna och allt mer och mer gifva vika för en motsatt, ogynsam, ja i vissa fall fientlig sådan. Kyrkosamfundens inflytande och auktoritet äro stadda i aftagande såsom om dessa, enär de icke hallit jämna steg med tiden, ej längre motsvarade de nya generationernas behof. Situationen ter sig för några så allvarlig, att en så skarpsinnig tänkare som Ch. Secrétan kunnat säga «att kristendomen är på väg att försvinna från Europa». Detta omdöme synes oss icke blott öfverdrifvet utan vi tro det vara alldeles vilseledande. Aldrig har fast mer kristendomens ande öfvat en sådan inverkan på alla det sociala lifvets områden, aldrig har den religiösa fragan med mera styrka trängt sig på och tagit i anspråk alla allvarliga andar, tänkare, statsmän, nationalekonomer och skriftställare,

aldrig har evangeliet, som är «Guds kraft till deras frälsning, som tro» varit lifskraftigare och segervissare. Om någonting är på väg att försvinna, är det vissa historiska men ingalunda nödvändiga former för kristendomen, inflytelsen af vissa formler, tilltron till vissa institutioner.

Att icke vilja göra denna väsentliga åtskillnad vore att döma sig själf till en oberättigad pessimism, utsätta sig för att alls icke förstå några af de mest kännetecknande och mest glädjande företeelserna på lifvets område i våra dagar och att brista i rättvisa mot vår samtid.

Men då uppstår en fråga: Hvilka äro orsakerna till den rörelse, som från kyrkorna fjärmar ett växande antal af nutidens människor? Det finnes bland dessa orsaker gifvetvis sådana, för hvilka kyrkorna för ingen del kunna göras ansvariga; och däremot andra som sammanhänga med deras eget tillvägagående, deras otillräcklighet och deras försyndelser. Det är vid dessa sistnämda orsaker, som vi här uteslutande fästa oss. Och vi skola vid vår undersökning till och med lemna åsido dem som påverka de bildade, för att taga i betraktande endast dem eller rättare sagdt endast en af dem och detta visserligen den allvarligaste — som leda kroppsarbetarnes mängd bort från kyrkorna. Man kan uttrycka den med ett enda ord, om man säger att kyrkorna, i synnerhet under loppet af de tva senaste århundradena, allt för uteslutande inskränkt sig till att framställa evangeliet som en kraft till andlig och individuell förnyelse, och misskännt eller lemnat i skuggan dess sociala betydelse och kraft.

Vi erinra om de ord hvarmed Jesus i sitt svar till Johannes döparens utsände kännetecknade sitt verk: de blinde se, de halte gå, de spetälske renas, de döfva höra, de döda resas upp, *och för de fattiga förkunnas evangelium.* Detta messianska program hvars förverkligande kyrkorna bort fullfölja i Mästarens fotspar, huru hafva de väl förverkligat detsamma? Endast delvis och ensidigt. De hafva fasthallit endast förkunnelsen af evangelium, och detta evangelium[1]) hafva de dessutom predikat snarare för de rika än för de fattiga. Redan genom sin förening med staten fingo de mycket snart prägeln af offentliga anstalter, hvilkas inflytande gjorde sig

[1]) Såsom ett «evangelium»!

gällande till förmån för innehafvarne af makten och rikedomen, och hvilkas tillvaro skulle bidraga till upprätthållandet af de bestående institutionerna. Och under striderna mellan styrande och styrda, stora och små, rika och fattiga, starka och svaga har man i själfva verket allt för ofta sett dem ställa sig vid sidan af de mäktiga på jorden. Hvad under då om fienderna till den närvarande tingens ordning, förblandande religionen med de institutioner och de människor, som företräda henne och draga vanära öfver henne, förklara henne för ett förtryckets och lögnens system, som man måste så fort som möjligt skaffa ur vägen?

Betänkliga luckor i läroframställningen hafva för öfrigt bidragit till detta bedröfliga resultat. De kunna sammanfattas i denna enda punkt: kyrkorna hafva icke gifvit åt världen frälsningen i sin helhet.

Under inverkan af gamla hedniska åskådningar hyllade de till en början en dualistisk spiritualism, som icke finner något stöd vare sig i skriften eller i verkligheten. De hafva icke endast skiljt mellan själ och kropp utan, söndrande från hvart annat hvad Gud förenat, hafva de ställt dessa två beståndsdelar af människans väsen i ett slags oförenlig motsats, medan för att anföra Vinet's ord Jesus kommit för att frälsa icke endast hvarje människa utan hela människan. De hafva näppeligen sett i människan något mera än en själ att frälsa och som det gällde att frälsa genom att vid behof plåga och bränna kroppen. Utan tvifvel hafva de anbefallt och utöfvat allmosegifvandet, de hafva väckt till lif talrika beundransvärda barmhertighetsverk. Men aldrig hafva de betraktat botandet af det lekamliga onda såsom hörande till Kristi och hans kyrkas återlösande värf lika själffallet som förkunnelsen af evangelium.

Jämte denna falska spiritualism hafva de lärt en atomistisk individualism i rak strid mot bibelns lära såväl som mot den faktiska verkligheten. De hafva behandlat individen såsom ett fullständigt, självständigt helt utan att se att han till mänskligheten i sin helhet står i ett förhållande, likt det, som råder mellan lemmarne och kroppen, att han utgör en väsentlig del af en väldig organism, att hans lif kort sagdt sänker sina rötter i hela släktets lif och därifrån röner mäk-

tiga påverkningar. Våra nutida vetenskapsmän och tänkare betona starkt ärftlighetens och omgifningens inflytande och de tala gärna om dessa fakta såsom om de hade upptäckt dem. Men denna samhörighetens lag såsom man kallar den, och som det schweiziska valspråket «en för alla, alla för en» så lyckligt uttrycker, finnes redan uttalad i det fjärde evangeliet och framför allt i aposteln Pauli skrifter, som framställa den i klar dager. Man kan säga, att den ligger till grund för hela den paulinska lärobyggnaden som man icke kan förstå — särskildt läran om synden och återlösningen — om man ett enda ögonblick förlorar den ur sikte Den har icke dess mindre undgått kyrkosamfunden vare sig dessa icke ens varsnat densamma eller de endast otillräckligt tagit hänsyn därtill. Och arten af deras kristendomsförkunnelse, af hela deras verksamhet har nödvändigtvis rönt inverkan däraf.

Vi veta huru de länge uppfattat frälsningen. De hafva framställt denna såsom bestående i frikännandet af den med Guds vrede och helvetets lågor hotade syndaren vida mer än i frigörelsen från synden. De hafva bekämpat det onda i dess andliga verkningar men icke med samma kraft i dess fysiska, kosmiska och sociala yttringar. De hafva predikat för de vanlottade tålamod, för de förtryckte undergifvenhet, och mot lifvet bortom grafven riktat de troendes blickar och förhoppningar. Men de hafva icke eller åtminstone icke nog omedelbart varit betänkta på att sänka himmelen ned till jorden. De hafva arbetat på att rycka undan fördärfvet ett fåtal utvalde, men de hafva icke såsom ett väsentligt och medvetet mål eftersträfvat världens omdaning till ett Guds rike.

För dessa brister i deras arbete har man under dessa sista år ofta gått mycket strängt till rätta med dem. Man har lifligt förebrått dem luckorna i deras undervisning och i deras verksamhet. Det är nog visst, att man i dessa anklagelser mer än en gång gått till öfverdrift. Ty man får icke glömma att Guds uppenbarelser är steg för steg fortskridande. Följderna af de kristna grundsatserna framträda icke alla på en gång; den religiösa erfarenheten klargör dem småningom. Huru många århundraden hafva icke kräfts för att öfvertyga kristenheten om slafveriets förhatlighet; och det är alldeles säkert att vi tack vare en mångfald af samverkande, poli-

tiska, ekonomiska och vetenskapliga såväl som specifikt religiösa förhållanden, numera hafva en klarare syn på vissa måhända väsentliga sanningar än våra fäder. Jag erinrar här endast om den öfvervägande betydelsen begreppet Guds rike fått i den modärna teologien, och den djupgående omgestaltning af vår kristendomsåskådning det framkallat.

Nå väl! Det vore lika orättvist att anklaga kyrkorna därför att de icke fordom ägde ett ljus i vissa stycken, hvilket Gud beskärt vår tid, som att förebrå barnet att det icke uppnått en fullvuxen människans mognad. Större trohet skulle utan tvifvel hafva påskyndat deras utveckling. Men den som är utan synd kaste här den första stenen.

Att de icke följt detta ljus, så snart det blef dem gifvet, att de icke tagit hänsyn till de nya sanningarne, se där fast mera deras försyndelse. Förbiseende tidernas tecken, hafva de icke förstått, att Gud kallar dem till nya värf. De hafva till och med låtit fienderna gå dem i förväg på de banor, han öppnade för dem. De hafva icke velat se, att vissa anspråk från det moderna samvetets sida härröra i rätt nedstigande led från evangeliet, och att de för att fullfölja sin mästares verk borde icke bekämpa men understödja dem. Hvad är väl till sin princip mera kristligt än det rättfärdighetskraf, som i våra dagar jäktar så många för den kristna tron främmande människor och i hvars namn (om med rätt eller orätt hafva vi icke att här undersöka) de flesta angreppen mot den nuvarande samhällsordningen framträda? Liknar icke också den bild socialismen målar för sig af det framtida samhället i mer än ett afseende den, som såväl profeterna som Jesus och apostlarna teckna för oss af framtidens mänsklighet? Och de sällhetsdrömmar, med hvilka den vetenskapliga eller revolutionära otron lockar massorna för att lösgöra dem från Kristus, har denna icke hämtat det högsta och bästa däraf från Kristus själf? Nu förhåller det sig så, att kyrkorna icke endast underlåtit att förödmjuka sig vid tanken på de allvarliga, praktiska konseqvenserna af deras egna trosatser, som andra märkt före dem, utan allt för ofta, förbundna med de härskande och ledande klasserna, icke ens hafva erkänt dem. Och de hafva vare sig genom sin slapphet eller genom sin förtäckta eller öppna fiendtlighet hämmat de sträfvanden,

som asyftat att genomföra dessa konseqvenser i verkligheten. Det är i synnerhet för denna hållning de blifvit bestraffade genom massornas afvoghet eller affall. Och hvad under, om kyrkornas likgiltighet eller brist på tillmötesgående gentemot människor, som fordra rättvisa för sig själfva och sin klass, af dessa besvaras med liknande känslor?

II.

Skola kyrkorna återvinna den förlorade terrängen eller skola de förlora än mera sådan? Ingen kan säga det. Visst är däremot, att det är deras medlemmars och i synnerhet deras presters plikt — jag säger icke intresse men plikt — att undvika de försyndelser de begått, att göra hvad de försummat att göra. Man har ofta frågat sig om presten bör syssla med de sociala spörsmålen. I sakernas närvarande läge synes mig den rätta frågan fast mera vara den om han kan underlåta att syssla därmed. Med fäst afseende å ena sidan vid hvad vi numera veta eller ana om förhållandet mellan själ och kropp eller om man så vill mellan materia och ande äfvensom om ärftlighetens och omgifningens inflytande och å andra sidan vid den allt mera betydande plats som begreppet Guds rike, bättre förstådt, intager i den kristna teologien, inser jag icke huru en Jesu Kristi tjänare skulle kunna lämna asido problem, som röra honom närmare än någon. Jag kan så mycket mindre inse detta, som, så vidt icke troheten manar honom, kärleken icke längre skall tillåta honom att undanskjuta dem, om han annars bär i sitt hjärta något af sin mästares medlidande med massorna utan herde.

Vi skola icke mera betona plikten. Det är svårt att misskänna och bestrida den. Men huru skall presten kunna fullgöra den? Tre medel synes mig böra här påpekas:

studiet,
gerningen,
ordet.

1) För att hafva rätt att tala om och behandla en fråga måste man känna den. För att känna den maste man hafva studerat den. De så kallade sociala spörsmålen göra intet undantag från denna till utseendet alldagliga men i verkligheten allt för litet åtlydda regel. När alltså en allvarlig

prestman, som hyser kärlek till Kristus och till sina bröder skall inlåta sig på dem, då skall han icke nöja sig med sväfvande allmänna tankar, lånade från ytliga tidningsskrifvare. Han skall bemöda sig att allvarligt sätta sig in däri. Böcker fattas icke men snarare tid att läsa dem. Det gäller att skaffa sig tid: för den prest, som vill vara någonting annat än en legoherde och som vinnlägger sig om en fruktbärande verksamhet, är studiet under alla förhallanden en trängande nödvändighet. Dess bättre för honom och för hans hjord om han kan förvärfva grundliga omfattande insikter i nationalekonomi: hvarje vinning af denna art är en styrka. Det är emellertid föga troligt att annat än i vissa undantagsfall hans embetsuppgifter medgifva honom detta. Af flera skäl, af hvilka det förnämsta är att lagen om arbetets fördelning tvingar nutidens människor till en viss specialisering, skall hans väsentliga och noga taget tillräckliga studium — om det verkligen förtjänar detta namn —, alltid vara bibelns och teologiens studium. Ty det, som framför allt är af vikt för honom *det är att vinna en inblick i Guds plan till mänsklighetens frälsning*. Och om alla vetenskaper, alla företeelser i mänskligheten lif kunna i sin mån bibringa honom insikt i denna plan, så är det dock böckernas bok, denna urkund framför alla andra för Guds fortskridande uppenbarelse, som ensam sprider klart ljus däröfver. Presten skall alltså ransaka skrifterna och för detta arbete tillgodogöra sig de oumbärliga hjälpmedel, som bibelforskningen, kyrkohistorien, den religiösa psykologien och dogmatiken erbjuda honom.

Så långt om böckerna. Men böcker göra icke tillfyllest. Ty det är föga mindre viktigt att lära känna människan, icke blott människans själ, icke heller blott den enstaka individen, icke ens människan blott sådan hon är öfver hufvud taget och till sin allestädes framträdande art, utan hela människan till kropp och själ som individ och som medlem af släktet, och denna människa såsom hon förefinnes i våra dagar med sina säregna kännetecken såsom ett barn af sin tid och sin omgifning och med sina säregna behof. Men nu är det endast lifvet, det personliga och trägna umgänget, som kan gifva oss denna människokännedom. Vi föras sålunda helt naturligt öfver till det andra af de medel att befrämja

lösningen af de sociala spörsmålen, presten har till sitt förfogande, nämligen

2) lifvets gärning, som skall bereda honom så många tillfällen till beröring med människor han vill. Må han icke ställa sig fjärran från de mångfaldiga sträfvanden, som gå ut på våra medmänniskors intellektuella och sedliga utveckling, såväl som på förbättring af deras materiella lifsvilkor och på vägröjning för ett rättfärdigare och lyckligare samhälle. Må han så vidt han kan och med insättande af sin person taga del i de sträfvanden och arbeten, som skola betrygga dess framgång. Kampen mot alkoholismen och mot osedligheten, kooperativa föreningar, föreningar för ömsesidig hjälp, folkbibliotek och folkkök, arbetarebostäder, delaktighet i vinsten etc. etc. det arbetsfält, som upplåter sig för honom är omätligt och betydelsen för honom själf och för den sak han tjänar af hvad han kan på detta område verka, torde svårligen kunna öfverdrifvas.

3) Dock skall det ännu länge genom omständigheternas makt vara medelst ordet presten i synnerhet skall verka. Låtom oss icke hafva allt för bradtom att beklaga honom därför. Ordet har icke, ehuru det stundom så synes, upphört att vara ett mäktigt redskap, ett af de kraftigaste medlen för att öfva inflytande, *om blott den, som använder det, när den han åsyftar.* Och det är i själfva verket ingenting som så stämmer människorna mot våra tal och tömmer våra tempel som så många predikanters påtagliga likgiltighet för det som vanligen sysselsätter deras åhörares tankar. Det är icke hälsosamt att salunda plötsligt och fullständigt föra människorna ut ur deras vanliga tanke- och känslosfer för att förflytta dem mycket långt bort och mycket högt upp — icke ens i himmelen tyvärr men oftast i molnen — att tvinga dem att höra talas om sådant, som måhända lifligt intresserar talaren men icke alls intresserar dem (dogmatiska, kyrkliga, filosofiska spörsmål behandlade på ett rent teoretiskt, abstrakt och overkligt sätt) eller som intresserar dem endast såsom själar men icke såsom män och kvinnor af det 20de århundradet, som hafva en jäktad tillvaro, öfverhopad af arbete i verkstad, på kontor eller i laboratorium, och hvilkas tid och tankar magasinet, skolan, börsen, kasernen, hushållet, riks-

dagen eller fabriken helt och hållet upptaga. Ett sådant afbrytande af allt samband mellan söndagen och veckan kan endast medföra olycksbringande följder.

Det gäller fast mera att visa dem, att evangeliet är *aktuelt* i ordets högsta bemärkelse, att ingenting mänskligt är främmande för detsamma och betrakta i dess ljus alla de frågor, som sysselsätta och upprörа vår tid. Sådant är i själfva verket evangelieförkunnarens ädla värf att låta Jesu Kristi Gud tala sitt ord midt under människolifvets rastlösa, bullrande äflan och strid, att påminna om de väsentliga principer, de eviga lagar som gälla för alla människor och för alla företag, att arbeta på att med en kristlig ande genomsyra sin generations sociala lif. För dem, som vill troget fullgöra det, är intet ämne förbjudet. Hvad är väl svårare, ömtåligare och farligare än att tala om politik från predikstolen? I de länder framförallt, där partisöndringen är skarp, behöfver presten blott antyda på hvilken sida han står för att bringa sin andliga myndighet i fara hos åtminstone en del af sin hjord. Månne detta likväl är ett skäl att icke försöka att på det politiska lifvet tillämpa evangeliets grundsatser? Vi tro det icke. Den framstående engelske predikanten Robertson fruktade icke att vid tidpunkten för ett val, som framkallat en lifig upphetsning i sinnena, upptaga detta brännande ämne i en af sina predikningar. Han tog till text berättelsen i apostlagärningarnes bok om valet af en apostel efter Judas. Han betonade från början sin afsikt att icke säga ett ord, som kunde synas framkalladt af partisinne utan göra sin plikt såsom Kristi tjänare genom att utreda »de stora sedliga grundsatser, som böra göra sig gällande vid denna handling såväl som vid hvarje annan». Och han höll ord. Han framhöll för valmännen deras plikt att vid det val, som de voro kallade att företaga, icke se på personliga eller lokala intressen utan på folkets allmänna bästa, söka att göra Guds vilja, kort sagdt, rösta samvetsgrannt och besinningsfullt i den självförsakelsens och kärlekens ande som var korsets ande. Men ingen som hörde honom kunde ana att hans personliga åsikt ställde honom i de frisinnades led. Så kan och bör presten utan att ett enda ögonblick förlora jorden ur sikte men bibehållande sig med evangeliet på ett

område, som är höjdt öfver våra stridigheter, tala för tiden från evighetens synpunkt.

Samma förhållningsregel åligger honom, synes det oss, med hänsyn till de i egentlig mening sociala spörsmålen. Han har icke att störta sig in i partiyran, ej heller att med mindre han äger en obestridd sakkännedom förorda en lösning af det ekonomiska problemet framför en annan. Han skulle genom att så göra utsätta sig för det välförtjänta tillropet: *Ne, sultor, ultra crepidam* [1]) och — hvilket är ännu betänkligare — han skulle göra sig förlustig allt förtroende hos en del af hjorden, om han icke i mångas ögon till och med blottställde själfva det evangelium, hvars tjänare han är och som icke är bundet vid någon form. Må han samtycka till att vara allas man! Hans verk skall icke därför blifva vare sig mindre omfattande eller mindre rikt, om han inför alla framhåller evangeliets sociala betydelse, om han bibringar dem insikt om samhörighetens stora faktum, om han tvingar dem till att erkänna att det icke finnes tva slags moral, en för det ena könet och en för det andra, en för det enskilda och en för det offentliga lifvet, en för familjen och en för affärslifvet, en för individen och en för staten, utan en enda moral för alla, som skall behärska alla mänskliga förhållanden; om han visar dem att vissa andliga reformer äro otänkbara, så länge som de icke föregåtts af vissa materiella reformer, och att alla yttre förändringar i samhällsorganisationen skola förblifva otillräckliga utan individens inre pånyttfödelse, om han bemödar sig att rycka upp dem ur själfviskheten, källan till allt ondt, och i deras hjärtan tända den kristliga kärlekens heliga låga. Men detta rika och storartade verk kan han utföra utan att i något afseende frångå den varsamhet och oväld, hvartill troheten förpliktar honom, och utan att ega en mycket omfattande ekonomisk kunskap. Han kan till och med ga än längre, och eftersom han kan det bör han det: om han insett att evangeliets, för att icke säga världalltets grundlag är kärlekens lag kan och bör han i kraft just af denna lag dristigt blotta såsom fördärfliga och såsom varande i behof af förnyelse alla läror och institutioner, som härleda sig från själfviskheten och i denna finna sin näring och sitt stöd. Na väl! Det är tydligt att ännu i närvarande stund, trots alla förverkligade framsteg det ömsesidiga förhallandet mellan kapitalet och arbetet, mellan förbrukaren och alstraren, mellan säljaren och köparen såväl som de mellanfolkliga förhallandena äro besjälade af en så oförtäckt själfviskhet som möjligt: man behöfver icke när

[1]) Skomakare, blif vid din läst!

man ser konkurrensens råheter, strejkerna och krigen fråga hvilket träd frambragt dylika frukter. Men det är icke mindre tydligt för den troende att kärleken bör förnya och behärska alla det sociala såväl som det individuella lifvets områden. Låtom oss tala ut det eftersom vi tro det, eftersom vi hafva en oöfvervinnelig visshet därom. Och låtom oss utan att tröttna arbeta på att bibringa andras sinnen, hjärtan och samveten samma förvissning. Huru många invändningar skall man icke göra! Må de höras! Upphör väl sanningen att vara sanning därför att den bestrides? Man skall ropa om okunnighet och vetenskapligt kätteri. Lika mycket! Man skall bevisa med a + b såsom man gjorde gent emot den ädle John Ruskin, att det vore daraktigt att vilja i någon mån låta känslan tala, när det gäller fragor af denna art. Och man har rätt ur synpunkten af de skriftlärdes och fariseernas rättfärdighet. Men det finnes en högre rättfärdighet, en gudomligare, rättfärdigare rättfärdighet, mot hvilken matematiska bevisföringar ingenting förma och som det gäller att förverkliga. Man skall fraga oss huru vi då vilja organisera världen, hvilka atgärder vi hafva att föreslå, hvilka läror att formulera. Vi skola sannolikt svara, att därom veta vi intet, men att vår okunnighet icke det minsta rubbar den ovilkorliga giltigheten af den grundsats, som det gäller att tillämpa. Man skall föraktligt försäkra oss, att hvad vi begära är ogörligt, att det är otänkbart att bygga världen pa kärleken. Vi skola minnas att vid järnvägarnes uppkomst ingeniörer och läkare ocksa förklarade dem omöjliga. Och vi skola vänta utan att tvifla till dess vara barnbarn bevisa rörelsen genom att ga. Vi skola fortsätta att outtröttligt predika »det nya budet». Den dag, da ett tillräckligt stort antal rättsinniga människor erkänt dess allmängiltighet och då de efter att hafva hunnit göra sig förtrogna med det, som nu synes dem vara en omöjlighet och en darskap, däri skola se en plikt, skola medlen att tilllämpa den snart visa sig. Det väsentliga är att troget utsa sanningens sadd: när den slagit rot i människornas hjärtan skall den af sig själf bära frukt af sitt slag. Det väsentliga är att kärlekens lag erkännes, efterlefves och förkunnas af ett växande antal människor med god vilja: den skall till sist underlägga sig alla yttringar af mänskligheteus lif, så att den tid, som skall komma, också kommer, den tid, da enligt Herrens bön Guds vilja sker pa jorden såsom i himmelen.

Alf. Mohn.
Pastor vid franska reformerta församlingen i Stockholm.

EN GAMMEL „OMGANGSSKOLELÆRER".

Alle, som har noget kjendskab til den nærmeste fortid, har hørt fortælle om de gamle omgangsskolelærere eller «almueskoleholdere», som de kaldtes; men der er nu kun faa tilbage, som af egen erfaring kan tale om dem og deres skolegjerning. Naar vi tænker en smule over denne sag, maa det slaa os med forundring, at det ikke er mere end 50 aar, knapt det, siden vi havde omgangsskoler i vort land. Det er dog ikke dette, som vækker forundring, at der var omgangsskoler; det har vi jo endnu paa sine steder; men det er hele tænkesættet, ordningen, undervisningen osv. De gamle omgangsskolelærere var en mellemting mellem hæderlige arbeidsmænd og fattiglemmer. De maatte nøies med den mindst mulige løn; var der lidet i kassen, fik de næsten ingenting; var der noget i den, kunde man af naade tilstaa dem lidt mere. Og dog var disse mænd i regelen pligtopfyldende, selvfornægtende, strævsomme, brave mænd, som fortjener vor høieste agtelse. At være lærer, betragtedes som noget, man med lethed kunde udføre; enhver, som blot «kunde sine bøger», var dygtig dertil, medens nutiden har den opfatning, at det at være lærer er en meget stor kunst og stiller store betingelser. I gamle dage var alt godt nok for børn; i vore dage synes vi, at intet er for godt for dem. Det bedste, det fineste, det høieste og reneste, som menneskeaanden kan frembringe, vil vi lægge tilrette for dem. I gamle dage var der ikke spørgsmaal om noget saadant; man vilde endog have betragtet det som upassende, ja ukristeligt at lære børn saadant. Nei, men Davids 7 pønitensesalmer skulde de lære foruden «*Sandhed til gudfrygtighed*». Alt dette vidner om, at det var en helt anden tid, en ganske anden opfatning af livet, af menneskets opgaver, af opdragelse osv. end den vi nu kjender. I virkeligheden er det ikke 50 aar eller 100 aar, som skiller os i denne

henseende fra vore bedsteforældre; men det er 500 aar; det er middelalderen og den nyere tid, som staar over for hinanden. Der er dem endnu, som kaster længselsfulde blikke tilbage til den gamle skoleordning. I virkeligheden forstaar de ikke selv, hvad de ønsker. De vilde blive yderst misfornøiet, om den gamle tid vendte tilbage; men heldigvis gjør den ikke det. Hver tidsalder faar sin opgave at løse ogsaa paa skolens og opdragelsens omraade, og den har nok med at løse den; kan den løse den godt, saa bringer det lykke og velsignelse. Den gamle tid havde andre opgaver end nutiden at løse paa dette omraade som paa andre; vi har ikke grund til at se ned paa den med overlegenhed for den sags skyld. Den løste sin opgave ganske godt, og det bragte den velsignelse.

Men mere end nogen anden fortjener den gamle tro lærer, som vandred bygden rundt med skolekisten paa ryggen, vor tak. Liden tak fik han af sin samtid; gid saa efterverdenen vilde takke ham!

Her er et lidet mindeblad i den krands, som jeg skulde ønske, at nogen vilde flette om de gamle «almueskoleholderes» pande.

I Vikors prestegjæld boede i den anden halvdel af det 18de aarh. en klokker eller degn — kirkesangere var de ikke blevne endnu, det er et moderne begreb — som hed Johan Jørgen Brandt. Han var, efter hvad der berettes, fra Holsten og var rimeligvis student. Hvorfor han ikke kom længere i livet, ved vi ikke; men sikkert er det i hvert fald, at han ikke kan regnes til de saakaldte «hovedløse» studenter; thi han synes at have havt et meget godt hoved. Hans fortid er indhyllet i dunkelhed; det siges, at han aldrig vilde give nogen besked herom, og der har derfor været forskjellige gisninger om hans slægt. Man har villet sætte ham i forbindelse med den ulykkelige grev Brandt; men man ved intet sikkert herom. Det ved man, at han kom til Vikør fra Bergen og blev klokker her i 1759. Han var da omkring 31 aar (født i 1728). Han var første gang gift med Maria Margreta Susanne Gjæver; det er rimeligvis en bergensdame; anden gang var han gift med en enke Anna Margreta Fuus.

At klokkeren var «præstlærd» og regnede sig til den

geistlige stand, lagde han for dagen ved de navn, han gav sine børn. Han kaldte op de gamle patriarker og deres hustruer: Abraham, Isak og Jakob, Sara og Rebekka. Af disse kjender vi kun to noget nærmere, nemlig sønnen Isak, f. 1757, og datteren Sara, gift til Utne og stammoder til en meget bekjendt slægt i Hardanger.

Isak kom 12 aar gammel til Bergen; formodentlig har han her enten gaaet paa skole eller været i haandværkslære; men i hvert fald har han snart opgivet tanken om at lære et haandværk eller studere; thi i 1778 forlod han Bergen med et skib, som skulde gaa til Middelhavet. Ved den spanske kyst blev skibet taget af et spansk krigsfartøi og indbragt til Cadix, hvor det under en storm drev paa land og sloges istykker. Mandskabet reddedes med nød og neppe, men mistede alt sit. De sendtes ombord paa andre skibe, og Isak Brandt reiste i flere aar som sjømand med skibe fra Kjøbenhavn, Flensburg, Kristiansand, Altona osv., indtil han endelig havnede i Amsterdam. Han maa have været en dygtig sjømand og en ordensmand i enhver henseende; thi han steg gradvis opover, indtil han i Holland blev fører af skibe i det ostindiske kompanis tjeneste. Han blev gift i Amsterdam med en hollandsk dame, tjente mange penge og var en meget betroet mand, som det synes. Han siger selv om sig, at han steg saa høit, som overhovedet en sjømand kan komme. Men lykkens hjul vendte sig hurtig omkring. Holland indvikledes i de ulykkelige krige med Frankrige, og Napoleon gjorde det til et underbrug under det franske keiserrige. Den hollandske sjøfart led store tab, og blandt de skadelidte var ogsaa Isak Brandt. Han blev fangen, siger han, i krigen, mistede skib og ladning og bragtes efterhaanden ved de store tab, krigen bragte ham, rent til betlerstaven. Hans hustru synes imidlertid at være død og børnene at være komne saavidt, at de kunde sørge for sig selv. Saa besluttede da den gamle skibskaptein at vende tilbage til fædrelandet, som han ikke havde seet siden 1778. Han kom til Hardanger, men borte var far og mor og slægten spredt ad. Saa kom han til Utne til søsteren der; det maa have været i tiden nærmest efter 1814. Men han skal have været noget vanskelig af sig, siges der; han havde vel været for længe borte og vænnet sig kanske

vel meget til at byde. Han havde, fortælles det, en skarp tunge og husmødrene blev bange for ham. Nok er det, han flyttede fra Utne og til Kinservik. Han nødedes nu, skjønt det efter hans egne ord faldt ham tungt at stige saa ned, at søge at blive almueskolelærer, og i 1821 fik han ogsaa løfte herom. Det var ikke vanskeligt at faa den slags poster. Han vilde saa længe som muligt var, arbeide og tjene sit brød; «jeg bøiede mig i taalmodighed under Herrens haand og gjorde mit bedste». Han følte selv, at han manglede det rette greb og bad om «instruktion», som han dog ikke fik. Han fik sin lærerpost anvist i Vikebygden, og her vandrede han da omkring, høit oppe og lavt nede; veie var der ikke tale om andet end stier op og ned. Der var 6 lærere i det vidstrakte prestegjæld. Lønnen var først 9 spd. = 36 kr., senere 11 spd. En bestemmelse i skolekom. forhandlingsprotokol er karakteristisk; man havde et aar en indtægt af 60 spd.; det besluttedes, at disse skulde uddeles af presten mellem lærerne som han fandt de havde gjort sig fortjent til. Lærerne havde intet at fordre, de maatte tage imod, hvad man gav dem. Men Isak Brandts lærervei blev tornebestrøet. Husfædrene i Vikebygd og kanske især husmødrene klagede over ham. Hvad der var iveien, ved vi ikke. Selv siger han, at han ved med sandhed, at han hverken i «lære eller liv har givet noget anstød»; det er næsten, som det var en prest, det var tale om, saa høitideligt er det. Man klagede over, at han ikke skulde kunne lære børnene at læse, skrive og regne, saasom han havde glemt sit modersmaal. Men dette er, som Brandt selv bemærker, tydelig en skingrund. Han skriver ganske vakkert, og regne kan vi være sikker paa han forstod. Hans danske ortografi er meget mangelfuld; men hvad brød man sig om sligt i de dage, da man ser, at selv presten var saa som saa i retskrivningen. Selv en mand som Niels Hertzberg, som dog overgik de fleste af sine medbrødre i videnskabelig dygtighed, skrev en dansk, som ikke er ganske feilfri; han kan ret slippe temmelig store kameler igjennem iblandt. Nu, tiden var ikke kommen længere. Grunden til modvillien mod Brandt, som tilsidst gik saa vidt, at de uden videre tog en anden lærer uden engang at bemøie sig med at opsige den gamle, laa uden tvivl i, at den gamle skibskaptein altfor meget

troede, at han befandt sig paa en ostindiefarers dæk og haandhævede streng disciplin blandt sine undergivne. Desuden har vel hans skarpe tunge bidraget til at vende stemningen mod ham. Betegnende er det for tidsaanden og tænkemaaden, at den gamle lærer paastaar, at man ikke vilde, at han skulde faa den biindtægt, som hans formand havde havt af vaccinationen, idet man paastod, at han ei forstod sig derpaa. Herpaa svarer den gamle med megen selvfølelse, at han kunde vaccinere længe før vaccinationen blev indført i Norge. Nei, grunden, siger han, var en anden; man troede, at han ikke skulde kunne leve af sin lærerløn, og saa skulde han tvinges af sulten til at nedlægge sin stilling! Imidlertid sultede han nok, men holdt dog ud af pligtfølelse og ærekjærhed. Skolekassen var endog saa ædelmodig, at den laante den gamle eller gav ham som Forskud 10 daler mod at faa 6 skjorter i pant! Han «vilde dog ikke trænge sig ind paa nogen», men valgte heller godvillig at vige.

Da han begyndte sin lærergjerning, nedskrev han en bøn, som endnu findes. Den er meget vakker og gribende og viser, at den gamle skibskaptein havde holdt fast ved sin børnelærdom, saaledes som den var ham forkyndt i hjemmet. Der er ikke spor af rationalismens kolde aandepust i den!

Det blev nu yderst trangt for den gamle og han maatte faa hjælp. Sine sidste dage tilbragte han i Opedal og paa Lofthus, hvor han døde i 1832. Saa fik den trætte arbeider hvile. «Da ingen ham gav, saa fik han tilsidst en fælles grav af kommunen i fattigfolks jord» — omtrent saa kan man sige ogsaa om Isak Brandt.

Der gaar endnu forskjellige fortællinger i bygden om gamle Brandt. De viser, at han maa have været en selvstændig karakter, en personlighed, noget af en original. Hans uskrømtede gudsfrygt, retskaffenhed og hæderlighed var hævet over enhver tvivl, og folk vedblev ogsaa i hans sidste dage at have stor agtelse for ham. Baade provst Hertzberg og sorenskriver Koren havde agtelse og godhed for ham og bad ham ofte til sig, fortælles det.

Hans børn forblev i Holland og slægtsforbindelsen er gaaet tabt.

O. Olafsen.

EDVARD LONDEMANN.

(Af *S. Holst Jensen*).

Et navn, ukjendt for de fleste. Og de faa, som kjender det, kjender det vistnok, paa nogle enkelte undtagelser nær, kun som navnet paa Rosenkrone-ættens stamfar. Og dog har der engang staat en ikke liden glans af dette navn som af saa mange navne, der blev veiet paa historiens vegtskaal og fundet for lette og af historiens nemesis overgaves til glemsel. Hos sin samtid stod Londemann hoit anskrevet som lærd, men fremforalt som digter. Den gamle *Albert Thura*, der omtaler ham som *designatus Theologiæ, Philologiæ & Poëseos Professor*, kalder ham *poeta felicissimus* og nævner ham som latinsk skald ved siden af *Fredr. Rostgaard* og sin egen far *Laurids Thura*, biskopen i Ribe [1]). Bergenseren *E. O. Schwartzkopf*, «correcteur og translateur» ved waisenhuset i Kjøbenhavn og bekjendt som en af pietismens salmedigtere, siger om ham i sit af bibliotekar Chr. Bruun udgivne «*Erindrings-Lexicon*»: «En fortræffelig Latinsk Poet . . . hans Poesie gjorde ham saa behagelig hos Over Sekreterer Rostgaard, at han baade blev Prest i Jylland, og *Prof. metaphys.*» [2]) Da han søgte prestekald, bilagde han ogsaa virkelig sin ansøgning med en attest, hvori han særlig fremhæves som *felicissimi Ingenii Poeta* [3]).

[1]) *Idea Historiæ Litterariæ Danorum.* Hamburg 1723. Side 158, 198, 234, 361.

[2]) *Danske Samlinger*, 4de bind, side 108. Schwartzkopfs lille skrift, der indeholder adskilligt af interesse, nemlig ikke faa træffende bemerkninger af personalhistorisk værd, har til sit forbillede havt en lignende samling af notiser — der synes at være gaat tabt — af den bekjendte *Hans Gram*.

[3]) Attesten, der endnu findes blandt Londemanns efterladte papirer i ny kgl. samling 1338 paa Kjbhvns kgl. bibl., er fra professor *Poul Winding*, far til Poul Vendelbo Løvenorns hustru Ingeborg Winding, heltinden i Plougs skjønne digt «*Et Kys*».

Londemann selv tænkte alt andet end beskedent om sine digteriske evner. Et af de mest talende vidnesbyrd herom er den sølverne pegasus, som han i den brede og trygge selvfølelse, der var ham egen, har optat i sit vaabenskjold. Naar vi ser paa den og tænker paa den figur, han gjorde, hvergang han besteg sin vingede ganger, har vi ondt for at la være at smile, selv om vi ikke dømmer ud fra vor tids forudsætninger, men har det historiske perspektiv for øie.

Forøvrigt er det kun lidet af, hvad Londemann har skrevet, som foreligger i trykken. Det meste eksisterer kun i manuskript. Af hans latinske poesier er der foruden et i hans 19de aar skrevet digt til rektor Søren Glud ved dennes bryllup og en «*lessus*» (klagesang) ved Gluds død kun udkommet enkelte digte adresseret til hans to patroner Fredr. Rostgaard og biskop H. Bornemann. Disse forstaar han tilgavns at smigre. Han var idethele en *adulator*. Især flyder smigerens olje som en klæbrig strøm gjennem hans paa det kongelige bibliotek i Kjøbenhavn opbevarede latinske epistler. Man blir kvalm ved at læse dem. Typiske er i saa henseende hans skrivelser til hertugen af Maine, baron de Besenval og kardinal Fleury i anledning af hans ældste søn Hans Kristofer Londemanns ansættelse som fændrik — han avancerte efterhaanden til major — i den franske hær. For disse mægtige herrer ligger han næsegrus i støvet i den laveste og modbydeligste tilbedelse [1]).

Af Londemann er der paa dansk kun trykt, hvad der hidrører fra hans haand i «*Jacobs Kiendetegn over Rachels Grav*». Dette skrift, der udkom i Kjøbenhavn 1705 i kvartformat, er en samling af sørgevers og trøstebreve til Londemanns farbror *Gert Willumsen Londemann*, amtsforvalter og ridefoged over Vordingborg og Jungshoved amter. Denne, i

[1]) Hertugen af Maine komplimenterer han i anledning af, at han blandt andre bedrifter ogsaa «*palmam magnanimitatis in Jovis, fortitudinis in Martis, pulchritudinis in Apollinis, eloquentiæ in Mercurii manibus infregisse*». Og brevet til kardinal Fleury har følgende intimation: «*Salve, si jubere fas est ipsam Salutem salvere etc. . . . Secunda Salus et Sol Galliarum, salve, Sapientiæ tum divinæ tum humanæ formosissima et exactissima Sobboles, salve, Purpurate Patriæ tuæ Atlas et Stator etc.*».

hvis hus Londemann var blit opdraget, havde nemlig kort iforveien mistet sin hustru *Sidsel Brødesdatter Tange*. Hun forkorted selv sit liv, «men fik dog», som *Gjessing* siger, «sakramentet, inden hun dode» [1]). Alle hine breve og vers har, som det udtrykkelig siges paa titelbladet, hendes ægtefælle ladet «samle og til trykken befordre ved en, som er ham Elskelig». Her har *Suhm* i sit eksemplar, som efter ham er tilfaldt Kjøbenhavns kongelige bibliotek, tilføiet i parenthes: *E. Londemann*. Af denne er der i samlingen en uhyre vidtløftig og udtværet trosteskrivelse, spækket med bibelsteder og struttende af geistlig salvelse og teologisk lærdom. Den gjør, lavet og konstrueret som den er, et koldt indtryk, men viser, at forfatteren eier en vis evne til at bruge billeder. En velgjørende modsætning til Londemanns bredde, kunstlethed og pedanteri er et brev fra Gert Willumsens svoger, digteren Toger Reenbergs bror, den bekjendte djærve prest *Morten Reenberg*, en original og helstøbt personlighed og en af de interessanteste og mest tiltalende presteskikkelser i Danmark fra det 18de aarhundredes første halvdel. Han skriver kort, fyndigt og simpelt. «Kiere Svoger», siger han som indledning, «I har Vand-Krukker og Græde-Kilder nok omkring Eder, den Medlidenhed skulde jeg derfor tænkke at være en utidig Trost, hvis jeg forogede og ey heller stoppede dem». En slig «Vand-Krukke» er netop Londemann baade i sit brev og i den derefter følgende klagesang. «*Væmodeligste Taare Udøste Ofver sin Hierte Allerkieriste som Moder, nu Salig hos GUD Sl-Sidtzele etc., af det Salige GUDS Barns som Søn E. Londemann*». Nogle af disse «taare» fra den londemannske «Græde-Kilde» og en slurk af «Vand-Krukken» kan jeg ikke la være at servere for mine læsere:

«Ah! Hiertens søde Siæl, ah! Dyds og Fromheds Kierne,
Og for all Qvinde-Kiøn Forstands og Godheds Stierne!
Hvor bevrer mine Knæ, hvor trangt min Aande gaar,
Naar all din *qvalité* som for mig malet staar.
Dit gylden Hiertelaug og dine søde Hænder,
Hvis Rundhed mod mig jeg med sønlig Kys erkiender.

[1]) *Christopher Gjessing: Nye Samling af Danske-, Norske- og Islandske Jubel-Lærere*. 1ste del, Kjøbenhavn 1779. Side 151, smlg. side 214.

Det er nu sexten Aar, o! altsomelskte Moder,
Da du ret som dend mand, der sætter unge Poder,
Tog mig udi dit Huus og klækkede mig op,
Og gavst mig alle Ting fra Taa til Hoved-Top.
— — — — — — — — — — — —
Jeg knæler for dit Støv og dend vemodig fauner,
Jeg midt blant dine Børn, som dig saa dyre sauner,
Halvdød begræder dig med største Ræt og Skjel,
For mathed kand jeg nu ei meer: Far Ævig Vel!»

Londemann har efterladt en hel hoben utrykte digte, især paa latin. Da Fredr. Rostgaard den 1ste mars 1703 havde bryllup med den endnu ikke 16-aarige *Konradine Reventeldt*, storkansleren Konrad Reventlow's uægte datter, som tilligemed sine to brødre var blit adlet under navnet «Reventeldt», besang Londemann den unge brud i flydende og elegante distika. I høie toner priser han her hendes uforlignelige skjønhed, der fuldkommen kan maale sig med samtlige græske gudinders. Ogsaa *Thomas Kingo*, *Tøger Reenberg* og *Laurids Thura* lod citheren klinge ved samme anledning, og deres vers staar, hvad poetisk følelse og inderlighed angaar, høit over Londemanns. Især er Thuras sang smuk, og *Fredr. Barfod* har ikke uret, naar han siger, at den er «noget nær førstegrøden af ægte og yndig dansk lyrik» [1]).

Londemann har desuden leveret ikke mindre end 31 — en og treti — variationer paa en latinsk underskrift under bemeldte dames portræt [2]). Af et dansk digt af ham, hvor han ligeledes besynger den samme dame eller rettere hendes kontrafei, hidsættes følgende smagebid:

«Er det Frue Rostgaard her skal staa,
Saa gid du Skildrer utak faa,
Som hende saa fremsætter:
For øyne tænd toe stjerner op,
Dryp melke-aa paa hals og krop,
Paa munden rosen-plætter.

[1]) *Fredr. Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie*, 3die udgave, II, side 289. Thuras digt findes i hans «*Poetiske Sager*», Kjøbenhavn 1721, side 64—77.

[2]) De findes tilligemed det nævnte bryllupsdigt blandt Londemanns haandskrifter i kgl. samlg. 160 g paa det kongelige bibliotek i Kjøbenhavn.

Skjær elfenbeen for tænder sætt,
Puur marmorsteen for bryst indrætt,
Mal Berenices lokke,
Hver finger sukker-Candi-green
Maa være, alabast hvert been
I Gratiarum sokke.

Om nogen spør, hvi denne ei,
Som pryder dette Contrafei,
Til Juno er begjæret:
Jeg gifve kand til gyldig svar:
Junonis store lykke var,
Hun har før denne været».

At fru Konradine Rostgaards skjønhed havde gjort et saa dybt indtryk paa Londemann, er ikke underligt. Hun var i virkeligheden en af den danske hovedstads skjønneste kvinder paa den tid. Men dette er ogsaa næsten det eneste, der kan siges til hendes ros; thi hendes karakter var haard. kold og forfængelig. Foruden Londemann var der ikke mange af datidens poeter, som ofrede hende virak, og naar *N. M. Petersen* siger: «Der gjordes i litteraturens udgaard en forfærdelig staahei af Rostgaard og hans Coraline» [1]). gjør han sig skyldig i en forveksling. Det var ikke Rostgaards frue, som gik under navnet «*Coraline*», men hans af forældrene altfor ukjærligt og hensynsløst behandlede datter, der havde samme navn som moderen. Af hende gjorde digterne adskilligt væsen, ikke paa grund af hendes skjønhed, men fordi hun var en af Danmarks mest begavede kvinder paa den tid. Ligesom sin far skrev ogsaa hun vers, men mangegange bedre. Jeg har dog ikke fundet mer end et eneste digt af Londemann til hende, det var ved hendes — fødsel [2]).

Londemann arbeided i mange aar paa et kjæmpemæssigt latinsk heltedigt over Rostgaards fra den svenske krig 1658—59 saa bekjendte far, den kloge og behjertede *Hans Rostgaard*. Materialet dertil fik han af sønnen, og Londe-

[1]) *N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie.* Bind IV. 2den udgave. Kjøbenhavn 1871, side 285.

[2]) Hun var bedstemor til frihedsmanden og digteren, den senere saa berømte geograf *Malte Konrad Bruun*.

mann betragted baade ham og sig selv som forfattere [1]). Meningen var, at digtet, hvis titel skulde være «*Rostgardeis*» eller «*Rostgardias*», skulde bestaa af syv eller otte bøger. Det blev imidlertid aldrig fuldfort, men man vil kunne gjøre sig et begreb om, hvilke uhyre dimensioner det vilde ha faat, om det nogensinde var blit færdigt, naar man hører, at af de fragmenter, som endnu haves, indeholder 1ste bog 1127 og 3die bog 1192 vers. En brevveksling angaaende digtet mellem Londemann og Rostgaard, hvem Londemann sendte sit verk, eftersom det skred fremad, er desværre gaat tabt paa nogle faa breve nær. I et af disse, dateret 7de december 1703, forsvarer Londemann sig ligeoverfor Rostgaards anke «*de frequentibus Deorum Dearumque missionibus in Historiam mediocris Herois*». Londemann var nemlig af den anskuelse, at i disse «*fictionibus Poeticis et missionibus* ligger dend største deel af *arte Poetica secretiori*». Skulde han ikke faa lov til at bruge dem, vilde hans digte komme til at mangle «*dend rette anima*», hvilket netop var en hovedfeil ved Ole Borchs digt *Amagriæ*, som er det bedste Epos «*in universo Septentrione*» [2]). «Man kan», siger Bruun, «ved at læse dette ikke lade være at tænke paa Holbergs skarpe satire i «Peder Paars» over disse digtere, som idelig føre olympens guder frem paa scenen» [3]).

Rosenkronernes stamfar var islænder. Hans fødested er *Stokseyri* i landskabet Flói i Arnesyssel, en mil øst for det livlige handelssted Eyrarbakki ved mundingen af Ølfusà, Islands bredeste flod. Stedet har ifølge den underholdende, men historisk upaalidelige Flóamannasaga sit navn deraf, at de «setstokke» som Hallsteinn Atlesson kasted ud, drev iland her [4]). Det er i den senere tid blit autoriseret som handelsplads. Her, paa denne flade og sumpige kyst, hvor der er en for islandske forhold meget tæt, men ogsaa meget fattig befolkning, blev *Edvard Hansen Londemann* født den 5te juli 1680. Faderen, *Hans Villumsen Londemann*, som dengang

[1]) *Chr. Bruun: Fredrik Rostgaard.* Kjøbenhavn 1870. Side 188 flg.
[2]) Sammesteds.
[3]) Sammesteds.
[4]) *Fornsøgur.* Herausgegeben von *Gudbr. Vigfusson* und *Theodor Möbius.* Leipzig. 1860. Side 123.

var islandsk sysselmand, men døde som tolder i Præstø paa Sjælland, var vistnok dansk; men moderen, *Guðridur Markusdóttir*, var ægte islænderinde, en søsterdatter af Tormod Torfæus. Hvis slægtregistrene hos *Gjessing* er nøiagtige, nedstammer Londemann fra den navngjetne islandske biskop Gisle Johnson. Den frugtbare polyhistor *Jens Kragh Høst* vil endog vide, at han stammer fra Snorre [1]).

Allerede i sit 10de aar sendtes den videbegjærlige og lærenemme gut til Kjøbenhavn, hvor han kom i huset hos sin farbror. Her havde han det meget godt. Under sit ophold i den danske hovedstad gjennemgik han Vor Frue skole og studerte derefter ved universitetet, efter i 1698 at være dimitteret af den lærde, men for sit «liderlige levnet» berygtede *Søren Glud*. I 1699 blev Londemann *baccalaureus* og fungerte saa indtil 1706, da han blev magister, som hører i nævnte skoles 5te lektie [2]). Samme aar ansattes han som sogneprest til Skelund i Viborg stift og blev aaret efter provst i Ringsted herred. I 1724 blev han provst i Hindstad. Fra 1727 til 1732 beklædte han professoratet i filosofi ved Kjøbenhavns universitet uden i denne stilling at ha efterladt sig nogetsomhelst spor. Det samme kan siges om ham som professor i veltalenhed, hvilket embede han, som han selv med brask og bram gjør opmerksom paa i sit haandskrevne *vita* [3]) overtog «*post celeberrimum Ludovicum Holbergium*» ved dennes afgang i 1730. Der mangled ham ikke paa lærdom — navnlig var han som saamange af sine landsmænd en dygtig filolog, fremforalt en udmerket latiner — men nogen original og dyb aand var han ingenlunde.

I 1732 forflyttedes Londemann fra Danmark til Norge, idet han den 18de januar blev udnævnt til *lector theologiæ* i Bergen efter *Oluf Cosmussen Bornemann*, den myndige Sjællandsbiskops fromme og spagfærdige brorson, der besteg den bergenske bispestol efter Marcus Müller. Med stillingen som lektor var sogneprestembedet i Fane og Birkeland forbundet. Otte dage efter sin udnævnelse til lektor blev Londemann

[1]) «*Clio*» I, Kjøbenhavn 1821, side 41.

[2]) Sign. *F. E. Hundrup: Lærerstanden ved Metropolitanskolen.* Kjøbenhavn. 1872. Side 114.

[3]) Ny kongelig samling 1338.

tillige konsistorialraad. I 1735 erholdt han desuden to meget fornemme titler, som den forfængelige og æresyge mand satte megen pris paa; biskop og — høiesteretsassessor. I lang tid havde han imidlertid attraaet ikke bare en bispetitel, men et virkeligt bispeembede. Efter hvad han selv fortæller i sit *vita* fik han af kongen gjennem skrivelse af 16de februar 1722 fra Ditlev Vibe tilbud om Skaalholts gamle berømte bispestol paa Island. Rostgaard siges imidlertid at ha modsat sig ansættelsen. Af et for Londemann i flere henseender meget illustrerende brev til Rostgaard fra 1725 — det kom først Rostgaard ihænde efter hans fængsling — skal jeg anføre følgende: «*Mæcenas Illustrissime* — — — Jeg maa derfore» (han har i det foregaaende udtalt sin frygt for, at hans forrige skrivelse, som han ei har faat svar paa, ikke er fremkommet) «i ald underdanighed fordriste mig til at repetere indholdet af anmældte min skrivelse, som var omtrent dette, at jeg gierne ynskede, om Gud vilde, at kunde gjøre et gifftermaal mig til forfremmelse, saasom jeg ikke videre har tænkt paa det, som jeg havde dend ære at tale med min naadige Herre om i Kjøbenhavn, at jeg ikke forlangede midler saasom Gud har givet mig en snes tusinde Rixdaler, men alleeniste et skikkeligt partie med avancement; jeg gjorde mig derhos saa dristig, at jeg forespurte mig, om der motte være noget Fruentimmer min Velbaarne Herre eller Hans Velbaarne frue paarørende, hvormed de kunde og vilde gjøre mig lykkelig, hvilke conditioner jeg var ferdig at modtage med underdanig taknemmelighed, og i alt skulde flye mig effter Deris villie, om jeg derhos kunde erholde nogen forfremmelse. Som jeg nu fornemmer at Biskopsdømmet i Viborg er vacant ved Hr. Lintrups afgang til Confessionarii Charge, saa understaar jeg mig at igjentage materien af min skrivelse af d. 11te passato, og allerydmygst fornemme, om der kunde være nogen af Deris eller naadige Fruens Slegtninge, som de i største Bevaagenhed vilde unde mig, og med samme forhjelpe mig til Biskops Embedet i Viborg, hvilket De let og vel kand gjøre, om De og Gud vil . . . Min naadige Herre veed bedere, end jeg kand skrive, hvor gode disse geistlige Embeder ere, hvor rolige, hvor visse i alle paakommende forandringer. Foruden skal der et Menniske til, hvis

klæder ere skaarne som mine, og, naar mand efterseer alting, kand jeg saa vel have fortjent noget got, som dend, der ellers faar det. Ved min langvarige boepæl her i Landet, veed jeg ikke saa lige, hvo der er min naadige Herris eller hans Frues familie; men skulde der være nogen, da skal mine Børn ingen Hinder gjøre, saasom jeg gjerne kand og vil forskaffe dem fra mig til deris nytte, og motte Fruentimmeret have lyst til jordegods, skal jeg gjerne kjøbe en god completeret herregaard, som hun efter min afgang kunde besidde, om inclinationen faldt dertil. Jeg sætter alting til Gud og min naadige Herre, at Hand herudi vilde betænke sig. Der ere nu 2de Biskopsdømmer ledige, Bergen og Viborg, kunde jeg blive saa lyksalig at erholde Viborg, da motte mit ynske ej naa høyere, ellers vilde jeg ogsaa takke Gud inderlig for Bergen. Det er ej under, at jeg har Bispe-griller, siden Gud og Kongen eengang har ført mig i dem, og som De selv, Naadige Herre, var eeniste og høyeste aarsag, at jeg ikke blev Bisp i Skalholt, saa ynsker jeg af mit hjerte at De vil, som De kand, hjelpe mig til et andet Biskops-Embede igjen. Overalt skal jeg, nest Gud, saa vel forestaae sligt Embede som en anden» [1]).

I sin afhandling om Nils Griis [2]) siger professor dr. *Ludv. Daae* med fuld føie om Londemann, at han i dette brev har git «et høist karakteristisk, men ikke meget tiltalende billede af sig selv», og at han var en mand «ikke uden erudition, men af en tvilsom karakter». Det er ogsaa meget betegnende, naar professor Daae i samme artikel meddeler følgende: i et brev til Hans Gram omtaler Nils Griis en søn af Londemann, udentvil Londemanns ældste søn af første ægteskab, den tidligere nævnte Hans Christopher Londemann. Den unge mand var kommet til Holland i 1732; men faderen havde vist sig saa haard mod ham, «at han maaske vilde komme til at angre derpaa gjennem hele sit liv». Sønnen henvendte sig til Griis, der var gesandt i Haag, om hjælp, og denne tænkte paa at anta ham som en slags sekretær, ikke fordi han var duelig dertil, men for at oplære ham [3]).

[1]) *Chr. Bruun: Aktstykker og Breve til Oplysning om Frederik Rostgaard og hans Samtid.* Kjøbenhavn. 1871. Side 238 flg.

[2]) *Historisk Tidsskrift,* 2den række, 6te bind. Side 63.

[3]) *Historisk Tidsskrift* som ovenfor.

Da Londemann skrev ovenstaaende brev, havde han siden 18de mai 1721 været enkemand efter *Maria Kristina Wielandt*. Hun siges overalt (hos Gjessing, i Wibergs danske prestehistorie, i Bernt Moe's «Tidsskrift for norsk Personalhistorie», hos Haukenæs i hans af feil og urigtigheder mylrende beskrivelse af Kvinnherred, i Lampes bog om Bergens stifts geistlighed, ja endog i J. Chr. Bergs «Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie» og i et verk som Bricka's biografiske leksikon) at ha været en datter af den islandske kjøbmand *Peder Wielandt*. Dette er feilagtigt. Londemann fortæller selv udtrykkelig i sit *vita*, at hun var en datter af magister *Kristofer Wielandt*, sogneprest til Vestre Skjerninge og Ulbølle paa Fyn og provst til Salling herred. Det er derfor ogsaa feilagtigt, naar Chr. Bruun, der som alle de ovennævnte kalder hende «Elisabeth» istedetfor «Kristina», siger, at hun var en søster til *Jochum Wielandt*[1]). Den bekjendte bogtrykker og poet forfatteren til den gyselige tragedie «Achilles og Polyxene», men ogsaa udgiver af den virkelig fortjenstfulde, af Rahbek og Nyerup ofte citerede «Samling udaf smukke og udvalde danske Vers og *Miscellanea*» og desuden stifteren af Danmarks første kritiske blad, «Kjøbenhavnske ny lærde Tidende», var nemlig en søn af den nævnte islandske kjøbmand. Derimod havde Londemanns hustru en anden bror af samme navn, der var sogneprest til Fjeldsted og Harrende paa Fyen, hvor han døde som jubellærer i 1766, og som i 1754 udgav paany Hans Oldelands oversættelse af Mart. Mollers «*Manuale de Preparatione ad Mortem*» sammen med en af ham selv foretagen oversættelse af Joh. Arndts «Passionstanker». At poeten har hørt til samme slægt, kan der neppe være tvil om.

Med *Maria Kristina Wielandt* havde Londemann været gift i 16 aar. Deres bryllup stod den 12te oktober 1706. Brudens far vied dem i Vestre Skjerninge kirke, og brudgommens ven Kaspar Joachim Kölichen, en søn af den bekjendte tyskfødte stadsfysikus K. i Kjøbenhavn, biskop Bornemanns svoger, hædret parret i et latinsk bryllupscarmen. Med denne

[1]) *Aktstykker og Breve til Oplysning om Frederik Rostgaard etc* Side 239, noten.

sin første hustru havde Londemann en søn og fire døtre. Sønnen, den allerede nævnte Hans Kristofer, døde ugift i 1774 som konferensraad og eier af de adelige sædegaarde i Nørrejylland Nøragergaard, Testrup, Gunderup og Herningeholm.

Den ene af døtrene, *Maria Margretha* blev gift med den fra Bøhmen stammende oberstløitnant *Palle Krag von Hoff* til Ryen i Jylland. De er bedsteforældre til den første af Hoff-Rosenkronere, den af Henr. Wergeland besungne ædle menneskeven baron *Kristian Henrik Hoff-Rosenkrone* († 1837), tidligere major ved det holstenske infanteriregiment.

Skjønt Londemann ikke «forlangede midler», havde dog det «Fruentimmer», han anden gang — den 15de februar 1737 — ægted, en temmelig betydelig formue. Det var *Anna Kristina* (ikke «Katharina», som hun oftere kaldes) *Nyegaard*, en datter af Peder Nielsen Nyegaard, sognepræst til Resen og Humlum i Ribe stift. Hun var siden 1731 enke efter den ubetydelige og uduelige biskop i Bergen, holsteneren *Markus Müller*, en stor gourmand, der spiste sig ihjel paa østers [1]). Med hende havde Londemann to sønner, af hvilke den ene dog kun blev et halvt aar gammel, og en datter. Den gjenlevende søn, som havde faat sin første grundlæggende opdragelse hos den brave og hjertensgode halvbror paa Nøragergaard, var den senere bekjendte diplomat grev *Markus Gerhard Rosenkrone*, der en tid var medlem af Guldbergs ministerium og som saadan en mand efter Guldbergs og enkedronning Juliane Maries hjerte. Efterat være afskediget levede han kun for sine historiske, statsvidenskabelige og filosofiske studier. Han besad neppe fremragende aandsevner, men var en mand med fin dannelse og mange kundskaber, dertil en ædel og varmhjertet personlighed, en filantrop i ordets bedste betydning. Kort før sin død, der indtraf 5te december 1811, oprettede han sammen med sin hustru *Anna Maria Hjelmstjerne*, den bekjendte geheimeraad Henrik Hjelmstjernes eneste datter, det Hjelmstjerne-Rosenkroneske legat, hvis hovedformaal er «at lindre uforskyldt trang, bidrage til lykkelige ægteskabers formerelse i næringsstanden, understøtte

[1]) *Hatting* fortæller herom paa en meget karakteristisk maade i sin «Bergens Prestehistorie». (Kjøbenhavn 1775). Side 86 flg.

fremstræbende, uformuende ungdom, udbrede kultur og videnskabelighed samt opmuntre talenters heldige udvikling». Stiftelsen virker med en kapital af 2,200,000 kr. og kommer ikke bare Danmark, men ogsaa Norge tilgode.

Begge Londemanns sønner, især den sidste, havde arvet fra faderen hans store kundskabstrang og kjærlighed til videnskaben. I den henseende ligned de ham meget, navnlig ministeren. Men hvad hjertekultur og karakterens finhed og adel angaar, stod de høit over ham. Der er især *en* ting, som synes at ha været stærkt fremtrædende hos Londemann, hans gjerrighed. En af hans samtidige, den for citerede *Schwartzkopf,* siger om ham i sit «*Erindrings-Lexicon*»: «*Alias avarus Euclio*» [1]) Det lille skrifts udgiver, Chr. Bruun, kunde godt blandt sine anmærkninger ha tilføiet en oplysning om, at *Euclio* er hovedfiguren, den gamle gnier, i «*Aulularia*» — komedien om potten — *Plautus'* spændende og paa kostelige situationer rige karakterstykke, forbilledet for *Molière's* «*L'Avare*». Thi kjendskabet til Plautus er ikke saa almindeligt i vor tid, som det var paa Holbergs [2]).

Hvorvidt der ligger noget til grund for den alvorlige beskyldning, som arvingerne efter den bekjendte bibliofil *Niels Benzon* til Hauno fremførte mod Londemann, er uvist. De paastod, at han havde modtat penge til foranstaltning af en ny udgave af sin ven Benzons «*Bibliotheca poetica*», en i Leyden trykt fortegnelse over Benzons mærkelige og enestaaende samling, især af nyere latinske digtere, og at han havde beholdt disse penge uden at opfylde sin forpligtelse. Londemann tilbageviste beskyldningen. Han havde, forsikret han, slet ingen forpligtelser paatat sig i henseende til hint værk og ingen penge modtat. Derimod havde han erholdt 50 digteres samlede værker som honorar for det arbeide, han vilde faa med ordningen af Benzons efterladte bibliotek. Det kom til en proces, men udfaldet af denne er ukjendt.

Den forsigtige husholder havde, da han blev gift med den rige enke, forlængst samlet sig en klækkelig formue, som nu blev betydelig forøget. At han allerede i lang tid om-

[1]) «*Danske Samlinger*». Bind 4. Side 108.

[2]) Mærkelig nok nævner Schwartzkopf i sit «*Erindrings-Lexicon*» ikke Holberg en eneste gang.

gikkes med den tanke at kjøbe «en god completeret Herregaard», ser vi af ovenanførte brev. 1730 erhvervede han sig *Nøragergaard,* som engang havde tilhørt Hannibal Sehested, men saa «completeret», som han ønskede det, har vel denne eiendom ikke været, og maaske han alt da kan ha bestemt den for sin ældste søn, hvem han senere overlod den. En herregaard efter sin begjæring fik han imidlertid, da han i 1745 for en sum af 18,000 rigsdaler kjøbte baroniet *Rosendal* af den daværende eier generalløitnant og overkrigssekretær, grev *Christian Lerche* til Lerchenfeld, som havde erholdt det efter sin far, den smaalige og pedantiske overceremonimester og geheimekonferensraad *Vincents Lerche.* Denne havde kjøbt det af sin svoger statholder *Ditlev Vibe*, som igjen havde kjøbt det for 20,000 rigsdaler af kronen, hvem det var tilfaldt i 1723 efter den sidste af Rosenkrandserne, Axel, der døde uden at efterlade sig arvinger.

I 1749 kunde den rige honorarbiskops og godseiers honnette ambition feire sin største triumf, idet han ophøiedes i adelsstanden under det pompøse navn *Londemann de Rosenkrone,* og samme aar — 9de september — opretted han af Rosendal et stamhus for sig og sine efterkommere. I erektionsaktens 15de artikel heder det: «Skulde efter Guds villie ved tidens længde al min egte afkom ganske og aldeles uddø og ingen efter aars proclamation ved gazetterne sig lovlig anmelder, saa der aldrig noget menneske bliver tilbage i verden til stamhuset at arve efter denne oprettelse, da har Gud indskudt mig i mit hjerte, at naar den tid i verden kommer, at der er ingen arving mere til dette stamhus af mit blod, at jeg Gud til ære, fædrenelandets nytte, Guds kirkes fremvext, studeringers forfremmelse legerer, skjænker og bortgiver det ganske stamhus Rosendal med alle dertil henhørende herligheder, eiendomme og jordegods efter skjøder og jordebøger, til det kongelige universitet i Kjøbenhavn» [1]).

Ifølge artikel 5 i opgjørelsesakten mellem Norge og Danmark af 20de april 1820 tilhører den eventuelle ret til stamhuset Rosendal nu Kristiania universitet.

Londemann havde aldrig beboet sit statelige herresæde,

[1]) *Norske Stiftelser.* Bind I, side 408.

hvor han kun aflagde korte besøg nu og da, og han kom aldrig til at bo der. Otte dage efter oprettelsen af stamhuset afgik han ved døden i Bergen 16de september 1749. Hans svoger, sognepresten til Kvinnherred *Jakob Jersin Nyegaard*, skrev til hans ære og ihukommelse et bombastisk og snørklet gravvers, hvor han af hans «ypperlige adelsnavn» tar anledning til en meget banal symbolik. Det blev indgravet paa hans kiste. Denne blev først nedsat i Londemanns familiebegravelse i Korskirken, hvor hans anden hustru allerede havde hvilet siden 7de april 1743. I 1750 blev imidlertid begges lig ført til Rosenkrandsernes gravkapel i Kvinnherreds kirke, hvor to prægtfulde sarkofager af fint, graaligt marmor fra Hop i Fane nu omslutter deres kister.

I den saakaldte statsholdersal, det nuværende biblioteksværelse paa Rosendal, hænger et malet portræt af Londemann, antagelig fra hans firtiaarsalder. Han har her et fint og klogt, men koldt og ironisk ansigt.

Ifølge en udtrykkelig bestemmelse i erektionsakten tilfaldt stamhuset Londemanns yngste søn, den senere minister. Den rigdom, denne erholdt efter faderen, ogedes end mere, da han ved sin bror, konferensraadens død i 1774 ogsaa arved dennes store eiendomme. Som ivrig bibliofil havde han vistnok meget ønsket, at faderens store bibliotek, et af de største og berømteste paa den tid i Danmark og Norge — *Alb. Thura* kalder det *«libris ad Philologiam profanam & Poësin Latinam spectantibus locupletissima»* [1]) — ogsaa var gaat over til ham. Men Londemann havde allerede tre aar før sin død skjænket det til Sorø akademi.

I *«Islandske Maaneds-Tidender for Oktober Maaneds Begyndelse 1773 til Septembris' Udgang 1774»* (udg. af *Magnus Ketilsøn* og trykt paa Hrappsey) er der i anledning af den berømte danske skuespiller *Gert Londemanns* død den 3die mars 1773 indtat en kurios, men overmaade umoiagtig stamtavle. Ifølge denne blir den celebre holbergske skue-

[1]) *Idea Hist. Lit.* side 234.

spiller og forvandlingskunstner, under hvis portræt[1]) *Wessel* skrev de bekjendte linjer:

Man sukker, for han er ei mer.
Man husker, hvad han var og ler, —

en søn af biskop Londemann. Denne maatte da, som *J. Chr. Berg* bemærker[2]), antas at ha forstødt ham, fordi han havde valgt en profession, som dengang var saa lidet agtet og af pietistiske teologer endog betragtedes som ugudelig. Berg har fuldkommen ret, naar han udtaler som sin formening, at skuespilleren var en «nær paarørende» af biskopen. Men hans søn var han ikke; thi Gert Londemanns far var *mag. Laurids Gertsen Londemann* († 1764), sogneprest til Smidstrup og Skjærup i Ribe stift. Af Wibergs danske prestehistorie fremgaar det imidlertid, at denne igjen var en søn af biskopens farbror, den tidligere nævnte amtsforvalter og ridefoged Gert Willumsen Londemann. Biskopen og skuespillerens far har altsaa været fættere. En yngre bror af den siste, *Johan Gertsen Londemann* († 1744), var sogneprest til Ringgive og Lindballe i Ribe stift. Ogsaa Henriks og Oldfux's berømte fremstiller var først teolog og havde allerede faat løfte om prestekald, da han henved 30 aar gammel gik til scenen.

[1]) I den «attisk-komiske» skuespiller *Fred. Schwartz's «Lomme Log for Skuespilyndere»* 1784. Vort universitetsbiblioteks eksemplar har tilhørt *Suhm*.

[2]) *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie*. VI Side 32, noten.

ET ENSOMT LIV.

Denne sommer afsluttedes i Vadstena et liv, der havde været i høieste grad og i dybeste forstand ensomt. Vemodigt er det at tænke paa de mange aar, der henlevedes i fuldstændig afsondrethed, for den mand, der døde, havde mange betingelser for at kunne være meget for andre. Han havde rige aandsgaver, en alsidig udvikling øg dannelse, en høj grad af energi og viljekraft og af naturen stor virkelyst; han bevarede sin aandskraft og for en del sin legemskraft til den sene alderdom, og dog var han ved forholdenes magt i en lang række aar hindret i at virke mellem mennesker.

Det var den romersk-katolske præst, pastor Karl Karlén, der den 4de juli døde paa hospitalet i Vadstena ca. 83 aar gammel. Han var svensk og havde tidligere været protestant. I mange aar var han prest i den svenske kirke. Han var en rigt begavet prædikant, men ansaas for at være noget streng saavel i sin forkyndelse som i sin færd. Da han kom hjem efter et toaarigt ophold i Amerika, var han bleven mildere, sagde man. Han blev da «komminister» i Veinge sogn i Halland. En meget talrig skare samledes hver søndag i kirken der, naar han prædikede. Hans forkyndelse var klar, alvorlig og kraftig; altid fik man rigt udbytte af at høre ham. Paa dette tidspunkt var der vel meget i hans eget kirkesamfund, der var ham imod, men hans ideal var den engelske episcopale kirke. Som bevis paa hans frisind kan nævnes, at han hjemmedøbte en dansk families barn efter det *gamle* svenske ritual, med forsagelsen og den bestemte tilspørgsel til barnet. Der blev gjort et ondskabsfuldt forsøg paa at skade ham i den anledning, men det mislykkedes.

Da skete det, at pastor Karlén i en alder af 55 aar efter alvorlige kampe naaede til den faste overbevisning, at den romersk-katolske kirke var den ene sande kirke, og da han *var* overbevist derom, holdt intet hensyn ham tilbage fra

at forlade alt og bryde med hele sin fortid. Han havde ingen familie, — han havde aldrig været gift, og havde, saavidt jeg ved, ingen nære slægtninge. Han har selv sagt, at det, der først drog ham mod romerkirken, var følelsen af den ringe myndighed, den protestantiske præst havde i vanskelige tilfælde. Han stod magtesløs, syntes han. En ulykkelig begivenhed i Veinge sogn vakte først disse tanker, og ud fra dem kom han da gennem sjælekampe til forvisningen om, at han *maatte* blive katolik og katolsk præst. Han tog da sin afsked og forlod sit fædreland. Han rejste ned til Tyrol, hvor overgangen til romerkirken fandt sted, og der sad den 55-aarige mand, med den store erfaring som præst, ydmygt paa skolebænk med de ganske unge seminarieelever. Han blev præsteviet og tog senere til Italien. Med glødende begeistring satte han sig ind i kirkens forhold; med ungdomsfrisk idealisme saa han fra først af mest alle dens lyssider. Han var i fuldt maal en idealist; derfor blev ogsaa hans skuffelser i livet saa store.

Pastor Karlén var en høj, statelig skikkelse med et ædelt, mandigt og intelligent ansigt. I samtale var han meget interessant. Da han var præst i den svenske kirke, var der en vis afmaalt værdighed i hans fremtræden, men denne forsvandt for en del, da han var bleven katolik. Hos den *katolske* præst var der mere friskhed, livlighed og frejdighed og en større imødekommenhed overfor andre.

Pastor Karlén kom tilbage til Norden med sindet opfyldt af længsel efter at virke. Han elskede sit fædreland og sit folk inderlig. Han vilde arbejde for at føre sine landsmænd til den kirke, deres forfædre havde forladt. Hans gamle venner mellem de svenske præster vendte sig fra ham og vilde intet have med ham at gøre, men da han vendte sig til katolikerne, kom de bitrere skuffelser. Propagandaen i Norden blev for en stor del ledet af jesuiter. Da pastor Karlén var i udlandet og saa alt i lysskæret af sin nye begeistring, havde han ogsaa følt sympati for jesuiterne. Nu blev det anderledes. Han følte efterhaanden, at han ikke kunde arbejde sammen med dem. Deres anskuelser var altfor forskellige fra hans. Pastor Karlén vilde gærne virke blandt sit folk for det, han ansaa for sandhed, men han vilde

kun gøre det fuldt ud aabent og ærligt. Han var gennemtrængt af sandhedskærlighed, og der var meget der stødte hans bedste følelser i den maade, hvorpaa missionen blev drevet. Dybt skuffet forlod han da atter Sverige og drog paany til udlandet. Efter et længere ophold der opnaaede han tilsidst hos pave Leo den 13de fuldmagt til at virke i hvilket af de nordiske lande han vilde, og paa hvilketsomhelst sted han ønskede, ganske uafhængig af dem der ledede missionen. Han tog bolig i Vadstena, den by der var ham kærest, fordi mindet om den hellige Birgitta knyttede sig til den. For hende havde han en dyb, ja sværmerisk beundring og begejstring. Men den uafhængighed, paven havde givet ham, nyttede ham ikke. Overalt mødte han kun modstand og hindringer hos dem, der burde have støttet ham. Da opgav han ganske at drage sit folk til den kirke han elskede, og han levede i en lang række af aar et fuldstændig ensomt, tilbagetrukkent liv i Vadstena. Han havde stor kærlighed til blomster og fandt nogen opmuntring i at sysle med blomsterne i sin lille have. En tid holdt han dog foredrag, til hvilke der kom ikke faa protestanter, men ogsaa herved ophørte han snart; jeg ved ikke, om der blev lagt ham hindringer ivejen. Endnu engang, da han var bleven en gammel mand, oplivedes han af nye planer til virksomhed. Han vilde sætte St. Birgitta et mindesmærke i Vadstena; han vilde oprette et hospital, der skulde bære hendes navn. Med stor iver arbejdede han for denne sag, men ogsaa *her* kom mange slags hindringer, skuffelser og bryderier, og tilsidst maatte han opgive ogsaa denne plan. Atter og atter maatte han lide under jesuiternes modstand og intriger, og mangen en gang udbredte han sig i breve til en protestantisk ven over den sørgelige underfundighed, der karakteriserede det jesuitiske system. Han sagde ogsaa, at han havde mødt langt mere venlighed hos protestanter end hos katoliker i Norden.

Dybt sørgede han i sin ensomhed over alle de misbrug, alle de mørke pletter, der fandtes i den kirke, han nu tilhørte. Men hvor klart han end saa disse, og hvor skarpt han end kunde skildre dem, tvivlede han dog ikke paa, at romerkirken var den sande kirke. I sin faste, levende tro paa Guds naade i vor Herre Jesus fandt han sin trøst gennem

alt. I sit ensomme liv bevarede han stedse interessen for livet udenfor. De af hans venner blandt protestanterne, der blev ham tro, kan vidne, hvilken trofast ven han var, og med hvilken varm deltagelse han fulgte dem i glæde og sorg. Men han var i et og alt den ensomme mand, ogsaa i aandelig forstand. Protestanter og katoliker forstod ham lige lidt. Hans higen var stærk, hans maal var store, hans idealer var høje, men han skulde aldrig se dem opfyldte her paa jorden. Ved Guds naade ser han dem nu virkeliggjorte i lysets hjem og faar bod for sit lange jordlivs store savn.

Th. Mau.

KIRKEMØDET OG BIBELKRITIKEN.

Saa er da det med en vis spænding imodeseede kirkemøde afsluttet, og man kan danne sig en tanke om det vundne udbytte. Lovlig tyndt synes det at være. Der fremkom forholdsvis lidet af saglig art, og skal tro nogen reiste hjem med større klarhed over de behandlede emner, end han før havde? Som man kunde forudse, var det bibelkritiken, der blev mødets store nummer, og som satte sindene i bevægelse. Hvad der snart slaar en ved gjennemlæsningen af referaterne er den mangel paa theologisk dannelse og videnskabelig tugtet tænkning, en stor del af vore prester lægger for dagen. Man faar undertiden indtrykket af at have været tilstede ved et frelsesarmemøde, hvor den ene efter den anden tropper op og vidner.

Indlederen af det første thema anslaar tonen. Med suveræn foragt afviser han den historiske forskning: Lad Babel ligge! Jesus har sagt det og det om det gamle testamente, og dermed faar det forblive. At fremragende ortodokse theologer (som Thomasius, om jeg ikke husker feil ogsaa Johnson har hyldet kenosen og at de herfor har faste holdepunkter i evangelierne, generer ikke. Saa proklameres der: Jesus eller bibelkritiken! Mindre kan ikke gjøre det.

Paa en værdig maade sekunderes han af et par prester, hvoraf en siger: Hvorfor kunde ikke Jesus bede om, at han ikke skulde tage feil i sin opfatning af det gamle testamente? (ja hvorfor ikke?) og den anden sporger, om vi maa antage, at Faderen har givet ham en feilagtig opfatning af det gamle testamente.

Det gjør et næsten nedslaaende indtryk at se, at en professor har erklæret sig i alt væsentlig enig med indlederen. I forsigtige udtryk anerkjender han dog kritikens berettigelse og viser derved, at han ganske væsentlig afviger fra indlederen.

En emissær udtaler at lægmanden har gode betingelser for at kunne bedømme bibelkritiken. Dette minder slaaende om en episode i storthinget for endel aar siden. Et forslag vedrørende den høiere skole kom fore i begyndelsen af den første samling i valgperioden, og en bonde udtaler sig for udsættelse, da man ikke kan vente, at en bonde, der kommer lige fra plougen, skal kunne ha' sat sig ind i det høiere skolevæsen. (Ere være ham for den forstandige udtalelse! Hans navn er Haga). Saa reiser en anden bonde sig og protesterer mod det, at en bonde ikke skulde forstaa sig paa det høiere skolevæsen. Nuvel, en lægprædikant har altsaa gode betingelser for at kunne tale det store ord, naar det gjælder bibelkritiken. Der gives iblandt denne klasse mennesker, ligesom blandt alle andre, dem, som forstaar alt mellem himmel og jord.

Godt gjør det at læse Bruuns nøgterne og greie udtalelser, saa meget mere som han tar afstand fra bibelkritikens resultater, og han fortjener stor tak, fordi han altid har været paa jagt efter humbugen.

Det er ikke deri hovedinteressen stikker at være enig med provst Færden eller professor Michelet, men i den fri bibelforsknings ret ogsaa ligeoverfor de i det nye testamente hævdede synsmaader.

Den store anstødssten for en del prester og lægfolket er dette, at de ikke kan tænke sig bibelen som Guds ord, uden at den maa være ufeilbar. Men skal vi prester holde fast ved ufeilbarhedsdogmet og lade haant om historisk forskning, lade som den ikke eksisterer? Kan det f. eks. gaa an for folk, der er udgaaet fra landets høieste dannelsesanstalt, at holde paa de 6000 aar? Det skulde synes umuligt efter det kjendskab, man nu har til de ældste kulturfolk. Men maa vi opgive de 6000 aar som menneskehedens ælde, saa maa vi ogsaa anerkjende bibelkritikens baade berettigelse og nødvendighed, og at der gives sagn i bibelen ligger da nær for haanden. (Urhistorien.)[1]).

[1]) Skulde det ikke være heldigt, at man ved et saadant møde tog frem et enkelt eller nogle faa af de punkter, der kunde være mest illustrerende, naar det gjælder at opgjøre sig en tanke om kritikens berettigelse. Diskussionen vilde derved mere begrænses til saglige

Man gjor ofte et stort nummer ud af det, at kritikerne er uenige. Som om ikke det var den mest selvfølgelige ting af verden! De ortodokse fortolkere har ogsaa ofte havt meget afvigende meninger om forstaaelsen af vigtige steder. Lader forsvarerne af ufeilbarheden sig anfægte heraf? Ligeledes nævnes det ofte paa en ostentativ maade, at de og de videnskabsmænd er faldt fra Wellhausen; men om disse videnskabsmænds syn paa skriften blev holdt frem, vilde det visselig være til liden trøst for lægmanden. Vi fik bare kritik paa en anden maade. Det er bemerkelsesværdigt, hvad professor Seeberg skriver i sin netop udkomne bog: «Vi er indtil nu ikke kommet til noget almindelig anerkjendt resultat. Klart er kun, at den gamle Hengstenberg-Keil'ske opfatning af det gamle testamente for stedse er et tilbagelagt stadium, og at *teologien over hele linjen* anerkjender retten og pligten til historisk kritik af den israelitiske historie og dens skrifter. Men naar det er tilfældet, da maa man ogsaa være rede til at akceptere ikke blot resultater, som behager en, men ogsaa saadanne, som ikke behager». Det nytter ikke at trække sig ind i sit skal og afvise enhver kritik. Derved vil kun det arbeide forhales, som nu ligger og venter paa teologer af mere konservativt tilsnit, arbeidet for at naa frem til en totalanskuelse af det gamle testamente, der gaar i positiv retning og svarer til den stilling Herren staar i til den gamle pakts aabenbaring. Professor Michelet har gjort et prisværdigt forsøg, men har som det synes ikke magtet opgaven. *G. K.*

indlæg for og imod, og ikke saaledes gaa op i løse, overfladiske paastande, som naar spørgsmaalet tages op i hele sin rækkevidde. Sæt f. eks. at man fæsted sig ved salme 137, 8. 9: «Babels datter! Lyksalig er den som gjengjælder dig den gjerning, du øvede mod os. Lyksalig den som griber og knuser dine spæde børn mod klippen». Biskop Heuch har udtalt sig om dette sted paa en saadan maade, at enhver anden vilde ha' paadraget sig beskyldning for vantro ved at bruge slige udtalelser. Biskopen forudsætter ogsaa, at der i det gamle testamente forekommer ting, som for den kristne samvittighed kjendes som utvilsom synd (Mod Strømmen side 236). Det er godt nok, at han kommer til den fuldkomne aabenbaring i det nye testamente som korrektivet; men hvor bliver det af de bekjendte ord: «Skriften kan ikke feile?» Det kan ikke skjønnes andet, end at Heuch her har anerkjendt kritikens berettigelse.

MINDER OG OPLEVELSER.

Af *Kristian Gloersen.*

Eker. — Pietismen.

I 1845 var far blevet udnævnt til residerende kapellan i Fiskum, anneks til hovedsognet Eker. Til Fiskums dengang meget gamle og skrøbelige, ved Fiskumvandet vakkert liggende prestegaard flyttede vi om høsten samme aar. Hans nye stilling som prest gav ham meget at bestille ikke alene med kirkelige forretninger, men ogsaa med skolevæsen, fattigvæsen osv. Sin gjerning udførte han med stor samvittighedsfuldhed. Hvordan hans prækener var, havde jeg intet skjøn paa dengang. Jeg ved, at de var skematisk vel ordnede og i et efter alle regler korrekt og velformet sprog. Han maatte vistnok siges at være en kristelig interesseret og efter den vanlige dom «flink prestemand», ulastelig i sin færd og sin gjerning. Hvad jeg syntes var «morsomt» at høre paa, var hans fuldendt vakre messe for alteret, maaske enestaaende i sit slags for den tid, og som holdt sig lige vakker til langt frem i hans gamle Dage. Dette var noget, som ogsaa i høi grad tiltalte menigheden.

Det første aars tid, efterat han havde tiltraadt sin virksomhed som prest, henrandt uden mærkeligere hændelser, og i vort nye hjem herskede glæde og tilfredshed. Af naturen var far glad og munter, varmhjertet og en velseet gjest i alle selskaber. Han var en helt gjennem sund og sterk mand, firskaaren og af middels høide og med et lyst, vindende ansigt. Han var meget musikalsk og havde en vakker saavel tale- som sangstemme.

Fra denne første tid, efterat vi havde fundet os tilrette og ordnet alt, saa godt som det lod sig gjøre i det gamle skjærerede, husker jeg, der oftere kom folk «i besøg» til prestegaarden, især af dem, som hørte Fiskum til. Deri-

blandt var nogle saakaldte «conditionerede» og nogle af de gjævere blandt bondefolket. Flere af disse var jægere, og naar saadanne kom i besøg, syntes jeg altid, det var svært morsomt. Ofte kunde de have en eller et par jagthunde med sig til stor glæde for os barna, som alle var dyrekjære. Jagt og jagthunde havde jeg jo allerede interesse for fra vor seminarietid af, om jeg end aldrig fik lov til at være med. Størst herlighed var det for mig, naar jagthistorierne tog til, idet den ene afløste den anden, og far, som tidligere ivrig jæger ogsaa maatte give sine jagtoplevelser til bedste. Naar der saa blev tale om jordbrug eller skolevæsen og det slags, — ja saa gav jeg mig altid af med hundene, som jeg fandt meget hyggeligere end menneskene, noget, der ogsaa oftere har hændt mig senere i livet.

Saa slog der pludselig ned et lyn fra klar himmel over far og over vort hjem. Det kom over ham en søndag paa prækestolen som en dommens røst over ham og al hans gjerning. Maaske havde der nok allerede vist sig nogle varslende tegn til dette i de nærmest foregaaende uger. Efter denne «vækkelse» fulgte nu en forfærdelig tid. Under lange jammerfulde dage og søvnløse nætter, antog det mer og mer karakteren ikke alene af sindslidelse, men af sindssygdom. Provst Vibe, fars nærmeste overordnede, og distriktslægen kunde ingen vei komme med ham, — mor end mindre. næsten knust, som hun blev under sorg, forfærdelse og nattevaagen. Thi hun var bange for, at dette kunde tage en ulykkelig ende. «Fordømt, fordømt, evig fordømt!» var det fortvilede skrig, som tiest lod fra fars læber gjennem vort før saa stille og lykkelige hjem.

Vi barna maatte gjemme os bort som skræmte kyllinger. Engang fik far se mig staa og græde bag en dør. Han udbrød hændervridende:

«Aa stakkars, stakkars dig, gutten min! Ogsaa over dig har jeg bragt forbandelsen! — Mor ilede forfærdet til og fik mig ilsomt ud af værelset. Fars fortvilede ansigt og stemme ved den leilighed har jeg aldrig siden kunnet glemme.

Om nogle dage kom onkel Markus Randers, der var budsendt, fra Kristiania. Han var en energisk, viljefast mand. Han tvang far til straks at tage et koldt karbad,

lagde ham tilsengs og kolde omslag om hans hoved. Fars vilje var med engang som brudt. Han faldt i en lang og dyb søvn, udaset som han var til legeme og sjæl. Han blev, saavidt jeg husker, liggende et par dage, fik nervestyrkende midler, og hans kraftige natur gjorde, at han tilsyneladende igjen blev normal. Paroxysmen var i hvert fald over. Alt arbeide med hans prestegjerning ligesom alt anstrengende aandsarbeide overhoved blev ham paa det strengeste forbudt. Han erholdt permission paa ubestemt tid, og det blev afgjort, at han imidlertid skulde forlade sin menighed og hjemmet og reise til Skjeberg, til min bestefar paa mors side provst *Randers*. Paa denne tur skulde min ældste søster og jeg følge ham, hvorover vi var meget lykkelige.

Hvorledes egentlig denne «vækkelse» var kommet? Det var der mange, som spurgte om baade den gang og senere. Der var dem blandt «de vakte», som mente, at Guds haand havde rammet ham pludselig som i sin tid Paulus og mange andre, som ikke var komne til sandheds erkjendelse. Paa en maade kunde nok dette være sandt. Efter hvad far senere har sagt mig om dette — det var kun sjelden, han ytrede sig derom — var det nok væsentlig to momenter, som havde gjort sig gjældende eller været medvirkende.

Hans gjerning som prest og ikke mindst, naar han blev kaldt i sognebud og sad ved sygesengen eller dødsleiet, havde snart faldt ham tung og altid tyngere. Han følte sig der stedse afmægtigere, følte, der var noget, som manglede ham. Der var saa meget, som forfærdede ham: saa stor en uvidenhed, saa dybt et mørke, — og hans kald var det jo at lede denne syge sjæl paa veien til at gaa ind i evigheden, bringe lys i mørket, lede den ubodfærdige til bod, den kjæmpende til fred, den ængstede i dødens frygt til trost og hengivelse. Viljen havde han visselig saa redelig som nogen, kundskaben eiede han i overflod, men magten, evnen, det rette, levende ord, — det svigtede. Hvorfor?

I Eker, især i hovedsognet, fandtes der en liden kreds af *Hans Nilsen Hauges* venner, haugianerne, som de kaldtes. Flere af disse havde personligt levet sammen med Hauge og var blevne «vakte» af ham. Det var stilfærdige, alvorlige mennesker, derhos vindskibelige, dygtige folk. En del af

dem havde ogsaa overtaget og fortsat virksomheden ved «Papirmøllen», som var anlagt og sat igang af Hauge nær ved Vestfossen. Den mærkeligste, mest evnerige, bedst oplyste blandt disse haugianere var den tid vistnok den ærværdige, varmhjertede og samtidig djerve gamle «*Mor Smørgrav*», som hun altid kaldtes. Spredte omkring ogsaa i annekserne Bakke og Fiskum fandtes vistnok ogsaa enkelte, der hørte til Hauges venner.

Den store mængde af menigheden forholdt sig temmelig ligegyldig lige over for disse «hellige» eller «hodehængere», som de tildels kaldtes, «som mente sig at være bedre end andre skikkelige og bra folk». Af andre, mod hvis ugudelige liv og levnet de frygtløst ivrede, var de forhadte. Geistligheden havde, som man ved, i sin tid optraadt skarpt mod Hauge og hans tilhængere. Den nuværende sogneprest, provst Vibe, ligesom fars formand var hensynsfulde, overbærende mænd, som vistnok mente, at haugianerne var hildede i pietistiske vildfarelser og overdrevent strenge i sine religiose meninger og fordringer. Men de havde agtelse for deres hæderlige liv og tillige for deres praktiske virksomhed og dygtighed, der som bekjendt var eiendommelig for de ældre ægte haugianere, hvis valgsprog for saa vidt kunde siges at være: «bed, og arbeid!» — Det kan nok være, at disse nærmest ansaa ogsaa de nævnte prester for «verdens børn», for hvem de havde at bede og ved leilighed at «vidne», men de optraadte aldrig voldsomt mod dem. Forholdet mellem dem og presten var derfor vistnok intet inderligt aandens samfund, men heller ikke noget fiendtligt.

Det er rimeligt nok, at en og anden samtale med disse folk ogsaa har havt sin indflydelse paa far og hans sjælelige tilstand. Det er ogsaa rimeligt, at de i ham med det aabne, ærlige sind og sin godhjertethed, ligesom ogsaa i den venlige, ligefremme maade — fri for alt overlegent væsen — hvormed han kom den ringeste inden menigheden imøde, — at de i ham saa «en israelit, i hvilken der ikke var svig», en sjæl, moden for Guds gjerning, naar Herrens haand først sterk kom over ham, saa han vaagnede til livet i Gud. — Lignende ytringer hørte jeg ofte senere hen udtalt af flere blandt Hauges venner inden menigheden.

Disse momenter tilligemed en derved vakt og stedse stigende lønlig angst i hans samvittighed var det vistnok, som lagde de miner, der tilsidst exploderede i det lyn, som slog ned, da han en søndag stod paa prækestolen i Hougs kirke og med ét syntes at høre den røst: «Du, som prædiker for andre, skal selv blive fordømt!»

At slaget rammede saa voldsomt, at det endog truede med at bryde ham ned baade sjæleligt og legemligt, forekom jo de fleste udenforstaaende helt uforklarligt. Han, der med saadant alvor og saadan samvittighedsfuldhed havde gaaet til sin prestegjerning, han, hvis levnet helt fra ungdommen af havde været ulasteligt, han, som nød alles udelte agtelse, og af alle overordnede altid havde faaet det bedste vidnesbyrd. Mange dømte dette tilfælde ligefrem som et pludseligt anfald af sindssygdom, fremkaldt ved overdreven iver i hans embedsvirksomhed.

Hauges venner havde dog en anden forklaring. Netop dette, at presten Gloersen havde været en saa gjennem brav, ulastelig og samvittighedsfuld mand, som fik lovord af alle, dette var blevet ham en snare, og der maatte Guds sterke haand til for at rive bindet fra hans øine, og desto mer maatte han rystes, naar hans syn blev opladt, og han fik se, hvor alt dette ramlede sammen, mente de. Det havde været deres bøn, at dette maatte ske, og de takkede Gud.

Høsten 1846 reiste far til Skjeberg, fulgt af min søster Marie og mig, en noksaa baade langvarig og møisommelig reise med den tids samfærdsmidler og yderlig daarlige landeveie, som regn og ruskeveir ikke gjorde bedre.

Under sit ophold paa Skjeberg, af os barna saa elskede prestegaard, — vor første barndoms fortryllede land — med bedstefar og bedstemor, onkler, tanter, cousiner, fættere, og megen anden herlighed, — fik far heller ikke lov til at befatte sig med nogetsomhelst aandsarbeide. Han skulde spadsere, sage og hugge ved, gymnastisere, hver morgen tage kolde bad efter forudgaaende svedekur og efterfølgende afrivning, hvorpaa fulgte en rask spadsertur osv. At kuren efter hvert virkede godt, er vist nok. Hans nedtrykthed og taushed gav sig lidt efter lidt, og han tog til hver dag at læse en times tid eller to med os, særlig da med mig.

Vort ophold paa Skjeberg varede til over jul og nytaar. Far var da blevet baade legemlig og aandelig styrket og helt arbeidsfor, og vi tiltraadte hjemreisen i de første dage af februar. Efter hjemkomsten hengik nogle dage med alskens ordning og forberedende arbeider, forhandlinger embedet vedkommende osv., hvorefter far igjen optog sin prestegjerning.

Med hensyn til den ændring i hans virksomhed som prest, der nu gjorde sig gjældende, havde jeg jo som niaarsgammel gut ikke synderlig rede derpaa — det fik jeg først senere — hvorimod ændringer i de hjemlige forhold desto sterkere blev følt ogsaa af børnene, især de ældre. Under sit ophold paa Skjeberg var far, efter hvert som han frisknede til, vistnok blevet mer og mer klar over sin stilling. Det var imidlertid saa langt fra, at han, som mange og deriblandt ogsaa min bedstefar og hans søn, der var hans kapellan, havde haabet, var blevet friet fra sine — som de kaldte det — overspændte og sygelige pietistiske anskuelser, at han tvert om i saa henseende havde vundet fasthed og fuld overbevisning. Han mente nu klart at se, at hans hidtilværende liv havde været et liv uden Gud, det vil sige uden noget sandt personligt gudsforhold, og hans prestegjerning som hyrde for menigheden og forvalter af de hellige sakramenter en formastelse. Herfor havde han nu at gjøre bod, søge Guds naade og barmhjertighed, vende sig fra verden og alt dens ugudelige væsen og vandre den trange selvfornegtelsens og bodfærdighedens vei, som fører til livet. Og som prest havde han ydmygt at bøie sig under Herrens vældige haand, og ved hans styrke i skrøbelighed prøve at efterkomme hans bud, som lød: «røgt mine lam!» — Hans gjerning maatte derfor først og fremst være den at præke bod og omvendelse: «vaagn op du som sover!»

Saa vidt jeg ved, holdt han efter sin hjemkomst den første gudstjeneste i Hougs kirke, hovedsognet, hvor han ogsaa havde talt sidste gang, da hin dommens røst lød i hans øre. Saavel her som efterpaa i Fiskums og Bakkes annekskirker aflagde han aaben bekjendelse for menigheden, bad om dens tilgivelse, fordi han hidtil havde været en utro hyrde, bad om alle troendes forbøn om, at han herefter maatte faa naade og kraft til at følge Kristi bud om trofast at vogte

Herrens hjord og vie sit liv og sin gjerning til at rive sjæle ud af den onde fiendes magt og samle dem til Guds rige, ringe og uværdig som han var til at røgte sit dyre kald.

Som rimeligt kunde være, var kirkerne fyldte ved disse leiligheder. Alle undredes jo paa, hvad «han far» kunde have at sige nu, da han var blevet en af de hellige, sagde de profane, — et Guds barn, sagde Hauges venner og de troende. De fleste syntes nok, dette var en underlig præken, alle blev dog paa en eller anden maade grebne deraf, og der var mange vaade øine især blandt kvinderne.

Kirkerne vedblev at være fyldte, naar far holdt gudstjeneste, skjønt eller fordi hans prækener nu væsentlig var bods- og vækkelsestaler, hvor lovens uafviselige fordring blev holdt frem som et speil, og Herrens straf og dom forkyndt for de ubodfærdige og forhærdede. Thi der var en oplevelsens magt i hans ord, og skarpe angreb just paa de synder, som sterkest gik i svang inden menigheden. At dette rammede, skjønt far hverken da eller senere var, hvad man kalder veltalende, viste sig ved, at der efterhvert blev sterkt røre inden menigheden, og at mange stillede sig fiendtligt mod ham. Paa den anden side sluttede sig ogsaa stadig flere om ham og søgte ham privat for at faa raad og hjælp. Ved siden af sin offentlige virksomhed begyndte han at holde bibellæsninger paa spredte steder, fik stiftet en missionsforening med regelmæssige møder osv.

I den første tid led ganske vist ogsaa far som enhver neofyt under de svagheder, som er karakteristiske for en saadan. Han kunde stille for store fordringer til andre, navnlig til saadanne, som vistnok var modtagelige, men som led under vanesynders magt eller livsforhold, som vanskeliggjorde baade en fuld erkjendelse og dermed tillige et afgjørende valg eller et hurtigt og bestemt gjennembrud. Det syntes ham vel ofte, at dette var lumkenhed, et forsøg paa at luske undaf, og i sin iver kunde han fælde for haarde domme. Der kunde ogsaa være dem, paa hvem lovens strenge bud og forkastelsens dom, naar de ikke straks vilde omvende sig, vistnok virkede skræmmende, men *fra* Gud istedetfor *til*, idet de endnu manglede forudsætningen for at kunne forstaa retfærdigheden af budene og end mindre af straffen, da de ikke kunde er-

kjende sig at være værre end andre brave mennesker. Prestens fordring syntes dem derfor uretfærdig og var egnet til at vække deres trods.

Ikke saa at forstaa, at han stillede større fordringer til andre end til sig selv, — tvertom. Men han glemte, at han ikke havde lov til at domme andre efter sig selv, glemte de vide forskjellige forhold og forudsætninger. Han savnede med andre ord erfaring og deraf følgende visdom, blev utaalig, havde ikke lært at vente taalig, til Herrens time slog. Største hindring i hans gjerning var dog den, at han endnu selv laa under lovens haarde haand og ikke havde lært at præke evangelium hverken for sig selv eller andre. Dette voldte ham idelig haarde kampe. Stedse stillede hans samvittighed større fordringer til ham, stedse viste den ham, hvor daarlig han opfyldte disse, og hvor liden velsignelse der fulgte hans gjerning. Det blev da bod og bøn og bøn og bod i tyngsel og sorg.

En saadan sjælstilstand kan ikke vare længe hos den, der alvorlig søger sandhed og fred med Gud. Den kan kun være et gjennemgangsstadium, fremkaldt af den første grebetheds ofte zelotiske hast og utaalighed og den store misforstaaelse, at man paa en maade er naaet frem, mens man i virkeligheden kun har gjort et første skridt paa den vei, som fører til livet». Denne periode varede ogsaa for fars vedkommende vistnok kun kort. Der kom efterhvert mer klarhed over ham. Han fik et mindre ensidigt syn baade paa sit eget forhold til Gud og paa sin prestegjerning. Der blev nu ikke længer bare tale om synd og om straf, om end dette endnu var det væsentlige, det mest drivende moment, men ogsaa om naade og barmhjertighed, naar bod og omvendelse var skeet.

Dette var jo et første fremskridt, men endnu paa langt nær nogen frigjørelse. Under pietismens aag fik han i mange, mange aar træle, om end ikke saa stridt som i den første tid: Livet her i verden skulde udelukkende være en korsgang, en bodsvandring, en afdøen fra verden. Det var egentlig noget ondt, nærmest en straf, jammerdalen, som maatte gjennemvandres i frygt og bæven, en forberedelse til døden og til livet efter denne, havde altsaa intet værd i sig selv. Derfor

skulde kjødet korsfæstes med alle dets lyster og begjæringer. Dette blev fortolket derhen, at alt, som hørte til det naturlige liv, var mer eller mindre ondt, var synd, naar det ikke skeede for Guds skyld, ikke kunde sættes i ligefrem rapport med Guds dyrkelse, og hvad der udtrykkelig var befalet i «Guds ord og bud». Paa denne vegt maatte hver gjerning, hvert ord, hver tanke nøiagtig veies, om den ikke — hvor uskyldig den end maatte synes — dog maaske var synd.

Som rimeligt kan være, gjorde nu dette livssyn sig ogsaa paa mange maader gjældende i vort hjem og det daglige liv. Hver dag blev der holdt morgen- og aftenandagt, ofte dryg og lidet forstaaelig for de fleste af barna og tjenerne, bordbøn bades høit af far, eller naar han ikke var tilstede, af mor, idet deres sunde sans afholdt dem fra at sætte smaabarna til efter tur at ramse op bønnen. Om søndagene, naar der ikke var gudstjeneste i Fiskum kirke, blev der læst præken og sunget en salme hjemme. Dette gjordes først af mor, og da jeg blev større, paalaa det mig. Jeg faar tilstaa, at jeg ingenlunde var glad ved denne mig betroede gjerning, skjøndt jeg vidste, at Gud vilde det, allermindst, efterat vi havde faaet Hofackers postille med de langdryge prækener, med det tungvindte sprog og et indhold, som jeg syntes var lige tværet og lige lidet tiltalende i alle. Før jeg begyndte, saa jeg altid efter, hvor mange blade der var, og det var altid med et suk, da jeg stedse fandt, at det var altfor mange, det tog i reglen en time eller vel saa det at faa det læst op altsammen. Saa fik jeg da samvittighedsnag, fordi jeg syntes, det var tungt og kjedeligt at læse «gudsord», talte af en saadan Guds mand. — Stort likere var det jo ikke, naar «vi barna» til vor private opbyggelse blev tilholdte at læse prækener af Hallings «postille for børn». Disse fandt vi rent udsøgt kjedsommelige. Det eneste hyggelige ved denne bog var dens lille format, saa prækenerne ikke var saa endeløst lange. Tidt blev der ogsaa læst af «Johan Arndts sande Kristendom» og «Scrivers Sjæleskat», og det maatte vi andægtigt høre paa, — man kan tænke sig til, med hvilken virkning. Hvad vi ellers fik at læse til vor fornøielse var jo mest «gudelige fortællinger for børn» af en eller anden. Kan hænde, det havde sin rigtighed med gudeligheden, men «for børn»

var de ikke. Leg om søndagen var os i den første tid omtrent helt forbudt. Tyngsel laa over hjemmet helgedag som hverdag. Frygt for Gud blev os alle tider indgivet, men gudsfrygt naaedes ikke paa den vis. Det blev til trældom og hos os ældste til nag og kamp, for haard for unge sind. Disse antydninger faar her være nok.

Det rygtedes snart ogsaa udenfor Eker og tildels langveis ved breve fra Hauges venner, at presten Gloersen nu var blevet vakt og hørte til de troendes samfund. Der indfandt sig derefter en og anden lægprædikant i menigheden, især fra vestlandet og paa gjennemreise. Af disse har jeg intet bestemt indtryk, skjønt jeg oftere maatte være med paa «opbyggelser», som af disse omreisende prædikanter blev holdte paa forskjellige steder. Jeg kan ikke mindes, at nogen af disse egentlig var svovel- og helvedesprædikanter, — det slags lærte jeg først senere at kjende. Bods- og omvendelsestaler var det nok altid. De var rimeligvis tilkaldte af Hauges venner, men nogen mer fremragende personlighed var der neppe blandt dem.

En saadan optraadte først i *Nils Poulsen*, der blev huslærer hos os. Han havde gjennemgaaet Asker seminarium, hvor far havde været andenlærer til 1845, og hvis bestyrer fremdeles var *Knut Gislesen*. Ved sin afgangseksamen havde han faaet udmerkede vidnesbyrd. Han var ikke alene en meget evnerig mand, men havde ogsaa gode interesser i flere retninger, som havde drevet og stadig drev ham til at udvide sine kundskaber ved læsning og studier paa egen haand. Hans væsen og hans tale var en dannet mands, og sproget havde han i sin magt baade mundtligt og skriftligt, havde sund sans baade for dets korrekte form og for dets velklang. Allerede for længere tid siden var han blevet sterkt grebet af «vækkelsen» og var nu og blev stedse mer en særdeles dygtig lægprædikant. Hans livssyn var strengt pietistisk. Han stillede strenge fordringer først og fremst til sig selv, men ogsaa til dem, som kom ind under hans magt og aandelige myndighed. Han eiede en egen, kraftfuld veltalenhed, der greb sterkt, fordi den var en levende udstrømning af hans egen personlighed, hans faste overbevisning og varme begeistring. Hans indflydelse inden Eker, særlig i hovedsognet og Fiskum, blev der-

for meget stor, og den allerede begyndte vækkelse tog mer og mer vækst inden sognet. Far var i alt væsentligt enig med ham og regnede ham ganske vist som sin dygtigste medhjælper i den gjerning at vække til syndserkjendelse og omvendelse, ligesom han i enhver henseende havde fuld tillid til ham.

Som lærer var han meget dygtig ikke alene i religionsundervisningen, der nu væsentlig blev lagt i hans haand, men ogsaa i de profane fag, i hvilke han havde at undervise. Thi ogsaa for disse havde han fuld interesse og forstod at meddele denne til sine elever. Kundskabsrig som han var, kunde han give meget mer, end skolebøgerne indeholdt, og der blev ingen aandløs puglæsning drevet.

Om hans ydre skulde jeg være tilbøielig til at sige, ikke at det var imponerende, men vel dominerende. Han var noget over middelshøide, mørkhaaret og bar ikke skjæg. Ansigtet var blegt, med sterke, men ikke frastødende træk, panden høi og velformet. Under de rette, vel markerede bryn laa øinene noksaa dybt, uden at blikket blev skulende. Det kunde ofte være skarpt og undersøgende, kunde dog ogsaa være mildt, især naar han talte til os børn. Vi syntes nok oftest, det var strengt, især i den første tid, da han indgjød mer frygt end kjærlighed. Sit hoved bar han oftest bøiet som i tanker, og et smil var sjeldent at se paa hans tæt sluttede læber. Hans ene knæ var stivt, hvad der gjorde hans gang noget haltende, men ingenlunde hindrede ham i at være en dygtig og udholdende fodgjænger.

Imidlertid kom der til Eker en dame, som fik megen indflydelse baade paa far og Nils Poulsen og ikke mindst paa vort hjem. Det var enkefru *Henriette Glückstad*, født *Vibe*. Som ung pige havde hun tildels faaet sin opdragelse hos den herrnhutiske menighed i Christiansfeldt. Hun var født 1809 og blev 20 aar gammel gift med *Glückstad*, der døde som expeditionssekretær i 1838. Efter hans død kom hun meget sammen med sin fætter, den bekjendte prest og «finnernes apostel» *Stockfleth*, der i religios henseende fik megen indflydelse paa hende. I Eker tog hun fast bolig i slutten af 40-aarene, leiede en liden gaard med have, Vaalen, tæt ved Smørgrav og Vestfossen. Her boede hun med sin pleiedatter Christiane Vibe, provstens datter, indtil hun i 1854 blev gift med *Knut Gislesen*, den gang endnu bestyrer af Asker seminarium, og hvis første hustru var død for flere aar siden. Som man ved blev fru *Glückstad* viden om kjendt som «forfatterinden af en moders veiledende ord til sin datter», under hvilket merke hun senere skrev flere religiose smaaboger. Paa Vaalen tog hun i pension 4 unge piger af dannede familier.

Disse fik her den bedste veiledning og undervisning under hendes og hendes pleiedatters kjærlige og kyndige omsorg.

I min bog «Sigurd» har jeg under navnet fru Grøndal nyttet fru Glückstad som model og tegnet hendes ydre omtrent saaledes:

«Hun var høi og slank af vekst. Det fine, noget smale ansigt eiede en ynde, som næsten øieblikkelig maatte fængsle enhver. Ungdommens fagerhed og fylde var veget, men en aandigere skjønhed var kommet istedet. Hvert træk fortalte, at hun havde lidt, men hvert træk fortalte ogsaa om forsoning og fred. Især var dette tilfældet med hendes store, deilige øine. — — — Hendes stemme var sædvanlig dæmpet, men klar, behagelig, og den havde et eget klangpræg af inderlighed, der ofte lige meget som hendes ord indtog den, med hvem hun talte. Over hendes hele maade at være paa, over hendes bevægelser, over hendes dragt hvilede en ånd, en ren kvindelighed, der udøvede stor magt over dem, hun var sammen med. Der var noget aristokratisk over hende, men kun i god og ægte forstand.»

Efterhvert blev hun en hyppig og kjær gjest i vort hjem, hvor hun virkede som den varme, lysende sol. Der var helg for store og smaa, hver gang hun var hos os, og altid blev der mer og mer tilbage af varme og lys hjemme, selv naar døren havde lukket sig efter hende. Naar jeg har kaldt hende indtagende og nævnt hendes magt over andre, saa er dette dybere at forstaa, end naar disse udtryk bruges, og med rette kan bruges om enhver ædel og yndig kvinde. Thi *Henriette Glückstad* eiede i sin fine skikkelse en sterk personligheds positive magt og handledygtighed, hvilket — som man vel allerede kan skjønne — ikke maa forstaaes derhen, at hun i nogen henseende var paagaaende eller endog stridslysten. Hun var i eminent forstand tvertom en af «de stille i landet». Hemmeligheden ved hendes magt laa i hendes dybe, kristelige kjærlighed, der lagde som en lysglands over hende, og i hendes usvigelige sandhedskjærlighed. Hun eiede solens stille magt lige over for stormens, og lysets lige over for mørket. Derfor var hun domsprædikanterne og den *mørke* pietisme en farlig modstander, og hun var aldrig ræd for paa sin stilfærdige, varme og hensynsfulde maade at optræde mod denne store misforstaaelse af livets og kjærlighedens evangelium.

Som for nævnt blev omgangen med fru Glückstad og de mange og lange samtaler mellem far, mor og hende, til hvilke jeg oftere var et dybt interesseret vidne, ikke uden vigtige følger. Disse viste sig ikke mindst i fars prestegjerning, der efterhaanden fik en anden karakter, kan man gjerne sige. Den mørke tyngsel, som hidtil havde ruget over gjerningen,

svandt lidt efter lidt, den faldt ham lettere, og gav ham dybere glæde, mer tro og tillid. Thi først fra nu af lærte han egentlig ikke blot at prædike loven, men ogsaa evangelium. Saaledes kan jeg vel kortest karakterisere den ændring, som mer og mer gjorde sig gjældende. Dette gav sig ogsaa tilkjende i hele hans personlighed og væsen. Som man efter min tidligere omtale af far og hans naturel vistnok kan forstaa, laa egentlig den *mørke* pietisme slet ikke for ham. Pietist var og blev han nok endnu længe, men det kan siges, at han nu vandt skridtet frem fra den *mørke* til den *lyse* pietismes syn paa livet og sin gjerning. Varmere slog ham derfor ogsaa fra nu af hjerterne imøde, og alt flere inden menigheden sluttede sig med kjærlighed til ham og traadte hjælpende til i hans gjerning.

At alt dette ogsaa øvede sin virkning paa vort hjem, er det jo overflødigt at sige. Det inderlige venskab, der sluttedes mellem mor og fru *Glückstad,* var jo en ren lise og helsebod for stakkars mor, som med sin barneflok, sit store husstel, desuden var blevet haardt prøvet og kuet under den mørke pietismes knugende aag. De tunge skyer, som havde ruget over huset, veg mere og mere bort. Der blev lysere i de lave værelser, høiere under loftet, lettere at aande, og gladere klang vore sange. At le og lege blev ikke længer forbudt selv om søndagen. Men pietismen førte dog herredømmet endnu, om end ikke saa mørk og truende som før.

For Nils Poulsen tog det vistnok længer tid, før han kunde forstaa og forsone sig med fru Glückstads evangeliske livssyn, som han vel mente var for vegt. Han var jo langt mer vant til at svinge lovens sverd og kræve bod og sønderknuselse end til at lokke syndere med naadens evangelium. Først naar synderen var knuget under Guds vrede, først da var der tid at tale om Guds naade. Naar han med styrke og strengt, ofte med heftighed fremholdt dette, kunde hun ganske stille sporge, om det var paa den maade Jesus talte til stakkars trætte og ulykkelige syndere. — «End om De engang prøvede at begynde med Guds kjærlighed i stedet for med hans vrede?» Og saa kunde hun tale saa varmt og lysende udvikle dette videre.

Det endte med, at ogsaa hans syn klarnede, og at dette efterhvert gav sig tilkjende saavel i hans virksomhed som lægprædikant som i hans optræden i det hele. Hans strenge ansigt blev mindre strengt, og i sin undervisning og omgang med os blev han mildere og mere hensynsfuld. Ogsaa han blev nu en varm beundrer af fru Glückstad, som paa sin side viste ham sin fulde tillid ved senere at tage ham til lærer i religion for de unge piger, hun havde under sin varetægt.

NYE BØGER.

Laura Kieler: **Karen Jürgens,** en fortælling fra Sønderjylland. I snart 40 aar har sønderjyderne nu ført sin stilfærdige kamp mod den tyske styrelses uafladelige arbeide paa at faa gjort dem om til tyskere. Og med held har de ført denne kamp. Den danske nationalfølelse har vokset i styrke under det tyske aag, og netop *paa grund* af den tyske undertrykkelse. De arbeider for sin sag med en udholdende, seig kraft, som fortjener den høieste beundring I tillid til sin gode ret har de været istand til at holde haabet oppe om en lykkelig udgang under vilkaar, som vilde have forekommet de fleste fortvilede. «Sønderjyderne er en af de seigeste, en af de mest selvbevidste folkestammer, som historien har fostret». Dette ord blev udtalt om dem i selve den preussiske landdag i aaret 1902. Og forfatterinden stiller det med fuld ret i spidsen for sin bog.

Den tid, vi lever i, er skjebnesvanger for de smaa folkefærds frihed og selvstændighed. Ofte kan det se ud, som fremtiden tegner til at blive mørk for hele den norrøne stamme, som det skulde blive dens lod at sønderslides mellem mægtige naboer. Da er det styrkende at se den gren af stammen, som har faat det yderste vagthold imod syd, udfolde en saa høi aandelig kraft.

Laura Kieler, der er født i Norge, men har meget dansk og sønderjydsk blod i sine aarer, har sat sig den opgave at skildre denne sønderjydernes kamp. Hun har gjort det gjennem en række tidligere udkomne bøger, og nu i denne Hun tegner det jevne, daglige liv paa de store, prægtige bondegaarde i det frugtbare, velstaaende land. Hun viser os, hvorledes de gaar fremover baade i velstand og i aandskraft midt under undertrykkelsen. Hun tegner denne undertrykkelse med dens utallige, smaalige indgreb baade i det offentlige og det huslige liv, dens tusinde naalestik, der alle sigter paa at udrydde modersmaal og nationalfølelse. Og hun tegner Sønderjyllands

jevne, sunde, sterke bønder i denne kamp for danskhed og dansk sprog, tegner deres faste tro, deres seierrige gode humør overfor alle plagerierne.

Bogen hviler paa nøie kjendskab baade til landet, til folket og dets kaar. Den er skreven med varm kjærlighed og megen virkelighedstroskab. Det er en styrkende bog for norrøn folkefølelse.

Chr. Br.

Op fra slavestand. Af *Booker T. Washington*. Oversat af Kathrine Faye-Hansen. Kristiania Aschehoug & co. Pris: kr. 3,00.

Det er sjelden man kan sige om en oversat bog, at den er en berigelse for vor literatur. Men om denne kan det siges. Den har som bekjendt faat Bjørnsons varmeste anbefaling, og den fortjener den. Det er et storartet arbeide bogen fortæller om — fortæller saa stilfærdig og fordringsfrit som var det altsammen ingenting. Arbeidet er intet mindre end dette at løfte en race op af aarhundreders underkuelse og trældom til jevnbyrdighed med de civiliserte folk. Dette arbeide har Booker Washington naturligvis ikke fuldført, men han har begyndt paa det, og han har bragt det saa langt frem, at man kan se at det kan gjøres. Trods alle fordomme som sidder igjen hos yankeerne, og alle slavemerker som sidder igjen hos negerne, saa er det kun et tidsspørgsmaal, naar negeren skal staa side om side med yankeen. Booker Washington er selv neger, født i slaveri. Som liden gut opleved han negerslaveriets ophævelse. En levende kundskabstørst drev ham til at gjennembryde alle hindringer og tilkjæmpe sig en solid dannelse. Derpaa slog han sig ned midt imellem sine brødre, og opretted et institut hvor flere hundrede unge negergutter og piger opdrages til oplyste borgere og dygtige arbeidere. Da negeren var blevet fri, vilde han naturligvis dovne sig. Washington saa, at hans races fremtid berodde paa, at den ombyttede slavearbeidet — ikke med ladhed — men med det fribaarne menneskes arbeide; den maatte opdrages til i flid og dygtighed at tage det op med de hvide.

Ved hans institut gaar derfor krops- og aandsarbeide

haand i haand. De som intet har at betale med, arbeider sine 10 timer om dagen paa institutets landeiendom eller i dets teglverk og andre fabriker; derefter faar de 2 timers aftenskole. Paa den maade lægger de sig op saameget, at de om et aar eller to kan begynde i dagskolen. Men ogsaa der drives kropsarbeide. 4 dage om ugen arbeides der med aanden, 2 dage med haanden. Alle elever er i kost, og lærer derunder renlighed og hoviskhed. «Har De tandborste?» er et af Washingtons første spørgsmaal til den nykomne. Har han den ikke; maa han skaffe sig en. Samtidig med at Washington saaledes aarligaars sender ud skarer af unge negre som i oplysning og dygtighed nærmer sig yankeerne, reiser han uafladelig omkring og erhverver sig og sit folk almindelig respekt ved sine foredrag. Og dette uden alt opvigleri. Hans sikre haab, som han daglig ser bestyrket, er at negerracen skal naa frem til ligestillethed med de hvide, ikke ved nogensomhelst agitation, men ved dygtigt arbeide. Hans stilling til kristendommen karakteriseres bedst derved, at han aldrig holder et foredrag uden først at have knælt i bøn til Gud, og at dagens gjerning ved hans institut sluttes med fælles andagt i kapellet.

Mon ikke *vi* kunde trænge til en Booker Washington? En skole som gav vor ungdom lyst og dygtighed til kropsarbeide og ved siden deraf lærte den hoviskhed — mon det ikke er det vi trænger? Jeg maatte under læsningen tænke paa Christofer Bruuns «Folkelige grundtanker». Her synes de at være gjort til virkelighed.

Dage som svandt. Af *Elise Aubert*. Kristiania. Aschehoug & co. Pris: kr. 1,75.

Det er ingen femakter; ikke nogen enakter engang, overhovedet intet drama. Bare erindringer om svundne dage — femtiaarene —. Sammen med forfatterinden hilser vi først paa gamle Weidemans paa Toten, gaar saa en tid paa frøken Lotz's skole i Raadstugaden og tilbringer en vinter paa Loms prestegaard. Vi ældre opfrisker gjerne en hel del halvglemte minder om mennesker vi saa i vor barndom, og skikke som da var i brug. Og de yngre hører gjerne om en tid som er

svunden, og som i meget var saa anderledes end den de kjender. Bogen egner sig godt til høitlæsning i familiekredsen.

Veileder i sundhed og sygdom. En haandbog omfattende omtrent 4 000 alfabetisk ordnede artikler med over 600 originalillustrationer. Udarbeidet under medvirkning af norske læger af *M. S. Greve*, direktor ved Rigshospitalet. Kristiania. Cammermeyer. Bogen udkommer i ca. 30 hefter à 35 øre subskriptionspris.

Dette er en sundhedsordbog, hvis hensigt er «at give svar paa spørgsmaal, som vedrører sygdom og syge, og paa en praktisk maade at faa udbredt kjendskab til det som angaar sundhed og velvære». Forfatterens navn borger for, at det er et dygtigt og paalideligt arbeide, og det er ingen tvil om at det er i høieste grad tidsmæssigt. Det bør derfor komme ind i alle hjem, som har raad til at anskaffe det. Udstyret er særdeles smukt.

Uppenbarelsereligion. Nagra synspunkter i anledning af Babel-bibeldiskussionen. Af *Nathan Söderblom*. Uppsala. Schultz.

Saavidt jeg forstaar, maa Uppsalafakultetet i Nathan Söderblom have modtaget en kraft af rang. Jeg omtalte nylig hans værdifulde broschure «Treenighet». Den jeg idag peger paa forekommer mig endnu værdifuldere. De moderne religionshistoriske og gammeltestamentlige forskninger tvinger det spørgsmaal ind paa os: hvad er saa til syvende og sidst væsensforskjellen mellem den almindelige gudsaabenbaring som alle mennesker har faat, og den særegne Gudsaabenbaring bibelen fortæller om? Er der nogen forskjel? Det er klarligvis dette spørgsmaal som er det brændende i Babel-bibelstriden. De slutninger prof. Delitzsch drager af fundene i Babel, løber jo ud paa dette: Israel er intet andet end en aflægger af Babel. Nogen *særegen* gudsaabenbaring for og i Israel gives der ikke. Her er det prof Söderblom griber ind i diskussionen. Han paaviser, som jeg synes med uforlignelig klarhed, at trods alt maa dog al dyberegaaende religionshistorisk forskning erkjende en væsensforskjel mellem de religioner som er vokset op af folkenes naturgrund og har udviklet sig, har visnet og er død med folkene selv — kulturreligionerne — og de reli-

gioner, som skyldes gudbeaandede mænd — profetreligionerne. At følge forfatteren i denne udvikling er en nydelse, som jeg vil anbefale ethvert dannet menneske.

Af julebordets ovrige bugnende overflødighed anbefales:

Marie Michelet: **I svalehuset.** Aschehoug & Co. kr. 2,50. Det er «en skolehistorie for unge piger» kvikt skrevet og god til at faa forstand af.

Bernt Lie: **Et særsyn.** Aschehoug & Co. kr. 2,80. En fortsættelse af forf.s vellykkede «Søster Judit».

Sven Hedin: **Tusen mil paa ukjendte veie gjennem det inderste Asien og Tibet.** Cammermeyer. Verket foreligger nu fuldendt i to tykke bind, og vil blive læst med stor interesse.

Carl Lumholtz: **Blandt Mexicos indianere.** Ogsaa denne reisebeskrivelse foreligger nu fuldendt.

Thv. Klaveness.

Thomas P. Krag: **Daudmandsholmen.** (Olaf Norlis forlag).

«Daudmandsholmen» beretter om menneskers skjæbne langt nord, i store ensomme naturforholde, der præger deres sind, saa de aldrig kan forvinde det. I tunge kaar, ved et vældigt hav, i odeviddens uendelighed, i kamp mod en natur, i hvilken menneskene færdes som kryb.

Det er de sterke, primitive træk, som udvikles i de forhold. Luxus og nuancer i karakteren bliver der ikke anledning til.

Der er naturmagternes uforanderlighed i Ivar Eigens og hans venners indbyrdes troskab som i deres hævn, der rolig og uafvendelig forfølger sit maal. Og der er naturlivets hemmelighedsfuldhed i Aanes dragelse fra de fjerne lyse riger tilbage til sin hjemstavns farer og ræd sler, som han er flygtet fra men ikke kommer undaf og hvis offer han tilsidst bliver i en skrækkelig død.

Der er alvor og kraft i Krags skildring af de tunge menneskeskjæbner Man forstaar, at forfatteren selv levende har følt naturens vælde.

Mest gribende virker det, hvor begivenhederne er enklest fortalt. Let gjennemskuelige effektmidler som (à la det

russiske) gjentagelse af den tiltaltes navn. «Du behøver ikke at snakke, Ivar Eigen. — Det vil jeg ikke, Ivar Eigen», svækkes ved for hyppig anvendelse. Noget utroligt kan det jo være, at dette Eigens øde sted skal ligge saapas nær ved en by, som det viser sig at gjøre. Rigtig tilforladelig virker heller ikke den sprudlende sjømand med de besynderlige interjektioner, hya, ho! hal i høj. For symbolsk. Men alt dette er mindre ting.

Det er en egte kunstners alvorlige skildring af livets underlige tilskikkelser, en skildring, hvori form og teknik med sikker haand er bragt til at tjene og forhøie det levende emne.

Jappe Nilssen: **Solefald**. Aschehoug & co. (W. Nygaard).

«Solefald» er af de indifferente skildringer, der meget ofte kan virke for slapt vegeterende, men som — naar de har bibeholdt den tilstrækkelige kraft virker saa særlig fængslende paa den *modne* læser. Fordi de, rolig fortællende, opruller billede efter billede uden indignation og uden — ialfald absolut — at tage parti, og derved giver os anledning til at se med egne øine og selv finde vore reflektioner.

Den her foreliggende bog er, om ikke særlig betydelig, let og aandfuldt skrevet med fængslende smaa episoder og psychologiske studier.

Handlingen er henlagt til en middelsstor kystby til en kreds af familier der. Der er den gemytlige og letlivede grosserer Gellert med hustru og sønnen Aage, impressionistisk maler, netop hjemvendt fra Paris. Den stille alvorlige dr. Lyng, fru Gellerts ungdoms-elsker og elskede, som nu søger erstatning for sin tabte lykke ved i forbund med hende at øve kjærlighedsgjerninger mod syge og fattige, og hans unge datter Else. Der er Petter Gellert med sin stadig voksende familie, politimesteren med sin sorgbetyngede frue f. Pihl, taarepilen, og endelig i forgrunden den podagristiske kammerherre med den gavmilde haand, det krasse og ondskabsfulde vid og de anti-asketiske tilbøieligheder.

Handlingen lider af den betragtelige svaghed at være splittet i tre forskjellige afsnit, kammerherrens historier, de unges kjærligheds-episode og endelig beretningen om fru Gel-

lerts sidste dage. Herved spredes interessen, om end særlig de to førstnævnte afsnit er meget interessante i sig selv.

Kammerherren er især meget godt skildret. Hans konversationelle gemenheder er meget illustrerende for hans personlighed, om det end maa ansees for temmelig usandsynligt, at de fik lov at brede sig som her skildret i fru Gellerts og dr. Lyngs kreds. Aage med sin let bevægelige, flagrende natur er hverken mere himmelstormende interessant eller uudgrundelig end den slags saakaldte «kunstnernaturer» pleier. Hans følelser overfor Else imponerer os ogsaa mindre, end de tydeligvis imponerer ham selv, sammenlignet med de mange tidligere saa hurtig udblaffede forelskelser.

Sproget er overalt let og flydende; noget ofte støder man dog kanske paa latinske og franske gloser. «Jeunesse dorée» er ikke længer noget fund i skildringen.

Det smager absolut formeget af journalistik at indføre i et literært verk døgnets strid om Edvard Munch contra Gude og Ender.

Signe Greve Dal: **Et aar.** Aschehoug & co. (W. Nygaard).

«Et aar» er en hverdagshistorie, der skildrer en hustrus følelser i et betydningsfuldt tidsrum i det egteskabelige samliv, saaledes som det med faa variationer forløber i mangfoldige hjem.

«Vi har været gift et halvt aar nu», der begynder det; paa det tidspunkt, da familielivet har begyndt at antage faste former. Da det, at de to hører sammen og har sit fælles hjem, er en kjendsgjerning og ikke længer noget vidunder, — ikke for ham. Han gaar til sit arbeide, spiser, sover middag, er glad og tilfreds. Medens hun, som gaar ensom hjemme og har tid i overflod, bare længter efter ham, trænger ham mere end nogensinde og vilde helst flygte bort fra den store verden med dens ligegyldige ting for kun at leve for sin kjærlighed.

Skildringen fører fra dette, for hende især, saa vanskelige tidspunkt udover gjennem det følgende aar med dets glæder og vanskeligheder, den skjæbnesvangre begivenhed, barnets fødsel, moderlykken, hvori han for en stund glemmes lidt, til hun til slutning, styrket og beriget ved sin nye lykke,

kommer ham imøde med en sterkere og gladere kjærlighed end nogensinde før.

Det er fuldstændig hverdagslige begivenheder, som behandles i «Et aar», saa hverdagslige, at de, endog i en saa liden bog, har vanskelig for at gjøre fyldest for sig. Det er ogsaa yderst hverdagslige mennesker, dette egtepar, ja saa helt igjennem *almindelige*, at de kommer til at staa, ikke som individualiserede enkeltpersoner, men mere som repræsentanter for hver sin art mennesker, eller rettere, for sit kjøns fremtrædende egenskaber.

Han, som for anledningen er en flittig og skikkelig forretningsmand, er nærmest karakteriseret ved den sædvanlige mandlige mangel paa ærbødighed og forstaaelse for kjærlighedens ret i livet. Hos hende er det karakteristiske den kvindelige uselviskhed, uskikkethed til selvbeskjæftigelse og senere, som mor, letheden for ved barnets vugge at tro og haabe.

Det bliver paa denne maade en grund og ikke særlig fængslende psykologi, vi faar indblik i.

Men saa er der til gjengjæld det ved disse hverdagsskildringer, at de virker saa tilforladelig og saa sanddru. Og netop, fordi de er saa lidet specielle, rækker de mange. Her er de tanker, mange maa tænke, de ydre ringe begivenheder, som tilsammen danner manges liv og derfor synes dem personlig saa store, — de smaa skjær, paa hvilken saa mange staar i fare for at sætte sin egteskabelige baad.

Sproget er jevnt og uaffekteret, i god harmoni med emnet. Man aner debutantinden i en vis ubehændighed i formen. Dagbogstilen vil let blive trættende, har ogsaa let for, paa selve begivenhedernes, billedernes bekostning, at brede sig med reflektioner.

Lidt unødvendig synes det i denne nøgterne skildring med Magdas og Carstens romantiske indledningsmøde. Ligeledes forekommer det, selv for vor mangfoldige tid, noget utroligt, at alle de tre piger, den unge frue kommer i forbindelse med, har været mødre.

Th. Mau: **Den jydske Cousine.** (Karl Schønbergs forlag. Kjøbenhavn)

Blandt tidens megen nedrivende literatur støder vi i «Den jydske Cousine» paa en bog med opbyggende tendents.

Vi føres ind i et hjem i Kjøbenhavn, hvor moderen, professorenke, slider sig op i strævet og omsorgen for en flok børn, der selv føler sig hævet over alt praktisk arbeide og i egoisme og selvvurdering alene er beskjæftiget med at «uddanne deres talenter».

Ind i al denne begavelse kommer da den lille jydske kusine fra sit lykkelige, landlige hjem som en repræsentant for samholdet og det jevne arbeide. Flink og energisk tager hun fat, bringer nye solglimt ind i det adsplittede hjem, vinder snart sine overlegne slægtninge for sig, samtidig med at hun, ved sine kundskaber, sætter sig i respekt hos dem.

Særlig morsom er den lille kusines optræden overfor husets ven, den feterede unge kunstner, der seiersikker kommer landsbygaasen, som alle andre unge piger, imøde. Med rolig balance viser hun ham tilrette, hvor han synes hende for imødekommende. Og det er naturligvis til slutning ham, der bliver den beseirede og omsider efter kampe og vanskeligheder vinder hendes trofaste hjerte.

Der er i denne bogs aand og emne adskilligt, som minder om Louise Alcotts meget læste bøger, især Polly, — uden at den dog raader over den handlingens liv og afveksling, som karakteriserede hine bøger. Lys og skygge er ogsaa fordelt paa en absolut, men vistnok *for* absolut maade. Saa ligefrem uopdragne som disse søskende vilde vanskelig børn fra et ordentlig hjem være, det samme gjælder kunstneren, medens nok kusinen, paa sin side igjen, er noget vel fuldkommen.

Alt i alt vil bogen hos sit unge publikum baade være til megen hygge og vække en god del gavnlig eftertanke.

Jeanne Schoultz: «**När det blef vår**». Fra fransk ved Ebba Nordenadler. (Lars Hökerbergs Förlag. Stockholm).

Det er en 18-aarig ung piges dagbog, skrevet gjennem den triste vintertid, da sneen hober sig i uigjennemtrængelige masser omkring hendes hjem, til det lysner og det glade liv begynder ved vaarens komme.